

Volume 4, Number 1, Summer 2015

(General Issue: 7)

Malatya- TÜRKİYE

www.inonuijoss.com

İnönü University

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences

IT IS AN INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL PUBLISHED TWO TIMES A YEAR
BY İNÖNÜ UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

ADVISORY BOARD/ DANIŞMANLAR

Dr. Abdülkadir Baharçipek	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Abdullah Korkmaz	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Ahmet İncekara	İstanbul University/ TÜRKİYE
Dr. Ahmet Karadağ	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Alhagi Drammeh	Al-Maktoum College of Higher Education-Scotland/ UK
Dr. Ali Şen	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Amjad Hussain	Trinity Saint David, Wales/ UK
Dr. Bülent Güloğlu	Pamukkale University/ TÜRKİYE
Dr. Cafer Mum	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Ejaz Ahmed	Windsor University/CANADA
Dr. Hakan Erkuş	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Hakan Kahyaoğlu	Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE
Dr. Hasan Ağan Karaduman	Yıldız Technical University/ TÜRKİYE
Dr. Hasan İbicioğlu	Süleyman Demirel University/ TÜRKİYE
Dr. Hasan Kaval	Gazi University/ TÜRKİYE
Dr. Hatice Esedova,	Azerbaijan National Museum of Fine Arts/ AZERBAIJAN
Dr. Hüseyin Subhi Erdem	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Işıl Akgül	Marmara University/ TÜRKİYE
Dr. Jan Zygmunt	Wroclaw University, Wroclaw/ POLONYA
Dr. Levent Gökdemir	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Mahmut Atay	Fırat University/ TÜRKİYE
Dr. Mavil Izzi Dien	University of Wales-Lampeter, Wales/ UK
Dr. Mehmet Balcılar	Eastern Mediterranean University/ KKTC
Dr. Mehmet Güngör	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Mehmet Karagöz	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Mezhahir Avşar	Selcuk University/ TÜRKİYE
Dr. Murat Karagöz	Fatih University/ TÜRKİYE
Dr. Mustafa Arslan	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Mustafa ÇOLAK	Kamu İhale Kurumu/ TÜRKİYE
Dr. Mustafa Koç	Ryerson University/UAS
Dr. Mustafa Özer	Anadolu University/ TÜRKİYE
Dr. Muzaffer Demirbaş	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Namık Kemal Öztürk	Muğla University/ TÜRKİYE
Dr. Nevzat Şimşek	Dokuz Eylül University/ TÜRKİYE
Dr. Nihat Akbıyık	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Ömer Eroğlu	Süleyman Demirel University/ TÜRKİYE
Dr. Osman Zekai Orhan	Marmara University/ TÜRKİYE
Dr. Özlem Göktaş	İstanbul University/ TÜRKİYE
Dr. Philip Wilson	University of East Anglia/UK
Dr. Ramazan Korkmaz	Fırat University/ TÜRKİYE
Dr. Recep Güneş	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Şahabettin Yalçın	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Salim Çöhce	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Selma Karatepe	İnönü University/ TÜRKİYE
Dr. Serap Buyurgan	Gazi University/ TÜRKİYE
Dr. Taner Akçacı	Kilis 7 Aralık University/ TÜRKİYE
Dr. Veli Kayhan	Erciyes University/ TÜRKİYE
Dr. Veysel Bozkurt	İstanbul University/ TÜRKİYE
Dr. Zehra Çobanlı	Anadolu University/ TÜRKİYE
Dr. Zekai Özdemir	İstanbul University/ TÜRKİYE

ISSN: 2147-0936

Yıl/Year: 2015

Cilt, Sayı/ Volume, Number: 4, 1

Genel sayı/ General issue: 7

Yayın ve Yönetim Yeri / Editorial Office

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
(Elazığ Yolu 15. km.) Kat: 1, 44280, Malatya-TÜRKİYE,

tel. 90 422- 377 30 00, **fax.** 90 422-3410047

e-mail: inonusobilder@gmail.com

web: www.inonuijoss.com

Sahibi/ Owner

Dr. Mehmet KARAGÖZ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Dr. Mehmet KARAGÖZ

Dr. Mehmet ÖNAL

Dr. Muzaffer DEMİRBAŞ

Dr. A. Faruk SİNANOĞLU

Dr. Yusuf Cahit ÇUKACI

Dr. Ünal İMİK

Editörler/ Editors

Dr. Mehmet ÖNAL (Editor-in-Chief)

Dr. Ersan ERSOY, Mustafa YILDIRIM, Ahmet ÇETİNTAS (Issue Editors)

Dr. Zennure KÖSEMAN (Issue Editor for English)

Yazı İşleri /Editorial Secretary

Fadime ERDOĞAN, Hatice ASLAN

WEB Sorumlusu / WEB Master

Mustafa Yıldırım

Basım Yeri/ Publisher

İnönü Üniversitesi Matbaası

Dağıtım Sorumluları/Distribution Executives

Alev GÖKÇE, Abuzer BAŞAR

BU SAYININ HAKEMLERİ/ REFEREES OF THIS ISSUE

- Dr. Adnan AKIN, Kırıkkale University
Dr. Ahmet YATKIN, Fırat University
Dr. Ali Fuat GÖKÇE, Kilis 7 Aralık University
Dr. Atilla DÖL, Niğde University
Dr. Aygöl KILINÇ, Artvin Çoruh University
Dr. Ayşe Serap BELLİ, İnönü University
Dr. Barış TOPTAŞ, Adıyaman University
Dr. Beyzade Nadir ÇETİN, Fırat University
Dr. Celal ÇAKAN, İnönü University
Dr. Celal TÜRER, Ankara University
Dr. Ebru Burcu YILMAZ, İnönü University
Dr. Ender AKYOL, İnönü University
Dr. Ersan ERSOY, İnönü University
Dr. Fikret ÇELİK, Kırıkkale University
Dr. Hacı Bayram KAÇMAZOĞLU, İnönü University
Dr. İdris SARISOY, Marmara University
Dr. Kadir KARTALCI, İnönü University
Dr. Mehmet Akif ÖZER, Gazi University
Dr. Mehmet DÖNMEZ, İnönü University
Dr. Mustafa ARSLAN, İnönü University
Dr. N. Müge SELÇUK, Eskişehir Osmangazi University
Dr. Orhan YAZICI, İnönü University
Dr. Özcan BAYRAK, Fırat University
Dr. Özden Gezer YARIMCA, Bolu İzzet Baysal University
Dr. Özlem ALP, Gazi University
Dr. Sabit DUMAN, İnönü University
Dr. Sezgin KIZILÇELİK, İnönü University
Dr. Süleyman AYDIN, İnönü University
Dr. Taner TATAR, İnönü University
Dr. Tevfik ERDEM, Gazi University
Dr. Vehbi BAYHAN, İnönü University
Dr. Yaşar KAYA, İnönü University
Dr. Yılmaz KAHYAOĞLU, Atatürk University
Dr. Yunus Bahadır GÜLER, Kırıkkale University
Dr. Yüksel KOÇAK, Kafkas University

CONTENTS/ İÇİNDEKİLER

Sosyolojide Temel Metodolojik İkilikler ve Bunları Aşma Girişimleri

The Basic Methodological Dualisms in Sociology and the Attempts to Overcome them

Ersoy Özmen ALKAN 1-24

Sosyolojik Kuramlara Hâkim Temel Paradigmalar Çerçevesinde Toplum-Birey Düalizmi

The Dualism of Society and Individual within the Framework of Fundamental Paradigms Dominating the Sociological Theorems

Ahmet ÇETİNTAS 25-42

İbn Haldun'un Düşünce Sisteminde Siyaset-Toplum İlişkisi

Politics-Society Relation in Ibn Haldun's Thought

Dr. Etem ÇALIK 43-56

Emile Durkheim'in Pragmatizm Üzerine Fikirleri

Emile Durkheim's Ideas On Pragmatism

Emre ÖZTÜRK 57-74

Postmodernizm; Hâlâ! ve Daima?

Postmodernism; Still! and Always?

Fatih ARSLAN 75-90

Osmanlı Devletinden - Türkiye Cumhuriyetine İdeolojilerin Etkileri

The Impact of Ideologies from Ottoman Empire to Turkish Republic

Ali Fuat GÖKÇE 91-108

Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Süreci

The Process of Transition to Multi-Party System in Türkiye

Yusuf KÜÇÜKBAŞOL, Aydın TURHAN 109-122

Demokrasi Teorisinin Günümüzdeki Değişiminde "Yerelleşme" Adına Uluslararası Çabalar

International Efforts of Present Changes of Democratic Theory on behalf of the "Localization"

Fikret ÇELİK, Fevzi YAHŞI 123-136

Kamu Alımlarında Teminat Uygulaması, Alternatif Sigorta Sistemleri, Öneriler ve Değerlendirme

Guarantee Implementation in Public Procurement, Alternative Insurance Systems, Recommendations and Evaluation

Mustafa ÇOLAK 137-164

Ombudsman Kurumu: İsveç Parlamento Ombudsmanlığı İle Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Denetim Alanları Ve Kararlarının Bir İncelenmesi

Ombudsman Institution: An Examination of the Swedish Parliamentary Ombudsman with the Institution of Public Auditing's Control Fields and Decisions

S. Mustafa ÖNEN 165-186

CONTENTS/ İÇİNDEKİLER

Tüketici Bilinci Ve Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi İlişisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma <i>An Investigation of the Relationship between Consumer Consceousness and the Inclination of the Communication of Word of Mouth</i>	
Dr. Yunus Bahadır GÜLER	187-200
Yahya Kemal Beyatlı'nın "Rindlerin Hayatı", "Rindlerin Akşamı", "Rindlerin Ölümü" Şiirleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi <i>An Analysis of Yahya Kemal Beyatlı's Poems of "Life of the Rinds", "Evening of the Rinds", "Death of the Rinds"</i>	
Taner NAMLI	201-208
Ölümün Kıyısında İhtiyarlık Üzerine Bir Şiir Tahlili (Attila İlhan'ın "İhtiyarlar Balladı") <i>An Analysis of a Poem on the Old Age Close to Death (Attila İlhan's "İhtiyarlar Balladı")</i>	
Ahmet Faruk GÜLER	209-216
Görsel ve İşitsel Medya Araçlarının Türk Musikisinin Aktarımındaki Rolüne Yönelik Düşünceler <i>Ideas Related to the Role of Audio-Visual Media Means in Turkish Music's Transference</i>	
Ünal İMİK, Sinan HAŞHAŞ	217-224
Yıldızlararası Filminin Göstergebilim Açısından (İkonografik) Çözümlemesi <i>(Iconographic) Analysis in Terms of Semiotics of the Movie 'In-Terstellar's Poster</i>	
Metin İNCE, Selen ÇİFTÇIOĞLU ŞENKAYA	225-236
Postmodern Perspektif: Sanat ve Anlatı <i>Postmodern Perspective: Art and Narrative</i>	
Neslihan KIYAR	237-250
Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Facebook Kullanım Biçimine Etkileri <i>Effects of Societal Gender Roles on Facebook Usage</i>	
Hatice DURAN OKUR	251-262
Teaching English via 'Scenario Building Technique': A Case Study in Turkey <i>Senaryo Kurarak İngilizce Öğretme Tekniği: Türkiye'de Örnek Bir Çalışma</i>	
Mehmet TEMUR	263-270
Tanrıyı Vasıtasız Olarak Tecrübe Etme İmkânına Dair <i>On the Possibility of an Immediate of Experience of God</i>	
çev. Bilal GENÇ	271-284
Tilla (Altın) Tepe Hazinesi <i>The Treasure of Tilla (Golden) Hill</i>	
çev. Recep ÖZMAN	285-298

SOSYOLOJİDE TEMEL METODOLOJİK İKİLİKLER VE BUNLARI AŞMA GİRİŞİMLERİ

Ersoy Özmen ALKAN

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
ersoy_ozmen@ktu.edu.tr

ÖZET

Sosyoloji, 19. yüzyılda Auguste Comte tarafından o dönemin hâkim paradigması olan pozitivist bakış açısıyla bilim dünyasına kazandırılmıştır. Doğa bilimleri ile özdeşleşen pozitivist paradigmaya göre, sosyal bilimlerde de doğa bilimlerinde olduğu gibi nesnel, evrensel yasaların ortaya konulabileceği düşüncesi benimsenmiştir. Bu bakış açısıyla “Sosyolojik Yöntemin Kuralları”nı belirleyen Durkheim; toplumsal olguları, bireyin dışında ve ona baskı uygulayan “şey”lermiş gibi ele almış ve doğa bilimlerinde olduğu gibi sosyolojide de nesnel, evrensel yasalara ulaşılabilen fikrini öne sürmüştür. Ancak sosyal bilimlerde, inceleme nesnesinin kendisine özgü “anlam” odaklı doğası itibarıyla, bir “şey” gibi ele alınamayacağına yönelik eleştiriler de yükselmiştir. Bu bağlamda, tarihsel/toplumsal gerçekliklerle, doğal gerçekliklerin birbirinden farklı olduğunu söyleyen Yorumlayıcı Sosyal Bilim Paradigması, fen bilimlerinde kullanılan yöntemlerle toplumsal gerçekliklerin çözümlenemeyeceği savı ışığında pozitivist sosyal bilim yaklaşımını eleştirmiştir. Sosyolojideki bu ayrışma, metodolojik anlamda pozitivism ve hermeneutik ikiliğine, kuramsal boyutta ise “birey-toplum”, “yapı-fail”, “eylem-sistem”, “öznel-nesnel”, “nitel-nicel”, “kuram-uygulama”, “teori-pratik” gibi dikotomilere neden olmuştur. Nitekim sosyolojide bu bölünmeleri aşma ve zıt kutuplar arasında köprü kurma yönünde girişimler öne çıkmış ve sosyolojik gündemi meşgul eden merkezî tartışma odağı haline gelmiştir. Bu çalışmada, günümüz tartışmaları ışığında ilk olarak sosyolojinin doğuşundan bugüne tecrübe ettiği bu ikilik sunulmuş ve ikinci olarak bu ikiliği aşma girişimlerine yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Pozitivism, Hermeneutik, Yapılaşma Kuramı, Habitus

THE BASIC METHODOLOGICAL DUALISMS IN SOCIOLOGY AND THE ATTEMPTS TO OVERCOME THEM

ABSTRACT

Sociology came to the foreground of the scientific world by Auguste Comte in the 19th century with positivist perspective which was a dominant paradigm in this term. According to the positivist paradigm that is identified with natural sciences, it has been adopted that the ideas which can be achieved by objective and universal rules in the social sciences are as in the natural sciences. From this perspective, Durkheim, who determined the rules of sociological method, handled social

phenomenon as “things” out of individual and applying pressure on him and asserted that objective and universal rules in the social sciences can be reached as in the natural sciences. However, according to the meaning-oriented nature of subject-matter of social sciences, critics prominently defend sciences that the analytical object cannot be analyzed simply like a “thing.” In this context, the interpretative social sciences paradigm which expressed that historical/social reality is different from natural reality, criticised positivist social science approach in the light of claim that “social realities aren’t analyzed correctly with the methods used in natural sciences.” This separation has led to some divisions in sociology, especially in the methodological sense to positivism and hermeneutics duality and in the theoretical sense to the "individual-society", "structure-agent", "action-system", "subjective-objective," "qualitative-quantitative", "theory-practice" dichotomies. Hence, some important attempts which try to overcome these divisions in sociology and to create a bridge between the opposite poles, have come to the foreground and have become a central focus of debates which occupy the sociological agenda. In this study, the first aim is to present the duality which sociology has experienced since its birth and the second one is to mention the attempts that try to overcome this duality in the light of current debates.

Keywords: Positivism, Hermeneutics, Construction Theory, Habitat

GİRİŞ

İnsanın bizzat kendisi ve çevresini tanıma ve denetim altında tutma güdüsüne dayalı olan bilim, en genel çerçevede, “metotlu, sistemli ve geçerli bilgiler elde etme süreci” şeklinde tanımlanmaktadır. Yukarıda ki tanımdan anlaşılacağı gibi bilimsel araştırma ve yöntem bu sürecin önemli parçalarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bilimsel araştırma, sorunlara bilimsel çözümler üretmek üzere ortaya konan metotlu bir çabayı ifade etmekte; bu bakımdan da, bilimle uğraşanlar için yöntem bilgisi ve bilimi yani “metodoloji” konusu ayrı önem taşımaktadır (Lewins, 2011: 13-14). Metodoloji sözcüğü belirli bir disiplin dahilindeki ampirik araştırmaya, hatta geniş çaplı çalışmaya dair yöntemler ve genel yaklaşımlara gönderme yapar (Marshall, 1999: 498). Yöntem (metot) ise, Yunanca bir kelime olup etimolojik olarak izleme, peşinden gitmeyi ifade eder. Günümüzde yöntem genel olarak belirlenmiş bir hedefe doğru hem yürüme faaliyeti hem de uzanan yolun kendisi anlamında kullanılmaktadır (Çelebi, 2001: 131).

19. Yüzyılda ortaya çıkan sosyoloji de sosyal bir bilim olarak kendi araştırma yöntem ve tekniklerini oluşturmak için arayış içine girmiştir. Konusu insan, tarih, toplum ve kültür olan sosyoloji; Auguste Comte’un öncülüğünde o dönemin hâkim paradigması olan pozitivist bilim anlayışıyla kurulmuştur. Comte, doğa bilimlerinde kullanılan ampirik yöntemlerin sosyolojide de kullanılabileceği anlayışı benimsemiştir. Bu düşüncelerden hareketle Auguste Comte “Pozitif Felsefe Dersleri” adlı eserini yazarak önceleri “sosyal fizik” diye adlandırdığı sosyolojinin, temel ilkelerini ve metodunu belirlemiştir. Comte’un takipçisi olan Fransız sosyolog Emile Durkheim ise, sosyolojide hâkim olan bu pozitivist bilim anlayışını daha da geliştirerek “Sosyolojik Metodun Kuralları” adlı eserinde ortaya koymuştur. Bunların yanında; Herbert Spencer’in, Charles Darwin’in “evrim kuramından” yararlanarak oluşturduğu organizmacı toplum yaklaşımı ile John Stuart Mill’in doğa bilimlerinde kullanılan tümdengelimci yöntemin, sosyal bilimler için de kullanılabileceğini söylemesi ve kendisinin

“hipotetik-tümdengelimci yöntem”¹ diye adlandırdığı yöntemi uygulaması, sosyolojideki pozitivist bilim anlayışına katkı sağlamıştır.

Diğer taraftan, genelde sosyal bilimleri özelde ise sosyolojiyi, doğa bilimleri gibi ele alan pozitivist bilim yaklaşımına karşı olarak konumlandırılan hermeneutik bilim yaklaşımı, sosyal bilimlerdeki gerçekliklerle, doğa bilimlerindeki gerçekliğin farklı olduğunu vurgulayarak, doğa bilimlerinde kullanılan ilke ve yöntemlerin sosyal bilimlerde kullanılmayacağını ifade etmişlerdir. Wilhelm Dilthey (2011: 21), “tin bilimleri” diye adlandırdığı bu tarihsel/toplumsal gerçekliği konu edinen bilimlerin “yorumlamacı (interpretative)” ve “anlamacı (verstehende)” bir bilim paradigması olan hermeneutik yöntem ile ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. O’na göre bizler, “İnsani ve tinsel olan şeyler hakkında kesinliği, bir dereceye kadar, refleksif/analitik yoldan değil, empati ve anlama yoluyla sağlayabiliriz.” (Dilthey, 2011: 41). Aynı şekilde Max Weber’de sosyolojide anlamacı/yorumlamacı paradigmanın öncülüğünü yapmıştır. Bu doğrultuda Weber sosyolojiyi, “toplumsal davranışı yorumlayarak anlamak ve bu yolla davranışı kendi akışı ve doğurduğu tesirlerle birlikte sebeplerini ortaya koyarak açıklamak isteyen bir ilim” olarak tanımlamaktadır (Weber, 2011: 15). Böylece Weber sosyolojide “anamlı eylem” üzerine yani bireyin yapmış olduğu davranışlarının yorumlanması üzerine dikkat çekmiş ve kültür ve toplum bilimlerinde yorumun oynadığı rolü sürekli vurgulamıştır. O, metodolojik programını nitelikle için *yorumlayıcı anlama ve yorumlama* terimlerini kullanmış, yorumu daima nedensel analizdeki bir öge olarak görmüş, yorumlayıcı açıklamaya ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve nihai olarak yorumlayıcı sosyolojiden yana tavır sergilemiştir (Kızılcıkelik, 2013a: 134).

Yukarıda belirtildiği gibi sosyolojinin kuruluş aşamasında (özellikle Auguste Comte ile Emile Durkheim döneminde), yöntem olarak doğa ile sosyal dünya arasında ayırım yapılmamış, o dönemin hâkim paradigması olan pozitivist bir bakış açısı benimsenmiştir. Diğer taraftan Wilhelm Dilthey ve onun takipçisi olan Max Weber ise bu bakış açısına eleştiri getirmiş; tarihsel ve toplumsal gerçekliklerin doğa bilimsel yöntemlerle açıklanamayacağını ve sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinde olduğu gibi evrensel yasalara ulaşamayacağını ifade ederek yorumlayıcı sosyal bilim paradigmasından yararlanılması gerektiğine vurgu yapmışlardır. Bu yaklaşım farklılığı sosyolojide metodolojik bir ikiliğin başlangıcını teşkil ederek, Pozitivizm ve Hermeneutik ikiliğine neden olmuştur. Sosyolojide bilim tarihinin ilerleyen dönemlerinde, pozitivism ve hermeneutik ikiliği farklı tezahürlerde ortaya çıkmıştır. “Birey-toplum”, “yapı-fail”, “eylem-sistem”, “özne-nesne”, “kuram-uygulama”, “nitel-nicel”, “teori-pratik” ve “aktif-pasif” gibi sosyolojideki temel ikilikler nihayetinde pozitivism ve hermeneutik ikiliğine dayanmaktadır.

Sosyolojideki bu teorik ve metodolojik ikiliklerin bir belirsizliğe neden olduğunu düşünen Anthony Giddens ve Pierre Bourdieu, ileri sürülen ikiliklere karşı çıkmış ve sosyolojinin böylesi ikiliklerden kurtulması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bunun üzerine Giddens ve Bourdieu, kendi geliştirdikleri kuramları ile sosyolojideki bu ikilikleri bir araya getirerek sentezci bir bakış açısıyla sorunu aşmayı amaçlamışlardır. Nitekim bu çalışmada sosyolojinin en temel metodolojik düalizmi olan

¹“Somut tümdengelimci yöntem” açık bir hipotezin ifade edilmesini, bu hipotezden çıkarsamalar yapılmasını ve öngörülen tahminlerin –kendilerini haklı çıkarmak üzere ampirik verilerin (tıpkı bir laboratuvar deneyi gibi) yapay şekilde kullanılmasıyla- test edilmesini içerir (Geniş bilgi için bkz: Marshall, 1999: 503).

pozitivizm ve hermeneutik ikiliği merkeze koyularak, ilk önce Auguste Comte ve Emile Durkheim'ın görüşleri çerçevesinde pozitivist sosyal bilimler yöntemi ele alınacak, arkasından karşı bir görüş olarak Wilhelm Dilthey ve Max Weber'in düşünceleri ile yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı değerlendirilecektir. Son olarak Anthony Giddens ve Pierre Bourdieu'nun geliştirdiği teorileriyle sosyolojideki pozitivizm ve hermeneutik ikiliği aşılmaya çalışılacaktır.

1. POZİTİVİST SOSYAL BİLİM YAKLAŞIMI

“Pozitivizm”, 16. Yüzyılda ortaya çıkan ve 18. Yüzyılda Aydınlanma hareketi içerisinde tam bir yaygınlık ve popülerite kazanan “modern bilim”in², epistemolojik yönden çok daha temelli bir şekilde teorizasyonunu gerçekleştirmiş olmasıyla, temellerini “modern bilim”e dayandırmak isteyen bir politika öğretisi geliştirmiş bulunmasıyla temayüz eden bir felsefe akımı olmuştur. Pozitivizm terimi, Alman ve Fransız dillerinde birbirinden bağımsız olarak 1830’lu yıllarda ortaya çıkmıştır. Fransız pozitivizminin ilk temsilcisi Saint-Simon, 1829’da “eksaktlık” ve “pozitivizm” sözcüklerini bir arada kullanmış ve bunları “bilimsel yöntemin” göstergeleri saymıştır. O’na göre bilimsel yöntem, “olguların gözlem yoluyla belirlenmesi (eksaktlık) ve sistematizasyonu”dur. Bu bakımdan Saint-Simon’un pozitivizme giden yolu açtığı söylenebilir; fakat pozitivizmin esas kurucusu Auguste Comte olmuştur (Özlem, 2002: 87).

Auguste Comte, ilkinin 1826 yılında yaptığı Pozitif Felsefe Kursları adlı dersinde, pozitif felsefenin doğasının ve amacının ne olduğunu ortaya koymaya çalışmış ve Newton’dan beri var olagelmış doğa felsefesi ile pozitif felsefe arasındaki birçok benzerliklerin olduğunu ifade etmiştir. Böylece pozitif felsefe ile tek bir yönteme bağlı ve bir genel araştırmalar planının farklı bölümleri olarak düşünmüş farklı bilimlerin genelliklerinin somut incelemesinin yapılacağını vurgulamıştır. Başka bir ifadeyle Comte, pozitif felsefenin hem sosyal fenomenlerin incelenmesinde hem de diğer tüm fenomenlerin incelenmesinde, insan zihninin kendini gösterdiği tüm konularda uygulanabileceğini ve tek biçimli bir akıl yürütme tarzı olduğunu ifade etmiştir. Comte, bu ilk dersinde insan zihninin tarihsel gelişiminin üç aşamada geliştiğini ifade etmiş ve sosyolojide *üç hal yasası* olarak bilinen yasayı ortaya koymuştur. “Bu yasa tüm temel kavramlarımızın her birinin her bilgi branşımızın art arda üç farklı teorik halden geçmesine dayanır; teolojik ya da kurgul hal; metafizik ya da soyut hal; bilimsel ya da pozitif hal.” Bu yasaya göre insan zihni, doğası gereği, tüm araştırmalarında, her şeyden önce karakterleri farklı olan ve hatta kesinlikle birbirine zıt olan bu üç felsefe yapma yöntemini kullanır; önce

²Modern bilim anlayışının temellerini atan Newton’un Principia’larıdır. “Günümüz anlamında bilimin birçok özelliğini Isaac Newton (1642-1727)’un çalışmalarında geniş bir şekilde bulmak mümkündür. Newton, gerek kendinden önceki bazı düşünürlerin bir sentezi olması, gerekse fizikte belli bir alandaki çalışmaları en üst seviyeye çıkarması bakımından bir dönüm noktası durumundadır. Ancak benzeri bir durum Newton sisteminin üzerine Kurulduğu Johannes Kepler (1571-1630) ve Galileo Galilei (1564-1642) için de geçerlidir. Bu düşünürlerde kendilerinkinden önceki çalışmalardan yararlanmışlardır. Bu üç düşünürün çıkış noktası olarak Nicolaus Kopernik’in (1473-1543) çalışmaları dikkate alınır. İşte Kopernik’ten Newton’a kadar uzanan ve Rönesans’ı da kapsayan bu dönem, bilim tarihinde belli bir evreye işaret eder.” (Geniş bilgi için bkz.: Ural, 200: 15). Bu bağlamda, Newton’un çalışmalarının sonuçları, Aydınlanma düşüncesi için büyük önem taşımaktadır. Newton’un evrensel yer çekimi yasası ile sadece maddenin hareketi açıklanmakla kalmamış aynı zamanda yeni bir evren tasarısı sunulmuştur. Evrenin hareket yasalarının, her yerde değişmeden aynı biçimde matematiksel olarak ifade edilebildiği açıklanmıştır. (Geniş bilgi için bkz.: Çiğdem, 1997: 67). Nitekim doğa bilimlerinde gerçekleşen bu devrim (zihniyet değişimi) daha sonra sosyal bilimler üzerinde de etkisini göstermiştir.

teolojik yöntem sonra metafizik yöntem ve son olarak pozitif yöntem. Teolojik halde, araştırmalarını her şeyden önce varlıkların kendine has doğasına, kendisini etkileyen her şeyin ilk ve son nedenlerine, tek kelimeyle mutlak bilgilere (yani olgulara bağlı olmayan bilgilere) yönelten insan zihni, fenomenleri evrenin tüm görünür anormalliklerini açıklayan (az ya da çok sayıda) doğaüstü faktörler tutumunun ürünü olarak gözünde canlandırır. Metafizik halde –ki esasında, ilkinin basit genel bir dönüşümünden başka bir şey değildir- doğaüstü etkenlerin yeri soyut güçlerle, dünyanın çeşitli varlıklarının içinde olan gerçek kendiliklerle (cisimleştirilmiş soyutlamalarla) doldurulmuştur.³ Son olarak, pozitif halde, mutlak kavramları elde etmenin imkânsızlığını kabul eden insan zihni, kendini yalnızca, iyi düzenlenmiş akıl yürütmenin ve gözlemin kullanımıyla, fenomenlerin gerçek yasalarını yani onların değişmez art arda geliş ve benzeşim ilişkilerini keşfetmeye başlar. Comte, ayrıca insan zihninin tarihsel olarak, teolojik felsefeden pozitif felsefeye aniden ve bir aracı olmadan geçemeyeceğini de vurgulamıştır (Comte, 2001: 9-37). Comte, bu fikirlerle insan zihninin gelişiminin genel yasasını belirlemiştir. Böylece konusu insan, toplum ve tarih olan sosyal bilimlerde de doğa bilimlerinde ki gibi pozitif/evrensel yasalara ulaşılabileceğini ortaya koymuştur.

Sosyolojide ortaya çıkan ilk bilimsel yaklaşım olan pozitivizm, geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyolojik araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Akpolat, 2007: 54). Sosyolojinin metodolojisini yaygın bir şekilde pozitivizme dayandırmasının nedenleri, Aydınlanma dönemindeki gelişmelere kadar uzanır.⁴ Başka bir deyişle, pozitivizm, aydınlanma geleneğinin parçasıdır (Kızılçelik, 2004: 31). Söz konusu gelenekte; bilim ve olgular, metafiziğin ve spekülasyonun karşısında olup, inanç ve vahiy artık bilgi kaynakları olarak görülmemektedir (Swingewood, 1998: 48). Bu düşünce 17. yy. bilimsel devrimle ortaya çıkmıştır. Nitekim 17.yy. bilimsel devrimle değişen bilim anlayışı, sosyal olguların da doğa bilimlerde olduğu gibi kesin ve evrensel yasalarla açıklanabileceği düşüncesini öne sürmüştür. Sosyolojinin kurucularından Auguste Comte ve Emile Durkheim’de bu zihniyet değişiminden etkilenmiş ve sosyolojiyi, pozitivist felsefeye dayandırarak kurmaya çalışmıştır.

Doğa bilimleriyle özdeşleşen bilim tanımlamasında başat olan pozitivizm terimini Comte, insanlığın yalnızca gözlemlenebilir olgulara, onlar arasındaki ilişkilere ve olguların gözlemlenmesi

³Metafizik, teoloji ve pozitivizm arasında geçici bir uzlaşmadır; bir yandan eski inanç sistemlerini yıkarken, öte yandan pozitif anlayışın gelişiminin yardımıyla, tümel bir açıklama sistemi oluşturur.

⁴Sosyolojinin kendisini bilim olarak tanımlamasının koşullarını oluşturan ve metodolojik yönelimlerle belirlenen modern bilim anlayışının batıda Francis Bacon ile başlayan, daha sonra Rene Descartes, John Locke, David Hume ve Immanuel Kant gibi Aydınlanma Dönemi düşünürlerinin tartışmalarıyla şekillenmiş uzun bir tarihi vardır. Aslında bu düşünürlerin insan özneyi yeniden yaratma ve onun bilme biçimlerini belirleme amacına ilişkin çabaları, hem doğa bilimlerinin bilimsel kriterlerinin inşasında hem de Auguste Comte’un adlandırdığı pozitivizmin gelişiminde belirleyici etkenler olmuştur. Bacon, “Bizim tek ümidimiz, düzenli bir şekilde bir deneyim temeli üzerine bilimleri yükseltmek ve onları farklı bir biçimde inşa ederek yenilemektir.” görüşüyle, Aydınlanma dönemini koşullayan yeni bilim anlayışının zeminini oluştururken; Descartes’ın, “Cogito Ergo Sum” kanıtıyla başlayan ve daha sonra “neyi bilirim” ve “nasıl bilirim” sorularıyla şekillenen epistemolojik tartışmalar insan aklının önceliğine dönük söz konusu bilim algısının gelişmesini sağlamıştır. Descartes’in betimlediği akıl yanında, Locke ve Hume’un yaptıkları ampirizm vurgusu, pozitivizmin deneysel alanına ve onun nesnellik, evrensellik ve tümevarım gibi niteliklerine dair tartışmalarına temel teşkil eder. Fakat bu düşünürler içerisinde pozitivist bilim anlayışının biçimlenmesinde en önemli katkı hiç kuşkusuz ki Kant’a aittir. Kant, epistemolojik düzeyde kendisinden önceki görüşleri toplayarak hem ampirizmin hem de rasyonalizmin vukuflarını bir araya getirmiştir. Yani yeni bilime hizmet eden matematiksel/doğa bilimsel temel, Kant ile anlamlı bir açılım kazanmıştır (Esgin, 2007: 671-672).

yoluyla keşfedilen yasalara dayanan, olgun, entelektüel, pozitif ya da bilimsel anlayış evresini tasvip ve tasdik ile tanımlamak için kullanmıştır. Comte, hem pozitivist bilimin formülasyonunu yapmış hem de Aydınlanmanın mirasını sosyolojiyle bütünleştirmiştir (Esgin, 2007: 671). Sosyolojiye ismini vermeden önce onu toplumsal fizik olarak adlandıran Auguste Comte, bu yeni bilim dalının, özellikle fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerinin kullandığı pozitif yöntemi uygulaması gerektiğini öne sürmüştür (Tolan, 2005: 11). Comte bu düşüncesiyle, sosyal bilimlerde de doğa bilimleri gibi ampirik yöntemlerle nesnel, evrensel yasalara ulaşmayı amaçlamıştır.

Sosyoloji sözcüğünü icat eden ve insanlık dininin kurucusu⁵ olan Comte'un sosyolojik tavrını belirleyen, "prensipler olarak sevgi, esas olarak nizam, gaye olarak terakki" kutsal formülüne dayalı pozitivism anlayışıdır. Bu anlayışa göre Comte, bilimleri üç hal yasası bağlamında ele almıştır. Matematiği, teolojik ve metafizik safhaları aşarak pozitif merhaleye ulaşan ilk bilim olduğu için ilk sıraya, sosyolojiyi ise pozitif aşamaya en son erişen bilim olduğu için son sıraya yerleştirmiştir. Buna göre Comte, "The Positive Philosophy" metninin birinci kitabını matematiğe, ikinci kitabını astronomiye, üçüncü kitabını fizik bilimine, dördüncü kitabını kimyaya, beşinci kitabını biyolojiye, altıncı kitabını ise icat ettiği sosyal fiziğe (sosyoloji) ayırmış ve bu eserinde en fazla sosyolojiye yer vermiştir. Comte bu eserinde matematik, astronomi, fizik, kimya ve biyolojiyi detaylı bir şekilde incelemiş ve bu bilimlerin sosyoloji ile bağlantılı yönlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin biyoloji ve sosyolojinin yakından ilişkili olduğunu ifade eden Comte, sosyolojisinin özünü teşkil eden *sosyal statik* ve *sosyal dinamik* incelemesini biyolojiye borçlu olduğunu vurgulamıştır. Comte, sosyolojinin sosyal düzeni inceleyen sosyal statik ve sosyal ilerlemeyi temel alan sosyal dinamik üzerine biçimlendiğini, düzen ve ilerleme arasındaki bağıntının doğa bilimlerinde de var olduğunu iddia etmiştir (Kızılcelik, 2013a: 100-111).

Natüralistik sosyoloji diye de adlandırılan pozitivist sosyoloji, toplumsal fenomenleri tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi düzenlilik ve nedensellik kuralları içinde ele aldığından fizikteki yerçekimi veya madde yoğunluğu kanununa benzer kanunlar arayışına dönüştürmüştür (Poloma, 2007: 31). Başka bir ifadeyle pozitivism, bütün disiplinlere (doğa bilimleri ve sosyal bilimler) uygulanabilir tek bir bilimsel yöntem olduğunu ileri sürmüş ve doğa bilimlerini öteki disiplinler için tam kesinlik ve belirginlik standartları olarak ele almıştır. Bu bakımdan pozitivism, birleşmiş bir bilim anlayışına, yani doğa bilimleri ile sosyal bilimleri aynı görme mantığına dayalıdır. Dolayısıyla fiziksel yasaların değişmezliğine ilişkin genel anlayış, Comte tarafından pozitivismin gerçek tını olarak adlandırılmış ve toplumun yasaları bu doğrultuda tahlil edilmiştir. Sonuç olarak doğa yasalarıyla kurulan analogik bağla oluşturulan toplumda da değişmez yasaların bulunduğu kabul edilmiş ve bu yasaların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır (Kızılcelik, 2004: 35-36).

Erken sosyolojik kuramcılardan ve aynı zamanda natüralist kuramın dayanağını oluşturan Durkheim (Poloma, 2007: 31), bugüne kadar sosyologların, toplumsal olguları incelerken uyguladıkları

⁵Comte'un son dönemlerinde pozitivismi "insanlık dini" olarak inşa ettiği iddia edilir. Nitekim bu durumu Kösemihal (1989: 151) şu şekilde ifade etmiştir: "Comte bu insanlık dinini geniş yığınlara iyice tanıtmak için 1849 yılında "Pozitivism İlmihi" (Catéchisme Positiviste) adlı kitabını yayımlar. Bu kitapta gelecekteki "İnsanlık Dini'nin" dogmalarını, törenlerini, tapınaklarını, büyüklerini uzun uzadıya anlatır. Yapıt ikili konuşma (dialogue) biçiminde yazılmıştır. Bir papazla bir kadın konuşturulur." (Geniş bilgi için bkz.: Comte, 1986)

yöntemi ayırt etmeye ve tanımlamaya pek çalışmadıklarını dile getirmiştir. Spencer'ın, büyük hacimli "Toplumsal Bilime Giriş" (Introduction A La Science Sociale) adlı eserinde bile yöntembilimsel soruna hiç yer vermediğini dile getirmiş ve bu konuda elimizdeki tek özgün eserin Comte'un "Pozitif Felsefe Dersleri" (Cours de Philosophie Positive) olduğunu söylemiştir (Durkheim, 2010: 27). Durkheim, bir disiplinin olmazsa olmazlarından olan "metodoloji"nin, sosyolojide eksikliğini hissetmiş ve bu eksikliği gidermek için de "Sosyolojik Yöntemin Kuralları"⁶ adlı eserini ortaya çıkarmıştır. Eserinde Durkheim, ilk ve temel kuralın, toplumsal olguları "şeyler" gibi düşünmemiz gerektiğini söylemiştir (Durkheim, 2010: 38). Burada aslında toplumsal olguları gözlemlenebilir nesnelere olarak ele almamız gerektiğini ve bu toplumsal olguların insan algısının dışında, kendine ait deneysel gerçekliğe sahip bir kavram (Poloma, 2007: 32) olduğunu dile getirerek gerçekliğin "orada" olduğunu ve keşfedilmeyi beklediğini (Neuman, 2008: 122) belirtmiştir.

Pozitivist sosyal bilim yaklaşımına göre toplumsal gerçeklik rastlantısal değildir; bir kalıbı ve düzeni vardır. Bu varsayımı Durkheim; toplumun, bireyin eylemine dışsal bir şey olarak baskı yaptığını ve onu zorlayıcı bir etkisi olduğunu vurgulayarak dile getirmiştir. Başka bir ifadeyle Durkheim'a göre (2010: 35); toplumsal olgular, bireyler üzerinde uyguladığı ya da uygulayacağı zorlama gücüyle tanınabilmektedir. Bu gücün varlığı ise ya belirli herhangi bir yaptırımın bulunması ya da olgunun kendisini çığnemeye yönelen her bireysel girişime karşı koyduğu dirençte kendini gösterdiğini ifade ederek belirtmiştir. Ayrıca Durkheim, "Bir toplumsal olgunun nedeni bir başka toplumsal olguda aranmalıdır" diyerek, toplumsal olayların açıklanmasında daima bir neden-sonuç ilişkisi kurulması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre toplumbilimde nedensellik ilişkilerine, olayları yapay olarak tekrarlayan deneylerle ulaşmak yerine, kendiliğinden oluşmuş olayların incelenmesi ya da karşılaştırma yolu ile ulaşmayı tercih etmiştir. Durkheim, geliştirdiği bu ilke ve kurallar çerçevesinde İş Bölümü, İntihar, Din gibi olguların nedensellik ilişkilerini bulmaya çalışmıştır. Örneğin İş Bölümünü⁷, tarihsel evrimin bir başka toplumsal olgusuyla, yani yoğunlaşan nüfusun uzmanlaşmasına bağlayarak açıklamıştır. O'na göre günlük yaşama bağlı ilkel iş bölümü zamanla mesleki uzmanlaşmaya dönüşerek

⁶Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin İlkelerini* altı başlık altında toplamıştır. Bunlar: 1) "Sosyal bir olgu nedir?" sorusunu sorarak sosyal olgunun tanımını yapmış ve sosyal olguların bireyin dışında ve onlara kendilerini zorla kabul ettirdiğini söylemiştir. 2) Sosyal olguların gözlemini yaparken dikkat edilecek kuralları belirlemiş ve sosyal olguları "nesnelermiş" gibi ele almamız gerektiğini ifade etmiştir 3) Normal olan ile patolojik olanın ayrımını yaparken nelere dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. 4) Toplum tiplerinin belirlenmesine ilişkin kuralları belirtmiştir. 5) Toplumsal olguların açıklanmasına ilişkin kuralları belirtmiş ve "bir toplumsal olgunun nedeni ancak başka bir toplumsal olguda araması" gerektiğini vurgulamıştır. 6) Sosyolojik kanıtlamaya ilişkin kuralları söylemiştir. (Geniş bilgi için bkz: Durkheim, 2010)

⁷Durkheim, sanayileşmeyle birlikte toplumda, "mekanik dayanışmadan" "organik dayanışmaya" doğru bir geçişin başladığı ifade etmektedir. Çünkü Durkheim, toplumsal çözümlemelerde belirleyici unsurun; ortak inanç, değer ve normların soyut bir bütünü olan "toplumsal bilinç" olduğunu söylemiştir ve toplumların, bu toplumsal bilinç göre iki tür dayanışma içinde olduğunu dile getirmiştir. Bunlar: "mekanik dayanışma" ile "organik dayanışma"dır. Mekanik dayanışma üzerine kurulan toplumlarda (genellikle ilkel toplumlar) bireyler, benzer norm, inanç ve değerleri paylaşırlar. Başka deyişle bu toplumlar henüz farklılaşmamışlardır. Bu tür toplumlarda toplumsal bilinç, bireysel bilinçler üzerinde egemenlik kurmuştur. Benzerliğe dayalı mekanik dayanışmanın karşısı olan "organik dayanışma" ise farklılaşmanın sonucu olarak beliren daha çağdaş bir oluşumdur. Canlı varlıklarda nasıl organlar arasında bir birlik, bir bütünleşme ve dayanışma varsa ve organizmanın varlığını sürdürebilmesi için nasıl her organın farklı görevini yerine getirmesi gerekiyorsa, bu durum toplumun varlığı içinde aynen geçerlidir (Tolan, 2005: 24).

mekanik dayanışmanın yerini organik dayanışmaya bırakmıştır (Gökçe, 2012: 10-11, Richter, 2012: 55-56). Durkheim, bu şekilde sosyolojide pozitivist bakış açısının en güzel örneklerini ortaya koymuştur.

Öte yandan pozitivism, toplumun anlamlı şekilde organize edilmiş sosyal etkileşimlerden oluşan sosyal yollarla oluşturulmuş bir dünya olarak vurgulanmasını reddetmektedir. Pozitivist düşünce; toplumun kendi başına var olan, tarihsel ve sosyal olarak koşullanmış, toplum içerisinde sosyal ilişkileri, eylemleri ve yaşamı düzenleyen sosyal yapı ve kurumların belirli bir örgüsünden oluşan nesnel ve olgusal bir gerçekliğe sahip olduğunu savunmaktadır. Durkheim tarafından bu şekilde ortaya konan klasik toplum tanımında, toplum nesneye benzer bir yapıya ve dolayısıyla tabiatla aynı derecede nesnellığe ve gerçekliğe sahiptir (Walsh, 2012: 377). Nitekim Durkheim sosyolojisi, toplumun değişmez olgulardan örüldüğünü, sosyal sınıfların ve bireylerin toplumu değiştiremeyeceği, herkesin toplum denen gerçekliğe boyun eğmesi gerektiği fikri üzerine biçimlenmiştir (Kızılcelik, 2013a: 75). Durkheim'a (2010: 37) göre "toplumsal olgular insan davranışlarını idare ve kontrol ederler. Bu olgular değişmezdirler, sabittirler." Bu bakımdan makro bir bakış açısına sahip olan pozitivist bilim paradigması yapıya (topluma) önem vermiştir. Yapının değişmezliğine ve bireyi (faili) şekillendirdiğine vurgu yaparak, bireyin edilgenliğini ortaya koymuştur. Buna ek olarak pozitivism, bilimsel bilginin rolü ve önemini vurgulamış ve onun dışındaki bütün bilgi türlerini yadsımıştır. Pozitivism; nesnel, ortaya koyduğu sonuçlar dünyanın her yerinde aynı olan, deney ve gözleme dayalı bilimsel bilgiyi esas almıştır. Bu bakımdan pozitivism, metafizik ile bilim arasına kesin sınırlar koymuş, dogmayı ve sezgiseli bilimsel etkinlik alanından uzaklaştırmış ve sadece bilimsel bilgiyi referans almıştır. Bu çerçevede pozitivism bilgi modeli ve bilgiye erişme yolları bakımından doğa bilimlerini aşırı yüceltmış ve doğa bilimlerinden başka her şeyi metafizik ya da anlamsız olarak görmüştür (Kızılcelik, 2004: 34-35).

Pozitivist araştırmalar niceliksel veriyi ön planda tutarlar ve dolayısıyla bu tür verilerin üretildiği deney ve sörvey gibi bilgi toplama tekniklerini kullanırlar. Bu yaklaşımı kullanan araştırmacılar ölçümlerini tam ve doğru yapmaya özen gösterir ve onlar için hipotezleri test etmek, çalışmalarında özel bir yer işgal eder. Pozitivistler, çalıştıkları konuları sayılara indirgemeye ve soyut kanunlara ulaşmaya ilgi duydukları için hemen her konuyu ölçme ve sayılaştırma iddiaları yüzünden çok fazla soyutlama yaptıkları ve sonunda elde ettikleri bilginin gerçek hayatla ilgisinin koptuğu şeklinde eleştiri almaktadırlar (Sezal, 2003: 53-54). Pozitivist yöntemin bir başka eleştirisi de toplum bilimlerinin doğası gereği doğa bilimlerinden farklı olduğundan dolayı yapılmıştır. Çünkü toplumun, doğa bilimlerinde olduğu gibi sürekli ve düzenli olarak işleyen, tekrar eden yasaları olmazdı (Öztürk Karagöz, 2003: 54). Bu anlamda pozitivismin en büyük eleştirisini hermeneutik bilim yaklaşımı yapmıştır. Nitekim Hermeneutik bilim yaklaşımı, doğa bilim-sosyal bilim ayrımını esas almışken, Comte ise, bu noktada son derece ehemmiyet arz eden ayrımı yadsımıştır. Durkheim'ın naklettiği gibi, Comte'a göre bilimin birliğinin temin edilmesi için metotlarının birleştirilmesi yeterlidir. Farklı disiplinlerdeki (doğa bilimleri ve sosyal bilimler) bilim adamları arasındaki bir anlaşma sorunu birleşmeyle birlikte bilimlerin tümü aynı potaya dökülecek ve düzenli bir şemada kaynaşacaklardır. Tüm kavramlar "bir ve aynı temel yöntemin sınanması altına alınacaklardır, ta ki sonunda ussal bir

tekbiçimli yasalar dizisi” içinde düzenlenmiş olarak ortaya çıkıncaya kadar (Kızılcılık, 2013b: 228-229).

2. YORUMLAYICI SOSYAL BİLİM YAKLAŞIMI

Sosyal Bilimlerde pozitivist paradigma hakim olduktan sonra bu görüşe pek çok eleştiri gelmiştir. Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımı, pozitivist sosyal bilim yaklaşımına en büyük eleştiri getiren paradigmadır. Yorumlayıcı sosyal bilimin pek çok çeşidi vardır: yorumbilgisi, inşacılık, etnometodoloji, bilişsel, idealist, fenomenolojik, öznelci ve nitel sosyoloji. Bu yaklaşım sembolik etkileşimci ekolle ya da Chicago ekolüyle ilişkilidir. Genel olarak yorumlayıcı yaklaşım, insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere insanların doğal ortamlarında toplumsal olarak anlamlı eylemin doğrudan ayrıntılı gözlem yoluyla sistematik analizidir. Yorumlayıcı sosyal bilim, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan bir anlam kuramı olan Hermeneutik (yorumbilgisi) ile ilişkilidir (Neuman, 2008, 130-131). En kaba tanımıyla Hermeneutik; insan eylemlerini ve insan eliyle yapılmış şeyleri ve yazılmış metinleri yorumlamaya yönelik bir teori ve yöntemdir (Suğur, 2009: 41). Hermeneutik kelime anlamıyla; bildirme, haber verme, çeviri yapma, açıklama ve açıklama sanatıdır. Hermeneutik etkinliği daima bir başka “dünya”ya ait bir anlam bağlamını o an içinde yaşanan dünyaya aktarma/çevirme etkinliği olmuştur. Geç Grekçe’de *hermeneuia* çok açık bir şekilde, “bilgece açıklama” ve *hermeneios* “açıklayan”, “çeviren” olarak geçer. Yeniçağda *Hermeneutik* başlıklı ilk kitap 1654 yılında J. Dannhauser tarafından yazılmıştır. Antik hermeneutiğin merkezinde alegorik yorumlama problemi yer alır. Burada amaç, sözsel ve sıradan anlamın ardında veya üstünde bulunduğu varsayılan esas anlamı ortaya çıkarmaktır (Gadamer, 2003: 13-15). Yani metinler yorumlanarak görünenin ardında gizlenmiş olan anlam ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Hermeneutiğin nasıl ortaya çıktığına ve nasıl bir tarihsel süreçten geçerek günümüze ulaştığına bakıldığında “doğru” anlama düşüncesinin hep ön planda olduğu görülür. Çünkü hermeneutik anlaşılabilir olanı veya anlaşılabilir olmaya başlamış olanı anlaşılır hâle getirme uğraşının bir sonucu olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte hermeneutiğin böylesi bir bağlam içerisinde, yani yorumlanmaya ihtiyaç duyulan şeylerin yorumu olarak, Antik Yunan dünyasında kullanıldığını ve kavramın etimolojik karakterinin de yine aynı dönemde oluşmaya başladığını görmekteyiz: Sözcüğün kökeni Yunan Tanrısı Hermes’e dayandırılmaktadır. Antik Yunan’da kanatlı Tanrı Hermes, tanrılarla insanlar arasındaki iletişimin direği konumundaydı. O, tanrılardan aldıklarını insanlara aktarır, yalnız bunları olduğu gibi değil, insanların anlayacağı şekilde iletir ve yorumlardı. Başka bir ifadeyle “Hermes’in bildikleri hiç de tanrıların mesajlarının dümdüz bir aktarımı değildi. Öyle ki Hermes bunları ölümlülerin diline, onların anlayabilecekleri şekilde çevirdi.” Buradan da anlaşıldığı üzere, Hermes, tanrıların mesajlarını anladığı şekliyle insanlara aktarma, çevirme ve yorumlama görevini yerine getirmektedir. Hermes’in tanrısal ve insani düzey gibi birbirinden çok farklı iki anlam ve söylem düzeyi arasında durmakta oluşu, konumunun ne ölçüde hayati ve belirleyici olduğunu ima eder. O bir yönüyle her iki alan arasındaki farklılığın korunmasını sağladığı kadar, diğer yönüyle bu alanlar arasında sürekli bir kaynaşmayı da mümkün kılmaktadır. Buna göre Hermes, farklılık ve aynılık diyalektiğinin olduğu yerde durmaktadır. Diğer bir deyişle, bir anlam düzeyinin diğeri içine tümüyle çekilerek kendi aynılık veya özdeşliğini

yitirmesine yol açmayacak şekilde kaynaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle Hermes'in durduğu yer, deyim yerindeyse, ayrımların eşiğidir. Hermes, iki farklı bağlamı birbirine yaklaştırırken yorum yapmakta, yorumu kullanmaktadır. Fakat yorumun bu niteliği günümüz hermeneutiğinin temelini oluşturmak için yetmez ve bizleri kavramın dönem içerisindeki neliği hakkında daha derin bir inceleme yapmaya sevk eder (Öztürk, 2009: 147-148). İlerleyen tarihsel süreç içerisinde Hermeneutik, özellikle Reformasyon döneminde kutsal yazıların kendilerine dönme hareketiyle birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Reformcular kilise öğretisi geleneğiyle polemige girmişler ve kutsal metinleri Hermeneutik yöntemle ele almışlardır ve alegorik yöntem bir yana bırakılmıştır. Böylece nesnel, konuya doğrudan yönelen, her türlü öznel keyfilikten arınmış olmak isteyen yeni bir yöntem bilinci yeşermiştir. (Gadamer, 2003: 15-16).

Pozitivist felsefenin en katı eleştirisini yapan Hermeneutik, F.Schelegel'in etkisiyle ilk kez Alman filozof ve teoloğu olan Friedrich Schleiermayer tarafından (Dilthey, 2011: 107) "evrensel" bir anlama ve açıklama öğretisi haline getirilmeye çalışılmıştır (Gadamer, 2003: 17). Daha sonra Dilthey eliyle yöntemsel bir problem haline getirilmiş, Heidegger ve Gadamer ile bir statü kazanmıştır (Ulaş, 2002: 13). Ancak aslında hermeneutiğin kökeni, çok defa doğa bilimleri ile tarihsel/toplumsal gerçekliğe sahip bilimler arasında yaptığı temel ayrım çerçevesinde, Alman filozof Wilhem Dilthey'a dayandırılır. Dilthey, İdealizmi geliştiren Kant'tan ve "tin" kavramını ilk kez ortaya atan Hegel'den etkilenmiştir (Öztürk Karagöz, 2003: 46-48). Bu bakımdan Dilthey, bilimin yöneldiği olgular topluluğunu iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümdeki olgular topluluğuna (doğal olgular topluluğuna) yönelen bilime "doğa bilimi" demiştir. Öbürü içinse, hala genel olarak tanıtıcı bir işaret bulunmadığına dikkat çekerek, bu konuyla ilgilenen düşünürlerin kullandıkları bir terimden hareket ederek, *-globus intellectualis*'in⁸ yöneldiği bilimlere- "tin bilimleri" adını vermiştir. Dilthey, "tin bilimleri" kavramını J.S. Mill'in⁹ de kullandığını belirterek kendisinin bu bilimleri temellendirme tarzıyla Mill'in yapıtında bu bilimleri ele almış biçimi arasında en az oranda bile bir ilgisinin olmadığını belirtmiştir. Dilthey aynı zamanda tinsel yaşama ait olan olguların, insanın psiko-fizik yaşam bütünlüğünden kopartılamayacağını ifade ederek, tin bilimlerine yakın görülen kavramların örneğin "toplum bilimleri" (sosyal bilimler),¹⁰ "tarih bilimleri", "kültür bilimleri" gibi adlandırmaların ifade etmeleri gereken objelerle çok dar bir ilişkide olduğundan ötürü uygunsuz olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı "tin bilimleri" kavramını kullandığını belirtmiştir (Dilthey, 2011: 23-24).

Dilthey, tarih ve toplum alanlarının, ampirik yöntemlerle doğrudan ele alınmayacak alanlar olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bunun sebebi, konunun bir algılama nesnesi değil, bir anlama

⁸*globus intellectualis*: sözcük anlamıyla "zihinsel küre" ya da "zihin küresi" demektir. Fakat daha çok (özellikle Spinoza'da) bilgi faaliyetlerinin bütününe gönderme yapan bir anlam içeriğiyle kullanılır.

⁹J. S. Mill Logics (Mantık) adlı kitabının genişletilmiş 4. baskısında (1877) "moral bilimler" (moral sciences) terimini kullanmıştır. Her ne kadar Mill "moral" terimiyle sadece ahlak alanını ve ahlaksallığa ilişkiliği kastetmiyor, terimi hatta "toplumsallık"ı ve "tinsellik"i karşılayacak bir genişlikte kullanıyor olsa da tipik bir pozitivist tavrıyla, "moral sciences"ın, toplumsallık"ı ve tinsellik"i, doğa bilimlerini model almak suretiyle inceleyen bilimlerin olmaları gerektiğini ileri sürüyordu (Dilthey, 2011: 33).

¹⁰Dilthey, "sosyal bilim" teriminin belli bir paradigmaya, başka bir ifadeyle pozitivist/tümelci/evrenselci paradigmaya bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde bağlı olarak kullanıldığından dolayı bu terimi kullanmayı reddediyor (Özlem, 2002: 283).

nesnesi olmasıdır. Doğa bilimleri alanında olguları incelerken, yasalarını keşfedebilir ve bunları açıklayabiliriz. Ama insana ait alanda dıştan bir açıklama değil, insanın gerçekleştirdiği olgunun sebeplerini anlamamız söz konusu olabilir. Dilthey'a göre tin bilimleri, doğa bilimlerinden farklı bir bilgi peşindedir. Bundan dolayı Sosyolojiyi pozitif bir bilim olarak gören daha açık bir deyişle doğa bilimleri modelinde algılayan Comte, Dilthey'a göre, büyük bir yanlış içerisindedir. Çünkü toplumun, doğa bilimlerinde olduğu gibi sürekli ve düzenli olarak işleyen tekrar eden yasalar olmazdı. Başka bir deyişle Dilthey'a göre, pozitivistler tarafından "sosyal bilimler" olarak adlandırılmış olan bilimler yasacı, nedenselci bir tavır ve yöntemle hareket etmeleri bakımından ve felsefi temellerinden ötürü yanlış kurulmuş bilimlerdir (Öztürk Karagöz, 2003: 54-59). Dilthey, bu konuda pozitivistleri en katı şekilde eleştirmiştir.

Dilthey (2011: 22), insan, tarih ve toplum bilimlerinin konusu olan tinsel dünyanın, üzerinde hâkimiyet kurmak istediğimiz bir gerçeklik (doğa) olmadığını, tam tersine, kavramayı dilediğimiz bir gerçeklik olduğunu vurgulamıştır. Ancak burada, her ne kadar toplum, tarih ve kültür alanı olarak tanımlanmış olsa da anlama ediminin başat olduğu tinsel dünyayı ele alacak tin bilimlerinin belirli ve somut bir araştırma nesnesinin olup olmadığı hala cevapsız kalmıştır. Sosyal araştırmacı tarihsel, toplumsal ve kültürel gerçekliklere neyi inceleyerek ulaşabilecektir? Pozitivist düşünürlerin çalışmaları içerisinde, toplumsal fenomenler, toplumsal olgular "şey"ler olarak ele alınmalarına rağmen kendi içinde tutarlı nedensel ilişkiler, kısmen geçerli genellemeler ve buna uygun bilgiler ortaya çıkabilmekteydi. Dilthey, tin bilimlerinin aynı tarzda, adeta bir doğa bilimi kadar nesnel bilgi ortaya koyması adına, bireyin dışında ve ondan bağımsız bir "nesne"si olması gerektiğini düşünmüş ve tin bilimlerinin nesnesini insanların kendilerini ifade ediş tarzlarında bulmuştur. İnsanın yapıp ettiği her şey, resimler, heykeller, edebi metinler, jest ve mimikler, sözcükler¹¹ ve bunun gibi insanın kendini anlatmak için ortaya koyduğu her şey bir ifade, bir "nesneleşme" örneğidir. Araştırmacının yapması gereken şey insanı açıklamak değil, nesneleşmiş ifadelerden hareketle yaşam dünyasına nüfuz edip onu anlamaktır. Çünkü insanın eylemde bulunmasına neden olan unsurlar bir doğa olayıymış gibi açıklanamaz. Bir kimsenin niçin belli bir eylemde bulunduğu irdelendiğinde, laboratuvar ortamında neden-sonuç ilişkisi oluşturur gibi hareket etmek yerine, kendimizi onun yerine koymak ve onunla empati kurmakla da aynı deneyimi yeniden yaşayabiliriz. Bütün anlama edimimiz kendi tinimizin, yeniden yaratmalarından ibarettir (Akt. Öztürk, 2013: 215-216).

İnsani-toplumsal dünyayı çözümlemede "anlamaya" büyük önem atfeden Dilthey, anlamayı şu şekilde tanımlamıştır: "Duyulara dıştan verili olan işaretler aracılığıyla içsel gerçekliğin bilinmesini sağlayan bu yöntem anlama diyoruz" (Dilthey, 2011: 93). Anlamanın çeşitli dereceler gösterdiğini vurgulayan Dilthey, basit (elamanter) ve yüksek anlama olmak üzere iki tip anlamanın olduğunu ifade etmiştir. Buna göre "aralarındaki bağıntı göz ardı edildiğinde elamanter anlamada tekil bir ifade ile bu ifadenin anlamı arasındaki bağı anlamak söz konusu iken, yüksek anlamada bu gibi tekil ifadelerin

¹¹Dilthey, insani-tarihsel dünyayı anlamada "sanat"a büyük bir görev yüklemiştir. *İfade ve temsil edici sanat* diye adlandırdığı; plastik sanatların, resmin, anlatıcı ve dramatik edebiyatın ve şiirin, her yerde bu dünyanın bilimsel yoldan nasıl incelenmesi gerektiğini gösterdiğini ifade etmiştir. Dilthey'in (2011: 35) şu cümlesi bu konuda yeterince açıktır: "Hiçbir bilimsel kafa bir şey yaratamaz ve bilimdeki hiçbir ilerleme, sanatçının yaşamın içeriği üzerine ifade yoluyla ortaya koyduğu şeyle boy ölçüşemez. Sanat, yaşamayı anlamanın organonudur."

oluşturduğu daha büyük bir bağlamı anlamak söz konusudur.”(Bollnow, 2003: 95). Başka bir ifadeyle gündelik ifadelerin anlaşılmasında basit bir anlama, yazılı metin haline gelmiş bir ifadenin anlaşılmasında yüksek bir anlama söz konusudur. Dilthey, yüksek anlamayı, gündelik anlamadan daha nesnel bulmuştur. Dilthey’in nesnel anlamının hangi ifade ediş tarzında daha çok mümkün olabileceğini ortaya koyarken, yazılı dokümanları öne çıkarmış olması kendi içinde önemli gerekçeleri olan bir tezdur. Çünkü kendisine her istenildiğinde dönülebilen, denetlenebilen, nesneleşmiş ve dışsallaşmış en sabit ifade bunlardır (Öztürk, 2013: 217). Nitekim Dilthey’a (2011: 94-95) göre anlama ancak yaşamın sabitleşmiş görünüşlerinin mevcudiyetine yönelikse ve biz bunlara her an geri dönebiliyorsak, ustalıklı kullanıldığında denetlenebilir bir objektiflik derecesine ulaştırılabilen bir yöntemle dönüştürülebilir. Bundan dolayı yazılı eserler, tinsel yaşamı ve tarihi anlamamız bakımından büyük ölçüde önemlidir.

Dilthey gibi tarihsel ve toplumsal gerçekliklerle, doğal gerçekliklerin birbirinden farklı olduğunu düşünen diğer bir sosyolog ise Max Weber’dir. Max Weber’in sosyolojiyi bir bilim olarak kavramsal temellere oturtma çabası içerisinde onu etkileyen düşünürlerin başında Wilhelm Dilthey, H. Rickert ve Windelband¹² gelmektedir (Öztürk Karagöz, 2003: 50). Weber’in yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımının gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Weber’in geliştirdiği sosyoloji anlayışı temelde Alman Felsefe geleneğinin etkisi ile tinselci, idealist bir karakter taşır. Fakat Weber’in ileri sürdüğü düşünceler, bilimin genelleştirici, açıklayıcı bir etkinlik olarak anlaşılmasını isteyen pozitivist bilim anlayışından da izler taşır. Weber, pozitivismi tümüyle reddetmez ancak tek gerçekliğin sadece pozitivism olduğunu da söylemez. Öte yandan Weber, Marx ve Comte gibi determinist bir tarih şeması da çizmez (Öztürk Karagöz, 2003: 42-43). Yani sosyolojiyi hem tinsel bir bilim olarak (her ne kadar “tin bilimleri” yerine “kültür bilimleri” kavramını kullanmışsa da) hem de bir ölçüde pozitivist bilim anlayışıyla bütünleştirmeye çalışmıştır. Fakat pozitivist sosyal bilim yaklaşımına karşı ciddi eleştirilerde de bulunmuştur. Weber’in bilim anlayışı, pozitivist bilim anlayışının aksine, sosyolojide ve genel olarak da sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinde kullanılan genelleştirici bir kavram olan “yasa” kavramı ve benzeri yöntemsel araçlarla çalışılmayacağını savunur. Çünkü toplumsal yaşamın, doğal yasalar tarafından belirlenen bir alan olmadığını toplumsal eylemler tarafından oluşturulan bir alan olduğunu dile getirir.

Yorumlayıcı sosyoloji anlayışına sahip olan Weber, her ne kadar nedensel analize güçlü bir şekilde bağlı olsa da kültür ve toplum bilimlerinde yorumun oynadığı rolü sürekli vurgulamıştır. Metodolojik programının bu kısmını nitelemek için *yorumlayıcı anlama* (Verstehen) ve *yorumlama* (Deuten) terimlerini kullanmıştır; daha ender olarak da *empatik anlamadan* (Nachführend Verstehen) söz etmiştir. Aynı zamanda yorumu daima nedensel analizdeki bir öge olarak görmüş, “yorumlayıcı açıklama”ya ihtiyaç olduğunu belirterek ve nihai olarak bir “yorumlayıcı sosyoloji”den (Verstehende Soziologie) yana çıkmıştır (Ringer, 2003: 123). Weber, sosyolojisinde bireyin eylemini esas almıştır. Nitekim ona göre sosyoloji, sosyal eylemi yorumlayarak anlamak ve bu yolla eylemin doğurduğu etkilerle birlikte sebeplerini ortaya koyarak açıklamak isteyen bir ilimdir (Weber, 2011: 15). Weber,

¹² Doğa ve kültürbilimleri ikiciliğini yöntembilgisel olarak ciddiye almaya ilk girişen Rickert olmuştur. Windellband, doğa bilimlerini nomotetik (yasa koyucu), kültür bilimlerini idiografik (tekil ve bir defalık olanı kavrayıcı) bilimler olarak ele almıştır. Dilthey, tarihsel ve toplumsal gerçekliği konu edinen insan/tin bilimlerinin doğa bilimlerinden farklı olduğunu ileri sürmüştür (Kızılcık, 2013a: 130).

sosyolojisinin özünü teşkil eden ve yapmış olduğu sosyoloji tanımında geçen *eylemden* neyi kastettiğini şöyle izah etmiştir: “*Eylem*’den eylemde bulunan bireyin –açık ya da örtük olarak, unutarak ya da bilerek yaptığı- davranışına öznel bir anlam yüklediği derecede söz edeceğiz. Eylem; öznel anlamı, diğerlerinin davranışlarını dikkate aldığı ve dolayısıyla onun akışı içinde yönlendirildiği kadar toplumsaldır.” Weber’e göre önemli olan eylemi, davranıştan ayırt etmektir. Eylem bir anlama sahiptir, bir amaca matuftur ve belli bir niyet sonucunda ortaya çıkar. Örneğin zıt yönlerden gelen iki bireyin çarpışması bir davranıştır. Çünkü kimse kimseye zarar vermek istememiştir. Fakat bir bireyin randevuya yetişmek için hızlı yürümesi kasıtlı bir davranıştır, bu sebepten dolayı da bir eylemdir (Akt. Kızılcılık, 2013a: 135-136).

Weber’in sosyolojisinde bir eylemi *anlama*, o eylemin ardında yatan anlamı *yorumlayarak* ortaya çıkarma ve onu akla uygun bir şekilde *açıklama* çok önemlidir. Bu noktada Weber, *anlama* büyük önem atfetmiştir. Anlama, belli bir eylemin öznel anlamının doğrudan gözlem vasıtasıyla anlaşılması ve açıklayıcı anlama olarak ele alınabilir. Anlama iki tür olabilir: birincisi belli bir edimin (sözlü anlatım da içinde olarak) öznel (amaçlanan) anlamının doğrudan gözlem yoluyla anlaşılmasıdır. Yani bir davranışta (bir ifadeye kastedilen manayı anında/hemen anlamak.¹³ Örneğin $2*2=4$ dendiğini duyduğumuzda ya da okuduğumuzda bu önermenin anlamını bu anlamda, doğrudan gözlem yoluyla hemen/anında anlarız. Bu, düşüncelerin doğrudan ve akılla anlaşılması durumudur. Bir öfke patlamasını da onu yansıtan yüz anlatımından, ünlemlerden ya da us-dışı devinimlerden anlarız: bu, us-dışı duygusal tepkilerin doğrudan gözlem yoluyla anlaşılmasıdır. Odun doğrayan, kapıyı kapamak üzere kapı koluna uzanan ya da silahını bir hayvana yönelten kişinin etkinliğini de gözlem yoluyla anlayabiliriz: bu ise, etkinliklerin ussal gözlemlenmesi yoluyla anlaşılmasıdır. Ama anlamının bir başka türü daha vardır: *açıklayıcı anlama*.¹⁴ $2*2=4$ eşitliğini söyleyen ya da yazan bir kişinin bu önermeye bağladığı anlamı, onu buna yönelten güdüler açısından, başka deyişle o sırada, o koşullar altında onu bu önermeyi yapmaya neyin yönelttiğine bakarak anlarız. Eğer kişi ticari bir muhasebe yaparken veya teknik bir hesaplama ile uğraşırken veya ilmi bir açıklama yaparken bu eşitliği söylemiş ya da yazmışsa, eşitliğin bir bütünlük içinde (anlaşılabilir nitelikte) yani manaya uygun olarak anlamının sağlandığını söyleyebiliriz. Bu etkinliği anlaşılır ve daha kapsamlı bir çerçeve içine yerleştirmeyi sağlayan ‘güdüye bakarak ussal anlama’ durumudur. Örneğin, odun kesme etkinliğinin anlamı, doğrudan gözleme ek olarak, bir de onu yapanın güdüsüne bakarak anlarız: odun kesen bir gündelikçi işçi olabilir ya da kendi evinde kullanmak üzere yakacak odununu sağlamakta olabilir ya da belki dinlenmek üzere odun kesmektedir (ussal biçim); ama bu kişi bir öfkeyi boşaltmak içinde odun kesiyor olabilir (us-dışı biçim).

¹³“Anında/hemen anlamak” (aktuelles verstehen): Gözlemlediğimiz bir şeyin (düşünce, davranış, hissi tutumlar) ne olduğunu önceki bilgi ve tecrübelerimize dayanarak hemen/anında dolaysız anlamaktır. Aynı lisanı paylaştığımız insanların söyledikleri kelime ve cümleleri nasıl anlıyorsak, bir davranışta benzer şekilde anlarız. Çocukluktan itibaren tıpkı bir lisanı öğrenir gibi, bir toplumda ki davranış biçimlerini, kurallarını, değerlerini insanların ne istediklerini belli durumlarla karşı karşıya kaldıklarında nasıl davrandıklarını öğreniriz. Bu bilgi tecrübelerimiz sayesinde karşılaştığımız davranışlarda ne yapıldığını hemen anlamakta zorluk çekmeyiz (Weber, 2011: 21).

¹⁴“Açıklayıcı anlama” (erklärendes verstehen): Davranışın bize uygun görünen bir mana bütünlüğü içine yerleştirilmesidir. Mesela küçük bir çocuk bayram günü büyüğünün eline uzandığında onun elini öpmek istediğini “anlarız” (anında anlama). Niçin el öpmek istediğini bildiğimiz zaman –bayramlaşmak- bu davranışı “açıklayıcı biçimde anlamış” oluruz (Weber, 2011: 22).

Nitekim bütün bu güdüler, davranıştaki anlaşılabilir nitelikteki mana-bütünlükleridir. Bu mana-bütünlüğünü anlamak davranışın gerçek akış tarzını açıklamak demektir. Bütün bu durumlarda, ‘anlama’, aşağıdaki bağlamlardan birinde anlamı ya da anlam bütünlüğünü yorumlama yoluyla kavramak demektir: (örneğin tarihsel yaklaşımda olduğu gibi) somut bireysel etkinliğin gerçekte kastedilen anlamı ya da (örneğin yığın olaylarının toplumbilimsel incelenmesinde olduğu gibi) gerçekten kastedilen anlamın ortalama veya yaklaşık biçimi; ya da belli bir sıklıkla görülen bir olayın bilimsel olarak ortaya konmuş arı örneğini (saf, ideal tip)¹⁵ belirten anlam. Nitekim sosyoloji, bireyin eylemlerinin anlam bütünlüğünü kavramaya çalışır. (Weber, 2011: 21-23, Kızılcıkelik, 2013a: 137-139).

Weber’e göre anlamının her iki şekli de –anlık ve açıklamacı- bir eylemin anlamını kavramak ve çözmek için gereklidir. Anlamacı sosyoloji, Dilthey’in tin bilimlerine biçtiği rolde olduğu gibi sadece “manevi hayatın açıklanması” amacını gütmekten ziyade, daha çok niçin belirli eylemlerin gerçekleştiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Buna göre Weber, anlama ve açıklama kavramlarının birlikteliğiyle yeni bilime bir görev yüklemiştir. *Yorumlayarak anlayan ve nedensel olarak açıklayan* sosyoloji bilimi, anlama sürecinde adım adım eylemin sonuçlarını ve insanların motivasyonlarını takip eder ve daima eylemin bireyler için ne anlama geldiğini anlamaya çalışır. Sonuç olarak Weber’e göre toplumun anlaşılmasında, tarihsel nesnel açıklama ile sübjektif anlam birlikte bulunduğundan, bir *gerçeklik bilimi* olan sosyolojiyi, doğa bilimleri gibi belirli kanunlara tabi bir bilim gibi görmemek gerekir. Yani tarihsel bağlamda gerçekleşmiş olan insani eylemler için genel geçer kanunlar aramak anlamsızdır (Richter, 2012: 162-164).

Weber, sosyolojik çözümlerinde sosyal eylemleri merkezine almış ve dört farklı sosyal eylem türünden bahsetmiştir. Bunlar; amaç bakımından akılcı eylem (zweckrational), değer bakımından akılcı eylem (wertational), duygusal eylem (affektuel) ve geleneksel eylem (traditional) türleridir. Weber’e göre “amaç bakımından akılcı eylem”, kişinin, dış dünyadaki nesnelere ve insanların eylemleriyle ilgili beklentilerde bulunması ve bu beklentilerini, akılcı şekilde ölçüp biçerek kendi belirlediği gayeye ulaşabilmek için birer “vasıta” olarak kullanması veya gayesine ulaşmanın “şartları” olarak değerlendirmesidir. “Değer bakımından akılcı eylem”, kişinin bir davranışı, sırf ahlaki, estetik ya da dini bakımdan taşıdığına inandığı değerinden dolayı sergilemesi ve bunu yaparken de eylemin doğuracağı sonuçları dikkate almamasıdır. “Duygusal eylem”, kişinin davranışını yaşadığı anlık hissi, tutum ve heyecanlarla duygusal olarak ortaya çıkan eylem şeklidir. Geleneksel eylem” ise, kişinin davranışının yerleşmiş alışkanlıklar tarafından belirlenmesidir (Weber, 2011: 47-48). Weber tözsel sosyolojik ve siyasi yazılarında bu dört eylem çeşidi arasındaki, bilhassa amaç bakımından akılcı eylem ile değer bakımından akılcı eylem arasındaki farklılıkları defalarca vurgulamıştır. Fakat metodolojik yazılarında öncelikle rasyonellik ile irrasyonellik arasındaki bölünmeye dikkat çekerek, özellikle amaçlı rasyonelliğe (yani amaç bakımından akılcı eyleme) hayati derecede bir rol vermiştir. Ama aynı zamanda, anlamlı eylem ile sırf reaktif davranış arasındaki çizginin bile gerçeklikte açık seçik

¹⁵Max Weber gerçekliğin temellendirilmesi için, ‘ideal tip’ adını verdiği bir kavram kullanır. İdeal tip, sosyal bilimcinin toplumsal olguları anlayabilmek için ürettiği bir kavramdır. Başka bir ifadeyle ideal tipler toplumsal hayatın karmaşıklığını anlayabilmemiz için ürettiğimiz kavramsal soyutlamalardır. İdeal tipler aslında olmaları gerektiği gibi bir şey ifade etmez, kendi içlerinde bir değer barındırmazlar; onlar daha çok toplumun daha iyi bir davranışını olanaklı kılan düşünsel tasarımlardır. Bu bakımdan ideal tipler, hiçbir zaman gerçekliğe tekabül etmez; sadece toplumsal gerçekliğin yakın bir tasviridir (Richter, 2012: 165).

görülemeyebileceğine dikkat çekmiştir. Weber, işte bu karmaşıklıkları göz önünde tutarak, yorumlayıcı hipotezlerin olağan nedensel akıl yürütme aracılığıyla doğrulanmasına gerek olduğunu vurgulamıştır (Ringer, 2003: 141)

Sonuç olarak Yorumlayıcı Sosyal Bilim Yaklaşımı ile Pozitivist Sosyal Bilim Yaklaşımını karşılaştırmak gerekirse şu noktalara değinmek gerekir: ilk olarak “Hermeneutik, pozitivistin göz ardı ettiği anlamı ve eylemi yorumlama, insanın özgünlüğünü vurgulama amacı taşır. Hermeneutik geleneğe göre, insan pozitivist anlayışta olduğu gibi, belirli kalıplar içine hapsedilerek maddi bir nesne gibi incelenmesine karşı çıkar.”(Esgin, 2007: 678) Başka deyişle Hermeneutik, pozitivistlerin yok saydığı özneyi, benimser ve ön plana çıkarır. İkinci olarak: Toplumsal yaşamın “orada” keşfedilmeyi beklediği pozitivist görüşün aksine Yorumlayıcı Sosyal Bilim, toplumsal dünyanın büyük oranda insanlar onu ne olarak algılıyorsa o olduğunu kabul eder. Toplumsal yaşam, insanlar onu deneyimledikçe ve ona anlam verdikçe var olur. İnsanlar devam eden iletişim ve uzlaşma süreçlerinde ötekilerle etkileşimde bulunarak onu inşa eder (Neuman, 2008: 132). Yani toplumsal gerçeklik bireylerin anlamlı eylemleri sonucu oluşur. Toplumsal düzen/gerçeklik bireylerin içinde yaşadıkları dünyaya atfettikleri anlamlardan oluşur, bu bakımdan da bireylerden bağımsız nesnel bir gerçeklik yoktur (Suğur, 2009: 42). Üçüncü olarak: Pozitivist kuram doğa bilimlerini taklit etmeye çalışırken; yorumlayıcı kuram yasalar yerine insanların günlük yaşamını nasıl yürüttüğünü yorumlar. Kavram ve sınırlı genellemeler içermekle birlikte, insanların deneyiminden ve iç gerçekliğinden dramatik ölçüde kopmaz. Yorumlayıcı kuram, insanların günlük yaşamlarında kullanılan anlamlar, değerler, yorumlama biçimleri ve yaşam kurallarını açığa çıkararak okura bir başkasının toplumsal gerçekliğine dair bir anlayış imkânı sunar (Neuman, 2008: 136).

3.SOSYOLOJİDE POZİTİVİZM VE HERMENEUTİK İKİLİĞİNİ AŞMA GİRİŞİMLERİ

Sosyolojide en temel metodolojik problemlerin başında pozitivism ve hermeneutik ikiliği gelmektedir. Bu problem, aslında sosyolojide toplumsal gerçekliğin çözümlenmesinde hangi metodolojik yöntemin kullanılması gerektiği sorunu ile alakalıdır. Sosyoloji kuruluş aşamasında, o dönemin hâkim paradigması olan pozitivist felsefeye dayandırılmış ve doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerle toplumsal gerçeklikler açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında farklılık olduğu ifade edilerek pozitivist paradigmaya ciddi eleştiriler getirilmiş ve doğa bilimlerinde kullanılan yöntemlerle toplumsal gerçekliklere ulaşamayacağı dile getirilmiştir. Bu durum sosyolojide kuramsal boyutta *yapı-eylem* ikilemi olarak tezahür etmiştir. Sosyolojide Auguste Comte ile Emile Durkheim gibi pozitivist paradigmaya sahip olan düşünürler, sosyolojik teorilerinde sosyal yapıyı ön plana çıkararak bireyi edilgen hale getirmişlerdir. Wilhelm Dilthey ile Max Weber gibi hermeneutik paradigmaya sahip olan kuramcılar ise bunlara eleştiri getirerek sosyolojik teorilerinde bireyi yani eylemi ön plana çıkarmışlardır. Yapıyı merkeze alan kuramcılar daha çok yapı, kurum, sistem gibi makro konulara önem vermişken eylemi merkeze alan kuramcılar ise birey (fail, aktör), anlamlı eylem, bireyler arası etkileşim gibi daha çok mikro konulara önem vermiştir. Bu şekilde ki metodolojik ve teorik ikilemler sosyolojide muğlaklığa neden olmuştur. Bu belirsizliği ortadan

kaldırmak için Anthony Giddens “*Yapının İkiliği*” kavramını öne sürerken Pierre Bourdieu “*Habitus*” kavramını geliştirmiştir.

Günümüzde batılı sosyologların çoğu, sosyolojik teorinin belirsizlik ve kriz içinde olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre sosyoloji artık hızla değişen dünyanın sosyal gerçekliklerini açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlikleri gidermek için sosyolojiyi bu kriz ve belirsizlik içine iten nedenlerin tespitini yapmak zorunlu olacaktır. Günümüzde yaşanan sosyolojik teoride ki bu merkezi problemleri aşma amacıyla Giddens, “yapılaşma teorisini” geliştirmiştir (Esgin, 2005: 7-127). Giddens’ın yapılaşma teorisine ilgili fikirleri en geniş ölçüde, Toplumun Kuruluşu (Constitution of Society) adlı eserinde yer almaktadır (Wallace ve Wolf, 2012: 255).

Giddens, *yapılaşma kuramını* açıklarken ilk önce onun ana kavramlarından bahsetmiştir. Kavramları ikiye ayırmış ve bir yanda işlevselcilik ve yapısalcılık, diğer yanda da yorumsama ve “yorumcu toplumbilim” anlayışına yer vermiştir. İşlevselcilik ve yapısalcılığın ikisinin de dikkate değer benzerlikleri olduğunu dile getirmiş ve ikisinin de toplumsal bütünü tekil olarak aldığını belirtmiştir. Fakat Comte’dan bu yana işlevselci düşünce, toplum bilimine en yakın benzerliğin biyoloji olduğu dile getirilirken yapısalcı düşünce, işlevselcilerin aksine özellikle Levi Strauss’un yazılarında, evrimciliğe düşman ve biyolojik benzetmelerden uzak durmuştur. Giddens, Yorumsamacılar için toplum ve doğa bilimlerini kökten ayırdıklarını, işlevselci ve yapısalcılar için önemli olan “yapı” kavramının yerini yorumsamacılar için “eylem” ve “anlam” kavramlarının aldığını belirtmiştir (Giddens, 1999: 41). Burada yapılan ayırım ilk olarak, sosyal gerçekliğin yapısal unsurlarca belirlendiğini ileri süren yapı merkezli bakış açısıdır. Marx, Durkheim ve Comte gibi teorisyenler, sosyal yapıları, bireysel eylem, amaç ve anlamların belirleyicisi olan nesnel kalıplar ya da sosyal düzenlikler olarak formüle etmişlerdir. İkinci olarak ise; bireye ya da onun eylemlerine odaklanan birey merkezli bakış açısıdır. Yapı merkezli sosyoloji anlayışını savunan düşünürlerin aksine, Garfinkel, Goffman ve Schutz gibi teorisyenler, Weberci sosyoloji anlayışını benimsemişlerdir (Esgin, 2005: 127).

Giddens, yukarıda belirtildiği gibi sosyal teoride ikiliğin yol açtığı kökleşmiş “karşıtlıklar”ı şiddetle eleştirir. Bu yüzden, Giddens çalışmasında söz konusu ayrımları aşmaya çalışır ve onlar arasındaki yakınlaşmalar ve örtüşmelere odaklanır. Bu anlamda, bir bütün olarak Giddens’ın çalışması, özetle “sentezci” bir ruh içinde teorik bir kavramlar çerçevesi oluşturmaya çalışmıştır (Layder, 2006: 180). Bu yönden Giddens, diğer teorisyenlerden farklı olarak, yorumcu/eylemci sosyoloji ile pozitivist/yapısalcı ve işlevselci tartışmalar arasında bir bağ kurmayı başarmıştır (Esgin, 2005: 140). Daha sonra da toplumsal kuramın konusunu “bir ikililik-yapının ikiliği” olarak kavramsallaştırmıştır (Wallace ve Wolf, 2012: 255).

Giddens, “Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları” adlı eserinde sosyolojinin yöntemi üzerine düşünmüş ve kitabına “Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi” alt başlığını koymuştur. Giddens, “pozitif eleştiri” ifadesini pozitivistin savunusu yapmak için değil sadece olumlu ve yapıcı anlamda kullandığını ve yorumcu sosyoloji ile pozitivist sosyoloji arasında köprü kurmaya çalıştığını belirtmiştir. Giddens bu eserde metodolojik ve teorik ikiliklere karşı çıkmış ve bunların çözüm yolu olarak da *yapının ikiliğini* kavramını kullanmıştır. Giddens, *yapının ikiliği* kavramını niçin geliştirdiğini şu şekilde ifade etmiştir: “İki temel düalizm biçimine itiraz etmek için bu yola başvurdum. İlk düalizm tipine evvelden beri var olan teorik bakış açılarında rastlanabilir. Yorumcu Sosyolojiler, ‘eylem

konusunda güçlü, yapı konusunda zayıftırlar. Bu yaklaşımlar, insanları aslında kendilerinin bilincinde olan ve yaptıkları şeyler hakkında gerekçelere sahip amaçlı aktörler olarak görürler; ancak onlar, işlevselci ve yapısalcı yaklaşımlarda haklı olarak önemli bir yer işgal eden zorlama, güç ve büyük ölçekli organizasyon problemlerine hemen hemen hiç değinmezler. Öte yandan, ikinci gruptaki yaklaşımlar ‘yapı konusunda güçlüyken eylem konusunda zayıftırlar. Aktörler, sanki etkileme gücünden ve beceriden yoksun –kendilerinden daha büyük güçlerin oynacağı- imişler gibi alınırlar.’” (Giddens, 2003:2-7). Daha açık bir ifadeyle Yapının İkiliği, Giddens’in eylem ve yapı arasındaki karşılıklı diyalektik ilişkiyi açıklamak için geliştirdiği bir kavramdır ve bunun ancak felsefe ve sosyal bilimleri saran diğer ilişkili farklı ikilikler aşılarak gerçekleştirilebileceğini düşünür (Tatlıcan ve Çeğin: 2007: 327).

Sosyolojik yöntemin yeni kurallarını belirleyen Giddens, sosyolojinin ‘önceden-verili’ bir nesnelere evreniyle değil, aksine öznelerin aktif eylemleriyle inşa edilen veya üretilen bir evrenle ilgilendiğini ve bundan dolayı insanların doğayı toplumsal olarak dönüştürüp onu insanileştirirken kendilerini de dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Giddens’a göre sosyoloji, doğa bilimlerinden farklı olarak, kendi “araştırma nesnesi”yle özne-nesne ilişkisi içinde değil, aksine bir özne-özne ilişkisi içindedir. Onun uğraş alanını, önceden-yorumlanmış bir dünya, yani aktif özneler tarafından yaratılan anlamların bu dünyanın inşası veya üretimine fiilen dâhil olduğu önceden-yorumlanmış bir dünya oluşturur. Sosyal teorinin inşası, bu yüzden, başka hiçbir alanda muadili olmayan *çifte hermeneutiği* gerektirir. Başka bir ifadeyle Giddens; sosyolojinin, bizzat toplumsal aktörlerin anlam çerçevelerinden hareketle daha önceden inşa ettikleri bir evrenle meşgul olduğunu dile getirir ve bir bakımdan anlamla yüklü olan toplumsal gerçekliklerin yeniden-yorumlanması gerektiğini ifade eder (Giddens, 2003: 193-213).

Giddens, yapılaşma kuramının çekirdeğini; “yapı”, “dizge” ve “yapının ikiliği” kavramları oluşturduğunu ifade etmiştir. Giddens, yapı kavramının yapısalcı ve işlevselci yazarların önem verdiği bir kavram olduğunu dile getirmiş ve onların –Durkheim vb.- “yapı”yı bağımsız olarak oluşmuş öznenin özgür istenci üzerine konmuş bir kısıtlamanın kaynağı olarak, insan eylemine “dışsal” etkisinin olduğunu vurgulamıştır. Yani Durkheimci anlamda yapı, “öznenin yokluğu” ile tanımlanmıştır. Ancak Giddens en temel anlamda yapıyı, yeniden üretilebilir biçimde düzenlenmiş kural ve kaynakların bütünü olarak ifade etmiştir. Dizgeler ise eyleyenler ya da topluluklar arasındaki, düzenli toplumsal pratikler olarak düzenlenip yeniden üretilmiş ilişkilerdir. Giddens Yapılaşmayı, yapıların sürekliliğini ya da değişimini, dolayısıyla da toplumun dizgelerinin yeniden üretimlerini yöneten koşullar olarak tanımlamıştır. Onun toplum dizgelerinden kastettiği şey ise, bireylerin zaman ve uzay boyunca yeniden üretilen etkinliklerinin tümüdür yani “sistemdir”. Bu bakımdan toplum dizgelerinin yapılaşmasını çözümlemek, değişik eylem bağlamlarındaki kural ve kaynaklara dayanan bireylerin bilgili etkinliklerini temel alan bu tür dizgelerin, etkileşim içinde üretilme ve yeniden üretilme biçimlerini inceleme anlamına gelmektedir. Nitekim Giddens’a göre yapılaşma düşüncesine temel olan, yapının ikiliği kavramıdır. Yapının ikiliği kavramına göre eyleyenlerin ve yapıların oluşumu birbirinden bağımsız olarak verilmiş iki görüngü kümesi değildir, birbiriyle bağımlı bir ikiliktir. Buna göre, toplum dizgelerinin yapısal özellikleri, yeniden üretilebilir biçimde düzenledikleri pratiklerin hem aracı hem de sonucudur. Buna göre toplumsal pratiklerde örneklenmiş olarak yapı, Durkheimci anlamdaki gibi

bireylere “dışsal” değildir, söz konusu etkinliklere belirli bir anlamda daha “içseldir”. Başka bir ifadeyle Giddens, Durkheimci anlamda ki yapıyı (bireyin dışında ve onu kısıtlayıcı etkisi olan), eleştirmiş yapının hem kısıtlayıcı hem de olanak verici özelliği olduğunu vurgulamıştır. Giddens bu bakımdan yapıyı merkeze alanların, toplumsal pratiklerin yapılaşmasında sürekli olarak önemli etkiye sahip olan bireyleri gözden kaçırdığını veya yeterince önem vermeyerek yanlışa düştüklerini vurgulamıştır. Aynı şekilde Giddens; toplumu, insan öznelerin esnek bir yaratısı olarak alma eğilimi gösteren yorumsamacı yaklaşımlar ya da görüngübilimin değişik biçimlerinin düştüğü, yukarıdakinin tersi bir yanlışa düşmemek gerektiğini de ifade etmiştir. Giddens, bunların her ikisini de yapının ikiliğini uygun bir biçimde kavrayamadığından yanlışa düştüğünü ve indirgemeci bir mantıkla hareket ettiklerinden dolayı savunulamaz olduklarını vurgulamıştır (Giddens, 1999: 58-70).

Giddens’ın ortaya attığı “yapılaşma teorisi”yle sosyolojik teorinin gelişimi açısından üç önemli amacı bulunmaktadır. Bunlar; ilk olarak, klasik ve çağdaş sosyoloji teorilerini ihmal edilen yönleri ve içerdikleri eksiklikleri açısından yeniden gözden geçirmek, ikinci olarak, sosyolojik teorideki yetersizliklere neden olan epistemolojik ve ontolojik temelleri sağlamlaştıracak yeni bir teorik bakış açısı geliştirmek, son olarak da modern kurumların ortaya çıkışıyla ilgili bir çözümleme gerçekleştirmek olmuştur (Esgin, 2005: 141). Yapılaşma teorisi birçok farklı konu ve ilgi alanı içerir: gündelik etkileşimin doğası, ulus-devletin ve yurttaşlık haklarının gelişimi, sınıf analizi, devrimci toplum teorileri, zaman-coğrafyası, modernitenin doğası, gözetim, savaş vb. Ayrıca Giddens, klasik sosyologlardan birçok çizgi ve kanattan çağdaş teorisyene kadar, farklı yazar ve düşünce okulundan yoğun olarak yararlanır ve bunu yaparken bilinçli bir şekilde yapar. Bundan dolayı yapılaşma teorisinin hem güçlü hem de zayıf yanı düalizm tartışmasının iki tarafında da yer almasıdır. Yani bu teori, bir yandan açıkça yeni bir zemine kayarken, öte yandan yararlandığı geleneklerle etkileşimini ve sürekliliğini korumaktadır. (Layder, 2006: 181).

Özetle Giddens, Comte ve Marx’ın bir proje olarak yaptığı sosyal bilimlerin doğa bilimlerindeki yöntemlerle genel yasalara ulaşma çabalarını eleştirmiş ve sosyal bilimlerin doğa bilimlerin gölgesinden kesinlikle kurtulması gerektiğini ifade etmiştir. Giddens, bu düşünceyle, ne insani toplumsal davranış incelemesinin mantık ve yönteminin doğa araştırmasının mantık ve yönteminden tamamen farklı olduğunu kast etmiştir (zaten böyle bir görüşü de onaylamamıştır); ne de, sosyal bilimlerdeki herhangi bir genelleştirme biçimini bile mantıksal olarak tümüyle ihtimal dışı gören *geisteswissenschaften* geleneğine bağlı kişilerin görüşlerini desteklemeyi önermiştir. Ona göre, epistemolojisi ve idealleri doğrudan doğa bilimlerindeki gibi ifade etmeye çalışan bir sosyal bilim yaklaşımı başarısızlığa uğrayacaktır ve insan toplumu hakkında sadece sınırlı bir kavrayışa ulaşacaktır. Giddens, toplum ve doğa arasında fark olduğunu söylemiş ve doğanın insan ürünü olmadığını, insan eylemi ile yaratılmadığını ifade etmiştir. Nitekim tek bir kişi tarafından meydana getirilmemiş olsa da toplum, -hiçten değilse bile- her toplumsal karşılaşma esnasında katılımcılar tarafından yaratılır ve yeniden yaratılır. Toplumun üretimi insanlar tarafından sürdürülen ve mümkün kılınan ustaca bir icradır (Giddens, 2003: 26-28). Giddens, bu bakımdan sosyolojinin indirgemeci bir mantıkla sadece pozitivist yöntem ya da hermeneutik yöntemi kullanmasını eleştirmiş ve pozitivism/hermeneutik ikiliğine karşı çıkararak bunlar arasında köprü kurmayı amaçlamıştır. Bu bakımdan Giddens, Pozitivism ve Hermeneutik’i sentezci bir yaklaşımla ele alarak sosyolojinin en temel ikiliğini aşmaya çalışmıştır.

Giddens gibi Bourdieu’da pozitivism/hermeneutik ikiliği üzerine yoğunlaşmıştır. Bourdieu, yapının ya da eyleyicinin, sistemin ya da aktörün, kolektifin ya da bireyselin varlıkbilimsel önceliğini öne süren tüm yöntembilimsel tekçilik biçimleri karşısında bağıntıların önceliğini savunur. Ona göre bu tür ikici alternatifler, sağduyuya dayalı toplumsal gerçeklik algısını yansıtır ve sosyolojinin bundan kurtulması gerekir. Nitekim sosyal bilim, bu iki kutup arasında seçim yapmak zorunda değildir, çünkü toplumsal gerçeklik –yani hem yapı hem habitus, hem de ikisinin kesişimi olan tarih- bağıntılardan oluşur (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 24). Bu bakımdan Bourdieu, her türlü ikiliğe karşı çıkmış ve birbirine karşıt olan pek çok kavramı ve kuramı birlikte ele almaya ve aralarında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

Kant’ın düsturunu biraz değiştirerek¹⁶, kuramsız araştırmanın kör, araştırmasız kuramın boş olduğunu vurgulayan Bourdieu, kendi sosyolojisini bu anlayış üzerine inşa etmiştir. Böylece Bourdieu, günümüzde sosyal bilimi tehdit eden, birbirine karşıt ama birbirini tamamlayan iki tersine evrim biçimine, yani metodolojizm ve teorizme de karşı çıkmıştır. Metodolojizm, yöntem üzerine düşünümün bilimsel çalışmada etkin kullanımından ayrılması ve yöntemi yöntem için geliştirmek şeklinde tanımlanabilir. Ona göre “yöntembilim bilimcinin hocası ya da ustası değil, daima öğrencisidir” bundan dolayı kuramdan yoksun mutlakçı bir metodoloji anlayışı yanlıştır ve kuram ve metodolojinin birlikte ele alınması gerekmektedir. Nitekim Bourdieu, her araştırma ediminin aynı anda hem ampirik (gözlenebilir görüngüler dünyasıyla karşı karşıyadır) hem de kuramsal (gözlemin kavramaya çalıştığı bağıntıların altında yatan yapı hakkında varsayımlara sahip olmak zorundadır) olduğunu savunur. En küçük ampirik işlem –bir ölçü biriminin seçilmesi, bir kodlama kararı, bir göstergenin inşası ya da soru formuna bir başlığın dahil edilmesi- bile, bilinçli ya da bilinçdışı kuramsal seçimler içerir; en soyut kavramsal güçlük de, ampirik gerçeklikle sistematik olarak yüz yüze gelmeden tamamen açığa kavuşmaz (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 33-159).

Bourdieu, kuramını “toplumsal alan”, “habitus”, “sermaye” kavramları üzerine inşa etmiştir. Bourdieu, toplumun, sınıflar ve sınıfa dayalı çıkarlar ve ideolojiler bağlamında çözümlenebileceğine dair Marxçı görüşe şiddetle karşı çıkmıştır. Bourdieu, toplumları sınıflar esasında çözümleme yerine, bir *alan* kavramını kullanmıştır. Yani, tıpkı bir oyunda olduğu gibi, insanların manevra yaptıkları, stratejiler geliştirdikleri ve arzu edilen kaynaklar için mücadele ettikleri toplumsal bir alan. Bu bakımdan Bourdieu, akademik alan, dinsel alan, ekonomik alan ve güç alanlarından bahseder (Wallace ve Wolf, 2012: 164). Alan ile oyun¹⁷ arasındaki benzerliği şu şekilde ifade eder: Aslında alan ile oyun arasında benzerlik kurulabilir (gerçi oyundan farklı olarak alan, bilinçli bir yaratımın ürünü değildir ve açıkça ifade edilmeyen ya da kodlanmamış kurallara, daha doğrusu düzenliliklere uyar). Dolayısıyla esas olarak oyuncular arasındaki rekabetin ürünü olan kazanılacaklar ve kaybedilecekler yani bir tür bahisler (enjeux) vardır. Oyuna yatırım söz konusudur: Oyuncular, ancak oyuna ve bahislerine inancı (doxa) paylaştıkları ölçüde oyuna katılırlar ve bazen –kıyasıya bir rekabetle- birbirinin karşısına çıkarlar. Kozlara, yani güçleri oyuna göre değişen temel kartlara sahiptirler: kartların görece gücü nasıl oyuna

¹⁶Kant, “Ampirik araştırmadan yoksun teori boştur, teoriden yoksun ampirik araştırma kördür” demiştir.

¹⁷Kendisinde iyi bir rugby oyuncusu olan Bourdieu, kendi geliştirdiği kuramını ve kendi sosyal hayat anlayışını aktarmak için “oyun” metaforuna başvurur (Calhoun, 2007: 78).

göre değişiyorsa, farklı sermaye türlerinin (iktisadi, kültürel, toplumsal, simgesel)¹⁸ hiyerarşisinde farklı alanlarda değişir. Başka bir deyişle, her alanda geçerli etkili olan kartlar vardır –bunlar temel sermaye türleridir- ama koz olarak görece değerleri, alanlara hatta aynı alanın birbirini izleyen hallerine göre değişir. (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 82). Sonuç olarak Bourdieu’ya göre bir alan, içinden güç ilişkileri ile yapılandırılmış bir toplumsal mevkiiler sistemidir: her alan güç ilişkilerinin meydana getirdiği yerdir (Wallace ve Wolf, 2012: 164).

Bourdieu’ya göre, sosyal hayat, ödüllerin daha büyük olması dışında, bir oyuna benzer. Sosyal hayat sadece bir mücadele alanı değildir, sürekli doğaçlamayı gerektirir. Hiçbir oyun basitçe onu tanımlayan kurallar kavranarak anlaşılmaz. Oyun sadece kurallara uymayı değil, bir oyun “anlayış”ına, oyunun nasıl oynanması gerektiği anlayışına da sahip olmayı gerektirir. Nitekim oyunda başarılı olmak için sadece teorik kurallarla değil doğaçlama da yaparak pek çok faktörü stratejik bir şekilde bir araya getirilmesi lazımdır. İyi bir oyuncu için, bunlar aynı zamanda oldukça tutarlı bir oyun stiline cisimleştirilmesidir. Bu, Bourdieu’nun “habitus” olarak tanımladığı şeydir: yani bir oyundaki her oyuncunun bir sonraki hareketi, bir sonraki oyunu, bir sonraki vuruşu sezgileriyle kavrama kapasitesidir (Calhoun, 2007: 78-79). Başka bir ifadeyle Bourdieu’ya göre habitus, eyleyicilerin çok çeşitli durumlarla başa çıkmasını sağlayan bir strateji üretme ilkesidir. Bu bakımdan habitus, kelimenin tam anlamıyla ne -yorumcu paradigmalardan savunduğu gibi- tam olarak bireyseldir, ne de –pozitivist paradigmalardan savunduğu gibi bireyin dışında zorlayıcı etkisi olan- davranışları tek başına belirler; buna karşın, eyleyicilerin içinde işleyen yapılandırıcı mekanizmadır (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 27). Yani Bourdieu “habitus” kavramı ile aynı Giddens’in “yapının ikiliği” kavramında yaptığı gibi pozitivist metodoloji ile yorumcu metodoloji arasında bir köprü kurmaya çalışmaktadır.

Bourdieu, habitus kavramını sosyal bilimlerdeki sonu gelmeyen nesnelcilik-öznelcilik (pozitivizm/hermeneutik) tartışmasını aşma aracı olarak görür. En temelde kavramsal bir stratejist olan Bourdieu, kavramsal referans çerçevesinde, yapısalcı veya faillik yönelimli görüşlerden birini tercih etmek yerine, bu karşıtlığı aşma girişimiyle yola çıkar. Analizinin kalkış noktası bireysel eylem ve toplumsal yapı arasındaki ilişkisellik olan Bourdieu, şu sorulara cevap arar: İnsan eylemini güdüleyen nedir? Bireysel eylem; “kültür”, “toplumsal yapı” veya “üretim tarzı” tarafından mı belirlenir? Ya da aktörler, sosyal bilimlerdeki entomolojik, yorumcu ve rasyonel-aktör okullarının öne sürdüğü gibi, kendi belirlenebilir sebeplerine/gerçeklerine göre mi davranırlar? Bununla ilişkili olarak, gerçekte, aktörlerin düşüncelerinin onların davranışlarına ilişkin sosyal bilimsel açıklamalardaki epistemolojik statüsü ne olacaktır? Bu düşünceler, Durkheimci gelenekte olduğu gibi, epistemolojik anlamda güvenilir olarak görülüp bir kenara mı itilecektir? Yoksa onlar, hermeneutik gelenekte olduğu gibi, bilimsel anlatımın temel bina blokları mı olacaktır? Bourdieu, bu sorularla nesnelci/pozitivist paradigmalardan öznelci/hermeneutik paradigmaları sorgulamıştır. Bu bakımdan Bourdieu, nesnelci paradigmayı, bilim adamının toplumsalı teorik olarak sunmak için kurduğu modeli bizzat toplumsalın kendisiyle özdeşleştiren bir yaklaşıma gebe olduğu için, faili “tatile” çıkaran mekanik bir model olarak

¹⁸Her sermayenin bir alanla ilişkili olduğunu vurgulayan Bourdieu, dört çeşit sermayenin olduğunu vurgular. Bunlar: İktisadi alanla ilgili olan ve anında paraya çevrilebilen “ekonomik sermaye”, eğitim ile kazanılan “kültürel sermaye”, “toplumsal sermaye” ise eyleyicinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişki ağına gönderme yapar. “Simgesel sermaye” ise her sermayenin içerisinde görülebilecek, sahip olunan simgesel değerler bütünüdür.

görür. Aynı şekilde Bourdieu, öznelciliği de toplumsal dünyanın algılanması konusunda aynı ölçüde yetersiz bulur. Ona göre, öznelci akım, toplumsal yapıları bireysel sınıflandırma edim ve stratejilerinin bir araya gelmesinin sonucu olarak görmekte, bu strateji ve edimlerin kalıcılığını ve gerçekliğin toplumsal üretiminin neden ve hangi ilkeye göre gerçekleştirildiğini izah edemez. Nitekim Bourdieu nesnelcilik ve öznelcilik arasındaki keskin karşıtlığın, sosyolojinin asla çözemediği bir paradoksa neden olduğunu söyler. Bundan dolayı, bilimin perspektifine bağlı kalmak şartıyla sosyal bilimcinin asli görevi, failerin deneyimlerini algılama ve onlara tepki verme biçimleriyle ortaya çıkan olayları anlamak olmalıdır. Nesnel bir tutumun benimsenip öznel tutumun göz ardı edilmesi ne kadar hatalıysa öznelci bir bakış açısını savunup bilimsel nesnellığı savunulamaz hale düşürmek de o kadar hatalıdır. (Tatlıcan ve Çeğin: 2007: 307-313).

Sonuç olarak Bourdieu ve Giddens kendi sosyal teorilerini geliştirirken sosyolojinin en temel metodolojik düalizmi olan pozitivism ve hermeneutik ikiliğini aşmayı amaçlamıştır. Her iki sosyal bilimci de geçmişten beri gelen katı pozitivist paradigmanın nesnelci yapısını, yorumlayıcı sosyal bilimlerin öznelci yapısıyla bir araya getirerek, her iki paradigmanın eksik ve yanlış yönlerini ortadan kaldırıp, sentezci bir bakış açısıyla, bir köprü kurmaya çalışmışlardır. Giddens bunu *yapının ikiliği* kavramı ile yaparken, Bourdieu *habitus* kavramı ile yapmıştır. Her ne kadar bu iki kavram arasında belli farklılıklar olsa da genel anlamda pek çok ortak yönleri bulunmaktadır. Farklı geleneklerden beslenip farklı dili konuşmalar da hem Bourdieu hem de Giddens, yapı-yönelimli teorilerin, insanların pratiklerinden kopuk ve bağımsız olduğu varsayılan bir toplumsal süreçler anlayışıyla çalıştıklarını vurgular. Bu tür bir yönelim, basitçe, davranışın nesnel toplumsal ilişkilerin mekanik sonucu olarak alındığı bir toplumsal davranış anlayışına yol açar. Buna karşılık, etkileşimci ve fenomenolojik teoriler de toplumsal etkinliğin güya çok daha kapsamlı toplumsal ilişkilerle kıyaslanmayacak toplumsal durumlar içinden ortaya çıktığını düşünme eğilimindedirler. Bu yüzden iki yaklaşım da sonuç olarak kusurludur; zira davranışı bu uçlardan biri veya diğerine indirger ve böylece, kesişen ara yolun gerçekliğini gözden kaçırmaları. İşte iki düşünür de bu “kesişen ara yolun gerçekliği” üzerine alternatif bir yol önermiştir. Giddens bunu teorik düzeyde genellerken, Bourdieu bunu ampirik yönelimli olarak teori ve ampirik arasındaki sürekli ilişkiyi vurgulayarak yapmıştır (Tatlıcan ve Çeğin: 2007: 358).

SONUÇ

Aydınlanma düşüncesiyle birlikte aklın ve rasyonel olanın ön plana çıkışı, pozitivist bilim anlayışının ilerlemesi ve gelişmesinde etkili olmuştur. Büyünün ve dini dogmaların yerini akıl ve bilim almıştır. Newton’un yerçekimi yasası ile birlikte evrenin, evrensel yasalarla açıklanabileceği anlaşılmıştır. Bunun sonucunda “mekanik doğa kavramı” ortaya atılmıştır. Böylelikle ampirik yönteme dayalı, determinist bir anlayışı benimseyen, gözle görülebilir, nesnel ve evrensel yasaları olan pozitivist felsefenin temelleri atılmıştır. Öncelikle “fen bilimlerinde” yaşanan bu zihin değişimi daha sonra “sosyal bilimleri” etkilemiştir. Sosyolojinin de ilk kurucuları olan Auguste Comte ve Emile Durkheim sosyolojiyi pozitivist bilim anlayışı temeline oturtmuşlardır. Toplumsal olguları, “bireyin dışında” ve ona baskı uygulayan “şey”lermiş gibi kabul edip fen bilimlerinde olduğu gibi evrensel, genel, geçer yasalara ulaşmaya çalışmışlardır.

Sosyal bilimlerin doğası gereği fen bilimlerinden tamamen ayrı olduğunu düşünen Wilhelm Dilthey ve Max Weber gibi düşünürler, sosyolojinin, kendini doğa bilim felsefesi olarak tanımlamış olan pozitivist felsefeye dayandırılmasına karşı çıkmışlardır. Sosyolojinin temelinde “birey” faktörünün olduğunu vurgulamışlardır. Bireyin bilinçli bir yapıya sahip olduğundan dolayı bir nesne gibi ele alınamayacağı, onun anlamlı eylemlerinin “yorumlanarak” anlaşılabilceğini dile getirerek yorumlayıcı bilim yaklaşımını sosyolojide ön plana çıkarmışlardır. Pozitivistleri; bireyi görmezden geldikleri, katı deterministik düşünceye sahip olduklarından ve soyut genellemelere ulaşma merakından dolayı eleştirmişlerdir. Pozitivistlerin “yapı”ya verdiği önemin yerine “eylem”e öncelik tanımışlardır.

Giddens ve Bourdieu; Pozitivizmin toplumsal gerçekliğin bize dışsal ve açık olduğunu öngören yaklaşımıyla, yorumlayıcı yöntemin gerçekliğin öznel yönü üzerinde aşırı yoğunlaşmasına karşı çıkmışlardır. Çünkü Onlar, bu şekildeki indirgemeci düşüncelerin, sosyolojide belirsizliğe neden olacağından dolayı toplumsal gerçekliklerin çözümlemelerinin ve analizinin eksik kalacağını düşünmüşler ve sonuç olarak sosyolojideki bu tür ikiliklerin aşılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu düşüncelerden hareketle, Giddens “yapının ikiliği” kavramını, Bourdieu ise “habitus” kavramını geliştirmiş ve bu kavramlarla Pozitivistlerin temel aldığı “yapı” ile Hermeneutikçilerin temel aldığı “eylem”i birleştirmeyi başarmışlardır. Neticede Giddens, “yapının ikiliği” kavramı ile yapının pozitivistlerin savunduğu gibi sadece bireyin dışında ve kısıtlayıcı etkisinin olmadığını, bunun yanında imkan sağlayıcı bir etkisinin de olduğunu vurgulamıştır. Bourdieu’nun strateji üretme ilkesi olarak tanımladığı “habitus” kavramı ise bireyin içinde yaşadıkları koşulları üretme ve yeniden üretme aracı olarak işlev görmektedir. Bu bakımdan Giddens ve Bourdieu, insan eylemlerinin tam olarak ne mekanik olarak yapı tarafından belirlenebileceğini ne de tamamen öznel duygu ve düşüncelerle açıklanabileceğini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak zıt kutuplar arasında tercih yapmaktansa “sentezci bir ruhla” ikisinin örtüşen yanlarını bulup, karşıtlar arasında bir bağ kurmuşlardır.

Sonuç olarak, insan davranışları ve onun karmaşık doğası bilim tarihinde çözülmesi gereken önemli bir problem olarak varlığını sürdürmektedir. Makro ve mikro, öznel ve nesnel seviyede yer alan pek çok yaklaşım bu doğanın farklı yönlerini öne çıkararak izah etmeye çabalamıştır. Ancak insani doğayı ve onun üretimlerini tek boyutlu olarak ele almak, önemli bir eksikliği doğurduğu gibi metodolojik olarak da büyük bir yanılaşa neden olmaktadır. Yeni uyaranlar karşısında, yeni değerler üreten ve gittikçe karmaşıklaşan günümüz insanının dinamik ve değişken doğasını anlamak için, çoğulcu paradigmlar karşısında taraf olmak değil, bütüncül bir yaklaşımla, insana özgü yeni bir metodolojiyi geliştirmek, bugünün sosyolojisinin temel konusu ve sorunu olmalıdır. Nitekim bu sorunun cevabı sosyal bilimler için günümüzde olduğu gibi gelecekte de merak konusu olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Bilen, Osman (2002) Çağdaş Yorumbilim Kuramları, Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Bollnow, Otto Friedrich (2003) “İfade ve Anlama”, Der: Doğan Özlem, Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar, Ankara: Ark Yayınevi.

Bourdieu, Pierre; Wacquant, Loic J.D. (2003) Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, Çev. Nazlı Ökten, İstanbul: İletişim Yayınları.

Calhoun, Craig (2007) “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”, Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, Der: Güney ÇEĞİN, Emrah GÖKER, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Comte, Auguste (2001) Pozitif Felsefe Kursları, Çev.: Erkan Ataçay, İstanbul: Sosyal Yayınları.

Comte, Auguste (1986) Pozitivizm İlmihali, Çev.: Peyami Erhan, İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

Çelebi, Nilgün (2001) Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları, Ankara: Anı Yayıncılık

Çiğdem, Ahmet (1997) Aydınlanma Düşüncesi, İstanbul: İletişim Yayınları

Dilthey, Wilhelm (2011) Hermeneutik ve Tin Bilimleri, Çev.: Doğan Özlem, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Durkheim, Emile (2010) Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Çev.: Cemal Bali Akal, Dost Yayınevi, İstanbul.

Esgin, Ali (2005) Anthony Giddens Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık.

Esgin, Ali (2007) “Batı Sosyolojisinde Metodolojik Problemler: Pozitivizm-Hermeneutik İkiliği”, Sosyoloji Yıllığı-Kitap 16: Bilim Sosyolojisi (iç.), Editörler: Ertan EĞRİBEL ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Gadamer, H. G. (2003) “Hermeneutik”, Der: Doğan Özlem, Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar, Ankara: Ark Yayınevi.

Giddens, Anthony (2003) Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları, Çev.: Ümit Tatlıcan, Bekir Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Giddens, Anthony (1999) Toplumun Kuruluşu, Çev: Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Gökçe, Birsen (2012) Toplumsal Bilimlerde Araştırma, Ankara: Savaş Yayınları.

Kızıılçelik, Sezgin (2013a) Burjuva Sosyolojisi, Ankara: Anı Yayıncılık.

Kızıılçelik, Sezgin (2013b) Frankfurt Okulu, Ankara: Anı Yayıncılık.

Kızıılçelik, Sezgin (2004) Sosyal Bilimleri Yeniden Yapılandırmak, Ankara: Anı Yayıncılık.

Kösemihal, Nurettin Şazi (1989) Sosyoloji Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Layder, Derek (2006) Sosyal Teoriye Giriş, Çev.: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Küre Yay.

Lewins, Frank (2011) Sosyal Bilim Metodolojisi Eleştirel Bir Giriş, Çev.: A. Vahap Taştan, Ankara: Lotus Yay.

Marshall, Gordon (1999) Sosyoloji Sözlüğü, Çev.: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.

Neuman, W. Lawrence (2008) Toplumsal Araştırma ve Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Cilt 1, Çev.: Sedef Özge, İstanbul: Yayın Odası Yayınları.

Özlem, Doğan (2002) Kavramlar ve Tarihleri-1, İstanbul: İnkılap Yayıncılık.

Öztürk, Emre (2013) Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber'in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (1).

Öztürk Karagöz, Emel (2003) Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu, İstanbul: Derin Yayınları.

Poloma, Margaret M. (2007) Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çev.: Hayriye Erbaş, Ankara: EOS Yay.

Richter, Rudolf (2012) Sosyolojik Paradigmalar, Çev.: Necmeddin Doğan, İstanbul: Küre Yayınları.

Ringer, Fritz (2003) Weber'in Metodolojisi, Çev.: Mehmet Küçük, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Sezal, İhsan (2003) Sosyolojiye Giriş, Ankara: Martı Yayınları.

Suğur, Nadir (2009) Sosyolojide Araştırma Yöntem Ve Teknikleri, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Swingwood, Allain (1998) Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, Çev. Osman Akınbay, Ankara: Bilim Sanat Yayınevi.

Tatlıcan, Ümit, Çeğin, Güney (2007) "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği", Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, Der: Güney ÇEĞİN, Emrah GÖKER, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.

Tolan, Barlas (2005) Sosyoloji, Ankara: Gazi Kitabevi.

Ulaş, Sarp Erk (2002) Felsefe Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yay.

Ural, Şafak (2000) Bilim Tarihi, İstanbul: Çantay Kitabevi.

Wallace, Ruth A.; WOLF, Alison (2012) Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çeviren: M. Rami Ayas, Leyla Elburuz, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.

Walsh, David F. (2012) Sosyolojik Dikotomiler, Çev.: İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Birleşik Yayınevi.

Weber, Max (2011) Sosyolojinin Temel Kavramları, Çev.: Medeni Beyaztaş, İstanbul: Yarın Yayınları.

Yararlanılan İnternet Sitesi:

<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/view/418/412> Akpolat, Yıldız (2007) Durkheim'den Giddens'a Pozitivist Sosyoloji, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Erzurum, Cilt 10, Sayı 2.

SOSYOLOJİK KURAMLARA HÂKİM TEMEL PARADİGMALAR ÇERÇEVESİNDE TOPLUM-BİREY DUALİZMİ

Ahmet ÇETİNTAŞ

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
ahmet.cetintas@inonu.edu.tr

ÖZET

Toplumun nasıl bir gerçeklik olduğuna dair tartışmalar sosyolojik kuramlara hâkim temel paradigmlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda sosyolojik kuramlara hakim iki temel paradigmanın -pozitivist ve yorumlayıcı- bulunduğu söylenebilir. Her şeyden önce temel perspektifleri karşılaştırmalı olarak açıklama gerekliliği üzerinde durduğumuz için paradigmatik bir bakış açısı geliştirmek çalışmamızın genel karakteristiği haline gelmiştir. Yapmış olduğumuz çalışmanın temel amacı, sosyolojik çözümlenelerde merkezi konuma sahip açıklamaların yapı anlayışlarına ilişkin olarak beliren, toplum-birey düalizmine dair temelleri ortaya koymak ve bunu aşmanın mümkün olabirliğini tartışmaya açmaktır. Bu amaçla, çağdaş sosyoloji kuramlarının da genel yönelimlerini belirleyen temel paradigmların izahı öncü düşünürlerin fikirleri bağlamında ifade edilmeye çalışılmış ve sosyolojik kuramlar üzerinde etkileri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Son olarak toplum-birey düalizmini aşmaya yönelik çabalar kavramsal çerçeveleri bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paradigma, Sosyolojik Kuram, Pozitivist Sosyoloji, Yorumlayıcı Sosyoloji, Sosyal Yapı, Düalizm.

THE DUALISM OF SOCIETY AND INDIVIDUAL WITHIN THE FRAMEWORK OF FUNDAMENTAL PARADIGMS DOMINATING THE SOCIOLOGICAL THEOREMS

ABSTRACT

The discussions concerning what kind of a reality the society is are shaped within the framework of fundamental paradigms dominating the sociological theorems. In this respect, it could be said that the two paradigms dominating sociological theorems are found positivist and interpretive. First of all, as we focus on the necessity of explaining the fundamental perspectives comparatively, developing a paradigmatic point of view has been the common characteristics of our study. The main aim of the study we have carried out is to show the bases regarding the dualism of society – individual appearing related to the structural understandings of the explanations which have a central position in the sociological analysis and to open this to a discussion that it is possible to overcome it. For that reason, the explanation of the fundamental paradigms determining the common tendencies of the modern sociological theorems has been tried to be expressed within the sense of the opinions of the pioneer thinkers and their effects on the sociological theorems have been evaluated. Finally, the efforts overcoming the dualism of society – individual have been dealt within the sense of their conceptual frames.

Key Words: Paradigm, Sociological Theorem, Positivist Sociology, Hermeneutik Sociology, Social Structure, Dualism.

GİRİŞ

Sosyal bilimler alanında yapı kavramı oldukça merkezi bir konuma sahiptir. Bu merkezilik karakteri ona yüklenen farklı anlamlarla birlikte zenginleşerek sosyo-kültürel gerçekliğin kavranabilmesine katkı sağlamaktadır.

Yapı üzerine yürütülen tartışmalarda ortaya çıkan farklı bakış açılarının genel manada evrenin karakteri ile ilgili ve tabii olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Nitekim, evrenin girift örüntülerden oluşan dinamik yapısı, insanların algı ve gerçeklik dünyalarında farklılaşmalara sebep olduğu gibi sosyo-kültürel olgulara ilişkin yaklaşım farklılıklarını da beraberinde getirmektedir.¹⁹ Bir bütün olarak hem klasik sosyolojide hem de günümüz çağdaş sosyolojisi içerisinde öne çıkan yapı anlayışlarının sosyolojik düşüncenin şekillenmesine önemli katkılarda bulunduğu reddedilemez bir gerçektir.

Genel olarak sosyal bilimler alanında daha özeldi ise sosyoloji alanında, kuramsal yaklaşımlar açısından sosyal yapı tahliline yönelik teorik izahlar söz konusu olduğunda, iki temel paradigmanın kavramın izah tarzlarını şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Bunları “pozitivist” ve “anti-pozitivist” paradigmlar şeklinde sınıflandırabileceğimiz gibi, “pozitivist/natüralist” ve “yorumlayıcı/hümanistik” olmak üzere iki temel paradigma çerçevesinde de sınıflandırılmak mümkündür.²⁰ Bu paradigmların derinlemesine bir tahlili çalışmamızın sınırları aşacak olmakla birlikte, sosyal yapı kavrayışımızı sağlam temellere oturtmak bağlamında, paradigmların genel hatlarıyla bir değerlendirmeye tabi tutulması da çalışmamız açısından gereklilik arz etmektedir. Nitekim kuramsal yaklaşımların benimsediği metodolojik kurallar, başvurduğu araçlar, incelenecek sorunlar ve araştırmaları değerlendirmeye tabi tutarken kullandığı standartlar, büyük ölçüde onların takip ettikleri paradigmaya göre şekillenmektedir. Bu doğrultuda çalışmamız içerisinde öncelikle mevcut paradigmların genel bir değerlendirmesi yapılacak, daha sonra bunların sosyoloji kuramları üzerine olan etkisi ve bu etkilerin sosyolojik düşüncede yarattığı sonuçlar, toplum-birey düalizmi bağlamında ele alınacaktır.

1.PARADİGMALARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ARKA PLANI

1.1.Pozitivist Paradigma:

Kendini doğa bilimlerine benzeterek bilim olma meşruiyetini kazanan sosyoloji, bu pozitivist anlayış çerçevesinde, sosyal ve doğal olanın temelde farklı olduklarını kabul etmekle birlikte araştırma yöntemi gereği, sosyal olguları fizik dünyadaki nesnelere gibi ele alıp incelemeyi uygun bulur. İnsana olmuş-bitmiş bir “şey” olarak geldiği kabul edilen sosyallik anlayışı, insanın bir bakıma toplum dışında tasarlanması sonucunu doğurmuş ve insanın sosyal değişimdeki keyfi ve apriori rolünü kısıtlamıştır.²¹ Bilimi, tümünün bilgisini elde edebilecek bilgi faaliyeti olarak kabul eden pozitivist anlayış, kaynağını

¹⁹ Dikeçligil, Beylü; “Kültür Kavramının Analizi veya Sosyal Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1994, s.39.

²⁰ Poloma, Margaret; Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993, s.14.

²¹ Akpolat, Yıldız; "Durkheim'dan Giddens'a Pozitivist Sosyoloji", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007/10, (2), Erzurum 2007, s.85.

büyük ölçüde Grek felsefe ve biliminde bulur. Tümelin bilgisini elde etmeyi amaçlayan bu anlayış, tekilin tekil olarak bilinmesine yönelik bilgi faaliyetlerini küçümsemiş ve hatta reddetmiştir. Her şeyi teorik bir etkinlikle genel kavramlara dayanarak kavrama ve açıklama anlayışı, pozitivist paradigmanın en belirgin karakteristik özelliğidir.²²

Biricik geçerli veya doğru bilgi biçiminin, ampirik bilimin ortaya çıkardığı bilgiler olduğunu savunan pozitivist paradigma, toplumun nasıl geliştiğini açıklamak ve sosyal değişimin temel sebeplerini ve sonuçlarını ortaya koymak için aynı metodolojiyi sosyal bilimlere uygular. Sosyal dünyanın özünde doğa dünyasıyla aynı olduğu fikri savunucularını, sosyal dünyanın bilimsel yöntem kullanılarak araştırılabilecek nesnel bir gerçekliğe sahip olduğu fikrine götürmüştür. Dolayısıyla Charles Darwin veya Albert Einstein' in büyük teorilerindekine benzer şekilde tarih ve toplumun temel kanunlarını tespit etmeye çalışmışlardır. Pozitivist sosyoloji geleneğinin en önemli temsilcilerinden olan Auguste Comte sosyal düzen ve değişimin ilkelerini ortaya koymaya çalışırken böyle bir düşünce dünyasına sahipti. Yine de o saf ampirizmi reddederek, sosyal araştırmanın doğa bilimlerinin yöntemlerini aynen taklit edemeyeceğini, sadece deneylerle bu işin yapılamayacağını da kabul eder. Ancak Comte nihayetinde sosyal evrenin veriler toplanarak sınanabilecek soyut doğa yasaları geliştirmeye elverişli olduğuna inanıyordu. Onun sosyal gelişimin temel kanunlarını arama çabası kadercı bir yaklaşımı ima etse bile, onun amacı sosyal koşulları iyileştirecek bilgi ve düşüncelere sahip kimseler yaratmaktı denilebilir. Nitekim Comte'un sosyolojisinin kaynağında devrim sonrası Fransa'nın ekonomik siyasal ve toplumsal koşullarının yattığını bilmekteyiz. Onun amacı, toplumun doğal evrimini tehdit eden ve bu yüzden 19. yüzyılda Avrupa'da bizzat yaşandığı gibi kargaşa ve düzensizliğe yol açacak doğal olmayan bir değişim değil, insan ürünü veya devrimci bir değişimdir.²³ Toplumsal çalkantıların pozitivistimin tam denetim sağlamasından sonra biteceğini savunan Comte, sosyolojiye, toplumsal dünyaya düzeni getirebilecek bir mana atfediyordu. Ancak esasen ihtiyaç duyulan entelektüel değişim olduğundan, toplumsal ve siyasal devrim için çok az sebep vardı.²⁴ Bu açılarından bakıldığında Comte'un klasik sosyolojinin gelişimine önemli katkılarda bulunduğu ve onun sosyoloji anlayışında muhafazakârlığın, reformculuğun ve bilimciliğin bir arada bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Comte'un sosyolojisi birey üzerine odaklanmamakta, aile gibi daha büyük birimleri çözümlemesinin temel birimi olarak ele almaktadır. O, toplumsal yapı ve toplumsal değişimin her ikisine de bakmanın önemli olduğunu kabul etmiştir. Toplumun çeşitli parçaları arasındaki ve parçalar içindeki bağlantılara dikkat çeken vurgusu, daha sonraki sosyoloji kuramcıları üzerinde (özellikle Spencer ve Parsons üzerinde) büyük etkilerde bulunmuştur. Toplumun, sınıflar arasındaki çatışma temelinde karakterize olduğu fikrini reddetmiş, sosyologların gözlem, deney ve karşılaştırmalı tarihsel çözümler yapması gereği üzerinde durmuştur. Sosyolojiyi ise, toplumsal yasaları yorumlamaya ve

²²Can, Yücel , "Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2005/9. (1), Sivas 2005, s.2.

²³Slattery, Martin; Sosyolojide Temel Fikirler, Haz. Ümit Tatlıcan - Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, (4.baskı), İstanbul 2011, s.71-74.

²⁴Ritzer, George; Modern Sosyoloji Kurumları, ev. Himmet Hülür, De Ki Yayınları, (7. baskı), Ankara 2011, s.15-16.

sistem içindeki sorunları yatıştırmaya yarayan ve nihayetinde de dünyaya egemen olacak bilimsel bir güç olarak kabul etmiştir.²⁵ Bilindiği üzere Saint-Simon ile başlayıp Comte, Le Play ve Durkheim ile devam eden sosyoloji geleneğinin ortak paydası politik karşıtlıktan, güç elde etmek için yapılan grup mücadelesinden ve iç çekişmelerden çok sosyolojiyi, koşulları düzelten ve istikrara kavuşturan bir bilim haline getirmektir. Ortaya çıkan yeni toplumsal düzene uygun ahlakı kurabilmek amacı Saint-Simon' un "Yeni Hristiyanlık" isimli eserinde vücut bulmuş, her ne kadar siyasal eğilimleri farklılıklar arz etse de sonrasında Comte(1798-1857), Le Play(1806-1882), Prudhon(1809-1865) ve Durkheim' in(1858-1917) yazılarında tekrar ortaya çıkmıştır. Bu 19. yüzyıl Fransız toplumsal düşüncesinin en önemli yönüdür. Örneğin Durkheim bilimsel temellere oturtulmuş bir ahlak geliştirmeye çalışırken bilimsel yaşamının en son amacı, modern toplumun prototipi olarak Fransa'ya şeylerin doğasına uygun toplumsal bir din sağlamak olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında Durkheim, Comte' un pozitif mirasına varis olarak değerlendirilebilir. Çünkü Comte' un pozitivizmi, sadece dünyanın pozitif bilimler aracılığıyla bir haritasını çıkarmak değil, aynı zamanda yeni dünya düzeninin rasyonel bilimsel temellere oturtulmuş bir evrim şeması ve "insanlığın dini"nin formüle edilmesini amaçlamaktaydı. Bu sebeptendir ki, Durkheim' in dini olguları dikkatlice incelenmesinin altında yatan sebebin aslında, sivil bir din arayışı olduğu söylenebilir.²⁶

Comte'un etkileriyle pozitivist gelenek İngiliz, Amerika ve Avrupa sosyolojisinde önemli bir taraftar kitlesi edinmiştir. Emile Durkheim ve Amerikan Yapısal-İşlevselciler tarafından ilan edilen işlevselciliğin arka planında bu pozitivist geleneğin köklü etkileri vardır. Onların temelinde Comte' un organik analogi kullanımı, "toplumsal konsensüs" ve "sosyal statik" gibi kavramları yatar. Ancak onun ideal bir toplum taslağı oluşturmaya yönelik çabaları çoğu kez aşırılıklar olarak kabul edildi ve birçok destekçisini kaybetti. 1960'ların sonlarında pozitivistimin Batı sosyolojisindeki egemenliğine karşı saldırılar daha da artmaya başladı. Muhafazakâr eğilimleri ve kapitalist toplumun temelinde yatan sınıfsal çelişkileri kabul etmemesi, sosyal gerçekliğin bireylerin üstünde ve ötesinde olduğu inancı, toplumsal değişme ve insan davranışlarını düzenleyen temel kanunların bilimsel yöntem ve nesnel analizlerle ortaya çıkartabileceği inancı, anlamlar, duygular, yorumlar gibi öznel faktörleri önemsemeyen hatta etkisiz olarak gören anlayışı, onun temel kabullerini oluşturduğu gibi her cepheden sosyal teorisyenin eleştirisinin de ortak noktalarını oluşturmuştur. İnsan eylemi ve bireyin sosyal olayları etkileme ve değiştirme yeteneği pozitivist açıklamalarda çoğu kez göz ardı edilmiş veya dikkate alınmamış ve bu sebeple sosyal bilim çoğu kez oldukça determinist, insana uzak ve toplumu kontrol ettiği insanların ötesinde bağımsız bir varlık olarak sunan bir yaklaşım olarak görülmüştür.²⁷

Görülmektedir ki Comte' un sosyolojisi gerek genel manada pozitivist paradigmanın yönünün tayininde gerekse çoğu erken sosyoloğun -özellikle Herbert Spencer (1820-1903) ve Emile Durkheim' in- temel düşünce çizgisinde öncü rol oynamaktadır. Toplumsal düşünceye organizmacı analogiyi sokan Comte'un fikirleri, Spencer ve Durkheim' in yine pozitivist paradigma içerisinde değerlendirilen

²⁵Ritzer, George; a.g.e., s.16-17.

²⁶Tiryakian, Edward; "Emile Durkheim", çev. Ceylan Tokluoğlu, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Ed. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s.196-197.

²⁷Slattery, Martin, a.g.e., s.75.

işlevselciliklerinde bir bakıma geliştirilmiştir.²⁸ Pozitivist paradigmanın kaynaklık ettiği ve öncüllerini pozitivist paradigma içerisinde bulabileceğimiz bütün kuramları elbette sınırları belirlenmiş bu başlık altında vermek mümkün olmayacaktır. Yapmaya çalıştığımız şey sosyolojik kuramlara yön veren, temel ön kabulleri şekillendiren hususları ortaya koymak olduğu için pozitivist paradigmaya kaynaklık eden temel fikirleri vererek bu başlığı bitirmiş oluyoruz.

1.2. Yorumlayıcı Paradigma:

19. yüzyıla hakim paradigma olan pozitivism toplumu, evrimin farklı aşamalarında değişimi ve birliği sağlayan özgül yasaların belirlediği bir sistem olarak, bütüncül ve organizmacı bir temelde tanımlamakta ve doğa alanı ile toplum alanı arasında temelde bir sürekliliğin olduğunu varsaymaktadır. Dolayısıyla doğa bilimleri incelemelerinde uygun görülen yöntemler, insan toplumu ve kültürün incelenmesi açısından da uygun görülmektedir. Ancak bu hakim paradigma her ne kadar pozitivist geleneğe bağlı olsa da -özellikle Almanya’da- giderek pozitivist çizginin temel varsayımlarını reddeden ve eleştiren yaklaşımların ortaya çıkışıyla sorgulanır hale gelmeye başlamıştır.²⁹

19. yüzyıl Alman Tarih Okulu’nun ve modern tarih biliminin kuruluşuna öncülük eden Herder (1744-1803), tarihte ve toplumda insanların kendi iradesi ve amaçlı eylemleriyle oluşan gerçeklik dışında bir gerçekliğin olmadığını savunuyordu. Ona göre, tarihte nedensel açıklamalara uygun evrensel kanunlar yoktu ve her olay tekil, biricik bireysel gerçekliği içerisinde anlaşılacak ve değerlendirilmek zorundaydı.³⁰ Ayrıca Giambattista Vico (1668-1744) 1725’de yayınladığı “Yeni Bilim” adlı eserinde insanın yaratıcı ve aktif rolünü ön plana çıkarıyor, toplum teorisini aktif bir fail olarak insan özneye, insanın deneyimlerine ve zihinsel hallerine dayandırıyor. Onun, tarihi insanlığın eseri olan aktif ve yaratıcı bir süreç olarak gören anlayışı toplum düşüncesini de Hobbes ve Locke’un, çevrenin insan eylemi üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan mekanik materyalizminden açıkça farklılaştırıyordu. Bununla birlikte Vico’nun “Yeni Bilimi”, Newton ve Galileo’nin pek çok varsayımı ile Descartes’ın, tek ve kesin bilginin matematik ve fizikten çıkarılan ilkelerle kavramlardan alındığını varsayan “Kartezyen Rasyonalizme” de karşı çıkıyordu. Descartes, “Geometrik Yöntem” adını verdiği olgunun gerek doğal dünyayı gerekse toplumların dünyasını anlamının temeli olduğu görüşündeydi. Dolayısıyla gerçek bilgi tümdengelimciydi yani, evrensel ve zaman dışı kuralların uygulanmasıydı. Oysa Vico’ya göre sorun, fizik bilimleri tarzında dışsal bir gerçekliği edilgen biçimde kaydetme, sınıflandırma ve gözlemeleme sorunu değildi. Çünkü insan toplumunun dünyası yine insan elinden çıkmıştır ve dolayısıyla bu dünyanın ilkeleri kendi insani zihnimizin geçirdiği değişimler içerisinde aranmalıydı.³¹ Doğa bilimlerinin “bilim paradigması” olarak görülmeye başlandığı ve pozitivism ile ampirizmin baskın felsefi görüşler olarak kendilerini gösterdiği bir dönemde Vico’da “doğa-tin” ayrımının ilk izlerini görebilmek mümkündür.

²⁸Turner, J.H., Beeghley, L., Powers, C. H., Sosyolojik Teorinin Oluşumu, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, İstanbul 2010, s.51.

²⁹Swingewood, Alan; Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s.159.

³⁰Tan, Mine; “Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: Yorumcu Paradigma”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1993/26 (1) Ankara 1993, s.72.

³¹Swingewood, Alan; a.g.e., s.25-26.

Vico'nun temellerini attığını söyleyebileceğimiz “doğa” ile “tinsel dünya” ayrımı yaklaşımı daha sistematik bir bütün olarak kendini Wilhelm Dilthey'in (1833-1911) görüşlerinde gösterir. Dilthey 1883 de kaleme aldığı “Tin Bilimlerine Giriş” isimli eserinde temelde birbirinden farklı iki bilim türü olduğundan bahsediyordu. Dilthey “doğayı açıklarız, insani olayları ise anlarız”³² derken doğa bilimlerinin soyut açıklamaya tin bilimlerinin ise, belirli tarihsel ortamlardaki insanların gündelik yaşam deneyiminin empatiyle anlaşılmasına, yani anlamaya dayandığını söylüyordu.³³ İnsanı ve onun içinde bulunduğu yaşamı anlama noktasında gerek metafizik gerekse pozitivist yaklaşımların yetersiz kaldığını savunan Dilthey, özellikle pozitivist bakış açısının insanı anlama noktasındaki yetersizliklerini ortaya koymaya çalışmıştır denilebilir.³⁴ “Doğa bilimleri” ve “tin bilimleri” arasında net bir ayrımı kabul eden Dilthey, tarihsel-toplumsal gerçekliği konu edinen bilimlerin tümünü “Tin Bilimleri” adı altında toplamakta ve tin bilimlerinin kendine özgü yöntemini geliştirmeyi, doğa bilimleri dışında bağımsız bilimler olarak kurmayı ve onun felsefi temellerini oluşturmayı amaçlamıştır.

Dilthey'in doğa bilimlerini kültür bilimlerinden ayırması, Wilhelm Windelband'ın (1848-1915) genel yasaların yerleştirilmesini kapsayan nomotetik bilimler (doğa bilimleri) ile bir defalık ve yinelenemez olayları kapsayan idiografik bilimler (kültür bilimleri) arasındaki ayrımı benziyordu. Bir başka şekilde Heinrich Rickert (1863-1936) bilimsel metodolojiyi nomotetik metodolojiyle, kültürel metodolojiyi de idiografik metodolojiyle eşitleyerek bu ayrımı daha da ileri götürmüştür. Rickert'e göre bilimler arasındaki temel farklılık, konudan yani içerikten ziyade metodolojik idi. Kültür bilimlerinin metodolojisi bireyselleştirici ve değerlerle ilintiliydi, Rickert' in deyişiyle “değer bağımlı” idi. Doğa bilimleri ise tam tersine, değerlerden ayrılmış olan nesnelere irdelemekteydi. Bununla birlikte kültür bilimleri değer yargılarından uzak durmalıydı. İşte bu değer bağımlı ya da değer bağımsız anlayışı Max Weber'in (1864-1920) yorumcu sosyolojisinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.³⁵

Yorumlayıcı paradigmanın temel varsayımlarına bir giriş niteliğinde verdiğimiz Herder, Vico, Dilthey, Windelband ve Rickert' in görüşleri, dikkat edileceği üzere, aktif bir fail olarak insana ve insan davranışını anlamaya, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farklılığa vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Alman hermeneutik geleneğinin en güçlü figürlerinden olan ve Dilthey'in fikirlerinden yararlanan Max Weber(1864-1920) toplumsal analizde anlama yaklaşımını savunmuş, insan failinin aktif ve anlam yönelimli olarak düşünülmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre yorumcunun işi, bir eylemin gerisindeki güdü ya da özel niyeti ortaya çıkarmak olmalıdır.³⁶ Sosyolojinin temel konusunu sosyal eylem/etkinlik olarak saptayan Weber'e göre toplumbilim, toplumsal eylemi yorumlama yoluyla anlamak, böylece akışını ve etkilerini nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilimdir.³⁷ Tarihsel olarak

³²Wilhelm, Dilthey; Hermeneutik ve Tin Bilimleri, çev. Doğan Özlem, Pradigma Yayınları, İstanbul 1999, s.76.

³³Neuman, W. Lawrence; Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar), çev. Sedef Özge, Yayın Odası Yayınları, İstanbul 2008, s.130.

³⁴Hollborn, Hajo; “Wilhelm Dilthey and the Critique of Historical Reason”, Journal of theHistory of Ideas, 11, (1), University of Pennsylvania Press, s.98.

³⁵Swingewood, Alan; a.g.e., s.163.

³⁶Smith, Philip; Kültürel Kuram, çev. SelimeGüzelsarı, İbrahim Gündoğdu, Babil yayınları, İstanbul 2005, s.29.

³⁷Bal, Hüseyin; Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta 2001, s.43.

temellendirilmiş bir sosyal bilim yaratmak amacı güden Weber, sosyal bilimlerin toplumsal davranışın genel yasalarını bulmak için doğa bilimlerini taklit etmesi durumunda çok fazla kullanışlı bilgilere ulaşılamayacağını ileri sürer. Onun mantığına göre, bir sosyal bilim zamandan bağımsız yasalar geliştirmeye yöneldiğinde ister istemez birçok toplumda yaygın benzer eylem kalıplarını vurgular ve sonuçta tekil ve durumsal olaylar kaçınılmaz olarak göz ardı edilir. Bu sebeple toplumsal eylemin yapısını anlamaya çalışan bir bilim yasa benzeri açıklamalara meydan vermeyen faktörlere odaklanmak zorundadır.³⁸ Görüldüğü üzere Weber' in görüşleri pozitivist paradigmanın, sosyal düzen ve değişimin kanunlarını ortaya koymaya çalışan yaklaşımının oldukça uzağındadır.

Tümdengelimci yani bütünden parçalara giden metodolojiyi reddeden Weber, toplumu yönlendiren nesnel yasalar bulunmadığı için, eylemin zorunluluktan ziyade olumsuzluk çerçevesinde tanımlanması gerektiğini ve sosyolojik kavramların yapısının bu olasılığa dayalı perspektif etrafında örülmesi gerektiğini savunur.³⁹ Weber her ne kadar yorumlayıcı paradigmanın esin kaynaklarından biri olsa da onun, sosyal bilimlerin önermelerinde değer yargılarından uzak olması gerektiğini söyleyerek nesnel olma kaygısı taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda pozitivist yaklaşımla benzeştiğini söyleyebilmek de mümkündür. Nitekim Alan Swingewood onun sosyolojisini, nedensel analize yapılan pozitivist vurgu ile hermeneutik anlama kavramının sentezini yapmaya çalışan bir konumda görmektedir.⁴⁰ Weber'in tarihsel ideal tipler ve sınıflandırıcı ideal tipler olmak üzere iki başlıkta toplanabilecek ideal tipler tasarımı temelde bir bilim olarak sosyolojiye araştırdığı olguların kavramsal bir haritasını sunabilme imkanını sağlamak amacını güdüyordu. Böylelikle ideal tipler kullanılarak hem toplumsal eylemlerin yorumlayıcı anlaması hem de tarihsel olayların ve bireysel davranışların nedensel açıklaması mümkün olabilecekti.⁴¹ Bu sebeplerden dolayı Weber' in çift yönlü bir okumasının yapılması gerekmektedir.

II. POZİTİVİST VE YORUMLAYICI SOSYOLOJİK KURAMLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Temel sosyolojik argümantasyon tarzlarına vakıf olabilmek ancak paradigmatik bir yöntemle yerine getirilebilir. Kuramlar çeşit çeşit olduğu halde paradigmalar ideal durumda sadece bir tanedir veya modern bilim içerisinde birkaç tanedir. Her bir paradigma içerisinde ise pek çok kuramsal yaklaşım bulunabilir. Thomas Kuhn, Newton' un yer çekimi kanununun Einstein'ın görecelik kuramıyla aşılmasından bahsederek paradigma değişikliklerine dikkatleri çektiğinde paradigma kavramını bilim çevrelerinde popüler bir kavram haline getirmiştir. Bu şekilde paradigmaların art arda gelişi sosyoloji açısından söz konusu olmasa da, sosyolojik kuramların belirli bakış açılarına göre sınıflandırılması mümkündür. Paradigma, topluma bakıldığında hangi soruların sorulacağını, hangi fenomenlerin temel çıkış noktası olacağını yani ilk göze çarpanın ne olduğuyla alakalıdır.⁴²

³⁸Turner, J.H.; Beeghley, L.; Powers, C.H; a.g.e., s.205.

³⁹Swingewood, Alan; a.g.e., s.177-178.

⁴⁰Swingewood, Alan; a.g.e., s.172.

⁴¹Turner, J.H.; Beeghley, L.; Powers, C.H; a.g.e., s.207.

⁴²Richter, Rudolf; Sosyolojik Paradigmalar, Çev. Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.22-23.

Toplumun gerçek bir varlığının olması kuşkusuz sosyolojinin bir bilim dalı olarak varlığının temelini oluşturan bir başlangıç noktasıdır. Bununla birlikte sosyoloji açısından problem, toplumun nasıl bir gerçeklik olduğu meselesidir. Nitekim bu durum sosyolojinin ve sosyolojik araştırmanın doğasını da belirlemektedir. Bu bakımdan sosyoloji büyük oranda toplumun ve onu oluşturan toplumsal ilişkilerin öznel karakterini vurgulayan bir teorik duruş ile mensuplarının yaşamlarını belirleyen ve sınırlayan, çoğunlukla da bir sistem olarak görülen toplumsal ilişkilerin yapısal ve kurumsal organizasyonu olarak toplumun nesnel yapısını vurgulayan bir teorik duruş arasında büyük ölçüde ikiye ayrılmıştır.⁴³

Sosyolojinin oluşumu aşamasındaki hâkim metodolojik yönelim doğa bilimlerinin yöntemi olan pozitivisttir. Doğa bilimlerinin güven verici ilerlemesi pozitif yönetime olan ilginin artmasına sebep olmuş, toplum ise evrensel yasaların belirlediği bir sistem ve bütünsel bir organizma gibi kavranmıştır. Doğa alanı ile toplum alanı arasında temelde farklılığın olmadığına dair kanı yerleşik hale gelirken, doğa bilimleri incelemelerinde uygun görülen yöntemler ve bilgi toplama teknikleri sosyal hayatın ve kültürün incelenmesi açısından da uygun görülmüştür.⁴⁴ Bu bağlamda pozitivist sosyal bilim anlayışını karakterize eden temel özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür.⁴⁵

1. Sosyal bilimsel araştırmanın nihai hedefi bilimsel açıklamadır. Bu ancak evrensel sebep-sonuç ilişkilerini keşfetmek ve belgelemek ile mümkün olabilir. Toplumsal evrenin, dikkatle toplanan veriler yoluyla test edilebilir soyut yasaların geliştirilmesine uygun olduğu kabul edilir.

2. Toplumsal gerçeklik rastlantısal değildir. Eğer dünya kaotik ve düzenden yoksun olsaydı, mantık ve kestirim olanaksız olurdu.

3. Toplumsal fenomenler nesnelere ve nesne gibi incelenmeleri gerekir. Gözlemlenebilir dış gerçeklik üzerindeki bu vurgu, araştırmacıların görünmeyen iç motivasyonları incelemesinin gerekmebileceğini öne sürer.

4. Pozitivist sosyal bilim anlayışı, bireyler, gruplar, örgütlenmeler ya da toplumlar üzerinde işleyen dış güçlerin, baskıların ve yapıların, nasıl sonuçlar ürettiğine bakar. İnsan eylemliliğini hafife alır. Çünkü bireyler özgürce hareket edebileceklerini ve her türlü kararları alabileceklerini hissedebilir ancak insanların tüm eylemlerini değilse de çoğunu biçimlendirecek, insanlar üzerinde işleyen güçlü toplumsal baskılar ve durumlara vurgu yapar.

5. Doğruyu aramanın pek çok yolu arasında bilim en iyi yoldur. Bilimsel bilgi, bilgi edinmenin daha aşağı yolları olan, büyü, din, astroloji, kişisel deneyim gibi bilgi edinme yollarından daha iyidir ve sonunda onların yerini alacaktır. Bilim sağduyudan bazı fikirler ödünç alır ancak, sağduyunun kaygan, mantıksal olarak tutarsız, sistematik olmayan ve önyargıyla dolu kısımlarını yenileriyle değiştirir. Bilimsel olan sürekli olarak gerçeği üretebilir, oysa sağduyu bunu sadece arada sırada ve tutarsız biçimde yapar.

6. Sosyal bilim toplumsal yaşamın neden böyle olduğunu, sebep sonuç ilişkilerine dayanan

⁴³Walsh, David; "Özne/Nesne", çev. İhsan Çapçıoğlu, Arif Korkmaz, Temel Sosyolojik Dikotomiler, ed. Chris Jenks, Birleşik Yayınevi, Ankara 2012, s.376.

⁴⁴Bal, Hüseyin; a.g.e., s.51.

⁴⁵Neuman, W. Lawrence; a.g.e., s.120-129.

nedensel yasalar keşfederek açıklar. Yani kapsayıcı yasa açıklama modelini kullanır.

7. Pozitivizm, Batı düşüncesinin Aydınlanma döneminde geliştiği için önemli bir aydınlanma düşüncesi içerir. Buna göre insanlar mantık uygulayarak doğruyu tanıyabilir ve yanlıştan ayırt edebilir. Uzun vadede mantığın kullanılması ve doğrunun takip edilmesi insanlığın durumunu ilerletebilir. Bilginin birikerek çoğalması koşulları da geliştirecektir.

8. Bilimsel açıklama fenomenlerin doğru ve kesin ölçümünü gerektirir. Bu sebeple ampirik gözlem ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Nesnel, gözlemlenebilir olgular, kişisel fikirler ya da düşüncelerden ayrı olarak var olur. Bağımsız olarak olguları gözlemleyen farklı rasyonel kişiler nihayetinde öznelerarası yani üzerinde uzlaşılabilir bilgiye ulaşabilir.

9. Bilginin araçsal bir karakteri vardır. Buna göre bilgi insanlara çevrelerindeki dünyaya hâkim olma ya da onu denetleme olanağı verir. Bilginin değeri hedeflere ulaşmadaki yararı ile doğru orantılıdır.

10. Objektif, değerlerden bağımsız bilim anlayışı hakimdir. Bu gözlemcilerin gördükleri üzerinde uzlaşmaları ile bilimsel bilginin değerler, görüşler, tavırlar ya da inancılara dayalı olmaması anlamına gelir. Bir araştırmacıya düşen en uygun yol tarafsız bir bilimci olmaktır.

Pozitivist paradigmanın aksine yorumlayıcı paradigma, bireyin ve sosyal grubun sosyal eylemine vurgu yaparak onu tarihsel ve toplumsallığı içinde anlamaya çalışır. Toplum bir bakıma sosyal eylemlerin oluşturduğu dinamik, sürekli değişim içerisinde olan bir oluşumdur. Pozitivizmin doğa bilimlerinden alınan yöntemleri, içinde insan öznenin bulunduğu sosyal olguları anlamada yetersizdir. İnsanın olgulara, nesnelere yüklediği anlam bilinmeden bunlar anlaşılabilir. Böylece sosyal bilimlerin olguları yönlendiren var olduğu iddia edilen yasaları bulmak yerine, sosyal eylemin ürünü olan olguyu anlamaya çalışmalıdır.⁴⁶

Pozitivist/natüralist paradigma, toplumsal dünyanın doğal dünyadan farklı olmadığını, bu sebeple de doğa bilimlerinde başarıyla uygulanan pozitivist açıklama biçimlerinin sosyal bilimlerde içinde uygun olduğu görüşünü ileri sürerken yorumlayıcı/hümanistik paradigma, toplumsal dünyanın doğal bir gerçeklik gibi algılanamayacağı görüşünü benimser.⁴⁷ Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışını karakterize eden temel özellikleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür.⁴⁸

1. Sosyal bilimsel araştırmanın nihai hedefi, insanların doğal ortamlarda nasıl anlam oluşturduğunu keşfetmektir. Araştırmacı, bunu belirli bir toplumsal ortamı tanıyarak ve içindekilerin bakış açısından görerek yapar. Yorumlayıcı sosyal bilim yalnızca insanların dış ya da gözlemlenebilir davranışlarını değil, anlamlı toplumsal eylemi inceler. Yani amacı ya da niyeti olan etkinliği inceler. İnsan eylemi, bir anlam sistemini paylaşan insanlar arasında anlam kazanır.

2. Toplumsal yaşam pozitivistlerin aksine, orada keşfedilmeyi bekleyen gerçeklik olarak değil, insanların onu deneyimledikçe ve ona anlam verdikçe var olduğunu kabul eder. Akıcı ve kırıkandır. Toplumsal yaşamın toplumsal etkileşimler ve toplumsal olarak inşa edilmiş anlama dayandığını

⁴⁶Bal, Hüseyin; A.g.e., s.51.

⁴⁷Kasapoğlu, Aytül; "Sosyolojide Birlik Sağlamak", Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Araştırma Dergisi, 1992/14, Ankara, Ankara 1992, s.201.

⁴⁸Neuman, W. Lawrence; a.g.e., s.131-140.

savunur. İnsanlar fiziksel gerçeklikle bağlantılı, ama ondan ayrı olan inşa edilmiş bir gerçeklikte yaşar.

3. İnsan davranışları kalıplı ve düzenli olabilir, ama bu keşfedilmeyen bekleyen önceden var olan yasalar yüzünden değildir. Kalıplar, evrilen anlam sistemlerinin ya da insanların toplumsal etkileşimdeyken ürettiği toplumsal adetlerin sonucunda ortaya çıkar. İnsanların kendi eylemleri için kendi gerçekleri vardır ve araştırmacının bu gerekçeleri öğrenmesi gerekir.

4. Pozitivist sosyal bilim determinist sosyal ilişkilere ve dış güçlere vurgu yaparken, yorumlayıcı sosyal bilim insan eylemliliği olarak adlandırılan iradeye bağlı bireysel özgür seçime vurgu yapar. İradeciliği benimser ve insanların iradesi olduğunu ve bilinçli seçimler yapabileceklerini kabul eder.

5. Pozitivistler sağduyuyu bilimden aşağı görür. Buna karşın yorumlayıcı paradigma, sıradan insanların sağduyuyu gündelik yaşamlarında kendilerine yol göstermesi için kullandığını öne sürer. Araştırmacının sağduyu anlaması gerekir. Çünkü sağduyu insanların toplumsal etkileşimde bulunurken kullandığı anlamları içerir. Yine de bilimsel yasalar tamamen göz ardı edilmez ancak sıradan insanların eylemlerini yalnızca bilime dayandırarak gerçekleştirmeleri halinde, günlük yaşamda iş göremez hale geleceklere vurgu yapar.

6. Pozitivist sosyal bilim anlayışları tümdengelimci teoremler ve birbiriyle bağlantılı nedensel yasalarla doğa bilimi kuramını taklit etmeye çalışırlar. Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışları ise birbiriyle bağlantılı yasalar ve önermelerden oluşan bir labirent yerine, kavramlar ve sınırlı genellemelerle insanların günlük yaşamlarını nasıl yürüttüğünü tanımlar ve yorumlar. Yorumlayıcı yaklaşım idiografik ve tümevarımsaldır. Amaç toplumsal dünyanın bir haritasını sunmaktır. Yorumlayıcı sosyal bilim ana hatları çizer, yerel adetleri ve gayri resmi normları göstermeye çalışır.

7. Yorumlayıcı sosyal bilim anlayışına göre, dışarıdan bir görüş asla incelenenlerin içerden anlatımına denk olmaz. Ancak o grubun anlatımına ne kadar yakınsa o derece iyidir.

8. Sosyal bilimsel kanıtlar rastlantısaldır, bağlama özgüdür ve çoğunlukla parantez açmayı gerektirir. Hâlbuki pozitivistimde iyi kanıtlar gözlemlenebilir, kesin ve değerlerden bağımsızdır.

9. Bilginin değeri, hedeflere ulaşmadaki yararı ile değil, hümanistlik bir yaklaşımla, sıradan insanların yaşamlarını ve öznel deneyimlerini kavramaya çalışmayla ölçülür. Bilgi bir araç olarak görülmez.

10. Pozitivist sosyal bilim araştırmacıyı değerlerden bağımsız, apolitik bir ortamda çalışmaya mecbur kılarken, yorumlayıcı sosyolojiler araştırmacının, ötekileri inceleme sürecinin bir parçası olarak kişisel bakış açıları ve hisler üzerine düşünmesi ve analiz etmesi gerektiğini ileri sürer. Dolayısıyla araştırmacının incelediklerinin toplumsal ve politik taahhütlerini ya da değerlerini geçici olarak paylaşması ve onlarla empati kurması gerektiğini vurgular. Bu sebeple değerler konusunda görecelilik konumunu benimser. Değerler ve anlam her şeyin içinde her yere yayılmış olduğundan değerlerden bağımsızlık sadece başka bir anlam sistemi ve değerdir. Herhangi bir değerler sisteminin daha iyi ya da daha kötü olduğunu varsaymaz.

Elbette sosyologlar ya da sosyolojik kuramların sosyo-kültürel gerçekliği açıklama hususunda yukarıda verdiğimiz ayırt edici niteliklere tam bir kesinlikle bağlı kalmadıkları da görülebilmektedir. Fakat yine de nihai olarak önem atfettikleri merkezi yaklaşımlar temelinde bu iki paradigmadan birine dâhil olduklarını söyleyebilmekteyiz. Nitekim Margret Polama “Çağdaş Sosyoloji Kuramları” isimli

çalışmasında bu görece esnekliği, bazı pozitivist sosyologların bireye ağırlık verebileceklerini ve bazı yorumlayıcı sosyologlarında büyük yapılarla uğraşabileceğini ve her bir kuramın az ya da çok pozitivistik veya hümanistik sosyolojiye yakın olabileceğini söylemektedir. Buna paralel olarak pozitivist sosyolojinin temel ilkelerine bağlılığın farklı derecelerini görebileceğimiz gibi, yorumlayıcı sosyolojinin de ideal tipine bağlılığın farklı düzeylerine görebilmek mümkündür.

Bu iki temel paradigma çağdaş sosyoloji kuramlarında bazı katkılarla varlığını sürdürmektedir.⁴⁹ Şüphesiz yeni bazı katkıların olması olağan bir durumdur. Nitekim temel sosyolojik paradigmalara yön veren öncü düşünürlerin çalışmalarını ürettikleri koşullar, günümüz koşullarından büyük ölçüde farklıdır. Ancak bu temel fikirlerin hangilerinin canlılığını sürdürdüğünü, ömrünü tamladığını ya da günümüze uyarlanabileceğini de göz ardı edemeyiz.⁵⁰ Ayrıca belirtmemiz gerekir ki tüm sosyologlar tarafından kabul gören, sosyolojinin bütün ilgi alanlarına yaklaşımda kullanılabilecek kuramsal bir model imkân dâhilinde değildir. İnsan ve toplumun doğasına ilişkin farklı varsayımların çeşitliliği, sosyo-kültürel gerçekliğin farklı yönlerinin olmasına ve onu kavrayış tarzlarının çeşitliliğine bağlanabilir.

III. KURAMSAL YAKLAŞIMLARDA TOPLUM-BİREY DUALİZMİ VE AŞMA ÇABALARI

Bu bölüme kadar üzerinde durduğumuz temel argüman mevcut sosyolojik kuramlara hakim iki temel paradigmanın olduğuydu. Bu bölümde ise biraz daha özele inerek yine ait oldukları paradigma bağlamında sosyolojik kuramların genel bir tasnifini yapacak ve onları toplum ya da birey, yapı ya da eylem kavram çiftlerinden hangisine ağırlık veriyor oldukları bağlamında inceleyeceğiz. Son olarak da sosyolojik kuramlardaki bu ikircikli durumu aşma çabalarını konu edineceğiz.

Daha özele indirgenmiş bir seviyede yani sosyolojik kuramlar seviyesinde yukarıda değindiğimiz konulara değinebilmek, genel kabul gören paradigmatik bağlamda bir sosyolojik kuramlar tasnifini zorunlu kılmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek ise temel sosyolojik kuramları konuları bakımından(kuramsal bakış açıları), kabulleri bakımından, metodolojileri bakımından ve amaçları bakımından inceleyerek mümkün olabilecektir. Çalışmanın pratikte yöneldiği amacı gerçekleştirmek bakımından bu husus üzerine yaygın kabul görmüş tasnifi temel alıp, sosyolojik kuramların toplum ya da birey hususunda hangisine ağırlık verdiklerine geçeceğiz.

Daha önce belirttiğimiz üzere sosyolojik kuramları konuları, kabulleri, metodolojileri ve amaçları bakımından bir tasnife tabi tutacak olursak, bir tarafta yapısal-işlevselcilik, yapısalcilik ve Marksist temeller üzerinde yükselen çatışma kuramları bulunurken diğer tarafta ise, sembolik etkileşimcilik ve fenomenoloji bulunmaktadır.⁵¹ Bu tasnifin temelde paradigmalarda seviyesinde daha anlamlı olduğu söylenebilir. En yalın anlamıyla bilim anlayışı diye adlandırabileceğimiz bilimsel

⁴⁹Bal, Hüseyin; a.g.e., s.50.

⁵⁰Turner, P. Stephan; Sosyal Teori ve Sosyoloji, çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul 2008, s.59.

⁵¹Wallace, Ruth; Alison Wolf, Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Genişletilmesi), çev. Leyla Elburuz; M. Rami Ayas, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2012, s.27-38.

paradigma iç içe geçmiş ontolojik, epistemolojik ve metodolojik sayıtlardan/temel kabullerden oluşmuştur ve bilim insanına bilimsel faaliyetlerini başlatabileceği, anlamlandırabileceği ve sınıyabileceği bir referans çerçevesi sunar. Bu temel kabullerden biri eksik olduğunda bilim anlayışı biçimlenemez ve paradigma diye bir kavramdan da söz edilemez. Zira bilgisini edinmek istediğimiz gerçekliğin nasıl bir şey olduğunu (ontoloji) bilmeliyiz ki, bu gerçekliğin bilgisine hangi tür bilgi (epistemoloji) ile nasıl ulaşabileceğimizi (metodoloji) bilebilelim.⁵² Nitekim pozitivist paradigma içerisinde yer alan yapısal-işlevselcilik, yapısalılık ve Marksist çatışma kuramlarının çeşitli yaklaşım tarzları yapı kavramına farklı anlamlar yüklemiş olsalar da toplum-birey ilişkisinde toplumsal yapının belirleyiciliğine verdikleri öncelikle ortak bir payda da birleşmişlerdir. Yorumlayıcı paradigma içerisindeki sembolik etkileşimcilik ve fenomenoloji ise toplum birey ilişkisindeki konumunu bireye ağırlık vererek belirlemiş ve dolayısıyla yapı kavramına kendi kavramsal çerçevelerinde çok az yer vermişlerdir.⁵³

Birey-toplum ya da eylem-yapı düalizmi felsefeci ya da sosyal bilimcilerin uzun süredir üzerinde tartıştıkları bir problemdir. Sosyoloji tarihine baktığımızda, özellikle 1920'lere kadar olan dönemde Weber ve Simmel gibi bazı istisnalar dışında, genellikle toplum ya da yapı vurgusunu ön plana çıkaran açıklamaların hâkim konumda olduğunu daha sonra Parsons' un sosyal sistemi vurgulayan yapısal-işlevselci sosyolojisiyle de bu vurgunun güçlenip nerdeyse tek güç haline geldiğini görürüz. İlgili dönemdeki bir başka gelişme de özellikle Durkheim'in antropolojik çalışmalarından etkilenen ve hatta birçok Marksist düşünürü etkileyen, Fransız yapısalcılığının ortaya çıkışıdır. Yapısal-işlevselci yaklaşımın hâkim olduğu bu dönem elbette rakipsiz de değildi. Örneğin toplumun aslında karşılıklı etkileşimlerden meydana geldiğini öne süren Georg Simmel'in düşünceleri, Amerikalı filozof ve sosyal psikolog Geroge H. Mead'in görüşleriyle ve ona kaynaklık eden faydacı felsefeyle harmanlanıp, Herbert Blumer'in sistematize ettiği sembolik etkileşimciliğin gelişmesiyle sonuçlandı. Weber'in anlamlı eylem tartışmalarının da beslediği bu görüşler özellikle Edmund Husserl'in fenomenolojik felsefesini toplumsal dünyanın fenomenolojisini anlamak için sosyolojiye uyarlamaya çalışan, Weber'den etkilenen ancak onunla hesaplaşan Alfred Schutz'un 1930'larda Almanya'da geliştirdiği fakat Amerikan sosyolojisine 1960'larda taşınmış olan fenomenolojik sosyolojiyle ilişkili farklı bir mecraya kaydı. Bu son yaklaşım sembolik etkileşimcilik'ten hem etkilenen hem de onun bazı çıkmazlarını aşmaya çalışan birçok farklı çalışmanın yapılmasına yol açtı. Eylem sosyolojileri adını verebileceğimiz bu gelişme çizgisi içinde üçüncü bir akım, kurucusu Schutz'un görüşlerinden etkilenen, toplumsal hayatın olumsallığı/göreceliği ve kırılganlığını vurgulayan Garfinkel'in etnometodolojisi veya etnometodolojik sosyolojidir. Bu sosyolojiler uzunca bir süre deyim yerindeyse yeraltında yaşamak zorunda kalan muhalif güçler konumundaydılar.⁵⁴

Toplum ya da yapının birey ya da eylem den önce geldiğini savunan temel argümanlarını

⁵²Dikeçligil, Beylü; "Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak", Toplum Bilimleri Dergisi, Ocak-Haziran 2009/1-3, Ankara 2009, s.48.

⁵³Başak, Suna; "Kuramsal Yaklaşımlarda Yapıya İlişkin İkilemler", Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2003(3), Ankara 2003, s.148.

⁵⁴Tatlıcan, Ümit; Güney ÇEGIN, "Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği", Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, Ed.: Güney Çegin vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.303-367.

pozitivist paradigma içerisinde bulan görüşlerle, sosyal dünyanın ne yaptığını bilen aktörler tarafından şekillendirildiği ve birey ya da eylemin toplum ya da yapıdan öncelikli olduğunu vurgulayan yorumlayıcı paradigma tarafından karakterize edilmiş görüşler arasında ki bu gerilimi giderme ve sosyo-kültürel gerçeği kavrayışımızda daha kapsamlı anlayışlar geliştirebilmek için bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Anhony Giddens' in “Yapılaşma Teorisi”, Pierre Bourdieu'nun “Habitus” açıklaması, Peter Berger ve Thomas Luckman'ın “Gerçekliğin Sosyal İnşası” çalışmaları C. Wright Mills' in “Sosyolojik Muhayyile” si önemli yer tutar. Çalışmamızın bundan sonraki kısımlarında bu görüşlere genel hatlarıyla yer verilmeye çalışılacaktır.

Durkheim toplumsal olguların, maddî şeyler olmasa bile üzerlerinde çalışılması gereken gerçek şeyler olduğunu kabul etmeden sosyoloji biliminin doğmasının imkânsızlığına vurgu yaparken aslında toplumsal olgulara atfettiği önemi ortaya koyuyordu. Ona göre toplumsal olgular “bireysel keyfilikten bağımsız ve zorunlu ilişkilerin kaynağı” olma gibi bir özelliğe sahipti. Durkheim, *“Canlı hücrenin sadece kimyasal parçacıklardan oluşması gibi, toplumda sadece bireylerden oluşur. Fakat öte yandan, hayatın karakteristik fenomenlerinin hidrojen, oksijen, karbon ve azot atomlarının içinde (ayrı ayrı) yer almasının olanaksız olduğu da açıktır. Canlıların hareketleri nasıl olur da canlı olmayan elementlerin bağrında meydana gelebilirler? Ayrıca, canlı organizmanın biyolojik özellikleri nasıl olur da bu elementlerin her birinde somutlanabilirler? Bu özelliklerin her bir elementte bulunması mümkün değildir, çünkü bu elementler farklı mahiyettedirler. Örneğin, karbonla azot aynı şey değildirler ve bu yüzden de aynı rolü oynayamazlar. Hayatın her görünümünün, onun temel özelliklerinin her birinin, farklı farklı atomlarda somutlandığı iddiasını kabul etmekte de aynı derecede olanaksızdır. Hayat bu şekilde parçalarına ayrılamaz. O tek bir bütündür ve ancak onun bütünlüğü içindeki canlı özdek onun temeli olabilir. O parçalarda değil bütündedir. Kendini besleyen ve kendini yeniden üreten yani yaşayan şey, hücrenin cansız parçacıkları değil, bütündedir. Ve hayat hakkında söylediğimiz bu şeylerin tümü mümkün olan bütün sentezler için doğrudur...”*⁵⁵ diyerek bu analogiyi topluma uyarlamakta ve aynı, hayatın özgül özelliklerinin canlı organizmayı meydana getiren kimyasal maddelerin dışında olması gibi bu olgularında bireyin bilincinin dışında yer aldığını söylüyordu.

Bu bağlamda Durkheim'ın toplumsal yapıya ağırlık veren ve onun bireyi hem aşan hem sınırlayan niteliklerine ağırlık vermesi, yapıların bu niteliklerine ağırlık veren işlevselci görüşlere karşı çıkan Anthony Giddens tarafından bazı eleştirilere tabi tutulmuştur.

Aslında daha çok toplum-birey ya da yapı-eylem karşısındaki konumunu meseleyi farklılıkların abartılması şeklinde belirleyen Giddens, toplumsal kurumların, herhangi bir bireyin var olmasından önce geldiğini kabul etmekle beraber, toplumsal dünyanın bizim dışımızda mümkün olamayacağını da kabul edilmesi gerektiğini söyler. Yapının ikili karakterine vurgu yapan Giddens'a göre, kabul edilmiş bütün toplumsal kurumlar toplumun herhangi bir üyesinden bağımsız olarak vardır ve o bireyin faaliyetlerini kısıtlar. Ancak fiziksel dünya herhangi bir beşeri varlık olmadan da devam edebilirken toplumsal dünya için böyle bir durum söz konusu değildir. Bunun ötesinde toplumsal olgular yaptığımız şeyleri kısıtlaya da belirlemezler. İnsani varlıklar olarak bizler tercihler yapmaktayız ve etrafımızdaki olaylara sadece edilgen bir şekilde tepki vermemekteyiz. Ona göre yapı ile eylem yaklaşımları

⁵⁵Durkheim, Emile; Sosyolojik Yöntemin Kuralları, çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2010, s.28-29,40.

arasındaki boşluğu gidermenin yolu “yapıyı yaptığımızı ve tekrar yaptığımızı” kabul etmekten geçer. Tekrar yapma sürecini çözümüleme işini ise yapılaşma teorisinde açıklığa kavuşturmaya çalışan Giddens, yapı ve eylemin ister istemez birbiriyle bağlantılı olduğuna vurgu yapar. Ona göre insanlar düzenli ve tahmin edilebilir bir şekilde davrandıkları ölçüde toplumların, toplulukların ve grupların yapısı vardır. Ama aynı zamanda bireyler olarak her birimiz, yine toplumsal olarak yapılandırılmış çok büyük miktarda bilgiye sahip olduğumuz için “eylem” olasıdır. Örneğin dil, dilbilgisi kuralları olmadan var olamayacağı gibi, dilin yapısal özellikleri de bireysel dil kullanıcılarının uygulamada bu kuralları izlemesiyle mümkündür. Bu sebeple dil sürekli bir yapılaşma içerisindedir.⁵⁶

Giddens “Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları” isimli çalışmasında yorumcu sosyolojilerin pozitif eleştirisine dair zikrettiği görüşlerinde onların eylem konusunda güçlü yapı konusunda zayıf olduklarını söyler. Çünkü bu yaklaşımların insanları amaçlı aktörler olarak gören anlayışları temelde işlevselci ve yapısalci yaklaşımlarda önemli bir yer işgal eden zorlama, güç ve büyük ölçekli organizasyon problemlerine hemen hemen hiç değinmezler. Bunu önemli bir eksiklik olarak gören Giddens yine aynı şekilde diğerlerinin de yapı konusunda güçlü eylem konusunda zayıf olduklarını da belirtmeden geçmez. Kendisinin amacının ise bu düalizmlerden kurtulmak ve birey-toplum düalizmini reddetmek olarak belirler.⁵⁷

19. yüzyılın uzmanlaşmaya dayalı bilim anlayışına karşı olan, karşılaştırmalı çalışmalara ve tarihin kullanımını bir zorunluluk olarak gören C.Wright Mills ise “Toplumbilimsel Düşün” isimli çalışmasında, “*insan biyografilerinin, bireylerin türlü türlü olabilmelerinin, soruna insanın gündelik hayat ortamının içinde örgütlendirildiği tarihsel yapılar açısından bakılmadıkça, anlaşılacağı görüşüne varmış bulunuyoruz. Tarihsel biçim değişimleri, sadece bireysel hayat biçimi değil, fakat insanın karakteri, insanoğlunun olanakları ve sınırlılıkları açısından da anlam taşımaktadır.*”⁵⁸ derken, tarih-toplum-bireyin iç içeliğine vurgu yapmış ve bunları bir bütün olarak görmüştür. Aynı zamanda bireyin en içsel sayılan yanlarının çoğunun bile ne denli bir sosyal biçimlenmişlik içinde bulunduğu, hatta bunların toplumca kazandırılmış olduğunun, korku, sevgi ve nefret duygularının her çeşidinin toplumsal biyografi ve bunun yaşandığı ve ifade edildiği toplumsal içerik açısından anlaşılması gerektiğine de vurgu yapar. Mills in bu bakış açısı toplum ve birey arasındaki etkileşimin önemine vurgu yapması bakımından önem taşır.

Toplum-birey düalizmini aşma noktasında bir diğer çabayı da Pierre Bourdieu’nun “Habitus” kavramında görmekteyiz. Bilindiği üzere Bourdieu ve Giddens’in sosyal teorilerini şekillendirmeye başladıkları dönem, tam da Parsonsçı sosyolojinin yıkıldığı bir döneme denk gelir. Bu iki sosyal bilimci hem eski nesnelci, natüralist, pozitivist hegemonik yapının yarattığı katı disiplinler ayrımları ve hem de bu katı ayrımların yol açtığı katı bir işbölümü ve ikili karşıtlıkları aşmaya, bu hegemonik yapıyla hesaplaşırken ondan kurtarılacaklarını kurtarmaya, bu arada sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji ve etnometodoloji gibi yorumcu sosyolojilerin birikimlerini bunlarla harmanlamaya, özetle

⁵⁶Giddens, Anthony; Sosyoloji, Haz. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008, s.144-145.

⁵⁷Giddens Anthony, Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi), çev. Ümit Tatlıcan; Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, s.7.

⁵⁸Mills, C. Wright; Toplumbilimsel Düşün, çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul 2007, s.259-265.

'eylem' ve 'yapı'yı bir arada açıklayabilecek yeni bir sentez geliştirmeye çalışırlar. Bu doğrultuda "Habitus" kavramını oluşturan Bourdieu bu kavramı, failleri içerden yöneten yapılaştırıcı bir mekanizma olarak tanımlar.⁵⁹ Bourdieu entelektüel çalışmalarının ardındaki temel güdülerden birini yanlış ikiliklere karşı çıkmak olarak açıklar. Yapı/eylem, nesnel/öznel, teori/pratik karşıtlıkları şeklinde beliren bu düalist bakış açıları Bourdieu'ya göre onların ayrılmaz bir ilişki içerisinde olduklarını kavrayarak aşılabilir. Bourdieu sosyolojiyi (sosyal hayatı tamamen dışsal ve nesnel olarak gören) sosyal fiziğin ve (toplumsal hayata öznel deneyimler aracılığıyla bakan) sosyal fenomenolojinin ötesine taşımaya çalışır. Onun toplumsal yapının bireyin içinde bulunmasına yönelik vurgusu, sadece nesnelciliğe değil aynı zamanda çoğu öznelcilik biçimine de bir itirazdır. Bourdieu toplumsal eylemin yapıları nasıl ve hangi yollarla biçimlendirdiğini vurgulayan George Herbert Mead, Harold Garfinkel ve Erving Goffman gibi sosyologların fikirlerinden yararlandığı gibi, sanki bireysel varoluş toplumdan önce geliyormuş gibi yazan Sartre gibi filozofları da eleştirir. Bourdieu'nun vurgusu yapı ve eylem diyalektiği üzerinedir. Yine de ona göre sosyal bilim için ilk temel adım, nesnel yapının ortaya çıkartılması ve bunun gerektirdiği gündelik bilgidен kopmakla mümkün olacaktır.⁶⁰

Peter Berger ve Thomas Luckmann ise "Gerçekliğin Sosyal İnşası" isimli eserlerinde Marcell Mauss'un "bütünsel sosyal gerçeklik" dediği anlayışı benimsediklerini ve geliştirmeye çalıştıklarını belirtirler. Fikirlerinin, ne tarih dışı bir sosyal sitemi ne de tarih dışı bir insan doğasını varsaymadığını vurgulamakla beraber, yine de çıplak yapısal data karşısında insan faktörüne gösterilecek gelişigüzel bir hürmetten daha fazlasının gerektiğinin altını önemle çizerler. Araştırma nesnesi toplum olan sosyolojinin hem tarih hem de felsefeyle kesintisiz bir söyleyişi içerisinde olması gerektiği anlayışına sahip olan Berger ve Luckmann, toplumu ise, "insanların oluşturduğu, insanların ikamet ettiği ve sırası geldiğinde insanları oluşturan, kesintisiz bir tarihsel süreç içerisinde insani dünyanın bir parçası" olarak tanımlarlar.⁶¹ Bu anlayış düalist bir yaklaşım tarzından ziyade bütüncü bir bakış açısını içerdiğinden, toplum-birey düalizmini aşma noktasında gösterilen çabalardan biri olarak değerlendirilebilir.

Berger ve Luckmann'ın görüşlerini toplumsal gerçekliğin makro ve mikro analiz düzeyleri dikkate alınarak, aralarındaki bağlantıları ortaya koymaya çalışan bir anlayış şeklinde tarif eden Derek Layder, onların bu görüşlerini oldukça yapıcı olarak nitelendirir. Kendi "Toplumsal Alanlar Teorisi"nde toplum-birey, özne-nesne, faillik-yapı gibi şekillerde çıkan düalizmleri aslında toplumsal gerçekliğin karşılıklı ilişkili alanları olarak izah etmeyi seçer. Bu bağlamda "toplumsal evreni basit bir düalizm çerçevesinde ele almak yerine, çok boyutlu (karşılıklı ilişkili dört alandan oluşan) bir şey olarak düşünmememiz gerekir." demektedir. Toplumsal gerçekliğin çok boyutlu doğasının böyle bir yaklaşımı zorunlu kıldığı görüşünde olan Layder, bu alanları, en altta "psiko biyografi" olmak üzere sırasıyla "Durumsal Etkinlik", Toplumsal Ortamlar" ve en üstte "Bağlamsal Kaynaklar" olarak belirler. Katmanlar alttan yukarıya doğru ilerlerken toplumsala doğru bir seyir izle ve ontolojik bir derinlik söz

⁵⁹Tatlıcan, Ümit; Güney Çegin,; A.g.e., s.303-367.

⁶⁰Calhoun, Craig; "Bourdieu sosyolojisinin Ana Hatları", , Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, Ed.: Güney Çegin vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.77-131.

⁶¹Berger, L. Peter - Luckmann, Thomas; Gerçekliğin Sosyal İnşası (Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi), çev. Vefa Saygın Ögütte, Paradigma Yayınları, İstanbul 2008, s.270-273.

konusudur. Bu alanlar açıkça ayırt edilebilir olsalar da, onların arasında bağlantılar ve süreklilikler vardır. “Psiko-biyografi” ve “Durumsal Etkinlik” alanları esasen öznel ve özneler arası yarıların somutlaşmaları olsalar bile, büyük ölçüde daha nesnel “ Toplumsal Ortamlar” ve “Bağlamsal Kaynaklar” alanlarından etkilenirler. “Bağlamsal Kaynaklar” alanı en kapsamlı alanı teşkil eder. En üstteki iki alan esasen öznel ya da özneler-arası olmasalar da, bireyler ve onların iç içe geçmiş etkinlikleri sayesinde hayat kazanırlar.⁶² Layder’ in toplumsal gerçekliğe dair bu görüşleri oldukça sistematik bir açıklama girişimi olarak değerlendirilebilir. Nitekim sadece düalizmi tartışmak ya da reddetmek daha ince ayrıntıları ve kompleks boyutları olan toplumsal gerçekliği kavramada yetersiz kalabilir.

SONUÇ

Toplumsal gerçekliğin anlaşılmasına dair incelediğimiz kuramsal yaklaşımların belirli paradigmlar tarafından şekillendirildiği açıktır. Düalizmler şeklinde beliren açıklama biçimlerinin giderek terk edildiği söylenebilir de klasik birikimlerin artık işe yaramaz olduklarını ve sosyoloji tarihinin derinliklerine gömüleceğini söyleyebilmek oldukça güçtür. Nitekim sosyolojinin kurucuları olarak nitelendirilen düşünürlerin zamandan bağımsız olarak addedilebilecek bir kısım fikirleri sosyolojik düşünüşün kaynakları olarak hala canlılığını korumaktadır.

İster paradigma seviyesinde olsun isterse bunlar etrafında şekillenen sosyolojik kuramlar seviyesinde olsun ortaya çıkan tüm görüşler bir bakıma toplumsal gerçekliğin mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü iç içe geçmiş kompleks bir yapıda bu yapıya bakanın baktığı yerden görüleninin bilgisini vermesi oldukça muhtemeldir. Bu bilgilerin toplamı bize gerçekliğin farklı boyutlarını kavramada yeni ufaklar açacak ve kavrayışımızı geliştirecektir. Bu bağlamda birey ve toplum kavramlarının birbirine karşıt olarak değil, aynı gerçekliğe ilişkin analitik araçlar olarak ele alınması zorunluluğu vardır. Gerek bireyin iradeciliği gerekse toplumun kapsayıcılığı birbirine feda edilebilecek şeyler olmaktan uzaktırlar.

KAYNAKÇA

Akpolat, Yıldız, "Durkheim' dan Giddens' a Pozitivist Sosyoloji", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2007/10, (2), Erzurum 2007.

Bal, Hüseyin, Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta 2001.

Başak, Suna, “Kuramsal Yaklaşımlarda Yapıya İlişkin İnkilemler”, Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2003(3) Ankara.

Berger, L. Peter-LUCKMANN, Thomas, Gerçekliğin Sosyal İnşası (Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi), çev. Vefa Saygın Öğütle, Paradigma Yayınları, İstanbul 2008.

Calhoun, Craig, “Bourdieu sosyolojisinin Ana Hatları”, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, ed. Güney Çegin vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

⁶² Layder, Derek, Sosyal Teoriye Giriş, çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, (2. baskı), İstanbul 2010, s.118,316-330.

Can, Yücel, “Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramlarını Paradigma Temelli Bir Sınıflandırma Denemesi”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2005/9, (1), Sivas 2005.

Dikeçligil, Beylü, “Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak”, Toplum Bilimleri Dergisi, Ocak-Haziran 2009/1-3(1-6), Ankara 2009.

Dikeçligil, Beylü, “Kültür Kavramının Analizi veya Sosyal Gerçekliğin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, Dünya’da ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, Sosyoloji Derneği Yayını, Ankara 1994.

Durkheim, Emile, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2010.

Giddens Anthony, Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları (Yorumcu Sosyolojilerin Pozitif Eleştirisi), çev. Ümit Tatlıcan, Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.

Giddens, Anthony, Sosyoloji, Haz. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2008.

Hollborn, Hajo, “Wilhelm Dilthey and the Critique of Historical Reason”, Journal of the History of Ideas, YIL/XI (1), University of Pennsylvania Press.

Kasapoğlu, Aytül, “Sosyolojide Birlik Sağlamak”, Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Araştırma Dergisi, 1992/14, Ankara.

Layder, Derek, Sosyal Teoriye Giriş, çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, (2. baskı), İstanbul 2010.

Mills, C. Wright, Toplumbilimsel Düşün, çev. Ünsal Oskay, Der Yayınları, İstanbul 2007.

Neuman, W. Lawrence, Toplumsal Araştırma Yöntemleri (Nitel ve Nicel Yaklaşımlar), çev. Sedef Özge, Yayın Odası Yayınları, İstanbul 2008.

Poloma, Margaret, Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yayınları, Ankara 1993.

Richter, Rudolf, Sosyolojik Paradigmalar, çev. Necmeddin Doğan, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s.22-23.

Rize, George, Modern Sosyoloji Kurumları, çev. Himmet Hülür, De Ki Yayınları, (7. Baskı), Ankara 2011.

Slattery, Martin, Sosyolojide Temel Fikirler, Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, Sentez Yayınları, (4. Baskı), İstanbul, 2011.

Smith, Philip, Kültürel Kuram, çev. Selime Güzelsarı, İbrahim Gündoğdu, Babil Yayınları, İstanbul 2005.

Swingewood, Alan, Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, çev. Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998.

Tan, Mine, “Eğitim Sosyolojisinde Değişik Yaklaşımlar: Yorumcu Paradigma”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1993/26(1), Ankara 1993.

Tatlıcan, Ümit, Güney Çegin, “Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği”, Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, ed. Güney Çegin vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Tiryakian, A. Edward, “Emile Durkheim”, ev. Ceylan Tokluoğlu, Sosyolojik özümlemenin Tarihi, ed. Tom Bottomore, Robert Nisbet, Ayraç Yayınları, Ankara 1997.

Turner, J.H., Beeghley, L., Powers, C.H., Sosyolojik Teorinin Oluşumu, ev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayınları, İstanbul 2010.

Turner, P. Stephan, Sosyal Teori ve Sosyoloji, ev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul 2008.

Wallace, Ruth, Alison Wolf, ağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Genişletilmesi), ev. Leyla Elburuz, M. Rami Ayas, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 2012.

Walsh, David, “Özne/Nesne”, ev. İhsan apiođlu; Arif Korkmaz, Temel Sosyolojik Dikotomiler, ed. Chris Jenks, Birleşik Yayınevi, Ankara 2012.

Wilhelm, Dilthey, Hermeneutik ve Tin Bilimleri, ev. Özlem Doğan, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.

İBN HALDUN'UN DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE SİYASET-TOPLUM İLİŞKİSİ

Etem ÇALIK

İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
etem.calik@inonu.edu.tr

ÖZET

İbn Haldun, insanların önce topluluk (communauté) halinde yaşadıklarını ve topluluk içinde meydana gelen bir takım gelişmelerin topluluğu toplum haline getirdiğini söyler. Topluluktan topluma geçiş, bedevilikten hadarîliğe geçişin sonucudur. Toplumların aralarındaki farklılığın sebebi, geçim yollarının farklı oluşudur. Böylece İbn Haldun iktisadî faktörü toplumların temelindeki dinamik olarak ele alır. İbn Haldun'a göre, sosyal alanda topluluktan topluma geçişe paralel olarak siyasî alanda da 'riyaset'ten 'hükümdarlık'a ve 'aşiret'ten 'devlet'e geçiş meydana gelir. İbn Haldun, devletlerin de insanlar gibi tabî bir ömürleri bulunduğunu bunun da aşağı yukarı üç neslin ömrü olan 120 sene olduğunu, bunun sonunda da yıkıldıklarını söyler.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Bedevilik, Hadarîlik, Riyaset, Hükümdarlık.

POLITICS-SOCIETY RELATION IN IBN HALDUN'S THOUGHT

ABSTRACT

Ibn Haldun says that human beings aggregately live first and then a set of developments turn into society from community. The transformation to society from community is the result of the transformation to situatedness from nomadism. The cause of differences between societies is the difference of their subsistence-type. Therefore, Ibn Haldun handles that the economic factor is dynamics on the base of societies. According to Ibn Haldun, transformations to chairmanship and state from monarchism and tribe come into existence in parallel with the transformation of society from community. Ibn Haldun claims that there are natural lives of states such as people and states that it is 120 years, corresponding with three generations.

Key Words: İbn Haldun, Associated with Bedouins (Bedevilik), Hadarilik, Presidency, Sovereignty.

GİRİŞ

Bu çalışmada bir Ortadoğu düşünürü olan İbn Haldun'un toplum ve Devlet ilişkisi hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken, mukayeseli bir metot kullanılmıştır. Hem Antik Yunan'daki siyaset ve toplum felsefecileri olan Platon ve Aristo'nun düşünceleri ile olan

benzerlikleri ve farklılıkları hem de 18 ve 19.yüzyıl düşünürleri ve sosyologları ile mukayese edilerek, onlardan ayrıldığı yönler üzerinde durulmuştur. Bu yapılırken de toplumdan önceki insan birlikteliği olan topluluk (kendisi buna 'bedevilik' der) hayatından toplum (hadarîlik) hayatına nasıl geçildiği hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Yine İbn Haldun'un, devletin geçirdiği safhaları incelerken kullandığı şema çeşitli Türk ve Müslüman devletlerin geçirdiği değişme ve gelişmelerle karşılaştırılarak, gerçeğe ne derece uyduğu araştırılmıştır.

I. İBN HALDUN'UN TOPLUM ANLAYIŞI

İbn Haldun toplu yaşamayı insanlar için bir zaruret olarak görür. İnsanların birbirlerine olan ihtiyaçlarının, onları toplum halinde yaşamaya sevk ettiği kanaatindedir. O da Platon gibi insanın tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliğinin önemine dikkat çeker. Platon, toplumun meydana gelmesini açıklarken, insanın tek başına yiyecek-giyecek gibi ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliğini, toplumun meydana gelmesindeki temel saik olarak ele alır, bunları en iyi ve incelikli bir şekilde karşılamak için, toplum halinde yaşamalarının ve aralarında iş bölümünün gerçekleşmesinin gerektiğini söyler⁶³. Ancak, İbn Haldun bu meseleyi Platon'dan daha gerçekçi bir şekilde izah etmiş ve insandaki en temel ihtiyaç olan 'korunma' ihtiyacını da, beslenme ihtiyacının yanında zarurî bir ihtiyaç olarak toplumun temeline koymuştur. Mukaddime isimli eserinde 'insanlardan bir kişinin kudreti muhtaç olduğu gıdayı tek başına elde etmeye kâfi gelmez.(...) Hemcinsinden olan birçok kişilere ait kudretler bir araya toplanmalıdır ki, hem kendisinin hem de onların rızık ve maişetleri temin edilmiş olsun⁶⁴ der. Yine insanın kendisini savunmak için de hemcinsinin yardımına muhtaç olduğunu, bir tek kişinin kudretinin yabanî hayvanlardan, özellikle bunların yırtıcı olanlarından bir tanesinin kuvvetine mukavemet edemeyeceğini, savunma işi için hazırlanmış olan aletleri kullanmaya da –tek başına-gücünün yetmeyeceğini ve bu yüzden de bütün bu hususlarda kendi cinsinden olan kişilerle yardımlaşması gerektiğini belirtir⁶⁵.

İbn Haldun modern sosyolojideki topluluk (cemaat, communauté) –toplum (cemiyet, société) ayrımına benzer şekilde bedevilik-hadarîlik ayrımı yapar ve bedeviliğin ilk toplu yaşama biçimi olduğunu, bedevî toplulukta meydana gelen gelişmelerin, onun 'hadarî' toplum haline gelmesine yol açtığını ifade eder.

İbn Haldun bedevilik ve hadarîlik'in ortaya çıkmasının temeline iktisadî faktörü koyar. Ona göre, toplumların ahvalinde görülen farklılık sadece onların geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir. Çünkü insanların toplu olarak yaşamaları, sırf geçimlerini sağlamak maksadıyla yardımlaşmak içindir⁶⁶. Bazı kavimlerin ziraat ve bahçecilik gibi faaliyetleri yaparak, bazılarının da koyun, keçi, sığır, arı ve ipekböceği gibi hayvanlara bakarak geçimlerini sağladıklarını ve çiftçilik ve hayvancılık gibi faaliyetlerin bu kavimleri zarurî olarak bedeviliğe sevk ettiğini söyler⁶⁷. Bedevîler,

⁶³Eflatun, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, (4.baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s.60-62.

⁶⁴İbn Haldun, Mukaddime I, çev. Süleyman Uludağ, (7. Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul 2011, s. 213.

⁶⁵A.g.e., s. 214 .

⁶⁶A.g.e., s.323.

⁶⁷A.g.e., s.325.

halleri genişleyip ihtiyacın üstünde bir zenginlik ve refaha erişmekle, bir yere oturup rahat etmeye yönelirler. Artık daha geniş evler yaparlar; şehirler, kasabalar inşa ederler. Refah ve rahat halinin artması ile ince zevkler gelişir, sanat ve ticaret ortaya çıkar⁶⁸, ki bu, modern sosyolojideki 'toplum' tipine tekabül eder. Böylece 'tabii' ihtiyaçlar bedeviliği ortaya çıkardığı gibi, 'medenî' ihtiyaçlar da hadarîliği ortaya çıkarır.

İbn Haldun, bedevilik ve hadarîliğe yol açan faktörün geçim yollarındaki farklılık olduğunu söylemekle beraber, geçim yollarındaki farklılığın da, bir yerde tabii faktörlere bağlı olduğunu söyler. Yani iktisadî faaliyeti 'kendiliğinde' bir cevher gibi ele almamış, Karl Marks'ın hatasına düşmemiştir. Bu meselede toplumların yerleştiği coğrafi çevrenin ve bu çevredeki iklim şartlarının da iktisadî faaliyet türüne tesir ettiğini söyler. Nitekim O'na göre –güneyde Ekvatordan başlayıp peş peşe kuzeye doğru giden yedi iklim içinde- dördüncü iklim ümran bakımından en mutedildir(...). Bundan dolayıdır ki, sanatlar, binalar, giyecekler, yiyecekler, meyveler hatta hayvanlar ve canlılar, ortadaki bahis konusu üç iklimde (3.4. ve 5. iklimlerde) oluşan her şey itidal –ve kemal- hususiyetine sahiptir. Beden, renk, ahlâk ve din bakımından en mutedil olan insanlar burada yaşarlar. Hatta nübüvvet müessesesi bile –ekseriya- burada mevcut olmuştur⁶⁹.

İbn Haldun toplumların ortaya çıkıp gelişmesini maddî faktörlerle (tabii çevre, iklim, geçim tarzları) izah etmiş; din, kültür, felsefe ve ilmi zihniyet gibi manevî unsurları ihmal etmiş hatta bunları geçim yollarına tabi kılmıştır, ki onun Karl Marks'ın 'öncüsü sayılmasına yol açan anlayışı da esasen bu olmuştur. Yani toplumların, medeniyetlerin gelişmesinde rol oynayan asıl unsurun maddî unsur olduğu, ilmî ve teknik gelişmelerin de bu maddî unsura bağlı olduğu anlayışı... Halbuki bazı tarih felsefecileri hatta sosyolojinin kurucusu ve isim babası olan Auguste Comte, insanlık tarihindeki gelişmeyi, insan zihnindeki gelişmeyle izah etmiş; insan zihninin teolojik, metafizik ve pozitif safhalardan geçtiğini belirtmiştir. Pozitif hal, insan düşüncesinin ulaştığı son safhadır. Bu safhada artık 'mutlak kavramları elde etmenin imkânsızlığını kabul eden insan zihnî, kendini yalnızca düzenlenmiş akıl yürütmenin ve gözlemin kullanımıyla, fenomenlerin gerçek yasalarını yani onların değişmez art arda geliş ve benzeşim ilişkilerini keşfetmeye adanmış için, evrenin başlangıcını ve yöneldiği yeri aramaktan ve fenomenlerin asıl nedenlerini öğrenmeye çalışmaktan vazgeçer⁷⁰. Yani adeta hayattan ve dünyadan kopuk bir zihnî unsur her şeyin temeli sayılmaktadır. Tarih felsefecisi Arnold Toynbee'ye göre de 'uygarlık manevî düzeydeki gelişmeler sonucunda doğdu. Yeni bir teknolojik ilerlemeden doğmadığı ya da böyle bir ilerlemeyle atbaşı gitmediği gibi, üstelik Neolitik teknolojik devrimin başlattığı teknik ilerleme hareketini de durdurdu. Öte yandan, Neolitik teknolojik devrim, manevî bir bedele de mal olmuştu. Avcının geniş alanlı hayatı İnsanın ruhunu özgürleştirmişti; tarım onu toprağın kölesi yaptı⁷¹. Toynbee böylece insanlık tarihindeki birinci büyük dönüşüm olan ve ilmî, teknolojik, kültürel ve siyasî icat ve yeniliklerin temeli olan 'tarım devrimi'ni adeta aşağılamaktadır.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, gerek Toynbee gerekse Comte, toplumları pasif

⁶⁸A.g.e., s.324.

⁶⁹A.g.e., s.259.

⁷⁰Comte, Auguste, Pozitif Felsefe Kursları, çev. Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001, s.33.

⁷¹Toynbee, Arnold, Tarih Bilinci, (2. Baskı), Bateş Yayınları, İstanbul 1978,s. 54.

birer gerçeklik olarak ele almakta, onu tamamen manevi faktörlerin kontrolünde ve adeta onların birer neticesi gibi görmektedirler. Halbuki İbn Haldun, toplumların dinamik özelliğine dikkat çekmekte ve onların devamlı değişme halinde olduğunu düşünmektedir. Bunu yaparken de yine sosyolojinin bir diğer öncüsü Emile Durkheim'ın hatasına düşmeden toplumların da, buldukları tabii çevrenin ve iklimin tesirine maruz bulduklarını söyler. Halbuki ondan beş yüz küsur yıl sonra yaşayan Durkheim, toplumdaki kolektif şuura bir tür bağımsız bir gerçeklik tanıyarak, onun bireysel şuurdan farklı bir tür meydana getirdiğini belirtmiştir. Nitekim O'na göre 'toplumsal olaylar din, ahlâk, hukuk, mantık gibi türlü biçimlere bürünerek bireysel bilinçlere dıştan gelirler ve kendilerini iste de istemese de bireye zorla kabul ettirirler. İşte bu iki nitelik yani dışlık ve baskı, toplumsal olayları psikolojik olaylardan ayırır'⁷².

İbn Haldun'un toplum anlayışında anahtar kavramlardan biri 'umran'dır. Kelime olarak 'mamurluk, bayındırlık, bayındırlaşma, medeniyet, ilerleme, refah ve mutluluk' manalarına gelen umran; toplumla kaynaşmak ve ihtiyaçları gidermek maksadıyla şehre veya bir konaklama yerine inmek ve orada birlikte ikamet etmekten ibarettir⁷³. Yani bir yeri daimî veya geçici olarak imar edip yaşanabilir hale getirmek... İbn Haldun umranı 'bedevî umran' ve 'hadarî umran' olmak üzere ikiye ayırır. Bedevî umran ovalarda, yaylalarda, hayvanların otlamasına elverişli olan bozkırlarda ve çöllerin çevrelerinde bulunur. Hadarî umran ise şehirlerde, kasabalarda ve köylerde bulunur⁷⁴. Böylece İbn Haldun, bedevî toplulukların da statik olmadığını, onları hadarî topluluk haline getirecek gelişmelerin tohumlarını içlerinde barındırdıklarını söylemek ister. İşte bedevî topluluğu hadarî toplum haline getirecek olan 'umran'dır. Yani insanların, buldukları çevreyi ihtiyaçları doğrultusunda geliştirme ve varlıklarını artırma faaliyetleridir. İbn Haldun'un bir Ortaçağ düşünürü olduğu ve yaşadığı çağda toplumların hissedilmeyecek ölçüde yavaş değiştiği dikkate alınacak olursa, bu yoldaki görüşünün çağına göre oldukça ileri bir noktada bulunduğu görülecektir. Çünkü İbn Haldun'un yaşadığı dönemde İslâm dünyası içine kapanmış, Batı dünyası ise henüz Ortaçağ karanlığından kurtulamamıştır. İşte böyle bir dönemde İbn Haldun, toplumların yavaş veya hızlı ama mutlaka değiştiklerini, bu değişimin de iktisadî, sosyal ve tabii faktörlerden kaynaklandığını ifade eder.

İbn Haldun'un düşünce sistemindeki bir başka önemli kavram, 'asabiyyet'tir. Asabiyyet, kısaca 'kan akrabalığından doğan dayanışma'yı ifade eder. Kendisinin de 'asabiyyet sadece nesep birliğinden veya o manadaki bir şeyden hasıl olur'⁷⁵ derken, ifade ettiği hususlardan birisi budur. Bunu açıklarken de, asabiyyetin önce kan akrabalığına dayandığını, zamanla nesep bağının unutulduğunu (araya giren zaman ve şahısların çokluğu sebebiyle), nesebin sadece şöhretinin kaldığını söyler ve ona göre bu şöhret bile, şöhreti gerektiren husus bakımından, soydaş olan kişilerin yardımına koşmayı gerektirir⁷⁶. Yani nesep, zamanla tabii, biyolojik bir gerçeklik olmaktan çıkıp, farazî, itibarî bir unsur haline gelir. Bu da esas olarak bedevî topluluğun nüfus bakımından genişlemesinden dolayıdır.

⁷²Köseihal, Nurettin Şazi, Sosyoloji Tarihi, (3. Baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1974, ss.182-183ç

⁷³İbn Haldun, a.g.e., s.208.

⁷⁴A.g.e., s.209.

⁷⁵A.g.e., s.334.

⁷⁶A.g.e., s.335.

İbn Haldun henüz toplum (cemiyet, société) haline gelememiş, dolayısıyla devlet kuramamış, asabiyet bağının bir arada tuttuğu topluluklarda (bedevîlerde) düzenin nasıl sağlandığını da, kendisinden sonraki düşünürlerden daha rasyonel ve gerçekçi biçimde izah eder. Meselâ bir 17.yüzyıl düşünürü olan Thomas Hobbes (1588-1679) devlet olmadıkça herkesin herkese karşı daima savaş halinde olduğunu⁷⁷, bunun sonucunun ise 'mülkiyetin, egemenliğin, benim ve senin ayrımının bulunmaması, sadece, herkesin eline geçirebildiği şeye, onu elinde tutabildiği sürece sahip olması'⁷⁸ olduğunu söyler. Halbuki İbn Haldun devletin olmadığı dönemleri daimî bir kavga dönemi olarak görmez. İnsanları birbirinin hak ve hukukuna tecavüz etmekten, topluluğun aksaçlıları ve ileri gelenlerinin vazgeçirdiğini söyler⁷⁹. Yani bedevîlerde de bir düzen olduğunu ve düzeni bozabilecek kişilere karşı bir takım sosyal kontrol mekanizmalarının bulunduğunu belirtir. Yine bedevîlerin (cemaatlerin, toplulukların) tamamen başsız olmadıklarını, onlarda da mücadele neticesinde galebe ile meydana gelen bir riyaset (başkanlık)'ın bulunduğunu, topluluktaki diğer asabiyetlerin kendisine boyun eğmeyi ve tabi olmayı kabullendiklerini belirtir⁸⁰. Yani devletin ortaya çıkmasından önceki topluluk hayatını herkesin herkese karşı daimî bir savaş hali olarak tasvir etmediği gibi, Jean Jacques Rousseau gibi 'insan; çabası günlük işlerle sınırlanmış, doğanın bağrında mutlu bir yaşam sürüyordu'⁸¹ da demez.

İbn Haldun'un, toplumların ortaya çıkıp gelişmesini izah ederken çok sayıda faktörün rol oynadığını dikkate alan açıklaması, bazı ilim adamları tarafından birçok farklı akımın ve düşünürün öncüsü olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Meselâ bunlardan Hilmi Ziya Ülken, İbn Haldun'un devletleri organizmaya benzeten görüşü ile 'biyolojik okul'un; iktisadî faktöre verdiği önemle Karl Marks'ın; coğrafi faktöre verdiği önemle Montesquieu'nun; yine şehirlerdeki nüfus artışının doğurduğu iktisadî krizlere, hastalık ve göçlere dikkat çekmesiyle de Malthus'un öncüsü olduğunu söyler⁸². Aslında İbn Haldun'u bütün bu düşünürlerin öncüsü saymaktan çok, hepsinden daha ileri görüşlü, daha çok boyutlu ve daha geniş açılı bir düşünür olarak görmek daha doğru olsa gerek. Çünkü bütün bu düşünürler, gerçeğin sadece bir yönüne temas etmişler ve bu yolla gerçeğin bütününe açıklamak iddiasında bulunmuşlardır. Halbuki İbn Haldun onların her birinden dört-beş asır önce yaşamasına rağmen, onlardan çok daha geniş bir açıdan ve bütüncü bir tarzda bakabilmiştir.

II. İBN HALDUN'UN DEVLET ANLAYIŞI

İbn Haldun'un devlet anlayışı toplum anlayışı ile yakından alakalıdır. İnsan grupları bedevilik (topluluk, cemaat, communité)'ten hadarîliğe geçerken, riyaset (başkanlık)'ten de mülk'e (devlete) geçerler. İşte bu sosyal ve siyasî dönüşümlerdeki dinamizmi sağlayan unsur, asabiyyettir. Bu dönüşümden sonra da asabiyyetin rolü sona erer. Nitekim İbn Haldun, devletin, oturduktan ve işler

⁷⁷Hobbes, Thomas; Leviathan, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.94.

⁷⁸A.g.e., s. 96.

⁷⁹İbn Haldun, a.g.e., s.334

⁸⁰A.g.e., s.339

⁸¹Rousseau, Jean Jacques, Toplum Sözleşmesi, çev. Ali Timuçin, Bulut Yayınları, İstanbul 2007, s.17.

⁸²Ülken, Hilmi Ziya; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İbni Haldun, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940, s. 151-152.

yoluna girdikten sonra asabiyyete ihtiyaç duymayabileceğini söyler. Bunun sebebini de şöyle izah eder: ‘Başlangıçta büyük hanedanlara boyun eğmek insan nefesine zor gelir. Onun için de halkın boyun eğmesini sağlamak için kaba kuvvete başvurulur. Ancak nesillerin ve iktidarların artarda gelişlerinden sonra başlangıçtaki durum unutulur. Halk hanedan mensuplarına boyun eğmeyi dinî bir inanç haline getirir ve hanedan için savaşır. Bu takdirde hanedan mensupları, iktidarları ve işleri hususunda büyük ölçüde asabiyyete ihtiyaç duymazlar⁸³. İbn Haldun’un devleti tamamen sosyal faktörlerin neticesi olarak ortaya çıkan bir gerçeklik olarak gören anlayışı, son derece realist, tarihî ve sosyal vakialara uygundur. Halbuki, meselâ Aristoteles, devleti aileden ve fertten önce gören anlayışı ile, ona adeta metafizik bir mahiyet atfetmektedir. Politika isimli kitabında ‘şehir ya da devletin, aileden de aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. Çünkü bütün parçadan önce gelmelidir.(...) Tüm insanlar arasında onları bu ortaklığa sürükleyen doğal bir içgüdü vardır ve bir devleti kuran ilk adam, çok büyük yararlar sağladığı için övülmeye değer⁸⁴ demektedir.

Aristoteles’in, devleti sosyal bir ‘içgüdü’ye bağlayan anlayışı yanında, onu bir sözleşmeye dayandıranlar da vardır. Meselâ Thomas Hobbes, ‘bir insan topluluğu, kendi arasında akit yaparak, hepsinin birden kişiliğini temsil etmek (yani onların temsilcisi olmak) hakkının hangi kişiye veya heyete verileceği konusunda çoğunlukla anlaştığı vakit, bir devlet kurulmuştur denir’⁸⁵ ifadesini kullanır. Yine bir başka 17.yüzyıl filozofu olan John Locke (1632-1704), tabiat halini bir barış ve karşılıklı yardımlaşma ortamı olarak tasavvur eder ve buradan temsilî bir sistemin kurulmasını hedefleyen ‘sözleşme’ kavramını çıkarır. Tabiat halindeki bu hürriyet ortamına rağmen bazı insanların tabii hukuku çiğneyerek diğerlerinin hayat, hürriyet ve mülkiyet hakkına tecavüz etmesi ihtimali, sözleşmenin temelindeki unsurdur. Locke’a göre, insanlar sosyal sözleşmeyi yapmakla tabii haklarından vazgeçmiş değillerdir. Aksine siyasî iktidarın asıl görevi insanların tabii haklarını korumaktır⁸⁶. Siyasî iktidarın otoritesi, tabii hakları gözetmek ve korumakla sınırlıdır. Yasamanın sahip olduğu iktidar, devralınmış bir iktidardır. Çünkü halkın, yasama kurulunu, kendisine ihanet ettiği zaman değiştirme hakkı vardır⁸⁷.

Gerek Hobbes’un gerekse Locke’un, ideallerindeki idarî sistemlere (Mutlak Monarşi ve temsilî sistem) tarihî ve sosyal bir temel bulmak maksadıyla ortaya attıkları ‘sosyal sözleşme’ teorisinin, aksine hiçbir tarihî, sosyal ve mantıkî temeli bulunmamaktadır. Topluluktan (bedevilik, cemaat’ten) toplum (hadarîlik, cemiyet) hayatına ve toplumdaki devlete uzanan süreç, tam da İbn Haldun’un izah ettiği tarzda gelişmiştir. Sosyal ve ekonomik yapının kompleks hale gelmesi ve şehirlerin kurulup gelişmesiyle toplum hayatına geçilmesi, toplumdaki ayrışmış ‘düzenleyici’ ve zor kullanma tekeline sahip bir gücün ortaya çıkması gerekmiştir. İbn Haldun, ‘devlet’in ortaya çıkmasına doğru giden sürecin şartlarının bedevî toplulukta hazırlandığını ileri sürer. Bu şartların başta geleni de bedevîlerdeki birlik ve dayanışmayı sağlayan asabiyyettir. Asabiyyetin bu rolüne dikkat çeken Ümit Hassan,

⁸³İbn Haldun, a.g.e., s.374.

⁸⁴Aristoteles; Politika, çev. Mete Tuncay, (1. basım), Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 10.

⁸⁵Hobbes, Thomas; a.g.e., s.131.

⁸⁶Güriz, Adnan, Hukuk Felsefesi, (2. Baskı), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.204.

⁸⁷Sabine, George, Siyasal Düşünceler Tarihi II, çev. Alp Ökten, Türk Siyasî İlimler Derneği Yayını, Ankara 1969, s.321.

'asabiyyet; hem sosyal görünümüyle etkiler-etkilenir bir işlev içerisindedir hem de yalnızca sosyal olaylar zincirini oluşturmaya yardımcı olmakla kalmaz, siyasî gelişmelerin katalizörü olur⁸⁸ demektedir. Burada asabiyyetin 'katalizör' olma fonksiyonu, onun nihaî gayesinin 'mülk' olması ve bunun için gerekli olan hakimiyet kurma ve hükmünü zorla (kahırla) yerine getirmeyi 'Bey'e (kabile şefine) sağlamasıdır⁸⁹. Bu 'zorla hükmetmeyle' de kabile şefi 'Hükümdar'a ve riyaset 'Devlet'e dönüşür.

İbn Haldun'un egemenlik (mülk) ile siyasî otorite kurmayı hedefleyen toplumsal dayanışma (asabiyyet) arasında kurduğu ilişkinin, egemenliğin son tahlilde halk tarafından meydana getirildiği düşüncesine dayandığını⁹⁰ iddia eden Seyfi Say'ın düşüncesi biraz mübalağalı görünmektedir. Çünkü İbn Haldun, hakimiyetin halkın rızasıyla değil, kaba kuvvete dayanarak, halkı boyun eğdirmeyele temin edildiğini belirtir. Ona göre 'devletin kuruluşu için gerekli olan güç ve üstünlük; ancak asabiyyet, tarafgirlik, şiddet ve saldırganlıkla mümkün olur'⁹¹.

İbn Haldun'a göre, hadarîliğin ortaya çıkmasıyla toplum ve insan yapısında; devletin ortaya çıkmasıyla da hükümdar-tebaa ilişkilerinde değişimler meydana gelir. Toplum yapısındaki değişmelerin başında 'hadarî olmakla asabiyyetin ortadan kalkması' gelir.' Artık bu durumdaki insanlar kalabalıklara karışmışlar, onun için de nefislerinde söz konusu hasebin sadece kuruntusu kalmıştır⁹².

Devletin ortaya çıkması ve oturmasıyla beraber, devletin tebaa ile münasebetleri de kabile reisinin halk ile olan münasebetlerinden farklı bir hale gelir. Artık hükümdarın hakimiyeti, -hakimiyetinin başlangıcındaki- kan yakınlığına dayanmamaktadır. Dolayısıyla kandaşlık, hakimiyetin dayanağı olma fonksiyonunu kaybetmiştir. Bunun da sebebi, kabile seçkinlerinin talepleri ile hükümdarlık müessesesi arasındaki uyumsuzluktur. Lacoste'un da ifade ettiği gibi 'kabilenin seçkinleri, kabile dayanışmasında çıkarları olduğu için, hükümdarı kendilerinden biri gibi, 'eşitler arasında birinci' olarak görür. Hükümdarlığı onlar sayesinde elde ettiğini ve süregiden durumdan olabildiğince yararlanmak gerektiğini düşünmeye başlayınca, onun istediği gibi davranmayı kabul etmezler (...). Hükümdarın yakınları seslerini yükseltir, durmadan yeni kolaylıklar bekler ve taht isteklileriyle işbirliği yapar. Bir süre sonra hükümdar da yakınlarına, eski işbirlikçilerine karşı mücadeleye girer. Eski kabile dayanışmasını öne sürüp, otoritesini tartışma konusu etmeyecek paralı askerlerden, kölelerden oluşmuş yeni bir hizip kurmaya çalışır'⁹³. Zaten devletin sınırları genişlediği, toplumda kalabalıklaştığı ve homojenliğini kaybettiği için, hakimiyeti kandaşlık esasına dayandırmaya lüzum olmadığı gibi fayda da yoktur. Aradan geçen nesiller boyunca da, hakimiyetin, başlangıçtaki zorla ele geçirilişi halk tarafından unutulur. Hanedana itaat dinî bir vecibe gibi kabullenilir. Bunun neticesini İbn Haldun şöyle ifade eder:

⁸⁸Hassan, Ümit, İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 1998, s.247.

⁸⁹İbn Haldun, a.g.e., s.350

⁹⁰Say, Seyfi, İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı, İlk Harf Yayınları, (1. Baskı) İstanbul 2011, s.555.

⁹¹İbn Haldun, Devlet, İlke Yayıncılık, (5.Baskı), Türkçesi: Osman Arpaçukuru, İstanbul-2013, s.36.

⁹²İbn Haldun, Mukaddime, s.343.

⁹³Lacoste, Yves, İbn Haldun Tarih Biliminin Doğuşu, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2012, s.133.

‘Bu takdirde hanedan mensupları, kendilerine özgü devlet ve iktidarlarına ya asabiyyet izzetinin gölgesinde yetişmiş olan ‘kullar’ ve ‘tarafatlar’ (devşirmeler) ile hakim olurlar veya kendi neseplerinin haricinden olan ama velâyetine dahil bulunulan asabeler –ve yabancı ırktan kabileler- ile malik olurlar’⁹⁴.

İbn Haldun’un, devletin, kuruluşundan sonra tebaa ile olan münasebetlerindeki kriterler konusundaki görüşleri de bazı yazarlarca farklı yorumlanmıştır. Meselâ bunlardan Ahmet Arslan, İbn Haldun’un tasvir ettiği devletin ‘çıplak bir güç devleti’ olduğunu iddia eder ve devamla ‘bu devletin kanunlarını egemen aile veya bu ailenin liderinin iradesi belirlemektedir. Başka deyişle bu devlette kudretin kaynağı hukuk değil, hakkın ve hukukun kaynağı kudrettir’⁹⁵ diyerek onu adeta derebeylik derecesine düşürmekte, her şeyin hükümdarın iki dudağı arasında olduğu keyfi, zorba bir devlet tablosu çizmektedir.

Ahmet Arslan’ın görüşü sadece kuruluş safhasına kadar olan ‘devlet’ için doğrudur. Halbuki İbn Haldun, devlet kurulduktan ve kararlılık kazandıktan sonra halka hizmetin, hem devletin devamının şartı hem de meşruluk kaynağı olduğu düşüncesindedir. Nitekim bu hususta ‘siyaset ve mülk, halk için ilahî bir kefalettir. Allah’ın kullardaki hilâfetidir. Bu kefalet ve hilâfetin maksadı ise, insanlarda ilâhî ahkâmın icra ve tatbik edilmesidir. Şer’î hükümlerin de şahitlik ettiği gibi Allah’ın halkı ve kullarıyla ilgili hükümleri ise, sırf hayırdır demek suretiyle hükümdarın iradesinin şer’î hukukla bağlı olduğunu ve şer’î hükümlerin de hem ferdî hem içtimaî menfaati koruyup gözetmeyi emrettiğini belirtmektedir’⁹⁶. Ahmet Arslan’ın, ‘İbn Haldun, şehir umranını ve onda ortaya çıkan her şeyi, devletin bir eseri olarak görmek eğilimindedir. Bir defa her şeyden önce devletin kaynağı şehirleşme değildir, tersine şehirleşmenin nedeni devlettir’⁹⁷ şeklindeki ifadesi de pek doğru görülmemektedir. Çünkü İbn Haldun, bedevîler için şehirli olmanın bir gaye olduğunu belirtir ve ‘bedevî bu gayeye doğru koşar, bu husustaki arzusuna ulaşmaya çabalar. Refah –ve konforla- ilgili hallerin ve adetlerin vücuda gelmesine vesile olan bolluk durumu elverdi mi, o zaman rahata ve refaha yönelir, kendini getirip şehir şartlarına teslim eder’⁹⁸ der, ki bu da şehirleşmenin sosyal şartlardan doğduğu manasına gelir. Yani cemaat’ten cemiyet’e doğru gelişen süreçte devlet de bir zaruret olarak ortaya çıkar. Tabii ki, devlet ortaya çıktıktan sonra şehirleri daha da geliştirir, yeni şehirler kurar. Ancak bunun altında yatan saik, toplumun sosyal ve iktisadî gelişmeleridir. Böyle bir gelişme yoksa devlet nasıl ortaya çıkacak ve neyi düzenleyecektir? İbn Haldun’un anlatmak istediği de bu olmalıdır. Nitekim O’nun, ‘çiftçilik ve hayvancılık işi ile uğraşan söz konusu toplumları zaruret bedeviliğe sevk etmektedir(...). Sonra belli bir geçim yolunu tutan söz konusu toplumların halleri genişleyip, ihtiyacın üstünde bir zenginlik ve refah kendilerine elverdiği zaman, bu durum onları bir yere oturup rahat etmeye şevketti’⁹⁹ şeklindeki ifadesi de bu iktisadî faktöre işaret eder.

⁹⁴İbn Haldun, a.g.e., s.375.

⁹⁵Arslan, Ahmet; İbn-i Haldun, Vadi Yayınları, (3.baskı), Ankara 2002, s.126.

⁹⁶İbn Haldun; a.g.e., s.356.

⁹⁷Arslan, Ahmet; a.g.e., s.126.

⁹⁸İbn Haldun, a.g.e., s.326.

⁹⁹İbn Haldun, a.g.e., s.324.

İbn Haldun'un, bedevilerdeki basit hayat tarzının ve sınırlı ihtiyaçlarının onlardaki bağlılığı, fedakârlığı ve kanaatkârlığı arttırdığı yolundaki gerçekçi görüşleri de bazı oryantalistlerce yanlış yorumlanmış, sanki İbn Haldun'un tercihi bedevilik yönündeymiş gibi bir intiba uyandırılmak istenmiştir. Meselâ S.M.Batseva, İbn Haldun için, 'toplumsal programı, bu ülkenin tarım ve kent halkının karşısına, bu grubun belkemiğini oluşturan göçebe kabilelerin konması idi'¹⁰⁰ derken böyle bir yorumu ortaya koymaktadır. Halbuki İbn Haldun sadece bir tespit yapmaktadır. Yoksa bedevilikten yana bir tercihi yoktur. Yine Batseva 'siyasî programı, toplumun 'düşük' tabakaları karşısında bağımlı sultanının zorbaca iktidarını da koruyan feodal ayrıcalıktan oluşuyordu'¹⁰¹ şeklindeki ifadesi ise, 'kararlılık kazandıktan sonraki devletin, bilhassa 'ferdî ve içtimaî menfaati koruyup gözetme' hususundaki gayesine ters düşmektedir. Devletin bu gayesi de, yukarıda zikrettiğimiz, 'insanlarda ilahî ahkâmın icra ve tatbik edilmesi' maksadına yöneliktir. İbn Haldun'un belirttiği Devlet'in bu dünyevî ve ilahî saiklere dayanan çifte gayesini yorumlayan Macit Fahri, 'İbn Haldun'un tarih felsefesi, bir yandan İlahî Buyruk'tan diğer yandan da coğrafi ve ekolojik zorunlulukların baskısından doğan determinist iki paralel çizgiye dayanmaktadır'¹⁰² derken, İbn Haldun'un determinizm yanında teolojik bir izah tarzını da benimsediği düşüncesindedir. Halbuki İbn Haldun, ilahî faktörü sadece 'gaye' yönünden söz konusu etmekte, sebepler yönünden tamamen dünyevî faktörlere dayanmaktadır.

İbn Haldun'un düşünce sisteminde, devlet ve toplum ilişkisi meselesinde belirtilmesi gereken bir husus da, devletin bir toplum faaliyeti olan ticaretle asla uğraşmaması gerektiğidir. İbn Haldun, Devletin ticaretle uğraşmasının ekonomik hayatın işleyişini bozacağı gibi devlete de zarar vereceğini belirtir. Ona göre 'halkın ekonomik birikimi birbirine denk ve yakın oranlardadır (...). Serveti onlarınkinden kat kat fazla olan Devlet ticarete girerse, diğer esnaf ve tacirler zorunlu ihtiyaçlarını temin edemez hale gelirler (...). Devlet bu malların önemli bir bölümünü halkın elinden ya haksızca alır ya da en ucuz fiyatla elde eder. Bu ürünlerde kendisiyle rekabet eden kimse bulunmazsa fiyatlarda indirime gider' dedikten sonra devletin ucuza satın aldığı bu malları, açıklarını kapatmak için yüksek fiyatla satışa çıkaracağını, neticede halkın büyük sıkıntılar çekeceğini ve ümitsizliğe düşeceğini belirtir¹⁰³. İbn Haldun bunun esnaf ve tacirlere vereceği zararları etraflıca açıkladıktan sonra, devlet düzenine de zarar vereceğini şöyle izah eder: 'Devletin ticaret ve ziraatla uğraşması halkın iş ve yaşam düzenini de bozacağı için devletin düzeni de bozulur. Ülke kalkınması ve gelişimi sekteye uğrar'¹⁰⁴.

Devletin ticarete bulaşmasının mahzurları İbn Haldun'dan dört buçuk asır sonra Montesquieu tarafından da ifade edilmiştir. Montesquieu, Bizans İmparatoru Théophile(829-842)'in , içinde karısı Théodora hesabına bazı eşyalar bulunan bir gemiyi yaktırdığını ve karısına 'ben imparatorum; siz beni bir kadırğa patronu durumuna sokuyorsunuz' dediğini naklettikten sonra, kendi düşüncesini de; 'şöyle bir şey daha diyebilirdi Théophile: 'Şu işi, bu işi tekel altına alırsak kim bize karşı

¹⁰⁰Batseva, S. M., İbn Haldun Düşüncesinin Toplumsal Temelleri; Dursun, Turan; Ümit Hassan, İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü, Kaynak Yayınları, (2. Baskı), Analiz Basım Yayın, İstanbul 2012, s.91.

¹⁰¹A.g.e., s.91

¹⁰²Fahri, Macit, İslâm Felsefesi, çev. Şahin Filiz, İnsan Yayınları, (4. baskı), İstanbul 2008, s.160.

¹⁰³İbn Haldun, Devlet, s.48

¹⁰⁴A.g.e., s. 49.

durabilir? Taahhütlerimizi yerine getirmek için kim bizi zorlayabilir? Bizim yapmak istediğimiz bu ticareti saray mensupları da yapmak isteyecekler; onlar bizden daha aç gözlü, daha acımasızdırlar. Millet adaletimize güvenir; malımıza mülkümüze ise güveni yoktur'¹⁰⁵ diyerek ortaya koyar. İbn Haldun ve Montesquieu'nun devlet anlayışları, ekonomik hayata tüketici ve çalışan lehine müdahale eden, ancak kendisi ekonomik faaliyet yürütmeyen, modern devlet anlayışına uygundur.

III. DEVLETİN GEÇİRDİĞİ SAFHALAR VE ÇÖKMESİ

İbn Haldun Devlet'in beş safhadan geçtiğini ve beşinci safhada yıkıldığını söyler. Birinci safha (kendisi 'tavır' der), zafer, galibiyet ve istilâ safhasıdır. Bu safhada hakimiyet, önceki devletten zorla alınır. Bu safhada devlet başkanı şan ve şeref kazanma, vergileri toplama ve yurdu savunma hususlarında halka örnek olur. Tek başına hareket etmez, onların görüş ve düşüncelerini de alır'¹⁰⁶. İkinci tavır, istibdat ve infirad dönemidir. Bu, Devlet sahibinin, kavmini bir tarafa bırakarak idareyi ele aldığı ve mülkte infirad ettiği (*), onların yönetime ortak olma ve katılma girişimlerini dizginlediği tavidir. Bu tavidirde devletin başındaki şahıs, kendine taraftar olan adamlar toplamaya, azatlılar ve devşirmeler edinmeye ve bunları arttırmaya önem verir'¹⁰⁷.

İbn Haldun'un tasvir ettiği bu idare tarzı 'monarşi'dir. Bu idarî tavır değişikliği, aynı zamanda toplumun homojenliğinin kayb olduğu bir döneme denk gelir. Nitekim azatlı ve devşirmelerin hakimiyetin dayanağı haline gelmeleri de bunu gösterir. İbn Haldun'un bu safhayı adlandırmada kullandığı 'istibdat' terimi, bugün anladığımız manâda istibdat değildir. Seyfi Say, bunun dikta ya da tiranlık manasına gelmediğini, devletin devlet olması için gerekli olan yönetimden kaynaklandığını belirttikten sonra, bunun da iktidarın merkezileşmesi ve kişiselleşmesi demek olduğunu ve çağdaş terminoloji ile yapılan tasnifler çerçevesinde monarşiye karşılık geldiğini söyler'¹⁰⁸.

Hükümdarın idareyi eline alması ve hakimiyeti tek başına kullanmaya başlaması monarşiyi ifade ettiği gibi, azatlılar ve devşirmeler edinmesi de devletten İmparatorluğa geçiş ifade etmektedir. Hükümdar kendisini iktidara getiren kurucu unsurun hakimiyete ortak olmasını engellemek için, onları iktidar mevkilerinden uzaklaştırır ve yerlerine bütün nüfuz ve itibarlarını kendisine borçlu olan yabancı unsurları getirir. Bilhassa Asya toplumlarının birçoğunda devlet haline gelme ve devletten İmparatorluğa dönüşme safhalarında genel olarak yaşanan budur. Meselâ Abbasî İmparatorluğu'nun kuruluşundan önce iktidar sahibi olan Emevîler, Arap olmayanları ve Araplar içinde de 'Ehl-i Beyt' mensuplarını horlamış, daha sonraki Abbasî Hanedanı ise askerî yönden esas olarak Arap olmayanlara, bilhassa da Türkler'e dayanmış, ilim ve kültür hayatında da Müslüman, gayrimüslim bütün tebaanın hizmetinden faydalanarak İslâm Medeniyetinin ortaya çıkmasını sağlamıştı. Ziya Kazıcı, Abbasîler'in Arap olmayan halklarla ilişkileri ve etkileşimleri konusunda şunları söyler: 'Abbasîler devletlerini Arap olmayan Müslüman unsurların omuzlarında kurmuşlardı. Onlardan etkilenmeleri de tabî idi. Bu

¹⁰⁵Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, çev. Şevki Özbilen, Seçkin Yayıncılık, (1.baskı), Ankara 2014, s.342.

¹⁰⁶İbn Haldun; a.g.e., s.43(*)İnfirad; Yalnız olma, yanında kimse bulunmama. Burada hakimiyeti tek başına yürütme manâsında kullanılmaktadır.

¹⁰⁷İbn Haldun, Mukaddime, s. 400.

¹⁰⁸Say, Seyfi, Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından İbn Haldun, Detay Yayıncılık, (1. baskı), Ankara 2014. s.331-332.

sebeple halifelerde İran hükümdarlarını hatırlatan bir despotluk eğilimi hemen görülmeye başlandı. Sarayda, protokol ve hilâfetin heybetini arttıran merasimler çoğaldı. İran Kısralarının giydiği elbiseye benzer elbiseler giyilmeye başlandı¹⁰⁹. İbn Haldun'un beşinci tavrı olarak tasvir ettiği ve devletin yıkılmasından biraz önce meydana gelen 'çözülme' hadisesi Abbasîler'de Devlet'in en güçlü döneminde 9.asır başlarında meydana gelmiş, ancak devlet yaklaşık dört asır daha varlığını sürdürmüştür.

İbn Haldun'un, devletlerin kuruluş ve yükseliş dönemlerini tasvir ettiği birinci ve ikinci tavrılar, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletleri için de geçerlidir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı'nda Gaznelileri mağlup ettikten sonra kurulmuştu. Kuruluşunda Devlet, Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler tarafından idare edilmişti. Tuğrul Bey Sultan olmuş, Çağrı Bey ise başkomutanlığı üstlenmişti. Ancak ilerleyen yıllarda İbn Haldun'un bahsettiği mekanizma işlemiş, hanedan mensuplarının kendilerini imparatorluk idaresinde hak sahibi olarak görmeleri üzerine, Selçuklu sultanları Türk, Rum, Horasanlı, Kürt, Gürcü ve diğer milletlerden köle orduları oluşturarak, İmparatorluğu kuran Türk halkına bağımlılığı azalttılar¹¹⁰. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alparslan hükümdar olmuş, onunla beraber artık 'Bey' unvanı yerine 'Sultan' unvanı kullanılmaya başlanmıştır. Alparslan'dan sonra tahta geçen oğlu Melik Şah'ın ölümünde Devlet, İbn Haldun'un beşinci tavrı olarak adlandırdığı parçalanma dönemine girmişti. İlber Ortaylı'nın belirttiğine göre 'İmparatorluğun önemli bölümleri atabeylikler (eski İranlıların satraplığı gibi) iken, adeta müstakil hükümdarların idaresinde devletler haline geldiler. Anadolu Selçuklu Devleti de bunlardan biridir'¹¹¹.

Anadolu Selçuklu Devleti de birinci, ikinci ve beşinci safhaları itibariyle İbn Haldun'un şemasına uyar. Bizans'la yapılan savaşlar neticesinde Anadolu'da fethedilen topraklarda 1075 yılında kurulan bu devlet, farklı milliyetleri bünyesinde toplayıp İmparatorluk safhasına geçtikten sonra orduda ve idarede yabancı unsurlara ağırlık verdi. Lapidus'un belirttiği gibi 'başşehri Konya olmak üzere kurulan Selçuklu Devleti, Türk Selçuklu İslâm devletinin tüm ihtişamını büyük bir gayretle yeniden inşa etti. Göçebe halklara ve fethedilmiş Hristiyan halklara hakim olabilmek için Selçuklular Türk ve Hristiyan kölelerden oluşan geniş bir ordu kurdular. Gürcü ve diğer Hristiyan paralı askerlerden askerî müfrezeler beslediler. Yönetim eliti İranlı kâtiplerden oluşuyordu'¹¹².

Yukarıda yapılan açıklamalardan çıkan netice şudur: Bilhassa Asya'da özellikle de Türk-İslâm dünyasında kurulan devletlerin kuruluş, gelişme ve çöküş tarzları, genel olarak İbn Haldun'un belirttiği şemaya uyar. Ancak, meselâ 'üçüncü tavrı' olarak adlandırdığı 'dinlenme ve rahatlık dönemine mahsusmuş gibi gösterdiği vergi toplama, servet edinme, ulu binalar, muazzam sanat eserleri, geniş

¹⁰⁹Kazıcı, Ziya, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, (8. Baskı) İstanbul 2010, s.113ç

¹¹⁰Lapidus, Ira M, İslâm Toplumları Tarihi I, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, (4. Baskı), İstanbul 2010), s.217.

¹¹¹Ortaylı, İlber, Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, (1. Baskı), Ankara 2007, s.98.

¹¹²Lapidus, Ira M; a.g.e., s.419.

şehirler, yüksek heykeller inşa etmek'¹¹³ için niçin bu dönemin beklendiği ve ikinci dönemde yapılmadığının mantıklı bir izahı olmadığı gibi tarihî vakıalarca da mutlak surette desteklenmemektedir. Yine 'kanaat ve barış safhası' adını verdiği dördüncü tavrıda, devlet sahibinin öncekilerin (ve atalarının) tesis ettiği şeye kanaat ettiği, akranı ve emsali olan hükümdarlarla sulh içinde yaşadığı¹¹⁴ hususu da tarihî vakıalarca doğrulanmamaktadır. Hele, İbn Haldun'un yaşadığı dönemin de içinde bulunduğu Ortaçağ'da, devletlerin bu iki (üçüncü ve dördüncü) tavrı peş peşe ve kesintisiz yaşadıkları yolunda bir delil yoktur. Yukarıda zikrettiğimiz devletler (Emevîler, Abbasîler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları) olsun, Ortaçağ'da hüküm sürmüş başka devletler (Roma İmparatorluğu, Yunan Site Devletleri, İskender'in (Büyük İskender'in) İmparatorluğu, Timurlular vs.) olsun, hiçbirinin parçalanıp yıkılmadan önce böyle uzun bir dinlenme ve barış dönemi geçirdiğine dair tarihî bir kayıt bulunmamaktadır.

İbn Haldun'un, bir devletin ve hanedanın ömrünün ekseriya üç nesli aşmadığını¹¹⁵ söyledikten sonra 'söz konusu üç neslin ömrü 120 senedir. Devletler ve hanedanlar bu ömrü aşağı yukarı geçmezler'¹¹⁶ şeklindeki hükmü de tarihî vakıalara uymamaktadır. Roma İmparatorluğunun 1000 yıldan fazla yaşadığını, kendi döneminde hâlâ varlığını devam ettiren ve neredeyse 1000 yıldır yaşayan Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu ve yine 500 yıldan biraz fazla yaşayan Abbasî İmparatorluğu'nu İbn Haldun bilmemekte midir? Herhalde kendi yaşadığı Kuzey Afrika da, kurulup kısa zamanda yıkılan devletlerin hayatı hakkındaki bilgilerini bütün insanlık tarihine teşmil etmiştir.

NETİCE

İbn Haldun tarihçi olduğu kadar tarih felsefecisidir de, yani filozoftur. Dolayısıyla bütün filozoflarda ve bilhassa da tarih felsefecilerinde görülen 'bütüncü' bakış tarzı onda da vardır. Yani tarihin başlangıcından sonuna kadar yaşamış ve yaşayacak olan bütün toplumları kapsayan bir sistemi o da ortaya atmıştır. Bu yönüyle ilim adamlığından ayrılmaktadır. Çünkü ilmin belli başlı özelliklerinden birisi, gerçeğin sadece bir yönüyle uğraşmasıdır. Gerçeği bütünüyle kavrama iddiası olanlar din ve felsefedir. İbn Haldun'un sisteminde tenkit edilecek yönler de, onun bu felsefi tavrıyla alâkalıdır. Tenkit edilecek yönleri olmakla beraber, tarih ve sosyoloji ilmine hizmetleri büyük olmuştur. Devleti toplumdaki gelişmelerin neticesinde meydana gelmiş bir müessese olarak görmesi, Riyaset'ten Devlet'e, Devlet'ten İmparatorluğa geçerken sosyal ve siyasî organizasyonda meydana gelen değişme ve gelişmeleri analiz etmekte sergilediği gerçekçi yaklaşımla tarih, sosyoloji ve siyaset sosyolojisine çok önemli bir katkısı söz konusudur.

¹¹³İbn Haldun, Mukaddime, s. 400.

¹¹⁴Aynı eser, s.401.

¹¹⁵Aynı eser, s.393.

¹¹⁶Aynı eser, s.394.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, Politika, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi Yayını, (1.basım), İstanbul 1975.
- Aslan, Ahmet, İbn Haldun, Vadi Yayınları, (3.baskı) Ankara 2002.
- Batseva, S.M., 'İbn Haldun Düşüncesinin Toplumsal Temelleri', İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü, Haz. Turan Dursun; Ümit Hassan, Kaynak Yayınları, (2. Basım), İstanbul 2012.
- Comte, Auguste, Pozitif Felsefe Kursları, çev. Erkan Ataçay, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2001.
- Eflatun, Devlet, çev. Sabahattin Eyüboğlu; Ali Cimcoz, (4.baskı), İstanbul 1980.
- Fahri, Macit; İslam Felsefesi, çev. Şahin Filiz, İnsan Yayınları, (4.baskı, İstanbul 2008.
- Güriz, Adnan, Hukuk Felsefesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, (2.Baskı), Ankara 1978.
- Hassan, Ümit, İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, (2. baskı) İstanbul 1998.
- Hobbes, Thomas, Leviathan, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.
- İbn Haldun, Mukaddime I, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, (7. baskı), İstanbul 2011.
- İbn Haldun, Devlet, çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, (5. Baskı), İstanbul 2013.
- Kazıcı, Ziya, İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, (8. Baskı), İstanbul 2010.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi Yayınları, (3. Baskı) İstanbul 1974.
- Lacoste, Yves, İbn Haldun-Tarih Biliminin Doğuşu-, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, (1.baskı), İstanbul 2010.
- Lapidus, Ira M., İslâm Toplumlari Tarihi I, çev. Yasin Aktay, İletişim Yayınları, (4. baskı) İstanbul 2010.
- Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine, çev. Şevki Özbilen, Seçkin Yayıncılık, (1. baskı), Ankara 2014.
- Ortaylı, İlber, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, (1. Baskı), Ankara 2007.
- Rousseau, Jean Jacques, Toplum Sözleşmesi, çev. Ali Timuçin, İstanbul 2007.
- Sabine, George, Siyasal Düşünceler Tarihi II, çev. Alp Öktem, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara 1969.
- Say, Seyfi, İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı, İlk Harf Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
- Say, Seyfi, -Uluslararası Siyaset Sosyolojisi Açısından- İbn Haldun, Detay Yayıncılık, (1. baskı) Ankara 2014.

Dr. Etem alık

Toynbee, Arnold, Tarih Bilinci, Bateş Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 1978.

Ülken, Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İbn Haldun, Kanaat Kitabevi Yayını, İstanbul 1940.

EMILE DURKHEIM'IN PRAGMATİZM ÜZERİNE FİKİRLERİ

Emre ÖZTÜRK

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
ozemreozturk@gmail.com

ÖZET

Emile Durkheim, sosyolojinin bağımsız bir disiplin haline gelmesi sürecinde önemli katkıları olmuş bir sosyologdur. Durkheim, bu süreçte farklı sosyal bilimlerdeki temel yaklaşımlarla diyalog kurmuş, sosyolojinin özgün niteliğinin gösterilmesinde büyük bir çaba sarf etmiştir. Bu çabasında, Durkheim'ın temas ettiği yaklaşımlar arasında pozitivism, sosyalizm, evrimcilik, davranışçılık, faydacılık ve pragmatizm ön plana çıkmaktadır. Bu makalede ise, Durkheim'ın pragmatizm üzerine olan görüşlerine odaklanılmıştır. Çünkü sosyoloji tarihinde, Durkheim'a yönelik ilgi onun pragmatizmle olan ilişkisini içerecek denli zengin değildir. Sosyolojide genellikle göz ardı edilme eğiliminde olan pragmatizm, Durkheim örneğinde de aynı kötü talihi sürdürmeye devam etmiştir. Durkheim'ın pragmatizm üzerine olan düşüncelerini aktarmak, onun pek temas edilmeyen bir yönünü tartışmaya açmaya vesile olacağı gibi, pragmatizmle sosyolojinin birlikteliğine ilişkin önemli bir örnek de teşkil edecektir. Bu makalede, Durkheim'ın pragmatizme ilişkin fikirlerine dair bir değerlendirme sunmak, Durkheim ve pragmatizm ilişkisi üzerinden hareketle düalist ve anti-düalist iki perspektifin mukayesesinin yapmak ve pragmatizmin sosyal bilimler metodolojisi nezdinde elverişli olabilecek bazı yönlerine temas etmek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pragmatizm, Sosyoloji, Emile Durkheim, William James, Düalizm, Anti-düalizm.

EMILE DURKHEIM'S IDEAS ON PRAGMATISM

ABSTRACT

Emile Durkheim is a sociologist who has made significant contributions to sociology in its process of becoming a distinctive discipline. In this period, Durkheim has established dialogue with different social sciences and the basic approach in these sciences, and has made a great effort to point out the distinctive quality of sociology. In this manner, positivism, Marxism, evolutionism, behaviorism, utilitarianism and pragmatism take over in the approaches that Durkheim has referred. In this article, the aim is to focus on Durkheim's opinions on pragmatism. Because, in sociological history, the interest on Durkheim is not rich enough to contain his relation with pragmatism. Pragmatism, that is generally tended to be ignored in sociology, has continued to suffer from the same bad fate in Durkheim's case, too. Quoting Durkheim's ideas on pragmatism will lead to open a discussion on Durkheim's not much referred aspect as well as will be an important example for the association of pragmatism and sociology. In this article, it is first aimed to present an evaluation on Durkheim's ideas on pragmatism, second to

compare dualist and anti-dualist perspectives in the light of Durkheimian-pragmatism relation, and finally to touch some aspects of pragmatism that can be useful in the social science methodology.

Key Words: Pragmatism, Sociology, Emile Durkheim, William James, Dualism, Anti-dualism.

GİRİŞ

Pragmatizm, sosyal bilimler metodolojisi ve felsefesinde bugün çokça tartışılan yaklaşımlardan biridir. Özellikle de sosyolojide, pragmatist eğilimler taşıyan çalışmalarda belirgin bir artış söz konusudur. Pragmatizm, sosyolojik metodoloji nezdinde öne çıkmaya başlamış, alternatif yaklaşımlar arasında belirleyici bir yer kazanmış ve yeni tartışma alanları açmıştır. Pragmatizm ile sosyoloji arasındaki birlikteliklere ve ayrışmalara temas eden, sosyolojinin kalburüstü isimleriyle pragmatist düşüncenin öncü isimleri arasında ortaklıklar bulmaya dönük incelemeler de önem kazanmıştır. Bu anlamda, sosyolojiyle pragmatizmi, bir sosyoloğun gözünden mukayese ederek tartışan ilk isimlerden olan Emile Durkheim'in pragmatizme ilişkin fikirleri de yeniden gündeme gelmiştir. Ne var ki, Durkheim'in bu yöndeki fikirlerinin, diğer yönlerine nazaran hak ettiği ilgiyi görmediği bir gerçektir. Bu anlamda, makalemizde, Durkheim'in pragmatizme ilişkin görüşlerinden hareketle hem Durkheim'in pek bilinmeyen bir yönüne temas ederek onun gözünden pragmatizmi sunma hem de onun pragmatizmde gözden kaçırdığı bazı hususları gösterme amacındayız.

Durkheim'in pragmatizme müracaatı, özünde, sosyolojinin özgünlüğünü ispat etme gayesiyle bağlantılı olup, onun sosyolojiyi bir bilim olarak kurma teşebbüsüyle yakından ilintilidir. Durkheim, sosyolojiyi bir bilim olarak tesis etme çabasında, sosyolojiyi bilimsel, nesnel ve kendi inceleme nesnesini nedensel ilişkileri ekseninde açıklayabilen bir disiplin haline yüceltmeyi amaçlamıştır.¹¹⁷ Durkheim, Auguste Comte gibi doğa bilimsel yöntemle hayranlık beslemiş, “sosyoloğun sosyal gerçekliği analiz ederken, tıpkı bir doğa bilimcisi gibi hareket etmesi gerektiğini”¹¹⁸ savunmuş, “bilimsel rasyonalizmin alanını insan davranışlarını da kapsayacak sınırlara kadar genişletmeyi”¹¹⁹ hedeflemiştir. Aynı perspektifi sosyal uzama aktarmaya çalışmış, bireysel kanaatlerden ve yanlış kanılardan sıyrılmış bir bilginin olanaklılığını sosyal fenomenler alanı nezdinde sorgulamış, Descartesçi düalizmi koruyarak toplum ve bireyin ayrık doğasından söz etmiş ve bir inceleme nesnesi olarak “toplum” a birey karşısında öncelikli bir konum atfederek, “toplumsal olgu”ları temel sosyolojik inceleme birimi olarak öne çıkarmıştır Durkheim, benzer bir yaklaşımı sergilemeyen ve kendi sosyolojik perspektifine belli yönlerden karşıt argümanlara sahip sosyal teorilerin karşısında yer almıştır. Teorik açıdan “toplum” merkezli, yöntemsel açıdan ise “bilimsel rasyonalizme” dayalı sosyolojik analizine karşı bir tehdit oluşturan ve reddiyeler sunan her hareketi, her teori ve fikri kendi perspektifine bir rakip olarak algılamıştır. Bunlar arasında faydacılık, psikolojizm ve sübjektivizmi öne çıkaran yaklaşımlara, “indirgemeci” ve “toplumsal perspektiften yoksun” oldukları için özellikle temas etmiş, her fırsatta sosyoloji disiplinin farklılığını ve ayırıcı yönlerini söz konusu yaklaşımlarla olan

¹¹⁷ Öztürk, Emre; “Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber'in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2013/ 4(1), s. 208.

¹¹⁸ Kızılcelik, Sezgin; Sosyolojinin Neliği, Anı Yayıncılık, Ankara 2009, s. 41.

¹¹⁹ Durkheim, Emile; Sosyolojik Yöntemin Kuralları, çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2004, s. 17.

karşıtlığı üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Durkheim'in bu yöndeki çabaları herkesçe bilinen ve aşına olunan bir konudur. Ancak genelde üzerinde durulmayan ve pek temas edilmeyen husus, Durkheim'in, sosyolojiye ilişkin temellendirme girişimlerinde söz konusu yaklaşımların farklı bir türevi olarak gördüğü pragmatizmi dâhil ettiği yerdir. Durkheim, 1913-1914 döneminde Sorbonne Üniversitesi'nde pragmatizm üzerine bir dizi dersler vermiştir. Söz konusu ders notları ancak 1955'te yayımlanmış ve yayımlandıktan sonra dahi kayda değer bir inceleme konusu yapılmamıştır. Bu nedenle, Baert'in de işaret etmiş olduğu gibi, pozitivizm konusundaki görüşlerinin aksine, Durkheim'in Amerikan pragmatizmi üzerine tartışmaları fazla bilinmez.¹²⁰ Durkheim, bu derslerde, pragmatizmi sosyolojiyle aynı meseleleri irdeleyen bir rakip olarak değerlendirmiş, kendi sosyolojisinin aynı dönemde, aynı konuyu, aynı hedeflerle (felsefede ve toplumda bir reform) ele alan bir fikir demetiyle karşılaştırılmasıyla, özgünlüğünü daha anlaşılır kılmaya gayret etmiştir. Kendi sosyolojik analiz biçiminin, pragmatizm karşısındaki avantajlarını, üstün olan yanlarını gösterme, bir nevi kendi sosyal teorisini pragmatizm üzerinden sınaama imkanı bulmuştur. Eş deyişle, Durkheim, klasik pragmatist düşüncüyü eleştirdiği derslerinde, aslında sosyoloji gibi genç bir bilim dalının genç takipçilerine disiplinlerinin geliştirdiği yöntembilimsel ve kuramsal sisteme sahip çıkmayı öğretmiştir. O, böylece bu yeni bilim dalıyla nesnesi arasındaki epistemolojik bağı kuvvetlendirmeye, onu sosyologların olduğu kadar felsefecilerin gözünde de meşrulaştırmaya çalışmıştır.¹²¹

Durkheim'in pragmatizm üzerine olan değerlendirmeleri, pragmatizme dair eleştirel bir okuma olmakla birlikte, özünde sosyolojinin rakip kuramlar karşısında ne denli güçlü olduğunu kanıtlama amacı taşıyan ve bu yönüyle onun aslında kendi sosyolojik perspektifinin ardında yatan felsefi temelleri ele aldığı kayda değer tartışmaları da barındırır. Bu bağlamda, "söz konusu derslerin tahlili, bize Durkheimci düşüncüyü çağdaş sosyolojideki bazı epistemolojik konularla olan ilişkisi ekseninde yeniden değerlendirme imkânı sunmakla kalmaz, kendi felsefi temelleri üzerine kurulu güçlü ve ayırıcı bir çerçevenin sunulmasının da önünü açar."¹²² Ancak Durkheim'in pragmatizmi ele aldığı derslerinde, pragmatistlere ilişkin bütünüyle doğru bir kavrayış sergileyemediği, pek çok araştırmacı nezdinde kabul edilen bir gerçektir. Makalemizde, bu yöndeki aksaklıkları sergileyerek belli bir tekrara düşmekten ziyade, Durkheim'in pragmatizmi sosyolojisine rakip olarak gördüğü en temel unsurlardan hareketle, aslında düalist ve anti-düalist iki perspektifin bir çekişmesi gösterilmek istenmiştir. Bu bağlamda, pragmatistlerin anti-özcü ve ilişkisizci tavrıyla, Durkheim'in buna karşılık olarak öne çıkardığı düalist yaklaşımın bir mukayesesini yapmak suretiyle, Durkheim'in pragmatizm okumasını eleştirel bir gözle tahlil etmek kadar pragmatizmin sosyal bilimlere açısından elverişli olabilecek sonuçlar içeren bazı argümanlarını da açığa çıkarmaya gayret ettik.

¹²⁰ Baert, Patrick, ##Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru, çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul 2010, s. 35.

¹²¹ Berkurt, Günce A., "Pragmatizmin Eleştirisinden Liberalizmin Kuşatmasına Durkheim Sosyolojisi", Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 21. Sayı, 2010, s. 164.

¹²² Karsenti, Bruno; "Sociology Face to Face with Pragmatism: Action, Concept, and Person", çev. Simon Susen, Journal of Classical Sociology, 2012/12(3-4), s. 399.

1. DURKHEİM’İ PRAGMATİZME YÖNELTEN NEDENLER

Durkheim’ın pragmatizme yönelmesinin en önemli nedenlerinden ilki, “birey” merkezli, indirgemeci ve faydacı teorilere olan eleştirel tavrıdır. Durkheim’ın yazıları, faydacı sosyal düşüncenin zorluklarına karşı kapsamlı ve uzun soluklu bir karşılık, başka bir deyişle, bu zorluklar dikkate alınarak genel bir sosyal bütünleşme teorisi oluşturma girişimi olarak görülebilir.¹²³ Bir ölçüde, Durkheim’ın yazılarının geneline sirayet etmiş bir bireyci faydacı teori eleştirisi görmek mümkündür. Esasında, bu eleştirilerin temelinde yatan şey, sadece faydacılığa yaslanan teorilerin bireye yönelik vurguları değildir. Durkheim “bireysel” farklılıklara veya bunların korunmasına karşı olan biri değildir. Onun için toplumlar geliştikçe insanlar arasında farklı kanaat ve eğilimler olması son derece doğaldır. Durkheim özellikle endüstriyel toplumlarda, işlevsel farklılaşmanın bireysel farklılıkları beslediğini ve bireysel otonomiye arttırdığını kabul etmiştir.¹²⁴ Onun karşı olduğu şey, toplumu açıklamak için bireyden hareket etme eğilimidir. Durkheim’ın, sosyal analizde esas olarak karşı olduğu şey “metodolojik bireyciliktir.” Kendi deyişiyle, “asıl karşı gelinmesi gereken teori, bireye bakarak buradan topluma varmaya çalışan, yani toplumsal varlığı kendisinden başka bir şeyle açıklamaya yönelmesi bakımından içsel olanı dışsal olandan çıkarsamaya çalışan ve aynı zamanda bütüne parçadan gelerek ulaşmaya yönelmesi bakımından da daha geniş olanı daha dar olandan çıkarsamaya çalışan teoridir.”¹²⁵ Faydacı ekol ve buna dayalı teoriler söz konusu indirgemeci yaklaşıma saplanmış durumdadır. Onların birey odaklı ve indirgemeci yaklaşımlarında, farklı bireysel kanaatlerin nasıl oluyor da bireyler-üstü bir norm haline gelebildiği hususu hiçbir seviyede tatmin edici bir cevapla taçlandırılmaz. Bu nedenle sosyolojinin, sosyal gerçekliği açıklamada farklı bir yaklaşım geliştirmesi elzemdir. Sosyoloji, faydacılıkta olduğu gibi bireyi analizinin başlangıç noktası olarak ele alan bir teoriye dayandırılmaz. Çünkü söz konusu teorilerin varsaydığı birey, gerçeklikte var olmayan “toplum-öncesi” bir bireydir. Sosyolojinin ayırıcı inceleme nesnesi ise, sosyal etkenler ve süreçler tarafından biçimlendirilmiş olan bireydir.¹²⁶ Sosyoloji, bilimsel doğruların olduğu kadar ahlâkî doğruların da normatif karakterini açıklayabilmede, onların bireyler-üstü bir doğaya ait olan yönünü izah etmede daha avantajlı durumdadır. Durkheim, farklı davranışları açıklayabilen “bireysel” ve “kolektif” bilinç hallerinin mevcudiyetini kabul eden düalistik sosyolojisini, aynı anda hem bireysel kanaatleri hem de normatifliği izah etmeye yarayan en güçlü perspektif olarak sunmuştur. Durkheim’ın pragmatizmle olan ilişkisinin en belirleyici yönü de tam bu noktada açığa çıkmaktadır. Durkheim, pragmatizme karşı, toplumu bireyden hareketle elde etmeye çalışan ve kolektiviteyi izah etme noktasında sıkıntı yaşayan, tüm indirgemeci yaklaşımlara karşı takındığı tavrın bir benzerini sergilemiştir. Ona göre pragmatizm, “doğruluk” tartışması ekseninde, doğruluğu psikolojik tatminle ilintili işlevinden hareketle üretmeye yeltendiğinden, kolektiviteyi açıklamada “birey” odaklı ve faydacı değerlendirmeye dayanmıştır.

¹²³ Emirbayer, Mustafa, “Introduction - Emile Durkheim: Sociologist of Modernity”, Emile Durkheim: Sociologist of Modernity (iç), ed. Mustafa Emirbayer, Blackwell Publishing, Oxford, 2003, s. 3.

¹²⁴ Thompson, Ken; Emile Durkheim, Routledge, London, 2002, s. 36.

¹²⁵ Durkheim, Sosyolojik Yöntemin Kuralları, s. 237.

¹²⁶ Thompson, Emile Durkheim, s. 35.

Hâlbuki doğruluk, zorlayıcı doğasıyla, yani saf apaçıklığıyla bizi kendisini kabul etmeye zorlayan doğasıyla bilinir. Doğru bir yargının, bireyin kanaatlerini aşan zorlayıcı ve normatif yönü, bireysel bir zeminde değil, sadece kolektif olanla ilişkisi bağlamında anlaşılabilir. İşte bu nedenle, Durkheim pragmatizmi faydacı ekolün metodolojik indirgemeciliğine batmış bir “mantıksal faydacılık”¹²⁷ olarak yorumlamış, pragmatizmi basitçe spekülâtif ve sübjektif bir yaklaşım olarak ele almıştır.¹²⁸ Bir başka deyişle, Durkheim pragmatizmin klasik gelenekle özdeşleştirilen doğruluğun kesin karakterini kavramada başarısız olduğundan hareketle, onun faydacılığın bir türevi olarak görülebileceği ve ahlâkî faydacılığa yöneltilen aynı eleştirilerin pragmatizm için de geçerli olduğu sonucuna varmıştır.¹²⁹ Fakat Herbert Spencer veya faydacı ekolle bağlantısı olduğunu düşündüğü diğer isimlere yönelttiği eleştirilerle kıyaslandığında, pragmatizmde eksik ve sakıncalı bulduğu unsurları gerçekte doğru yorumlayıp yorumlamadığı kadar, buna alternatif olarak gördüğü sosyolojik perspektifin aynı eksiklikleri ne ölçüde gidermeyi başarabildiği konusu tartışmalıdır.

Durkheim'in pragmatizme olan yönelişinin bir diğer gerekçesi de pragmatizmin kendi sosyolojisinin söz sahibi olmak adına arz-ı endam ettiği aynı dönemde, Fransa'da kabul gören bir akım olarak, kayda değer bir etki yaratmış olmasıdır. Durkheim, o dönem itibarıyla “hakikatle ilgili tek teori olarak” öne çıkan bu akımın “akla yönelik son derecede köklü ve tahripkâr bir saldırı” teşkil edişinin, rasyonalizme olduğu kadar, bilimsel rasyonalizmi temel alan kendi sosyolojisine karşı da bir tehdit oluşturduğunu idrak etmiştir.¹³⁰ Zira pragmatizm, temelde geleneksel rasyonalizme yönelmişse de, bir yönüyle aynı gelenekten hareketle bilimin nesnel bilgi olarak görülmesi anlayışını devralan Comte ve Durkheim gibi isimlere karşı da bir meydan okumadır.¹³¹ Dolayısıyla Durkheim, pragmatizmin, sosyolojide olduğu gibi bir yaşam ve eylem anlayışına sahip olduğunu, ikisinin de benzer konulara farklı bakış açısıyla eğilen iki yaklaşım tarzı olduğunu kabul etmiş, ancak pragmatizmin yaşamı, eylemi ya da genel olarak insan dünyasını ele alış tarzını rasyonalizme, onun üzerine kurulu Fransız kültürüne ve genelde felsefenin kendisine bir tehdit olarak değerlendirmiştir.¹³² Pragmatizmin rasyonalizme ve geleneksel felsefeye ilişkin eleştirilerinden, sosyoloji ve genel anlamda felsefenin kendisi için yıkıcı sonuçlar doğurabilecek bir “irrasyonizm” olduğu sonucuna varmış ve sosyolojisinin güçlü yanlarını göstermek suretiyle bu tehlikeyi savuşturmayı hedeflemiştir. Hans Joas'ın deyişiyle, o dönemde etkisini Fransa'da yoğun bir şekilde hissettiren pragmatizmin, “sosyal kurum kategorilerinin bir teorisini temin etme yarışında tek ciddi rakip olduğunu fark ederek, derslerinde sırf bu nedenle onu gözden düşürme girişiminde bulunmuştur.”¹³³

¹²⁷ Durkheim, Emile; *Pragmatism and Sociology*, İng. Çev. J. C. Whitehouse, ed. John B. Allcock, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 73.

¹²⁸ A.g.e., s. 67-68, 72, 73.

¹²⁹ Joas, Hans, *Pragmatism and Social Theory*, The University of Chicago Press, Chicago 1993, s. 59.

¹³⁰ Durkheim, a.g.eç, s. 1.

¹³¹ Callinicos, Alex; *Toplum Kuramı*, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 223.

¹³² Durkheim, *Pragmatism and Sociology*, s. 1.

¹³³ Joas, Hans, “Durkheim’s Intellectual Development: The problem of the Emergence of New Morality and New Institutions as a Leitmotif in Durkheim’s Oeuvre”, *Emile Durkheim: Sociologist and Moralizer* (iç.), ed. Stephen P. Turner, Routledge, London 2005, s. 235.

Son olarak, Durkheim'ın pragmatizme yönelişinde William James'le ilgili özel durumun etkilerinden de söz etmek gerekir. Çünkü Durkheim'ın şümulü yeni sosyal bilim iddiası, diğer pragmatistlere nazaran, hem genetik hem de ampirik açıdan James'in pragmatizmi ve radikal ampirizmiyle doğrudan kayda değer bir karşıtlığa sahiptir.¹³⁴ Bu anlamda Durkheim'ın pragmatizme ilişkin fikir ve eleştirileri aslında James'ten yola çıkarak olgunlaştırmış ve "James özelinde" pragmatizme yöneltilmişlerdir. Durkheim, kimi zaman Charles Sanders Peirce ve John Dewey gibi pragmatistleri James'le olan farklılıkları temelinde zikretmişse de, pragmatizm üzerine olan derslerinde James'ten hareketle edindiği izlenimleri pragmatizmin geneline yaygınlaştırma eğilimini sürdürmüştür. Durkheim'ın pragmatizmi James'le özdeşleştirmesi, Durkheim'ın seçici okumasının bir ürünü olarak görülebilse de, aslında bazı faktörler göz önünde bulundurulduğunda doğal bir durumdur. James, Durkheim'ın pragmatizm üzerine olan derslerini verdiği dönemde, Fransızcada çevirileri yapılan, böylelikle kolaylıkla erişilebilir ve genel anlamda zaten en çok öne çıkan pragmatist konumundaydı. Pierce'in yazıları ise, Durkheim'ın ölümünden sonra yaygınlık kazanırken, Dewey'in en önemli yazıları Durkheim'ın söz konusu dersleri verdiği dönemde henüz yayımlanmamıştı.¹³⁵ Bununla birlikte, James'in Fransa'da oldukça kayda değer destekçileri ve fikir dostları da söz konusuydu. Baert'in de işaret ettiği gibi, o dönemde Jamesçi pragmatizm, içlerinde Durkheim'ın hocaları Charles Renouvier ve Emile Boutroux'un, ayrıca Henri Bergson gibi kalburüstü düşünürlerin de dahil olduğu bir Fransız aydınlar grubu üzerinde etkiliydi. Durkheim'ın derslerini sadece Amerikan pragmatistleriyle değil, görüşleri pragmatizmle belirgin benzerlikler sergileyen Fransız düşünürleriyle de girilmiş bir diyalog olarak görmek gerekir.¹³⁶ Durkheim, pragmatizmi eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmakla, birincil olarak ona yönelik ilgiyi onun zafiyetlerine dikkat çekerek kırmayı, öte yandan hem Fransız düşün geleneğini hem de toplumsal birlikteliği sağlamayı teşvik etmede çıkmazlara ve aksaklıklara sürükleyebilecek bu tehlikeyi bertaraf ederek, Fransız ruhuna ve ihtiyaçlarına daha iyi cevap veren, yeni yeni filizlenen bilimsel sosyoloji disiplininin savunusunu yapmayı amaçlanmıştır. Ancak Durkheim'ın James odaklı eleştirilerinin James bağlamında dahi ne denli doğru olabileceği sorgulamaya açıkken, bunların pragmatizmin bütününe genellenebilir sonuçlar olarak ele alınıp alınamayacağı daha da problematik bir konudur. Durkheim'ın pragmatizmi nasıl yorumladığından hareketle, buna alternatif olarak sunduğu düalist yaklaşımdan pragmatistlerin anti-düalist yaklaşımlarına doğru ilerlemek suretiyle tarafların birbirlerine nazaran güçlü ve zayıf olan yönlerini açığa çıkarabiliriz.

2. DURKHEİM'İN PRAGMATİZME İLİŞKİN FİKİRLERİ

Durkheim, sosyolojinin pragmatizm karşısındaki avantajlarını, her ikisini kıyaslayarak göstermeyi amaçladığı derslerinde, öncelikle pragmatizme ilişkin genel bir çerçeve çizmiştir. Durkheim, evvela "pragmatizmin farklı sunumlarındaki ortak olan eğilimleri belirlemek ve bu tür bir

¹³⁴ Bogusz, Tanja; "Experiencing Practical Knowledge: Emerging Convergences of Pragmatism and Sociological Practice Theory", *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, 2012/ 4/(1), s. 34.

¹³⁵ Rusche, Dennis ve Tilman, Rick; "The Aims of Knowledge: Emile Durkheim's Critique of American Pragmatism", *The European Legacy*, 2007/12(6), s. 697.

¹³⁶ Baert, a.g.e., s. 35.

düşünme tarzına yol açan faktörleri açığa çıkarmakla¹³⁷ ilgilenmiştir. O, pragmatizmde geleneksel rasyonalizme ve genel anlamda dogmatizme yönelik karşı çıkışını, tüm üyelerin çalışmalarında göze çarpan en belirgin özellik olduğunu idrak etmiştir. Burada dogmatizmden kastedilen “doğru bir fikri, gerçeklik ister maddi nesnelere, isterse de mutlak zihnin fikirleri, kavramları veya düşüncelerinden ibaret olsun dış gerçekliğin bir kopyası olarak değerlendir[en]”¹³⁸ her türden anlayıştır. Çünkü pragmatistler her şeyden önce, doğruluğu belli temsillere olan örtüşme ekseninde izah edip, insanî yaşamın kendisini bu değerlendirmenin dışında tutan yaklaşımlara bir tepkidir. Dolayısıyla, “pragmatist eleştiri, temelde doğruluğun tekabüliyet teorisi kavrayışına saldır[mış]”¹³⁹ ve bunun yerine “düşünce ve yaşamı birbirine bağlama[yı]”¹⁴⁰ amaç edinmiştir. Bu noktada Durkheim, onu bir “anlam teorisi” olarak ele alan Peirce’ten ziyade, bir “doğruluk teorisi” olarak temellendirmeye yeltenen, pragmatistlerin en bilindik ve aynı zamanda en zayıf halkası olan James’e odaklanmıştır. Onun derslerinin tümü neredeyse James’in pragmatizmiyle sosyoloji arasındaki bir mukayese ayrılmıştır. Durkheim, James’in tartışma yöntemini “sıklıkla akıl ve mantıkla dalga geçmekten ibaret olarak gör[müş]”¹⁴¹, ondan hareketle pragmatistlerin felsefede yaratmak istedikleri reform teşebbüslerinde, tarihsel kuramları, “istedikleri gibi ve çoğunlukla yanlış bir biçimde yorumladıklarına”¹⁴² kanaat getirmiştir. Durkheim, bireysel kanaatlerden yola çıkan James’in, herkes için aynı olan bir dış gerçekliğin mevcudiyeti ile bireyler-üstü bir geçerliliğe sahip olan doğruların mevcudiyetini açıklamada çıkmaza girdiği kanaatindedir. İlk sorun, James’in dünyayı bir “akış” halinde tasarlayıp, deneyimle bireylerin yaşamsal bağlanmışlığı arasındaki ilişkiye dikkat çektiği çalışmalarından doğar. Burada James’in niyeti değişen ve dönüşen bir dünyada, insan yaşamı adına ezeli ve ebedi geçerli hakikat arayışlarından sıyrılıp, çoğulcu bir evren tasarımına kapı aralamaktı. Farklı tecrübeler farklı bireyler için değişik anlamlar taşıyabilirler, bireylerin arzuları, idealleri ve amaçları nesnelere ilişkin yaklaşımımızda etkisini hissettirir. Fakat aynı zamanda bu ortak bir deneyime sahip olamayacağımız anlamına gelmediği gibi, dünyanın “bizden bağımsız bir şey” olarak hepimiz için farklı bir “gerçekliğe” sahip olmasını gerektirmez. Ancak Durkheim, buradan hareketle, pragmatizmin, gerçekliğin hem değişmez olmadığını hem de herkes için aynı olmadığını göstermeye çalıştığı ve kendi içinde bir çelişkiye düştüğü yargısına varmıştır.¹⁴³ Durkheim pragmatistlerin gerçekliğin bizim ürünümüz olduğunu iddia ederken, buradaki “biz”in aslında bireylere tekabül ettiğine, ancak bireylerin tüm dünyayı aynı biçimde oluşturamayacak, birbirlerinden ayrılan farklı varlıklar olduklarına değinmiştir. Böylelikle pragmatizmin, birbirinden farklı zihinlerin dünyayı nasıl aynı biçimde bilebilecekleri meselesini çözmede belirgin bir çıkmaza sahip olduğu kanaatine ulaşmıştır.¹⁴⁴

¹³⁷ Durkheim, *Pragmatism and Sociology*, s. 15.

¹³⁸ A.g.e.

¹³⁹ A.g.e., s. 28.

¹⁴⁰ A.g.e., s. 16.

¹⁴¹ A.g.e., s. 4.

¹⁴² A.g.e., s. 65.

¹⁴³ A.g.e., s. 27.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 85.

Durkheim'ın, James'te temas ettiği ikinci ve aslında en merkezî sorun pragmatizmin alternatif bir doğruluk teorisi olarak açığa çektiği zeminden beslenir. Durkheim, pragmatizmin doğruluk kavrayışının da, önceki sorunla benzer gerekçelerle çıkmaza girdiği kanısındadır. Ona göre, James, geleneksel anlayışın doğruluğun gerçekliğe tekabülîyeti şeklindeki kabulünü reddederken, doğruluğun yaşamsal ve insanî ideallerle olan bağımlı gösterme teşebbüsünde “birey”i çıkış noktası olarak almıştır. Gerçekten de James, mümkün en somut analizi elde etmede teorisine başlangıç noktası olarak tek bir bireyin bakış açısını kullanmıştır. İlk planda James'e göre doğru, bireyin doğrusudur. Bu düşünce, doğrunun her ferde göre izafi olduğu ve dolayısıyla şahsın hayatında sorgulanan inancın doğru kaldığı ve işlevini tatmin edici bir şekilde yerine getirdiği zamana bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ferdin seviyesine göre bir inancın doğruluğunun katı bir şekilde sınırlı olabileceği – inancın sadece o ferde ve onun dar alandaki deneyimleri içinde uygun işlev görebileceği – anlamına gelir.¹⁴⁵ Böylelikle James, inançlarımızı, bu dünyanın dışına çıkmaya, deneyimi aşmaya veya yaşamın kendisine sırt çevirmeye mal olan şeylere göre değerlendirmek yerine, onları uygulamadaki yararlarına göre değerlendirmeyi daha makul bulmuş, “hangisine inanmak bizim çıkarımızdır” sorusunu, doğrunun tanımını almaya dönük en sağlıklı soru haline dönüştürerek, “doğru olan şeyle bizim için faydalı olan şey”i birbirinden ayırt edilmesi güç bir birliktelik içinde ele almıştır.¹⁴⁶ Buradan hareketle de, fikirlerin veya inançlarımızın daima herhangi bir gerçekliğe değil, “belirli bir gerçekliğe” işaret ettiği ve bu işlevine bağlı olarak belli bir “tatmin” yarattığı sonucuna erişmiştir.¹⁴⁷ Durkheim ise, doğru dediğimiz şeyin, her zaman bizim ideallerimizle uyumlu olmak zorunda olmadığını vurgulamıştır. Çoğu zaman bizi yapmak istemediğimiz şeylere zorlayan, belli bir katılığa sahip bir şekilde karşımıza çıkar. Bu yönüyle doğru dediğimiz şeyin bireysel kanaatleri aşan bir niteliği de vardır. Durkheim, pragmatistlerin doğruluk anlayışında bu problemi çözdüklerini iddia ettiklerini belirtmiş, bunu ise farklı bireylerin deneyimleri arasında belli bir benzerlik ve ortaklık kurulduğu oranda, bir inancın tüm sınamalara göğüs germesiyle, belli bir zaman içinde kimi konularda ortak kanaatlerin oluşturulabileceği argümanı ile sunduklarına değinmiştir. Ne var ki, Durkheim bu kanıtlamayı pek inandırıcı bulmamış ve çok zayıf bir argüman olarak gördüğü için önemsememiştir. Ona göre pragmatistler, aslında burada ciddi bir çıkmaza girmişlerdir. Onların doğruları yaşam ürünü yapmak yönündeki istekleri anlaşılır bir durumdur, ancak her türlü insanî düşüncenin bireysel değerlendirmelere dayandırılmasının nesnel doğruların mevcudiyetini olanaksızlaştıracağını görmek gerekir.¹⁴⁸ Pragmatist tam da bunu yapmış ve doğruluğu açıklamada bireyden hareket ederken, onun birey-üstü, bireysel tatmin veya arzuların dışında kendisini kabul ettiren, kolektif yapısını açıklamada çıkmaza girmiştir. Eş deyişle, pragmatist, herhangi bir tatmin kendi içinde sadece sübjektif bir hal olduğundan, doğruluğun öznenin dışında bir yerlerde olamayacağı ve öznenin onu arzu ettiği biçimde şekillendirebileceği sonucuna erişmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Suckiel, Ellen Kappy, William James'in Pragmatik Felsefesi, çev. Celal Türer, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, s. 100.

¹⁴⁶ James, William, Faydacılık, çev. Tufan Göbekçin, Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2003, s. 42.

¹⁴⁷ James, William, Writings 1902-1910, Haz. Bruce Kuklick, The Library of America, New York 1987, s. 923.

¹⁴⁸ Durkheim, Pragmatism and Sociology, s. 74-75.

¹⁴⁹ A.g.e., s. 48.

James'in muhakeme biçimine daha yakından göz attığımızda, Durkheim'in neleri dayanak noktası olarak bu sonuçlara eriştiğini daha iyi anlıyoruz. James şu sorudan yola çıkmıştır: “Diğer fikirleriyle ve duysal deneyimleriyle olan tüm bağlantılarıyla bir fikirden tamamen tatmin olmuş birini hayal edebiliriz, buna rağmen onun içeriğini gerçekliğin doğru bir sunumu olarak görmemeli mi?”¹⁵⁰ Yani bir kimse sahip olduğu inancın önceki deneyimleriyle de uyum içinde olacak şekilde amaçlarına erişirmede “başarılı” olduğunu tecrübe ettiğinde, bu inancın doğru olarak kabul edilmesi için başka türden bir sınamaya müracaat etmesi de gerekir mi? James burada, söz konusu tecrübenin inancın doğruluğunu ortaya koymada yeterli olacağı iddiasındadır. Zira, onun “nakit-değeri”ni¹⁵¹ (yani kazandırdıklarını), “işlerliğini”¹⁵², kısacası pratikle olan bağıntısını dikkate almadan, sadece saf refleksiyon veya spekülasyonla belli türden çıkarımlar aracılığıyla doğruluğa erişmeyi ümit ettiğimizde, bir şeylerin “doğru” veya “yanlış” olmasının insan yaşamı açısından bir anlam ifade edip etmediği hususunu fazlaca önemsizleştirmiş oluruz. James'in deyişiyle, “bir fikirden talebi karşılayan ve bize rehberlik eden tüm unsurları çıkardığımızda, doğruluğu statik mantıksal bir ilişki, olası tatminler ya da rehberliklerden dahi bağımsız olarak ele aldığımızda, bana öyle geliyor ki üzerinde yer aldığımız tüm zemini koparmış oluyorsunuz.”¹⁵³ James, “bu nedenle, doğruluk sorunu tatmin edicilik sorunuyla tamamen aynıdır”¹⁵⁴ demiştir. Durkheim ise, James'in temel hassasiyetlerini atlayarak onu doğrudan “tatmini doğruluğun ölçülerinden biri haline getir[mekle]”¹⁵⁵ suçlamış ve pragmatizmin “bizi faydacılığa geri götüren bir formülasyon olduğu”¹⁵⁶ sonucuna ulaşmıştır. Çünkü basit bir akıl yürütmeyle Durkheim, her hangi biri nezdinde iyi ve bu nedenle doğru olan hükümlerin, başkaları için kötü ve yanlış olabileceğini görmüştür. Zira tatmin dediğimiz şey, farklı insanlar için farklı şeylere bağlıdır. James'in argümanlarından yola çıktığımızda, farklı bireysel değerlendirmelerin içinde hangisinin ortak bir kanı, herkesçe paylaşılan ve normatif bir yargıya dönüşebileceği yanıtlanamaz.¹⁵⁷ Yani bireysel kanaatlerden yol alan pragmatizm, doğruluğun bireyler-üstü ve “zorlayıcı” yapısını açıklayan, tatmin edici bir savunuyu bir türlü gerçekleştirmez. Temel hareket noktaları birey olduğu için, nesnel doğruları açıklamada içinden yol aldıkları sübjektivizm hiçbir aşamada peşlerini bırakmaz. “Kolektif” olanın bireyden hareketle temellendirilemeyeceğini düşünen Durkheim, pragmatistlerin farklı bireylerin ortaklaşa geliştirdikleri geçerlilik açıklamasının, doğrunun kendi has niteliklerini ıskaladığını gözlemler. Ona göre, “bireyin doğası tek başına insanî olan her şeyi açıklamak için oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, sadece bireyin doğasından hareket edersek, açıklamak zorunda olduğumuz çok

¹⁵⁰ James, Writings 1902-1910, s. 907.

¹⁵¹ A.g.e., s. 1174.

¹⁵² James, William; The Will to Believe: And Other Essays in Popular Philosophy, Longmans, Green, and Co., New York 1912, s. xi.

¹⁵³ James, Writings 1902-1910, s. 907-908.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 908.

¹⁵⁵ Durkheim, Pragmatism and Sociology, s. 48.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 72.

¹⁵⁷ A.g.e., s. 56.

sayıda etkeni göz ardı etmek durumunda kalırız.”¹⁵⁸ Pragmatistler, birey-üstü olanı da birey temelli bir açıklamayla sunmaya yeltenerek, insanların nasıl oluyor da belli bireysel kanaatlere göre şekillendirilmiş bir yargının zorlayıcılığına boyun eğmesi gerektiği hususunu anlaşılabilir kılma çabındadır. Pragmatistler “bir ve aynı anda, hem kendimize hem de başkalarına ait oluşumuz[un] nasıl olanaklı”¹⁵⁹ olduğunun izahında yetersiz kalmışlardır.

Durkheim’a göre pragmatizm, gerçekliği hem düşünceden bağımsız tasarlayan hem de düşüncenin bir inşası olarak ele alan, doğrunun hem bireysel kanaatlerden ayrılamayacağını hem de herkesçe geçerli olabileceğini savunan, birbiriyle uzlaşmaz eğilimleri bir arada barındıran bir yöne sahiptir. Dahası pragmatizm, “her düzeyde” birey üzerinden yol aldığı için, herkesçe geçerli bir gerçekliğin mevcudiyetini ortaya koymada olduğu gibi, bireysel kanaatleri aşan ve bireyler-üstü niteliğe sahip doğruları temellendirmede de başarısızlığa uğramıştır. Bu yönüyle pragmatizm, tutarlıktan, yani “bir felsefe kuramında olması beklenen temel niteliklerden yoksun” olan bir yaklaşımdır.¹⁶⁰ Pragmatizm, felsefede eylem odaklı bir reform girişimi olarak görünse de, özünde eylemi teşvik eden bir girişim olmaktan çok, saf spekülasyona ve teorik düşünmeye karşı bir başkaldırı olup, bütünlüklü ve sistematik her entelektüel disipline karşı tahammülsüzlükten başka bir şey değildir.¹⁶¹ Durkheim’ın, toplumda doğru olarak kabul edileni açıklamaya yönelik yetersiz temellendirmeleri yönünden pragmatizmde bulduğu şeyin “entelektüel bir anomi”den aşağı kalır yanı yoktur.¹⁶²

Durkheim’a göre pragmatistler, bireysel bilinç hali ile kolektif bilinç hali arasında bir ayrım yaparak ilerlemiş olsalardı, doğruluğun bireyler-üstü yönünü açıklamada bu denli çıkmaza girmezlerdi. Eş deyişle pragmatizm, her adımda bireysel deneyim üzerinden yol almaktan vazgeçip, sosyolojide olduğu gibi “doğrunun sosyal yönü görüldüğünde kavranması daha kolay olan bir otoriteye”¹⁶³ yer açsaydı işleri daha kolaylaştırmış olurdu. James, herkesçe ortaklaşa paylaşılan deneyimin, pek çok durumda sınıması sayesinde söz konusu niteliğe erişebileceğini iddia ederek nesnel doğruların varlığına ilişkin bir dayanak noktası yaratmakla da ilgilenmiştir. Fakat Durkheim için burada bireysel hedeflere ilişkin kararlarımızı açıklamada kullanılan ölçünün toplumun geneli tarafından kabul gören, belli bir “normatif” ve “zorlayıcı” karaktere sahip, bireyler-üstü niteliğiyle öne çıkan doğruları da izah etmede kullanılabileceği öne sürüldüğünden yanlış bir yol izlenmiştir. Ona göre, pragmatizm, hakikat, akıl ve ahlâki psikolojik ve keyfî bir şey olarak alma eğiliminde olduğundan, sosyoloji bilgi ve doğruluk konusunu pragmatizmden daha iyi açıklayabilecek konumdadır.¹⁶⁴ Bu nedenle Durkheim kendi

¹⁵⁸ A.g.e., s. 67.

¹⁵⁹ Durkheim, Emile; “The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions”, İng. Çev. Mark Traugott, Emile Durkheim: On Morality and Society (iç.), Editör: Robert N. Bellah, The University of Chicago Press, Chicago 1973, s. 152.

¹⁶⁰ Durkheim, Pragmatism and Sociology, s. 65.

¹⁶¹ A.g.e., s. 64.

¹⁶² Allcock, John B.; “Editorial Introduction to the English Translation”, Pragmatism and Sociology (iç.), İngilizceye çev. J. C. Whitehouse, Editör: John B. Allcock, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. xxxvi-xxxvii.

¹⁶³ Durkheim, Pragmatism and Sociology, s. 98.

¹⁶⁴ Baert, Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru, s. 35-36.

sosyolojisinde içerilen düalistik düşünme tarzının çok daha tatmin edici olduğunu savunmuştur. Yapılması gereken şey, birey-üstü bir niteliğe sahip doğrular ile bireysel saiklerden neşet etmiş kanaatleri birbirinden ayrı tutmak, bireysel bilinç ile kolektif bilinç arasında bir ayırım yapmaktır. Ona göre, sosyoloji bu ayrımı içermekle, pragmatizmin içine düştüğü çıkmazlardan kurtulmamızı sağlayan son derece güçlü bir yaklaşıma sahiptir. Bu minvalde Durkheim iki bilinç türünden bahsetmiştir: “Birisi, tümüyle grubumuzun ortak bilinci olup bizim kendimiz değil, bizde yaşayan ve edimde bulunan toplumdur; öteki bilinç ise bizi kendimize özgü ve başkalarından farklı kılan, bizi birey olarak biz yapan bilinçtir.”¹⁶⁵ Bireysel bilinç, algısal ve duyuusal gereklilikler biyolojik organizmanın içinde bulunduğu şartlar aracılığıyla ve bunlara dayalı olarak açığa çektiği için kendi özünde bencil bir doğaya sahiptir. Kolektif bilinç ise, kavramsal düşünme ve ahlâkî etkinlik onları kullanan her hangi bir bireye bağlı olmadıkları için, “bireyler-üstü” veya sosyal bir üründür.¹⁶⁶ Durkheim her iki bilinç halini, sosyal davranışın oluşumuna farklı düzeylerde etkide bulunan iki dayanak noktası olarak kullanmıştır. Bir yerde bireylerin kendi amaçlarının peşinden gittiği “alt”, “bayağı” veya “sıradan” (bireysel) bir düzey, bir yanda da bireylerin kendilerini bir bütünün parçası olarak hissettikleri, “üst” veya “kutsal” bir (kolektif) bir düzey söz konusudur.¹⁶⁷ Bireysel bilinç, temeli bedende olan ve eylem alanı bu gerçeğe kesin bir biçimde sınırlanmış olan bireysel varlığa; kolektif bilinç ise, içimizde gözlem vasıtasıyla bilinebilir olan entelektüel ve ahlâkî alanda en yüksek gerçekliği temsil eden toplumsal varlığa işaret eder: Pratik alanda, tabiatımızdaki bu ikiliğin sonuçları, ahlâkî idealin fayda güdüsüne; düşünce alanındaki sonucu ise, aklın bireysel tecrübeye indirgenememesidir.¹⁶⁸ Bu iki bilinç hali sadece kökenleri ve nitelikleri bakımından ayrırmakla kalmaz, aralarında gerçek bir antagonizmayı da barındırırlar. Karşılıklı olarak birbirleriyle çelişir ve her biri diğerini yadsır. Kendimizde bir bölünmeye neden olmadan, bedenlerimizin derinliklerine kök salmış içgüdü ve arzularımıza karşı koymadan ahlâkî bir hedefin peşinden gidemeyiz.¹⁶⁹ Dolayısıyla, bir doğru kendisini kabul ettiriyorsa, benim bireyselliğimi aşan, dışsal ve zorlayıcı bir gerçekliğe işaret ettiği anlamına gelir. Aynı nitelikleri, bireysel kanaatlerim doğrultusunda şekillenen ifadelerde aramayız. İşte pragmatistlerin gözden kaçırdığı da budur. “Pragmatizm, bireysel deneyimlerle kolektif deneyimlerden kaynaklanan bilinç halleri arasındaki düalizmi kavramada başarısız olmakla, kendisini bu yorumu yapma olanağından yoksun bırakmıştır. Fakat sosyoloji, sosyal olanın bireysel olandan daima daha üst bir yüceliğe/kutsallığa sahip olduğunu öğretmiştir.”¹⁷⁰ Böylelikle Durkheim, James'te problemleri gördüğü hususu, kendi sosyolojisinin çözdüğü kanısındadır. Sosyolojik bakış açısı, bireysel bilinçle kolektif bilinci ayırmak suretiyle, toplumda kabul gören ahlâkî ve dinsel nitelikteki normlar dahil olmak üzere, doğrunun normatif, dışsal ve zorlayıcı karakterini açıklamada herhangi bir çıkmaza girmezken,

¹⁶⁵ Durkheim, Emile; Toplumsal İşbölümü, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul 2006, s. 162.

¹⁶⁶ Thompson, Emile Durkheim, s. 35-36.

¹⁶⁷ Kluver, Jesse vd.; “Behavioral Ethics for Homo Economicus, Homo Heuristicus, and Homo Duplex”, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 2014/123(2), s. 150.

¹⁶⁸ Durkheim, Emile; Dini Hayatın İlkel Biçimleri, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 34.

¹⁶⁹ Durkheim, “The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions”, s. 152.

¹⁷⁰ Durkheim, *Pragmatism and Sociology*, s. 68.

“pragmatizm, bireysel deneyim üzerindeki vurgusu nedeniyle, ahlâkın, doğruluğun ve hatta dinin normatif karakterini açıklayabilmekten acizdir.”¹⁷¹ Kısacası, Durkheim’a göre, pragmatizm tüm takdire şayan orijinalliğine rağmen, fikirlerin, inançların veya teorilerin doğruluğunu açıklamada başarısızlığa uğramış ve kolektivitelyi gözden kaçırarak sübjektivizme batmış bir yaklaşım olarak, ahlâkî normlar dahil olmak üzere zorlayıcı ve normatif karaktere sahip toplumsal kaidelerin mevcudiyetini temellendirmede uygun bir bakış açısını sunamamıştır. Kendi sosyolojisi ise her ikisine cevap verebilen bir özeliğe sahiptir. Bu sayede “sosyolojik bakış açısının pragmatist bakış açısı karşısındaki avantajını da görmüş oluyoruz.”¹⁷²

Durkheim’ın doğrunun normatif ve zorlayıcı karakterini açıklamada dayandığı ölçüt, aslında pragmatistlerden daha problematik bir yöne sahiptir. Ona göre, kendisini bize bir faydası olmasa da, bireysel kanaatlerimizden ve hedeflerimizden bağımsız bir biçimde “doğru” olarak dayatan normatif karaktere sahip kaideler, “ahlâkî bir niteliğe sahip olduğu için”, ahlakilik de bir kutsallığa ait olduğu için, bu zorlayıcılığı edinmiştir. Jürgen Habermas’ın da işaret ettiği gibi Durkheim, kutsal olanın ve ahlâkî olanın yapısal benzerliklerinden, ahlâkın kutsal temeli sonucunu çıkarmış ve ahlaksal kuralların bağlayıcı güçlerini sonuç olarak kutsal olanın alanından aldığı ileri sürmüştür. Böylelikle ahlâkî buyrumların dışsal yaptırımlara bağlanmadan itaat görmeleri olgusunu açıklamıştır.¹⁷³ Yani Durkheim, insanların, tecrübe ettikleri sosyal yükümlülüğün ahlâkî açıdan doğru olduğuna inandıkları sürece kendilerini ahlâkî açıdan yükümlü hissedecekleri sonucuna varmıştır.¹⁷⁴ Durkheim burada biraz totolojik, biraz da kısır bir doğrulamayla, iki şeyi birbiriyle açıklamıştır; sosyal kontrol ahlâkîdir, ahlâkî yükümlülük sosyal kontrolü tesis eder. Fakat insanın toplumsal boyutunu bir kez kabul ettikten sonra, insanlığı tanımlamak için sadece toplumsal boyutu dikkate almayı istemek ve bunu da ancak toplumsal boyutun nesnel olarak kavranabileceği gibi bir sözde nedene dayandırmak, Durkheim sosyolojisinin hem özelliği hem de, doğruyu söylemek gerekirse, darlığıdır.¹⁷⁵ Dolayısıyla Durkheim’ın doğrunun kendisini bize dayatan zorlayıcı bir karakteri olduğunu temellendirmede kullandığı akıl yürütme tarzı, James’inkini aşmak şöyle dursun, aslında daha problematiktir.¹⁷⁶ Durkheim, birey-odaklı pragmatizme, düalistik bir çözüm önerisi sunduğu kadar, tanrılaştırılmış bir toplum tasavvuruyla da karşılık vermekle, aslında James’te bulunduğundan daha güç çıkmazlara sürüklenmiştir.

Durkheim’ın, çözümleme mantığına yakından bıkıldığında pragmatistlerin tam da yıkmaya çalıştıkları Kartezyen görüşten beslendiği görülür. Onun temel yanılgısı, insan doğasını ikiye bölen bir yaklaşımı takip ederek, pek çok sorunun üstesinden geldiğini düşünmesidir. Pragmatistler Kartezyen düalizmden sıyrılmaya ve felsefeyi “pratik bir dönüş” güzergahına yöneltmeye uğraş verirken, Durkheim kendi reformunu düalizme sadık kalarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ne de olsa,

¹⁷¹ Schmaus, Warren; “Durkheim, Jamesian Pragmatism and the Normativity of Truth”, *History of the Human Science*, 2010/23(5), s. 2.

¹⁷² Durkheim, *Pragmatism and Sociology*, s. 67-68.

¹⁷³ Habermas, Jürgen; *İletişimsel Eylem Kuramı*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 476.

¹⁷⁴ Schmaus, “Durkheim, Jamesian Pragmatism and the Normativity of Truth”, s. 9.

¹⁷⁵ Davy, Georges; “Giriş”, Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri* (iç.), çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

¹⁷⁶ Schmaus, “Durkheim, Jamesian Pragmatism and the Normativity of Truth”, s. 8.

Descartesçiliğin pragmatistlerde olduğu denli radikal bir reforma tabi tutulması gerektiği inancını paylaşmaz. Onun için Descartesçi geleneğin “ötesine uzanmak ne kadar önemliyse, onun ilkelerini korumak daha da önemlidir.”¹⁷⁷ Gerçekten de Durkheim, Descartesçi ruh ve beden karşıtlığını, “herhangi bir gerçekliğe sahip olmayan boş bir mitolojik kavramsallaştırma” olarak değerlendirmeyip, “bu antinominin vücut bulduğu” yönleri göstermeye gayret etmiştir.¹⁷⁸ Durkheim'in yaptığı, aslında, bu zıtlığı kendi sosyolojik analizine farklı bilinç hallerine işaret etmek üzere genişletmektir. Dolayısıyla, “anti-düalizm pragmatizmin ana temasıyken, düalizm Durkheim'in karakteristik özelliklerindedir.”¹⁷⁹ Durkheim kendi sosyolojik yöntemini rasyonalizm ve ampirizmi uzlaştırmanın bir yolu olarak ortaya koyma girişiminde bile rasyonalizm ve ampirizm arasındaki düalistik karşıtlığa ihtiyaç duyarken, James kendisini bu karşıtlığın dışında konumlandırmıştır. James ve Durkheim'in teorileri ampirist radikalizmleri bakımından da ayrılır. Durkheim bu radikalizmi, sosyolojik yöntemini ampirik açıdan doyurulmamış bir bilgi karşısına yerleştirerek savunmuş, James ise aynı bilgiden bilimsel bilişsel bir bilgi teorisi aracılığıyla kurtulmuştur.¹⁸⁰ Fakat Durkheim, James'in düalizmi aşma yönündeki bu tavrını görmezden gelerek, onun doğruluk teorisinin en zayıf ve tartışmalı yönleri üzerine odaklanmıştır. Durkheim, pragmatizmin sosyal bilimler metodolojisi nezdinde ne tür katkıları olabileceğini soruşturmaktan ziyade, toplumsal birlikteliğin ve düzenin normatif kurumsal yapısının açıklanmasına yanıt olabilecek yönleriyle ilgilendiğinden onun bireyciliğini ve rasyonalizm eleştirisini “toplumsal dayanışma” ve “kolektivitinin” tesisinde yıkıcı sonuçları olabilecek bir düşünme biçimi olarak görmüştür. Durkheim, pragmatizmi klasik rasyonalist geleneğe bir başkaldırı olarak değerlendirdiği gibi, aslında sosyal bilimlerin geneli açısından da bir tehdit olarak algılamıştır. Durkheim, pragmatist anlayışı disiplinlerin bilimsel inşalarına yardımcı olmak bir yana, “bilim projesinin altını oyan ve gerçekliğin anlamlı ve teorik herhangi bir makul açıklamasına şans tanımayan yeni bir irrasyonalizm ve anti-rasyonalizm formu olarak okumuştur.”¹⁸¹ Bu nedenle, “pragmatik bir sosyoloji” ifadesi onun için kendi içinde çelişen bir ifadedir.¹⁸² Fakat pragmatizm, Durkheim'in anladığı biçimde bir tür mantıksal faydacılık, irrasyonalizm ya da genel anlamda sosyal düzen kavrayışı düzeyinde bir eleştiri olmaktan çok faydacılığı da belirleyen Kartezyen varsayımların bir eleştirisini olarak anlaşıldığında Durkheim'in argümantatif stratejisi çıkmaza girer.¹⁸³ Çünkü pragmatistlerin rasyonalizm eleştirisinde, aslında aklın reddiyesi söz konusu bile değildir. Rasyonalizmde bir yeniden inşa, aklın misyonunun yeniden gözden geçirilmesi ve işlevlerinin sorgulanması söz konusudur. Amaç, akılsal çıkarım, ürün veya iddiaların “deneyim-üstü bir otorite olarak usa karşı paralize edici bir hayranlık içine düşmeksizin ya da şeyleri

¹⁷⁷ Durkheim, Emile; “Sociology in France in the Nineteenth Century”, İng. Çev. Mark Traugott, Emile Durkheim: On Morality and Society (iç.), Editör: Robert N. Bellah, The University of Chicago Press, Chicago 1973, s. 22.

¹⁷⁸ Durkheim, “The Dualism of Human Nature and Its Social Conditions”, s. 154.

¹⁷⁹ Joas, Pragmatism and Social Theory, s. 72.

¹⁸⁰ Bogusz, “Experiencing Practical Knowledge: Emerging Convergences of Pragmatism and Sociological Practice Theory”, s. 40.

¹⁸¹ Rusche ve Tilman, “The Aims of Knowledge: Emile Durkheim's Critique of American Pragmatism”, s. 697.

¹⁸² Karsenti, “Sociology Face to Face with Pragmatism: Action, Concept, and Person”, s. 399.

¹⁸³ Joas, Pragmatism and Social Theory, s. 59.

onlar ne ise o şekilde ‘ussallaştırma’ gibi saldırgan bir süreç içine girmeksizin”¹⁸⁴ ele almayı sağlamaktır. Buna ilişkin ihtiyaç nereden kaynaklanmıştır? Pragmatistler nezdinde, rasyonalizm tarafından kullanıldığı biçimiyle akıl, dikkatsizliğe, kendini beğenmişliğe, sorumsuzluğa ve katılığa, kısacası mutlakçılığa kaymıştır. Tarihsel süreç içinde rasyonalizm, aklın kendisini, sanki moda gibi, sık sık bir doğrulama ve savunma yapma kurumu olarak kullanmaya eğilim göstermiştir. Bu rota entelektüel bir sorumsuzluk -rasyonalizm aklın kavramlarının kendi içinde çok yeterli ve deneyimin çok üzerinde olduğunu varsaydığı, böylece bunların deneyim içinde pekiştirilmeye gereksinimleri olmadığını ve bundan muaf olduklarını varsaydığı için entelektüel bir sorumsuzluk- ve ihmalle sonuçlanmıştır. Böylece aynı varsayım, insanları somut gözlemler ve deneyler konusunda dikkatsiz ve ihmalkâr yapmış, deneyimi küçümseme, deneyim içinde trajik bir intikama dönüşmüştür.¹⁸⁵ Bu nedenle pragmatistler, Durkheim’in iddia ettiği gibi, akli dışlamayı veya rasyonalizmi bütünüyle devre dışı bırakmayı değil, sosyolojik geleneğin de kabul edebileceği bir biçimde, akli deneyimle olan ilişkisi ekseninde yeniden konumlandırmaya, teoriyi pratikten, bilmeyi eylemenin kendisinden koparan tözcülüğü aşmaya gayret etmiştir. Söz konusu olan şey, akli işlevsizleştirme veya tasfiye etmek değildir. Onu yaşamdan beslenmeyen bir “kendilik” alanında çıkararak, daha insanî ideallerle bağlantı halinde tutan yeni bir perspektifle yeniden biçimlendirmektir. Fakat Durkheim’in düalistik sosyolojik perspektifi, pragmatistlerin bu yöndeki çabalarını layıkıyla kavramasının önünde engel teşkil etmiştir. Antti Gronow’un yerinde deyişyle, “Durkheim düalistik düşünme bataklığına öylesine saplanmıştı ki, pragmatizmin argümanlarını kavrama başarısını gösteremedi.”¹⁸⁶ Durkheim’in pragmatizme yönelik eleştirilerinde haklı olduğu yönler de vardır. Gerçekten de James, doğruluk konusunun, insanî yaşam, amaç, arzu ve ideallerden yalıtık olamayacağını göstermek niyetinde yol alırken biraz aşırıya kaçmış gibidir. Dolayısıyla, Durkheim’in James yorumunda bazı abartılı ve yüzeysel yönler bulmak mümkünse de, bunda James’in payını da göz ardı etmemek gerekir. James gerçekten de sübjektivizme meyletme noktasında pragmatistlerin en problemlili ve tartışmalı ismidir. Onun özensizce ve maksadını aşan bir biçimde fayda ile doğruyu birlikte anan akıl yürütmeleri, pragmatizmde özenle bir gedik arayan Durkheim’in dikkatinden kaçmamıştır. Dennis Rusche ve Rick Tilman’ın da ifade ettiği gibi, pek çok eleştirmen, Durkheim’in James okumasını kusurlu bulmuşsa da, aslında bu türden yorumların oluşmasında James’in de sorumluluğu vardır. Pek az filozof James kadar gevşek ve özensizce yazmıştır. “Nakit değer”, “başarı”, “işe yararlık” gibi sözcüklerle sık sık karşılaşan Durkheim için, James’in özünde başarı, fayda ve yararlılığa odaklanan bir düşünür olduğu sonucuna varmak pek de zor olmamıştır. Bu anlamda Durkheim’in James’i yanlış anladığını söylemek biraz haksızlık olacaktır.¹⁸⁷ Yine de Durkheim’in “James’i basitçe bir faydacı olarak değerlendirmesi insafsızcadır.”¹⁸⁸ Çünkü

¹⁸⁴ Dewey, John; “Deneyim ve Usun Değişen Kavramları”, Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe (iç.), Derleyen ve Çev. Sara Çelik, Doruk Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 169.

¹⁸⁵ A.g.m., s. 167.

¹⁸⁶ Gronow, Antti; From Habits to Social Structures: Pragmatism and Contemporary Social Theory, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2011, s. 18.

¹⁸⁷ Rusche ve Tilman, “The Aims of Knowledge: Emile Durkheim’s Critique of American Pragmatism”, s. 697.

¹⁸⁸ Joas, Pragmatism and Social Theory, s. 58. Durkheim’in Dewey’e yaklaşımı daha da gariptir. Dewey’in kendisini James’ten ayrı tutan biri olduğundan bahsetmesine rağmen, iki düşünür arasındaki farklılığı

Durkheim, James'in doğruluğu bireysel bir düzeyde açıklama girişiminin ardındaki esas hedefi fazlaca göz ardı etmiş bulunuyor. James, aslında hakikat veya genel geçer doğrular türünden kabullerimizin varlığını "deneyime" tabi kılarak, birey veya yaşam üstü bir doğruluk anlayışını, bunun sınamasına ilişkin ölçünün kendisini spekülâtif bir temelden daha yaşamsal ve insanî bir düzeyde temellendirme amacındadır. James'in temel kaygısı, insanın içinde yaşadığı evrende ebedî ve ezeli tabi kılınabileceği bir takım ilkeler arayışında olmanın mantıksızlığına, mutlakçılığın yaşama ve insanî pratiğin kendisine temas etmeyen tarafına dikkat çekmektir. James, buradan hareketle, hiçbir şekilde bireyler arasında ortak bir deneyimin olanaksızlığını öne çıkaran bir sübjektif idealizm tesis etme niyetinde değildir. "Deneyimle inşa edilmiş ve deneyimle sınıanabilir oldukları müddetçe" nesnel yargıların mevcudiyetine her zaman yer vardır. O, sadece, deneyimlerin belli şartlar altında belli ihtiyaçlara cevap veren ve insanî amaçlarla ilintili olabileceğini göstermek amacındadır. James'in bunu ne ölçüde temellendirdiği, ikna edici ve kendi içinde tutarlı argümanlarla ilerleyip ilerlemediği tartışılabilir. Fakat bizi çevreleyen dünyaya dönük deneyimimizin, kendi yaşamsal konumlanışımızdan yalıtılarak ele alınmasının problemlerine vurgu yapan bir görüşün, gerçekliğin kendisine, zorlama bir takım "yorumlar" ilave edilerek bulanıklaştırılmış gibi bir algının doğmasına yol açması gerektiği gibi, pragmatistlerin bu yöndeki fikirlerinin önemsizleştirilmesini de meşrulaştırmamalı. Durkheim'in bir diğer yanılgısı da, çoğu yerde pragmatizme ilişkin indirgemeci bir yaklaşım sergilemiş olmasıdır. O, pragmatistleri birbirinden belirgin bir biçimde ayrılan yönere sahip düşünürler olarak sunmuşsa da, James'ten hareketle eriştiği sonuçları pragmatizmin geneline yayma konusunda fazlaca istekli davranmıştır. Tabiri caizse, indirgemeciliğin en azılı düşmanı olan Durkheim, pragmatistlere ilişkin analizlerinde kimi zaman söz konusu indirmeciliğe saplanmıştır.

SONUÇ

Pragmatizm, Durkheim'in iddia ettiği gibi, basitçe bir tür faydacılık veya irrasyonelizm olarak değerlendirilecek bir yaklaşım değildir. Pragmatistlere dair dikkatli bir okuma, bize pragmatistlerin faydacılığa ve irrasyonelizme karşı, klasik sosyologların olduğundan daha az eleştirel olmadıklarını gösterir. Fakat onların söz konusu yaklaşımlara ilişkin itirazları eylem ve sosyal düzen sorunu üzerinden değil, eylem ve bilinç problemi üzerinden yürüdüğünden Durkheim'in dikkatinden kaçmış gibidir. Bununla birlikte, pragmatistlerin eylem odaklı analiz biçimleri sübjektivizm lehine verilmiş bir taviz olarak ele alınamaz. Çünkü pragmatizm eylem nosyonunu Kartezyen düalizmi aşmak adına merkezileştirmiştir. Bu teşebbüsün dışında pragmatizmi faydacılıktan radikal bir biçimde ayıran yönelmişlik/amaçlılık ve sosyalliği anlamaya ilişkin bir yaklaşım da geliştirilmiştir.¹⁸⁹ Pragmatistler,

önemsizleştirmiştir. En çarpıcı olanı da, Durkheim'in Dewey'in pedagojiye ve etiğe ilişkin yazılarını bütünüyle incelemeyen hatalı bir biçimde Dewey'in ahlâk teorisiyle doğruluk kavrayışına ilişkin konumu arasında bir bağıntı olmadığını iddia etmesidir (A.g.e., s. 59). Durkheim, ilk bakışta pragmatizmin ahlâkî problemlere uygulanabilecek kadar genişletilebileceği düşünülebilse de, esasında pragmatist ahlâk teorisi türünden bir şey olmadığını öne sürmüştür. Ona göre, Dewey'in ahlâk üzerine kaleme aldığı birkaç makale dışında bir şey bulunmaz. Zaten bu makaleler de, pragmatist bir karaktere sahip olmaktan yoksundurlar. Durkheim tuhaf bir biçimde, Dewey'in ahlâkî meseleleri ele alırken, pragmatizmden sapıp başka yönelimlere kaydığını bildirmiştir. Onun nezdinde, Dewey'in ahlâk teorisiyle doğruluk teorisi birbirinden bağımsız bir karaktere sahiptir (Durkheim, Pragmatism and Sociology, s. 60).

¹⁸⁹ Joas, Pragmatism and Social Theory, s. 18.

birey ve toplumu birbiriyle uzlaşmaz ve ayrık tözlere bölünmüş iki gerçekliğe işaret ederek ele almaktan ziyade birbirlerini karşılıklı olarak gerektiren bir ilişkisellik içinde değerlendirmeyi tercih etmişlerdir. Durkheim gibi güçlü bir kuramcının, pragmatizmin bu yönlerini ıskalayarak onu sadece “belli açılardan” ve “sınırlı okumayla” kendi kapalı evreninde değerlendirerek, “sosyal bilimler metodolojisi veya felsefesi açısından içerimlerini araştırmaması ilginçtir.”¹⁹⁰ Fakat genel anlamda sosyoloji camiasında pragmatizme yönelik bakışın, Durkheim’ın değerlendirmelerinden pek de farklı olmadığı bir gerçektir. Pragmatizm, sosyolojik metodolojide, çoğunlukla yararlanılabilecek bir yaklaşım olmaktan çok, “tehlikeli bir sübjektivizm” ve “yıkıcı bir rölativizm” olarak yorumlanmıştır. Oysa pragmatizm, Durkheim’ın iddia ettiğinin aksine, bugün sosyolojik metodolojide, hâlâ etkili olmayı başarabilen pek çok düalizmin aşılmasında ve ilişkiseli bir perspektifin geliştirilmesinde yararlanılabilecek bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Pragmatizm, birey, eylem ve pratik merkezli bir yaklaşım olarak aslında toplum, yapı ve kuramı da aynı ölçüde önemseyen ve her iki kutup arasında birliktelik tesis etmeye yönelik kaygısıyla, bugün sosyolojik gündemi en çok meşgul eden meselelere temas eden kayda değer bir tartışma içeriğine sahiptir. Bununla birlikte, pragmatizm, John Dewey gibi isimler baz alındığında, Durkheim’ın oldukça önem verdiği “bilimsel sosyoloji” idealine yönelik elverişli argümanları da bünyesinde barındırdığı gibi, Durkheim’ın pozitivist sosyal araştırmasına alternatif olabilecek, bireyi içinde bulunduğu çevreyle olan etkileşimi içerisinde algılayan, problem çözüme ve çözüm stratejisi geliştirme odaklı bir sosyal araştırma perspektifi de içermektedir. Pragmatist temelli sosyal araştırmayı izlediğimizde, “sosyal dünyamıza ilişkin problemleri tanımlamaya yönelik, onların çözümüne ilişkin, içinde bulunduğumuz durumla ilintili olarak belirli eylem stratejiler üretmek ve bunları pratikle sınamakla, hem kendimizi hem de dünyamızı dönüştürmeye yol açan bir düşünüş tarzını tatbik etmiş oluruz.”¹⁹¹ Bu yönüyle pragmatizm, hem pozitivism ve hermeneutik arasında sıkışmış sosyal bilimlere kuramsal düzeyde bir alternatif getirir, hem de uygulamaya dönük olarak nicel ve nitel araştırma zıtlığını aşmaya yönelik alternatif ve birleştirici bir araştırma tasarımı sunar. Son tahlilde, pragmatizm, sosyal bilimler metodolojisinde pozitivism ve hermeneutiğe alternatif bir yaklaşım olarak ele alınabilir. Pragmatizm, özellikle Dewey’den hareketle, sosyal bilimlerin doğa bilimleri kadar bilimsel olduğunu, problem odaklı işleyen araştırma uygulamasının “her iki alanın kendine özgü bazı belli farklılıkları içermek kaydıyla” sosyal dünyanın nesnelere de uygulanabileceğini savunan bir dayanak noktası olarak kullanılabilir.¹⁹² Kısacası, pragmatizm, bir tür faydacılık, irrasyonelizm, rölativizm veya davranışçılık olmaktan ziyade, bugün “pragmatik bir dönüş”¹⁹³ yaşayan sosyal bilimler metodolojisinde, temel açmazların çözümünde ve yeni tartışma alanları geliştirmede ihtiyaç duyulan envanteri karşılayabilecek temel yaklaşımlardan birisidir.

¹⁹⁰ Baert, Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru, s. 35.

¹⁹¹ Öztürk, Emre; Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2015, s. 433.

¹⁹² A.g.e.

¹⁹³ Bogusz, “Experiencing Practical Knowledge: Emerging Convergences of Pragmatism and Sociological Practice Theory”, s. 32.

KAYNAKÇA

Allcock, John B., "Editorial Introduction to the English Translation", **Pragmatism and Sociology** (iç.), İngilizceye çev. J. C. Whitehouse, ed. John B. Allcock, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. xxiii-xii.

Baert, Patrick, **Sosyal Bilimler Felsefesi: Pragmatizme Doğru**, çev. Ümit Tatlıcan, Küre Yayınları, İstanbul 2010.

Berkurt, Günce A., "Pragmatizmin Eleştirisinden Liberalizmin Kuşatmasına Durkheim Sosyolojisi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 21. Sayı, 2010, 159-178.

Bogusz, Tanja, "Experiencing Practical Knowledge: Emerging Convergences of Pragmatism and Sociological Practice Theory", **European Journal of Pragmatism and American Philosophy**, 2012/4/(19), s. 32-55.

Callınicos, Alex, **Toplum Kuramı**, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Davy, Georges, "Giriş", Emile Durkheim, **Sosyoloji Dersleri** (iç.), çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, 11-44.

Dewey, John, "Deneyim ve Usun Değişen Kavramları", **Pragmatizm: Pratik Bir Felsefe** (iç.), derleyen ve çeviren: Sara Çelik, Doruk Yayımcılık, İstanbul 2008, s. 153-169.

Durkheim, Emile, "Sociology in France in the Nineteenth Century", İng. çev. Mark Traugott, **Emile Durkheim: On Morality and Society** (iç.), ed. Robert N. Bellah, The University of Chicago Press, Chicago 1973, s. 3-22.

Durkheim, Emile, "The Düalizm of Human Nature and Its Social Conditions", İng. çev. Mark Traugott, **Emile Durkheim: On Morality and Society** (iç.), ed. Robert N. Bellah, The University of Chicago Press, Chicago 1973, s. 149-163.

Durkheim, Emile, **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul 2005.

Durkheim, Emile, **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2004.

Durkheim, Emile, **Toplumsal İşbölümü**, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, İstanbul 2006.

Durkheim, Emile, **Pragmatism and Sociology**, İng. çev. J. C. Whitehouse, ed. John B. Allcock, Cambridge University Press, Cambridge 1983.

Emirbayer, Mustafa, "Introduction - Emile Durkheim: Sociologist of Modernity", **Emile Durkheim: Sociologist of Modernity** (iç), Editör: Mustafa Emirbayer, Blackwell Publishing, Oxford 2003: 1-28.

Emre Öztürk

Gronow, Antti, **From Habits to Social Structures: Pragmatism and Contemporary Social Theory**, Peter Lang, Frankfurt am Main 2011.

James, William, **Faydacılık**, çev. Tufan Göbekçin, Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2003.

James, William, **The Will to Believe: And Other Essays in Popular Philosophy**, Longmans, Green, and Co., New York, 1912.

James, William, **Writings 1902-1910**, Hazırlayan: Bruce Kuklick, The Library of America, New York 1987.

Joas, Hans, “Durkheim’s Intellectual Development: The problem of the Emergence of New Morality and New Institutions as a Leitmotif in Durkheim’s Oeuvre”, **Emile Durkheim: Sociologist and Moralist** (iç.), Editör: Stephen P. Turner, Routledge, London, 2005, s. 223-238.

Joas, Hans, **Pragmatism and Social Theory**, The University of Chicago Press, Chicago 1993.

Karsenti, Bruno, “Sociology Face to Face with Pragmatism: Action, Concept, and Person”, İng. çev. Simon Susen, **Journal of Classical Sociology**, 2012/12 (3-4): 398-427.

Kızılcılık, Sezgin, **Sosyolojinin Neliği**, Anı Yayıncılık, Ankara 2009.

Kluver, Jesse vd., “Behavioral Ethics for Homo Economicus, Homo Heuristicus, and Homo Duplex”, **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 2014/123 (2): 150-158.

Öztürk, Emre, “Sosyolojide Nesnellik Sorunu Bağlamında Max Weber’in Pozitivizm-Hermeneutik İkiliğini Aşma Girişimi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2013/4(1): 196-244.

Öztürk, Emre, **Sosyal Bilimler Metodolojisinde Bir Yaklaşım Olarak Pragmatizm**, Yayılanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2015.

Rusche, Dennis ve Rick Tilman, “The Aims of Knowledge: Emile Durkheim’s Critique of American Pragmatism”, **The European Legacy**, 2007/12(6): 695-713.

Schmaus, Warren, “Durkheim, Jamesian Pragmatism and the Normativity of Truth”, **History of the Human Science**, 2010/23(5): 1-16.

Suckiel, Ellen Kappy, **William James’in Pragmatik Felsefesi**, çev. Celal Türer, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.

Thompson, Ken, **Emile Durkheim**, Routledge, London 2002.

POSTMODERNİZM; HÂLÂ! VE DAİMA?

Fatih ARSLAN

Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü

arslan4381@gmail.com

ÖZET

Postmodernizm 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren entelektüel camianın başat ilgi alanlarındandır. Bu çalışma postmodernizmin 21. yüzyıl düşünce dünyası için anlamını ve önemini yeniden değerlendirmeye tabi tutmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, postmodernizmin kaynakları, neliği, karşı olduğu noktalar ve postmodernizme yöneltilen eleştiriler ele alınmıştır. Bu noktalardan hareketle sosyal bilimlerin güncel tartışma alanları için postmodernizmin işlerliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Modernlik, Sosyal Bilimler

POSTMODERNISM; STILL! AND ALWAYS?

ABSTRACT

Postmodernism has been one of the primary interests of intellectual community since the second half of the 20th century. This work aims to re-evaluate the meaning and importance of postmodernism for the intellectuals of the 21st century. By this way, sources and essence of postmodernism, its oppositions and criticism against postmodernism are discussed. Starting from these points, the function of postmodernism for the current argumentative topics of social sciences is evaluated.

Key Words: Postmodernism, Modernity, Social Sciences

GİRİŞ

Postmodernizm, yaklaşık yarım yüzyıldır edebiyat, tiyatro, sinema, resim, dans, mimari, müzik, felsefe, doğa bilimleri, sosyoloji ve diğer sosyal bilimler, feminist teori, psikoloji ve benzeri birçok alanda etkisini göstermektedir. İnsanla ilgili her alan postmodernist yaklaşımlarla yeniden ele alınmıştır. Başlangıcından bu yana postmodernizmin neliğine ilişkin tartışmalar -artık günümüzde eski hızını ve yoğunluğunu kaybetse de- devam edegelmiştir. Farklı konu, konum ve alanlarda kendisini göstermesi, bu alanları kendisine göre değiştirip, dönüştürüp, yeniden düzenlemesi postmodernizmin ele avuca sığmazlığının en önemli nedenleridir.

Son iki yüz yıldır dünyanın şekillenimini belirleyen modernlik üzerinde eleştiri faaliyeti yürütmek, geniş, geniş olduğu kadar da karmaşık bir çabaya girişmek demektir. Postmodernizme yönelik kuşkulu yaklaşımların ve karşı çıkışların modernliğin dünyada hâkim yönelimleri belirleyecek güçte ve yaygınlıkta bir varoluşa sahip olması ve dolayısıyla modern düşüncelerden vazgeçmenin oldukça zor olması nedeniyle yoğun olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki postmodernizm tartışmaları, Batı'daki tartışmalarla koşutluk gösterir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarından beri, düşünsel olarak Batı'dan beslenen Türk entelektüelleri, Batı'daki postmodern tartışmaları izlemekte de geç davranmamıştır. Diğer izimler kadar sınırları belirlenemediği; taraftarları, karşıtları ve temel argümanlarıyla sistemleştirilemediği için, Türkiye'de üzerine yazan hemen herkes, postmodernizmi kendi ideolojik duruşu çerçevesinden değerlendirmiştir.

Postmodernizmi tanımlama çoğu araştırmacı için çeşitli zorluklar doğurmaktadır. Bir araştırmacı için "postmodernizmle ilgilenmek, tarafsız bir araştırma ya da olumsuz hatta düşmanca bir eleştiri biçiminde bile olsa onun bir parçası haline gelmek demektir" (Connor, 2001: 20). Araştırmacı, postmodernizmle ilgilenirken kolaylıkla kendisini tutarlılık, doğrusallık, bilimsellik, objektiflik vb. kriterlerin baskısından azade hissedebilir. Çünkü artık araştırmacı postmodernist özgürlük alanının içinden söz söylemektedir.

Postmodernizmi eleştirmenin de ona taraf olmanın da aynı derecede zor olduğu söylenebilir. Postmodernizm üzerine çalışırken, Best ve Kellner'in de belirttikleri üzere; "insan sıklıkla 'postmodern' diye bir araya yığılan teoriler arasındaki farklılıklardan ve postmodern konumların -çoğu zaman çatışmalı olan- çoğulluğundan sersemliyor" (1998: 14). Postmodernizmin bu halinin nedeni Rajchman'ın, "postmodern kuram, esnekliği ve kuramsal merkezsizliği ile düşüncenin Toyotası gibidir: birkaç farklı yerde üretilip montajlanır, sonra her yerde satılır" (aktaran Connor, 2001: 32) şeklindeki açıklamasında bulunabilir. Evet, postmodernizm muğlak bir alandır. Onun muğlaklığının en temel nedenlerinden birisi, çok farklı kaynaklardan beslenmesidir.

1. POSTMODERNİZMİN KAYNAKLARI

Postmodernizm düşüncesinin kökenlerini Antik Yunan felsefesine, özellikle de Sofistlere kadar geri götürenler vardır. "Sofistlerin septisizmi, rölativizmi ve nihilizmi postmodernistlere hem benzer hem de cazip gelir" (Çiçek, 1997: 57). Ayrıca "-diğer yapıtlarıyla olmasa bile- 'Yargı Gücünün Eleştirisi' kitabıyla Kant, 'dil oyunları' ile 'ikinci' Wittgenstein, tamamlanmamışlık (nihai belirsizlik)

teoremi ile Gödel, tabii ki Nietzsche ve onun gözdesi Herakleitos” (Zeka, 1994: 10) postmodernizmin soy kütüğünün kolları olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Nietzsche'nin modernlik eleştirisiyle açtığı, daha sonra postmodernizme doğru ilerletilen iki yoldan söz edilebilir. Bu iki yol, iki ayrı Nietzsche konumunu koyutlar: “İktidar iradesinin ayartmalarının, reaksiyoner güçlerin isyanının ve özne merkezli aklın ortaya çıkmasının maskesini antropolojik, psikolojik ve tarihsel metotlar kullanarak düşünmek isteyen bilim adamının halefleri Bataille, Lacan ve Foucault'dur; emsalsiz bir bilgi türü iddiasında bulunan ve özne felsefesinin gelişimini pre-Sokratik başlangıçlarına dek kovalayan metafizik eleştirmeninin halefleri Heidegger ve Derrida'dır” (Habermas, 2000: 252).

Postmodernizmin kökeninde Martin Heidegger'in görüşleri de önemli bir yer tutar. Heidegger'in modernliğin açmazları üzerine kurduğu kriz teorisi, temel bir postmodernist öncüdür. Postmodernist tavır alışlara gayet uygun bir şekilde; “Heidegger, her zaman ‘varlığı’ bozuma sokar, Freud ‘ruhu’, Nietzsche ise ‘bilgiyi’” (Sarup, 1994: 55). Söz konusu üç öncü düşünür, postmodernizmin yapıbozum teorisinin temellerini oluştururlar.

Marksizmin kapitalist modernlik eleştirisi, postmodernizmin bir diğer entelektüel kaynağıdır. Marksizmin eleştirel değerlendirmesini yapan Frankfurt Okulu düşünürleri de özellikle kültür kuramıyla postmodernistlere ilham kaynağı olmuşlardır. Keza, postmodernizmin önemli teorisyenlerinden Fredric Jameson (1994a: 384), kendisini post-Marksist olarak tanımlamaktadır.

Albert Einstein'ın “görelilik kuramı” ve Werner Heisenberg'in ortaya koyduğu “belirsizlik ilkesi”, postmodernistlerin modern bilim eleştirilerinin önemli kaynaklarından. Paul Feyerabend'in, “her şey gider” ilkesi ve Thomas Kuhn'un bilimsel devrimlerin modernlikte düşünüldüğü gibi gelişmediği fikrinde temellenen teorisi, postmodernist bilim felsefesinin yaklaşımlarını belirlemiştir.

Postyapısalcılığın anti hümanizmi ve modern özneye yönelik eleştirileri, postmodernizmin Aydınlanma ve modernlik eleştirilerinin en önemli kaynaklarından. Postmodernizm bir anlamda, Fransız post yapısalcı felsefe ve metodoloji tartışmalarının Amerikan entelektüellerince algılanışıdır (Sarup, 1994: 130).

Postmodernizm bir başka kaynağı, hermeneutiktir. Kıta Avrupası felsefe geleneğinden miras olarak postmodern düşünceye aktarılan hermeneutik yöntemi, modern metin ve yazar anlayışlarına yönelik postmodern eleştirinin en temel aletlerindedir. Postmodernizmin ayırt edici özelliklerinden biri “metin”e atfettiği ayrıcalıklı konumdur. Postmodernist yazarlar, “postmodernizmin mirasının yukarıdan bakan ve elitist muğlaklık olarak gördükleri şeyi reddetmiş, biçime değil deneyime dayanan bir edebiyata dönüş için gayret göstermişlerdir” (Connor, 2001: 158). Edebi, felsefi, bilimsel ve sanatsal birçok kaynaktan beslenen postmodernizmin tanımlanması da haliyle kolay olmayacaktır.

2 POSTMODERNİZMİN NELİĞİ

Postmodernizm teriminin ilk kez kim tarafından, ne zaman ve hangi alanda kullanıldığı tartışmalı bir konudur. Steven Best ve Douglas Kellner'e (1998: 19) göre 1870'de John Watkins Chapman “postmodern resim” den söz etmiştir. 1917 yılında yayımlanan *Avrupa Kültüründe Bunalım* eserinde Pannowitz adlı bir düşünür “Nietzsche'yi izleyerek, militarist, milliyetçi ve seçkinci değerleri ete kemiğe büründürecek yeni ‘postmodern insanlar’ın gelişimini” betimlemiştir. Edebiyat tarihi

alanında ilk kez Federico de Oniz tarafından 1934 yılında terimin postmodernizm olarak kullanıldığı söylenir. Thomas Docherty'e göre ise, postmodernizm terimi 1939 yılında Arnold Toynbee tarafından kullanılmıştır. Andreas Huyssen, postmodernizmin 1950'lerde edebiyat alanında ortaya çıktığını belirtmiştir. Charles Jenks'e göre mimari alanda postmodernizm terimini 1949 yılında mimar Joseph Hudnut tarafından kullanılmıştır. Sosyolojide ise 1968 yılında Amitai Etzioni kullanmıştır. Postmodernizmin felsefi ve entelektüel tartışmalara Alexander Kojève tarafından sokulduğu öne sürülmüştür. Görüldüğü üzere, postmodernizm tartışmaları öncelikle sanat, edebiyat ve mimari alanlarında ortaya çıkmış, sosyal teori alanına ise daha sonra girmiştir (Kızılcıkelik, 1996: 32-36). Jameson, tüm sanatlar arasında ekonomiyle en dolaysız ilişkiye girmiş olan sanat dalının mimari olduğunu, kapitalizmin kültürel mantığı olan postmodernizmin ağırlıklı olarak kendisini mimaride hissettirmesinin doğal olduğunu belirtmiştir (1994a: 33).

Jameson, kapitalizmin postmodernizme denk düşen aşamasını çok uluslu kapitalizm olarak nitelese de, günümüzdeki akım, eğilim ve olgularının adlandırılışı "post" ön eki kullanılarak yapılmaktadır. "Artık postist bir çağdayız" (Arslan, 2000: 1). Post-olma durumu, modern dönemin entelektüel faaliyet alanlarının hemen hemen tamamına sirayet etmiştir. Örneğin, günümüzde kapitalizm üzerine yapılan tartışmalar "postkapitalist paradigmlar" (Belek, 1999: 11) başlığı altında anılmaktadır. Bir anlamda tüm bu alanların postmodernist restorasyona tabi tutulduğu söylenebilir. Bu manada "post" ön eki "post-mortem'in post'una daha fazla benzeyebilir: Modernliğin ölü bedeni üzerinde icra edilen cenaze törenleri, cesedin teşhir edilmesi" (Kumar, 1999: 87) postmodernizmin asıl faaliyet alanı olarak algılanabilir.

Postmodernizmle ilgili ilk ipuçları sanatçılar ve sanat üzerine çalışan düşünürler tarafından ortaya konmuştur. Postmodernizmin sanatla ilişkisi o denli sıkıdır ki, kimilerine göre postmodernizm, bir "sanat felsefesi terimidir" (Güçlü ve diğerleri, 2002: 1160). Postmodernistler, sanatsal yaratıda biçime önem verirler ve pastiş öne çıkarırlar. Rosenau'ya (1998: 16) göre pastiş, "fikirlerin ya da görüşlerin gelişigüzel, karmaşık, darmadağınık, kolajı andırır biçimde bir araya gelerek oluşturdukları kırk-yama"dır. Postmodern yaklaşımlara uygun olarak pastiş, "eski-yeni gibi unsurları bünyesinde barındırır. Düzenliliği, mantığı ya da simetriyi yadsır; çelişki ve karışıklıktan hoşlanır." Yapılan tanım o kadar isabetlidir ki, alıntıdaki "pastiş"in yerine "postmodernizm" koyulsa fazla bir şey değişmiş olmayacaktır. Pastişin, postmodern arenada yaygın olarak kabul görmesi, Jameson'a (1994b: 76) göre, "bireysel öznenin kaybolması, bunun formel sonucu olarak kişisel üslubun giderek varlığını yitirmesi" nedeniyledir.

Öznenin bu konumu tesadüfi değildir. Postmodernizm, özneyi modern anlayıştan oldukça farklı bir yere yerleştirmiştir. "Postmodern teori, toplumsal ve dilsel olarak merkezsizleşmiş ... ve parçalanmış öznenin yana çıkararak modern teorinin büyük çoğunluğunun koyutladığı ... rasyonel ve birleşik ... özneyi iptal eder" (Best ve Kellner, 1998: 18). Modern öznenin konumunun tahribi, özgürlüğün özgünlüğe galip gelmesi sonucunu doğurmuştur. "Bireysellikler kendilerini yineleyerek aynılaşırken özgün biçem arayışı da anlamını yitirmektedir" (Büyükdüvenci ve Öztürk, 1997: 26).

Postmodernist sanat teorisi, modernizmden ve diğer avant-garde akımlardan ayrı bir yaklaşım geliştirmiştir. Postmodernizm, "sanat ile toplum arasında farklı türden bir uzlaşma önermektedir" (Anderson, 2002: 32). Bahsi geçen uzlaşma tarzı, içinde siyasi, etnik ve kültürel boyutları

barındırmaktadır. Postmodern sanat anlayışının önemli bir kısmı “her türden kültürel etkinlik ve estetiğin bastırılmış politik boyutlarıyla ilgilidir” (Connor, 2001: 328).

Postmodernizmin kapitalizmle ve neoliberalizmle olan ilişkileri, sanat alanının seçkinciliğini sekteye uğratan bir diğer faktördür. Yüksek sanatın sıradan halka pazarlanması, alt kültürlerin sanatsal üretimlerinin elit sanat arenalarında görücüye çıkmaları giderek daha normal karşılanır olmuştur. “Günümüzde popüler kültür ile kültürel üretim arasındaki uçurumun giderek daralması ... bir çok insanın postmodernizmi metalaşmaya, ticarileşmeye ve piyasaya yalın ve doğrudan bir biçimde teslim olmakla suçlamasına yol açmaktadır” (Harvey, 1997: 77).

Ancak postmodernizmin sanattaki seçkinci anlayışa karşı duruşu ekonomik olarak değil, postmodernist özgürlük söylemine dayanılarak da açıklanabilir. Postmodernizmin rahatlatıcı etkisi “çeşitli modernist kuttörenlerinin bir kenara çekilerek, biçim üretiminin bir kez daha katılmak isteyen herkese açık duruma getirilmesinde yatar” (Jameson, 1994a: 407).

Postmodernizmin özgürlükçülüğü ve faaliyette bulunduğu alanları söz sahibi olmak isteyen herkese açma yönelimi en çok da bilimler alanında sorunlar yaratmıştır. Bilindiği üzere, modern düşüncenin kesin sınırlar çizme, sınıflandırmalar yapma eğilimi bilimler arası ayrışmaların da temelinde yatan gerekçedir. Bilimler modern dönemde özerkliklerini kazanmış, konu, kapsam ve yöntem konularında birbirlerinden farklılaşma yönünde çaba göstermişlerdir. Ancak postmodernist düşünürler disiplinlerarasılık kavramı üzerinde durmuşlardır.

Disiplinlerarasılık söylemi, 1970’lerde postmodernist düşüncenin yaygınlaşmasıyla etkinliğini artırmıştır. Disiplinlerarasılık konusu, Frankfurt Okulu’nun postmodernistlerce benimsenen en önemli miraslarından. “Hem eleştirel teori, hem de postmodern teorisinin büyük kısmı ... toplumsal gerçekliğin bölgeleri arasındaki sabit sınırlar tesis eden akademik işbölümüne saldırır ve disiplinler-üstü söylemlere başvurur, ... toplum teorisi, felsefe, kültür teorisi ve politik ilgileri kendi teorilerinde birleştirir” (Best ve Kellner, 1998: 261).

Modern ve postmodern anlayışlar arasında bilim hususundaki en temel ayrışma noktası metodolojiktir. Modern bilim anlayışı metodolojik tekçiliği ve katı bilimsel prosedürleri öne çıkarırken postmodernizmin yöntem anlayışı, şizoanalizdir. Jameson şizoanaliz konusunu ele alırken Lacan’ın şizofreni tanımından yola çıkmış. “Lacan şizofreniyi imleyici zincirde, yani bir ifade veya anlamı oluşturan birbirine bağlı dizimsel ... imleyenler dizisinde bir kopma olarak tanımlar” (Jameson, 1994b: 85-86). Teorik manada şizoanaliz “toplumun tüm alanlarında birey ve gruba özgü bilinçdışı yatırımların merkezsiz ve bölük pörçük bir analizini yapmaya girişir... (ve) ...modern özdeşlikleri tahrip etmeye ve yeni postmodern arzulayan özneler yaratmaya bakar” (Best ve Kellner, 1998: 114-115). Şizoanaliz, postmodern araştırmacının konumuyla bağlantılıdır. Postmodern araştırmacılar “şizofrenikler gibi gerçeği farketmezler ... teorik kesinliğe bu kapalılık, araştırma sürecini güçlendirir” (Murphy, 2000: 66). Modern hakikat anlayışından apayrı bir yerde duran “Şizo-analist ‘öznel olan şeyi egemen anlamlara ve toplumsal yasalara uygun hale getirmeye’ çalışmaz” (Murphy, 2000: 67). Şizoanaliz, postmodernistlerce kurgulanan parçalanmış dünya ve birey imgeleriyle ve postmodernistlerin modernizme muhalif/alternatif konumlarıyla örtüşen bir yöntemdir.

Postmodernist toplum ve siyaset eleştirisi simülasyon kuramında billurlaşır. Best ve Kellner’e (1998: 138) göre, simülasyon konusunu en çok irdeleyen düşünürlerden biri olan Jean Baudrillard

“tarihteki yeni bir çağ olarak postmodernlik anlayışının inşa edilmesi doğrultusundaki ilk girişimi” yapan düşündürdür. O, “yeni çağın başpapağı”dır (Best ve Kellner, 1998: 140). Baudrillardcı perspektiften bakılırsa, modern dönemin sona erişiyile birlikte, modern gerçeklik anlayışının da vadesi dolmuştur. Baudrillard’a göre, “Bir köken ya da bir gerçeklikten yoksun gerçeğin modeller aracılığıyla türetilmesine hiper-gerçek yani simülasyon denilmektedir” (1998b: 11). Baudrillard’a göre, “Politik boyutundan bütünüyle arındırılmış olan iktidar kitlesel üretim ve tüketime ait sıradan bir mala dönüşmüştür” (1998b: 41). Üstelik bu dönüşüm, maddi üretimin dahi “hipergerçek bir şeye” (Baudrillard, 1998b: 37) dönüştüğü bir dünyada gerçekleşmiştir.

Baudrillard’ın simülasyon kuramının ana düşüncelerinden biri, hipergerçekliğe dönüşüm sürecinden, simülasyon haline gelişten hiçbir şeyin uzak kalamayacağı yönündedir. “Artık hiçbir şey (Tanrı bile) sona ererek ya da ölümlerle yok olmuyor; hızla çoğalarak, sirayet ederek, doygunluk ve şeffaflık yoluyla, bitkinlik ve kökü kazınma yoluyla, simülasyon salgını ve ikinci varoluş olan simülasyona aktarılma yoluyla yok oluyor her şey” (Baudrillard, 1998a: 11).

Her ne kadar Baudrillard, Nietzsche’yi izleyerek Tanrı’nın yok olduğunu ya da hipergerçek bir şeye dönüştüğünü iddia etse de postmodernistler genelde dine ve geleneğe geri dönüş fikrini savunurlar. Postmodernistlerin bu savunusu meta anlatılara inanmazlık düşüncesiyle temellendirilir. Adair’e (1994: 25) göre modernliğin krizinin çıkış yolu, postmodernistlerce “geçmişin yeniden istila edilmesinde” bulunmuştur. Postmodernistler, eleştirileriyle yarattıkları toplumsal yıkımın sonuçlarının hafifletilmesi için dine dönüşü gerekli görmüşlerdir. Postmodern söylemde dine dönüş, her şeyin bulanıklaştığı bir ortamda bir sabite tutunma ihtiyacını karşılama amaçlıdır.

Postmodernistler dine ve geleneğe yaptıkları bu vurgu nedeniyle oldukça yoğun biçimde eleştirilmişlerdir. Türkiye’de de postmodernizmin çok eleştirilmesinin nedenlerinden biri, onun dine ve geleneğe vurgu yapmasıdır. Ülkemizde bazı kesimlerin postmodernizme mesafeli duruşu, postmodernizmin, “bilimden boşalttığı meydanı geleneğe peşkeş çektiği” (Soykan, 1993: 142) yolundaki inançtır.

3. POSTMODERNİZM NEYE KARŞI?

Postmodernizm, modernliğin hemen her alanına dönük bir eleştirisi olarak değerlendirilebilir. Postmodernizm, modernliği sıkıntılı ve olumsuzluklar taşıyan bir alan olarak ele alır ve onun yarattığı sıkıntıları aşmayı amaçlar. Bu bağlamda, modernlikte öne çıkarılan hemen her şey, postmodernist düşünürler tarafından tâli olarak addedilmiş ve önemli ölçüde zıtlarıyla ikâme edilmiştir.

Modernlik, eleştiri vasıtasıyla, kendisine dâhil olan toplumların dinamizmini sağlarken, bir yandan da o toplumlara yeni bir düzen verme çabasıyla, onları statik hale getirmeyi amaçlar. Bir anlamda, modernlikte gerçekleşen dönüşümlerin özü, toplumların yeni bir statükoya sokulmaları için devindirilerek eski statükodan çıkarılmalarıdır.

Postmodernizm modernlikle sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu ilişki irdelendiğinde, varislik, düşmanlık, alternatif olma, yıkarak yerini alma, reforme ederek devam ettirme gibi boyutlar ortaya çıkmaktadır. Postmodernizm, temelde hem modernlikten kopuşu hem de onun devamı oluşu ifade eder. Bu çok da yadırganacak bir şey değildir. “Tarih olsa olsa, içinde radikal ya da değil kopuşlar taşıyan bir sürekliliktir; çünkü kopuş, ‘bir şeyden’ kopmayı gerektirir; kırılma boşlukta gerçekleşmez, kırılmanın

olabilmesi için kırılabilme özelliğine sahip bir şey önceden var olmalıdır” (Arslan, 2000: 2). Bu ikircikli konum, ne modernizme ne de postmodernizme aykırıdır. “Modernizm Hegel’le Kierkegaard’ı kaynaştırmayı, ‘hem/hem de’ ile ‘ya/ya da’ nın ikisini birden benimsemeyi ve ikisini de benimsememeyi seçmiştir. Cesur bir formüldür bulduğu: ‘Hem/hem de ve/veya ya/ya da’” (Mc Farlane’den aktaran Oktay, 2000: 11). Postmodernist literatür üzerine yapılacak üstünkörü bir inceleme bile, bu formülün postmodernist tutumu özetlediğini ortaya koyacaktır.

Postmodernizmin modernlikle ilişkisi hakkında Gilbert Adair’in (1994: 24), “postmodernizm modernizmin tükenişinde içerilmiş olarak mevcuttu”, tespiti oldukça isabetlidir. Adair (1994: 26), bu doğrultuda postmodernizmin “toplumsal, kültürel, ekonomik ve ideolojik tarih içerisindeki modernizmin dürüst ilkelerinin ve uğraş alanlarının artık işleyemediği ama yerlerine yeni değerlerin koyulamadığı bir geçiş döneminin zirvesi” olduğunu bildirir.

Postmodernist tavır alışın boyutlarının önemli kısmı, postmodernizmin modernlikteki ilerleme fikrine yönelik şiddetli eleştirisinde belirginleşir. Modernliğin söylemleri bir vaatler manzumesi şeklindedir. Bu söylemlerin temelleri aydınlanma düşüncesinin iddialı, put kırıcı, reformist düşünürlerinin fikirlerinde yer alır. Bu düşünürlerin ortak iddiaları, aklın o dönemde kurulmakta olan yenedünyanın tek gerçek rehberi olması gerektiğidir. Bu rehberlik olması gerektiği gibi gerçekleşirse, dünya cennetin yeryüzündeki yansıması haline gelecektir. Sonsuz ve sınırsız ilerleme, insanlığın mutluluğunu, refahını ve evrensel barışı tesis edecektir. Söylemsel olarak belirtilen kavramların etkin olmaları beklense de, toplumsal ve düşünsel hiyerarşideki değişiklik özden ziyade biçimde gerçekleşmiştir. Din adamlarının yerini alan filozoflar, Ortaçağ düşüncesinden kopuşun gerekliliği olarak Tanrı otoritesinin yerine bilimin otoritesini, vahyin yerine aklı koymuşlardır.

20. yüzyılda yaygınlığını dünya ölçeğine taşıyan modernliğin temel tezleri, uygulama sürecinde beklenenden oldukça farklı sonuçlar doğurmuştur. Aydınlanma düşünürlerinin fikirleri, postmodernistlere göre, 20. yüzyılda dünyayı küresel ölçekli savaflara ve yıkımlara sürükleyen Batı’lı devletlerin ideolojilerine temel oluşturmaları nedeniyle sabıkalı hale gelmişlerdir. Bu yaklaşıma göre, “Rousseau’dan Locke ve Hume’dan Jakoben terörüne ya da Hiroşima’ya ulaşılmışsa; Hegel’in parlak felsefesi ve Marx’ın kapsamlı öğretisi giderek Stalin ya da Gulag uygulamalarını getirmişse ... bu düşünürleri sorumsuz saymamak gerekecektir” (Şaylan, 1999: 239).

Zygmunt Bauman’a göre modernlikte var olan totaliter eğilim Nazizm ve Komünizm tarafından en uca çekilmiştir. “Birincisi modern formuyla ‘arılık’ sorununun karmaşıklığını ırkın arılığında; ikincisi de sınıfın arılığında yoğunlaştırdı” (Bauman, 2000: 23). Bauman, modern ulus devlet yapısının, totaliter eğilimlerinin Nazizm ve komünizme nazaran daha az da olsa sürdüğünü bildirir.

Modernliğe yönelik bu ve benzeri eleştirilerle temellenen postmodern itiraz yaygınlaşarak, “bütün modern önceliklere, kariyer, bireysel sorumluluk, bürokrasi, liberal demokrasi, hümanizm, eşitlikçilik, yansız işlem ve süreçler, gayri şahsi kurallara” yönelmiştir (Cevizci, 2002: 840). İnsandan ve insani algılama tarzlarından bağımsız, makinavari bürokratik “demir kafes”ler postmodernistlere göre günümüz insanına ve toplumlarına dar gelmektedir. Postmodernistler, modernlikte koyutlanan bu tip yapıların dönüştürülmesi, hatta tamamen ortadan kaldırılması gerektiği fikrini savunmaktadırlar. “Modern epistemoloji kendi sistemine uyduramadığı her bilgi, değer ve normu başka diye adlandırıp dışladığı gibi, onlara sahip olan ya da benimseyen kişilere karşı baskıcı, aşağılayıcı, hatta bazen yok

sayan bir tavır takınır. Postmodernizmi modernizmin bu sınırlayıcı, sınıflandırıcı ve mutlak belirleyici tutumu içten yıkabilen bir yöntem olarak gördüğümüzde, onun entelektüel alana kazandırdığı özgürleştirici, demokratik ve bilinçlendirici etkiyi kavrayabiliriz” (Doltaş, 1999: 19).

Modern düşüncenin evrenselciliği, postmodernistler için sorunlu bir alan oluşturmaktadır. Modern düşüncenin evrensellik iddiaları, özünde Batı'nın etnosantrizmini barındırmaktadır. “Aydınlanma düşüncesinin temel sorunu, ‘öteki’ konusunda hiçbir kavrayışı olmadığı değil, ‘öteki’nin etnosantrik bir tarzda, türdeş ve mutlak özelliklere sahip olduğu varsayılan bir mekânsal düzende, zorunlu olarak bir mahale sahip olduğu (ve bazen bu mahale ‘bağlı kaldığı’) yolunda bir inanıştı” (Harvey, 1997: 281).

Modernlikte temel amaç, Batı’lı değerlerin evrenselleştirilmesi ve Batı-dışı toplumların bu değerler çerçevesinde yapılanmasının beklenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak, bir yandan da Batı-dışı toplumların hiçbir zaman Batı gibi olamayacakları vurgulanmakta, evrensellik iddialarının yara aldığı göz ardı edilerek, bu durumun nedenleri tarihsel arka planlarda aranmaktadır. “Gerçekten, yakından incelendiğinde, haksız ve baskıcı evrensel sistemlerin postmodern eleştirisinin gücünü haksızlığa ve baskıya maruz kalmama evrensel hakkını kabul etmesinden aldığı açıkça görülür- yoksa üst anlatıların yanlış olup olmadığı, baskıcı olup olmadığı kimin umurunda olurdu ve bunlar artık kimseyi kabule zorlamasaydı terk edilmeleri için hangi sebep ileri sürülebilirdi” (Connor, 2001: 360).

Postmodernistler, evrensellik iddiasında olan değerlerin karşısına kısmi, yerel, etnik, hatta bireysel değerlerin koyulabileceğini savunurlar. Onlara göre evrensel değerlerin savunusu, bu değerlerin kabul ettirilmesi için kimi zaman gayri meşru ve baskıcı yolların izlenmesine onay vermek anlamına gelebilmektedir.

Bu ve benzeri düşünsel temellerden hareket eden postmodernizm, “Marksizmi, Hristiyanlığı, faşizmi, Stalinizmi, liberalizmi ve modern bilimi, v. b. g, bunların hepsini birden aynı kefeye sokar ve bütün bunların söz merkezci, aşkın ve bütünselleştirici üst anlatılar olduklarını söyleyerek hepsini elinin tersiyle iter” (Cevizci, 2002: 841).

Modern bilim, üst anlatı olarak adlandırılanların arasında en şiddetli eleştirilere maruz kalanlardan biridir. Örneğin, Foucault’ya (2001: 53) göre modern bilimin deneye dayalı hakikat anlayışı “engizisyonun kızıdır; sorular sormanın, cevap verdirtmenin, tanıklar toplamanın, ileri sürüşleri denetlemenin, olguları ortaya koymanın, yönetsel, adli ve siyasi iktidarın kızıdır.”

Postmodernist modern bilim eleştirisi, modern bilimin en sağlam gözükene, yöntemi tüm diğer bilimlere örnek gösterilen kısmı olan doğa bilimlerine de yöneltilmiştir. Doğa bilimleri alanında da “postmodern bilim’ teriminin Newton’cu belirlemecilikten ..., Kartezyen ikicilikten ... ve temsil esasına dayalı epistemolojiden kopulmasına gönderme yaptığı bir postmodern dönüm noktasıyla karşılaşıyoruz” (Best ve Keller, 1998: 46).

Postmodernist tutumun genel çerçevesini belirleyen düşünce, üst anlatılara inanmazlık ve üst anlatıların dünyadaki hiyerarşik yapılanmaları Batı lehine meşrulaştırdıkları düşüncesidir. Evrensellik iddiasındaki bilime ve temelci bilimsel açıklama metotlarına yönelik bu eleştiri, bu görüşlerin yanıltıcılıklarına olduğu kadar, bu görüşlerden hareketle varılan totaliter uygulamalara da yöneliktir.

Modern bilim anlayışının en önemli eleştiricilerinden biri olan “Feyerabend’e göre her kültür, her ulus kendi gereksinmelerini karşılayacak bir bilim oluşturabilir” (Güzel, 1996: 30). Bilim de diğer

anlatılar gibi bir anlatıdır. Diğerlerinden ne daha aşağı ne de daha yukarı bir konumdadır. Lyotard'ın çalışmasının son cümlesi modern düşüncenin oluşturduğu cenderenin kırılmasına yönelik bir davettir: “Gelin bütünlüğe karşı savaş başlatalım, gelin sunulamayana tanıklık edelim, farklılıkları etkin kıлып, adın onurunu kurtaralım” (2000: 159). Bu çağrı adeta, hiyerarşik yapılanmanın yerine çoğulluğun geçirilmesinin yöntembiliminin giriş cümlesidir.

Postmodernistler ayrıca, modern düşüncenin temellerinden birini oluşturan, modernliğin modernlik öncesi dönemlerden üstün olduğu tezine de karşı çıkarlar. Modern düşüncenin bilim ve yöntem paradigmasını oluşturan pozitivizm, yapılan bu üstlük altlık sınıflamasını meşru kılar. Çünkü pozitivizm, düalizme dayanır.

Dünyanın birbirine indirgenemez kavram çiftleriyle açıklanabileceğini savunan düalizm, “beden-ruh, beyin-bilinç, madde-zihin, birincil nitelikler-ikincil nitelikler...” (Arslan, 1995: 550) ve benzeri dikotomiler kurar. Modern düşüncenin en önemli temellerinden biri olan pozitivizmin bakış açısını benimseyen düşünürlerin ortak özelliği “tercihlerini, bu birbirine karşıt nihai gerçeklik düzeylerinden birinciler lehine kullanmaları ve birinci gerçeklik düzeyini nihai ve ana gerçeklik düzeyi saymalarıdır” (Arslan, 1995: 550).

Postmodernizm, bilimlerin modern dönemde belirlenmiş olan çalışma tarzlarına da eleştiriler getirir. Örneğin postmodernist cenahta tarih disiplininin bir meta anlatılar manzumesi olduğu görüşü hâkimdir. Günümüzde, tarihin daha az iddialı olması ve daha küçük hikâyeler anlatması gerektiği görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Bu yeni tarih anlayışına göre “tarih ile bağlarımız bu günün anlaşılması için vardır diyebiliriz. Dünyanın tarihine saklanarak hareket edemeyiz” (Akay, 2002: 211).

Postmodernistlerin tarih görüşü, modern çizgisel zaman anlayışının reddine dayanır. Bu görüşe göre zamandan ziyade uzam ele alınmalıdır. “Postmodern tarih, zaman ve coğrafya görüşleri sıkı sıkıya iç içe geçmiştir. Hiçbir modern varsayımla uyumsuz. Çizgisel zaman reddedilince onu temel alan göreneksel tarihin üzerine de otomatik olarak gölge düşmüş olur” (Rosenau, 1998: 132). Bu yaklaşım yalnızca tarih disiplininin yeniden yapılandırılmasını içermez. Eğer postmodernistler çizgisel olmayan bir tarih anlayışı doğrultusunda “tarih, zaman ve mekan konusundaki bütün modern varsayımları ortadan kaldıracak olurlarsa toplum bilimlerinin tamamının yeni baştan yaratılması gerekecektir” (Rosenau, 1998: 125).

Postmodernistler, eleştirel tutumlarını modern ontoloji ve epistemoloji konularını ele alırken de sürdürmüşlerdir. Postmodernist düşünceye göre, modern teori ve hakikat anlayışı birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. “Aristoteles'ten beri bilinen hakikate ilişkin mütekabiliyet teorisini, postmodernistler güvenilir bir teori saymazlar” (Murphy, 2000: 61). İlkçağ filozoflarından bu yana Batı düşüncesinde yer alan hakikat sorunu modern düşüncenin Aydınlanmacı köklerinde yeniden doğarak varlığını modern ve postmodern dönemlerde de sürdürmüştür. “Hakikat düzene, kurallara ve değerlere gönderme yapar; mantığa, rasyonaliteye ve akla bağımlıdır ki postmodernistler bunların hepsini sorgularlar” (Rosenau, 1998: 134).

Hakikatler üzerine temellendiği iddia edilen modern düşüncelerin postmodernist eleştirisi hakikatin neliği üzerine eğilmiştir. Postmodernistlere göre, “hakikat kaynaklanan bir şeydir, kaynak değildir” (Murphy, 2000: 61) ve bu nedenle temel olarak addedilmesi şüpheli hale gelmektedir. Postmodernistlere göre hakikatin kaynağı imgedir. “İmge gerçekliğin kanıtıdır; imgeler ise imal

edilebilir, manipüle edilebilirler” (Harvey, 1997: 34).

Postmodernistler modern teori ve metodoloji ile uyumsuzluk içindedirler. “Modern teori, belli bir metin içinden tek bir yorum, bir teori belirlemeye çalışarak post-modernistlerin vurguladığı çoğul yorumun aleyhine işler” (Rosenau, 1998: 141). Oysa postmodernist tavır alış, bunun tam zıddı bir yönü işaret etmektedir. “Postmodern teori, teorinin gerçekliği yansıttığı yollu modern inancın ve temsilin ... eleştirisini yaparak, teorilerin kendi nesnelere üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğunu ve dünyaya ilişkin tüm bilişsel ... temsillerin tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini savunan perspektifçi ve görelilikçi bir konuma yerleşir” (Best ve Kellner, 1998: 18).

Postmodernistler, yoğun eleştirilere tabi tutulan modern temsil kurumuna güvensizlikten dolayı demokrasiye şüphe ile yaklaşır. Postmodernistler demokrasiyi eleştirirler de, bütünüyle reddedilmesi gibi bir yola başvurmazlar. Postmodernistlere göre demokrasinin problemlü yönü, liberal versiyonudur. “Batı sendromunun vazgeçilmez bir parçası olduğu ölçüde modern demokrasi (Burada liberal-eşitlikçi demokrasi anlamında) ... alternatif yaşam biçimlerine muhaliftir. (Eşit özgürlük şeklindeki) Evrenselci ilkelerle bütünleşen radikal kültürel demokrasi kültürel çeşitliliğe kolaylıkla yer veremez” (Dallmayr, 1999: 397). Eşitliği temel alan modernliğin liberal demokrasi ve siyaset anlayışı herkesin eşitliği değil, herkesin belirli bir seviyede eşitlenmesi üzerine kuruludur. Eşitlenecek seviyenin belirlenmesi gücünün belli ellerde olması nedeniyle anti-demokratik ve baskıcı uygulamalar yirminci yüzyıl boyunca süregelmiştir. Modern demokrasilerde, “farklılıkların kamusal alanda yeterince tanındığı alternatif kurumsal çerçeve henüz geliştirilememiş ve sorunlu olmaktan kurtulamamıştır” (Gould, 1999: 244). Talep edilen demokrasi modeli, radikal demokrasidir. Etnik, kültürel hatta grupsal farklılıkların içinde barınabileceği bir demokrasi anlayışı kurgulanmak istenmektedir.

4. POSTMODERNİZME YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Modernliğin tükendiği ve yeni bir döneme girildiğine ilişkin postmodernist savlar, aynı zamanda, postmodernizmin varlık nedenlerini oluşturur. Modernlik varlığını devam ettirseydi, onun yeni ya da post bir versiyonuna gerek kalmayacaktı elbette. Bu doğrultuda, postmodernizmin iddia edildiği kadar yeni şeyler söylemediği ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, postmodernist söylemlerde bazı yeni şeyler olsa da “bunlar, sadece aşına olduğumuz paradigmalardan parçalanmaları şeklinde mevcuttur” (Küçük, 2000: 26). Örneğin postmodernistler zaman zaman karşı olduklarını iddia ettikleri modern yaklaşımlara benzer şekilde kesinlik ve kapsayıcılık vehimlerine kapılmışlardır. Connor’a göre, “Postmodernist söylemde, artık hiçbir konsensüs olanağının kalmadığı konusunda büyük ölçüde konsensüs bulunması, nihai otoritenin ortadan kalktığı otoriter bir tavırla ilan edilmesi ve bütünlüğün artık temsil edilemez olduğu bir kültür durumunun bütünsel ve kapsamlı bir anlatısının dolaşıma sokulup desteklenmesi gerçekten çarpıcıdır” (2001: 23).

Ali Yaşar Sarıbay da bir postmodern toplumdan bahsedemeyeceğimizi belirtmiştir: “Bana göre, ‘postmodernist’ olarak nitelenen düşünürleri neo-modernist olarak tanımlamak daha doğru olur ... post-Marksist dediğimizde nasıl ki Marx’ı eleştiren, ama özünde reddetmeyenleri anlıyorsak ... bu postmodernistler için de geçerlidir” (Sarıbay, 2001: 106). Postmodernizm hakkındaki tartışmaların çokluğu “zaten hakkında yeterince tartışmanın yapıldığı bir kelime olan ‘modern’in birbirinden şüpheli birer ön-ek ve son-ek arasına sıkıştırılmış olmasından dolayı”dır (Adair, 1994: 23). Konuya daha ılımlı

yaklaşan bir düşünür olan Giddens'a (1994: 48) göre var olan değişimleri "modernliğin kendini anlamaya başlaması olarak görmek daha anlamlıdır." Aynı doğrultuda, Giddens, modernlikte bazı değişiklikler olduğunu kabul etmiş, ancak bu değişikliklerin modernliğin aşıldığı anlamına gelmediğini belirtmiştir. Giddens'a göre insanlık, postmodernlikte değil, *yüksek modernlik döneminde* yaşamaktadır (1994: 146).

Postmodernizm, bu noktada var olan düzenin korunması işlevini üstlenmiştir. Neo-liberal ekonomi politikalarının meşrulaştırılması, postmodernizmin muhafazakâr bir konum işgal etmesiyle sağlanmaya çalışılmaktadır. "Postmodernizmin yöneldiği muhafazakârlık, Habermas anlamında örtük bir faşizme yönelmiştir" (Kızılçelik, 2000b: 166). Nitekim, Habermas (1994: 42), postmodernistleri "yeni-muhafazakarlar" olarak adlandırmaktadır.

Keza Habermas, postmodernizmin modernliğe yönelik karşı çıkışlarını ortaya koyarken toptancı bir tavır sergilemesini de eleştirilmiştir. Habermas, postmodernistlerin eleştirilerini "üzerinde durdukları zemini de yıkacak biçimde ileri götürdüklerini, 'banyo suyuyla birlikte bebeği de' attıklarını vurgulamaktadır" (Kızılçelik, 2000b: 165). Örneğin, postmodernistler modern özne anlayışına yönelik eleştirilerini genelleştirerek modernliğin tamamına yayarlar. Oysa Cahoon'a göre, "modernlik hiçbir zaman öznelcilikle aynı anlama gelemmez" (2001: 300). Ancak postmodernistler modern düşüncenin total ve belirlenmiş bir özne anlayışına sahip olduğunu, bunun yerine her bireyin kendi özgünlüğünü ifade edebileceği bir özne anlayışının ikame edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Bu tavır aşırı düzeyde bir görelilikçiliğe yol açmaktadır. Görelilik temelli postmodern düşünce, Harvey'e göre, "ötekinin anlaşılacağı yolundaki ısrarıyla, ... yapıbozumu yönündeki nihilizm derecesine varan eğilimiyle, estetiği etiğe tercih etmesiyle çok fazla ileri gider. Her türlü tutarlı politikanın olanaksız hale geldiği noktaya ulaşır" (Harvey, 1997: 317). Postmodernizmin bu tavrının bir statüko ideolojisi yarattığı düşünülmektedir. Bu görüşe göre postmodernist "görecelilik ve akla güvensizlik, daha iyi bir geleceğe inanmayı ve temel toplumsal sorunların çözüm olasılıklarını olanaksız hale getirmiştir" (Kızılçelik, 1996: 165). Gellner'e (1994: 125) göre görelilik yanlısı konumlar işgal eden ve yorumsamayı ön planda tutan postmodernistler "aslında tüm kültürel görüş açılarına eşit geçerlik tanımaz. Onların sunduğu biçimiyle yabancı anlam dizgeleri, hala tüm derinliği ve kaçınılmazlığıyla bu günkü batı biliminin terimleriyle kavranan bir doğal ortam içine yerleştirilmiştir." Postmodernist görelilik anlayışı, postmodernizmin asıl kaynağından, yani Avrupa ve Amerika'dan uzaklaştıkça daha farklı sorunlara yol açmaktadır. Postmodernizm "batılı olmayan ve modernist yaklaşımın iyice anlaşılmadığı toplumlarda sorumsuz bir göreceliliğin özü olarak kullanılabilir" (Doltaş, 1999: 31).

Postmodernist düşüncede her şey bir metindir. Bu bağlamda dünya da bir metindir. "Postmodernistlere göre, metin veya dünya asla basitçe okunamaz. Çok daha köklü okuma metne dayalıdır ve dünya inşa etmektir" (Murphy, 2000: 40). Bu durumu en iyi şekilde, metnin dışında hiçbir şeyin olmadığını ileri süren Jacques Derrida formüle etmiştir. "Bauman, Derrida'nın şunu kastettiğini ileri sürer: 'Bilebileceğimiz her şey bir metindir; biz onun anlamını kavramaya çalışırken bir metnin bizi gönderebileceği tek yer bir başka metindir; bilebileceğimiz hiçbir şey bir metin olmaktan daha iyi, daha sağlam ya da herhangi bir biçimde farklı bir statü iddia edemez'" (Bauman'dan aktaran Rosenau, 1998: 70). Her şeyin metin olarak algılanması postmodernizmin faaliyet alanını alabildiğince genişleten bir

durumdur. Dolayısıyla postmodernist entelektüel faaliyet kendisini insana dair hemen her alanda söz sahibi görmeyi içermektedir.

Oysa Giddens'a (1994: 46) göre postmodernizm tartışıldığı kadar geniş boyutlu değildir, aksine, "modernliğin doğası üzerine estetik düşüncenin çeşitli yönleriyle ilgilidir." Postmodernizmin estetik boyutu, postmodernist düşünce içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Nietzsche ve Heidegger gibi postmodern düşüncenin temel öncüllerini ortaya koymuş filozofların ve Foucault ile Derrida gibi postmodernist olarak adlandırılan düşünürlerin "estetik bir duyarlılığa sahip oldukları dikkat çeker" (Megill, 1998: 26). Estetik alana yapılan vurgu postmodernizmin kültürün yalnızca bir boyutuyla ilgili olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu boyut popüler kültür olarak nitelenebilir.

Postmodernizm popüler kültürle o kadar iç içedir ki, bu iç içe olma durumu "bir ulusu meydana getiren kültür ise, post-modern ulusu meydana getiren popüler kültür dediğimiz şeydir" (Sarıbay, 2001: 218) anlayışına kaynaklık eder. Postmodernist popüler kültüre, medyatik kitle kültürü de denilmektedir. Bu kültürün özü, "gerçeği sorgulamaya ve irdelemeye değil, onu kabule dayalıdır" (Kahraman, 2002: 192). Bahsi geçen kabulleniş durumu toplumu pasifize etmektedir. Amaç, toplumun kapitalizmin güncel versiyonuna adapte edilmesidir. Pasifize edilen toplum, sürekli olarak alıcı ve nihayetinde tüketici konumuna gelecektir. Böylece, toplumun ilgi, ihtiyaç ve istekleri popüler kültür üreticileri, daha doğrusu onların patronları tarafından belirlenecek, toplum tüketime yönlendirilecek, sürekli artan üretim ve kârdan başka yaşam yolu bulunmayan kapitalizmin devamlılığı sağlanacaktır.

SONUÇ

21. YÜZYILDA POSTMODERNİZM

Postmodernizm, en azından söylem düzeyinde modernliğin eskidiğini, işlevlerini yitirdiğini, aşılması ve terk edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Postmodernizmin bu iddiası, Batı'da oldukça yoğun tartışmalara neden olmuştur. Ulrich Beck'in belirttiği üzere; "'Post' zamanımızın anahtar kelimesidir. Her şey 'post'tur. ... 'Postmodernizm' ile birlikte her şey belirsizleşmeye başladı. ... 'Post', modaya kapılan çaresizlik için anahtar kelimedir. Adını koyamadığı bir 'post' durumunu çağırıştırır, adlandırdığı ve olumsuzladığı mevzularda ise bildik olanın katılığında mevcudiyetini sürdürür" (2011: 7).

Alanının sürekli genişleyen, farklı biçimler alan, aldığı her biçimle yeni yorumlara yol açan doğası göz önüne alındığında, postmodernistlerce yapılan postmodernizm tanımlarındaki karmaşıklık ve muğlaklık açıklanabilir hale gelmektedir. Agnes Heller, postmodernlik adlandırmasının doğru olamayacağına vurgu yaparak, "insanlar yaşadıkları zamanın adını asla bilemediler ve biz bu kurala istisna teşkil etmiyoruz" (Heller, 2000: 200) demiştir. David Harvey'e göre ise "insanı bütünüyle sarmalayan bir şimdiki an durumunun eleştirel bir değerlendirmesini yapmak hiçbir zaman kolay değildir ... bizi tartışılan şeyin kendisine geri gönderen bir değerlendirmeden kaçış neredeyse mümkün değildir" (Harvey 1997: 370).

Öte yandan, postmodernizmin dar kapsamlı ve masum bir olgu olarak ele alınamayacağı da iddia edilmektedir. Bu görüşe göre, “postmodernizm’de diğer ‘izm’ler gibi bir ‘izm’, diğer izm’ler kadar izm’dir ... diğer entelektüel izm’ler gibi ‘postmodernizm’ de kısmen yansıttığı çağdaş Batı toplumunu meşrulaştıran bir ideolojidir (Arslan, 2000: 4).

Modernlikteki en temel statüko, kapitalizmin kendini devam ettirebilme iradesidir. Kapitalizmin güncel görünümünü küreselleşme söylemi oluşturmaktadır. Günümüzde, temel kapitalist öncelikler değişmemiş, ancak kapitalist sisteme küreselleşme, yenedünya düzeni, bilgi toplumu gibi isimler verilir olmuştur. Her ne kadar, postmodernistlerin iddiaları, onların modernliğe, dolayısıyla onun temel unsurlarından biri olan kapitalizme eleştirel yaklaşıkları yönünde de, bu iddia ancak söylem düzeyinde geçerlidir. Postmodern teoriler, ortaya koydukları eleştirilerle modernliği zaafa uğratmaktan çok, onun devamlılığını sağlamaktadırlar.

Postmodernizmi, modernizm sonrası olarak çevirmek/algılamak hatalı bir bakış açısıdır. Postmodernizm, II. Dünya Savaşı sonrası, modernlikte yaşanan problemleri eleştirmek yoluyla modernliğin devamını sağlayan söylemlerin, teorilerin, “izm”lerin üst başlığı olarak ele alınmalıdır. Bu söylemler, teoriler ve “izm”lerin ortak noktaları, Batı kaynaklı oluşları ve Batı’nın Rönesans döneminden bu yana içinde yaşadığı modernlikle birlikte gelişen hâkim konumlarını pekiştirici etkide bulunuşlarıdır. Bu gün, içinde yaşanan düzenin doğasını anlamaya yönelik her çaba modernliği, kapitalizmi, küreselleşmeyi ve postmodernizmi hesaba katmak zorundadır. Bu nedenle, üzerinde çalışılması zor ve zahmetli de olsa postmodernizm, son elli yıldır olduğu gibi, taraftarlarını, karşıtlarını ve onu anlamaya çalışan tüm diğer kültür tüketicilerini radikal söylemleri ve cazip taraflarıyla kendine çekerek meşgul etmeye devam edecek gibi gözüküyor.

21. yüzyılın bilimde ve teknolojiye, özellikle de iletişim teknolojisinde büyük gelişmelere sahne olmasına rağmen aynı hareketliliğin ve büyük sıçramaların entelektüel camiada görülmemesinin postmodernizmin gündemdeki yerini korumasını kolaylaştırıcı etkisi aşikârdır. Öyle ki, insanlık tarihinde görülmemiş hızdaki toplumsal gelişme ve değişmeye rağmen ne genel olarak sosyal bilimler ne de özelde sosyoloji alanında dahi herhangi bir büyük yenilik ya da atılım görülememektedir. Sanat, edebiyat ve felsefe gibi diğer entelektüel uğraş alanlarında da durum farklı değildir. Dolayısıyla postmodernizmin 20. yüzyılın sonunda elde etmiş olduğu başat entelektüel tartışma alanı konumunu, 21. yüzyılda da devam ettirmesi muhtemeldir. Modernliğin temel parametrelerinde büyük bir kırılma gerçekleşmediği, modern düzen yerini yeni ve bambaşka bir düzene bırakmadığı sürece modernlikten beslenen bir alan olarak postmodernizmin tükenmesi mümkün görülüyor. Lakin öneminin ve etkisinin azalmakta olduğu da bilinen bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Adair, Gilbert, (1994), Postmodernci Kapıyı İki Kere Çalar, çev. N. Dilekbaş, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akay, Ali, (2002), Postmodern Görüntü, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Anderson, Perry, (2002), Postmodernitenin Kökenleri, çev. E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, Hüsamet, (1995), "Pozitivizm Bir Bilim İdeolojisinin Anatomisi", ed. Sabahattin Şen, Türk Aydın ve Kimlik Sorunu, İstanbul, Bağlam Yayınları: 541-583.
- Arslan, Hüsamet, (2000), "Türkçesine Önsöz Yerine/ Postmodernite Postmodernizm ve *Türkiye*", John W. Murphy, Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri, İstanbul, Paradigma Yayınları: 1-7.
- Baudrillard, Jean, (1998a), Kötülüğün Şeffaflığı, çev. I. Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, Jean, (1998b), Simülarklar ve Simülasyon, çev. O. Adanır, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları.
- Bauman, Zygmunt, (2000), Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, çev. I. Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Beck, Ulrich, (2011), Risk Toplumu, çev. K. Özdoğan ve B. Doğan, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Belek, İlker, (2000). Postkapitalist Paradigmalar, İstanbul, Sorun Yayınları.
- Best, Steven ve Kellner, Douglas, (1998), Postmodern Teori, çev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Büyükdüvenci, Sabri ve Samire Ruken Öztürk, (1997), "Postmodernizm ve Sinema", S. Büyükdüvenci ve S. R. Öztürk (Ed.), Postmodernizm ve Sinema, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları: 13-30.
- Cahoone, Lawrence E., (2001), Modernliğin Çıkmazı, çev. A. Demirhan ve E. Çatalbas, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Cevizci, Ahmet, (2002), Paradigma Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Connor, Steven, (2001), Posmodernist Kültür, çev. D. Şahiner, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Çiçek, Dursun, (1994), Postmodernizmin İslamcılar Üzerindeki Etkisi, Kayseri, Rey Yayıncılık.
- Dallmayr, Fred, (1999), "Demokrasi ve Çokkültürlülük", çev. Z. Gürata ve C. Gürsel, Demokrasi ve Farklılık, ed. Seyla Benhabib, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı: 394-418.
- Doltaş, Dilek, 1999. Postmodernizm: Tartışma ve Uygulamalar, İstanbul, Telos Yayıncılık.
- Foucault, Michel, (2001), Ders Özetleri, çev. S. Hilav, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Gellner, Ernest, (1994), Postmodernizm İslam ve Us, çev. B. Peker, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Giddens, Anthony, (1994), Modernliğin Sonuçları, çev. E. Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Gould, Carol C., 1999, “Çesitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili”, çev. Z. Gürata ve C. Gürsel, Demokrasi ve Farklılık, ed. Seyla Benhabib, İstanbul, Demokrasi Kitaplığı: 244-267.

Güçlü ve diğerleri, (2002), Sarp Erk Ulaş Felsefe Sözlüğü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

Güzel, Cemal, (1996), “Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend”, Ed. Cemal Güzel, Bir Bilgi Anarşisti: Feyerabend, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları: 9-31.

Habermas, Jürgen, (1994), “Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje”, (çev. G. Naliş), Postmodernizm, Necmi Zeka (Ed.), İstanbul, K11 Yayınları: 31-44.

Habermas, Jürgen, (2000), “Postmoderniteye Giriş: Bir Dönüm Noktası, Olarak Nietzsche”, (çev. M. Küçük), Modernite Versus Postmodernite, ed. Mehmet Küçük Ankara, Vadi Yayınları: 236-261.

Harvey, David, (1997), Postmodernliğin Durumu, çev. S. Savran, İstanbul, Metis Yayınları.

Heller, Agnes, (2000), “Modernitedeki Ahlaki Durum”, çev. E. Çirakman, Modernite Versus Postmodernite, Ed. Mehmet Küçük, Ankara, Vadi Yayınları: 166-183.

Jameson, Frederic, (1994a), Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, çev. N. Plümer, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Jameson, Frederic, (1994b), “Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı”, çev. D. Erksan, Postmodernizm, ed. N. Zeka, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 59-116.

Kahraman, Hasan B., (2002), Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye, İstanbul, Everest Yayınları.

Kızılcılık, Sezgin, (1996), Postmodernizm Dedikleri, İzmir, Saray Kitabevleri.

Kızılcılık, Sezgin, (2000), Sosyoloji Yazıları II, Ankara, Anı Yayıncılık.

Kumar, Krishan, (1999), Sanayi Sonrası Toplumdan Postmodern Topluma, (çev. M. Küçük), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Küçük, Mehmet, (2000), “Modernin Postmodern Karakteri ya da Dönemselleştirmenin İronisi”, Modernite Versus Postmodernite, M. Küçük (Ed.), Ankara, Vadi Yayınları: 21-54.

Liotard, Jean F., (2000), Postmodern Durum, çev. Ahmet Çigdem, Ankara, Vadi Yayınları.

Megill, Allan, (1998), Aşırılığın Peygamberleri, çev. T. Birkan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

Murphy, John W., (2000). Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri, çev. H. Arslan, İstanbul, Paradigma Yayınları.

Oktay, Ahmet, (2000), Postmodernist Tahayyüle İtirazlar, İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Rosenau, Pauline M., (1998), Postmodernizm ve Toplum Bilimleri, çev. T. Birkan, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.

Sarıbay, Ali Y., (2001), Postmodernite Sivil Toplum ve İslam, İstanbul, Alfa Yayınları.

Sarup, Madan, (1996), Postyapısalcılık ve Postmodernizm, (çev. A. B. Güçlü) Ankara, Ark Yayınevi.

Fatih ARSLAN

Soykan, Ömer N., (1993), Türkiye'den Felsefe Manzaraları, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Şaylan, Gencay, (1999), Postmodernizm, Ankara, İmge Kitabevi.

Turner, Bryan Turner, (2002), Oryantalizm Postmodernizm ve İslam, (çev. İ. Kapaklıkaya), İstanbul, Anka Yayınları.

Zeka, Necmi, (1994), "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre", Postmodernizm, Necmi Zeka (Ed.), İstanbul, Kıyı Yayınları: 7-30

OSMANLI DEVLETİNDEN - TÜRKİYE CUMHURİYETİNE İDEOLOJİLERİN ETKİLERİ

Ali Fuat GÖKÇE

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
afgokce@kilis.edu.tr

ÖZET

Fransız devrimi sonrası milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'nde özellikle farklı etnik kimlikler arasında kabul görmüştür. Milliyetçilik ile birlikte meydana gelen isyanlar ve bağımsızlık hareketleri devletin bekasını tehdit eder hale gelmiştir. Süreç içinde farklı düşünceler etrafında devletin bekasını savunma amaç edinilmiştir. Ayrıca devletin ana unsurunu oluşturan kesimde de milliyetçilik ideolojisi ortaya çıkmıştır. Bu ideolojiler, devletin parçalanmasını önlemek amacıyla çeşitli reformlar yapmayı savunmuşlardır. Reformlar farklı kimliklere tanınan haklarla başlamış, devletin yasama, yürütme ve idari organlarının yeniden yapılanmasına neden olmuştur.

Milliyetçilik ve liberal ideoloji diğerleri üzerinde etkili olmuştur. Her ikisi arasındaki mücadele iktidarı ele geçirmekten öteye devletin bekasını sağlamak üzerine kurgulanmıştır. Ancak devlet yönetimine egemen olan ideoloji Osmanlı Devleti'nin son bulmasının önüne geçememiştir. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan ideolojiler ekseninde devlet yönetiminde meydana gelen değişimler ve etkileri incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Osmanlı Devleti'nde görülen ideolojiler kuramsal olarak incelenmiş, sonrasında ise bu ideolojilerin devletin değişim ve dönüşümüne etkileri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, İdeoloji, Liberalizm, Milliyetçilik

THE IMPACT OF IDEOLOGIES FROM OTTOMAN EMPIRE TO TURKISH REPUBLIC

ABSTRACT

Nationalism was especially accepted among the different ethnic identity after French revolution in the Ottoman Empire. Rebellious and independent movements that occurred with nationalism threatened the continuity of the state. In this process, the defense of the continuity of state was the aim of different thoughts. Nationalistic ideology, at part of which comprised the main factor of state, has also ensued. These ideologies have defended reformative opinions to prevent the division of state. Reforms have started with the rights of giving them to different identities and this caused the reconstruction of legislation, execution and judicial body of the state.

Nationalism and liberal ideology has been effective on the others. The struggle of ideology, nationalism and liberalism was fictionalized to ensure the continuity of the state, further power grab. But, the ideology, dominating the power of state, did not prevent subversion of the Ottoman Empire. In this study, the transformations of state and their impacts within the context of ideologies which occurred

in the recent period of the Ottoman Empire, were surveyed. To achieve this aim, firstly, the ideologies in the Ottoman Empire were surveyed as theoretical level, after then the impact of transformation and transition of the state as a result of these ideologies was discussed.

Key Words: Ottoman Empire, Ideology, Liberalism, Nationalism.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine geçiş aşamasında yaşanan değişim ve dönüşüme etki eden unsurlar arasında ülkenin etnik ve dini yapısı önemli yer tutmaktadır. Dine dayalı bir imparatorluktan ulus-devlete geçiş sanıldığı gibi kolay olmamış, temel sorun yeni devletin kimlerden oluşacağı, nasıl kurulacağı ve ideolojinin ne olacağı noktasında odaklanmıştır. Devletin çok kimlikli yapısı uluslararası konjonktürden etkilenmiş, modern devletin doğmasıyla birlikte ortaya çıkan fikir akımları devletin çok kimlikli yapısının çözülme sürecine katkı sağlamıştır. Özellikle Fransız Devrimi dini bir devlette, güven ortamında yaşayan farklı dinden insanların kimliklerini ve geleceğini sorgulamasına yol açmıştır. Bu olay sadece gayrimüslim tebaa için geçerli olmamış aynı zamanda Müslüman halkın var olan kimliklerinin ön plana çıkarılmasına neden olmuştur.

Gayrimüslim halkın hareketlenmesi Devletten toprak anlamında kopuşları ve çözümleri beraberinde getirirken, Müslüman halk arasında görülen fikri hareketler Devletin bekasının sağlanması yönünde olmuştur. Müslüman halk arasında gelişen fikri hareketler aynı zamanda ülkenin değişim ve dönüşümüne katkı sağlamış ve gelecekte oluşacak olan Devletin ideolojisini, kimlerden oluşacağını ve nasıl kurulacağını belirlemiştir.

Bu çalışmada Osmanlı Devletinin son dönemlerinde görülen fikir hareketlerinin amaçları, birbirleriyle olan mücadeleleri, devletin bekasının sağlanmasında ön gördükleri düşüncelerin devletin değişim ve dönüşümüne olan etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla Osmanlı'nın son dönemlerinde görülen düşünceler kuramsal anlamda incelenmiş, bu düşüncelerin devletin yapısında meydana getirdiği değişiklikler ile değişime olan etkileri neden-sonuç ilişkisi içinde irdelenmiştir.

I. OSMANLI DEVLETİNDE DEĞİŞİMİN TARİHSEL ARKA PLANI

Osmanlı Devletinde halkın aydınlanması, Batı ile olan ilişkilerin artması sonucu yeni keşiflerle birlikte sermaye birikimi yapan Batı ülkelerindeki halkın refahının keşfedilmesiyle birlikte gelişmiştir. Öncelikle gayrimüslim halk arasında hak arayışlarının yüksek sesle söylenmeye başlaması yapılacak reformlara hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Ancak bunun öncesine bakıldığında özellikle monarşik bir yönetim şekline sahip ve dine dayalı bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nda reformist hareketlerin daha önceden başladığı görülmektedir. Kanuni Sultan Süleyman sonrasında devlet yönetiminde başlayan sıkıntılı IV. Murat döneminde tamamen ortaya çıktığı görülmektedir. Yine bu dönemde devlet teşkilatındaki bozukluklar ve bunların giderilmesi için alınması gereken tedbirlerle ilgili mutlak güç sahibi Padişaha Koçi Bey tarafından sunulan risale o güne kadar sözle söylenenlerin yazıyla belirtilmesi açısından önem kazanmaktadır (Kurt, 1998: 4-5, Gökçe, 2010: 61).

Yine tarihsel süreç içinde Katip Çelebi'nin *Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar* ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Devlet Adamlarına Öğütler* başlığını taşıyan eserler reform niteliğinde

belgelerdir (Gökçe, 2010: 75).

Osmanlı Devletinin toplum yapısında askeri zümre (saray halkı, ilmiye, seyfiye) önemli bir yer tutmaktadır (Tabakoğlu, 2008: 160). Reformların askeri zümre üzerinde yoğunlaşması yöneten sınıfın düzeltilmesi ile birlikte devletin bekasının sağlanacağı düşüncesinin bir ürünüdür. Bu düşüncenin sonucu olarak ordu üzerinde reform girişimleri yapılarak yeniçerilik sistemi kaldırılmış ve yeni bir ordu kurulmuştur. Ancak askeri zümre üzerinde yapılan reformlar halkın arzusuyla yapılmadığı gibi halkın sorunlarına da çare olmamış, askeri alanda özellikle Avusturya ve Rusya'ya karşı yapılan savaşlarda alınan yenilgiler toplumsal bir değişimin ilk adımları olarak algılanmıştır. Bu zorunlu toplumsal değişimin fotoğrafında ön sırayı Tanzimat Fermanı almıştır (Deniz, 2005: 74).

Devletin bekasını sağlamak ve dış dünyanın güven ve takdirini kazanmak amacıyla yayınlanan Tanzimat Fermanı hukuki bir belge olarak *Charte* özelliğini taşımakta ve fark gözetmeksizin bütün tebaanın şahsi emniyetini ve ferdi haklarını garanti altına almaktadır (Abadan, 1957: 5-10).

Reform sürecinin bir diğer önemli basamağı ise 1856'da ilan edilen Islahat Fermanıdır. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı tebaanın hak ve özgürlüklerini korumayı ve gözetmeyi bir kez daha tekrarlamıştır. Tanzimat Fermanının ilan edilme koşullarının aynıları Islahat Fermanı içinde geçerli olup tabandan olmayıp tepeden inme bir hareket olarak devletin bekasını sürdürmesini amaç edinmiştir (Gümüş, 2008: 219).

I. Meşrutiyet, Sadrazam Sait Paşa'nın gazetelere verdiği demeçlerde belirttiği gibi padişahın o zamana kadar yürüttüğü siyasetten geri adım attığı ve millete hâkimiyet ve denetim hakkını veren bir belgedir (Elöve, 1952: 183). Ancak padişahın gelişen olaylar karşısında Kanun-i Esasiyi rafa kaldırması ve sorumlularını cezalandırması seçkin kesim üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bu etkilerin sonuçları 1908'de hürriyet ilan edilmesiyle son bulmuştur.

Osmanlı Devletinin reform tarihi olarak adlandırabileceğimiz bu süreç İkinci Meşrutiyet ile birlikte son bulmuştur. Sonrasında meydana gelen Birinci Dünya Savaşı ve onun yıkımından kurtulmak için topyekûn yapılan Kurtuluş Savaşı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

İşte bu reform süreci içinde devletin bekasını sağlamak isteyen yönetici seçkinler ile Avrupa'ya okumaya gönderilen gençler ya da elçiliklerde görev yapan Osmanlı vatandaşları arasında çeşitli görüşler, fikirler olgunlaşmaya başlamış ve atılan her reform adımı bunların etkileri olmuştur. Tanzimat Fermanının ideolojik yapısını Osmanlılık, Osmanlı Vatanperverliği oluşturmaktadır (Demir, 2011: 337).

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile yapılan reformları yeterli görmeyen Genç Osmanlılar Cemiyeti çökmekte olan devleti kurtarmanın yöntemlerini I. Meşrutiyete giden yolda aramışlardır (Karaca, 1991: 539, 540).

Yine bu dönemde ortaya çıkan Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımları reform süreçlerine çeşitli şekillerde ve oranlarda etki etmişlerdir. Bu fikri akımların kadrosu daha önce belirtildiği gibi yönetici seçkinler ile Avrupa'ya yolu düşen ya da orada eğitim alan yine seçkin olarak adlandırabileceğimiz kişilerden oluşmaktadır. Hepsinin ortak gayesi ülkenin bekasını sürdürmesini sağlamaktır.

Çalışmanın temelini oluşturan bu fikri akımların değişim ve dönüşüme yaptığı etkiyi incelemeyen önce bu fikirlere kaynaklık eden, onların ortaya çıkmasına ve Batı'da meydana gelen

değişimlere kaynaklık eden milliyetçilik ile diğer fikri akımlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

1.1. Milliyetçilik:

Modern milliyetçilik akımının Fransız İhtilali sırasında doğduğu ve ortaya çektiği genel bir kabuldür. Bu tarihten sonra özellikle Avrupa’da hızla yayılmış ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya gibi çok uluslu ülkelerde olumsuz etkileri görülürken, 1861’de İtalyan birliğinin ve 1871 yılında da Almanya birliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır (Heywood, 2007a: 192).

Milliyetçilik, *Millet* kelime kökünden gelmektedir. Millet ise Latince *Nasci* (doğmak) ile *Natio* (doğumla birlikte ait olma ya da doğum yeri) terimlerinden türemiştir (Vincent, 2006: 379).

Vincent millet kavramının ortak bir soya, tarihe, kültür ve dile sahip bir insanlar grubunu işaret ettiğini ancak bir devlet ile ilişkilendirildiğinde etnik bağlılığından ayrı olarak birçok etnik grupla beraber bir devlete bağlılığın onaylandığını belirtmektedir. Milliyet ise belli bir devletin hukuki yurttaşlığını ifade etmektedir. (Vincent, 2006: 381).

Batılı kaynaklar *Millet* kelimesinin 13. yüzyıldan beri kullanıldığını belirtmektedir (Heywood, 2007a: 191). Ancak Millet kavramı İslamiyet’ten önce Tevrat ve İncil’de mevcut olduğu gibi Kuran-ı Kerim’de de 15 kez anılmıştır (Karpat, 2011: 12).

Millet kelimesi ilk zamanlarda siyasi bir içerik taşımamaktadır. Bu kavram, 18. yüzyılın sonlarına doğru Jakobenlere muhalif olan Fransız papazı Augustin Barruel tarafından kullanılmış ve 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde siyasi bir doktrin ya da hareket olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Heywood, 2007a: 191).

Milliyetçiliğin Fransız Devrimi ile birlikte özellikle 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda siyasi olarak kullanılmaya başlanması aklımıza daha önceden neden kullanılmadığı sorusunu getirmektedir. Daha önceden de toplumlarda ortak soya, tarihe, kültüre ve dile sahip milletlerin olduğu bilinmektedir. Fakat istilacı ve yayılmacı bir yönetim tarzı içeren imparatorluklar ve büyük devletler, bünyesinde barındırdıkları farklı kavimleri, otoritelerini din kurumlarıyla paylaşarak ya da dil serbestliğini kabul ederek bir arada tutmayı başarmışlardır. Mevcut millet anlayışı her toplumun geçmişine, toplumsallaşma kurallarına, yer, zaman, kültür ve din farklılıklarına göre algılanmakta ve merkezi devlet tarafından tarif edilerek, topluma eğitim yoluyla yoğun bir propaganda kullanılarak kabul ettirilmektedir. Karpat, Müslümanların *Millet* ve Hristiyanların *nation* terimlerinin görünüşte aynı siyasi toplumu tanıttıklarını belirtmelerine rağmen içerik olarak farklı olduklarını belirtmektedir. Karpat’a göre Doğu’da toplumsal kimlik dini toplumsallaştırarak içselleştirmiş, kimliğin ayrılmaz bir parçası yapmıştır. Din, Batı kimliğini de etkisi altına alsa da kavim, etnik kimlik dine göre daha ağır basmıştır (Karpat, 2011: 12).

Osmanlı Devleti 19. yüzyıla kadar kendi tarihi ve toplumsal gerçekliği ve içeriği doğrultusunda farklı kimlikleri Karpat’ın belirttiği ölçülerde bir arada tutmuştur. Bu tarihten sonra ise Batılı anlamda ortaya çıkan millet ve milliyetçilik tanımları ülkede etkili olmuş ve “*Millet*”, “*Nation*” şeklinde yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Öncesinde Osmanlı Devletinde farklı kimlik ve dine mensup olanlar aslında huzur içinde yaşadıkları coğrafyalarda dış güçlerin de etkisiyle arayış içine girmişler ve ülkeden kopmalar başlamıştır. Osmanlı Devletinde dini bakımdan hâkim unsur hiç kuşkusuz Müslümanlardır. Müslümanlar içinde ise Anadolu’da ve Arabistan kıtasında Türkler, Araplar ve Kürtler ile Balkan

yarımadasında Boşnak, Arnavut ve sonradan Müslüman olan Türkleri saymak mümkündür. Türkiye'nin millileşmesini bu unsurlar ile gayrimüslim unsurlar arasındaki ilişkiye göre irdelemek gerekir.

Cemaat (ümme) olarak yaşayan Osmanlı Müslümanları devletin ekonomik ve askeri yükünü üzerlerine alarak ülkenin devamında büyük rol oynamışlardır. Batılı anlamda milliyetçiliğin gayrimüslim unsurlar arasında yayılması ve ülkeden toprak kopmalarının başlaması Müslüman unsurlar arasında da hak, özgürlük arayışlarını öncelikle reformlar şeklinde ortaya çıkarmış, sonrasında ise kendini farklı düşünceler içinde ama hepsi de ülkenin bekasının devamını sağlamayı amaçlamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Osmanlı nüfusundan bahsederken asli unsurun Türklerden oluştuğunu belirtmesi, Mustafa Reşit Paşanın devlet idaresinin devamlı Türk olduğunu vurgulaması, Osmanlı'nın cemaat (ümme) olmaktan çıkarak modern bir devlet haline gelmesinin Türkleşmeyle mümkün olduğunu göstermektedir (Karpas, 2011: 12). Aslında Osmanlı'nın kuruluş dönemlerinde idari mekanizmanın tamamen Türk aşiretlerden oluşması, devşirme sisteminin ortaya çıkmasıyla beraber, hanedana rakip olabilecek Türk ailelerin ve grupların idari mekanizmadan hariç tutulmaları uzun süre Türk kimliğinin bastırılmasına neden olmuştur. Devletin ana unsurunu oluşturan ve devleti kuran kimliğin ortaya çıkması etki ve tepki sonucu oluşmuş ve ana unsur kendi kurduğu devletin bekasını yine kendisi sağlama yoluna gitmiştir. Bu amaçla çeşitli şekillerde örgütlenmişler ve çeşitli fikirler etrafında mücadele etmişlerdir.

İşte bu noktada önceki paragrafta belirtildiği gibi milliyetçilik farklı şekillerde kendini gösterebilmektedir. Milliyetçilik 19. yüzyılın sonunda bayrak, milli marş, vatansever şiirler ve edebiyat, halk törenleri ve milli tatiller gibi sembollerin yaygınlaşması ve yoğun olarak kullanılmasıyla hedef kitleler üzerinde etki yapmıştır. Okuma-yazma oranının artması ve ilköğretimin yaygınlaşması sayesinde kitleler üzerinde siyasi bir etki yaratmış, önceleri liberal ve ilerlemeci hareketle bütünleşirken, zamanla muhafazakâr ve gerici siyasetçilerinde merkezi durumuna gelmiştir. Daha sonra ise sosyalizmin meydan okuyuşuna düzen, istikrar ve sosyal bütünlük kavramları ile karşılık vermiştir (Heywood, 2007a: 191).

Farklı düşüncelere ve akımlara göre milliyetçiliğin temelini oluşturan Batılı anlamdaki millet kavramı ile ilgili yaklaşımlara baktığımızda farklı düşüncelerin ortaya çıktığını görebiliriz. Liberallere göre milletler, haklarla özellikle eşit self-determinasyon hakkına haiz olmaları anlamında ahlaki varlıklardır. Muhafazakârlara göre millet, ortak etnik kimlik ve paylaşılan ortak tarihle oluşturulan bir bağ ve organik bir varlık olarak algılanır. Sosyalistler ise milleti, sosyal adaletsizliği ve var olan kurulu düzeni korumak ve sürdürmek amacıyla yapay bölünmelere neden olan bir olgu olarak görülür (Heywood, 2007a: 200). Bu bağlamda milliyetçiliği bir çatı kavram ya da doktrin olarak ele alabiliriz. Çünkü bütün siyasal ideolojiler ya da rejimlerin ana ekseninde ülkeye hizmet ve ülkenin bekası unsurları yer almaktadır. Liberal, muhafazakâr ve sosyalist ideoloji ekseninin herhangi birine sahip hükümet rejimlerinin ya da siyasal oluşumların hepsinin ortak gayesi ülkeye hizmettir. Amaç aynıdır ama yöntem farklıdır. Dolayısıyla karşımıza milliyetçilikle ilgili başka bir kavram ortaya çıkmaktadır ki o da vatanseverliktir. Milliyetçilik siyasi örgütlenmenin ana ilkesi olduğu inancını verirken, vatanseverlik bu inanca hem duygusal hem de milliyetçiliğin tüm şekillerine dipten bir destek sağlar (Heywood, 2007a: 191).

Heywood; milliyetçiliği liberal, muhafazakâr, yayılcı ve anti kolonyal milliyetçilik şeklinde

ayrıma tabi tutmuştur. İşte Osmanlı Devletinin bekasını tehdit eden en önemli husus yayılmacı ve anti kolonyal milliyetçilik olmuştur (Heywood, 2007b: 160-173). Emperyalist devletler kendi kimliğine yakın ya da ekonomik olarak çıkarları olan ülkelerde milliyetçiliği kullanarak etkili olmuşlar ve özellikle çok kimlikli Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu gibi ülkelerin dağılmasına neden olmuşlardır.

1.2. Liberalizm:

Liberalizme kaynaklık eden *Liberal* kelimesi 14. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İlk dönemlerinde özgür insanlar sınıfı anlamında kullanılan liberal kelimesi ilk kez 1812 yılında İspanya'da siyasal literatüre eklenmiştir. Bu kavram, 1840 yıllarda Avrupa'da ayrı bir siyasal fikir olarak geniş ölçüde yer alırken, feodalizmin çöküşü ile birlikte onun yerine geçen piyasa toplumunu ve kapitalist toplumu ifade etmiştir. İktisadi anlamda serbest piyasa koşullarını savunurken, siyasal anlamda ibadet özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakları gibi bireysel özgürlükleri savunmuştur (Heywood, 2007c: 31-34).

Siyasal alana yeni bir nefes katan liberal düşünce Osmanlı Devleti içinde de etkili olmuş ve Osmanlı elit çevreleri içinde kabul görmüştür. Osmanlı Devletinden- Türkiye Cumhuriyetine geçiş ve sonrasında devletçi düşünceyle siyasal alanda rekabet içinde olmuştur.

Osmanlıda liberalizmin temsilcileri arasında en önemli isim hiç kuşkusuz Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin, Avrupa'ya giden Sultan Abdülhamit'in muhalifleri arasında yer almıştır. Durgunluk dönemine girmiş Jön Türk Hareketi Prens Sabahattin'in katılmasıyla birlikte Paris'te 1902'de I. Jön Türk Kongresini yapmıştır (Akşin, 1992a: 177). Ancak kongre müdahale yanlıları ve müdahale aleyhtarları olmak üzere görüş ayrılığına düşerek dağılmıştır (Reyhan, 2008: 125). Prens Sabahattin 1905 sonları ve 1906 başlarında Jön Türk hareketini toplamak için çalışmalarda bulunmuş, girişimleri sonucu yapılan toplantı sonrasında bir program hazırlama görevi Prens Sabahattin'e verilmiştir. Programda Adem-i Merkeziyetçilik ilkesinin yer alması Jön Türk hareketinin bölünmesini kesinleştirmiştir (Akşin, 1992b: 337).

1.3. Batıcılık:

II. Mahmut ve III. Selim dönemlerinden itibaren Osmanlı'da görülen reform hareketleri ve çalışmaları esasen bir batılılaşma hareketi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu çalışmalar Batılı unsurların Osmanlı idari yapısına uyarlanmasından başka bir şey değildir. Toplumsal anlamda yapılan çalışmalar ile idari mekanizmalarda yapılan çalışmalar karşılaştırıldığında idari alanın öne geçtiği görülmektedir (Tunaya, 2004: 75). Batılılaşma çalışmalarında esas olan devletin yıkılmasını önlemek olmuş ve bunun içinde Batılı kurumların Osmanlı'da hayata geçirilmesinden ibaret olan bir süreç izlenmiştir.

Aslında batılılaşma Osmanlı Devletinin son döneminde ve ardılı olan Cumhuriyet döneminde en karmaşık kavramların başında gelmekte ve halen içerik olarak tartışılmaktadır. Batılılaşma bir fikir, ideoloji olmaktan ziyade bir yenilik hareketi olarak görülebilir.

Osmanlı'nın son dönemlerindeki her fikir akımı içinde az çok batılılaşma bulunmaktadır. Ülken, dört farklı Batılılaşmadan bahsederken o dönemin fikir akımlarının yaklaşımını ortaya

çıkarmıştır. Ülken'e göre birinci grup; Osmanlı birliğini kurmak amacıyla İslam geleneklerine bağlı kalarak batılılaşmayı savunmakta ve bununda eğitim ve öğretim vasıtasıyla yapılabileceğine inanmaktadır. Bu grupta daha sonra açıklanacağı gibi Osmanlıcılık ve İslamcılık akımları yer almaktadır. İkinci grup ise batılılaşmaya iktisadi ve toplumsal açıdan bakarak; üretici ve girişimci sınıfın yokluğu, bunun karşısında memur ve çiftçi kesimin varlığının batılılaşmayı engellediğini görüşünü savunmaktadır. Bu grupta ise Prens Sabahattin'in temsil ettiği liberalleri görmekteyiz. Üçüncü grup Serveti-Fünun ve Ulum-u İhtimayie dergileri etrafında toplanan materyalistler, pozitivistler yer almaktadır. Dördüncü grup ise Jön Türkler arasında görülen Batı'nın kesin üstünlüğüne inanan, geleneğe bağlanmayı gericilik olarak kabul eden ve öncülüğünü İctihat dergisi sahibi Abdullah Cevdet'in yaptığı grup yer almaktadır (Ülken, 2005: 203-207).

Bu gruplar içinde Abdullah Cevdet'in faaliyetleri batıcılığın başlamasında önemli bir yer tutmaktadır. 1904 yılında Cenevre'de yayınlanmaya başlayan İctihat Dergisinin ilk sayısında *Müslümanları bu durumdan kurtarmak için önlemler nelerdir?* Şeklinde bir anket sorusu yer almıştır (Nişancı, 2012: 60). Bu soruyla birlikte kuvvetli olan her şeyin Batı'da olduğunu savunan dördüncü grubun diğer gruplara göre daha Batıcı bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir (Göktolga, 2013: 26).

Abdullah Cevdet ve arkadaşları batılılaşmayı Batı medeniyetinin kopya edilmesi ya da iktibas edilmesinin fayda sağlamayacağını, bunun yerine Avrupa'nın bir parçası olmanın daha faydalı olacağını savunmuştur. Ayrıca siyasal ve sosyal değişimi bir süreklilik esnasından ziyade kesin bir kopuş ve bağlantı olarak algılamışlardır. Batıcılar doğudan gelen her şeyi geri, batıdan gelenleri ise ileri bir vasıta olarak kabul etmişler ve geçmişten gelen birçok şeyi değiştirmenin gerekliliğine inanmışlardır (Nişancı, 2012: 61).

Batıcılara göre geri kalmışlığın bir diğer nedeni bilim ve teknikte mevcut olan yetersizliktir. Bilim ve teknikte ilerleyebilmek için Batı'nın örnek alınması, Batı tipi eğitim kurumlarının kurulması, Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kullanılmasının gerekliliği savunulmaktadır (Göktolga, 2013: 27).

Ayrıca batıcıların değiştikleri diğer hususlar arasında ahlak ve din gelmektedir. Batıcılar arasında önemli bir şahsiyet olan Celal Nuri'ye göre Müslümanlar içine kapanıp dünyadan uzaklaştıkça Avrupa'da meydana gelen siyasal, ekonomik, ticari ve sosyal değişimleri fark edememişlerdir. Yine önemli isimlerden Tevfik Fikret, dine dayalı bir ahlak anlayışını yerine insancıl bir ahlakı savunmuş ve bireye insanlık aleminin bir üyesi olduğunun öğretilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Göktolga, 2013: 27; Berkes, 2005: 382).

1.4. Osmanlıcılık:

Osmanlıcılık fikrinin ortaya çıkmasının nedenini doğrudan Fransız ihtilaline bağlamak mümkündür. Fransız ihtilali sonrası Osmanlı Devleti sınırları içinde dönemin *millet* sistemi düşüncesi içinde yaşayan –din, mezhep ve şeriat anlamında, her bir din ayrı bir devlet- gayrimüslimler üzerinde, yabancı ülkelerin tahrik ve teşvik politikası mevcut millet sistemini ve hakim millet anlayışını sürdürmeyi imkansız hale getirmiştir (Ortaylı, 1985: 996; Eryılmaz, 1992: 11).

Bu gelişmeler Osmanlı Devlet mekanizmasını ülkenin bütünlüğünü koruma amacıyla yeni arayışlara yöneltmiş ve bu arayışların sonucunda Osmanlıcılık fikri ortaya çıkarılarak Osmanlı

tebaasının bir arada tutulması hedeflenmiştir. Bunun içinde etnik ve dini yapılanmayı modern dünyanın talepleri ve gayrimüslimlerin istekleri doğrultusunda yeniden inşa edebilmek için Osmanlılık fikri geliştirilmiştir. Osmanlılık düşüncesinin hedefinde Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm halkların *Osmanlı Milleti* düşüncesi etrafında toplamak ve yabancı devletlerin milliyetçilik propagandalarını önleme yer almaktadır. Osmanlılık, Osmanlı Devletinin yönetimi altındaki milletlerin din ve ırk ayrımı olmaksızın idari, dini, hukuki ve siyasi haklardan eşit faydalanmasıdır (Demir, 2011: 335).

Devlet, bu düşüncenin hayata geçirilmesi için Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla düğmeye basmış, Müslim, Gayrimüslim ayrımının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Kanun-i Esasi'de *Devlet'i Osmaniye Tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bila istisna Osmanlı Tabir olunur* ifadesi ile Osmanlılık düşüncesi Anayasal bir düzenlemeye tabi tutulmuştur (Gözübüyük ve Kili, 1982: 28, Md. 8).

Kanun-i Esasi'nin bu maddesi Osmanlı toplumu içerisindeki dinsel ve etnik farklılıkların olduğu gibi kabul edildiği anlamına gelmektedir. Bu düzenleme ile devlete ve devletin zirvesindeki egemenlere bağlılık, üzerinde yaşanan toprak parçasına kutsallık atfedilmesi ve dinsel ve etnik farklılıkları aşarak ortak bir üst kimlik inşa etmek amaçlanmıştır. Ancak modern milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarında estirdiği rüzgâr ortak üst kimlik inşasına izin vermemiştir.

Osmanlılık fikrinin savunucuları arasında Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa yer almaktadır. Eserlerinde Osmanlılık düşüncesi açık bir şekilde görülebilmektedir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti de Osmanlılık düşüncesine sahiptir. Cemiyet *İttihad-ı Anasır (Unsurların Birliği)* yaklaşımını benimsemiş, Ebuzziya Tefvik, cemiyetin amacını *Osmanlı din ve ırk ayırmaksızın özgürlük içinde tek vücut halinde birleşmektir* şeklinde açıklamıştır (Demir, 2011: 342).

1.5. İslamcılık:

İslamcılık düşüncesi gayrimüslim tebaanın bağımsızlık mücadelesi ve sonucuna karşı tepki olarak ortaya çıkan bir olgudur. Osmanlı Devletinde çözülmeyi hızlandıran modern milliyetçilik akımı karşısında ortaya atılan Osmanlılık fikri özellikle Berlin Anlaşması (1878) sonrası zayıflamış, ülke nüfusunun yüzde 80'ine tekabül eden Müslümanların birlikteliğine dayalı bir düşünce yönetsel ve toplumsal alanda ileri sürülmüştür. İslamcılığın ilk dönemleri olarak kabul edebileceğimiz 1840 sonrası dönem ve özellikle 1867 sonrası İslamcılığın ilerlemeye engel olmadığını ortaya koymaya çalışan sentezci İslamcılar aksine 1908 sonrası İslamcılar, kavramı ideolojik olarak savunmuşlardır. Cemalettin Afgani, Şemsettin Günaltay, Prenses Halim Paşa, Mehmet Akif gibi önemli isimlerin öncülüğünde gelişen İslamcılık, kendi içinde bazı yöntem ve düşünce ayrılıkları taşmasına rağmen toplumun geri kalmışlıktan kurtulması ve ilerlemesi için İslam'ı rehber edinmiştir (Nişancı, 2012: 66).

Temelini İslami esaslar oluşturan bir ülkede İslamcılık düşüncesinin yeniden tartışılmasının amacının toplumsal, itikadi ve ülkenin bekası bakımından değerlendirmek gerekmektedir. İtikadi olarak İslamcılık düşüncesinde herhangi bir değişikliğin olmadığı, inancın esasında ve yönteminde değişikliğin ön görülmediği görülmektedir. Toplumsal açıdan bakıldığında Müslümanların dünyevi olarak içinde buldukları durumun tespiti ve buna bağlı olumsuzlukların aşılma sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda İslamcılar var olduğu iddia edilen İslam ile gericilik arasındaki bağı

çürütmeye çalışmamışlardır. İslam dünyasındaki gerilemenin sebebinin Müslümanların atalet içinde olduğu ve haktan, adaletten uzak emperyalist Batı'nın dayatmacı politikaları sebebi ile olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. Buna mukabil yapılması gerekenin ise İslam'ın normları ve doğru uygulamalarından geçtiğini ileri sürmüşlerdir (Tunaya, 2003a: 6-13).

İslamcılar ile İttihat ve Terakkiperver Cemiyetini ortak noktada buluşturan ve ilk etapta çatışmalarını engelleyen sebeplerin başında *hürriyet* kavramı gelmektedir. İslamcılar, cahillik, fakirlik, ayrılık gibi İslam toplumunu zayıf düşüren başlıca hastalıkların çözümünü hürriyet kavramı içinde bulmuşlardır. Hürriyet kavramının siyasal sistem içindeki karşılığının *meşrutiyet* olduğu konusunda İttihatçılarla hemfikirdirler (Nişancı, 2012: 67).

Meşrutiyet ile din arasında bir zıtlığın bulunmadığını *meşrutiyet dini, din meşrutiyeti gerektirir* şeklindeki bir düşüncüyü topluma kabul ettirmek istemişlerdir. Meşrutiyeti getiren İttihat ve Terakki liderlerinin bireysel hataları İslamcılar tarafından hoşgörü ile karşılanmıştır. Bununda altında yatan en önemli sebep din ile meşrutiyet arasında kurulan ilişkidir (Nişancı, 2012: 68).

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyetinin herkesten daha çok Müslümanlar için önemli olduğunu savunan İslamcılar, yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakkinin gittikçe sertleşen ve hürriyetleri kısıtlayıcı politikaları karşısında desteklerini çekmişlerdir (Kara, 1994: 69-71).

Aslında İslamcılar, İttihat ve Terakkinin politikalarından daha çok yenilikçiliği ve etnik kimliği öne çıkararak, ama İslami değerleri de benimseyen gruplarla ilgilenmişlerdir. Salt İslamcıların, İslamcı-Batıcı ve İslamcı Türkçü denilebilecek akımlarla temel ayrılık noktalarının yanında uzlaştığı hususlar da bulunmaktaydı. İslamcı batıcılar geri kalmanın nedenini hurafelerde, batıl inançlarda görmekte ve ilerlemek için iç sanayiye canlandırma, asabiyet-i milliyeti uyandırma, bilim ve teknikte Avrupa'yı takip etme gibi konularda yoğunlaşmışlardı (Nişancı, 2012: 68). Salt İslamcılar bu düşüncüyü taklitçilik hastalığı olarak tanımlamakta batının ahlaki değerlerine Müslümanların muhtaç olmadığını belirtmektedirler. Doğu'nun muhtaç olduğu hususun Batı'nın tekniği olduğu konusunda hemfikirdirler. İslamcılar, Osmanlı coğrafyası üzerindeki tüm Müslümanları İslam birlikteliği altında toplayarak ülkenin bütünlüğünü korumayı düşünmüşlerdir. Ancak kısa süre sonra bunun gerçekleşmeyeceği Arap unsurların isyan etmesiyle anlaşılmıştır.

Buna karşılık İslamcılık, Türkçülükle de yakından ilgilenmiştir. Batıcılıkta olduğu gibi bu alt düşüncede de sınırlar belli değildir. Batıcılarla karşılaşılan sorunlara değerler noktasında yoğunlaşırken, Türkçülerle olan mücadelede sorun *İslam Birlikteliğinde* yoğunlaşıyordu. İslamcılara göre ümmetin birlikteliğini kavmi değerlerle bozmak bir suç olacaktır. Dolayısıyla milliyetçilik akımlarına karşı çıkmışlardır (Nişancı, 2012: 70).

İslamcılar arasında yer alan Celal Afgani ise Avrupa yayılmasına karşı İslam milletlerinin milli duygularının uyanmasını istiyordu. Böylece ayrı ayrı uyanacak ve güçlenecek olan İslam milletleri sömürge politikalarına karşı bir araya gelerek daha etkili mücadele edeceklerdi. İslamcı Türkçülere göre, Türklük bir vücut ise İslamiyet onun ruhudur, İslamiyet gidince Türklük bir an yaşamaz, derhal ölü gider, diğer yandan bir milletin başına gelmiş tehlike bütün İslamiyet'i tehlikeye düşürür (Gündüz, 2007: 246-248).

İslamcılar, müspet milliyet ve menfi milliyet şeklinde ayrıma gitmektedir. Müspet milliyet ırkçılığı reddeden bir milliyetçiliktir ki Kuran-ı Kerim'de *sizi kabile kabile; millet millet yarattım*

ayetiyle desteklenmektedir. Buna göre müspet milliyet, toplumsal hayatın bir parçası olan yardımlaşma ve hayatı sürdürmeye neden olan bir duygu halidir. Menfi milliyetçilik ise İslamiyet öncesi kavmiyetçiliğe benzeyen ve modern milliyetçilik unsurlarını taşıyan ırkçı milliyetçiliktir (Nişancı, 2012: 71).

1.6. Türkçülük:

Türkçülük düşüncesi öncesinde tartışılan ve ülkenin bekası için umut ışığı olarak görülen diğer düşüncelerin bir bakıma başarısızlığı sonucu Osmanlı milletleri arasında en son ortaya çıkmıştır (Arami, 2000: 23-28). Ortaya çıkış süreci ve nedenleri arasında iç ve dış etkenleri bir arada saymak mümkündür.

İç nedenlerin başında öncelikle Batılılaşmayla başlayıp, Osmanlılık ve İslamcılık olarak birbirine bağlı şekilde devam eden bir düşünceler manzumesinin ülkenin bekasını sağlama açısından başarısız olması gelmektedir. Türkçülük akımının başlangıcı ile ilgili olarak net tarih vermek güç olsa da 1908 sonrası başladığını belirtmek mümkündür. 25 Aralık 1908'de Türk milliyetçiliğine dayanan ilk dernek olan *Türk Derneği* kurulmuştur (Akçura, 2001: 165). Bu tarih öncesinde Osmanlı Devleti'nde milliyetçilikten ya da Türkçülükten bahsetmek mümkün değildir. Bu tarih ise artık diğer düşüncelerin pek önemini kalmadığı dönemdir. Aynı zamanda Türkçülük, ülkenin yönetimini ele geçiren bir siyasal oluşumun savunduğu bir ideoloji olmuştur (Aydemir, 1971: 441).

Dış nedenler arasında ise Fransız ihtilali ve sürecinin yarattığı rüzgârın devamı ile Kırım Savaşı'nın sonucu etkili olmuştur. Kırım Savaşı sonrası Osmanlı Devletine göç edenlerin anlattıkları zulüm ve baskı hikâyeleri Türklük konusunda bir bilinçlenmenin doğmasına neden olmuştur. Yine Rusya coğrafyasındaki Türklerle olan ilişkiler, Rus milliyetçiliğine karşı Türklerin birleşmesini savunan aydınların çalışmaları Türkçülük düşüncesinin gelişmesini sağlamıştır. Özellikle İsmail Gaspıralı, Azerbaycanlı yazar Mirza Fethali Ahundzade, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura aydın hareketinin önde gelen isimleri olmuştur (Kushner, 1979: 12-15).

Yusuf Akçura ve Ağaoğlu Ahmet gibi Rusya'dan gelen düşünürler Türk milliyetçiliğini Osmanlıyı devam ettirme düşüncesine sahip Osmanlıların aksine genel anlamda Türklerin çıkarlarını savunuyorlardı. Yusuf Akçura'nın kurduğu *Türk Yurdu* dergisi Türk Derneği ve Genç Kalemlerle beraber ancak onlardan farklı olarak Osmanlı Devletinin bütünlüğüne değinmeyen bir politika izlemiştir (Göktoğa, 2013: 25).

Türkçülükle ilgili ilk hareketlenme lisanında başlamıştır. Türk dili üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Şemseddin Sami, Türk dilinin en iyi lügatlerinden biri olan *Kamus-i Türk* ve ilk Türkçe ansiklopedilerden *Kamus-i Alam*'ı yazmıştır. Şemseddin Sami'ye göre konuşulan ve yazılan dilin Lisan-i Osmani olarak adlandırılması yanlıştır. Osmanlılık bir tabiiyettir ve bir hanedanı temsil etmekteydi. Türklük Osmanlılıktan daha eskiydi (Nişancı, 2012: 77).

Türkçülükle ilgili önemli isimlerden birisi de Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp'a göre millet, ırka, kavme bağlı olmamakla beraber siyasal ya da iradi bir zümre değildi. Millet, lisanca, dince, ahlakça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış olan fertlerden oluşan bir zümredir (Gökalp, 1986: 11-20).

Türkçülükle ilgili önemli bir yer ise Selanik'tir. Türkçülük, Selanik'te İstanbul'dan ayrı olarak başlamış, 1911 yılında Ömer Seyfettin, Ali Canip ve birkaç arkadaşları tarafından çıkarılmaya başlanan *Genç Kalemler* adlı yayın organında dil meselesi öncelikle ele alınmıştır (Göktoğa, 2013: 24-25). Selanik, İttihat ve Terakki'nin hürriyet mücadelesinin merkezi ve iktidar mücadelesinin başlangıcı

noktası olmuştur (Türkdoğan, 2009: 29).

II. İKTİDAR OLMA YOLUNDA MÜCADELE VE DEĞİŞİMLER

Osmanlı Devletinde reform hareketleri uzun bir dönem yukarıdan gelen, yöneticilerin devletin bekasını sağlamaya yönelik almış olduğu tedbirlerdir. Toplumsal olarak bir hareketin varlığından bahsetmek adeta imkânsızdır. Ancak yöneticiler dışında Fransız ihtilalinden etkilenen Osmanlı aydınları, 1860-1870 yılları arasında mevcut siyasi düzen ve yöneticilere karşı ilk tepkileri vermeye başlamışlardır. Bu tepkiler Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecinde çeşitli isimler altında yürütülen fikirlerin aslında iktidarı ele geçirme mücadelesinin başlangıcıydı. Hareket, önce İstanbul'da görüldü. Sonrasında ise Avrupa'ya kaçanlar tarafından saraya karşı açılan bir basın ve propaganda mücadelesine dönüştü (Aydemir, 1970: 16-17). Bu faaliyetler öncekilerine göre toplumsal tabana daha yatkındı ama yeterli şekilde tabana yayılmamıştır. Sadece yöneticilere karşı bir kısım aydın tarafından başlatılmıştır. Bu mücadele içinde ilk teşkilatlanmalar ve karşı çıkışlar görülmüştür.

1859 yılında görülen *Kuleli Vakası* içeriği ve kadroları açısından farklı yapıya sahiptir. Kuleli vakasının meşruti bir idare isteyenler tarafından ya da gayrimüslim tebaaya verilen hakların şeriata aykırı olduğu iddiasında bulunanlar tarafından gerçekleştirildiği konusunda belirsizlik mevcuttur. Olayın başında bulunan Beyazıd Medresesinde ikamet eden Şeyh Ahmed'in kimliği ikinci ihtimali güçlendirirken, yabancı kaynaklarda birinci ihtimal olan meşruti yönetimi kurmak öne çıkmaktadır. İngiliz F. Millingen, isyancıların amacının meşruti hakları elde etmek olduğunu, yine Rusya Dışişleri Arşivinden elde edilen bilgilerde isyancıların millet meclisini kurmak niyetinde oldukları yazılıdır (Sertoğlu, 1963: 3096; Pedrosyan, 1969: 588-590). Buna mukabil dönemin Genç Osmanlılar kadrosunda yer alan Namık Kemal'in, *Hürriyet* gazetesinde isyancıların meşrutiyetin ilanını hedeflemediklerine dair açıklaması, yine Ebuzziya Tevfik Vakanın ülkedeki nizamı değiştirecek bir vasfının olmadığını belirtmesi ve A. Mithad'ın 1850-1870 yılları arasındaki Türkiye tarihini konu alan eserinde, isyancıların meşrutiyetle ilgili bir projelerinin olduğuna dair bilgi mevcut olmaması, Genç Osmanlıların bu Vakaya destek vermediklerini göstermekte ve Vakanın esas amacının meşrutiyet olmadığını ortaya çıkarmaktadır (Pedrosyan, 1969: 588-590).

Kuleli Vakasının kadrosu ile Genç Osmanlılar olarak adlandırılan ve bir kısmı yurt dışında olan grup arasında fikri açıdan farklılıklar mevcuttur. Genç Osmanlıların Kuleli Vakasına destekleri konusunda da farklı düşünceler mevcuttur. Ülkenin modernleşme sürecinde bu iki kimliğin farklı mecralarda mücadeleleri olacaktır.

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı sonrasında Osmanlılık hareketinin ana temasını oluşturan *Meşrutiyet* inancı ve düşüncesi sonucunu Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile vermiştir.

Osmanlı Devletinde Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı sonrası yaşanan gelişmeler ülkenin bekasının sağlanmasında soru işaretleri bırakmıştır. Osmanlı aydınları ve devlet adamlarından bazılarının devletin yıkılmasını önlemek amacıyla en iyi yönetim şeklinin meşrutiyet olduğu yönündeki düşüncesi Genç Osmanlılar adı verilen bir cemiyet tarafından savunulmuştur. Birinci Meşrutiyete kadar olan dönemde Osmanlı toplumundaki hakim siyasi fikir Osmanlılıktır. Buna mukabil İslamcılık düşüncesi de siyasi arenada boy göstermektedir. Kuleli Vakası aslında İslamcı düşünceye sahip, batılılaşmanın İslami değerlere zarar verebilecek yeniliklere karşı yapılan bir hareket olarak görülebilir.

Birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan siyasi gelişmelerin çok zorlu geçtiği söylenebilir. Birinci Meşrutiyeti ilan eden kadronun dağılışı ve lideri sayılabilecek olan Mithat Paşa'nın öldürülmesi ile birlikte Padişah Abdülhamit'e karşı girişilen birkaç başarısız girişimden sonra Genç Osmanlıların dağıldığı görülmektedir. Avrupa'ya kaçışlarla birlikte dışarıda meydana getirilen ve özellikle Selanik ve Makedonya'daki düşünsel ve eylemsel faaliyetler İkinci Meşrutiyet'e giden yolun kilometre taşlarıdır. Genç Türkler adı verilen yeni kimliklerin ideolojisini *vatan* fikri oluşturmaktadır.

Vatan fikri kaynağını Birinci Meşrutiyet'e giden yolda öncülük eden Namık Kemal'den almıştır. Namık Kemal'in şiirleri ve eserleri Genç Türklerin hürriyet yolunda ilerlemelerini sağlamıştır. Avrupa'ya giden ve orada mücadele eden kadro içinde fikri anlamda bazı ayrılıkların olduğu görülmüştür. Adem-i Merkeziyetçiliği savunan Prens Sabahattin ve arkadaşları ile daha çok Devletçiliği-Devleti düşünen Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. 1902 yılında Genç Türkler tarafından toplanan kongre aslında birleşmenin ötesinde ayrılığın görüldüğü bir toplantı olmuştur. Ahmet Rıza Bey *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını feshederek *Terakki ve İttihat Cemiyeti*'ni kurarken, Prens Sabahattin ise *Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurmuştur (Aydemir, 1970: 266).

Prens Sabahattin'in ".....İşte özel hayatta memur tipi yerine, kendi kendine yeten, üretici, kişisel girişkenlik (Teşebbüsü Şahsi) eğitimi almış, ekmeğini taştan çıkararak insanları yetiştirmedikçe; genel hayatta da merkeziyetçilik yerine İl kurulları gibi bölge ile ilgili işleri yakından bilecek, az masrafla çok iş görecektir, yurdu geliştirecek merkez dışıcılığa (Adem-i Merkeziyet) dayanan yönetim kurmadıkça, Türkiye'nin içinde bulunduğu çöküntüden kurtulması mümkün değildir" şeklindeki sözleri, İttihat ve Terakki Fırkasının ideolojisinin odak noktasını oluşturan *devletin zarar görmemesi* ve *devlet düşüncesinden ayrı yapıya sahip olduğunu göstermektedir* (Aydemir, 1970: 274; Mardin, 1992: 301-304).

Bu gruplar yönetim anlayışı ve başarıya ulaşmada izleyecekleri politika ve yöntem konularında farklı görüşe sahip olsalar da muhalif oldukları ve savundukları konularda hemfikir kalmışlardır. Halktan kopuk bir şekilde mevcut iktidara karşı gelen siyasal yapılar olmuşlardır (Çaylak, 2012: 39).

1902 -1908 arasında Osmanlı yönetici kadrolarına karşı dışarıda ve içeride kurulan aleyhte cemiyetler sadece yukarıda belirtilenler değildir. Cenevre'de *İttihat ve İnkılap*, Kahire'de *Cemiyeti Ahmediye-i Osmaniye* kurulurken, İstanbul'da ise askeri öğrencilerin tarafından *İhtilalci Askerler Cemiyeti* ile *Harbiye Yüksek Mektepler İttihadi* ile sivil gençler tarafından *Cemiyeti İnkılabiye* ve *Selameti Umumiye Kulübü* kurulmuştur. Ayrıca 1905'te Şam'da Mustafa Kemal tarafından *Vatan ve Hürriyet Cemiyeti* ile 1906'da Selanik'te *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* kurulmuştur (Aydemir, 1970: 268).

İkinci Meşrutiyete giden yolda en etkili yapı hiç kuşkusuz İttihat ve Terakki Fırkasıdır. İttihat ve Terakki Fırkası kadrosu içinde yer alan Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa Osmanlı siyasi tarihinin son dönemlerine etki eden en önemli şahsiyetlerdir. Bu kişilerin düşüncesinde Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu badireyi atlatıp eski gücüne kavuşması yer almaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası, 1908'de Selanik ve Manastır'da başlayan hürriyet hareketi sonunda meşrutiyeti ilan ettirmeyi başarmış ve iktidarı ele geçirmiştir.

İttihat ve Terakki Fırkasına karşı olan diğer siyasal yapılar Hürriyet ve İhtilaf Fırkası etrafında

birleşmiştir. Bu dönemde 31 Mart olayı gibi amacı meşrutiyet aleyhine ya da İttihat ve Terakkinin tutum ve davranışlarına yönelik siyasal hareketler olmuştur. Bu siyasal yapıların ve hareketlerin ortak amacı İttihat ve Terakki iktidarını devirmektir. Ancak bu olaylar halk arasında kabul görmemiştir. Merkezin haricinde Çukurova’da çıkan Ermeni karışıklıkları dışında Osmanlı vilayetlerinde İttihat ve Terakki iktidarına karşı herhangi bir karşı çıkış yaşanmamıştır (Aydemir, 1966: 166).

Enver Paşa yönetimindeki İttihat ve Terakki Fırkası iktidarı döneminde Osmanlı Devleti önce Balkan Savaşı, sonrasında ise Birinci Dünya Savaşına girmiştir. İttihat ve Terakki Fırkasının lider kadrosu ülkeye İkinci Meşrutiyetle birlikte hürriyeti kazandırmış ve iktidarı ele geçirmiştir. Bu kadro ülkenin bekasını sağlamak ve eski gücüne kavuşturmak amacıyla yurtdışında çeşitli ittifaklara yönelmiştir. Bu ittifaklar Osmanlı Devletinin bekasını sağlamanın ötesinde ülkeyi tamamen yok etme safhasına getirmiştir.

Savaşlar, İttihat ve Terakki Partisi lider kadrosunu siyasal olarak yıpratırken, ülkeyi yönetecek yeni kadroların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Savaş sonrası İttihat ve Terakkinin yıkılması ve kadrosunun tasfiyesi ile birlikte mütareke döneminde siyasal mücadele, Padişah ve onun desteklediği İstanbul hükümetleri ile Mustafa Kemal Paşa’nın başını çektiği Müdafaa-i Hukuk hareketi arasında olmuştur. Bu dönemde İstanbul’da faaliyet gösteren siyasal yapıları ile Müdafaa-i Hukuk hareketini *muhafazakâr* ve *inkılapçı* özelliğe sahip gruplar olarak ayırmak mümkündür. Muhafazakâr düşünceye sahip olan İstanbul siyaseti İttihat ve Terakkinin tasfiyesinden sonra iktidarı ele geçirmiştir. Damat Ferit Paşa yönetimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ağırlığını hissettirmiştir. İttihat ve Terakki Fırkasının tabanı yeni dönemde Müdafaa-i Hukukçular ile birlikte hareket ederek Saray ve yeni hükümetlere karşı muhalefete başlamıştır (Çaylak, 2012: 41).

Mütareke dönemi sonrası siyasal gelişmeleri fırka isimleri değişmesine rağmen muhafazakâr düşünce ve inkılapçı düşünce arasında olmuştur. Bu dönemde on iki hükümet kurulmuştur. Bunlar arasında Damat Ferit Paşa hükümetleri müdafaa-i hukuk hareketini oluşturan inkılapçılara karşı açıkça mücadele etmiştir. Damat Ferit Paşa hükümetlerinin ilk üçünde Divan-ı Harp Mahkemeleri oluşturulmuş İttihat ve Terakkinin lider kadrosunu oluşturan Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Paşa idama mahkûm edilmiştir. Müdafaa-i Hukuk hareketinin ve milli mücadelenin lideri olan Mustafa Kemal Paşa askerlikten ihraç edilmiş, Ayan’a, hükümet yanlısı atamalar yapılmış, Anadolu’da bulunan kadrolar ile sürekli sürtüşmeler olmuştur (Tunaya, 2003b: 9,10).

Meclis-i Umuminin 3. yasama dönemi İkinci Meşrutiyetin en uzun parlamento dönemi olmuştur. Bu dönemde İttihatçıların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak, zaman içinde İttihatçılar arasında çözümler meydana gelmiştir. Doğu illeri milletvekilleri farklı bir gruplaşma içine girerken, Dâhiliye Nazırı Fethi Bey’in *Osmanlı Hürriyet Fırkası* adında bir parti kuracağı söylentileri yayılmıştır. Aynı zamanda İttihat ve Terakki Fırkasından ayrılan milletvekillerinin bir bölümü de *Müstakiller* adı altında çalışmak istemişlerdir. Meclis dışında ise sürekli olarak değişik isimler altında fırkalar ve cemiyetler ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Padişah Vahdettin yabancı devletlerin baskısına da uyarak Meclis-i Mebusan-ı feshetmiştir (Tunaya, 2003b: 11).

Bütün bu gelişmeler ve mücadeleler, İttihatçılar ile asker-bürokrat ve aydınlar ile eşrafın kısa vadeli olarak ittifak desteğini alan Müdafaa-i Hukuk grubunun zaferiyle sonuçlanmıştır. Müdafaa-i Hukuk grubu ülkeyi yeniden diriltme yerine inkılapçı bir siyaset izleyerek meşruti monarşi yerine

hâkimiyetin millette olduğu meclis sistemine ve sonrasında Cumhuriyet yönetimine geçmiştir. Bağımsızlığın kazanılması için yapılan ittifak, savaş sonrasında yeni rejimin kurulması aşamasında yeniden parçalanmaya ve siyasal mücadelelere dönmüştür. Çok farklı görüşlerin, milli mücadele ve var olma savaşında bir araya gelmesi ve amaca ulaştıktan sonra herkesin kendi politikalarına dönmesi beklenebilir bir davranış olmuştur (Timur, 1994: 58-64).

Birinci Meclisin açılmasını müteakip yapılan çalışmalarda gruplaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında *Tenasüt Grubu*, *İstiklal Grubu*, *Müdafaa-i Hukuk Zümresi*, *Halk Grubu* ve *Islahat Grubu* gibi gruplar yer almaktadır. Milli mücadele konusunda hemfikir olan bu gruplar, yeni Anayasa çalışmaları esnasında birlikte hareket etmemişlerdir (Çaylak, 2012: 42).

Buna mukabil milletvekillerinin hemen hepsi en muhafazakarları dahil olmak üzere Osmanlı idaresini eleştirmiş ve Tanzimat'ın taklitçiliğini ve Meşrutiyet'in yanlış tutumunu en ağır hükümlere bağlamışlardır. Meclis'in yeni kuracağı esaslarda yıkılma devrinin hatalarının tekrar edilmemesini istemişlerdir (Tunaya, 2003b: 69).

Meclis içindeki ayrılıklar karşısında Kurtuluş Savaşı'nın asli kadrosunu ve fikri altyapısını oluşturan yenilikçiler, diğer muhalefeti susturmaya çalışmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grupları birleşerek diğer gruplar üzerinde hâkimiyet sağlamıştır. Bu durum muhalefeti ortadan kaldırmamış, aksine Müdafaa-i Hukuk grubu içinde *İslamcı-Muhafazakâr* ve *Yenilikçi-Batıcı* şeklinde görüş ayrılıkları devam etmiş ve grup, Birinci ve İkinci Grup şeklinde ayrılmıştır (Çaylak, 2012: 43).

Birinci Grup aslında yeknesak bir özellik arz etmektedir. Ancak aynı hususu İkinci Grup için söylemek mümkün değildir. İkinci Grup içinde Birinci Gruba alınmayanlar, hilafet ve saltanat yanlıları, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına ve yönetim şekline muhalefet edenler ve en önemlisi Malta'ya sürülen ve serbest kaldıktan sonra Ankara'ya gelen eski İttihatçılar bulunmaktadır (Aydemir, 1966: 401). Malta sürgününden dönen İttihatçıların İkinci Grupta yer alması ilk etapta yadırganmaktadır. Kurtuluş Savaşının lider kadrosunun İkinci Meşrutiyet'in ilanında aktif rol oynadıkları ve İttihat ve Terakki Fırkası ile bağlarının olduğu bir gerçektir. Malta'ya sürülen İttihatçılar ise Enver, Talat ve Cemal Paşalar dışında kalan eski etkili İttihatçılardır.

Milli mücadeleyi yürüten kadro ile eski İttihatçılar arasında yaşanan bu mücadele İkinci Grup içinde bulunan saltanat ve hilafet yanlılarını birleştirmiş gibi görünse de, aslında İstanbul Hükümetinin en büyük düşmanı İttihatçılar ile Müdafaa-i Hukukçulardır. Damat Ferit Paşa'ya göre Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin tek sorumlusu ittihatçılardı. Keza Damat Ferit Paşa Hükümetine göre Anadolu'da *Teşkilatı Milliye* adı altında eylemlere girişenlerde İttihatçılarla aynı düşünceye sahipti ve Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratma felaketinin baş mimarlarıydı (Tunaya, 2003b: 25).

Milli mücadelenin kazanılması ve Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türk siyasal hayatında İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren görülen ve öncesinde çeşitli fikri akımlardan etkilenen grupların mücadelesinin bir benzeri tezahür etmiştir. Birinci Meclis'te görülen gruplaşma, 1923'te yenilenen seçimlerde İkinci Grup üyelerinin birçoğunun yeniden seçilememesi sonucu ortadan kalkmış gibi görünse de mücadele devam etmiştir. İkinci Meclis döneminde yaşanan siyasal gelişmeler- saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması- gruplar arasındaki mücadeleyi artırmış ve safları iyice belirgin hale getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasal partiye dönüştürerek Cumhuriyet Halk Fırkasını kurmuştur. İktidarı elinde

bulunduran gruba karşı muhalefet edenler Cumhuriyet Halk Fırkasından kopmaya başlamış ve yeni bir parti kurma çalışmalarına girişmişlerdir (Çaylak, 2012: 44).

Cumhuriyetin Halk Fırkasının karşısında ilk örgütlü muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Tunaya, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kendiliğinden ortaya çıktığını, iktidar tarafından yönlendirilmediğini belirtmektedir (Tunaya, 2003b: 270-272). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kadrosunda Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir, Rauf Orbay gibi milli mücadeleyi yürütenler bulunmaktadır. Bu kişiler Cumhuriyetin kurulmasının aceleye getirildiği ve kendilerine danışılmadığı düşüncesine sahiptiler. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası iktidarı frenlemek isteyenlerin oluşturduğu otoriter eğilimlere karşı ılımlı, liberal ve muhafazakâr bir yapıya sahipti. Muhafazakârlığını saltanat ve hilafete bağlılığından alan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, liberal yapısını ise iktisadi düşüncesinden almaktadır. İktidar ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasındaki ilişki adeta *gelenekçi-liberal* ile *devletçi-seçkin* yapı şeklindedir (Kongar, 2008: 127-131). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925 yılının Şubat ayında Doğu illerinde meydana gelen Şeyh Sait Ayaklanmasıyla ilişkilendirilerek ve parti programının 6. maddesinde belirtilen *Fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır* ifadesinin dini siyasete alet ettiği iddiasıyla kapatılmıştır (Çaylak, 2012: 46). Böylece mevcut iktidara karşı ilk kurumsallaşmış bir muhalefet partisi siyasetten el çektirilmiş oluyordu. Muhalefetin susturulması Birinci Meclis'te görülen gruplar arasındaki mücadelede Birinci Grubun, İkinci Gruba karşı tasfiyesi niteliğindedir.

Bu partinin yanı sıra eski İttihatçılardan oluşan başka bir muhalefette bulunmaktaydı. Eski İttihatçılar Atatürk'e yapılmak istenen İzmir suikastı girişimi sonucu tasfiye edilmiş, birçoğu idama mahkûm olmuştur (Tunaya, 2003b: 272).

Türkiye Cumhuriyeti siyasal hayatında iktidara karşı ikinci kurumsal muhalefet 1930'lu yıllarda iktidar çevrelerinin teşvikleriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ülkede meydana gelen huzursuzluğu artırmış ve bunun iktidardan kaynaklandığı ve iktidarın yeterince siyasal olarak denetlenmediği görüşü hakim olmaya başlamıştır. Buna mukabil bir siyasal partinin iktidarı denetleyebileceği düşüncesiyle bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Ali Fethi Bey'e parti kurması istenmiştir. İktidarın otoriter eğilimlerine karşı bunalan ve bütün olumsuzlukları bürokraside gören muhalif kesimler ile dinsel nitelikteki kesimler Serbest Cumhuriyet Fırkasında toplanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkasının ülke düzeyinde hızla örgütlenmesi ve özellikle Batı Anadolu'da büyük kalabalıkların toplandığı mitinglerin düzenlenmesi iktidar tarafından endişe ile izlenmiştir. Bu durum karşısında Serbest Fırkanın memleketi anarşiye sürüklediği, irtica olaylarına karşı açıkça tavır almadığı şeklindeki iktidar eleştirileri karşısında kendini feshetmiştir (Kılınçkaya, 2012: 13).

SONUÇ

Osmanlı Devletinin son yüzyılı içinde görülen fikri akımların, ülkenin bekasını sağlamayı amaç edinen reformlar çevresinde ve dış etkilerden, özellikle Fransız Devriminin sonuçlarından etkilendiği aşikardır. Bu akımlar içinde Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasal kültürümüzün oluşmasında önemli yer tutmaktadır. Bunlar içinde kronolojik bir sıralama yapmak gerekirse ilk sıraya Batıcılığı yerleştirmek gerekir. Sonrasında yaşanan gelişmeler İslamcılık ve Türkçülük ekseninde oluşmuştur. Osmanlıcılık düşüncesi ise Berlin anlaşmasına kadar devam etmiş, bu döneme kadar çok uluslu yapıya

sahip olan devleti Osmanlı kimliği altında toplamayı amaç edinmiş, ancak yerini İslamcılığa bırakmıştır. Osmanlıcılığın tarihin derinliklerinde yer almasıyla birlikte görülen İslamcılık ise Cumhuriyete giden süreçte yerini Türkçülüğe bırakmış ancak tamamen silinmemiştir. Bu akımlar Türk siyasal hayatında büyük bir etki bırakmış ve *ilerici*, *gerici* ve *bölücü* kavramları siyasal alanın vazgeçilmez kavramları olarak sürekli kullanılmış ve halen kullanılmaktadır.

Türk Siyasal hayatının tarihsel sürecinde yaşananlar, iktidar-muhalefet ilişkisi Tanzimat sonrası başlayan mücadelelerin Cumhuriyete geçiş ve sonrasında da aynı şekilde ve eksende devamı şeklindedir. İsimleri ve kimlikleri ve yöntemleri farklı olmasına rağmen hepsinin ortak amacı ülkenin bekasını sağlamak olmuştur. Fikri ayrılıklar iktidar mücadelesinde yönetsel farklılıklarla beraber görülse de amaç aynıdır.

Hepsinin ortak özellikleri halktan tezahür etmemeleridir. Batı'da olduğu gibi iktisadi temelden yoksun, halk desteği olmadan, yönetici ve aydınların zorlaması ve katkılarıyla, mücadeleleriyle ortaya çıkmış olmalarıdır. Toplumsal tabanı olmayan ve üretim ilişkilerinden uzak, iktisadi bir içerik taşımayan, yönetici kadro tarafından devletin bekasını sağlamaya yönelik reform hareketleri halk tarafından benimsenmemiştir. Bunun sonucu ise yapıcı olmayan, çelişkili iktidar- muhalefet ilişkisini ortaya çıkarmıştır.

Milli Mücadele döneminin kısa süreli toplumsal tabanlı birlikteliği zaferin ardından Cumhuriyetin kurulma aşamasında ve Anayasa çalışmalarında yeniden ayrışmalara ve yukarıdan baskılı reformlara dönülmesine neden olmuştur. Sebebi ise siyasal mücadeleyi yapan kadroda ve kültürde henüz değişikliğin olmamasıdır. Bu dönemin hakimleri kendi düşünceleri doğrultusunda ülkenin refah seviyesini, artırırken, yönetimle aynı düşüncede olmayan bireyler ya da toplumun diğer kesimleri ilk fırsatta kendilerini temsil edebilecek siyasal oluşumlarda yer almışlardır. Bunlar 1945 yılına kadar olan dönemde kısa aralıklarla kurulan siyasal partilerde yer almış ancak çarpık, çelişkili ve yapıcı olmayan iktidar- muhalefet ilişkilerinin sonucu olarak iktidarın gücünden nasiplerini almışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada cereyan eden demokratikleşme ve demokrasi hareketleri Türkiye'de de hissedilmiş ve çok partili hayata geçiş süreci hızlanmış ve bu sürece iktidar destek vermiştir. İktidar partisi içinde yer alanlar tarafından kurulan muhalefet partisi içinde kısa zamanda toplumun diğer kesimleri birleşmiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde görülen fikri akımlar devletin değişim ve dönüşümünde doğrudan etkili olmuştur. Osmanlı Devletinin son dönemlerinden Türkiye Cumhuriyetine geçiş sürecinde fikri akımların mücadelesi tamamen devletin bekasını sağlama yönünde olmuştur. Keza geçmişten günümüze kadar olan yaşanan süreçte, Türk siyasal hayatının temellerini o dönemden alan fikri akımlar, iktidar- muhalefet ilişkisinin itici gücünü teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz (1957), "Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14 (1): 3-37.

Akçura, Yusuf (2001). *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul, Kaynak Yayınları.

Akşin, Sina (1992a), "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi* 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, ed. Sina Akşin,

İstanbul, Cem Yayınevi.

Akşin, Sina (1992b), “Düşünce ve Bilim Tarihi (1839-1908)”, Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908, ed. Sina Akşin. İstanbul, Cem Yayınevi.

Arai, Masami, (2000), *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (çev. T. Demirel), İstanbul, İletişim Yayınları.

Aydemir, Şevket Süreyya (1966), *Tek Adam Mustafa Kemal I, 1881-1919*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Aydemir, Şevket Süreyya (1970), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa I, 1860-1908*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Aydemir, Şevket Süreyya (1971), *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa II, 1908-1914*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Berkes, Niyazi (2003), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Çaylak, Adem (2012), “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Öneli Siyasal Akımlar ya da Türkiye'de Siyasetin Üç/İç Yüzü”, Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi, ed. A. Çaylak, M. Dikkaya vd. Ankara, Savaş Yayınevi: 23-58.

Demir, Şerif (2011), “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (29): 331-348.

Deniz, Faruk (2005), “Türkiye'de Batıcılık Tasavvurunun Gelişimi ve Dönüşümü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Elöve, Mustafa Emil (1952), “İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1-2): 183-235.

Eryılmaz, Bilal (1992), *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul, Ağaç Yayıncılık.

Gökalp, Ziya (1986), *Türkçülüğün Esasları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökçe, Ali Fuat (2010), “Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi”. *Yasama Dergisi*. 5 (14): 59-76.

Göktolga, Oğuzhan (2013), “Osmanlı Geçmişi: Osmanlı'da Toplumsal, Siyasal Yapı ve Son Dönem Düşünce Akımları”, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Siyasal Hayat. Der. A. Karadağ, Ankara, Orion Yayınları: 1-34.

Gözübüyük, A. Şeref, Suna Kili (1982), *Türk Anayasa Metinleri 1839-1980*, Ankara, TBMM Kütüphanesi, <http://yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/1876/1876ilkmetinler/1876-ilkhal-turkce.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.05.2014).

Gümüş, Musa (2008), “Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig Dergisi* (47): 215-240.

Gündüz, Mustafa (2007), *II. Meşrutiyetin Klasik Paradigmaları*, Ankara, Lotus Yayınları.

Heywood, Andrew (2007a), *Siyasi İdeolojiler*, (çev. H. İnanç), Ankara, Adres Yayınları.

Heywood, Andrew (2007b), *Siyaset*. (çev. B. Şahin), Ankara, Adres Yayınları.

Heywood, Andrew (2007c), *Siyasi İdeolojiler*. (çev. A.K. Bayram), Ankara, Adres Yayınları.

Kara, İsmail (1994), *İslamcuların Siyasi Görüşleri*, İstanbul, İz Yayıncılık.

Karaca, İclal (1991), “1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğu’nda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2(7): 539-550.

Karpat, Kemal. H. (2011), *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*, (çev. R. Boztemur), İstanbul, Timaş Yayınları.

Kılınçkaya, Derviş (2012), “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi” *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (15): 3-15.

Kongar, Emre (2008), *21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Kurt, Yılmaz (1998) *Koçi Bey Risalesi*, Ankara, Akçağ Yayıncılık.

Kushner, David (1979), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (çev. Ş. S. Türet vd.), İstanbul, Kervan Yayınları.

Mardin, Şerif (1992), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul, İletişim Yayınevi.

Nişancı, Şükrü (2012), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Öneli Siyasal Akımlar ya da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü”, *Osmanlı’dan İki Binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi*, ed. A. Çaylak, M. Dikkaya vd. Ankara, Savaş Yayınevi: 59-91.

Ortaylı, İlber (1985), “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* 5, İstanbul.

Pedrosyan, Y.A. (1969), “1859 Yılındaki Kuleli Vakasının Karakterine ve Bunun Türkiye Tarihindeki Yeri Dair” (çev. İ. Kaynak), *Belleten Dergisi*, 13(132): 587-593.

Reyhan, Cenk (2008), “Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve” *Akademik Bakış Dergisi*, 1 (2): 121-138.

Sertoğlu, Mithad (1963), *Mufassal Osmanlı Tarihi* 6, İstanbul, Güven Yayınevi.

Tabakoğlu, Ahmet (2008), *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, Dergâh Yayınları.

Timur, Taner (1994), *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, İmge Yayınevi.

Tunaya, Tarık Zafer (2003a), *İslamcılık Akımı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2003b), *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler 1876-1938, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2004), *Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (2009), *Türk Toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları*, İstanbul, IQ Yayıncılık.

Ülken, Hilmi Ziya (2005), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları.

Vincent, Andrew (2006), *Modern Politik İdeolojiler*, (çev. A. Tüfekçi), İstanbul, Paradigma Yayınları.

TÜRKİYE'DE ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ

Yusuf KÜÇÜKBAŞOL
Kulp İlçe Jandarma Komutanlığı

Aydın TURHAN
Artvin Cumhuriyet Başsavcılığı

ÖZET

Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci Türk siyasal hayatının köşe taşlarından birisidir. Türkiye'de 23 Nisan 1920'de ilk T.B.M.M.'nin açılmasından sonra yapılan çok partili sisteme geçiş denemeleri uzun süreli ve kalıcı olamamıştır. Özellikle Cumhuriyetin kurucu kadroları, 1925'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kısa süreli deneyimlerinin de etkisiyle, muhalefete asla hoşgörülle bakmamışlardır. Türkiye, çok partili bir düzenle ilk kez II. Meşrutiyet döneminde tanışmıştır. Özellikle İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partileri arasında dışa dış bir iktidar-muhalefet savaşımı yaşanmıştır. Bu çalışmamızda öncelikle 1923-1945 yılları arasındaki TCF ve SCF deneyimlerinden kısaca bahsedilecek müteakiben 1945-1950 yılları arasındaki çok partili hayata geçişi etkileyen iç ve dış etkenlere ve partilerin kuruluş aşamalarına değinilecektir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Çok Partili Sistem, Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

THE PROCESS OF TRANSITION TO MULTI-PARTY SYSTEM IN TÜRKİYE

ABSTRACT

Transition process to multi-party life in Turkey is one of the cornerstones of the Turkish political life. After the opening of the first parliament on 23 April 1923, attempts of transition to multi-party system held in Turkey could not be long-term and permanent. Particularly founders of the republic have never looked indulgently to the opposition: two of them were Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) founded in 1925 and Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) founded in 1930, as a result of their short-term experience. Turkey first met the multi-party in the period of the Second Meşrutiyet. Especially a very hard battle was held between the İttihat ve Terakki Partisi and Hürriyet ve İtilaf Partisi. In this study, first SCF and TCF experiences between the years of 1923 and 1945, followed by the external and internal factors of the transition to multi-party life and the establishment phase of the parties between the years of 1945 and 1950 will be mentioned.

Key words: Multi-party life, Turkish National Assembly, Cumhuriyet Halk Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

GİRİŞ

Türkiye'de çok partili hayata geçiş süreci Türk siyasal hayatının köşe taşlarından birisidir. Türkiye'de 23 Nisan 1920'de ilk T.B.M.M.'nin açılmasından sonra demokratik rejimin yerleştirilmesine yönelik çabalar olmuşsa da sonuç tam olarak alınamamıştır. Yapılan çok partili sisteme geçiş denemeleri uzun süreli ve kalıcı olamamıştır. Türkiye'nin tek partili hayattan çok partili hayata geçişi sorunlu ve sancılı olmuştur. Özellikle Cumhuriyetin kurucu kadroları, 1925'de kurulan

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kısa süreli deneyimlerinin de etkisiyle, muhalefete asla hoşgörüle bakmamışlardır.

Tüm bunların etkisiyle Tek Parti dönemi 1945 yılına kadar devam etmiş, bu tarihten sonra gerek iç politikada gerekse dış politikadaki değişimlerin etkisiyle çok partili hayata tekrar geçilmiştir. Zaten Türkiye, çok partili bir düzenle ilk kez 1945 yılında tanışmamıştır. Tunaya'nın deyişiyle "Cumhuriyetimizin siyaset laboratuvarı" olan II. Meşrutiyet döneminde irili-ufaklı pek çok parti kuruldu. Özellikle İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partileri arasında dişe diş bir iktidar-muhalefet savaşımı yaşandı (Akşin, 1987:191). Tek parti döneminde bir kez çok partili düzene geçme girişimi gerçekleştirildi. Türkiye'nin 1945'te yaşadığı düzen değişikliği, II. Meşrutiyet'ten o güne dek süregelen deneyimlerin ışığında ve üzerinde temellendirildi. Bu çalışmamızda öncelikle 1923-1945 yılları arasındaki TCF ve SCF deneyimlerinden kısaca bahsedilecek müteakiben 1945-1950 yılları arasındaki çok partili hayata geçişi etkileyen iç ve dış etkenlere ve partilerin kuruluş aşamalarına değinilecektir.

1.1923-1930 YILLARI ARASINDA BÜYÜK MİLLET MECLİSİNDE GRUPLAR

1.1. Halk Zümresi, Islahat, İstiklal, Tesanüt Grupları

23 Nisan 1923 yılında Ankara'da açılan ilk T.B.M.M.'i seçimle gelenler ile eski Osmanlı Meclisi Mebusanı'nın Ankara'ya katılanlarından oluşmakta ve belirli bir görüşleri bulunmadığından ve temsil etmediklerinden aralarında birlik ve beraberlik mevcut değildi. Mecliste bulunması gereken milletvekillerinin sayısı 414 olması gerekirken, bu sayı ölenler ve istifa edenler yüzünden 381'e düşmüştü. Bunların 115'i çeşitli memuriyetten gelen, değişik eğitim görmüş memur ve emeklilerden, 61'i başı sarıklı hocalardan, 51'i büyük veya küçük rütbeli subay veya subay emeklisinden, 46'sı çiftçilerden, 37'si tüccarlardan, 29'u avukatlardan, 15'i doktorlardan, 8'i şeyhlerden, 6'sı gazetecilerden, 5'i ağalardan, 5'i aşiret reislerinden, 2'si de mühendislerden oluşmaktaydı (Eroğlu, 1990:236). Bu mecliste bulunan vekiller değişik gruplar oluşturmuşlardı ve düşünceleri de farklıydı. Yalnız hepsinin ortak düşüncesi vatanın kurtarılması ve istiklalin sağlanmasıydı. Bu gruplar arasında Tesanüt Grubu (Dayanışma Grubu), İstiklal Grubu (Bağımsızlar Grubu), Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu ile birlikte küçük gruplarda bulunmaktadır.

İttihat ve Terakkicilerin bir bölümü Tesanüt Grubunda bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa İstiklal grubundaydı ve grubun resmi olmayan başkanıydı. İstiklal Grubu milletvekillerinin çoğu ileri görüşlü gençlerden oluşuyordu. Halk Zümresinde Bolşevik olmaya meyilli sol eğilimli milletvekilleri bulunuyordu. Mutaassıp ve Muhafazakâr Grubun başında Vehbi Hoca, Şair Mehmet Akif, Ali Şükrü, Çolak Hüseyin gibi isimler yer almakta idi.

1.2. Cumhuriyet Halk Fırkasının Kuruluşu;

Mecliste bulunan grupları birleştirmek ve meclisi iş yapabilmek için daha işler hale getirebilme çabalarının olumsuz sonuç vermesi üzerine 10 Mayıs 1921 günü, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan 151 milletvekili, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Meclis Grubunu kurdular ve başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'yı seçmişlerdi (Eroğlu, 1990:238). Bir kısım milletvekilleri de Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetini kurdular. Böylece mecliste iki ayrı grup oluşmuştu ve farklı düşünüş baş göstermeye başlamıştı. Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nde kurulan

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Ekim 1923’de Halk Fırkası’na, Kasım 1924’de Cumhuriyet Halk Fırkası’na dönüştürüldü. Milli Mücadele sırasında ortaya çıkmakta olan Kemalist devletin biçim ve yapısını tanımlamak için çeşitli kararlar, 20 Nisan 1924 Anayasası’nda birleştirildi (Ahmad, 1996; 16). Parti genel başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçildi.

1.3. Ordunun Siyasetten Ayrılması

Hem ilk kurulan T.B.M.M.’nde hem de 1923 yılında yenilenen seçimlerle iş başına gelen T.B.M.M.’nde komutanlık ve milletvekilliği bir arada yürütülmekteydi. Ordu komutanlarından Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir’in ordu komutanlığından istifa edip meclise dönmeleri ve savaş zamanı orduyu başsız bırakmaları Mustafa Kemal Paşa ve partisi tarafından şiddetle eleştirilmişti. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay paşalar öncelikle orduda kadrolaşmak istemişler ve bu doğrultuda kendi görüşlerine uygun kişileri belli kadrolara getirdikten sonra askerlikten istifa edip politik hazırlıklarını yaparak Mustafa Kemal Paşaya karşı mücadeleye girişmişlerdi. Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal Paşa ve hükümet büyük bir siyasi muhalefet karşısında idi. Muhalif basın, Vatan, Tanin, Tevhidi Efkâr, Son Telgraf ve Adana’da çıkarılan Toksöz gazeteleri Hükümet ve Mustafa Kemal Paşa aleyhine tavır almışlardı (Aydemir,1969:858). Savaş ihtimalinin söz konusu olduğu, yabancı bir devletin hücumu hazırlandığı bir zamanda muhaliflerin yapacağı böyle bir saldırının kendilerine kolaylık sağlayacağı düşünülmüştü. Ancak Hükümetin azimli ve kararlı davranışı, T.B.M.M.’de ve kamuoyu önünde sert bir şekilde devam eden tartışmalar muhalifleri çok zor duruma sokmuş, başarıya ulaşamamışlar ve Hükümet büyük çoğunluk sağlayarak güvenoyu almıştı. Ancak sorunu kökünden çözmek ve Türk Ordusunu iç politika çekişmelerinin dışında tutmak gerekiyordu.

Hem Orduda görevli komutan hem de milletvekili olan Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı Cevat Çobanlı Paşa ve 1, 2, 3 ve 5. Kolordu komutanları milletvekilliğini bırakarak komutanlık görevlerine döndüler. Hükümet tarafından alınan bu karar daha sonra 19 Aralık 1924 tarihli kanunla yasalaştı ve Ordu bütünü ile birlikte vatan hizmetinde, devleti koruyan, devletin temel güvenliğini sağlayan bir kurum niteliğini kazandı.

1.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ve Kapatılışı;

Mustafa Kemal öncülüğündeki asker-sivil kadroya karşı iktidar kavgası, Cumhuriyetin ilanından (29 Ekim1923), Hilafetin kaldırılması (3-4 Mart 1924) ve 1924 Anayasasının hazırlanışı sırasında da devam etmiştir. 1924 Anayasası klasik liberal anlayışa bağlı olarak mülkiyet anlayışını getirmekte, Meclis’in üstünlüğü ilkesini korumaktadır. Fakat bu gelişmelerin doğurduğu hoşnutsuzluk nihayet Meclis içinde 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası muhalefetini çıkarmıştır (Teziç, 1977:63-72). Fırkanın kurucusu Mustafa Kemal’in silah arkadaşı ve İzmir İktisat Kongresinin başkanı Kazım Karabekir’dir. İkinci başkanı Rauf Orbay ve genel sekreteri de Ali Fuat Cebesoy’dur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ’nın programı şu esaslara dayanıyordu: Partinin sistemi liberalizm ve halkın hâkimiyetidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır, din düşüncesine ve inançlara saygılıdır. İdari yönden yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışacaktır. Cumhurbaşkanı seçiminden sonra milletvekilliği ile ilişkisi kesilir (Eroğlu, 1990:241). Bu yeni fırka, değişmelere karşı bir tepkinin ürünüdür. Fırka programında “Fırka, efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır”, yani dini fikir

ve inançlara saygılı olduklarını ifade ederken, iktidarın hışmına bu noktada yakalanmıştır. Çünkü bu programın anlamı CHP'ye göre “irtica ve istismara yayılma fırsatı yarattığı” şeklindedir (Tunaya, 1952:611).

Mustafa Kemal Paşa, demokratik düzenin kurulmasını istediğinden, yeni fırkanın kuruluşundan memnun olmuştur. Yeni parti için “Bırakınız karşımıza çıksınlar, memleket işlerini münakaşa edelim”, “Bizim meclisimizde de iki parti olmalı, hükümeti denetleme sistemi kurulmalı ve medeni ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz” diyordu (Tökin, 1965:70).

Fırka, mecliste hayli asabi bir hava içinde doğmuş, müzakerelere katılmış, Hükümetten çeşitli meseleler hakkında açıklama istemişti. Bu sert tartışmalar, bütün görüşmeler sırasında had safhaya çıkmış hatta böyle bir tartışma esnasında milletvekilleri karşılıklı tabanca çekmişler ve Halit Paşa'nın vurulmasına sebebiyet vermişlerdi (Eroğlu, 1990:241).

Şubat 1925'de Doğuda patlak veren Şeyh Sait İsyanı sebebiyle Hükümet Takrir-i Sükûn Kanunu'nu acele çıkarmış, geniş yetkilerle donattığı İstiklal Mahkemelerini kurmuştur. İstiklal Mahkemeleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının irticai faaliyetlerini yakından takip etmişler, bu konuda hükümeti ikaz etmişler ve ilk olarak Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kendi yetki alanındaki TCF bürolarını kapatmıştır. Müteakiben Hükümet, irticayı tahrik etmesi nedeniyle Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925 tarihinde yurt genelindeki TCF'nin kapatılmasına karar vermiştir (Tunaya, 1952:614).

1.5. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu ve Feshi:

1930 yılına kadar gerçekleştirilen inkılâpların büyük bölümü temelde üretim ilişkilerini halkın yararına değiştirecek, halkın ekonomik ve sosyal durumunu düzenleyecek nitelikten yoksundu. 1923'den sonra uygulanan ekonomi politikası liberal bir karakterde olmakla birlikte anti-kapitalist olmaksızın anti-emperyalistti. Batılı olmak için kapitalist ülkelerin anlayışı ile hareket etmek gerekli sayılıyordu. Buna savaş sonrasındaki ittifakın yanı sıra Lozan Anlaşması'nın hükümleri de Türk Hükümetine adeta liberal bir ekonomiyi empoze etmişti (Tuncay, 1981:185). Dolayısıyla 1929 yılına kadar gümrük tarifelerini değiştirmemek yükümlülüğü getirmişti. Bunun sonucunda Cumhuriyetin ilk beş yılında dış ticaret açığının büyümesi, yabancı sermayenin azalması ve savaş sebebiyle yurt dışına kaçan azınlık girişimcilerin yarattığı boşluk dolayısıyla bu yıllarda ister istemez “himayecilik” politikası izlenmiş, milli bir burjuvazinin ortaya çıkması istenmişti. Bu siyaset Jön Türk programının Cumhuriyet dönemine intikal eden mantıklı bir sonucudur (Ergil, 1976:461).

Türkiye'nin dış ticareti iyi değildi ve aynı zamanda batıya bağımlı haldeydi. Geliri hammadde ve tarım ürünleri ihracatına dayanıyordu. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Osmanlı borçlarının taksitleri Türk ekonomisine ağır darbeler vurmuştu. Tüm bu olumsuzluklar tek parti hükümetine karşı güveni sarsmış ve hoşnutsuzluklar baş göstermeye başlamıştı. 1922-1930 yılları arasında gerçekleştirilen inkılâpların yarattığı tepki, izlenen ekonomi politikası, bazı tekellerin kurulması, 1928-1929 ekonomik krizinin etkileri, bunlara ek olarak bazı yöneticilerin basiretsizlikleri ve durumdan istifade etmek isteyen karaborsacıların belirmesi de hoşnutsuzluk sebepleri olarak sıralanabilir (Başar, 1981:9).

Mevcut yönetime karşı oluşan bu olumsuzlukları giderebilmek için ve rejimi daha ılımlı hale getirmek ya da tam baskı rejimine geçmekten başka yol görünmüyordu. İkinci yolun sonuçları tam

kestirilememekteydi ve dolayısıyla birinci yol en uygunuydu. Hükümetin icraatlarını ve politikasını açıkça eleştirebilecek teşkilatlı fakat denetimli bir muhalefete izin verilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda Atatürk halkın genel temayüllerini yakından izlemek ve milletin nabzını her an yoklamak istiyordu. Atatürk bu amaçla çok partili rejimin yerleşmesini istemişti. Bu maksatla eski ve kendisine pek bağlı arkadaşı, o anda Paris Büyükelçisi olan Ali Fethi Okyar Bey’i yeni bir parti kurmakla görevlendirmişti. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk’ün arzusu ile çok partili hayata kavuşmak lüzum ve inancı ile 12 Ağustos 1930’da kurulmuştur (Eroğlu, 1990:242).

Serbest Cumhuriyet Fırkası liberalizmi savunan bir parti olarak muhalefete girişmişti. Programına göre cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlı kalacaktı. Seçimlerin tek dereceli olmasını ve kadınların siyasi haklara sahip olmasını da savunuyordu. Parti zamanla gelişti ve Fethi Bey’in Ege gezisinde halkın hükümet, laiklik ve inkılâplar aleyhinde gösteri yapmasına sebep oldu. Bütün tedbirlere rağmen gericilik yeniden ortaya çıkmaya başlamıştı. Partiye girenlerin kontrolü mümkün olamıyordu. Partiye giren gerici ve tutucular koyu bir dini propagandaya girişmişlerdi. Fesin tekrar giyileceğini, Arap harflerinin tekrar kullanılacağını söylemekten ve hatta Mustafa Kemal Paşa aleyhine konuşmaktan çekinmiyorlardı (Tökin, 1965:72-75).

Kuruluşundan doksan yedi gün sonra Serbest Cumhuriyet Fırkası kendi kendini feshetti. Aslında bu fesih kararının arkasında yatan gerçek, asker-sivil bürokrasisinin iktidar öncülüğünü, Milli Mücadele’den itibaren süregelen ittifak’ın diğer kanadına teslim etmemesiydi (Teziç, 1977:71).

2. ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞİ HAZIRLAYAN NEDENLER

Çok partili hayata geçiş sürecindeki başarısızlık nedeniyle bu iki partinin kapatılması sebebiyle Atatürk’ün ölümüne kadar herhangi başka bir girişim olmamış, Atatürk’ün ölümünden sonra başlayan 1939-1945 yılları arasındaki İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygun ortam yaratılamamıştır. 1945 yılından itibaren filizlenmeye başlayan çok partili rejim denemelerinin belli bir sürecin sonucu oluştuğunu görmekteyiz. Türkiye’de siyasal hayatta bu değişimler sonucu oluşan ve muhalefet partilerini gün yüzüne çıkaran sebepleri iç ve dış etkenlerle birlikte ele almak gerekecektir. Dış ve iç etkenler birbirinden bağımsız değildir. Aksine birbirini bazen zorlayan, bazen de tamamlayan bir etkileşim süreci sonunda çok partili hayata geçilmiştir. İnönü’de o dönemde iç ve dış etkileşimi şu sözleriyle doğrulamıştır: “Hiçbir harici meseleyi dâhili mesele ile itilaf etmeden ve hiçbir dâhili meseleyi harici mesele ile karıştırmadan hallettiğimi bilmiyorum. Biri mutlaka diğerini tahrik eder”. Bu doğrultuda, Türkiye’nin çok partili siyasal hayata geçişinde birbirini etkileyen iç ve dış nedenler vardır (Çufalı, 2005:401). Bunlara değinmek konunun bütünlüğü ve anlaşılması için zaruri olmaktadır.

2.1. İç Nedenler

Türkiye’de 1930’lardan 1945’lere kadar kesintisiz tek parti idaresi, Batı totaliter idarelerini andıracak boyutlarda olmamıştı, fakat çeşitli idari tedbirlerle toplumda muhalif güç ve düşüncelerin faaliyetlerine müsaade de edilmemiştir. 1934 tarihli İskân Kanunu, 1936 tarihli İş Kanunu gibi sosyal nitelikli bazı kanunlar çıkarıldı ise de bunların amacı rejimin korunmasına yöneliktir. T.B.M.M.’nin açılması, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, yürütme organının kararlarına karşı yargı denetimini sağlayacak tarzda Danıştay’ın bağımsız bir mahkeme olarak kurulması, mahalli idarelerde

demokratik gelişmelere yer verilmesi, seçimlerin genelliği, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, teminatlı hâkim ve bağımsız mahkeme geleneğinin kurulup geliştirilmesi yeni Türkiye'nin kuruluşundan itibaren 1945'e kadar olan devrede, tek partinin hâkimiyetine ve varlığına rağmen, demokratik rejimin temel müessese ve unsurlarını gösteren özelliklerdir (Eroğlu, 1990:340).

Ancak bu devrede halkçılığa parti programında yer veren Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkın kendi kendini idaresini ve hükümeti eleştirmesini uygun bulduğunu belirtmesi, rejimin halkın rejimi ve halk için kurulmuş rejim olarak kabul edilmesinin benimsenmesi, diktatoryal rejimlerden farklı olarak demokratik rejime yönelindiğini göstermektedir. Keza bu devrede Mecliste, muhalefet amaçlı "Müstakil Grup" adı altında bir grup kurmaları demokrasiye yönelme eğiliminden ileri gelmektedir. Tunaya'ya göre Cumhuriyet Halk Partisi, tek parti rejimini sürekli saymamış geçici olduğunu temel ilke olarak açıklamış, demokrasiye geçiş için bir basamak telakki etmiştir. Gerekli devrim hareketlerinin başarıya ulaşması, kalkınma ve uygarlık davasının gerçekleşmesi için bunu zorunlu görmüştür (Tunaya, 1966:241).

İnönü'nün demokrasi yolundaki çabalarını şiddetle tenkit eden Ord. Prof. Ali Fuat Başgil, İnönü'nün izlediği politikayı şöyle ifade etmektedir: "Ünlü selefi gibi, Parti ve Devlet Başkanlığını şahsında toplayan İnönü, çağdaşları Mussolini ve Hitler'in kurdukları diktatörlükler modelinde bir diktatörlük yolunu tuttu. Esasen, önceden beri mevcut tek parti sistemi böyle bir teşebbüse müsaitti. Köylerde jandarmanın dipçiğine, şehirlerde ise polisin copuna dayanan bir terör kurulmuştur" (Başgil, 2006:35). Tek Parti yönetimi her ne kadar demokrasiyi bir amaç edinmiş gözükse de aslında kendi karşısında bir muhalefet olmasına uzun yıllar müsaade etmemiştir. Fakat zaman içinde ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda yapılan yasal düzenlemeler halkta iktidara karşı muhalefet etme ruhunu güçlendirmiştir.

2.1.1. Yapısal ve Kurumsal Düzenlemeler

Türkiye Avrupa ile uyumlu olmak istiyordu. Bu doğrultuda demokratikleşme yolunda otoriter askerin siyasi müdahaleden uzak olmasını savunan ve 1921'den beri Genelkurmay Başkanlığı'nı yürüten Fevzi Çakmak'ın 12 Ocak 1944 tarihinde emekli olması bunun göstergelerinden biridir. 1944 yılı sonbaharında daha önce kapatılmış olan Tan, Vatan ve Tasviri Efkâr gazetelerinin 22 Mart 1945 tarihinde tekrar faaliyetlerine izin verilmesi de bunun göstergelerinden sayılabilir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına bilfiil katılmamış olmakla birlikte 1939-1945 yılları arasında ekonomik ve siyasi sıkıntılar çekmiştir. Bu savaş, 1945'den sonra çok partili hayata geçilip, iktidar karşısında muhalif partilerin geniş kitlelerce rağbet görmesine, savaş yıllarında sosyal adaletsizliğin ve iktidar baskısının artmasına sebep olmuştur denilebilir.

Avrupa'da savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'de kısmi seferberliğe gidilerek bir milyona yakın kişi askere alınmış, savunma ihtiyacı için bir önceki döneme oranla ülke gelirinin büyük bir bölümü ayrılmıştır. Tarım ve sanayiden çekilen işgücü toplam hâsıllata etki ederken, dış ticaret hacminde önemli çapta daralma olmuştur. Buna savaşın seyri boyunca izlenen "üç taraflı" politika ile çizilen zikzaklar ve Müttefik devletlerin Almanya ile olan ticari ilişkilerin kesilmesi için yaptıkları baskılar, savaşın sonlarında etkili olmuştur. Ülke içerisinde ara mallarda, yatırım ve tüketim mallarında meydana gelen darlık şartları ve iç üretim üzerindeki olumsuz etkileri yanında, kamu gelirleri içerisinde

önemli yer tutan ithalattan alınan vergi ve resimlerin temininde önemli azalmalara sebep olmuştur (Boratav, 1982:217).

Hükümet ekonomi çarkını devam ettirebilmek, artan savunma harcamalarını karşılayabilmek için sık sık Merkez Bankası’na başvurmuştur. Bu ise geçmişe nazaran enflasyon oranını en yüksek seviyeye çıkarırken, bunun tabii bir neticesi olarak fiyat artışları, hayat pahalılığı ve temel ihtiyaç maddelerinin yokluğunu yaratmıştır. Aranılan ihtiyaç maddelerini üreten ve pazarlayan büyük çiftçi ve tüccar kesiminden bu yıllar içerisinde “savaş zenginleri”, “vurguncu-tefecisi”, “ağalar” gibi tanımlanan şahsiyetler çıkmıştır. Bu gibilerin, yönetimden bazılarıyla irtibat halinde olması vatandaşın hükümete olan güvenini önemli ölçüde sarsmıştır (Aydemir, 1979:344-345).

Savaş ekonomisinin devlete yüklediği aşırı yük sebebiyle devlet önceki yıllardan devralınan müdahaleci kanunların yanında bu yılların özel ihtiyaçlarına cevap verecek yeni kanuni düzenlemelere gerek duyarak 18 Ocak 1940 yılında hükümete geniş yetkiler veren “Milli Korunma Kanunu”nu çıkarmıştır. Savaş nedeniyle 1939 yılında başlatılmış olan “İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” askeri harcamalardaki artış ve hammadde yüzünden kaldırılmıştı. Bu dönemdeki yatırımlar daha çok ordu taleplerine göre ayarlanmıştır. Kumaş, cam, şeker gibi gerekli ihtiyaç maddeleri, krom, linyit gibi stratejik öneme haiz maddeler ve silah yapımı gibi sahalarda gelişme olmuştur (Devlet İstatistik Ens...,1973:156).

İsmet İnönü 1 Kasım 1942’de meclis açış konuşmasında: “*Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklıkçı, çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret meta’ı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik ihtirası için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır.*

Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermek yolu vardır. Ticaret ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız” diyordu. Aslında bir nevi “Varlık Vergisi Kanunu”nun çıkış amacını ortaya koyuyordu. 11 Kasım 1942 tarihinde mecliste kabul edilen “Varlık Vergisi Kanunu” ekonomik şartların olumsuzluğundan doğan sıkıntıları suiistimal ederek yüksek kazanç sağlayan ve kazançları ile orantılı vergi vermeyenlere yönelik çıkarılmıştı. Cumhuriyet Halk Partisinin savaş yıllarında giriştiği bu ekonomik tedbirler bu yeni ekonomik grupları tedirgin etmişti (Karpaz, 1967:106).

1943 Haziranında çıkartılan “Toprak Mahsulleri Vergisi” ile tarım ürünlerinden elde edilen gelire orantılı vergi alma amacı güden düzenleme beklenen neticeyi vermediği gibi büyük çiftçilerin tepkisine yol açmıştır. Bunun gibi 1938 yılında kurulan “Toprak Ofisi”nin toprak mahsullerini toplayabilmesi için 1940 yılında düzenleme yapılmış ve bazı zorlayıcı kararlar alınmıştır. Savaşın gerektirdiği olağanüstü şartlar dolayısıyla vatandaşa elde ettiği ürünün belli bir bölümünü Ofis’e satma mecburiyeti getirilmiş, bu ise tarım kesiminde var olan sosyal dengesizliği küçük çiftçilerin aleyhine artırmıştır.

Cumhurbaşkanı ve CHP’nin lideri İsmet İnönü, 1 Kasım 1944 tarihinde Büyük Millet Meclisi’nde yapmış olduğu şu konuşmayla mecliste demokrasinin yerleşmesini de teşvik etmiştir: “*İdaremez bütün manasıyla halk idaresidir. Bu idare, demokrasi prensiplerini Türkiye’nin*

bünyesine ve hususi şartlarına tekâmül ettirmektedir”. Daha güçlü bir teşvik 19 Mayıs 1945’te İnönü’nün şu ifadesiyle gelmiştir: “*Cumhuriyet rejiminin kurduğu siyasi rejim ve halk idaresi her veçhede ve her yönde gelişecek ve savaş koşullarının dayattığı şartlar ortadan kalkınca, demokratik ilkeler, ülkenin siyasi ve kültürel hayatında tedricen daha büyük yer edinecektir. En değerli demokratik kurumumuz olan Büyük Millet Meclisi, iktidarı baştan beri elinde tuttu ve sürekli olarak ülkeyi demokrasi istikametinde inkişaf ettirdi*” (Özbudun, 2007; 20).

1945 yılında uluslar arası ortamdaki değişmelerin yanı sıra, yurt içinde de önemli siyasi gelişmeler olmuştur. Muhalefetin ortaya çıkışı ve çok partili sistem fikrine yaklaşılması 1945 yılı içinde gerçekleşmişti. 1945 yılının Ocak ayında TBMM’nde gündeme gelen, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” tasarısı muhalefetin canlanmasında ve örgütlenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Bu tasarı Mayıs ayında mecliste görüşülmeye başlamış, görüşmeler sırasında karşı görüşte olanları da ortaya çıkarılmıştır (Gürkan, 1998; 139).

“Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı”, 14 Mayıs 1945 günü Meclis’te görüşülmeye başlandı. Tasarıda yasanın amaçları, topraksız ya da az topraklı çiftçiyi topraklandırmak, ülkedeki tarımsal alanların sürekli işlenmesini sağlamak ve arazi büyüklüklerini dengelemek olarak belirtiliyordu. Yasaya göre toprakların 5.000 dönümden fazlası kamulaştırılabilecekti. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde bu rakam 2.000 dönümdü. Tasarı, Meclis’in büyük toprak sahibi üyelerini harekete geçirdi. Bu üyelerin başlıcaları, Adnan Menderes, Cavit Oral, Emin Sazak ve Halil Menteşe idi. Bu kişiler tasarıyı Komisyonunda budayarak “zararsız” bir biçime sokmayı başardılar (Keyder, 1984-85). 17. madde Komisyondan çıktığında maddenin reformu olanaksız kılacak biçimde değiştirilmiş olduğu gözlemlendi (İnönü, 1998:165). Bunun üzerine yasanın çıkmasından yana olanlar, İnönü’nün emriyle 17. maddeyi değiştirerek tasarıya soktular. Giritlioğlu, İnönü’nün tasarıya verdiği biçimin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu’nun muhalefetiyle de karşılaştığını belirtiyor (Giritlioğlu, 1965:373). Hatipoğlu, mal sahiplerine bırakılacak toprağın 50 dönüme kadar indirilmesine “Gayri kabili tahakkuktur. Böyle bir operasyon doğru olmaz” diyerek karşı çıkmış. Israrlar karşısında ise, “Ben irfanımla, izanımla kaniyim. Arazi miktarı daha fazla küçültülemez. Emir buyurun, tasarıyı Meclis’ten başkası geçirtsin” demiş. Nitekim Hatipoğlu’nun seyahatte bulunduğu bir sırada, Alaattin Tiritioğlu’nun 280 üyeye imzalattığı devrimci 17. maddeyi de içeren tasarı Meclis’e sevk edildi. 17. maddenin Meclisten geçen son hali şöyledir: Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde 3 katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi, 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder.

Yasanın Meclis’te görüşülmesi “Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıklarının önüne çıkardı” (Toker, 1990:58). Menderes, “davasını savunurken, ele aldığı delilleri kolay reddedilemeyecek kadar iyi kullandı. Üslubu, hitabet gücü sağlam ve etkiliydi” (Aydemir, 1984:118). Menderes’e göre toprak iyiliği ile uğraşmak yerine toprakların daha verimli işlenmesi sağlanmalıydı. Köylüye etkili kredi, ürününü pahalıya satma olanakları sunulmalıydı. Refik Koraltan’a göre ise, bu

yasanın amacı Ali’nin malının Veli’ye verilmesiydi. Tasarı 11 Haziran 1945’te aralarında Menderes ve E. Sazak’ın da bulunduğu 104 üyenin katılmadığı oturumda, oylamaya katılan 345 üyenin tümünün oylarıyla yasalaştı (TBMMTD, 72.Birleşim:213-235). Ancak yasanın uygulamasını başlatacak tüzük 20 Mayıs 1947’de çıkartılabildi. Zaten o ana kadar, büyük toprak mülklerinin kamulaştırılmasıyla ilgili siyasal istek tümüyle ortadan kalkmıştı. CHP’nin 1947 Kurultayı’nda kabul edilen parti programının 43. maddesinde “Toprak Kanununun ana prensipleri mahfuz kalmak üzere bu kanunun, mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden gözden geçirilmesini faydalı buluruz” denilerek geri adım atılıyordu. Daha sonra da 1948’de (2. Hasan Saka Hükümeti’nde) yasanın baş muhaliflerinden toprak ağası Cavit Oral Tarım Bakanlığı’na getirildi. Çok partili hayata geçişle birlikte Toprak Reformu da budandı ve amacından uzaklaştırıldı.

1947-1972 yılları arasında 54.000 dönüm şahıs toprağı kamulaştırıldı ve topraksız ya da az topraklı ailelere dağıtıldı. Ancak bu miktar, bu dönemde dağıtılan 22 milyon dönüm toprağın yaklaşık binde 2’sine karşılık gelmektedir. Geri kalanı, hazine adına kayıtlı topraklardır. Seçimlerden kısa bir süre önce de, yasanın yeni alanların özel mülk olarak tapuya tesciline getirdiği sınırlamalar kaldırıldı. Mart 1950’de ise son bir darbe daha vurularak ünlü 17. maddesi, büyük toprak sahiplerinin istediği gibi hiçbir kamulaştırma olasılığı bırakmayacak biçimde değiştirildi (Keyder, 1984-85:54).

2.1.2. Dörtlü Takrir

Mecliste de hükümetin icraatlarına karşı muhalefet eden milletvekilleri bulunmaktaydı. 12 Haziran 1945 tarihinde mecliste bir grup vekil dörtlü takrir, (önerge) verdiler ve bu önerge CHP parti grubunda tartışıldı ve yedi saat boyunca saldırıya kadar varan hakaretli konuşmalardan sonra, nihayet oy çokluğuyla reddedildi. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından verilen önergeyle, mevcut kanunlarda ve parti tüzüğünde yer alan antidemokratik hükümlerin çıkartılması, seçimlerin serbestçe, adaletli biçimde yapılması ve Meclisin hükümeti denetlemesi gibi hususlarda yenilikler yapılması talep ediliyordu (Karpat, 1967:130). İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte, diktatörlükler sona ermeye ve ülkeler hızla demokratikleşme yolunda adımlar atmaya başlamıştı. Ülkeler arasında gerek ikili ilişkilerde ve gerekse kurulan birliklerde, çok partili demokratik sistemin uygulanıyor olması aranılan şart haline gelmişti. Dolayısıyla ülkesinde demokrasiyi uygulamayan hiçbir ülke, Avrupa’daki kuruluşlara üye yahut ortak olamıyordu. Söz konusu durum Türkiye için de geçerliydi.

Türkiye, şayet çok partili sisteme geçmeyecek ise, Avrupa tarafından zamanla dışlanacak ve büsbütün ilişkiler kopma noktasına gelebilecekti. Bu arada Rus tehlikesi de bariz şekilde görünüyordu. Rusya, toprak talebi dâhil, hemen her konuda Türkiye’ye baskı uyguluyor, hatta arada bir tehdit bile ediyordu. Bu durumda, Türkiye’nin Avrupa’dan gelecek kuvvetli bir desteğe acil ihtiyacı vardı. Dolayısıyla, Avrupa’nın taleplerine, istemeyerek de olsa, karşılık vermek durumundaydı. Ne var ki, bu iş öyle sanıldığı kadar kolay değildi. Zira Türkiye, 22 senedir tek parti rejimiyle yönetiliyordu ve bundan vazgeçmeye de iktidardakilerin hiç niyeti yoktu. Çok partili sisteme geçiş ihtiyacı, dışardan olduğu kadar içerden de şiddetle hissediliyordu. Fakat halk o derece korkutulmuş ve sindirilmişti ki, bu istek açıkça seslendirilemiyordu. Nihayet, bir gün artık bu isteğin önüne geçilemez oldu. Halk, tek parti yönetiminden iyice sıkılmış, daralmış, bunalma, hatta patlama noktasına gelmişti. İşte, Meclis’teki dört

parlamentar, kendilerini adeta feda edercesine ortaya çıktılar ve halkın bu şiddetli hissiyatına tercüman olmaya çalıştılar.

7 Haziran 1945'te, Türkiye'de hürriyet ve demokrasi sahasında ciddi adımlar atılması gayesine yönelik olarak, adına "dörtlü takrir" denilen dört imzalı bir önerge hazırlandı. CHP grubuna verilmek üzere hazırlanan bu önergenin altında İzmir milletvekili Celal Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan, Kars milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın milletvekili Adnan Menderes'in imzası bulunuyordu. Bu dörtlü takrir, 12 Haziran 1945'te parti grubunda görüşmeye açıldı. Konu üzerinde uzun uzun konuşmalar yapıldı. Zaman zaman konunun yönü değişiyordu. Öyle ki, takrir sahiplerine hakaret edercesine şiddetli hücumlar yapıldı. Hatta imza sahiplerinin üzerine yürüyenler bile oldu.

Takrir sahipleri ise, bilhassa Menderes'in takririni izah etmeye çalıştı. Bu karışık ve hakaretili gergin durum, yaklaşık 7 saat sürdü. Nihayet, parti adına konuşmak üzere kürsüye Şükrü Saraçoğlu geldi. Saraçoğlu, Halk Partisinin takrirden yazılı olduğu şekilde ıslaha muhtaç olmadığını, hatta partilerinin sağlam bir demokratik temele dayanmış olduğunu bile söylemekten çekinmedi. Sonunda ise, önerge sahibi dört milletvekilinin takrirlerini geri almaları tavsiyesinde bulundu. Bütün bu sert ve çekişmeli tartışmalara rağmen, takrir sahipleri isteklerinden vazgeçmedi. Grup adına yapılan açıklamada şöyle denildi: "Biz verdiğimiz takriri geri alacak insanlar değiliz". Evet, bir bakıma ok yaydan çıkmış ve geri dönüş ihtimali ortadan kalkmış gibiydi. Yine de oylamaya geçildi ve önerge ezici oy çoğunluğu ile reddedildi. Ancak, sıkıntı bitmiş, sancı dinmiş değildi. Zira genel eğilim, demokratikleşmeden, serbest seçimlerden ve hürriyetlerin genişletilmesinden yanaydı. Nitekim öyle de oldu. Dörtlü takrir sahipleri, kısa sürede hür basın ve halkın çoğunluğunun adeta gözdesi oldular. Hatta Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılarak yeni bir parti kurmaları halinde, halktan destek görecekları noktasında tatmin ve ikna oldular, denilebilir. Zaten, genel gidişat da bu istikametteydi.

Çok partili hayata geçiş için bu takrir olayı iyi bir fırsat oldu. İnönü 11 Haziran'da parti Genel İdare Kurulu'nda takrir olayını eleştirmiş ve şöyle demişti: "Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler" (Toker, 1990:67).

2.2. Dış Nedenler

Türkiye 1939-1945 yılları arasındaki İkinci Dünya Savaşı boyunca adına "Denge Politikası" denilen "üç taraflı politika" ile savaşa girmeden durumunu muhafaza edebilmişti. Fakat savaşın sonlarında Rusya'nın yarattığı endişe yanında yalnız kalma durumu ile karşı karşıya kalmıştı. Türkiye bu yalnızlıktan Mihver Devletleri'ne karşı savaş ilan edip, San Francisco Konferansına katılmakla ve Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni imzalamakla kurtulmuş ancak Rusya'nın 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesini kabul etmeyerek kendi lehine değiştirmek istemesi, Boğazlardan üs istekleri, Türk yöneticilerini Batılı demokratik devletlerle, özellikle Amerika ve İngiltere ile ilişkilerini geliştirme mecburiyetini doğurmuştur.

Birleşmiş Milletler Anayasası'nı kabul etmekle Türkiye bu anayasanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür bir rejime geçmeyi taahhüt etmiş oluyordu. San Francisco'da 1945'de toplanan konferansa giden Türk delegesi, Reuters Ajansı muhabirine Türkiye'de cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasası'nın en ileri

memleketlerin anayasalarıyla kıyaslanabileceğini, hatta bazılarında daha üstün olduğunu belirtiyor ve harpten sonra Türkiye’de her türlü demokratik cereyanın gelişmesine müsaade edileceğini söylüyordu. Bu beyanattan birkaç gün sonra da -19 Mayıs 1945’de – Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Cumhuriyet rejiminde meydana gelmiş bulunan siyasi sistemle halk hükümeti şeklinin her cephesiyle her bakımdan gelişeceğini ve harbin zorunlu kıldığı şartlar ortadan kalktıkça memleketin siyasi ve kültürel hayatında demokrasi prensiplerinin gittikçe daha fazla yer tutacağını tekrarlıyordu. Bu büyük demokratik müessese olan Büyük Millet Meclisi en baştan beri idareyi elinde tutmuş ve memleketi demokrasi yolunda geliştirmiştir (Karpat, 1967; 127).

İkinci Dünya Savaşı sonunda gerek milletlerarası teşkilat ve ilişkilerde, gerekse Batı kamuoyunda demokratik olmayan ülkelere karşı köklü bir tutum ve davranış mevcuttu. Buna karşılık Türkiye’de ise rejim tek parti ile yönetilmekte, kişi hak ve özgürlükleri kısmen sınırlanmış durumdaydı. Hatta bu durumun totaliter rejimlerle çağrışım yapan özellikleri vardı. “Tek parti-tek millet-tek şef” formülü ile şekillenmiş idari yapının yanında “Milli Şef” unvanının “Führer”, “Duçe”yi hatırlatır olması “Şef”in değişmezliği demokratik eğilime rağmen, Türkiye’nin monolitik yapısını ortaya koyuyordu.

2.2.1. Sovyet Tehdidi

Sovyetlerin Boğazlar konusundaki ilk resmi notası 8 Ağustos 1946 tarihlidir. Notada Türkiye’nin savaş sırasında Boğazların denetimini sağlayamadığı öne sürülüyor ve Montrö Sözleşmesinin yeni koşullara göre değiştirilmesi isteniyordu. Buna göre,

- 1) Boğazlar tüm ticaret gemilerine açık tutulacak,
- 2) Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine her zaman açık tutulacak,
- 3) Boğazlar Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulacak,
- 4) Boğazlardan geçişin düzenlenmesi yetkisinin Türkiye ve Karadeniz devletlerine ait olduğu kabul edilecek,
- 5) Boğazların güvenliği Türkiye ve SSCB tarafından sağlanacaktı.

Türkiye, 22 Ağustos 1946 tarihli yanıt notasıyla ilk 3 koşulun kabul edilebileceğini ancak son iki şartın reddedildiğini duyurdu (Tellal, 2000:27). Önceleri Sovyet isteklerini iki ülkenin arasındaki bir konu olarak değerlendiren ve sessiz kalmayı yeğleyen ABD de 19 Ağustos 1946’da Sovyetlere verdiği notada Türkiye’nin yanında yer aldığını ortaya koymuştu (Gönlübol, 1996:207). Notada Boğazların savunulması konusunda tek sorumlu devletin Türkiye olduğu, Boğazlar bir saldırıya ya da bir saldırı tehdidine uğrarsa bu durumun BM Güvenlik Meclisi’nin harekete geçmesini gerektireceği bildiriliyordu. Türkiye Sovyetlerin 24 Eylül 1946 tarihli ikinci notasıyla ilettiği öncekine benzer isteklerini 18 Ekim 1946 tarihli yanıt notasıyla yine reddetmiştir (Oran, 1970:65). Sovyet tehdidine karşı Türkiye, ABD ve Avrupa’yı yanına çekmek istemiş, bu yolda da başarılı olmuş diyebiliriz.

2.2.2. Amerikan Yardımı

Türkiye, 1945 Şubatında “Birleşmiş Milletler Beyannamesi”ni imzalayıp Almanya ve Japonya’ya savaş açtığını duyurunca, aynı gün yani 23 Şubat 1945 günü Türkiye ile ABD arasında yeni bir askeri yardım anlaşması imza edildi (Soysal, 1981:641-645). Anlaşmaya göre Türkiye, savaş sürdükçe ABD’den savunma madde ve hizmetleri almaya devam edecek, buna karşılık, savaş sona

erdiği zaman bu anlaşma gereğince kendisine devredilmiş olan savunma maddelerinden imha, kayıp ya da tüketilmemiş olanlardan Amerikan Hükümetinin lüzum göstereceklerini geri verecektir. Anlaşmanın geçerliliği savaşın süresiyle sınırlı olduğu için, savaş sona erdiğinde Anlaşmanın uygulanmasına son verilmiştir.

12 Mart 1947’de duyurulan Truman Doktrini uyarınca Türkiye’ye yapılacak yardım 100 milyon dolardı. Aynı doktrinle Yunanistan’a ise 300 milyon dolar yardım yapılması öngörülüyordu. Truman Doktrini gereğince “Türkiye ve Yunanistan Yardım Programı” adını taşıyan yasa, 22 Mayıs 1947’de Truman tarafından imzalandı (Türk, 1957:287). Bu program gereğince Türkiye’ye verilen yardım hemen hemen tümüyle askersel nitelikte idi. Türkiye’nin Marshall yardımından yararlandırılmasının bir nedeni de, tarımsal üretimin artırılarak besin sıkıntısı çeken Avrupa ülkeleri için Türkiye’nin tahıl ambarı görevini yüklenmesiydi. Tarıma, besi hayvancılığına, konservencilğe ağırlık veren raporlarda Karabük gibi endüstri tesisleri yetersiz görülüyordu. ABD, Türkiye’nin devlet eliyle büyük ölçekli sanayi işletmeleri kurmasından yana değildi. 1948-1955 yılları arasında doğrudan ve dolaylı bağış, borçlanma, koşullu yardım, teknik yardım vb. yardımların toplamı 601.425.000 Amerikan dolarıdır. Bu rakamın da 74.800.000 doları askersel niteliklidir (Türk, 1957:291-292).

3.MUHALİF PARTİLERİN KURULMASI

3.1. Milli Kalkınma Partisinin Kurulması

Mecliste “Dörtlü Takrir” tartışmaları sürerken 18 Temmuz 1945’de Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından “Milli Kalkınma Partisi kuruldu (Yeşil, 1988:58). Bu gelişme tek parti döneminin resmen sona erdiğini gösteriyordu. Ama yeni partinin kadrosu zayıftı ve kitlelere hitap etmekten uzaktı. O nedenle halk üzerinde büyük etkisi olacak ve CHP’ye alternatif görülecek bir yapıda görünmüyordu. Bu arada İnönü ve çevresindekiler de yeni, fakat CHP’nin temel ilkelerine bağlı kalacak bir partinin kurulması gerektiğine karar vermişlerdi. Bu partiyi de güvenilir buldukları Celal Bayar’ın kurmasını istiyorlardı (Yeşil, 1988:57).

Milli Kalkınma Partisi İstanbul’da ve Anadolu’nun çeşitli yörelerinde şubeler açmıştır (Tunaya, 1966:638-640). Demirağ’ın da düzenlediği sık sık ziyafetler nedeniyle parti, kamuoyunda “kuzu partisi” diye anılmış ve fazla ciddiye alınmamıştır. Parti 1946’dan başlayarak katıldığı seçimlerde hiçbir başarı sağlayamamıştır. Nuri Demirağ, ancak 1954 seçimlerinde DP’den bağımsız aday olarak meclise girebilmiştir. Liderinin 1957’de ölümünden sonra genel kurulunu toplayamamış olan parti, 22 Mayıs 1958’de feshedilmiş sayılmıştır (Teziç, 1977:253-255).

3.2. Demokrat Partinin Kurulması

Mecliste muhalefetin artık açıktan açığa çıktığı bu günlerde, Ulus ve Cumhuriyet gazetesinden farklı bir politika izlemeye başlayan Milliyet ile Vatan gazetesi, dörtlü takrir sahiplerine sempatiyle yaklaşmaya, fikir ve görüşlerine sayfalarında yer vermeye başladı. Milliyet Bayar’a, Vatan ise Menderes’e yakınlık gösteriyordu. Bu da, doğrusu o tarihte hayli cesaret verici bir gelişmeydi. CHP Genel Başkanlık Divanı, Menderes’in Vatan gazetesinde “dörtlü takrir” istikametindeki yazıları ve Meclisteki konuşması üzerine 21 Eylül 1945 Cuma günü Şükrü Saraçoğlu’nun başkanlığında toplandı ve Adnan Menderes ile Fuat Köprülü’nün oybirliği ile partiden ihraç edilmesine karar verildi. Bunun

üzerine, Celal Bayar da partiden ihraç edilen iki arkadaşıyla beraber olduğunu söyleyerek 26 Eylül günü CHP’den ayrıldı.

Bu tarihten sonra, yine Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes’in başında bulunduğu yeni bir parti kurma çalışmalarına hız verildi. Fakat Celal Bayar bile İsmet İnönü’nün karşısında muhalefet yapmayı tehlikeli buluyordu. Bayar bu konuda, “*Ben bu işleri bilirim, adamı ipe kadar götürür*” derken sanki on beş sene sonrasının kehanetinde de bulunuyordu (Selek, 1975:5). Nihayet, çalışmalar 7 Ocak 1946’da tamamlanarak, yeni parti kurulmuş oldu. Halkın büyük sevgisiyle karşılaşmış olduğu bu yeni siyasi hareketin ismi ise, “Demokrat Parti” şeklinde resmen ilan edildi. Tek parti rejimi, böylelikle ilk kez bir ciddi rakiple yahut bir alternatifle karşı karşıya gelmiş oldu. Böylece Türkiye’de çok partili hayata geçiş için ilk adım atıldı. İlerleyen yıllarda Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi karşısında halktan kabul gören bir parti haline gelecek ve 1950 yılı genel seçimlerinde ezici üstünlükle iktidarı devralacaktı.

SONUÇ

II. Dünya Savaşı’nın sonunda Türkiye, Almanya ve Japonya’ya savaş ilan edip müttefik güçlerin yani ABD ve İngiltere’nin, yanında yer alınca Birleşmiş Milletler’in kurucu üyesi olmaya hak kazanmıştı. Ardından da ABD ile çok önemli bir anlaşma olan Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşmasını imzalamıştı. Demokrasi temeli üzerine inşa edilen Birleşmiş Milletlere üye olan ve Müttefik güçlerin yanında savaşa giren Türkiye, bu dış tesirlerin etkisiyle çok partili hayata geçiş gibi köklü demokratik reformlar gerçekleştirmek zorunda kalmıştı. CHP içerisinde başlayan parti içi muhalefet Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün de onayıyla kurumsal hale gelerek 1946’da Demokrat Parti’nin kurulmasıyla çok partili hayata geçildi. Sonraki dört yılda gittikçe güçlenen muhalefet partisi tüm Türkiye’de hızlı bir biçimde teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Bu hiç şüphesiz Türkiye’de Cumhurbaşkanı, Milli Şef İsmet İnönü’nün ve ‘Devletin Partisi’ CHP’nin iktidarının sonu olan 14 Mayıs 1950’ye giden bir sürecin başlangıcı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz (1996), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, Hil Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (1987), **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1969), **Atatürk, Nutuk**, Cilt II, 9ncu baskı, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (1979), **İkinci Adam**, Cilt 2, 4.Baskı, İstanbul.
- Aydemir, Ş. Süreyya (1984), **Menderes’in Dramı? (1899-1960)**, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Başar, Ahmet Hamdi (1981), **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**, A.İ. ve T.İ.A.Yay. Ankara,1981.
- Başgil, Ali Fuat (2006), **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Yağmur Yay., İstanbul.
- Boratav, Korkut (1982), **Türkiye’de Devletçilik**, Savaş Yay., Ankara,
- Çufali Mustafa (2005), “*Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi:1945-1950*”, **Türkiye’de Siyasal Hayat**, Ed. Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, Aktüel Yay., İstanbul.

- DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1973), **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara.
- Ergil, Doğu (1976), “*Birinci Dünya Savaşında Sonra Toplumsal ve Siyasal Temsil Sorunu*”, **Türk Parlamentoculuğun İlk Yüzyılı**, Siyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara.
- Eroğlu, Hamza (1990), **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara.
- Giritlioğlu, Fahir (1965), **Türk Siyasal Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii**, C.1-2, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Gönlübol, Mehmet-Haluk ÜLMAN (1996), “*İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası*”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gürkan, N. (1998), **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnönü, Erdal (1998), **Anılar ve Düşünceler**, C.2, Yorum Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul.
- Karpat, Kemal (1967), **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul.
- Keyder, Çağlar, Şevket Pamuk, “*1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler*”.
- Köprülü, Fuad (1957), “*Demokrasi Yolunda (1945-1950) Dörtlü Takrir*”, **Vatan**, 23 Kasım 1957.
- Oran, Baskın (1970), “*Türkiye’nin “Kuzeydeki Büyük Komşu” Sorunu Nedir?*” (Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1970)), **AÜSBFD**, C.XXV, Mart 1970, No.1.
- Özbudun, Ergun (2007), **Çağdas Türk Politikası**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul.
- Selek, Sabahattin (1975), “*İnönü Demokrasiye Geçiş*”, **Hürriyet**, 1 Ocak 1975.
- Soysal, İsmail (1981), **Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1980**, AÜSBF Yay., No. 468, A.Ü. Basımevi, Ankara.
- Tellal, Erel (2000), **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri (1953-1964)**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yay., Ankara.
- Teziç, Erdoğan (1977), “*1923-1938 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler*”, **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yay., İstanbul.
- Toker, Metin (1990), **Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)**, Bilgi Yay., Ankara.
- Tökin, F. Hüsrev (1965), **Türk Tarihinde Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul.
- Tunaya, Tarık Zafer (1966), **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul.
- Tuncay, Mete (1981), **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara.
- Türk, İsmail (1957), **İktisadi Gayeli Mali Yardımlar**, AÜSBF Yay., Yeni Matbaası, Ankara.
- TBMMD (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergileri).
- Yeşil, Ahmet (1988), **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

DEMOKRASİ TEORİSİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DEĞİŞİMİNDE “YERELLEŞME” ADINA ULUSLARARASI ÇABALAR¹⁹⁴

Fikret ÇELİK

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
fikretcelik23@gmail.com.

Fevzi YAHŞI

Kırıkkale Üniversitesi
fevziyhs@hotmail.com

ÖZET

Bugün genel bir kabul, modern demokrasinin iki yüz yıllık serüveninin, XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişik bir şekilde ilerlemeye başladığı yönündedir. Bu noktada evrensel değerler çerçevesindeki bir demokrasi anlayışı yerine, yerel değerler çerçevesinde demokrasinin toplumsal farklılıklar göz önünde tutularak yeniden şekillendirilmesi gereği vaaz edilmeye başlanmıştır. Bu anlayış hali hazırda bir teori olarak genelleştirme için uygun bir noktaya varamamış görünmektedir. Ancak, bu anlamda teorik ve ideolojik olarak şekillenen yeni demokrasi tartışmaları ön plana çıkartılmıştır. Özellikle, yerel yönetimler baz alınarak belli pratikler üzerinden bu anlayışların ulus-devlet sistemi içinde işletilip, işletilemeyeceği tartışmaya açılmıştır. Ancak demokrasinin yerel yönetimler alanında, teorik olarak, “yerelleşme” adına güçlendirilmesi asıl sorun alanıdır. Bu sorun alanının açıklanabilmesi ve anlaşılabilmesi için küresel bazda, uluslararası kurumlarca gerçekleştirilen geniş katımlı konferanslar ve toplantılarla tüm ülkelerin içine alındığı geniş bir perspektifte konu tartışılır hale getirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle bu uluslararası çabalar, XXI. Yüzyılın başı ile birlikte yoğunlaşmıştır. Böylece, bu uluslararası çabalarla birlikte, “yerelleşme” çerçevesinde yeni bir demokrasi anlayışının manifestosu ortaya çıkartılmak istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Yerelleşme, Küreselleşme, Uluslararası kuruluşlar, Yerel yönetimler, Ulus-devlet

INTERNATIONAL EFFORTS OF PRESENT CHANGES OF DEMOCRATIC THEORY ON BEHALF OF THE “LOCALIZATION

ABSTRACT

Today, it is a general acceptance that two hundred year adventure of modern democracy has been changing since the last quarter of the 20th century. At this point redesigning democracy by taking into consideration the local social variances rather than the universal value based on democratic viewpoint is started to be preached. It is seen that this understanding has not reached a suitable point for a theory generalization yet. However, new democratic discussions shaped by this theoretical and

¹⁹⁴ Bu çalışma, Fevzi YAHŞI'nin Yrd. Doç. Dr. Fikret ÇELİK'in danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı'nda hazırladığı, “*Bir Toplumda Demokrasinin Gelişmesinde “Yerel Yönetimler”in Rolü: Tarihsel, Siyasal ve İdari Anlamda Bir Analiz*” adlı tez çalışmasının bazı bölümleri kullanılarak ve bazı yeni kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır.

ideological viewpoint are pointed out . In particular, these understandings are discussed in terms of applicability in nation-state system on the basis of local government. However, empowering democracy for localization is theoretically a main problem area in the local government. To explain and understand this problem, the subject is tried to be discussed by making well attended conferences and meetings on the international level with wider perspective in which all countries contributed. These international studies are intensified by the beginning of the 21st century. Thus, with these international efforts, manifesto of a new democratic understanding is required ed to reveal under the localization framework.

Keywords: Democracy, Decentralization, Globalization, International Organizations, Local Government, Nation State

GİRİŞ

Günümüzün önemli demokrasi teorisyenlerinden biri olan Lijphart, günümüzde demokrasinin geçirmiş olduğu aşamayı şu şekilde dile getirmiştir; “Demokrasi birçok farklı yoldan organize edilip hayata geçirilebilir. Uygulamada modern demokrasiler; politik partiler ve çıkar grupları kadar yasama organları ve mahkemeler gibi resmi idari kurumlar açısından da farklılıklar göstermektedir. Ancak yine de, bu kurumlar, yasa ve uygulamalarının ne kadar çoğunlukçu, ne kadar oydaşmacı olduğu noktasında değerlendirildiğinde modeller ve düzenleyici mekanizmalar apaçık biçimde ortaya çıkar. Bu çoğunlukçu-oydaşmacı modeller ayrımı demokrasinin en temel ve eksiksiz tanımından ortaya çıkar: Halk yönetimi ya da, temsili demokrasi için konuşursak, halkın temsilcilerinin yönetimi (Lijphart, 2006: 13)”. Önemli bir demokrasi analistinin dile getirdiği bir şekilde bu şekildeki bir pratiğe dönüştüğü düşünülen günümüz demokrasisi ise ciddi olarak belli şekilleriyle birlikte “oydaşmacı” olarak nitelendirilen bir boyutta gelişim göstermekte ve “toplumsal çıkar” odaklı bir boyutta tartışılır hale gelmektedir.

Özellikle, siyasal olmaktan ziyade toplumsal olana bir vurgu haline gelen modern demokrasi, “sivil toplumun çocuğu” olarak, eşitlik ve özgürlük anlayışlarının günümüzde “gerçek” anlamıyla karşılık bulmasının bir sonucu olma eğilimine girmiştir. Liberal bakış açıları tarafından şekillenen ve Amerikan devriminden ilham aldığı şekli ile “checks and balances” anlayışı çerçevesinde tartışılan “azınlık” hakları çerçevesindeki yeni “katılımcı” ve katılımcı olduğu kadar da “yönetimin merkezileşmesi” sonucu oluşabilecek her türlü “baskı” iklimi oluşturabilecek “zorba yönetimleri” engelleyici bir işlevde ele alınması demokrasi adına bir zorunluluk olmuştur (Kervégan, 2003: 187-195). Bu durumda da yerel olarak, merkezi olmayana veya önce bireysel, sonra toplumsal özgürlük teorileri kapsamında günümüz demokrasisinin tartışılması kaçınılmaz bir hal almıştır.

Bu şekilde modern demokrasi anlayışındaki “çoğunlukçu” anlayışın kırılarak, idari ve hukuki anlamda daha toplumsal olana vurgu içeren daha “adem-i merkezîyetçi” vurgularla işlenen bir demokrasi düşüncesi günümüzde bir çok siyasal demokrasi tartışmaları içinde “yerelleşme” olgusu çerçevesinde dile getirilmeye başlanmıştır. Çünkü modern demokrasi liberal çerçevede de olsa uzunca bir süre “kolektivist” çözüm önerileri üzerinde durmuş ve büyümüş bir devlet aygıtı çerçevesinde, eşitlik ve özgürlük nosyonuna aykırı bir gelişim süreci izlemiştir. Bu konuya ilişkin olarak günümüzde devlet aygıtından vazgeçmek yerine bazı yazarlar, toplumu ilgilendiren yerel görevleri daha küçük idari birimler olan bölgesel ve yerel yönetim birimlerine devredilmesi yani “desantrilize” edilerek ciddi çözümler ortaya çıkabileceğine yönelik düşünceler ortaya koymaktadırlar (Barry’den aktaran Çelik ve Usta, 2012: 431).

Bu çalışmada, ortaya konulan bu “yerelleşme” düşüncesi çerçevesinde günümüz modern sonrası olarak değerlendirilebilecek dönemde demokrasi anlayışının geçirmiş olduğu teorik değişim ve bu değişimi doğrular nitelikte, fakat aynı zamanda zorlar boyutta ele alınan uluslararası boyutta meydana getirilen veya getirilmeye çalışılan hukuki, idari ve siyasal çabalar ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma bir değerlendirme ile sonlandırılacaktır.

I. GÜNÜMÜZDE MODERN DÖNEM DEMOKRASİSİNDE YAŞANAN DÖNÜŞÜM

Modern dönemde demokrasi küresel anlamda bazı önemli değişimler geçirmiştir. Bunlardan birisi hayati derecede mühim kararların ölçeğinin ulus devletin ötesine geçmesi, ulus ötesi etki yapması ve iktidar sistemleri üzerine demokrasinin sınırları ve imkânları doğrultusunda yaşanan değişimlerdir. Bir diğer değişim ise demokratik olmayan sistemlerde yöneticilerin halk tarafından idare edilmesi düşüncesinin, kendi yönetimlerinin yasallığını sağlamak amacıyla yirminci yüzyılın sonlarına doğru kullanması ve sömürmeleridir. Bunun dışında diğer değişim modern çoğulcu toplumları olan demokratik ülkelerin, dünyanın geri kalmış alanlarına istenilen bir gelecek sağlamak için örnek bir model olup, onlara bir imge sunma kapasiteleridir. Son ele alınan değişim ise yine modern çoğulcu toplumların ve poliarsşik yönetimli ülkelerin uluslararası ekonomik faaliyetlerde, askeri ve güvenlik konuları ve seçkin kültür gibi çoğu alanda elde ettikleri direkt etki ve güçlerdir (Dahl, 1993: 397-398).

XX. yüzyılın son on yılında dünyadaki ülkelerin yaklaşık üçte ikisinde demokratik sistemlerin olmadığı belirtilir. Bu ülkeler; Sovyetler birliği ve Marksist, Leninist rejimler, Afrika ülkeleri, Türkiye ve Pakistan hariç İslam ülkeleri ve son olarak Doğu Asya ülkeleri. Siyasal, kültürel ve ekonomik olarak ayrılan ve bu ülkelerde demokratikleşmenin önündeki engeller olarak beliren sebeplerden, özellikle siyasal olan engel ülkelerin çoğunda hiç demokrasi deneyiminin bulunmamasıyla belirmiştir. Demokrasinin önündeki diğer ciddi bir engel ise Asya, Afrika ve Ortadoğu’daki siyasal liderlerin demokrasiye olan gerçek bağlılığın zayıf olması veya hiç olmaması olarak gösterilir (Huntington, 1996: 289-291). 1990’lı yıllar demokratik devrimin dünyayı ele geçirdiği, komünist ve otoriter rejimlere karşı, gelişmekte olan dünyanın her yerinden insanların direnişi ve isyanının ortaya çıktığı dönem olmuştur. Doğu Avrupa’nın Komünizm sonrası milletlerinden, fakir Afrika’dan henüz zengin olmuş ve sanayileşmiş Doğu Asya’ya değin bütün ülkeler demokrasiye adım atmıştır. Demokrasi uğruna halkın mücadelesinin şuurlu olması, geçmişte hiçbir zaman bu kadar hızlı ve ulusal sınırları bu kadar kapsamlı olmadığı belirtilir (Diamond ve Plattner, 1995: 127).

20. yüzyılın sonunda demokrasinin başarılı olup, yayılmasında, kolonici ve büyük totaliter sistemlerin çökmesiyle, demokrasi karşıtı dış güçlerin demokratikleşmeye müdahalesinin ortadan kalkması ve totaliter rejimlerin, askeri diktaların ve diğer otoriter rejimlerin başarısız olması ile beraber antidemokratik inanç ve fikirlerin etkisini kaybetmesi gibi faktörler etkili olmuştur (Dahl, 2001: 165-166). 20. yüzyıldan 21.yüzyıla geçiş sadece tarihsel bir durum değildir aynı zamanda bir çağ değişimine neden olmuştur. Gücüne güvenerek başkalarının hakkını alan devletlerin av dönemi bitmiş, haklar ve özgürlükler devrine geçilmiş ve demokrasi büyük başarı elde etmiştir (Selçuk, 2010: 357). Bu bağlamda "demokrasinin bugün sahip olduğu itibarlı konumu oldukça yeni bir durumdur. Daha önce mesafeli ve eleştirel bir anlayışın egemen olduğu Batılı ülkelerde 20.yüzyılda pozitif bir bakış açısı gelişmeye başlamıştır. Filozoflar, devlet bilimciler, siyasetçiler geçen yüzyıla kadar demokrasiyi çoğunlukla kötü

bir devlet şekli ve istikrarsız bir avam egemenliği olarak görmüşlerdir ve bunun ancak küçük bir cemaat çevresinde gerçekleşecek bir düzen olduğuna inanmışlardır. Bugünse bu anlayış tamamen değişmiş ve demokrasi modern toplumların en önemli sosyo-politik bir ideali haline" dönüşmüş olduğu açıkça dile getirilmektedir (Dursun, 2006: 162).

Batı demokrasilerinin günümüzde sınırsız olarak nitelendirilmesi, anayasacılık fikrinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda bireylerin güven ve huzur duyacakları bir yaşam özlemi duymaları anayasal demokrasi modelinin doğmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu anlayış günümüz sınırlı devlet düşüncesini de etkilemiştir. Günümüzdeki sınırlı devlet anlayışı da anayasal demokrasi veya liberal demokrasiler dediğimiz anlayışının etrafında gelişmiştir (Taşar, 2001: 100-101). Dolayısıyla liberal demokrasiler dediğimiz sistemler anayasal sistemler olup, devlet iktidarının sınırlandırılması, birey haklarının korunması ve siyasal iktidarın rekabet edilebilir seçimlerle elde edilmesini sağlayan mekanizmalardır. Liberal demokrasi ilk olarak Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmiş, 1989-1991 devrimlerinden sonra Doğu Avrupa'da yayılmıştır (Heywood, 2010: 53).

Sartori'ye göre, günümüz modern demokrasisi tamamen batı tipi demokrasidir. Onun liberal demokratik bakış açısına göre modern demokrasi gerçek dünyaya liberalleşerek girmiş olup, demokrasi, liberal demokrasinin kısa şekli olduğunu ve liberal devletin daha önce geldiğini savunur (Sartori, 1996: 487). Yirminci yüzyıldan itibaren liberal sistem iki önemli rakiple mücadele etmiştir: Faşizm ve Komünizm. Liberalizm önce mutlakiyetçi anlayıştan kalanlar ile sonra Bolşevizm ve faşizm ile son olarak da nükleer savaşa neden olabilecek Marksizimle mücadeleye girmiş ancak Batılı liberal demokratik sistem bu engelleri aşarak zafere tekrar ulaşmıştır (Bulaç, 2003: 107). Komünist düzenlerin, "Afrika sosyalizmi" ve "bürokratik otoriterizm" gibi diktatörlük rejimlerinin itibarlarını kaybetmeleri ile demokrasinin küresel yükselişi gerçekleşmiş olup bunun neticesinde dünyadaki antidemokratik güçler gücünü kaybetmiş, demokrasinin ideolojik anlamda rakibi kalmamış ve demokrasi yanlıları kendilerine olan güveni tekrar elde etmişlerdir. Dolayısıyla Plattner'in deyişiyle günümüz liberal demokrasileri "tek gerçek ve tam çağdaş toplumlar" olarak görülmüşlerdir (Diamond ve Plattner, 1995: 9).

İnsanlık tarihine baktığımızda monarşi, aristokrasi, teokrasi ve yirminci yüzyılın faşist ve komünist diktatörlükleri içerisinde bu yüzyıl sonunda ayakta kalan tek siyasal sistem liberal demokrasi olarak belirtilmektedir. Dünyanın çoğu yerinde liberal demokrasiye evrensel anlamda alternatif olabilecek herhangi bir siyasal düşünce bulunmadığı ifade edilmektedir (Fukuyama, 1999: 59-60). Temeli piyasa ekonomisi ve temsili hükümet sistemine dayanan liberalizm, 19.yy.'dan itibaren küresel anlamda yayılma alanı bulmuş, Avrupa'nın siyasal ve sosyal gelişmelerinde etkili olmuş ve dolayısıyla 21.yüzyılda liberal sistem dünyada zirveye ulaşmış ve büyük bir zafer elde etmiştir. ABD'li Fukuyama bu sistemin tarihinin sonu olduğuna yani ideolojik değişimin son halkası olduğunu ve Batılı bu liberal demokrasinin evrensel olarak son yönetim biçimi olduğunu belirtmiştir (Heywood, 2010: 96).

Tocqueville'nin Amerika'da demokrasi analizinde demokrasi tartışmasında önemli çıkarılması bulunmaktadır. Demokrasiyi savunanlar demokrasinin toplumsal ve ekonomik istikrarı sağlaması anlamında beğeni göstermişlerdir. Ancak beğenenler kadar eleştirenlerde olmuştur. Ayrıca siyasal-ekonomik bakış açısına göre liberal kapitalist ülkelerin sosyalist düzenlerle karşılaştırması yapıldığında, demokrasinin otoriter rejimlere göre çok üstün olduğu anlaşılmaktadır (Schmidt, 2002: 342-343). 21.yüzyılın bu anlamda Temsili liberal demokratik siyasal düzen ve küreselleşmiş kapitalizm

için bir zafer devri olacağı düşünülmektedir (Şaylan, 2008: 435).

II. DEMOKRASİ TARTIŞMALARI İÇİNDE KÜRESELLEŞME-YERELLEŞME BAĞLAMINDA PRATİKLER

Günümüzde artan önemle devam eden küreselleşme olgusu bağlantılı iki değişik sürecin eseri olduğu belirtilmektedir. Bunlar 1870’li yıllardan itibaren artan yoğunlukta devam eden kapitalist sermaye birikimi ve kapitalizmin merkezileşmesi, diğer bir süreç ise liberalleşme, özelleştirme ve 1980 sonrası sosyal ve demokratik kazanımların bölünmesini içeren siyasalardır. Dolayısıyla bu iki sürecin ürünü olarak sürekli ilerleyen küreselleşme olgusu ortaya çıkmıştır (Went, 2001: 130). 1980’lerden itibaren küreselleşme olgusu artan bir ilgiyle karşılanmıştır. Küreselleşme, çoğunlukla yerelleşme, bölgeleşme ve çok kültürlülük kavramları ile birlikte anılır. Bunun nedenleri arasında; öncelikle ulus devletin ekonomik ve siyasal hayatı düzenleme gücü ve yeteneğinin azalması, yine gücün yukarı doğru sıkılıp, aşağı doğru emilmesi gibi özelliklere sahip olmasıdır. Küreselleşme asla yerel ve ulusalın küresele göre alt seviyede bulunduğunu belirtmemektedir. Aksine küreselleşme yerel, ulusal ve küresel devamlı olarak karşılıklı etkileşim halinde genişlemesi ve derinleşmesini anlatan siyasal bir süreçtir (Heywood, 2010: 190).

Robertson’a göre küreselleşme ve yerelleşme içiçe olgulardır. Bu bağlamda küreselleşme en açık ifadesiyle dünyanın küçülmesini, yerelliğin yaygınlaştırılmasını, dünyanın farklı bölgelerinde ve toplumlarda gelenek, yerlilik, yerellik gibi küresel seviyede yayılmış süreçleri içine almış ve küreselleşme artarak almakta olduğu deneyim yoğunlaşmaktadır (Robertson, 1999: 268-269). XX. yüzyılın sonlarında demokratik ülkeler küreselleşmenin sonuçlarını görmüşlerdir. Demokrasinin geleceği konusunda 21.yüzyılda hükümetler demokratik uluslararası hükümetlerin altında çalışan yerel yönetimlere dönüşeceği belirtilmiştir. Bu bağlamda küçük yerel hükümetlerin ulusal bir hükümete bağlanması demokrasinin sonu olmayacaktır. Bu anlamda yapılması gereken küreselleşmeyi durdurmak değil, uluslararası organizasyonları demokratikleşmesini sağlamak olacağı düşünülmektedir (Dahl, 2001: 119).

Günümüzde çoğu ülkelerde yerel yönetimler önemini ve konumunu her geçen gün güçlendirip, etkilerini artırmaktadırlar. Bu bağlamda yerel yönetimler ve demokrasi ilişkisi incelenmesi gereken ve oldukça önem arz eden bir konudur. Heywood’a göre merkezi yönetimden daha etkili olan yerel yönetimler, bireyleri demokrasiye ve demokratik yaşama siyasal katılımını sağlaması ve yerel yönetimler ve demokrasi ilişkisi açısından oldukça önemlidir. Siyasal katılımı artırmasının yanı sıra siyasal eğitilmiş bireyler yetişmesini de sağlamaktadır (Heywood, 2010: 224). Mill’e göre ise yerel halkın gereksinimleri önemli olup, yerel yönetimler, yerel özellikteki hizmetler konusunda merkezi yönetime göre daha etkin ve verimli hizmet sunan birimlerdir. Yine Mill için yerel yönetimler merkezi yönetime karşı özgürlüğü geliştiren birimler olarak görülmektedir (aktaran Çelik ve Usta, 2010: 128-129). Yerel yönetimler, karar alma sürecine katılmayı sağlamakta ve sürece katılacak kişilerin sayısını artırmaktadır. Yerel yönetimler siyasetin uygulanmasına imkân sağlar ve bu şekilde başarılı olduğu takdirde diğer bölgelerde ya da ulusal seviyede de hayata geçirilebilir. Yerel yönetimler merkezdeki yetkiyi sınırlandırarak güçler ayrılığına farklı bir nitelik sağlar. Burada açıklanan nitelikler

çok önemli olup yerel yönetimlerin geri çevrilemez gerekliliğini belirtir (Beetham ve Boyle, 2005: 84-85).

Günümüzde yerel yönetimler ulusal ve küresel etkinliklerle beraber biçim kazanmaktadır. Uluslararası örgütler, uluslararası ekonomik, siyasal vb. ilişkiler, küresel güç dinamikleri ve uluslararası belgeler yerel yönetim yapılanmasının gidişatında önemli değişimler oluşturmakta ve yerel yönetimleri giderek daha fazla ilgi alanına alıp barındırdığı düzenlemelerle ulusal yerel yönetimlerin oluşmasında etkin bir rol aldığı belirtilmektedir (Köse, 2004: 37). Bu bağlamda 21.yüzyılda yerel yönetimler demokrasinin işlerlik kazanıp insan yaşamına uygulanabilecek en ideal kuruluşlar oldukları belirtilmektedir. Yerel yönetimler demokratik değerlere dayalı yapılandırılması gerekli olup etkili ve verimli hizmet üretmek için oldukça önemli kuruluşlardır. Dolayısıyla bu şekilde yerel yönetimler yerel düzeydeki hizmetleri en etkili ve verimli biçimde gerçekleştirecekler ve ulusal düzeyde de demokrasiye çok önemli faydalar sağlayacaklardır. Bu sebepten dolayı dünyada ve ülkemizde bu yönde ciddi çalışmalar yapılmıştır (Pustu, 2005: 131).

Küreselleşme süreci ile değişen ve gelişen üç önemli olgu kapitalizm, ulus devlet ve liberal demokrasi olarak karşımıza çıkmaktadır. Birbirleriyle etkileşim içinde olan bu kavramlardan öncelikle kapitalizm, sonra ulus devlet ve liberal demokrasinin özelliğinde ve işleyişinde mühim değişiklikler meydana getirmiş ve getirmektedir. Bu bağlamda yerel demokrasi ve yerel yönetimler gittikçe tartışma merkezini oluşturmaktadır (Ökmen, 2005: 61). Yerelleşme ve yerellik düşünceleri, küreselleşen evrende önemi sürekli artan bir nitelik göstermektedir. Demokratikleşme, açıklık, özerkleşme, halka yakınlık ve katılımcı yönetim düşüncesi merkeziyetçi yapıdan uzaklaşıp yerelleşmeye yönelik çalışmalar dünya genelinde artarak devam etmektedir. Bu durum merkez-yerel ilişkileri bağlamında kamusal hizmetlerin halka yakın birimlerce yerine getirilmesini sağlayacak yeni arayışların oluşmasına neden olmuştur (Parlak ve Özgür, 2006: 346). Yerelleşme ve küreselleşme ilişkisindeki önemli nokta yerellik ve yerel yönetimlerin önem kazanmasıyla insan hakkı özelliğinden dolayı yerel haklar olmuştur. Küreselleşme ile gelişen yerellik ve yerel demokrasi taleplerinin merkezinde yerel yönetimlerin artan önemi ve yerel haklar vardır. Bu bağlamda yerel yönetimlerin demokratik yapılara sahip olması ve yerel hakların geliştirilmesi liberalleşme ile birlikte yükselen küreselleşmenin zararlı etkilerini azaltacağı belirtilmektedir (Ökmen ve Özer, 2009: 138).

III. DEMOKRATİKLEŞME ÇERÇEVESİNDE YERELLEŞME İÇİN GERÇEKLEŞTİRİLEN ULUSLARARASI FAALİYETLER

Katılımcı demokrasi arayışlarının yoğunlaşması neticesinde, 1960'lı yıllarda yerelleşme çabaları tekrar hız kazanmıştır. 1970'li yıllarda ise yerel yönetimlerin de merkezi denetiminden kurtuluş ve mali özerklik kavramlarına yoğunlaşmıştır. Geleneksel merkezi devletin temsilcisi Fransa bile, 1980'lerden sonra yerelleşme çalışmalarına hız vermiştir. İngiltere ve ABD'de ise yerelleşme ve özerklik, özgürlük, eşitlik, kardeşlik, çoğulculuk, sosyal adalet ve demokratik katılım kavramlarının bir parçası olarak görülmüştür. Yerelleşme çabaları yalnızca Avrupa ve Amerika ile sonlanmamış giderek bütün dünya geneline yayılmıştır (Nebati, 2010: 51). Yerelleşme çabalarına yönelik olarak Avrupa Kentsel Şartı ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda yerel yönetimlerin belirtilen bu özelliklerini düzenlemeye en yakın metinler oldukları bilinmektedir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik

Şart’ında yerel birimlerin demokratik düzenin temellerinden biri olduğu belirtilir ve özerk yerel yönetimlerin korunması ve güçlendirilmesinin demokratikleşme unsurları ve yönetimde yerele dayanan bir Avrupa yapılanmasına önemli etkisi olacağı düşünülmektedir (Görmez, 2000: 82).

3.1. Rio Konferansı ve Gündem 21

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, özerkliği ve demokratikleşme gayretleri hususunda Birleşmiş Milletlerinde çalışmaları ve katkıları olmuştur. BM’nin bu alandaki uzman birimi ise Birleşmiş Milletler İnsan Yerleştirmeleri Merkezi(UN Habitat)’dir. Habitat Gündemi olarak ifade edilen bu planda yerel yönetimlere, yerel yönetimlerin kuvvetlendirilmesine ve aralarındaki işbirliğinin sağlamalarına dair unsurlar ön plana çıkmıştır (Keleş, 2011: 90). Bu bağlamda Uluslararası alanda 1992 yılında toplanan Rio Konferansında uluslararası iki metin belirlemiştir: birisi Rio Bildirgesi olup, diğeri ise Gündem 21 eylem programıdır. Gündem 21 eylem planı devlet merkezli olmayıp, çok aktörlü katılımcı bir yönetim düşüncesi içerdiği belirtilir. Ulusal eylem planlarının meydana getirilmesinde temel olacak yerel eylem planlarının oluşturulması, Gündem 21’in en temel düşüncesi olup, bunu da Yerel Gündem 21 ile gerçekleştirmeyi hedeflemektedir (Toprak, 2006: 288). Gündem 21 eylem planının ana felsefesi ise, bütün programlara özgü mali politikaları saptamak, yeni kaynaklar ortaya koymak, merkezi idare-yerel yönetim ilişkilerinin “yerinden yönetim” görüşü çerçevesinde güçlendirmek, hükümetler ve hükümet-dışı kuruluşlar arasında işbirliğinin yaygınlaştırmak ve demokrasi gereği halkın yönetime katılımında etkinliğin sağlanması gibi birtakım amaçları gerçekleştirmektir. Katılımcı düşüncenin küresel bir eylem planı olan Gündem 21’in bütününe yansımış olduğu belirtilir (<http://habitat.org.tr/gundem21/40-gundem21/47-gundem-21.html>).

3.2. Habitat II

Yerelleşme bağlamındaki uluslararası çabalardan HABİTAT II, uluslararası toplumun 21. yüzyılın gündemini belirlemek amacıyla gösterdiği gayretlerin bir neticesi olarak, 1996 yılında İstanbul’da toplanmıştır. Bu toplantılarda katılım ve birlikte yönetim kavramları geliştirilmiş olup Habitat II ile "sürdürülebilirlik ilkesi" benimsenmiş, yerel yönetimlere katılımcı düşünce ile Gündem 21 "Kentler İçin Eylem Planı" hazırlanmasına yönelik sorumluluk atfedilmiştir. “Türkiye’de Yerel Gündem 21’lerin teşviki ve Geliştirilmesi” projesi ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı(UNDP)’nın desteği ile 1997 yılında UNDP, T.C. Hükümeti ve Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği tarafından imzalanarak uluslararası bir anlaşma özelliği aldığı belirtilir (Toprak, 2006: 288-289). Yine HABİTAT II toplantısında dünyadaki tüm ülkelerin de onay vereceği bir Dünya Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın oluşturulması çalışmaları yapılmıştır. Şartın taslağı 1998 yılında yapılmış olup, 2000 yılına kadar şartın üzerinde teknik çalışmalar yapılmıştır. Bu şart ile hedeflenen yerel özerklik kavramı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile benzer amaca hizmet etmektedir. 2001 yılında şart BM Genel Kurulunda kesinleşmiştir (Keleş, 2011: 83-84).

3.3.Maastricht ve Lizbon Antlaşmaları

Yerel yönetimler, Avrupa’nın bütünleşme sürecinde siyasal bir ilke olarak Avrupa Birliği’nin gündeminde yer almasının Maastricht Anlaşması ile sağlandığı belirtilir (Bingöl, 2010: 44). 1992

yılında Avrupa Birliği anlaşmasının Maastriccht'te imzalanması ile Avrupa'nın bütünleşmesinde yerel ve bölgesel yönetimlerin görevlerine ayrı bir önem sağlamıştır. Anlaşma ile yerel kuruluşların daha iyi temsil edilmesini sağlayacak iki kural belirlemiştir; yerellik ve bölgeler komitesi adı altında danışma organının oluşturulması (Keleş, 2011: 85). Maastricht Anlaşması ile bir Bölgeler Komitesi oluşturulmuş ve yerellik (subsidiarite) ilkesi benimsenmiştir. Dolayısıyla ulus-devletler, yerel yönetimler, şehirler ve bölgeler de AB'nin aktörleri durumunda olmuşlardır (Altınbaş, 2005: 136).

2007 tarihli AB Zirvesinde Devlet ve Hükümet Başkanları tarafından imzalanan ve 1 Ocak 2009 tarihinden sonra resmi olarak yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ise yerellik ilkesine ilişkin olarak üye devletlerin merkezi yönetimleri ve üye devletlerin bölgesel ve yerel yönetimlerini de net bir biçimde ele almıştır. Lizbon Antlaşması ile "Subsidiarite ve Orantılılık İlkelerinin Uygulanmasına Dair Protokol" değişmiş, subsidiarite ilkesinin yargısal denetimi sağlandığı belirtilmiştir (Metin ve Altan, 2011: 145). Diğer yandan yerel ve bölgesel yönetimlerin yasama, karar alma ve siyasa meydana getirme süreçlerinde daha etkin olması için kanuni alanın oluşturulması Lizbon Anlaşması ile gerçekleştirildiği belirtilir. Yetki devri unsuru ile yerel makamlar güçlendirilmekle beraber Lizbon Anlaşması ile birlik içinde ulus devlet hâkimiyetini güçlendirdiğine dair değerlendirmelerde yapılmaktadır (Bingöl, 2010: 45).

3.4. Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR)

Yerelleşmeye yönelik atılan adımlardan olan Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR) Avrupalı belediye başkanlarınca 1951 yılında kurulmuş olup, yerelleşme odaklı yerel yönetimler ve demokrasiye dayanan birleşmiş Avrupa'nın gelişimini amaç edinmiştir. Sürdürülebilir yerel kalkınma, yerelde kadın erkek eşitliği, çevre, ulaşım, uluslararası işbirlikleri ve ortaklıklar, yönetişim, sosyal dayanışma vb. konularda meydana getirilen komiteler ve çalışma grupları aracılığı ile yerel ve bölgesel yönetimlerin hak ve çıkarlarını gözetmek ve üyelerinin siyasi konumunun etkisini artırmak gibi birtakım amaçları olduğu belirtilmiştir. (<http://www.tbb.gov.tr/dis-iliskiler/uluslararası-iliskiler/avrupa-belediyeler-bolgeler-konseyi-cemr>). Genel olarak kardeş şehirler arasında oldukça geniş bir iletişime sahip olan CEMR, ilişkilerin etkin bir biçimde devam ettirilmesini sağlaması ile birlikte, bölgesel siyaset, ulaşım, çevre, eşit haklar, yönetim, enerji gibi alanlarda oluşturulan komiteleri ve çalışma grupları vasıtasıyla yerel ve bölgesel yönetimlerin hak ve çıkarlarını koruyarak Avrupa Birliği yasama sürecinde etkin lobi faaliyeti gerçekleştirmektedir. Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı'nın (UCLG) Avrupa kısmını oluşturan Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi'ne (CEMR) Türkiye, Belediyeler Birliği gözetiminde 2010 yılında üye olmuştur (http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=10629).

3.5. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı

Günümüz modern demokrasinin gelişmesini sağlamak amacıyla yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve özerkleştirilmesi gereği oldukça önemli bir elzemdır. Bu amaç doğrultusunda onaylanan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, yerelleşmenin ve yerel yönetimlerin demokrasinin temel hücresi olduğu anlayışına dayanan ilk çok yönlü uluslararası özellikle bir belge ve çabadır.

(Alodalı ve dğ., 2007: 2) Yerelleşme ve özerklik eğilimleri bağlamında meydana gelen ve Avrupa’daki entegrasyon sürecinin önemli bir tarafını oluşturan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı uluslararası anlamda en somut belgelerden biridir. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı hem Avrupa Birliği bünyesinde hem de dünyada demokrasi çizgisinde, küreselleşirken yerelleşen idari süreçlerine uluslararası standartlar getirmeyi hedeflemiştir. Bu şarta göre özerk yerel yönetim kavramı, “yerel makamların, kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkânı” veren yönetsel ve siyasal birimleri ifade etmektedir (Ökmen ve Parlak, 2010: 396-397). Türkiye’nin 1988 yılında onayladığı Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın kabul edilmesi 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa’nın yeniden kurulması süreciyle başlamış olup, 1953 yılında Avrupa Komünler Meclisi Versaille’da toplanarak Avrupa Komünal Özgürlükler Şartı’nı kabul ettiğini beyan etmiştir. 1957 yılındaki Avrupa Konseyi toplantısında Avrupa Konseyi yapısındaki Yerel Yönetimler Sürekli Konferansında “yerel özerkliğin gelişimi ve savunulması” konusunda karar alınmıştır. Şart yerel özerklik bakımından konusunda temel kaynak olarak belirtilmektedir. Şartın 3.maddesine göre yerel özerklik, “*yerel yönetimlere kanun çevresinde kamusal işlerin önemli bir bölümünü yürütmek ve düzenlemek hakkı ve kapasitesinin tanınmasıdır*” şeklinde tanımlanmıştır (Şengül, 2010: 17-18).

3.6. Avrupa Yerel Topluluklar veya Yönetimler arasında Sınır Ötesi İşbirliği Çerçeve Sözleşmesi

Avrupa Yerel Topluluklar veya Yönetimler arasında Sınır Ötesi İşbirliği Çerçeve Sözleşmesi, 1980 yılında İspanya’nın Madrid kentinde Avrupa Konseyi’ne üye olan ve olmayan devletler arasında imzaya açılmış ve 1981 yılında bu sözleşme 4 üye devletin onayı ile resmi olarak yürürlüğe girmiştir. 2011 yılında ise 37 ülke tarafından onaylanmış, 2 ülke tarafından ise imzalanmış fakat hala onaylanmamıştır. Avrupa Konseyi üyesi devletlerdeki yasal ve anayasal sistem farklılıklarını göz önünde tutan sözleşme, hem yerel yönetimlerin hem de devletlerin, gereksinimlerini ve sınır ötesi işbirliğini gerçekleştirmelerini sağlayacak bazı örnek anlaşmalar içermektedir (Köşger ve Haktankaçmaz, 2011: 52).

Sözleşmenin 1.maddesine göre sözleşme taraflarından her biri, hükümlerine tabi olan ve çerçeve sözleşmesinin 1.ve 2.maddesinde belirtilen yerel toplulukların veya yerel yönetimlerin ortak yetki alanlarında statülerinde öngörülen yöntemlere göre, milli mevzuata uygun olarak ve söz konusu taraf tarafından yapılan taahhütlere saygı duyarak, başka devletlerin aynı sorumluluğa sahip yerel toplulukları veya yerel yönetimleriyle sınır ötesi işbirliği anlaşmaları yapma hakkını bu anlaşmaları, tarafın uluslararası yükümlülüklerine uygun olması kaydı ile tanımakta ve bu hakka saygı göstereceği şeklinde bir açıklama getirmektedir (http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_159.htm).

3.7. Avrupa Kentsel Şartı

Kentsel yerleşimlerdeki hayat standardının yükseltilmesi hedefiyle, karar verme sistemlerini merkezden çevre yerleşim yerlerine dağıtmak, yerel yönetimler ve kent halkı arasında “kentlerin çeşitli sorunlarını yakından anlamak ve yerel halkı karar verme süreçlerine katmak” için bütün Avrupa kentleri

arasında “işbirliği ve dayanışma”yı sağlamak amacıyla oluşturulan Avrupa Kentsel Şartı, Türkiye’nin de taraf olduğu Avrupa Konseyi’ne tabi biçimde çalışan Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı’nın 1992’deki toplantısında kabul edilmiş ve hükümetlerin değil, yerel yönetimlerin imzasına konu olmuştur (Pektaş ve Akın, 2010: 27-28).

Bu şartta konu edinilen kentli hakları, aynı yere sahip iki kavram olan yerel yönetim-kent ilişkisi bağlamında yerel haklar şeklinde de nitelendirilmektedir. Buradan hareketle ilgili haklar demokratikleşme-yerelleşme yönelimleri, katılım ve yerel demokrasi bağlamında yerel özellikler nitelerken, bununla birlikte küreselleşme–yerelleşme dinamikleri ve ulus üstü, ulus ötesi gelişmeler bağlamında da uluslararası niteliğini de kuvvetlendirdiği ifade edilmektedir (Ökmen ve Parlak, 2010: 406). Avrupa Kentsel Şartı’nda yerel demokrasi hususunda şu ifadeler yer verilmiştir; halk isteklerini hâlihazırdaki kurum ve teşkilatlar vasıtasıyla iletmediği için kentsel gelişmenin demokratik sürecinde yeterli ölçüde yer alamadığından ve “kentsel gelişmenin temeli”nin, özerk ve mali bağımsızlığı olan yerel yönetimlerde “halkın doğrudan katılımının sağlanması” gerektiği belirtilmektedir (Pektaş ve Akın, 2010: 29).

3.8. Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi

Avrupa Konseyi’nin yerel ve bölgesel yönetimlerinin temel organlarından birisi olan Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, Avrupa Konseyi tarafından yerel ve bölgesel yönetim temsilcilerini toplamak için 1957 yılında Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Daimi Konferansı oluşturulmuş ve 1994 yılında Bakanlar Komitesi kararı gereğince “Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Daimi Konferansı”, günümüzdeki “Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi”ne dönüşerek bu oluşumda yerini almıştır. Günümüzde yerel yönetimler için en önemli kaynak metin olan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı bu Kongre tarafından 1985 yılında kabul edilmiştir (<http://www.tbb.gov.tr/dis-iliskiler/uluslararası-iliskiler/avrupa-konseyi-yerel-ve-bölgesel-yonetimler-kongresi-kongre>).

Bu kongrenin başlıca işlevleri ise şöyle özetlenebilir; Üye ülkelerde yerel ve bölgesel demokrasiye destek vermek ve yerel birimlerin etkin katılımını sağlamak, yerel ve bölgesel yönetim yapıları meydana getirmek ve Avrupa’daki bölgeler ve belediyeler arasındaki işbirliğini geliştirmek kongrenin temel işlevlerini belirtir (Keleş, 2011: 82). Yerel yönetimleri ve demokrasiyi geliştirmeyi amaç edinen bu Kongre batı politikalarının geliştirilmesinde yerel ve bölgesel yönetimlerin menfaatlerini savunur. Kongre üye ve aday ülkelerin yerel ve bölgesel demokrasilerini ele alıp, yerel ve bölgesel seviyede bireylerin demokrasiye katılımını destekleyen hareketler ve faaliyetler gerçekleştirir. Bu kongre sayesinde, yerel ve bölgesel seviyede özerkliğin benimsenip geliştirilmesinde önemli aşamalar ve gelişmeler kazanılması bakımından oldukça önemli bir uluslararası çabadır (http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Yerel_ve_B%C3%B6lgesel_Y%C3%B6netimler_Kongresi).

3.9. Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı

2004 yılında Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği (IULA), Dünya Birleşmiş Kentler Federasyonu (FMCU-UTO) ve Dünya Büyük Şehirler Birliği’nin (Metropolis) bir araya gelmesiyle meydana gelen bir teşkilat olan Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatı (UCLG)’nin merkezi

Barcelona’da olup, 95 ülke ve 1000’den fazla kentte doğrudan üyeleri bünyesinde barındırmaktadır. Günümüzde Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşlarda yerel yönetimleri temsil eden dünya çapında ki en büyük uluslararası teşkilat olarak görev yapmaktadır (http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=10627).

Ocak 2004’ten beri fiilen etkin bir biçimde görev yapan Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Dünya Teşkilatının temel amacı, “*demokratik yerel yönetimin birleşik sesi ve dünya ölçeğinde savunucusu olmak ve yerel yönetimler ve uluslararası topluluk ile işbirliği içinde, değerlerini, amaçlarını ve çıkarlarını korumak*” olarak belirlenmiştir. Özetle "Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler" olarak da anılan UCLG, uluslararası alanda yerel yönetimlerin aktif bir şekilde temsilini sağlayan, yerel yönetimler ve yerel yönetim birlikleri arasında uluslararası işbirliğini özendiren ve yerel yönetim alanında dünya çapında temel bilgi referansı olarak görev yapmaktadır. Kısaca Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler kuruluşu üç ilkeye dayandırılmıştır (<http://www.uclg-mewa.org/genel-bilgiler>);

- Demokrasi,
- Yerel Özerklik
- Hizmet sunumunda yerelleşme.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme veya Post modern olarak adlandırılan dönemle birlikte, Doğu bloğunun yıkılışından sonra liberal demokratik batılı değerler çerçevesinde “oydaşmacı” veya “çoğulcu” olarak adlandırılan yeni bir demokrasi anlayışının egemen olabilmesi için tüm dünyada XX. Yüzyılın son çeyreğinde baş döndürücü gelişmeler yaşandığı muhakkaktır. Özellikle özgürlük, eşitlik ve özerklik çerçevesinde ele alınan demokrasi tartışmaları, genel anlamda katılım, karar verme, hesap verme anlayışları çerçevesinde, önce Batılı liberal demokratik devletler başta olmak üzere devletin egemen değil, hizmet veren bir konumda olduğu ve “çoğunlukçu” değil, “çoğulcu” bir demokratik sistemin var edilmesi adına geliştirilmiştir.

Bu noktada, teori ile pratiğin hangi noktalarda paralel gittiği veya ne kadar örtüştüğü ise ancak “çoğulcu” demokrasinin bir gereği olduğu öne sürülen “yerelleşme” adımları ve yerel yönetimlerin demokrasinin değişimi, dönüşümü ve Batılı dünya dışında da genel kabulü adına önemli bir yerde olduğu görülmektedir. Dünyanın küreselleştiği iddia edilen bir dönemde, yerelleşme ile birlikte, demokrasiye olan inancın gelişerek, eşit ve özgür toplumların var olması için yerel yönetimlere, özellikle toplumsal boyutun güçlü olarak vurgulandığı hukuki, idari ve iktisadi özerkliklerin sağlanması gereği sık sık dile getirilen bir demokratik retorik olarak karşımızda durmaktadır.

Yukarıda ifade etmeğe çalıştığımız bu demokratik hedef doğrultusunda hareket edebilmek için, küresel bazda gerçekleştirilen ve uluslararası boyutta bağlayıcılığı olacak kararlar alınmaya çalışılan kongreler ve toplantılar düzenlenmektedir. Özellikle XX. Yüzyılın son on yılında başlanan ve XXI. Yüzyılın ilk on yılı içinde yoğunlaşan bu çabalar, hem Birleşmiş Milletler, hem de Avrupa Birliği gibi güçlü bölgesel kuruluşların himayesinde gerçekleştirilmektedir.

Zaman zaman yerelleşme ve daha demokratik yerel yönetimler oluşturma veya yetkilendirilebilmeleri adına ülkelerin kendilerini bağlayıcı kararlar alabildikleri bu kongreler ve toplantılar, uluslararası gündemi belirleyebilmektedirler. Bu uluslararası çabalar, demokratik katılım ve

yerel bazda toplumların “yerel demokrasi”ye olan inançlarının taze tutulabilmesi için önemli bir işlev görmektedir. Bu çabalar, artık kendilerini demokratik olarak niteleyen devletlerin, yerel halkın demokrasi içinde sisteme toplumsal bazda katılımları için zorlanmalarına sebep teşkil ederken, bu çabaların günümüzde artarak devam ettiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alodalı, M.Fatih Bilal, Lütfi Özcan, Fikret Çelik ve Sefa Usta, “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye’de Belediyelerde Özerklik”, Selçuk Üniversitesi İİBF Dergisi, Yerel Ekonomiler Özel Sayısı, Mayıs 2007: 1-11

Altınbaş, Deniz, “Globalleşme ve Ademi Merkeziyetçilik: Fransa Örneği”, GÖRMEZ, Kemal: Küreselleşme ve Yerelleşme, Gazi Kitabevi, Odak Yayınevi, Şubat 2005, Ankara: 107-153.

Beetham, David ve Kevin Boyle (2005), Demokrasinin Temelleri 80 soru 80 cevap, çev. Vahit Bıçak, Adres Yayınları, Ankara.

Bingöl, Pelin, “Avrupa Birliği Lizbon Anlaşması ve Anlaşmanın Yerel Yönetimlere Etkisi”, Yerel Siyaset Dergisi, Nisan 2010 (39): 44-45.

Bulaç, Ali, (2003), Tarihin İkinci Vaktinde Modernizmin Sonu, Francis Fukuyama ve Diğerleri, Tarihin Sonu mu? Vadi Yayınları, Ankara: 96-121.

Çelik, Fikret ve Sefa Usta, (2012), “Demokrasi Teorisi Çerçevesinde Katılım Perspektifinden Türkiye’de Yerelleşme Çabalarının Değerlendirilmesi”, ed.. Özgür Önder ve Fatih Kırışık, Kamu Yönetimi ve Siyaset Biliminde Karar Verme, Orion Kitabevi, Ankara: 421-454.

Çelik, Fikret ve Sefa Usta, Klasik Liberalizmde “Özgürlük” ve Liberalizmin Yerel Yönetimlere Bakışı, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2010 (24): 122-135.

Dahl, Robert A. (1993), Demokrasi ve Eleştirileri, çev. Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara.

Dahl, Robert A. (2001), Demokrasi Üstüne, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Diamond, Larry ve Marc F.Plattner, (1995), Demokrasinin Küresel Yükselişi, çev. İhsan Sezal ; Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara.

Dursun, Davut, (2006), Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, İstanbul.

Fukuyama, Francis, (1999), Tarihin Sonu ve Son İnsan, çev. Zülfü Dicleli, Gün Yayıncılık, İstanbul.

Görmez, Kemal, “Demokratikleşme açısından Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2000/2(4): 81-88.

Heywood, Andrew, (2010), Siyaset, çev. Bekir Berat Özipek, Adres Yayınları, Ankara.

Huntington, Samuel P., (1996), Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma, çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara.

Keleş, Ruşen, (2011), Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul.

Kervégan, Jean-François (2003), “Demokrasi”, çev. İsmail Yerguz, ed. Phillippe Raynaud ve Stéphane

Rials, Siyaset Felsefesi Sözlüğü, İletişim Yayınları, İstanbul: 187-195.

Köse, H. Ömer, Yerel Yönetim Olgusu ve Küreselleşme Sürecindeki Yükselişi, Sayıştay Dergisi, Ocak-Mart 2004 (52).

Köşger, Yavuz Selim, Haktankaçmaz, M. İlker, “Avrupa Konseyi Tarafından Yerel Yönetimler Alanında Hazırlanan Anlaşmalar”, İdarecinin Sesi Dergisi, Temmuz - Ağustos 2011(146): 50-53.

Lijphart, Arend (2006), Demokrasi Motifleri, çev. Güneş Ayas; Utku Umut Bulsun, Salyangoz Yayınları, İstanbul.

Metin, Yüksel, Altan, Yakup, “Lizbon Anlaşması Sonrasında Subsidiarite İlkesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 2011/16 (3): 131-147.

Nebati, Nurettin, “Yerel yönetimlerin dayandığı değerler”, Yerel Siyaset Dergisi, Ocak 2010/4 (36): 48-54.

Ökmen, Mustafa, (2005), Küresel Sistem, Demokratikleşme-Yerelleşme Dinamikleri ve Yerel Demokrasi, ed. Kemal Görmez, Küreselleşme ve Yerelleşme, Odak Yayınları, Ankara.

Ökmen, Mustafa ve Buğra Özer, (2009), “Yerelleşme-Küreselleşme Sarmalında Türkiye’de Yerel Bölgesel Kalkınma Süreçleri ve Yerel Yönetimler”, Ed. GÖRMEZ, Kemal, Mustafa ÖKMEN, Yerel Yönetimlerin Güncel Sorunları, Beta Yayıncılık, İstanbul: 129-152.

Ökmen, Mustafa ve Bekir Parlak, (2010), Kuramdan uygulamaya Yerel yönetimler: İlkeler, Yaklaşımlar ve Mevzuat, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul.

Parlak, Bekir ve Hüseyin Özgür, (2006), Avrupa Perspektifinde Yerel Yönetimler, Aktüel Yayınları, İstanbul.

Pektaş, Ethem Kadri, Akın Fehmi: “Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak “Katılım Hakkı” ve Türkiye”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, 2010/12(2):23-49.

Pustu, Yusuf, Yerel Yönetimler ve Demokrasi, Sayıştay Dergisi, Nisan-Haziran 2005 (57): 121-134. .

Robertson, Roland, (1999), Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Sartori, Giovanni, (1996), Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, çev. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara.

Schmidt, G.Manfred, (2002), Demokrasi Kuramlarına Giriş, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara.

Selçuk, Sami, (2010), Demokratik Yönetim Özgür Birey, İmge Kitabevi, Ankara.

Şaylan, Gencay, (2008), Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Şengül, Ramazan, (2010), Yerel Yönetimler, Umuttepe Kitabevi, İzmit.

Went, Robert, (2001), Küreselleşme: Neoliberal İddialar Radikal Cevaplar, çev. Emrah Dinç, Yazın Yayıncılık, İstanbul.

Taşar, Mustafa, (2001), Türkiye'nin Düşünce Gündemi, Adım Ajans Matbaacılık, Ankara.

Toprak, Zerrin, (2006), Yerel Yönetimler, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

İnternet Kaynakları

<http://habitat.org.tr/gundem21/40-gundem21/47-gundem-21.html>, Erişim Tarihi: 26/11/2013

http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Yerel_ve_B%C3%B6lgesel_Y%C3%B6netimler_Kongresi , Erişim Tarihi: 22/12/2013

http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_159.htm, Erişim Tarihi: 20/11/2013

http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=10627, Erişim Tarihi: 27/11/2013

http://www.cankaya.bel.tr/oku.php?yazi_id=10629, Erişim Tarihi: 20/11/2013

<http://www.tbb.gov.tr/dis-iliskiler/uluslararasi-iliskiler/avrupa-belediyeler-bolgeler-konseyi-cemr>, Erişim Tarihi: 28/11/2013

<http://www.tbb.gov.tr/dis-iliskiler/uluslararasi-iliskiler/avrupa-konseyi-yerel-ve-bolgesel-yonetimler-kongresi-kongre>, Erişim Tarihi: 20/11/2013

<http://www.uclg-mewa.org/genel-bilgiler>, Erişim Tarihi: 28/11/2013

KAMU ALIMLARINDA TEMİNAT UYGULAMASI, ALTERNATİF SİGORTA SİSTEMLERİ, ÖNERİLER VE DEĞERLENDİRME

Mustafa ÇOLAK
Kamu İhale Kurumu
mcolak44@hotmail.com

ÖZET

Gerek kamu alımlarında yeterlik kriteri şeklinde veya sözleşme koşullarının yerine getirilmesini temin etmek, gerekse kamu idarelerinin taraf olduğu sözleşmeye dayalı veya kamu gücünden kaynaklanan hak ve alacakların korumaya alınmasını sağlamak üzere değişik teminat yöntemleri geliştirilmiştir. Kamu alımları sisteminde geçici ve kesin teminat en yaygın kullanım alanlarının başında gelmektedir. Devletin yine en önemli gelir kaynağı vergi alacağının tespiti, ödenmesi ve takibi aşamalarında da aynı mantıkla birtakım güvence sistemlerine yer verilmiştir. Bu örneklemeleri değişik kamu kaynaklı sözleşmelerde, düzenleme ve uygulamalarda görmek ve yaygınlaştırmak mümkündür.

Esas itibarıyla konusuna göre bir edimin yerine getirilmesini sağlamak, teşvik etmek veya garantiye almak olarak özetlenebilecek teminat olgusunun, işlevleri olay bazlı farklılaşabilmektedir. Bu anlamda özellikle kamu alımlarında teminat müessesinin durumu, emsal uygulamalar da incelenerek ele alınacaktır. Gelecek vizyon planlarında teminatın dönüşüm süreçleri, fonksiyonlarının yeniden dizaynı başta olmak üzere üstleneceği yeni rol hakkında da değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu alımları, teminat, geçici teminat, kesin teminat, kefalet sigortası, all risk sigorta.

GUARANTEE IMPLEMENTATION IN PUBLIC PROCUREMENT, ALTERNATIVE INSURANCE SYSTEMS, RECOMMENDATIONS AND EVALUATION

ABSTRACT

Different guarantee methods are developed to be used as qualification criteria or to provide the fulfillment of contract conditions or to ensure the protection of rights and receivables, deriving from the contract, parties of which are the public authorities, or from the public force. Tender securities and performance bonds are the main areas of usage in public procurement system. Several guarantee systems in this regard are used in the stages of determination, payment and pursuit of tax claims, which are the most important revenue source of the government. It is possible to observe and generalize these examples in public contracts, regulations and implementations.

Functions of the notion of guarantee, which can be summarized as ensuring, promoting or guaranteeing the performance of a contract in accordance with its subject-matter, may differentiate on a case by case basis. Therefore, guarantee system, especially in public procurement, will be approached also by reviewing similar practices. Evaluations will also be made on the new role of the guarantees in future vision plans, in particular, turnover process and redesign of their functions.

Key Words: Public Procurement, Security, Performance Bond, Tender Security, Surety Bond, All Risk Insurance.

GİRİŞ

Sözleşme bedelleri bazında 2013 yılı itibariyle 105.504.100.000 TL, 2014 yılının ise ilk altı aylık döneminde 56.345.876.000 TL olarak gerçekleşen kamu alımları piyasası, 2003 yılında yürürlüğe giren 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve 4735 sayılı Kamu ihale Sözleşmeleri Kanunu ile yeniden düzenlenmiştir.

Kamu alımları piyasasında süreç yönetimini iki temel ekseninde gruplandırmak mümkündür. İhale edilme öncesi süreçte, ihaleye katılım gösteren isteklilerin ihale konusu alımı ifa etme kapasitelerini değerlendirebilmek için birtakım mali ve teknik yeterlik kriterleri öngörülmüştür. Bu kriterlerin konuluş amacı, ihale konusu işi yerine getirebilme kapasitesinin ölçülmesi ve belli bir güvence sisteminin ortaya konulmasıdır. İhale sonrası aşama denilen süreç ise edim aşamasıdır ve bu aşamada idare tarafından alım konusunun sözleşme esaslarına uygun zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesi hedeflenmektedir. Sözleşme edim aşamasında yüklenicinin sözleşme ve eklerine uygun olarak edimin yerine getirilmesini temin etmek amacıyla kullanılan güvence sistemlerinin başında teminat uygulaması gelmektedir.

Kamu idareleri açısından kamusal ihtiyacın zamanında, kaynakların uygun şartlarla etkin ve verimli kullanılması ilkesine göre karşılanabilmesine yönelik getirilen mali ve teknik yeterlikler yanında teminat uygulamasının bu sürece katkısı ve ölçülebilirliği ile işlevini ne derece yerine getirilebildiği analize muhtaç konulardır.

Bu yazımızda ihaleye katılım kuralı olarak geçici teminat ve ihale sonrası süreçte sözleşmenin edim aşamasının sağlıklı sonuçlandırılmasına hizmet etme gayesi güden kesin teminat uygulaması ele alınarak teminatın hangi koşullarda gelir kaydedebileceği, bu süreçlerin ahlaki problem ve ters seçim sistematüğinde görünümü ile yeni bir sistem önerisi olarak hangi mekanizmaların devreye alınabileceği konuları üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Tüm bu konuların analizine katkı anlamında örnekleme olması için vergi alacaklarında teminat uygulamasının da ana hatları ile çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

1.TEMİNAT KAVRAMI, İKTİSADİ NİTELİĞİ VE UYGULAMA ALANLARI

Teminat; bir edimin zamanında, yerinde ve gerektiği biçimde yerine getirilmesini temine yarayan işlemdir. Türk Hukuk Lûgatı'nda da "bir borcun vaktinde ve mahallinde ödeneceğini temine yarayan muamele" olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁵ Teminat mektupları yargı kararları neticesinde garanti sözleşmesi olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁶

Sigortacılık uygulamalarında teminat, sigorta konusu edilen şeyin kısmen veya tamamen hasara uğraması, yok olması veya kullanılmaz duruma gelmesi durumunda poliçede belirlenmiş şartlar çerçevesinde sigortalıya veya sigortadan yararlanan kişiye verilen garanti miktarıdır. Sigortayı ise genel hatları ile belli bir prim ödemesi karşılığında sigorta ettirenin para ile ölçülebilir zararlarının gerçekleşmesi durumunda karşılanması taahhüdünü içeren sözleşme olarak tanımlamak mümkündür.

¹⁹⁵Şahiner, Melih Serhat, *Kamu İhale Mevzuatında Teminat Kavramı*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Kamu İhale Kurumu, Ankara, 2006.

¹⁹⁶A.g.y.

Bu tür sözleşmelerde sigorta ödemeleri ile teminat miktarları arasındaki bağlantı, riskin ölçüsü, sigorta konusunun niteliği, süresi ve onlarca karmaşık faktörün bir araya getirdiği bir formülasyon sonucu netleştirilmektedir. Teminat miktarı gerçek riski karşılayacak ölçüde saptanır ve bu saptamada ödenen sigorta primi ile garanti altına alınan teminat tutarları arasında ciddi bir makas bulunması doğaldır. Zira sigorta sağlayan, aynı konuya yönelik sigorta ettirenlerin prim tutarları ile oluşturduğu havuzdan riskin ortaya çıkması durumunda, gerçek zararı karşılama kabiliyetini de sağlamış olacaktır. Önemli olan aynı havuzda yer alanların dönem içinde ne kadarlık bir bölümünün sigorta altına alınan risk ile gerçekten karşılaşma ihtimallerinin gerçekçi hesaplamalarla tespit edilmiş olmasıdır. Herkesin aynı dönemde aynı riske maruz kalması durumu, sigortalayanın iflası demektir. Reasürans (*Sigortacının, üstlendiği sorumluluğun bir kısmını veya tamamını, diğer bir sigortacıya devretmesi*), koasürans (*Aynı rizikonun ortaklaşa birkaç sigorta şirketi tarafından aynı zamanda sigorta edilmesi*) gibi sigortacıyı koruyan mekanizmalar geliştirilmiştir. Tam bu noktada korumadan faydalananların ahlaki problem ve sigortalayanların ters seçim ikilemlerinin de tartışılması gerekir.

Piyasaların etkinleşmesi sürecinde sigortacının ters seçme yani yetersiz enformasyon nedeni ile yanlış sigorta alanlarını/sigortalıyı seçmesi, ahlaki problem yani imzalanan kontratlara dayalı olarak hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ve gerekli özenin gösterilmeyerek teminat konusu miktarın alınması sorunlarına karşı getirilen ilave garanti yöntemlerinin getirilmesi olağandır. Ancak bu yol yine de ters seçme ve ahlaki problemlerini gerçek manada ortadan kaldırmamaktadır. Finansal piyasalarda sağlanacak optimal dengenin varlığı için söz konusu problemlerin çözümüne yönelik olarak kamunun önceden aydınlatılması, denetim mekanizmasının sağlanması gibi birtakım önlemlerin alınması gereklidir. Ters seçimin “bilgi transferi ve üretimi”, ahlaki tehlikenin de “**kontrol**” mekanizmaları ile engellenmesi sorunu, ihdas edilen risk paylaşımının artırılması ile bir bakıma çözüme kavuşturulmaktadır.

Aynı değerlendirmeleri bankacılık ve finans kesimi için de yapmak mümkündür. Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından garanti altına alınan mevduat hesaplarının bankalar ve tasarruf sahipleri açısından farklı sonuçları bulunmaktadır. Sigorta mantığına uygun olarak cüzi bir sigorta bedeli mukabilinde açılan hesap başına ciddi sayılabilecek bir tutarı garanti eden bir yandan mevduat sigorta fonu, diğer yanda toplanan mevduatları yatırımlara yönlendirmesi ve ekonomiye kazandırması beklenen finans sisteminin farklı menfaat alanlarında uyumlaştırılması oldukça zor ve değişkenlik gösterebilecek bir hüviyet taşımaktadır. Her ne kadar piyasayı düzenleyen onlarca kural ve esasa rağmen yatırım alanlarının doğru tespit edilememesi, riskli yatırımlara kayılması, verimsiz alanların tespiti gibi onlarca yanlış tercih alternatifleri, korumanın ahlaki problemini ortadan kaldırmadığı gibi cesaretlendirici bir işleve de kısmen dahi olsa sebep olabileceğini göstermektedir. Benzer şeyleri tasarruf sahipleri açısından da söylemek mümkündür. Garanti altına alınan bir fon nedeniyle finans kuruluşlarının reyting sıralamaları dikkate alınmadan seçilmesi, riskli kuruluşlara itibar edilmesi, gerekli özen gösterilmeden tercih yapılması da piyasa etkinliğinin sağlanması gayesinden öte, güvence sisteminin bozulmasına ve etkinlik kaybına sürükleyebilmektedir.

Delaysı ile beklenen zarar ile ödenen prim tutarları arasındaki makas açıklığının artması, sistemde var olan birtakım otokontrol mekanizmaları ile riskin paylaşılmasına karşın ahlaki problemleri engellemekte yetersiz kalabilecek ve ters seçimle sonuçlanabilecek farklı senaryoları gündeme

getirebilecektir. Sigorta havuzunun büyüklüğü ve derinliği, riskin karşılanabilir olmasında diğer faktörlerden daha ziyade ayrı bir anlam ve öneme sahiptir.

Sigorta sistemlerine bağlı geliştirilen teminat uygulamalarında teminat bir sonuç olarak tanımlanmakta ve sigorta ödemelerinden bağımsız olarak zararın tamamının karşılanması amacıyla matuf dizayn edilmektedir. Belli bir menfaatin veya hakkın kullanılması süreçlerinde sigorta ödemesi şeklinden ayrı olarak doğrudan menfaat ölçüsünde teminat uygulaması, menfaatler arasında geçişgenliği sağlayarak işletilmektedir. Kredi kullanımlarında kredi tutarına eş ve yakın gayrimenkul ipotek ettirilmesi, şahsi kefalet gösterilmesi, kredi ödemelerini karşılayacak aylık düzenli gelir şartı gibi değişik alternatifler verilebilecek örneklerden birkaçıdır. Dikkat edilirse burada kredi ödemesinde krediden faydalananın sigorta sisteminde olduğu gibi küçük meblağlarla kredinin tamamının garantiye alınması sistemi yoktur. Her hal ve takdirde kredinin tamamının veya taksitlerinin ödenmemesi durumunda karşılığını teminat altına alacak değerlerin gösterilmesi gerekir.

Piyasa uygulamalarının bir uzantısı şeklinde kamusal işlemlerde de aynı sistemin işletildiği örnekler görmek mümkündür. Vergi alacağının tahsil sürecinde tecil talebinde bulunan mükellefin borcu ile müteasip teminat mektubu, devlet iç borçlanma senetleri, menkul ve gayrimenkul mallar ile şahsi kefalet gösterilmek suretiyle vadelenendirme yapılabilmektedir. Vergi alacağının tespit sürecinde ise farklı bir model geliştirilmiştir.

6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'un 9 uncu maddesinde düzenlenen hali ile vergi ziyai cezası uygulanması gereken bir vergi kaybı tespit edildiğinde, vergi incelemesine yetkili memurlarca yapılan ilk hesaplara göre belirtilen miktar üzerinden tahsil dairelerince teminat istenecektir. Burada alacağının tamamını karşılayacak ölçüde, sayılan teminat unsurları üzerinden alacağının korunması sağlanmaktadır.

Son başlık ise konumuz ihale uygulamalarındaki teminat uygulaması ile ilgili olacaktır. Geçici ve kesin teminat olarak uygulanmakta olan yöntemde, ihale sürecine dahil olan istekli ve yüklenicilerin farklı aşamalarda ihaleye olan ciddiyetin artırılması ve tekliflerinin yeterli koşullarda gerçekleşmesi ile sözleşme şartlarına uygun ifa kabiliyetlerinin artırılmasına yönelik, teklif/ihale bedelinin yine belli bir oranında teminat alınması öngörülmüştür. Geçici teminatların ihale edilme öncesi gerçekleşen işlemler açısından ele alındığı dikkate alındığında %3 gibi bir oranın yeterli olabileceği, buna karşın sözleşme aşamasında %6 lık bir oranın ise sözleşmenin sona erdiği aşamanın derecesine bağlı olarak sözleşmenin tamamlanmasını sağlayacak bir garantiye sahip olma ihtimali oldukça zayıftır.

2.1. Vergi Kanunlarında Teminat Uygulaması

Teminatın esas itibariyle asıl alacağın garanti altına alınması veya sözleşmeye bağlı borçların zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesi amacıyla matuf olduğu dikkate alındığında ihale uygulamaları dışında da farklı alanlarda örneklere rastlamak mümkündür. Ancak bu örneklerde dikkat çeken en önemli ayrıntı, alacağın tamamını garanti altına alıyor olmasıdır. İhale uygulamalarında ise farklı bir şekilde risk/zararın tamamına değil oransal bir bölümüne, eksik kalan işlerin tamamlanması amacıyla ziyade sadece cezai bir şart olarak konulduğu görülmektedir.

2.1.1. Vergi Usul Kanununda Teminat

213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun teminat uygulaması başlıklı 153/A maddesi ile sahte belge düzenleyerek mükellefiyet tesis ettirdiği tespit edilip mükellefiyeti terkin edilenlerin daha sonra tekrar mükellefiyet tesis etme talebinde bulunmaları halinde telafisi güç zararların oluşmaması için idareye teminat göstermesinin talep edilmesi öngörülmektedir.

Yapılan düzenleme ile temel olarak, münhasıran sahte belge düzenlemek amacıyla mükellefiyet tesis ettirdiği tespit edilip mükellefiyeti terkin edilenlerin yeniden mükellefiyet tesis ettirme talebinde bulunmaları halinde, aynı kanun dışı fiilleri işlemek suretiyle telafisi güç zarar vermelerine engel olmak ve kamu yararını korumaya yönelik bir takım idari tedbirler ihdas edilmesi hedeflenmektedir. Bu kişilerin yeniden işe başlama bildiriminde bulunmaları halinde adlarına mükellefiyet tesis edilebilmesi için idareye teminat göstermeleri istenilecek ve teminatın gösterilmemesi halinde mükellefiyet tesis edilmeyecektir. Bunlara ilave olarak, mükellefiyeti devam etmekte olanların kanuni temsilcisi, yönetim kurulu üyesi, idarecisi, %10 veya fazlası nispette ortağı olması halinde de idari tedbir olarak teminat alınması öngörülmektedir.

Getirilen düzenleme ile haklarında idari tedbir tatbik edilen ikinci grup mükellefler ise münhasıran sahte belge düzenlemek amacıyla mükellefiyet tesis ettirdiği vergi inceleme raporu ile tespit edilip mükellefiyeti terkin edilenlerin haricinde olup, sahte belge düzenledikleri vergi inceleme raporu ile tespit edilen ve bu durumları kesinleşenlerdir. Bu mükellefler hakkındaki tespit, kendileri hakkında yürütülen inceleme neticesinde düzenlenen raporda yapılmış olması gerekmektedir. Ayrıca, sahte belge düzenleme fiilini işledikleri keyfiyetinin ihtilafsız olarak veya ihtilaf neticesinde yargı mercileri nezdinde kesinleşmiş olması bu mükellefler hakkında idari tedbir uygulamanın ön şartıdır. Sahte belge düzenleme fiili bir tüzel kişilik bünyesinde işlenmişse teminat bu fiili işleyen gerçek kişiden değil tüzel kişilikten istenecektir.

Teminat istenilecek mükelleflerin yanında 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik ve Yeminli Malî Müşavirlik Kanunu kapsamında hizmet vermekte olan meslek mensupları hakkında da birtakım idari tedbirler getirilmektedir.¹⁹⁷

Bu çerçevede, başkaca bir ticari, zirai ve mesleki faaliyeti olmadığı halde münhasıran sahte belge düzenlemek amacıyla mükellefiyet tesis ettirdiğinin vergi incelemesine yetkili olanlarca düzenlenen rapor ile tespit edilmesi ve mükellefiyet kaydının devamına gerek görülmediğinin raporda belirtilmesi üzerine işi bırakmış addolunan ve mükellefiyet kayıtları vergi dairesince terkin edilenlerden, serbest meslek erbabının, şahıs işletmelerinde işletme sahibinin, adi ortaklıklarda ortaklardan her birinin, ticaret şirketlerinde; şirketin, kanuni temsilcilerinin, yönetim kurulu üyelerinin, şirket sermayesinin asgari % 10'una sahip olan gerçek veya tüzel kişilerin ya da bunların asgari % 10 ortağı olduğu veya yönetiminde buldukları teşebbüslerin, tüzel kişiliği olmayan teşekküllerde bunları idare edenlerin veya düzenlenen raporda fiillerin işlenmesinde bilfiil buldukları tespit edilenlerin işe başlama bildiriminin alınması halinde, bunlar adına mükellefiyet tesis edilebilmesi için işe başlama bildiriminde bulunanların ve mükellefiyeti terkin edilenlerin tüm vergi borçlarının ödenmiş ve 6183 sayılı Kanunun 10 uncu maddesinin birinci fıkrasının (1), (2) ve (3) numaralı bentlerinde sayılan

¹⁹⁷Gümrük Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı madde gerekçesinden alınmıştır.

nev'iden 84.000 -TL¹⁹⁸ ve düzenlenmiş olan sahte belgelerde yer alan toplam tutarın % 10'undan az olmamak üzere teminat verilmiş olması şarttır.

Yukarıda sayılanlar hariç olmak üzere, 359 uncu maddede yer alan sahte belge düzenleme fiilini işledikleri vergi incelemesine yetkili olanlarca mükellef hakkında yapılan inceleme neticesinde düzenlenen raporla tespit edilenlerden bu durumları kesinleşenlerin, keyfiyetin vergi dairesinin bilgisine girdiği tarihten itibaren bir ay içinde 84.000 TL ve düzenlenmiş olan sahte belgelerde yer alan toplam tutarın % 10'undan az olmamak üzere yazıyla teminat¹⁹⁹ göstermesi istenir. Verilen sürede şartların yerine getirilmemesi halinde, istenilen teminat tutarı verilen sürenin son günü vade tarihi olarak kabul edilmek suretiyle mükellef adına teminat alacağı olarak tahakkuk ettirilir. Tahakkuk ettirilen teminat alacağı, mükelleften 6183 sayılı Kanun uyarınca gecikme zammı tatbik edilerek takip ve tahsil edilir. Yukarıda sayılanlar ile sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı belge kullanılması hariç 359 uncu maddede sayılan fiilleri işleyenler Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslara göre duyurulur. Bu kapsamda yapılan duyurular vergi mahremiyetinin ihlâli sayılmaz. Fiil tüzel kişilik veya tüzel kişiliği olmayan teşekkül bünyesinde işlenmişse, bunlar da duyurulur.

213 sayılı Kanunun 359 uncu maddede sayılan fiilleri işledikleri veya bu fiillere iştirak ettikleri vergi incelemesine yetkili olanlarca düzenlenen raporla tespit edilenlerden bu durumları kesinleşenler veya bu fiillere iştirak edenler, fiilin işlendiği tarihten itibaren altı yıl süreyle hiçbir surette vergi teşvik ve desteklerinden yararlanamazlar. Ar-Ge indirimi, yatırım indirimi, eğitim ve öğretim işletmelerinde kazanç istisnası, gelir vergisi stopaj teşviki, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununda yer alan teşvikler, teknoloji geliştirme bölgeleri ile ilgili teşvikler, kültür yatırımları ile ilgili teşvikler bu kapsamdaki belli başlı teşvik türleri arasında sayılabilecektir.

2.1.2. 6183 Sayılı Kanunda Teminat

a. Vergi Ziyat Teminatı

6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'un 9 ila 36 ncı maddelerinde, "amme alacaklarının korunması" ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Teminat isteme, 6183 sayılı Kanun'da düzenlenen amme alacaklarının koruma hükümlerinden biridir. Vergi incelemeleri sırasında vergi ziyatı tespit edilmesi halinde bu amme alacağının güvence altına alınması amacına yöneliktir. İnceleme elemanı tarafından yapılan ilk hesaplara göre tespit edilen amme alacağı vergi dairesine bildirilir. Vergi dairesince de borçludan amme alacağını karşılayacak değerde teminat göstermesi istenir.

Kanun'un 9 uncu maddesinde, vergi ziyatı cezası kesilmesini gerektiren hallerle vergi suçu bağlamında salınması gereken vergi alacağı ile ilgili işlemlere başlanması durumlarında teminat hükümleri devreye girmektedir.

213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun 344 üncü maddesi uyarınca vergi ziyatı cezası kesilmesini gerektiren haller ile 359 uncu maddesinde sayılan hallere temas eden bir amme alacağının salınması için gerekli muamelelere başlanmış olduğu takdirde vergi incelemesine yetkili memurlarca yapılan ilk

¹⁹⁸442 Sıra No'lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile 1.1.2015 tarihinden itibaren artırılmış tutar.

¹⁹⁹Bu alana münhasır, 6183 sayılı Kanun çerçevesinde göre teminat olarak kabul edilecek değerler: Para, teminat mektubu veya devlet iç borçlanma senedi olarak sınırlandırılmıştır.

hesaplara göre belirtilen miktar üzerinden tahsil dairelerince teminat istenir.

Türkiye'de ikametgahı bulunmayan amme borçlusunun durumu amme alacağının tahsilinin tehlikede olduğunu gösteriyorsa, tahsil dairesi kendisinden teminat isteyebilir.

213 sayılı Kanunun 341 inci maddesinde “vergi ziyayı”, 344 üncü maddesinde “vergi ziyayı cezası”, 359 uncu maddesinde ise “kaçakçılık suçları ve cezaları” düzenlenmiştir. Kanun’un 344 inci maddesine göre, hem 341. maddede hem de 359 uncu maddede yazılı fiillerle vergi ziyayına sebebiyet verilmesi hallerinde vergi ziyayı cezası uygulanacaktır. Tek farklılık, vergi ziyayına 341 inci maddede yazılı hallerle sebebiyet verilmesi halinde ziyaya uğratılan verginin bir katı tutarında vergi ziyayı cezası uygulanırken, vergi ziyayına 359. maddede yazılı fiillerle sebebiyet verilmesi halinde vergi ziyayı cezasının üç kat tutarında uygulanmasıdır. Bu durumda 6183 sayılı Kanun’un 9 uncu maddesinin birinci fıkrasındaki, teminat isteme şartında yer alan “ile 359 uncu maddesinde sayılan haller” ibaresi mükerrer bir ifadedir. Bu nedenle, bu fıkra uyarınca teminat isteme şartının, “213 sayılı Vergi Usul Kanunu’nun 344. maddesi uyarınca vergi ziyayı cezası kesilmesini gerektiren hallerde temas eden bir amme alacağının salınması” şeklinde dikkate alınması uygun olacaktır.²⁰⁰

6183 sayılı Kanun’un 13 üncü maddesine göre teminat istenmesini mucip hallerde teminat veya kefil gösterilmemiş yahut kabul edilmemişse, derhal ihtiyati haciz uygulamasına gidilecektir. İhtiyati haciz de teminat istenmesi gibi “amme alacağının korunmasına yönelik” bir önlemdir; dolayısıyla amme borçlusu hakkında bu önlemlerden birinin uygulanması yeterli olacaktır. Ancak, hakkında teminat istenen amme alacağı tehlikeye düşmüş bir alacak olduğu için uygulamada teminat için verilen süre dolmadan 6183 sayılı Kanun’un 13/1. maddesine göre ihtiyati hacze de gidilmektedir.²⁰¹

b. Tahsil Aşamasında Teminat

Amme borcunun vadesinde ödenmesi veya haczin tatbiki veyahut haczolunmuş malların paraya çevrilmesi amme borçlusunu çok zor duruma düşürecekse, borçlu tarafından yazı ile istenmiş ve teminat gösterilmiş olmak şartıyla, alacaklı amme idaresince veya yetkili kılacağı makamlarca; amme alacağı 36 ayı geçmemek üzere ve faiz alınarak tecil olunabilir.

6183 sayılı Kanunun 48 inci maddesine 01.07.2008 tarihinden geçerli olmak üzere eklenen ikinci fıkrada "Şu kadar ki, amme borçlusunun alacaklı tahsil daireleri itibarıyla tecil edilen borçlarının toplamı 50 bin Yeni Türk Lirasını (bu tutar dahil) aşmadığı takdirde teminat şartı aranılmaz. Bu tutarın üzerindeki amme alacaklarının tecilinde, gösterilmesi zorunlu teminat tutarı 50 bin Yeni Türk Lirasını aşan kısmın yarısıdır. Bakanlar Kurulu; bu tutarı on katına kadar artırmaya, yarısına kadar indirmeye, yeniden kanuni tutarına getirmeye ve alacaklı amme idareleri itibarıyla bu hadler arasında farklı tutar belirlemeye yetkilidir." hükmüne yer verilmiştir.

Buna göre; amme borçlusunun alacaklı tahsil daireleri itibarıyla tecil edilecek borçlarının toplamının 50.000,- TL’yi (bu tutar dahil) aşmaması şartıyla tecil edilecek borçlar için teminat aranılmayacaktır. Teminat aranılmaksızın yapılacak tecil ve taksitlendirmelerde, 50.000,- TL’lik sınır alacaklı amme idarelerinin her bir tahsil dairesine olan tecile konu borç toplamları dikkate alınarak belirlenecektir.

²⁰⁰Öztürk, Nadir, “Teminat İsteme” Vergi İnceleme Elemanlarının İz’ansız Kılıcı mı?, Yaklaşım, 2012,11, Sayı: 239.

²⁰¹Emrah AKIN, “6183 Sayılı Kanun Uygulamasında Teminat”, Yaklaşım, 2007, 9, Sayı: 177.

Tecil ve taksitlendirilecek amme alacaklarının toplam tutarının 50.000,- TL'yi aşması durumunda, gösterilmesi zorunlu olan teminat tutarı 50.000,- TL'yi aşan kısmın yarısı olacaktır.

Teminat aranılmaksızın yapılacak tecil ve taksitlendirmelere ilişkin olarak belirlenen 50.000,- TL'lik sınır, tecilli borçların toplamı esas alınarak uygulanacağından, borçlunun tecil edilmiş ve tecil şartlarına uygun olarak ödeme yaptığı borçları için bu sınır dikkate alınmış ise bu borçlar ödenmediği sürece yeni tecil taleplerinde dikkate alınmayacaktır.

Amme borçlusunun teminat aranılmaksızın tecil ve taksitlendirilmiş borçlarının bulunması halinde borçlu, söz konusu borcunu taksitlendirme şartlarına uygun ödedikten sonra veya tecil şartlarına uygun ödeme yapılmaması nedeniyle tecilin ihlal edilmiş olması durumunda ve aynı tahsil dairesine teminatsız tecil uygulamasından yararlanmadığı başka bir tecilli borcu bulunmadığı takdirde 50.000,- TL'lik teminatsız tecil uygulamasından tekrar yararlanabilecektir.

Dolayısıyla, her bir tahsil dairesince borçlunun tecil edilen borç toplamı 50.000,- liraya ulaşınca kadar borçludan herhangi bir teminat göstermesi istenmeyecektir. Ancak, tecil edilen borç toplamı 50.000,- lirayı aştıktan sonra ve tecil şartlarına uygun ödemeler devam ettiği müddetçe borçlu tarafından yapılacak her yeni tecil talebi sırasında, daha önce tecil edilmiş borçların 50.000,- liralık kısmı için teminat aranılmamış olması nedeniyle, tecili talep edilen borcun yarısı değerinde teminat gösterilmesi istenilecektir. Teminat sağlayamayanlar muteber bir şahsı müteselsil kefil ve müşterek müteselsil borçlu gösterebilirler. Şahsi kefalet tespit edilecek şartlara uygun olarak noterden tasdikli mukavele ile tesis olunur. Şahsi kefaleti ve gösterilen şahsı kabul edip etmemekte alacaklı tahsil dairesi yetkilidir.

Kanun hükmünden de anlaşılacağı üzere teminat yerine gösterilecek kişinin kefil olarak güvenilir ve borcu ödemeye muktedir olması gerekir. Şahsi kefaletin resmi şekilde noterden tasdikli sözleşme ile tesis edilmesi ve kefalet senedinde kefil olunan borcun miktarının yazılması, zorunlu olarak bulunması gerekli diğer koşullardır.

2.2. Kamu Alımları Uygulamalarında Teminat

Kamu harcaması açısından 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu yerine yayımlanarak yürürlüğe giren 4734 ve 4735 sayılı Kanunların temel müesseselerinden birisi de teminatlarla ilgili olanıdır. İhaleye katılacak olanların tekliflerinde samimi davranmalarını temin etmek ve yüklenicilerin taahhütlerini ihale dokümanına uygun olarak yerine getirmelerini sağlamak bakımından teminatların önemi büyüktür. Bu açıdan teminatların belirlenen oranlar ve tespit edilen değerler üzerinden alınması, teminatların gelir kaydedilmesi prosedürünün doğru uygulanması ve teminatları ilgilendiren diğer hususların bilinmesi önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere, ihale sistemimizde yer verilen ekonomik ve mali yeterlik ile mesleki ve teknik yeterlik kriterlerinin²⁰², teklif değerlendirmesinde kullanılması, isteklinin ihale konusu işi yerine getirebilme kapasitesinin değerlendirilmesi işlevini görmektedir.

Kısaca,

1. Sözleşmenin konusuyla ilgili ve orantılı seçim kriterleri, bir müteşebbisin söz konusu sözleşmeyi yerine getirme kapasitesiyle ilgilidir.

²⁰²4734 sayılı Kanun madde 10.

2. Bir müteşebbis, idare tarafından belirlenen asgari koşulları karşıladığını gösteriyorsa, gerektiğinde ve belli bir sözleşme için başka kuruluşların kapasitelerinden yararlanabilir. Bunun için müteşebbisin kapasitesinden yararlanacağı kuruluşla arasındaki bağlantının yasal statüsüne bakılmaz. Müteşebbis, kullanacağı kaynakların gerçekten de ihtiyaç duyulduğunda kendisine temin edileceğini kanıtlaması kaydıyla bu kaynaklardan istifade edebilir. Ulusal mevzuatta bununla ilgili hükümler yer almalıdır.²⁰³

Diğer taraftan Kanunun 34 üncü maddesi gereğince ayrıca, teminatlar taahhüdün ihale dokümanında yer alan hükümlere uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak üzere alındığından, bu konuda bir sorun yaşandığında teminatların gelir kaydedilebilmesi için haczedilemeyeceği ve üzerine ihtiyati tedbir konulamayacağı hüküm altına alınmıştır.

2.2.1. Geçici Teminat ve Gelir Kaydedilme Halleri

İşi yapmaya istekli ve yeterli kişilerin teklif vermelerini sağlamak üzere, 4734 sayılı Kanunun 33 üncü maddesi gereği ihalelerde, teklif edilen bedelin % 3'ünden az olmamak üzere, istekli tarafından verilecek tutarda geçici teminat alınır. Kanunun 10 uncu maddesinde ihaleye katılımda mali, teknik ve mesleki yeterlik kriterleri arasında sayılmamasına rağmen fonksiyonel olarak mali bir yeterlik kriteri olarak değerlendirilebilecek geçici teminat ile ilgiliye verilmesi gereken diğer bir konu hangi koşullarda geçici teminatın irat kaydedilmesi ile ilgilidir. Kanunun 11 inci maddesinde tahdidi olarak ihaleye katılamayacak olanlar sayılmıştır.

Bunlar;

a) Bu Kanun ve diğer kanunlardaki hükümler gereğince geçici veya sürekli olarak idarelerce veya mahkeme kararıyla kamu ihalelerine katılmaktan yasaklanmış olanlar ile 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlardan veya örgütlü suçlardan veyahut kendi ülkesinde ya da yabancı bir ülkede kamu görevlilerine rüşvet verme suçundan dolayı hükümlü bulunanlar.²⁰⁴

b) İlgili mercilerce hileli iflas ettiğine karar verilenler.

c) İhaleyi yapan idarenin ihale yetkilisi kişileri ile bu yetkiye sahip kurullarda görevli kişiler.

d) İhaleyi yapan idarenin ihale konusu işle ilgili her türlü ihale işlemlerini hazırlamak, yürütmek, sonuçlandırmak ve onaylamakla görevli olanlar.

e) (c) ve (d) bentlerinde belirtilen şahısların eşleri ve üçüncü dereceye kadar kan ve ikinci dereceye kadar kayın hısımları ile evlatlıkları ve evlat edinenleri.

f) (c), (d) ve (e) bentlerinde belirtilenlerin ortakları ile şirketleri (bu kişilerin yönetim kurullarında görevli bulunmadıkları veya sermayesinin % 10'undan fazlasına sahip olmadıkları anonim şirketler hariç).

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun "İhaleye katılımda yeterlik kuralları" başlıklı 10'uncu maddesinde,

²⁰³Hill, Karen, "Avrupa Birliği Adalet Divanının Kamu Alımlarına İlişkin Kararlarından Seçmeler", SIGMA Programı Başkanı, Haziran 2014, 86.

²⁰⁴1/11/2012 tarihli ve 6359 sayılı Kanunun 1 inci maddesiyle; bu bentte yer alan "olarak" ibaresinden sonra gelmek üzere "idarelerce veya mahkeme kararıyla" ibaresi eklenmiştir.

“Aşağıda belirtilen durumlardaki istekliler ihale dışı bırakılır:

a) İflas eden, tasfiye halinde olan, işleri mahkeme tarafından yürütülen, konkordato ilân eden, işlerini askıya alan veya kendi ülkesindeki mevzuat hükümlerine göre benzer bir durumda olan.

b) İflası ilân edilen, zorunlu tasfiye kararı verilen, alacaklılara karşı borçlarından dolayı mahkeme idaresi altında bulunan veya kendi ülkesindeki mevzuat hükümlerine göre benzer bir durumda olan.

c) Türkiye'nin veya kendi ülkesinin mevzuat hükümleri uyarınca kesinleşmiş sosyal güvenlik prim borcu olan.

d) Türkiye'nin veya kendi ülkesinin mevzuat hükümleri uyarınca kesinleşmiş vergi borcu olan.

e) İhale tarihinden önceki beş yıl içinde, mesleki faaliyetlerinden dolayı yargı kararıyla hüküm giyen.

f) İhale tarihinden önceki beş yıl içinde, ihaleyi yapan idareye yaptığı işler sırasında iş veya meslek ahlakına aykırı faaliyetlerde bulunduğu bu idare tarafından ispat edilen.

g) İhale tarihi itibarıyla, mevzuatı gereği kayıtlı olduğu oda tarafından mesleki faaliyetten men edilmiş olan.

h) Bu maddede belirtilen bilgi ve belgeleri vermeyen veya yanıltıcı bilgi ve/veya sahte belge verdiği tespit edilen.

i) 11 inci maddeye göre ihaleye katılamayacağı belirtildiği halde ihaleye katılan.

j) 17 nci maddede belirtilen yasak fiil veya davranışlarda buldukları tespit edilen.

Kurum, dördüncü fıkranın; (c) bendi ile ilgili olarak Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığının uygun görüşünü alarak sosyal güvenlik prim borcunun kapsamı ve tutarını; (d) bendi ile ilgili olarak, Gelir İdaresi Başkanlığının uygun görüşünü alarak vergi borcu kapsamına girecek vergileri; tür ve tutar itibarıyla belirlemeye yetkilidir.

Bu madde kapsamında istenen belgelerden hangilerinin taahhütname olarak sunulabileceği Kurum tarafından belirlenir. Gerçeğe aykırı hususlar içeren taahhütname sunulması veya ihale üzerinde kalan istekli tarafından taahhüt altına alınan durumu tevsik eden belgelerin sözleşme imzalanmadan önce verilmemesi halinde bu durumda olanlar ihale dışı bırakılarak geçici teminatları gelir kaydedilir.” hükmü,

Aynı Kanun'un “Yasak fiil veya davranışlar” başlıklı 17’nci maddesinde, “İhalelerde aşağıda belirtilen fiil veya davranışlarda bulunmak yasaktır:

a) Hile, vaat, tehdit, nüfuz kullanma, çıkar sağlama, anlaşma, irtikap, rüşvet suretiyle veya başka yollarla ihaleye ilişkin işlemlere fesat karıştırmak veya buna teşebbüs etmek.

b) İsteklileri tereddüde düşürmek, katılımı engellemek, isteklilere anlaşma teklifinde bulunmak veya teşvik etmek, rekabeti veya ihale kararını etkileyecek davranışlarda bulunmak.

c) Sahte belge veya sahte teminat düzenlemek, kullanmak veya bunlara teşebbüs etmek.

d) Alternatif teklif verebilme halleri dışında, ihalelerde bir istekli tarafından kendisi veya başkaları adına doğrudan veya dolaylı olarak, asaleten ya da vekaleten birden fazla teklif vermek.

e) 11 inci maddeye göre ihaleye katılamayacağı belirtildiği halde ihaleye katılmak.

Bu yasak fiil veya davranışlarda bulunanlar hakkında bu Kanunun Dördüncü Kısımında belirtilen hükümler uygulanır.” hükmü,

Aynı Kanun'un "İhalelere katılmaktan yasaklama" başlıklı 58'inci maddesinde,

"17 nci maddede belirtilen fiil veya davranışlarda buldukları tespit edilenler hakkında fiil veya davranışlarının özelliğine göre, bir yıldan az olmamak üzere iki yıla kadar, üzerine ihale yapıldığı halde mücbir sebep halleri dışında usulüne göre sözleşme yapmayanlar hakkında ise altı aydan az olmamak üzere bir yıla kadar, 2 nci ve 3 üncü maddeler ile istisna edilenler dahil bütün kamu kurum ve kuruluşlarının ihalelerine katılmaktan yasaklama kararı verilir. Katılma yasakları, ihaleyi yapan bakanlık veya ilgili veya bağlı bulunulan bakanlık, herhangi bir bakanlığın ilgili veya bağlı kuruluşu sayılmayan idarelerde bu idarelerin ihale yetkilileri, il özel idareleri ve belediyeler ile bunlara bağlı birlik, müessese ve işletmelerde ise İçişleri Bakanlığı tarafından verilir." hükmü yer almaktadır.

İhale konusu işin danışmanlık hizmetlerini yapan yükleniciler bu işin ihalesine katılamazlar. Aynı şekilde, ihale konusu işin yüklenicileri de o işin danışmanlık hizmeti ihalelerine katılamazlar. Bu yasaklar, bunların ortaklık ve yönetim ilişkisi olan şirketleri ile bu şirketlerin sermayesinin yarısından fazlasına sahip oldukları şirketleri için de geçerlidir.

İhaleyi yapan idare bünyesinde bulunan veya idare ile ilgili her ne amaçla kurulmuş olursa olsun vakıf, dernek, birlik, sandık gibi kuruluşlar ile bu kuruluşların ortak oldukları şirketler bu idarelerin ihalelerine katılamazlar.

Bu yasaklara rağmen ihaleye katılan istekliler ihale dışı bırakılarak geçici teminatları gelir kaydedilir. Ayrıca, bu durumun tekliflerin değerlendirmesi aşamasında tespit edilememesi nedeniyle bunlardan biri üzerine ihale yapılmışsa, teminatı gelir kaydedilerek ihale iptal edilir.

İdarelerce bilgi eksikliklerinin tamamlanmasına ilişkin olarak verilen süre içinde aday veya isteklilerce sunulan belgelerin, başvuru veya ihale tarihinden sonraki bir tarihte düzenlenmesi halinde, bu belgeler, aday veya isteklinin başvuru veya ihale tarihi itibarıyla ihaleye katılım şartlarını sağladığını tevsik etmesi halinde kabul edilecektir.

Bilgi eksikliklerinin tamamlanmasına ilişkin belgelerin yazılı olarak istenilmesi ve aday ve isteklilerce bir dilekçe ekinde sunulması gerekmektedir. İdarece belirlenen sürede eksik bilgileri tamamlamayan aday ve isteklilerin başvuruları veya teklifleri değerlendirme dışı bırakılır ve isteklilerin geçici teminatları gelir kaydedilir.

Dolayısı ile geçici teminatın gelir kaydedileceği haller 4734 sayılı Kanun'un 10'uncu maddesinde gerçeğe aykırı taahhütname sunulması, 11 inci maddesinde ihaleye katılmayacak olanların ihaleye katılması, 37 nci maddesinde isteklilerin bilgi eksikliğini tamamlamaması ve 44'üncü maddesinde ihale üzerinde kalan isteklinin sözleşme imzalamaya gelmemesi fiilleri ile sınırlandırılmıştır.

4734 sayılı Kanununun 10 uncu maddesinin dördüncü fıkrasının (a), (b), (c), (d), (e) ve (g) bentleri gereğince, ihaleye katılan isteklinin teklifinin başka bir sebeple değerlendirme dışı bırakılıp bırakılmadığı, bu isteklinin teklifinin ekonomik açıdan en avantajlı teklif olup olmadığı veya ihalenin iptal edilip edilmediğine bakılmaksızın, isteklilerin taahhüt edilen duruma aykırı hususlarının bulunduğu anlaşılması (sosyal güvenlik prim veya vergi borcu bulunması gibi) halinde, bu durumda olanların ihale dışı bırakılarak geçici teminatlarının gelir kaydedilmesi, ancak haklarında ihalelere katılmaktan yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir.

İhale üzerinde kalmasına rağmen süresi içinde sözleşme imzalamaya gelmeyenlerin ise Kamu

İhale Kanununun 44 üncü maddesi gereğince geçici teminatının gelir kaydedilmesi ve anılan Kanunun 58 inci maddesi uyarınca kamu ihalelerinden yasaklanması gerekmektedir.

Bu çerçevede; sözleşme imzalamaya davet edilen istekli tarafından taahhüt edilen hususlara ilişkin yukarıda belirtilen belgelerin sözleşme imzalamaya süresi içinde sunulmaması halinde, bu istekli hakkında 4734 sayılı Kanunun 58 inci maddesinin birinci fıkrasında yer alan “üzerine ihale yapıldığı halde mücbir sebep halleri dışında usulüne göre sözleşme yapmayanlar” kapsamında değerlendirme yapılacak ve ayrıca anılan Kanunun 44 üncü maddesi gereğince geçici teminatı gelir kaydedilecektir. Ancak, 4734 sayılı Kanunun 10 uncu maddesinin dördüncü fıkrasının (a), (b), (c), (d), (e) ve (g) bentlerine ilişkin belgelerin ihale üzerinde kalan istekli tarafından ilgili yerlerden temin edilerek süresi içerisinde ihaleyi yapan idareye sunulması ve bu belgeler üzerinde yapılan inceleme sonucunda belgelerin taahhüt edilen duruma aykırı hususlar içerdiğinin anlaşılması (sosyal güvenlik prim veya vergi borcu bulunması gibi) halinde, sonradan ihalenin iptal edilip edilmediğine bakılmaksızın, bu durumda olanların ihale dışı bırakılarak geçici teminatlarının gelir kaydedilmesi, fakat haklarında ihalelere katılmaktan yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir.

Ancak, 2531 sayılı Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler Hakkında Kanun sebebiyle ihaleye katılmayacak olanlar 4734 sayılı Kamu İhale Kanununun 11 inci maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında çıkarılmıştır. Bununla birlikte, 2531 sayılı Kanundan doğan yasaklamanın sürmesi sebebiyle, bu durumda olanların kendisi ya da bir tüzel kişi veya başka bir gerçek kişi adına teklif vererek ihaleye katılmaları mümkün bulunmadığından 2531 sayılı Kanun kapsamında bulunan aday veya istekli durumunda olanların, 2531 sayılı Kanunda belirtilen yasağa rağmen ihaleye katılmış olması halinde, bu durumda olan isteklilerin değerlendirme dışı bırakılması, ancak geçici teminatlarının gelir kaydedilmemesi ve idarece haklarında kamu ihalelerine katılmaktan yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir.

Kesinleşen ihale kararı bildirildikten sonra şikayet başvurusunda bulunulması veya dava açılması nedeniyle ihale sürecinin uzaması sonucunda; teklif geçerlilik süresinin ihale dokümanında öngörülen süre kadar uzatıldığı ve bu sürenin de dolduğu, buna rağmen sözleşmenin imzalanmadığı durumlarda; İhale Uygulama Yönetmeliklerinde yer alan sözleşmenin imzalanması ile ilgili hükümlere göre, ekonomik açıdan en avantajlı teklif sahibi veya ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibi ile kabul etmeleri şartıyla, sözleşme imzalanabilir. İdarece bu durumda ihale üzerinde kalan istekliye sözleşme imzalayıp imzalamayacağı hususu sorulmaksızın sadece teklif geçerlilik süresinin dolduğu gerekçe gösterilerek ihalenin iptal edilmemesi gerekmektedir. Ancak tekliflerin geçerlilik süresinin dolmuş olması nedeniyle ekonomik açıdan en avantajlı teklif sahibi veya ekonomik açıdan en avantajlı ikinci teklif sahibinin sözleşmeyi imzalamaya zorunluluğu bulunmadığından, sözleşmeyi imzalamayan istekliler hakkında geçici teminatın gelir kaydedilmesine ve yasaklamaya ilişkin hükümler uygulanmayacaktır.

İhale veya son başvuru tarihi itibarıyla haklarında yasaklama kararı bulunan aday veya isteklilerin;

1) İhaleye katılmaları halinde ihale dışı bırakılmaları ve geçici teminatlarının gelir kaydedilmesi,

2) Bu durumlarının tekliflerin değerlendirilmesi aşamasında tespit edilememesi nedeniyle

bunlardan biri üzerine ihale yapılmış ancak ihale kararı ihale yetkilisince onaylanmamış olması durumunda, bu isteklilerin tekliflerinin değerlendirme dışı bırakılması ve geçici teminatlarının gelir kaydedilmesi,

3) Bu durumlarının ihale kararı onaylandıktan sonra sözleşmenin imzalanmasına kadar geçen süre içinde anlaşılması durumunda ihale kararının iptali ile duruma göre kesin teminatın veya geçici teminatın gelir kaydedilmesi, gerekmektedir.

İhale veya son başvuru tarihi itibarıyla haklarında ihalelere katılmaktan yasaklama kararı bulunmayan aday veya istekliler hakkında, ihale süreci içerisinde herhangi bir idare tarafından yasaklama kararı verilmesi durumunda yasaklama kararının Resmi Gazetede yayım tarihinden önce teklif vermiş olan istekliler açısından yukarıdaki hükümlerin uygulanmasına imkan bulunmamaktadır. Bu durumda olan aday veya isteklilerin teklifleri değerlendirme dışı bırakılarak geçici teminatları iade edilecektir

4734 sayılı Kanununun 11 inci maddesine göre, bu Kanun ve diğer kanunlardaki hükümler gereğince geçici veya sürekli olarak idarelerce veya mahkeme kararıyla kamu ihalelerine katılmaktan yasaklanmış olanların doğrudan veya dolaylı ya da alt yüklenici olarak, kendileri veya başkaları adına hiçbir şekilde ihaleye katılmaları mümkün bulunmayıp, bu yasağa rağmen ihaleye katılan isteklilerin ihale dışı bırakılarak geçici teminatlarının gelir kaydedilmesi gerekmektedir.

6359 sayılı Kamu İhale Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla, 4734 sayılı Kamu İhale Kanununun 11 inci maddesinin birinci fıkrasının (a) bendinde yer alan “olarak” ibaresinden sonra gelmek üzere “idarelerce veya mahkeme kararıyla” ibaresi eklenmiş olduğundan, bu Kanun değişikliğinin yürürlüğe girmesiyle hakkında kamu davası açılanlar söz konusu bent kapsamında çıkarılmıştır. Bununla birlikte, Kanununun 17 nci maddesinde belirtilen ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’na göre suç teşkil eden fiil veya davranışlarda bulunmaları nedeniyle haklarında kamu davası açılanların, Kanununun 59 uncu maddesinin ikinci fıkrası gereğince ihalelere katılamayacakları hüküm altına alınmış olup, Kanun değişikliği bu kuralla ilgili olmadığından; haklarında kamu davası açılmış olanların kendisi ya da bir tüzel kişi veya başka bir gerçek kişi adına teklif vererek ihaleye katılmaları veyahut ortağı olduğu şahıs şirketleri ile sermayesinin yarısından fazlasına sahip oldukları sermaye şirketlerinin ihaleye katılmaları mümkün değildir. Bu yasağa rağmen ihaleye katılmış olunması halinde, bu durumda olan isteklilerin tekliflerinin değerlendirme dışı bırakılması, ancak geçici teminatlarının gelir kaydedilmemesi ve idarece haklarında kamu ihalelerine katılmaktan yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir.

Bu çerçevede yapılan teyit işlemi sonucunda;

a) Başvuru veya ihale tarihi itibarıyla haklarında ihalelere katılmaktan yasaklama kararı bulunan aday ve istekliler 4734 sayılı Kanununun 11 inci maddesi gereğince ihale dışı bırakılacak, geçici teminatı gelir kaydedilecek ve anılan Kanununun 17 nci maddesinin atıfta bulunduğu 58 inci madde uyarınca ihalelere katılmaktan yasaklama kararı tesis edilecektir.

b) Hakkında kamu davası açılanlar 1/11/2012 tarihli ve 6359 sayılı Kamu İhale Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun gereğince 4734 sayılı Kanununun 11 inci maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamında çıkardığından, yapılan teyit sonucunda hakkında kamu davası açılan aday veya istekli durumunda olanların, anılan Kanununun 59 uncu maddesinde belirtilen yasağa rağmen

ihaleye katılmış olduklarının tespiti halinde değerlendirme dışı bırakılması, ancak geçici teminatlarının gelir kaydedilmemesi ve idarece haklarında ihalelere katılmaktan yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir.

Tüzel kişilik tarafından iş deneyim belgesi kullanılan ortağının teminat süresinin bitiminden önce ortaklıktan hastalık ve benzeri nedenlerle ayrılması durumunda sözleşmenin feshedilmesi, ancak kesin teminatın gelir kaydedilmemesi ve gerek tüzel kişilik gerekse iş deneyim belgesine sahip ortak hakkında yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir. Tüzel kişilik tarafından iş deneyim belgesi kullanılan ortağının ihale süreci devam ederken ölmesi veya iflası durumunda bu tüzel kişiliğin teklifi değerlendirme dışı bırakılacak, ancak geçici teminat gelir kaydedilmeyecek ve gerek tüzel kişilik gerekse ortak hakkında yasaklama işlemi uygulanmayacaktır.

2.2.2. Kesin Teminat

Taahhüdün sözleşme ve ihale dokümanı hükümlerine uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, sözleşmenin yapılmasından önce ihale üzerinde kalan istekliden ihale bedeli üzerinden hesaplanmak suretiyle % 6 oranında kesin teminat alınır. Kesin teminatın ana işlevi, taahhüdün süresinde, tam ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi gayesine yönelik caydırıcı, sözleşme gereklerine uymaya zorlayan cezai bir şart olarak belirginleşmektedir. Aksine teminatın sözleşmenin feshedilmesi nedeniyle eksik kalan taahhüdün tamamlanması amacıyla kullanılması gibi açık ve hukuki bir boyutu bulunmamaktadır.

İstatistikler bazında fesih rakamları incelendiğinde, 2011-2014 periyodunda önemli bir kısmı yapım işlerinde olmak üzere toplamda oldukça küçük oranlarda bir sözleşme fesih sayısının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu rakamların sözleşme bedelleri izdüşümlerinde de aynı trend izlenmektedir. Her ne kadar kesin teminat sözleşme bedelinin belli bir oranı olarak uygulansa bile yüklenicilerin böylesine bir finansal miktarın gelir kaybını engelleme, haklarında yasaklılık işlemlerinin uygulanması suretiyle gelecek kamu alımlarından mahrumiyetin önlenmesi ve daha da önemli piyasa ve kredi kuruluşları açısından kredibilite açısından oldukça değerli bir enstrüman olduğu sonuçlarını çıkarmak çok yanlış olmayacaktır. Tablodaki verilerin sadece yüklenicinin kendi hatasından kaynaklanan fesih halleri ile sınırlı tutularak sadeleştirilmesi halinde ortaya çıkacak sonuçların daha da aşağıya çekileceği ayrıca dikkate alınması gereken bir noktadır. Zira, 4735 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde mücbir sebeplere bağlı fesih, idari takdir çerçevesinde fesih vb. hallerde, kesin teminatın gelir kaydedilmeyeceği ve yasaklılık işlemlerinin uygulanmayacağını belirtmek gerekir.

Tablo 1- Sözleşme Fesih Oranları

Yıllar/Alım Türleri	Danışmanlık	Hizmet	Mal	Yapım	Toplam
2011					
(Sözleşme Fesih Sayısı/Sözleşme Sayısı) %	0,00	0,01	0,00	0,09	0,02
(Fesih Olan İş Tutarı / Sözleşme Bedeli) %	0,00	0,01	0,04	0,31	0,17
2012					
(Sözleşme Fesih Sayısı/Sözleşme Sayısı) %	0,00	0,10	0,06	0,16	0,08
(Fesih Olan İş Tutarı / Sözleşme Bedeli) %	0,00	0,08	0,03	0,34	0,21
2013					
(Sözleşme Fesih Sayısı/Sözleşme Sayısı) %	0,00	0,23	0,12	0,21	0,17
(Fesih Olan İş Tutarı / Sözleşme Bedeli) %	0,00	0,19	0,12	0,04	0,09
2014					
(Sözleşme Fesih Sayısı/Sözleşme Sayısı) %	0,54	0,12	0,08	0,21	0,11
(Fesih Olan İş Tutarı / Sözleşme Bedeli) %	0,00	0,02	0,03	0,11	0,06

*EKAP (Elektronik Kamu Alımları Platformu) verilerinden üretilmiştir.

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta da kesin teminatın temin altına aldığı rizikolarla ilgilidir. Hâlihazır uygulamada kesin teminatın sözleşme bedelinin tamamını değil belli bir oranı şeklinde dizayn edilmiş olması, işin değişik gerekçelere bağlı olarak tamamlanamaması durumunda risklerin tamamını garanti altına almaktan uzaktır. Kamu alımları açısından belki de en önemli riskin, teminatın riskin sadece belli bir kısmını karşılama kapasitesinden kaynaklandığı görülmektedir.

Kamu İhale Kurumu, ihale üzerinde kalan isteklinin teklifinin sınır değerinin altında olması halinde, bu istekliden yaklaşık maliyetin % 6'sından az ve % 15'inden fazla olmamak üzere alınacak kesin teminat oranına ilişkin düzenlemeler yapabilir. Özellikle aşırı düşük teklif verme eğilimindeki isteklilerin risk algısının değiştirilerek makul teklif vermelerinin sağlanması, diğer taraftan risk algısına karşın aşırı düşük teklif veren isteklilere karşı idarenin²⁰⁵ ve kamusal yararın korunması amaçlanmaktadır.

Fiyat farkı ödenmesi öngörülerek ihale edilen işlerde fiyat farkı olarak ödenecek bedelin, sözleşme bedelinde artış meydana gelmesi halinde bu artış tutarının % 6'sı oranında teminat olarak kabul edilen değerler üzerinden ek kesin teminat alınır. Fiyat farkı olarak ödenecek bedel üzerinden hesaplanan ek kesin teminat hakedişlerden kesinti yapılmak suretiyle de karşılanabilir.

4734 sayılı Kanununun 21 inci maddesinde, “(b), (c) ve (f) bendi kapsamında yapılan mal alımlarında, malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve bunun idarece uygun bulunması halinde, sözleşme yapılması ve kesin teminat alınması zorunlu değildir.” hükmü yer almaktadır. İdari

²⁰⁵ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun gerekçesinden alınmıştır.

şartnamenin ilgi maddesi uyarınca kesin teminat alınıp alınmayacağı ile sözleşme imzalanıp imzalanmayacağına yönelik düzenleme yapılması idarelerin takdirinde bulunmaktadır.

İdari şartnamede “malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kabulünün gerçekleştirilmesi halinde kesin teminat alınmayacaktır.” ve “malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilmesi ve kesin kabulünün yapılması durumunda sözleşme imzalanmayacaktır.” düzenlemesi yer almasına karşın ihale üzerinde bırakılan istekli tarafından malın sözleşme yapma süresi içinde teslim edilemeyeceğinin veya sözleşme süresi içerisinde malın kesin kabulünün yapılamayacağına anlaşılması durumunda sözleşme imzalanması ve kesin teminat alınması zorunludur.

Taahhüdün, sözleşme ve ihale dokümanı hükümlerine uygun olarak yerine getirildiği ve yüklenicinin bu işten dolayı idareye herhangi bir borcunun olmadığı tespit edildikten sonra alınmış olan kesin teminat ve varsa ek kesin teminatların;

a) Yapım işlerinde; varsa eksik ve kusurların giderilerek geçici kabul tutanağının onaylanmasından sonra yarısı, Sosyal Sigortalar Kurumundan ilişiksiz belgesi getirilmesi ve kesin kabul tutanağının onaylanmasından sonra kalanı,

b) Yapım işleri dışındaki işlerde Sosyal Güvenlik Kurumundan ilişiksiz belgesinin getirildiği saptandıktan sonra; alınan mal veya yapılan iş için bir garanti süresi öngörülmesi halinde yarısı, garanti süresi dolduktan sonra kalanı, garanti süresi öngörülmeyen hallerde ise tamamı, yükleniciye iade edilir.

Yüklenicinin bu iş nedeniyle idareye ve Sosyal Güvenlik Kurumuna olan borçları ile ücret ve ücret sayılan ödemelerden yapılan kanunî vergi kesintilerinin yapım işlerinde kesin kabul tarihine, diğer işlerde kabul tarihine veya varsa garanti süresinin bitimine kadar ödenmemesi halinde, protesto çekmeye ve hüküm almaya gerek kalmaksızın kesin teminatlar paraya çevrilerek borçlarına karşılık mahsup edilir, varsa kalanı yükleniciye geri verilir.

İşin konusunun piyasadan hazır halde alınıp satılan mal alımı olması halinde, Sosyal Güvenlik Kurumundan ilişiksiz belgesi getirilmesi şartı aranmaz. Mahsup işlemi yapılmasına gerek bulunmayan hallerde; yapım işlerinde kesin hesap ve kesin kabul tutanağının onaylanmasından, diğer işlerde ise işin kabul tarihinden veya varsa garanti süresinin bitim tarihinden itibaren iki yıl içinde idarenin yazılı uyarısına rağmen talep edilmemesi nedeniyle iade edilemeyen kesin teminat mektupları hükümsüz kalır ve bankasına iade edilir. Teminat mektubu dışındaki teminatlar sürenin bitiminde Hazineye gelir kaydedilir.

İdarelerce sosyal güvenlik borcu bulunmadığına ilişkin yazıların geç verilmesi sebebiyle kesin teminat mektuplarının geçerlik süresinin dolmasına meydan verilmeksizin işlemlerin tekemmül ettirilmesini teminen, 4735 sayılı Kanununun 13 üncü maddesinin ikinci fıkrası gereğince, yükleniciler tarafından yapım işlerinde kesin kabul tarihine, diğer işlerde kabul tarihine veya varsa garanti süresinin bitimine kadar Sosyal Güvenlik Kurumundan ilişiksiz belgesi getirilmemesi halinde kesin teminatlar paraya çevrilerek borçlarına mahsup edilecek, varsa kalanı yükleniciye geri verilecektir. Kesin teminatların paraya çevrilmesi esnasında yüklenicinin borç miktarının bilinmemesi halinde, Sosyal Güvenlik Kurumu Prim ve İdari Para Cezası Borçlarının Hakedişlerden Mahsubu, Ödenmesi ve İlişiksizlik Belgesinin Aranması Hakkında Yönetmeliğin “Kesin Teminatın İadesi” başlıklı 7 nci maddesi gereğince işlem tesis edilerek, yüklenicinin tespit edilecek borcu Sosyal Güvenlik

Kurumunun ilgili biriminin hesabına yatırılacak ve varsa kalanı yükleniciye geri verilecektir.

İhale veya son başvuru tarihi itibarıyla haklarında yasaklama kararı bulunan aday veya isteklilerin; bu durumlarının sözleşme yapıldıktan sonra anlaşılması halinde, sözleşmenin 4735 sayılı Kanununun 21 inci maddesi hükmü uyarınca feshedilmesi ve hesabın genel hükümlere göre tasfiyesi ile kesin teminatın ve varsa ek kesin teminatların gelir kaydedilmesi, gerekmektedir.

Tüzel kişilik tarafından iş deneyim belgesi kullanılan ortağının teminat süresinin bitiminden önce ortaklıktan hastalık ve benzeri nedenlerle ayrılması durumunda sözleşmenin feshedilmesi, ancak kesin teminatın gelir kaydedilmemesi ve gerek tüzel kişilik gerekse iş deneyim belgesine sahip ortak hakkında yasaklama kararı verilmemesi gerekmektedir.

2.2.3. Avans Teminatı

Avans teminatı henüz işe başlamadan yükleniciye “avans” niteliğinde belli bir tutarın ödenmesinin öngörüldüğü ihalelerde, ödenen bu avansın yüklenici tarafından geri ödenmemesi riski, ödenen avans karşılığında alınan teminatlarla güvence altına alınmaktadır.²⁰⁶

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanununun ön ödeme başlıklı 35 inci maddesine göre harcama yetkilisinin uygun görmesi ve karşılığı ödeneğin saklı tutulması kaydıyla, ilgili kanunlarda öngörülen haller ile gerçekleştirme işlemlerinin tamamlanması beklenilemeyecek ivedi veya zorunlu giderler için avans vermek veya kredi açmak suretiyle ön ödeme yapılabilir. Verilecek avansın üst sınırları merkezi yönetim bütçe kanununda gösterilir. Sözleşmesinde belirtilmek ve yüklenme tutarının yüzde otuzunu geçmemek üzere, yüklenicilere, teminat karşılığında bütçe dışı avans ödenebilir. İlgili kanunların bütçe dışı avans ödenmesine ilişkin hükümleri saklıdır.

Bu maddeye dayanılarak çıkarılan Ön Ödeme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 6. maddesinde de ön ödeme yapılabilecek haller tadadı olarak belirlenmiş ve yılları merkezi yönetim bütçe kanununda belirlenen tutara kadar olan yapım işleri, mal ve hizmet alımları, yabancı konuk ve heyetlerin ağırlanmasına ilişkin giderler ile benzeri giderler için avans verilebileceği belirtilmiştir.

4735 sayılı Kamu İhale Sözleşme Kanununun 7 inci maddesinde ödeme yeri ve şartlarıyla avans verilip verilmeyeceği, verilecekse şartları ve miktarının sözleşmelerde belirtilmesi gereken zorunlu unsurlardan olduğu hükme bağlanmıştır.

Bu Kanunun uygulanmasında uygulama birliğini sağlamak üzere mal veya hizmet alımları ile yapım işlerine ilişkin Resmi Gazetede yayımlanan Tıp Sözleşmelerin avanslara ilişkin “Avans Verilmesi, Şartları ve Miktarı” kısmında avans verilecekse (*Hizmet İhaleleri Tıp Sözleşme*),

“İşe başladıktan ve iş programı İdarece onaylandıktan sonra, Yüklenicinin yazılı isteği üzerine, verilecek avansla aynı miktarda (iş programında öngörülen hakediş ödemeleri üzerinden hesaplanan avans mahsubunun bitiş tarihine süreli) ve Kamu İhale Kurumu tarafından belirlenen kapsam ve şekle uygun avans teminat mektubu veya Hazine Müsteşarlığınca ihraç edilen Devlet İç Borçlanma Senetleri ve bu senetler yerine düzenlenen belgeler karşılığında; sözleşmenin yürütülmesi için gerekli olan ekipman, tesis, malzeme ve nakliye giderleri için, sözleşme bedelinin yüzde.... (sözleşme bedelinin yüzde otuzundan fazla olmamak üzere bir oran belirlenecektir.)..... tutarında avans verilecektir.

²⁰⁶Şahiner, a.g.y.

Hangi sebeple olursa olsun avansın zamanında verilmemesinden dolayı Yüklenici İdareden hiçbir şekilde süre uzatımı, tazminat ve benzeri taleplerde bulunmamayı kabul etmiştir.

Yüklenicinin avans almak için İdareye yapacağı yazılı başvuruda bu avansı yukarıdaki amaca uygun olarak kullanacağını, ayrıca avansı tahsis edeceği hususlara ait miktar ve tutarları ve iffa tarihlerini bildirmesi ve avans hükümlerine uyacağını taahhüt etmesi şarttır.”

İbarelerine yer verilmektedir. Avans verilmesi karşılığı alınacak teminat türleri ile miktarı, uygulama koşulları ve iade/mahsup koşulları tip sözleşmelerde yer almaktadır. İdareler açısından zorunlu bir uygulama alanı olmayan avans müessesesinin işin niteliği ile idari ihtiyaçlar çerçevesinde belirlenip ihale konusunun yerine getirilmesinin kolaylaştırılması ve yüklenicinin olası/zorunlu finansal problemlerinin aşılması anlamında bir fonksiyon üstlendiği söylenebilecektir.

3. ULUSLARARASI DÜZLEMDE KAMU ALIMLARINDA TEMİNAT

Geçici teminat, teklifin kabul edilmesi halinde bir tedarikçinin sözleşme imzalayacağını ve sözleşmenin ifasına ilişkin kesin teminat ile ihale dokümanlarında talep edilmesi halinde ödeme teminatını vereceğini garanti etmektedir. Geçici ve kesin teminatlar, Avrupa’da, Kuzey Amerika’da ve Uluslararası Ticaret Odasının İhale Teminatlarına ilişkin Yeknesak Kuralları ve 1995 Bağımsız Teminatlar ve Teminat Akreditifi hakkında Birleşmiş Milletler Konvansiyonu gibi diğer sistemler uyarınca yaygın biçimde kullanılmaktadır.²⁰⁷

Avrupa Birliği düzeyinde kamu alımlarını düzenleyen 2004/17/EC ve 2004/18/EC sayılı Direktiflerde geçici teminat ve kesin teminatlara ilişkin bir düzenleme yapılmamış, bu husus üye ülkelerin takdirine bırakılmıştır. Bu itibarla üye ülkelerde geçici teminat ve kesin teminat oranlarına ilişkin farklı düzenlemeler yapılmıştır.

Üye ülkelerde geçici ve kesin teminat konusundaki uygulamalara OECD Sigma tarafından hazırlanan bir raporda yer verilmiştir.²⁰⁸ Buna göre AB ülkelerinde geçici ve kesin teminat istenmesi genellikle idarelere bırakılmış, birkaç ülkede ise kesin teminat istenmesi zorunlu kılınmıştır.²⁰⁹ Danimarka, Finlandiya, Fransa, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Slovenya, İsveç ve İngiltere’de teminatlara ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.²¹⁰ Birçok ülkede geçici teminat ve kesin teminat oranı idarelerin takdirine bırakılmış, bazı ülkelerde ise teminat oranı mevzuat ile belirlenmiştir. AB ülkelerinde geçici teminat oranı genellikle teklifin %1-%5’i arasında, kesin teminat oranı ise

²⁰⁷United Nations Commission on International Trade Law Working Group I (Procurement), “Possible Revisions to The UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services—Issues Arising from the Use of Electronic Communications in Public Procurement Comparative Study of Abnormally Low Tenders”, Note by the Secretariat, 2005,14.

²⁰⁸OECD, “Public Procurement in EU Member States- The Regulation of Contract Below the EU Thresholds and in Areas not Covered by the Detailed Rules of the EU Directives”, Sigma Papers, No. 45, 23-24.

²⁰⁹A.g.y, 23.

²¹⁰A.g.y, 24.

sözleşme bedelinin %5-%10'u arasında belirlenmektedir.²¹¹ Aşağıda ülke bazında teminat oranlarına yer verilmiştir.

- İspanya'da geçici teminatın yaklaşık maliyetin %3'ünü geçmemek üzere idarece belirlenecek tutarda istenmesi mümkün olup, kesin teminat sözleşme bedelinin %5'i oranında alınmaktadır.²¹²

- Polonya'da geçici teminat yaklaşık maliyetin %3'ünü geçmemek üzere idarece belirlenen tutarda istenmekte, kesin teminat ise sözleşme bedelinin %2-%10'u arasında idarece belirlenen oranda alınmaktadır.²¹³

- Bulgaristan'da yaklaşık maliyetin %1'ini geçmemek üzere idarece belirlenecek tutarda geçici teminat alınmakta, kesin teminat ise sözleşme bedelinin %3'ünü geçmemek üzere idarece belirlenecek tutarda alınmaktadır.²¹⁴

- Avusturya'da yaklaşık maliyetin %5'ini geçmemek üzere idarece belirlenen tutarda geçici teminat istenmektedir.²¹⁵

- Slovakya'da yaklaşık maliyetin %5'ini ve 300.000 € tutarını geçmemek üzere idarece belirlenen tutarda geçici teminat istenmektedir.²¹⁶

- Letonya'da yaklaşık maliyetin %2'sini geçmemek üzere idarece belirlenen tutarda geçici teminat istenmektedir.²¹⁷

- Estonya'da yaklaşık maliyetin %1'ini geçmemek üzere idarece belirlenen tutarda geçici teminat istenmektedir.²¹⁸

-Çek Cumhuriyeti'nde yaklaşık maliyetin %2'sini geçmemek üzere idarece belirlenecek tutarda geçici teminat istenmesi mümkündür.²¹⁹

- Portekiz'de sözleşme bedelinin %5'i oranında, eğer ihale aşırı düşük teklif veren istekli üzerinde bırakılmışsa %10'u oranında kesin teminat alınmaktadır.²²⁰

-Avrupa Birliği dışındaki ülke uygulamalarına ilişkin olarak ise, Brezilya'da yaklaşık maliyetin %1'i oranında geçici teminat, sözleşme bedelinin %5-%10'u arasında idarece belirlenen oranda kesin teminat alınmaktadır.²²¹

²¹¹A.g.y, 23.

²¹²İspanya Kamu Alımları Kanunu md.91

²¹³Polonya Kamu Alımları Kanunu md.45

²¹⁴Bulgaristan Kamu Alımları Kanunu md.59

²¹⁵Avusturya Kamu Alımları Kanunu md.86

²¹⁶Slovakya Kamu Alımları Kanunu md.36

²¹⁷Letonya Kamu Alımları Kanunu md.52

²¹⁸Estonya Kamu Alımları Kanunu md.34

²¹⁹Çek Cumhuriyeti Kamu Alımları Kanunu md.67

²²⁰Portekiz Kamu Alımları Kanunu md.89

²²¹Brezilya Kamu Alımları Kanunu md.31-56

- Hindistan'da Yaklaşık maliyetin %2-%5'i arasında idarece belirlenecek tutarda geçici teminat aranmakta, kesin teminat ise sözleşme bedelinin %5-%10'u arasında idarece belirlenecek oranda alınmaktadır.²²²

- Amerika Birleşik Devletleri'nde geçici teminat genellikle teklif tutarının %10-%20'si oranında, kesin teminat ise genellikle sözleşme bedelinin %100'ü oranında alınmakta olup, teminatlar kefalet şirketleri tarafından düzenlenmektedir.²²³

- Dünya Bankası Mal ve Hizmet Alımı ile Yapım İşi İhaleleri Rehberinin 2.14 üncü maddesinde idarelerin geçici teminat isteyebileceği belirtilmiş, ancak geçici teminat istenmesi zorunlu tutulmamış ve geçici teminat istenmesi durumunda teminat oranı hakkında belirleme yapılmamıştır. Anılan maddede istenmesi durumunda geçici teminatın şekli ve miktarının ihale dokümanında belirtileceği düzenlenmiştir. İdarelerin geçici teminat yerine isteklilerden tekliflerini teklif geçerlik süresi içinde çekmeleri veya sözleşme imzalamaktan kaçınmaları halinde ihale dokümanında belirtilen süre kadar ihalelere katılmaktan yasaklanacağını kabul ettiğine dair taahhüt vermelerini istemesi mümkündür. Kesin teminat ise anılan Rehberin 2.39 uncu maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre yapım sözleşmeleri ve tek sorumluluk sözleşmelerinde idarenin menfaatlerini sözleşmenin ihlali durumunda korumaya yetecek miktarda kesin teminat alınması gerektiği, kesin teminat miktarının ihale dokümanında belirtileceği düzenlenmiştir. Anılan Rehberin 2.40. maddesinde, mal alımı ihalelerinde kesin teminatın piyasa koşulları ve ihale konusu mala ilişkin ticari teamüller dikkate alınarak istenebileceği, teminat istenmesi durumunda tutarın sözleşmenin ihlali durumunda koruma sağlayacak miktarda ve makul olması gerektiği düzenlenmiştir.

4. KAMU ALIMLARINDA TEMİNAT YERİNE SİGORTA SİSTEMİ

4.1. Örnek Uygulamalar

Zorunlu mali zorunluluk sigorta sistemlerinin değişik uygulamalarına kamu yönetiminde rastlamak mümkündür.

Doktorlara, tıbbi uygulamalar sırasında yaşadıkları çeşitli mesleki hatalar için mali güvence sağlamak amacıyla getirilen mesleki mali sorumluluk sigortası, işletmelerin finansal tablolarının bağımsız denetimi ile görevlendirilecek bağımsız denetim kuruluşlarının Hazine Müsteşarlığı tarafından belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde yaptırımları gerekli mesleki sorumluluk sigortası, banka müşterilerinin mevduat ve diğer alacaklarını garanti etmek üzere geliştirilen Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu gibi güvence sistemleri mevcuttur.

3568 sayılı Kanun kapsamında işletmelerde faaliyetlerin ve işlemlerin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde işleyişini sağlamak, faaliyet sonuçlarını ilgili mevzuat çerçevesinde denetlemeye, değerlendirmeye tabi tutarak gerçek durumu ilgililerin ve resmi mercilerin istifadesine tarafsız bir şekilde sunmak ve yüksek mesleki standartları gerçekleştirmek amaçlı oluşturulan yeminli mali

²²²Kapur, Amit, Vishnu Sudarsan, "The International Comparative Legal Guide to Public Procurement", 'India' in Julian Ellison & Philip Vernon (eds), Global Legal Group 201,119 .

²²³Calveras, Aleix, Juan-Jose Ganuza, Esther Hauk, 'Wild Bids. Gambling For Resurrection in Procurement Contracts', 26:1 Journal of Regulatory Economics, 2004, 41,43,49.

müşavirlik sisteminde ²²⁴ meslek mensuplarının yanlış ve hatalı mali uygulamalarında kullanılmak üzere kendilerinden talep edilebilecek zararlar ile vergi idaresince kendilerine yapılacak rüculara karşı zorunlu mali sigorta sistemi yaptırılması ²²⁵, vergilemede üçüncü tarafların sigorta sistemlerine örnek olarak verilebilecektir.

4.2.Kefalet Sigortası

Uluslararası uygulamalarda sıklıkla kullanılan geçici ve kesin teminatların yanısıra bir bütün olarak sözleşmenin tamamının ifasını garanti altına almaya yönelik ve bağımsız teminat olarak adlandırılan örneklemeler bulunmaktadır.

Bahsedilen bağımsız teminat, sözleşmenin ifasının, hüküm ve koşullar, kabul edilen fiyat ve izin verilen süre uyarınca gerçekleştirilmesini temin etmektedir. Bir ödeme teminatı, belirli hizmet sunucularını, malzeme tedarikçilerini ve alt yüklenicileri, asıl veya ana yüklenici tarafından ödeme yapılmamasına karşı korur. ²²⁶ Bir tedarikçinin yükümlülüklerinin bir bağımsız teminat tarafından desteklenmesi halinde, teminat sağlayıcısının tedarikçinin yeterliği ve ödeme gücüne yönelik bir inceleme yapmış olması muhtemeldir. Dolayısıyla, bağımsız teminat sisteminin, sözleşmenin geçerliliği süresince, yatırımın başarısız olma olasılığını büyük ölçüde azalttığı iddia edilmektedir. Diğer yandan, küçük ve orta ölçekli işletmelerin büyüklükleri nedeniyle güvenilirlik riski olduğu algısını bağımsız bir teminat sisteminin iyileştirebileceği dikkate alınmalıdır. ²²⁷

Birçok kati/bağımsız teminat ile kefile üç seçenek sunulmaktadır:

- i) İkmal yüklenicisi vasıtası ile sözleşmenin kendisi tarafından tamamlanması (sözleşmenin üstlenilmesi);
- ii) İdare ile doğrudan sözleşme yapmak üzere yeni bir yüklenici belirlenmesi;
- iii) Yahut maliyeti kendisi karşılamak suretiyle sözleşmenin idare (idare) tarafından tamamlanmasının sağlanması. ²²⁸

Sunulan alternatif teminat yöntemlerinin temel ortak noktası, sözleşmenin her hal ve takdirde sonuçlandırılması olduğundan, kefaletin hangi seçenek ile şekilleneceği veya nasıl bir formatta edimin tamamlattırılması gerektiği ise tali bir nokta olarak kalmaktadır. Zira sunulan yöntemde yüzde yüz bir garanti yöntemi öngörülmektedir, özellikle kamu alımları açısından da hangi yöntemin tercih

²²⁴Çolak, Mustafa, Kayıtdışı Ekonomi ve Çözümüne Yönelik Politika Önerileri, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yayın No: 2012/423, Ankara, 2012, 220.

²²⁵Çolak, A.g.y., 322.

²²⁶United Nations Commission on International Trade Law Working Group I (Procurement), “Possible Revisions To The UNCITRAL Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services—Issues Arising from the Use of Electronic Communications in Public Procurement Comparative Study of Abnormally Low Tenders”, Note by the Secretariat, 2005,14.

²²⁷A.g.y., 30.

²²⁸Günbay, Serdar, “ Türkiye’de Yapım işleri ihalelerinde aşırı düşük tekliflerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi”, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Ankara 2008, s.46.

edileceği, her alternatifin kendi içinde olumlu ve olumsuz yanları dikkate alınarak değerlendirilmesi ve kararlaştırılması kalmaktadır.

Yukarıda ana hatları ile belirtilen riski ortadan kaldırma odaklı sigorta sisteminin bir uzantısı olarak, Hazine müsteşarlığınca yayımlanan Kefalet Sigortası Genel Şartlarında, ihale süreçleri ile ilgili tanımlanmış teminat türlerinin performans teminatı ve sözleşme teminatı dahil beş ana kategoride toplandığı görülmektedir.

Avans Ödeme Teminatı: Bir ihale, proje ya da mal ve hizmet ticareti kapsamında avans ödeme alan tarafın, lehbara karşı yükümlülüklerini yerine getirmemesi ve avansın geri ödenmemesi riskine karşı teminat sağlar.

İmalat / Bakım / Onarım Teminatı: İnşaat, mühendislik ya da makine üretimi gibi iş performansının iş teslimi sonrasında değerlendirildiği hallerde, iş teslimini takiben belli bir süre sonra işçilik kusuru sonucu ortaya çıkan zararlara karşı teminat sağlar.

İhaleye Katılım (Geçici Teminat) Teminatı: Sigorta ettirenin ihalenin tamamlanması öncesinde ihaleden ayrılması, ihaleyi kazanması halinde sözleşmeyi imzalamaktan vazgeçmesi, ihale kapsamında sunması gereken teminatları sunamaması riskine karşı teminat sağlar.

Performans Teminatı: Proje sahibinin yükümlülüklerini sözleşmede belirlenen şartlara uygun şekilde yerine getirmemesi riskine karşı teminat sağlar. Sigorta ettirenin yükümlülüğünü yerine getirememesi durumunda, sigortacı yeni bir yüklenici ile anlaşıp işin tamamlanmasını da sağlayabilir.

Sözleşme Teminatı: Borçlunun sözleşmeden kaynaklanan yükümlülükleri gerektiği şekilde yerine getirmemesine karşı teminat sağlar.

Esas itibari ile sunulan teminat türlerinden ihale öncesi süreçte İhaleye Katılım (Geçici Teminat) Teminatı, ihale sonrası sözleşme döneminde ise Performans Teminatı ile sözleşme teminatı devreye girmektedir. Sözleşme sonrasını esas itibariyle performans teminatı altında toplamak da mümkündür.

Kefalet sigortası sözleşmesinde sigortacı belli bir prim karşılığında borçlunun, alacaklı ile arasındaki hukuki ilişkiden kaynaklanan borcunu ifa etmeme riskine karşı alacaklıya teminat sağlamaktadır. Üçüncü kişi lehine teminat sağlayan kefalet sigortası sözleşmesiyle kişisel teminat sözleşmesi niteliğinde olduğu gibi teminat altına alınan risk gerçekleştiği takdirde, sigortacı haczi kabil tüm malvarlığı ile alacaklıya karşı sorumludur.²²⁹

İhale uygulamasında kefalet sigortası, borçlunun, ihalenin tamamlanması öncesinde ihaleden ayrılması, ihaleyi kazanması halinde sözleşmeyi imzalamaktan vazgeçmesi, ihale kapsamında sunması gereken teminatları sunamaması riskine karşı alacaklıya güvence sağlayan teminat çeşididir. Geçerli ve kabul edilebilir bir neden olmaksızın ihaleyi kazanının sözleşme akdetmediği hallerde, ihaleye katılım senedi devreye girerek sigortacının sorumluluğuna müracaat edilmektedir. Söz konusu teminat türünde, sigortalayan borçlu tarafından öne sürülen bedel ile ikinci en yüksek teklif arasındaki bedel kadar veya ihale şartnamesinde belirtilen cezai miktar kadar da sorumlu tutulabilmektedir.²³⁰

²²⁹ Gözüşirin, Melike, 'Teminat Sisteminin Parçası Olarak Kefalet Sigortası', T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Çalışma Raporları, 2014-4/Ağustos,1.

²³⁰ A.g.y., 3.

Yukarıda bahsedilen teminat, ihaleye katılım sürecinde veya ihale sözleşmesi imzalanmadan önce gerçekleşebilecek olası riskleri garanti altına alan bir sigorta çeşidi iken, kamu alımlarında sözleşme aşamasında taahhüdün tam, zamanında ve eksiksiz yerine getirilmesini sağlamaya yönelik teminat türü ise kati/kesin teminat olarak isimlendirilmektedir. Mevcut sistemde kesin teminatın teminat altına aldığı değerler veya fonksiyonu, kefalet sigortası sisteminden oldukça farklıdır.

Kefalet sigortası içerisinde yer alan performans teminatı veya sistemdeki izdüşümü kesin teminat modelinde ise yüklenicinin yükümlülüklerini esas sözleşmede belirlenen şartlara uygun şekilde yerine getirmemesi riski temin altına alınmaktadır. Bu yöntemde, teminat altına alınan riskin gerçekleşmesi ile birlikte, yeni bir yüklenici ile anlaşarak veya mevcut yükleniciye mali yardım ile projenin tamamlanmasının temini, uğranılan zararı tazmini veya proje sahibinin, işi kendisinin tamamlamasına izin vererek aradaki farkı karşılama şekilleri ile tazmin yapılmaktadır. Avans ödeme teminatı da kefalet sigortasının sağladığı diğer bir teminat türüdür.²³¹

Kefalet sigortasının sunduğu teminat opsiyonlarının banka teminat mektupları ile kıyası halinde hukuki bazı farklılıkların da tespit edilmesi gerekmektedir. Şöyle ki banka teminat mektuplarının birer garanti sözleşmesi hüviyetini taşınması, riskin ortaya çıkması halinde borçluya ait itirazları öne sürmeden doğrudan zararın teminat tutarı ölçüsünde karşılanması, buna karşın kefalet sigortasının kendine has teminat sözleşmesi niteliği, riskin gerçekleşmesi halinde tazmin dışında alacaklıya yukarıda belirtildiği üzere farklı çözüm alternatifleri sunabilmesi, ödeme esnasında borçluya ait def'i ve itirazların sunulabilmesi temel farklılıklar olarak²³² ön plana çıkmaktadır.

Belki de en önemli farklılık, banka teminat mektuplarının teminat senedinde yazılı ve tabi olunan ihale mevzuatında öngörülen ve muayyen veya sözleşme bedellerinin belli ve kısmi bir oranı ile sınırlı riski garanti altına alması iken, kefalet sigortası sisteminin bir bütün olarak riskin karşılanmasına yönelik sunduğu alternatifler arasındaki uçurumda yatmaktadır.

4.3. İnşaat All Risk Sigorta

Türkiye'de yapılan tüm sigortalar Hazine Müsteşarlığı tarafından düzenlenen Genel Şartlara uygun olarak yapılmak zorundadır. Bu Genel Şartlardan İnşaat All Risk, İşveren Mali Sorumluluk, Üçüncü Şahıs Mali Sorumluluk ve Kefalet Sigortasına İlişkin olanlar Hazine Müsteşarlığınca yayımlanmıştır.

İnşaat all risk sigortası sigorta süresi içinde inşaat sahasında, belirlenen istisnalar dışında, önceden tahmin edilemeyen bir nedenle bir hasarın meydana gelmesi durumunda ortaya çıkacak zararları teminat altına almak amacıyla yapılır ve inşaat sahibinin, müteahhidin ya da projeyi üstlenen firmanın sadece proje ile ilgilenmesini sağlamak ve ani ve beklenmedik durumlarla ortaya çıkan risklerden etkilenmelerini önlemektir. Bu sigorta, konusunu teşkil eden değerlerin teminat süresi içinde, inşaat sahasında bulunduğu sırada, inşaat süresinde bu poliçede gösterilen istisnalar dışında kalan, önceden bilinmeyen ve ani bir sebeple herhangi bir ziya ve hasara uğraması halini temin etmektedir.

²³¹A.g.y., 3.

²³²A.g.y.,6-7.

Mevcut kamu alımları sisteminde yapım işlerine münhasır olmak üzere²³³, işyerindeki her türlü araç, malzeme, ihzarat, iş ve hizmet makineleri, taşıtlar, tesisler ile sözleşme konusu yapım işinin korunmasından yüklenici sorumlu tutulmuş ve all risk sigorta yaptırmak yükümlülüğü getirilmiştir. İçeriğinden de anlaşılacağı üzere sigortanın amacı, mevcut yapım işine münhasır tesis ve yapılan işin koruma altına alınması olduğundan, sözleşmenin tam ve eksiksiz olarak yerine getirilmesi ile doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Yani sözleşmenin değişik gerekçelerle yerine getirilmemesi durumuna bağlı yüklenicinin mevcut borç ve yükümlülüklerini üstlenme gayesi gütmeyen, sadece yapılan işin yükümlülüğünü üstlenir. Dolayısıyla all risk sigortasının yapım işlerinde uygulamasının aslında yangın sigortasından veya zorunlu deprem sigortasından bir farkı bulunmamaktadır. Kısa bu girişten sonra sigortanın biraz daha ayrıntılarını belirtmekte fayda vardır.

Kamu ihale mevzuatında “yapım işi” kavramı benimsenmiş olup, 4734 sayılı Kanunda tanımlanmış hali “*Yapım*” kavramı, “*Bina, karayolu, demiryolu, otoyol, havalimanı, rıhtım, liman, tersane, köprü, tünel, metro, viyadük, spor tesisi, alt yapı, boru iletim hattı, haberleşme ve enerji nakil hattı, baraj, enerji santrali, rafineri tesisi, sulama tesisi, toprak ıslahı, taşkın koruma ve dekapaj gibi her türlü inşaat işleri ve bu işlerle ilgili tesisat, imalat, ihzarat, nakliye, tamamlama, büyük onarım, restorasyon, çevre düzenlemesi, sondaj, yıkma, güçlendirme ve montaj işleri ile benzeri yapım işleri*” şeklinde ifade edilmiştir.

4735 sayılı Kanunun “İş ve işyerinin Sigortalanması” başlıklı 9’uncu maddesinde, “*Yapım işlerinde yüklenici; işyerlerindeki her türlü araç, malzeme, ihzarat, iş ve hizmet makineleri, taşıtlar, tesisler ile sözleşme konusu iş için, işin özellik ve niteliğine göre ihale dokümanında belirtilen şekilde, işe başlama tarihinden geçici kabul tarihine kadar geçen süre içinde oluşabilecek deprem, su baskını, toprak kayması, fırtına, yangın gibi doğal afetler ile hırsızlık, sabotaj gibi risklere karşı, geçici kabul tarihinden kesin kabul tarihine kadar geçecek süreye ilişkin ise kapsamı ihale dokümanında belirtilen genişletilmiş bakım devresi teminatını içeren sigorta yaptırmak zorundadır.*” şeklinde düzenleme getirilmiştir.

Yapım İşleri İhalelerine Ait Tip Sözleşme’nin “İşin ve iş yerinin korunması ve sigortalanması” başlıklı 17 nci maddesi ile Yapım İşleri Genel Şartnamesinin 9 uncu maddesinde, all risk sigorta ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre, yüklenici;

4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanununun 9 uncu maddesi hükümleri dahilinde; işyerlerindeki her türlü araç, malzeme, ihzarat, iş ve hizmet makineleri, taşıtlar, tesisler ile sözleşme konusu iş için, işin özellik ve niteliğine göre ihale dokümanında belirtilen şekilde, işe başlama tarihinden geçici kabul tarihine kadar geçen süre içinde oluşabilecek deprem, su baskını, toprak kayması, fırtına, yangın gibi doğal afetler ile hırsızlık, sabotaj gibi risklere karşı “inşaat sigortası (bütün riskler)”, geçici kabul tarihinden kesin kabul tarihine kadar geçecek süreye ilişkin ise yürürlükteki İnşaat Sigortası (Bütün Riskler) Genel Şartları çerçevesinde kapsamı ihale dokümanında belirtilen genişletilmiş bakım devresi

²³³Burada sadece yapım işleri ile sınırlı inşaat all risk sigortası incelenmiştir. Hizmet alımı ihalelerinde iş ve işyerlerinin korunması ve sigortalanmasına ilişkin düzenleme Hizmet İşleri Genel Şartnamesinin 19 uncu maddesi ile tip idari şartnamelerin “teklif fiyata dahil olan giderler” maddesi ve tip sözleşmenin 21 inci maddesinde yer almaktadır. Mal alımları ve danışmanlık hizmetlerinde de işin niteliğine uygun sigorta sistemleri tip sözleşmelerinde ve ihale dokümanlarında yer almaktadır.

teminatını içeren sigorta yaptırmak zorundadır.

İşin devamı sırasında işyerinde yapılacak çalışmalar nedeniyle, işçilerle çevre halkının kazaya uğramalarını, zarar görmelerini ve işlerde zarar ve hasar meydana gelmesini önleyici tedbirlerin alınmasından da yüklenici sorumlu olup, alınan bütün tedbirlere rağmen, yüklenicinin yaptığı işlerden dolayı üçüncü kişilerin kendilerine veya mallarına zarar verilmesi ihtimaline karşı mali mesuliyet sigortası yaptırmakla da yükümlüdür. Mali mesuliyet sigorta bedeli olarak, bu konuda sigorta şirketlerinin uygulamalarında kullandığı bedeller esas alınır.

Sigortalara ilişkin poliçelerin, idarenin yazılı izni dışında; genişletilmiş bakım devresi teminatı hariç, poliçenin geçici kabul tarihinden önce iptal edilemeyeceği ve süresinin kısaltılmayacağı, genişletilmiş bakım devresi teminatının ise kesin kabul tarihinden önce iptal edilemeyeceği hükmünü taşıması ve ilk hakediş raporunun düzenlenip tahakkuka bağlanmasından önce idareye verilmesi gerekir. Aksi halde hakediş tutarı ve öngörülmüş ise avans ödenmez. Sigorta primlerinin ödendiğine ve sigorta sözleşmesinin yürürlükte olduğuna dair sigortacıdan alınacak bir belgenin her hak edişin tahakkuka bağlanmasından önce idareye sunulması zorunludur.

Yüklenicinin sözleşme ile üstlendiği sorumluluk ve yükümlülükler söz konusu sigortalarla sınırlandırılmamış olduğundan, inşaat sigorta poliçelerinin genel şartlarının “Teminat dışında kalan haller” maddesinde belirtilen, yüklenicinin kusurlu olduğu hallerde, kusur nedeniyle sigortanın ödemediği bedeller için yüklenici idareden hiçbir talepte bulunamayacağı gibi, işin devamı süresince meydana gelecek kazalardan, bu kazaların sebep olacağı can ve mal kaybından ve üçüncü kişilere verilecek her türlü zararlardan yüklenici doğrudan sorumlu olacaktır. Yüklenici veya alt yüklenicilerin sigorta kapsamı içinde veya dışında kalan hareket ve fiillerinden dolayı meydana gelecek bütün talep ve iddiaların karşılanması yükümlülüğü de yükleniciye aittir.

Olağanüstü haller ve doğal afetlerin işyerlerinde ve yapılan işlerde meydana getireceği hasar ve zararlar ile sigortalanabilir riskler (all risk) sigorta kapsamında bulunduğu yüklenici, bu hasar ve zararlar için idareden hiç bir bedel isteyemez.

Sonuç itibarıyla all risk sigortanın özellikle yapım işlerinde üstlendiği fonksiyon, sözleşme konusu edimin yerine getirilmesine yardımcı ekipmanın ve geline aşamada yapılan işin sigortalanması ile ilgili olup, sözleşmenin ihale dokümanlarında belirtilen şart ve esaslara uygun yerine getirilmesine yönelik bir fonksiyon icra edemeyeceği açıktır. Dolayısı ile all risk sigortasının bir alternatif sigorta yöntemi olarak dikkate alınabilmesi için öncelikle fonksiyonel olarak yeniden tanımlanması, konusunun yüklenicinin işin yapılmasına yardımcı ekipmanın sigortalanmasından ziyade bir bütün olarak işin tamamının yapılmasına garanti edecek şekilde dizayn edilmesi ve buna uygun teminat başlıklarının sigorta kapsamı içinde mütalaa edilmesi gerekir. Kaldı ki böyle bir dönüşümün yapılması yerine bahis konusu edilen kefalet sigorta sisteminin ihale sistemi içerisinde değerlendirilip özel bir yapıda konuşlandırılması durumunun daha etkili ve sonuç verici olduğu açıktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kamu alımlarında hedeflenen, rekabetçi bir piyasa içerisinde hizmetlerin tam, zamanında, kaynakların etkin kullanımı anlayışına uygun eksiksiz bir şekilde karşılanabilmesidir. Sayılan bu unsurların gerçekleşebilmesi için hukuki çerçevenin de buna uygun dizayn edilmesi ve oluşturulması

gerekir. Bütün çabanın, kamusal ihtiyaçların karşılanmasında olası aksaklık ve eksikleri bertaraf etmek olduğuna göre, gerek ihale öncesinde, gerekse ihale süreci ve sonrasında idarelerce birtakım mali yeterlik kriterlerinin geliştirilmesi, teminata bağlanması ve sigorta sürecinin işletilmesi kaçınılmazdır.

Bu noktada ihale öncesi işlemler açısından bir bakıma ciddiyeti artırmak amaçlı getirilen geçici teminat uygulaması, işin yapılabilirliğini garanti almaktan ziyade ihaleye katılımın niteliğinin artırılması gayesi güder ve ihalenin yapılamamasına bağlı oluşan zararı telafi amacı gütmeyiz. Diğer yandan yüklenicinin taahhüdünü sözleşme ve ihale dokümanlarına uygun yerine getirmesine yönelik kesin teminat sisteminde de benzer bir mantık ortaya çıkmaktadır. Sözleşme bedellerinin belli/cüzi bir oranı şeklinde tanımlanmış bulunan bu teminat sisteminin kaygısı da sözleşmenin tam ve eksiksiz yerine getirilmesini tamimiyle garanti etme gayeli değildir. Daha ziyade cezai bir şart olarak yüklenicinin sorumluluklarını yerine getirmemesinin cezai şartı olarak düşünülebilir. Sözleşmenin eksik ve yarım kalan kısmı ile ilgili olarak idarenin ayrıca bir işlem tesis ederek kalan kısmın tamamlanmasını temin etmesi gibi bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır. Yüklenicinin tek sorumluluğu, kesin teminatının hazineye irat kaydedilmesi ile sınırlıdır. İrat kaydedilen teminatın hiçbir zaman için eksik kalan işlerin ve yüklenicinin idareye olan diğer borçları (sosyal güvenlik ve ücrete dair vergi yükümlülükleri) toplamının karşılanması gibi bir niteliği de yoktur.

Diğer bir açıdan kesin teminatın iade edilme sürecinde, taahhüdün ihale dokümanlarına ve sözleşme koşullarına uygun yerine getirilmesi ve idareye başkaca borçlarının bulunmaması koşulları aranır ki bu durum yüklenici açısından teminatın çözülmesi, piyasa itibarının korunması ve mevcut ticari faaliyetlerine devam edebilmenin bir referansı haline dönüşmektedir. Dolayısı ile teminat tutarının, sözleşme şartlarına riayet edilmeme halinde tüm risk ve zararı karşılamaktan uzak olması bir vaka iken sonuçları bakımından yüklenicinin mahrum kalacağı diğer faydalar açısından sonuçlarının oldukça ağır olabileceğini hesaba katmak gerekir.

İhale sisteminde geçici ve kesin teminat yanında öngörölmüş avans teminatı ise sadece verilen avansın mahsup veya geri ödenmesini garanti altına almaktadır. Bir nevi ödeme garantisidir.

Bir bütün olarak teminat sistemi irdelendiğinde, ortaya çıkan veya çıkabilecek muhtemel zararlara karşın teminatın sağladığı fayda arasında birebir bir karşılama ilişkisinin bulunmadığı, aksine hukuki olarak cezai birer şart olarak belirlendiği tespitleri yanlış olmayacaktır. Yüklenicinin teminatı dışında karşılaşması muhtemel diğer zararlarının, kamu idaresinin müspet zararı yanında mukayeselere konu edilmesi ise hem zordur hem de tatmin edici sonuçlara ulaşılmasına hizmet etmeyecektir.

Dolayısı ile, özel sektör taahhüt işlerinde uygulanmasına başlanılan kefalet sigortasının, kamu ihalelerinde de uygulama alanının araştırılması ve sisteme entegre edilmesi bir alternatiftir. Bu alternatifte, sigorta sistemi içerisinde sigortalayanın sigorta öncesi yüklenici nezdinde yapacağı ayrıntılı analiz ve değerlendirme, bir bakıma kredibilitenin ölçülmesine ve sözleşmenin gereği gibi yerine getirilip getirilmediğine başlı başına bir karşılaştırma ölçütü olarak kullanılabilir. Ötesinde sigortanın teminat sisteminin dezavantajlarını bertaraf ederek sözleşmenin tamamlanması noktasında önerdiği değişik sistemler, sigortanın üzerinde düşünülmesi gereken diğer önemli bir noktadır. Zira ihalenin tarafı yüklenici ve idare dışında üçüncü bir taraf olarak sigortalayan da ihale konusu işin yerine getirilmesinde ayrı ve özel bir analiz yapmakta, var olan eksik bilgi ve zafiyetleri önleyecek

farklı bir mekanizma geliştirilmesine katkı sunabilmektedir. İdare kısaca dışarıda farklı bir aktör aracılığı ile yüklenicinin güvenilirlik endeksini ölçmekte ve bilgi dezenformasyonunu/açığını kapatmaya yardımcı olmaktadır.

Sigortalayan; yüklenicinin faaliyetleriyle ilgili gelişmeler, stratejik değişiklikler ve borçlunun kredi değerliliği açısından önemli bulduğu konularla ilgili detaylı bilgi talep edebilmekte, kredi değerliliğine yönelik olarak yaptığı değerlendirme neticesinde, yeni bir kefaletin verilmesi için ya da kredi değerliliğinin önemli ölçüde bozulması durumunda, mevcut kefaletin devam ettirilmesi için, borçludan bir güvence isteyebilmekte veya kendisine sunulan bilgi ve belgeler çerçevesinde, kefil olmayabilmektedir. Tüm bu iş ve işlemler, yüklenicinin default duruma yani yükümlülüklerini yerine getirememeye durumlarına karşı geliştirilen ön güvence sistemleridir.

Sigorta sisteminin ana hatları ile belirtilen olumlu yanları yanında sistemi tıkamayacak ölçüde bir maliyet analizi ile değerlendirilmesinde faydalı olacaktır. Aynı bir maliyet unsuru olarak sigorta bedellerinin çok yüksek veya menfaatle oranla karşılanamayacak mahiyette belirlenmesi, sistemin işlerliğini zedeleyebilecektir. Bir yönü ile kamu alımlarında maliyet tespitlerini yukarı yönlü bir ivmeye neden olabileceği, diğer taraftan yüklenici açısından ahlaki problem oluşturabileceği ve ters seçim ile piyasa işlerliğini engelleyebileceği tartışılması gereken konulardır.

Bu çerçevede, etkin ve güvenilir bir denetim mekanizması kefalet sigorta piyasasındaki eksik bilgilendirme sorununu çözerek makul ve etkin sigortalama fiyatlamasına yardımcı olabilecektir. Söz konusu alanda faaliyet gösterecek özel sigorta alanlarının oluşturulması, kuruluş işlemlerinde hukuki altyapının sağlam oluşturulması, sigorta şirketlerinin derecelendirilmesi, iş konusuna göre farklı rejimlerinin getirilmesi gibi sayılabilecek onlarca önlem ile piyasanın oluşum aşamasında yaşanabilecek aksaklıkların aşılması sağlanabilecektir.

Kefalet sigortasının kamu alımlarında uygulamasını kolaylaştırmak ve tarafların uyum sürecini artırmak amacıyla ilk aşamada yaklaşık maliyet bazlı belirlenecek eşik değerler çerçevesinde özellikle belli nitelikli yapım işlerinden başlamak üzere bir model izlenebilecektir. Böylesine bir nitelik sınırlaması yanında rutin, idareye özellik arzetmeyen diğer alım türleri için ise mevcut teminat sisteminin sürdürülmesine karar kılınabilecektir. Ancak uyum için belirlenen dönem bitiminde kefalet sigortasının istisnasız tüm alım çeşitlerinde farklı tür ve nitelikte uygulamasına yönelik altyapı çalışmasının tamamlanması ile yeknesak bir sigorta sisteminin oluşturulması tamamlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Akın, E., “6183 Sayılı Kanun Uygulamasında Teminat”, Yaklaşım Dergisi, 2007/9 (177)

Calveras, A., J. Ganuza, E. Hauk, “Wild Bids. Gambling for Resurrection in Procurement Contracts”, Journal of Regulatory Economics, 2004 (41): 43,49.

Çolak, M., Kayıtdışı Ekonomi ve Çözüme Yönelik Politika Önerileri, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı yayın No: 2012/423, Ankara, 2012.

Gözüşirin, M., “Teminat Sisteminin Parçası Olarak Kefalet Sigortası”, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Çalışma Raporları, 2014-4/Ağustos, 1, 3, 6,7.

Günbay, S., (2008), *Türkiye’de Yapım İşleri İhalelerinde Aşırı Düşük Tekliflerin Tespit Edilmesi Ve Değerlendirilmesi*” (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara.

Hill, K., “Avrupa Birliği Adalet Divanının Kamu Alımlarına İlişkin Kararlarından Seçmeler”, SIGMA,2014, 86

Kapur, A., Vishnu S., ‘*The International Comparative Legal Guide to Public Procurement* (Global Legal Group (2012), India’ in Julian Ellison & Philip Vernon (eds),119.

OECD, “Public Procurement in EU Member States- The Regulation of Contract Below the EU Thresholds and in Areas not Covered by the Detailed Rules of the EU Directives”, OECD Publishing, Sigma Papers, 2010.

Öztürk, Nadir, “Teminat İsteme” Vergi İnceleme Elemanlarının İz’ansız Kılıcı mı? Yaklaşım, 2012/11(239)

Şahiner, M., (2006), *Kamu İhale Mevzuatında Teminat Kavramı*, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Kamu İhale Kurumu, Ankara.

United Nations Commission on International Trade Law Working Group I (Procurement), “Possible Revisions To The UNCITRAL Model Law On Procurement Of Goods, Construction And Services—Issues Arising From The Use of Electronic Communications In Public Procurement Comparative Study Of Abnormally Low Tenders”, Note by the Secretariat, 2005.

İspanya, Polonya, Bulgaristan, Avusturya, Slovakya, Letonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Portekiz, Brezilya Kamu Alımları Kanunları.

442 Sıra No'lu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği

4734 sayılı Kamu İhale Kanunu ve Uygulama Yönetmelikleri.

Kanun Gerekçeleri.

4735 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu.

Kamu İhale Genel Tebliği.

İhale Genel Şartnameleri, Tip Sözleşmeler Ve Diğer Standart İhale Dokümanları.

**OMBUDSMANLIK KURUMU: İSVEÇ PARLAMENTO OMBUDSMANLIĞI İLE KAMU
DENETÇİLİĞİ KURUMU'NUN DENETİM ALANLARI VE KARARLARININ
İNCELENMESİ**

S. Mustafa ÖNEN

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
mustafa.onen@inonu.edu.tr

ÖZET

Geçmişten günümüze gelinceye kadar insan hakları ve çıkarlarını korumak için dünyada ombudsmanlık kurumlarının yapısı ve faaliyetleri değişmektedir. Kamu yönetiminin denetlenmesinde farklı örgütsel kimlik ve özelliğe sahip birçok ombudsmanlık kurumu ombudsmanların eylem ve işlemleriyle, negatif etkilerin ve istenilmeyen baskıların azaltılmasına karşı bireysel hakları korumaya yönelmektedir. Çalışmanın esas amacı, ombudsmanlık kurumunun doğuşu, gelişimi ve özelliklerini açıklayarak, İsveç Parlamento Ombudsmanlığı ile Kamu Denetçiliği Kurumunun denetim alanlarını ve kararlarını özellikle raporlar üzerinden incelemektir. Bu kapsamda çalışmada, ilk olarak dünyada farklı ombudsman örneklerinin bireysel hak ve çıkarların korunması konusunda ombudsmanlık kurumlarının sahip olduğu görev, yetki ve sorumluluklarının neler olduğundan bahsedilmiştir. Sonra, modern anlamda ombudsmanlık kurumunun orijini olan İsveç Parlamento Ombudsmanlığı ile Türkiye’de yeni sayılan Kamu Denetçiliği Kurumu’nun denetim alanları ve kararları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ombudsmanlık, Ombudsman Kurumu, İsveç Parlamento Ombudsmanlığı, Kamu Denetçiliği Kurumu, Denetim Alanları ve Kararları*

**OMBUDSMAN INSTITUTION: AN EXAMINATION OF THE SWEDISH
PARLIAMENTARY OBBUDSMAN WITH THE INSTITUTION OF PUBLIC AUDITING’S
CONROL FIELDS AND DECISIONS**

ABSTRACT

From past to present structure and operations of ombudsman institutions change to protect the human rights and benefits around the world. Many institutions of the ombudsman have a different organizational identity and feature in the control of public administration, actions and functions of ombudsman which tend to protect the individual rights against alleviating the negative effects and undesirable oppression. The main purpose of this study is to examine the nativity, evolution and features of ombudsman institutions and to control fields and decisions –especially the results from their reports-

of Sweedish Ombudsman Institution and Turkish Ombudsman Institution. In this context, firstly the study refers to the functions, authorities and responsibilities of ombudsman institutions related to the protection of invidual rights and benefits from different ombudsman examples in the world. After that, it is explained that the control fields and decisions of Swedish Parliamentary Ombudsman which appeared originally in modern sense and Ombudsman Institution was newly built in Turkey.

Key Words: *Ombudsman, Ombudsman Institution, Swedish Parliamentary Ombudsman, Turkish Ombudsman Institution, Control Fields and Decisions*

1. GİRİŞ

Modern anlamda ilk defa İsveç'te ortaya çıkan, sonra dünyanın birçok ülkesine yayılan ve hemen her ülkede farklı adlar ile anılan ombudsman kurumu; ülkelerin siyasal, sosyal, kültürel ve yönetsel yapılarına göre değişmektedir. Ülkelerin bağlı buldukları devlet ve hukuk sistemleri, ombudsman kurumları üzerinde belirleyici olsa da hepsinin ortak özelliği, güçlü konumdaki devlete karşı zayıf konumdaki bireyin temel hak ve çıkarlarını korumayı üstlenmektir.

Günümüzde kamu yönetimi; esas itibariyle yürütme, yasama ve yargı organları başta olmak üzere, kendi dışındaki veya içindeki birtakım organ, kişi ve kuruluşlarca denetlenmektedir. Bu tür denetimler, idari yoldan olabileceği gibi, kamu oyu veya çeşitli uluslar arası kuruluşlarca da gerçekleştirilmektedir. Ancak bu denetim biçimleri, bazen kamu yönetiminin denetlenmesinde tek başına yeterli olmayabilir.

Parlamentonun hükümeti denetleyerek kamu yönetimi üzerinde kurduğu “siyasal denetim” veya halkın kamu kuruluşlarının tutum ve davranışları üzerinden gerçekleştirdiği “kamu oyu denetimi”; bazen düşünüldüğü gibi etkili ve kalıcı sonuçlar bırakmayabilir. Bazen bu denetim biçimleri, geniş kitleleri arkasına alarak çok büyük etkiye sahip olsalar da, uygulamada tam tersi durum söz konusu olabilir. Hatta bu denetim biçimlerinin yanı sıra, kamu yönetiminin hukuka uygunluğunun sağlanmasında klasik ve yaygın denetim araçlarından sayılan “yargısal” ve “hiyerarşik” denetimler için bile aynı durumun olması mümkündür.

Bazen bu denetim biçimlerinin uygulanmasında bazı sıkıntılarla da karşılaşabilir. Öyle ki, Türkiye’de mahkemelerin davaları geç sonuçlandırması ve dava açmanın bazen zor ve maliyetli bir iş olması, “yargısal denetimin” önündeki en büyük engellerdendir. Bazen idarenin kendi iç ve dış mekanizmalarını yavaş uygulaması, kamu yönetiminde “yönetsel denetimi” etkisiz bırakabilmektedir. Ayrıca, kamu yönetiminin denetlenmesinde her bir denetim biçimi, bir diğerinin eksikliğini giderdiği söylenebilir.

Bütün bu denetim biçimleri yanında ombudsman denetimi; kamu kuruluşlarının hukuka uygunluğunun sağlanmasında, bireyin hakkının korunmasında ve diğer denetim biçimlerinin yetersiz kaldığı hususlarda önemli bir alternatif denetim biçimi sayılabilir. Aslında bu denetim ile diğer denetim biçimlerine göre, kamu yönetiminin daha hızlı ve kolay denetlenmesi mümkündür. Hatta bireyin uğrayabileceği zararlar da ombudsman denetimi aracılığıyla kısmen veya tamamen giderilebilir.

Bu çalışmanın iki ana amacından bahsedilebilir. Birincisi, ombudsman kurumunun ortaya çıkışını, gelişimini, görev, yetki ve sorumluluklarını değişik ülke örneklerinden yola çıkılarak genel

hatlarıyla açıklamak; ikincisi ise, dünyada modern anlamda ombudsman kurumunun orijini sayılan İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Kurumu ile ülkemizde çok yeni bir kurum sayılan, yaklaşık iki yıldır faaliyette bulunan Kamu Denetçiliği Kurumu'nun daha çok denetim alanları ve kararlarını özellikle raporlar üzerinden incelemektir. Çalışmada, her iki kurumun son bir yıla ait raporlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada, konular arasında somut ilişki kurabilmek için ilgili sayısal verilerden yararlanılmıştır. Her ne kadar iki ülke uygulamasının bire bir karşılaştırılması, çalışmada doğrudan benimsenmemişse de, çalışmanın sonuç kısmında İsveç örneğinin ülkemiz açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. OMBUDSMAN KAVRAMI

Ombudsman sözcük itibariyle İsveççe bir kavram olup, çeşitli bürokratik yapıların kendi işlerine ilişkin yapılan işlemler hakkında halkın yakınmalarını götürdüğü özel bir büro veya memuru tanımlamaktadır (Pickl, 1986: 37). Türkçe karşılığı ile “Kamu Denetçisi” olarak açıklanan “Ombudsman” sözcüğü, her ülkede farklı karşılıklar ile kullanılmaktadır. Fransa’da “Arabulucu”, Hollanda’da “Ulusal Ombudsman”, İspanya’da “Halk Savunucusu”, İngiltere’de “Parlamento Komiseri”, İtalya’da “Sivil Halklar Savunucu”, Kanada’da “Vatandaş Koruyucusu”, Avusturya ve Romanya’da ise “Halkın Avukatı” bunların başlıcasıdır (Özden, 2005: 21). Birçok ülkede farklı kavramlar ile ifade edilse de dünyadaki uygulamalar dikkate alındığında, temel hedefin yönetimin iyileştirilmesi olduğu (Fendoğlu, 2011: 26-28) anlaşılmaktadır.

Ülkeler arasındaki bu farklılık, daha çok kurumun faaliyetlerini yoğunlaştırdığı alana göre değişmekte ve bu işlev kimi ülkelerde “vatandaş hak ve özgürlüklerinin koruyuculuğu” ve “vatandaşla yönetim arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi” şeklinde; kimi ülkelerde ise, “yönetimin denetlenmesi” ve “kötü yönetimin iyileştirilmesi ile vatandaşın kötü yönetime karşı korunması” şeklinde ortaya çıkmaktadır (Temizel, 1997: 38). Bir veya birden çok kişiden oluşan ombudsman kurumu; yürütme organı karşısında, halkın yanında yasama organından aldığı yetki ile tüm devlet kuruluşlarının eylem ve işlemlerini denetlemektedir. Vatandaşın bu konudaki şikayetlerini hızlı bir şekilde çözüme bağlamaktadır (Baylan, 1978: 3). Vatandaş açısından ombudsman, idare karşısında kendi hak ve özgürlüklerinin tam manasıyla savunuculuğunu yapan bir mekanizmadır.

Ombudsman, daha çok zayıf konumdaki bireyi güçlü konumdaki devlete karşı korumayı üstlenmektedir. Bu bağlamda ombudsman, bireyin temel hak ve özgürlüklerini korurken, idarenin eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğu sağlanmakta; dolayısıyla, devlet ile birey arasında önemli bir denge unsuru olmaktadır. Zaten ombudsman sözcüğü de arabulucu anlamına gelen “ombuds” kelimesinden türemiş olup, bireyi devlete karşı koruyan, adeta bireyin haklarını koruyan arabulucu, temsilci anlamına gelmektedir.

Ombudsmanın tek bir tanımını yapmak güçtür. Ancak birçok tanımın ortak özelliklerini dikkate alacak olursak, ombudsmanı idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemlerine karşı bireyi korumayı ve kötü yönetim uygulamalarını sona erdirmeyi amaçlayan; gücünü parlamentodan alan, hem parlamentoya hem de hükümete karşı bağımsız ve tarafsız olan; bireyin şikayetleri üzerine veya re’sen harekete geçen ve bu kapsamda konuyla ilgili araştırma, soruşturma, inceleme ve denetleme yapan; faaliyetlerini ve kararlarını bir raporla kamuoyu ile paylaşan; almış olduğu kararların bir yaptırım gücü olmadan daha

çok tavsiye niteliği olan ancak, kararlarının doğruluğu genellikle herkes tarafından tartışılmaksızın kabul edilen anayasal veya yasal temelli bir kurum (Sobacı ve Nargeleçekenler, 2008: 281; Ataman, 1997: 780; Yılmaz vd., 2003: 54) olarak nitelendirmek mümkündür.

3. OMBUDSMANLIK KURUMUNUN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Ombudsmanlık kurumunun kökenini Milattan Önce (M.Ö) 3,000’li yıllardan itibaren Çin ve Hindistan’da bireylerin şikayetlerini inceleyen, hataları rapor eden ve sorunlara karşı çareler üreten atamayla gelmiş resmi görevlilerden oluşan yapılara dayandırmak mümkündür (Satyanand, 2002: 547). Ombudsmanlığın modern anlamda orijini ise, İsveç’e dayanmış, dönemin İsveç Kralı XII. Şarl’ın Rusya ile yapılan bir savaşta yenilmesi üzerine Osmanlı Devleti’ne sığındığı ve burada kaldığı süre içinde Osmanlı’nın yönetim sisteminden etkilenecek kendi yokluğunda ülkesini kendi adına yönetebilecek bir komiseri atadığı yönündedir. Ombudsman köken itibariyle, kimi kaynakta suçlulardan toplanan para cezalarının onların kurbanları olan mağdurlara verilmesine arabuluculuk eden ve bunu uygulayan Orta Çağ Alman kabilelerinden türemiş bir sözcük (Kircheiner, 1983) olduğu da ileri sürülmüştür.

Kimi kaynaklarda ise, Abbasiler zamanında halkın şikayet ve yakınmalarını incelemekle görevli hükümdar adına karar verme yetkisine sahip “Divan-ı Mezalim” adı verilen bir kurum olduğu (Avşar, 1999: 42-43; Özden ve Gündoğan, 2000: 50) yönündedir. Hatta bu tür bir yönetim yapısının Selçuklulardan Osmanlılara kadar geçtiği bile söylenebilir. Ancak ombudsmanlığın dünyada ortaya çıkışını çok eski tarihlere dayandırmak mümkündür. Roma İmparatorluğu’ndaki “Halk Tribünleri”, Çin İmparatorluğu’ndaki “Kontrol Yuanlar” ile Amerikan Sömürgelerindeki “Censors” bu kurumların başlıcasıdır.

Ombudsmanlar, tüm kamu yönetimlerinde temsili parlamentolardan sorumlu olarak kamu yönetiminin uygun, etkili ve verimli yürütülmesinde hayati bir role sahiptirler. Ombudsmanlığın uygulandığı tüm ülkelerde, iyi kamu yönetimi kavramının can alıcı bir elemanı olarak insan haklarının garantisi sağlanmakta ve genellikle hukuksuz kabul edilen insan haklarının ihlaline geçişe imkan tanımamaktadır. Hatta bazı ülkelerde ombudsman, insan haklarının korunmasında daha yoğun bir rol oynamaktadır (Ambroz, 2005: 147). Öyle ki, günümüzde ombudsman kavramı ile insani yardım alanı neredeyse bir tutulmaya başlanmıştır (Mitchell ve Doane, 1999: 117). Bu da zaman içinde ombudsmanın insan haklarına daha çok yoğunlaşmasına ve bu hakların bir parçası haline gelmesine neden olmuştur.

Türkiye’de ise, önce 1982 Anayasası’yla ilk defa anayasal bir kurum haline getirilen Devlet Denetleme Kurulu ile bir bakıma ombudsman kurumuna benzetilmek istenmişse de, İskandinavya ve bazı Batı Avrupa Ülkelerinden farklı olarak Cumhurbaşkanına bağlı ve onun isteği üzerine harekete geçirilen bir denetim yöntemi olmuştur (Soysal, 1986: 324). Ancak Ombudsman benzeri bir kurum olarak ilk defa 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Kanun ile “Mahalli İdareler Halk Denetçisi” olarak, ardından 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile “Kamu Denetçisi” olarak düşünülmüşse de ilgili kanunların anayasaya aykırılıkları nedenleriyle iptal edilmeleri sonucunda o dönemde Ombudsman Kurumu bir türlü hayata geçirilememiştir.

12.09.2010 tarihinde 5982 sayılı Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile Anayasanın 74. maddesi "Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı" olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklik ile TBMM Başkanlığına bağlı olarak kurulan Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişi ile ilgili şikayetleri incelemekle yetkili kılınmıştır. Ardından da 14.06.2012 tarihli 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun çıkarılarak, kurumun görev, yetki ve sorumlulukları kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir.

4. OMBUDSMANLIK KURUMUNUN GENEL ÖZELLİKLERİ: GÖREV, YETKİ VE SORUMLULUKLARI

Ombudsman herkesin çıkarına ters düşecek türden şikayetleri adilane bir şekilde karara bağlar iken, yaptığı işin doğru ve güvenilir olduğunu yayınladığı raporlar ile ispatlamaktadır. Ombudsman kararlarının duyurulması ve bunların tasnif edilerek açıklanması; şikayetlerin incelenme şeklinin uygun olup olmadığı, soruşturmanın usulüne uygun yapılıp yapılmadığı, şikayete karşı adilane bir çözümün bulunup bulunmadığı ve şikayetin yeterince ele alınıp alınmadığı bakımından önemlidir (Seneviratne, 1998: 92). Ombudsmanın belki de en önemli yanı, halka ve kamuoyuna karşı açık olması ve davranışlarını önceden belirlenen tarzda kurallara uygun hareket etmesidir.

Ombudsman sisteminin dünyadaki uygulamalarına bakıldığında üç ortak özelliği dikkat çekmektedir. Bunlar sırasıyla yürütme organı karşısında bağımsız bir statüye sahip olması, şikayetlerin ilgili kişilerce yapılabilmesi, idarenin kötü işleyişi ve haksızlıklarını değerlendirmesi ve buna ilişkin tavsiyelerde bulunmasıdır (Tortop, 1998: 4). Bu türden özelliklerin olmadığı bir ombudsmanlık kurumunu günümüzde düşünmek bile mümkün değildir.

Ombudsman; bazı ülkelerde yetkisini Anayasadan, bazılarında ise kanunlardan almaktadır. Seçimi genellikle devletin en yüksek otoritesi tarafından gerçekleştirilmekte; bu makam, çoğunlukla yasama organı veya bazen de Devlet Başkanı olmaktadır. Görevin gerektirdiği tarafsızlığın ve bağımsızlığın sağlanabilmesi için bazı ülkelerde ombudsman ikinci kez atanmamaktadır. Ayrıca görevi ile ilgili olarak hiçbir makam, ombudsmana emir ve talimat veremeyeceği gibi, ombudsman da yaptığı işlerden dolayı hiçbir makama karşı sorumlu tutulmamaktadır (Baylan, 1978: 9). Ombudsman, hukuk sistemi içinde ne kadar özenle ve ayrıntılı yasal düzenlemeler ile korunursa, bu o ülkedeki bireylerin başta temel hak ve özgürlüklerinin o kadar çok garanti altına alınmak istendiğinin bir göstergesi sayılabilir.

Ombudsmanın görev alanına giren konular, uygulandığı ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Bu görev, öncelikle İsveç'te insan hak ve özgürlüklerinin korunması şeklinde ortaya çıkarken; İngiltere'de vatandaşın kötü yönetime karşı korunması; Fransa'da ise, vatandaş ile yönetim arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi ve yönetsel işlemlerde hakkaniyet sağlanması şeklinde yürütülmektedir (Temizel, 1997: 40). İngiltere ve Avustralya gibi bazı ülkelerde ombudsmanlık kurumu kararları, zaman zaman tartışmalı bir şikayet mekanizması haline gelmişse de, kamu ve özel sektör tarafından herkesçe kabul edilmektedir. Bu kurumun günün şartlarına göre hızla değişmesi, yeniden incelenmesini gerektirmektedir (Treuor vd., 2011: 3). Ombudsman, zaman içinde demokratik hukuk devletinin gereğine uygun olarak yeniden yapılandırılabilir.

Ombudsmanlık kurumunun İskandinav ülkeleri düzeyinde incelenmesi başlıca iki grupta toplanabilir (Baylan, 1978: 13): (1) İsveç ve Finlandiya, (2) Danimarka ve Norveç'tir. Bunun iki nedeninden söz edilebilir. Birincisi, İsveç ve Finlandiya'nın bu kurumu çok önceden hayata geçirmiş ve kurumun isim babalığını yapmış olmalarıdır. İkincisi ise, Norveç ve Danimarka'nın İsveç ve Finlandiya'ya göre çok güçlü ombudsmanlık sistemine sahip olmamaları; özellikle Norveç'in zayıf ombudsmanlığı seçmesine karşın, Danimarka'nın diğer ülkelere göre daha dengeli ve gerçekçi bir ombudsmanlığa sahip olması gösterilebilir.

İskandinav ülkelerindeki (İsveç, Finlandiya, Danimarka ve Norveç) Ombudsman uygulamaları değerlendirildiğinde, ombudsmanların şu ortak özellikleri dikkat çekmektedir (TÜSİAD, 1997: 23-25):

- Kanun çerçevesinde düzenlenmişlerdir.
- Parlamento desteğine sahiplerdir.
- Siyasi açıdan tarafsızlardır.
- Kararlarında bağımsızlardır.
- Kamu kurumlarıyla işbirliği içindedirler.
- Yüksek standartlara sahiplerdir.
- Halkın rahatça ve masrafsızca başvurması imkanı tanınmışlardır.
- Her başvuru ile tek tek ilgilenmeleri söz konusudur.
- Medya ile aktif ilişki içindedirler.

Ombudsmanı diğer şikayet mekanizmalarından ayıran en temel özelliği, soruşturmalar sonunda idari eylem ve işlemleri doğru bulduğu şekliyle düzeltme veya iptal etme yetkisinin bulunmamasıdır. Konuyu inceleyip bulgularının neler olduğunu taraflara bildirdikten sonra, önerileriyle bir çözüm yolu hala bulamamışsa, gerekirse ilgili makamlarla konuyu tartışır, hatta bundan da bir sonuç sağlayamamışsa yasama organı ve basın aracılığıyla kamu oyunu harekete geçirmektedir. Bu sayede, soruşturma sonuç ve önerilerini halkla paylaşmış olmaktadır (Baylan, 1978: 9). Halka karşı açık olma ve faaliyetlerini halkla paylaşma, ombudsmanın halkın nazarındaki güvenini ve itibarını artırmaktadır.

Ayrıca, ombudsman mahkemelerin idare üzerinde yarattığı etkiden de ayrılmaktadır. Ombudsman ile mahkemeler arasında başlıca üç önemli farklılık bulunmaktadır (Hertogh; 2001: 50): Birincisi, mahkemeler öncelikle yönetsel kararları incelerken; ombudsman yönetsel davranışlar üzerinde durmaktadır. İkincisi, mahkemeler belli bir kararın yasayla uyumlu olup olmadığına bakarken; ombudsman aynı zamanda kamu görevlisinin uygun davranışı sergileyip sergilemediği ile ilgilenmektedir. Üçüncüsü ise, mahkemenin kararları kanunen bağlayıcı iken; ombudsmanın kararlarının bir bağlayıcılığı bulunmamakta, tavsiye niteliğindedir.

Ombudsmanlık kurumunun, kamu yönetimindeki her türden usulsüzlük, adaletsizlik ve verimsizliklerin çözümü konusunda her zaman sihirli bir değneğe sahip olmadığı da belirtilmektedir (TÜSİAD, 1997: 30). Ancak ombudsmanların, özellikle üst düzey yöneticilerin takdir yetkilerindeki artışa bağlı olarak vatandaşlara karşı alınan kararların düzeltilmesine ve yönetim bozukluklarının önlenmesine (Temizel, 1997: 39) yönelik düşünülen ve geliştirilen kurumlar oldukları da anlaşılmaktadır. Bu da ombudsmanları demokratik hukuk sistemi içinde önemli kılmaktadır.

Ombudsman halkın temsilcisi olduğu için yasama organına bağlı olarak yürütme organının yerine geçerek karar alması söz konusu değildir. Ancak uygulamada ombudsman, yasaların kendine verdiği

yetkilerin üstünde önemli bir güce sahip gözükmektedir. Hatta ombudsmanlığın olduğu ülkelerdeki bazı kamu görevlileri, çoğunlukla ombudsmanın kamuoyu önünde kendilerini eleştirmelerini, yaptırım olarak bir disiplin cezasından daha ağır kabul etmişlerdir (Baylan, 1978: 10). Kamu görevlilerinin bu türden bir tutum ve davranış içinde olmaları, ombudsmanın toplumda yarattığı güçlü bir etkinin somut kanıtı sayılabilir.

5. İSVEÇ PARLAMENTO OMBUDSMANLIĞI KURUMUNUN DENETİM ALANLARI VE KARARLARI

İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Hakkında Genel Bilgi ve İstatistikler

İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Kurumu, 1809 yılında İsveç Kralının görevde olmaması sonrasında göreve gelen Hükümetle birlikte kurulmuştur. Kral III. Gustaf'ın otokratik yönetimi nedeniyle parlamenterler, parlamentonun (Riksdag) yürütme organı uygulamaları üzerinde belli ölçüde denetimin olmasına ilişkin bir sistemi kabul etmişlerdir. Anayasada yapılan düzenleme ile bakanların faaliyetlerinin denetlenmesi görevi ve Parlamento Ombudsmanının seçilmesi konusunda parlamentoya önemli yetkiler verilmiştir (The Parliamentary Ombudsmen, 2015a).

İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Kurumu, parlamentonun (Riksdag) altında yetkili bir makamı olarak, parlamentonun siyasal denetim fonksiyonlarının bir kısmını yerine getirmektedir. Kurum, kamu kuruluşlarının İsveç hukukuna uygun faaliyette bulunmalarını garanti altına almak için kurulmuş ve her yıl yaklaşık 7,000 başvuru almaktadır. Ombudsmanlar, İsveç Parlamentosu tarafından seçilip, siyasi olarak tarafsızdırlar (The Parliamentary Ombudsmen, 2015b).

Tablo-1 İsveç Parlamento Ombudsmanlığının Tarihsel Gelişimi

<i>Tarih</i>	<i>Konu</i>
1809	Hükümetle bağlantılı olarak kuruldu.
1810	İlk Parlamento Ombudsmanı (JO), Lars Augustin Manneheim seçildi.
1905	Askeri Otoriteleri denetlemek için Askeri Ombudsmanlık kuruldu.
1941	Ombudsmanların görev süresi, 1 yıldan 4 yıla çıkarıldı.
1957	Parlamento Ombudsmanına yerel yönetimleri denetleme yetkisi verildi.
1967	Askeri Ombudsman kurumu kaldırıldı ve Parlamento Ombudsmanlarının sayısı 3'e çıkarıldı.
1975	Parlamento Ombudsmanlarının sayısı 4'e çıkarıldı.

Kaynak: Yazar tarafından düzenlenerek tablolaştırılmıştır (The Parliamentary Ombudsmen, 2015a).

İsveç Parlamento Ombudsmanlığının Denetim Alanları ve Raporları (2013-2014)

Kamu kuruluşlarının bireylere karşı iyi yönetimi, İsveç Anayasası'nda yer alan temel hak ve özgürlüklerden birisidir. Parlamento Ombudsmanına başvurmak için İsveç vatandaşı olmak veya İsveç'te yaşamak gerekmeyeceği gibi, ombudsmanın harekete geçmesi için de bireylerin belli bir yaşa sahip olması ve bizzat kendisinin başvurması şartı da aranmamaktadır. Parlamento Ombudsmanı, bir kamu kuruluşunun veya mahkemenin bir kanunu ihlal ettiğini anlarsa, eleştiri içeren bir açıklama yayınlatabilir veya ilgili kuruluşun ne yapacağına dönük bir tavsiyede bulunabilir. Parlamento Ombudsmanlığına yapılacak şikayetlerin, şu denetim alanlarıyla ilgili olması gereklidir (The Parliamentary Ombudsmen, 2015b):

- Merkezi yönetim kuruluşları
- Belediye kuruluşları
- Merkezi yönetim ve belediyede çalışan kamu görevlileri
- Kamu otoritesinin uygulanması ile yetkilendirilen diğer kuruluşlar

Kurum, raporlarını genellikle dört ombudsman tarafından hazırlamaktadır. Bu ombudsmanlardan birisi de Baş Ombudsmandır. Ayrıca iki ombudsman yardımcısına da ombudsmanın iş yükünü hafifletmek amacıyla kısa süreliğine belli sayıda dosyayı inceleme ve karar verme yetkisi tanınmıştır. 1 Temmuz 2013 ile 30 Haziran 2014 tarihlerini kapsayan bir yıllık dönemde İsveç Parlamento Ombudsmanlığının yaptığı denetim alanları ve yayınladıkları faaliyet raporları, dört ombudsman arasında işbölümü yapılarak dört gruba ayrılmıştır:

Birinci Denetim Alanı ve Raporu

Bu denetim alanındaki ombudsman; mahkemeleri, icrai dairelerini, planlama ve bina yapım hizmetlerini, çevre ve sağlık korumalarını, vergi dairelerini, hapishaneler ve iletişim sistemlerini incelemektedir. Ombudsmana dönem boyunca 1,568 şikayet dosyası gelmiş; ancak bu sayı önceki yıla kıyasla 107 dosya daha azalmış (%6 oranında) ve toplamda ombudsman 1,540 dosyayı sonuçlandırmıştır (The Parliamentary Ombudsmen, 2015c).

İkinci Denetim Alanı ve Raporu

İkinci denetim alanı, hapishaneleri ve şartlı salı verme hizmetlerini, sosyal güvenlik kurumu ve sosyal yardım kuruluşlarını, silahlı kuvvetleri, tüketici uyuşmazlık kurullarını, Eşitlik Ombudsmanı ve İsveç Rekabet Kurulu'nu kapsamaktadır. Bu denetim grubundaki ombudsmana mali yıl boyunca 1,506 şikayet dosyası gelmiş, ancak önceki yıla kıyasla dosya sayısı 119 dosya daha azalarak (%7 oranında) dönem boyunca 1,630 dosyayı sonuçlandırmıştır (The Parliamentary Ombudsmen, 2015d).

Tablo-2 İsveç Parlamento Ombudsmanlığının 2013-2014 Döneminde (1 Yıllık Sürede) Şikayet Başvurularına Verdiği Kararların Dağılımı

İlgili Faaliyet	Takipsizlik Kararı	Kararı Havale Etme	Tavsiyede Bulunmama Kararı	Tavsiye Kararı	Toplam
Hukuk mahkemeleri	200	1	203	23	427
İdari mahkemeler	46		33	9	88
Savcılar	133		49	11	193
Polis yetkilileri	783	28	273	50	1,134
Gümrük hizmetleri	6		7	2	15
Silahlı kuvvetler	17		2		19
Hapishane yönetimi	548	1	254	91	894*
Sosyal yardım	753	3	363	53	1,172*
Tıbbi bakım	216		62	9	288
Sosyal güvenlik	284		88	53	425
İşgücü piyasası	134		74	5	213
Planlama ve inşaat	67	2	63	18	150
İcra	74		69	10	153
Belediye	75		15	4	94
Telekomünikasyon	178		77	10	265
Vergi	84		45	3	132
Eğitim	194	10	59	20	283
Kültür	19		3		22
Baş muhafızlar	30		33	8	71
Tarım, çevre ve hayvan	107		58	12	178*
Göç	157		77	10	244
Vilayet yönetimi, talih oyunları ve alkol denetimi	19		8	3	30
Konut	3		3		6
Kamu görevlileri istihdam	75		5	4	84
İfade özgürlüğü ve açıklık	173		102	97	374**
Parlamento yönetimi	14		2	2	18
Karışık (muhtelif)	78		24	4	106
Yargılama dışı şikayetler	148				148
Toplam	4,615	46	2,051	511	7,228

Kaynak: The Swedish Parliamentary Ombudsmen Report, 2014: 827

* : Bu rakama, tabloda yer almayan ancak ombudsmannın baktığı 1 dosya olarak “takipsizlik” veya “rehberlik etme” kararı daha eklenmiştir.

** : Bu rakama, tabloda yer almayan ancak ombudsmannın baktığı 2 dosya olarak “soruşturma sırasında düzeltme verme” kararı daha eklenmiştir.

Üçüncü Denetim Alanı ve Raporu

Üçüncü denetim alanı, esas itibariyle sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerden oluşmaktadır. 2013-2014 dönemi boyunca 1,922 şikayet başvurusu alınmış ve bu başvuruların sayısı bir önceki yıla göre az bir artış kaydetmiştir. Şikayetlerin %60'dan biraz fazlası, sosyal hizmetler alanına ilişkindir. Aynı dönemde sağlık hizmetlerine ilişkin az bir başvuru yapılarak (gerçi, bir önceki döneme göre artış olmuş) 1,940 dosya incelenmiştir. Şikayetlerin %40'ı (806 dosya) yetkili birimler tarafından sonuçlandırılmış; 136 şikayet başvuru ise, yetkili makamlara bildirilen bazı şekil yönünden tavsiyeler biçiminde gerçekleştirilmiştir (The Parliamentary Ombudsmen, 2015e).

Dördüncü Denetim Alanı ve Raporu

Dördüncü denetim alanı, kamu kuruluşlarının ve belediyelerin faaliyetlerine ilişkin konular ile polis ve savcılık makamları, gümrükler, yabancılar ve istihdam meselelerini ilişkin olmuştur (The Parliamentary Ombudsmen, 2015f).

Tablo-3 İsveç Parlamento Ombudsmanlığının 2013-2014 Dönemde (1 Yıllık Sürede) Kendi Başlattığı ve Sonuçlandığı Dosyalara İlişkin Verilen Kararların Dağılımı

İlgili Faaliyet	Tavsiye Olmaksızın Dosyanın Kapanması Kararı	Tavsiye veya Eleştiride Bulunma Kararı	Kovuşturma (Ceza Takibi) Kararı	Toplam
Hukuk mahkemeleri	1	6		7
İdari mahkemeler		3		3
Savcılar		3		3
Polis yetkilileri	16	6		22
Hapishane yönetimi	2	18		20
Baş muhafızlar	1	1		2
Sosyal yardım	7	9		16
Medikal bakım	1	3		4
Sosyal sigorta		2		2
İşgücü piyasası kuruluş		1		1
Planlama ve bina yapımı		1		1
Ayrımcılık	1			1
Okul sistemi		1		1
Göç		1		1
İfade Özgü., Dökümanlara Erişim		1		1
Toplam	29	56	0	85

Kaynak: The Swedish Parliamentary Ombudsmen Report, 2014: 826

2013-2014 döneminde, toplamda 7,312 başvuru dosyası ombudsmanlara intikal etmiş, bunların 7,110'u ombudsmanlara doğrudan yapılan şikayetlerden (bir önceki dönemde bu sayı 6,872 iken; 238 dosya daha eklenerek %3.3 oranında bir artış olmuş), 81'i ombudsmanların kendiliğinden veya basında çıkan haber ve duyumlardan aldıkları bilgiler üzerine kendi başlattıklarından, 121'i ise, ombudsmanlara hükümet tasarıları hakkındaki düşüncelerini açıklama fırsatının tanındığı yeni yasama dönemi sırasındaki dosyalardan oluşmuştur. 2013-2014 dönemi boyunca ise, 7,437 dosya sonuçlandırılmış (bu önceki döneme göre 369 dosya ile %5 oranında bir artışı ifade etmektedir); bunun 7,228'i şikayet başvurusu dosyalarından, 85'i ombudsmanların kendi başlattığı dosyalardan, 124'i ise yeni yasama döneminin başında açılan dosyalardan oluşmuştur (The Swedish Parliamentary Ombudsmen Report, 2014: 825). 2013-2014 döneminde ombudsmanlara 7,312 başvuru dosyası gelmesine rağmen, bu sayının üstünde 7,437 adet dosyayı sonuçlandırması, geçen dönemden devreden dosya sayısından kaynaklanmıştır.

Ombudsmanlara bu dönemde yapılan başvurular; en çok sırasıyla “şikayetler” (7,110), “yeni yasama dönemine ilişkin olanlar” (121) ve “ombudsmanların kendi başlattıkları” (81) dosyalardan oluşmuştur. Tablo-2'ye bakıldığında, İsveç Parlamento Ombudsmanlığı 2013-2014 döneminde, en çok “polis yetkilileri”ne ilişkin şikayetleri (1,134) sonuçlandırmışlar; bunu sırasıyla en çok “sosyal yardım” (1,172), “hapisane yönetimi” (894), “hukuk mahkemeleri” (427), “sosyal güvenlik” (425), “ifade özgürlüğü ve açıklık” (374) olarak takip etmiştir. İlginçtir; İsveç Parlamento Ombudsmanlığı en çok tavsiye kararını “ifade özgürlüğü ve açıklık” alanında vermiştir. Diğer tavsiye kararları sırasıyla, “hapisane yönetimi”, “sosyal güvenlik ve sosyal yardım” ve “polis yetkilileri” alanında olmuştur.

İsveç Parlamento Ombudsmanlığı en çok “tavsiyede bulunmama” kararını ise, hukuk mahkemelerine yönelik almıştır. Aynı şekilde kurumun verdiği çok sayıda takipsizlik kararı da yine “hukuk mahkemeleri”ne ait olmuştur. Bu da şunu göstermektedir ki; İsveç Parlamento Ombudsmanlığı hukuk mahkemelerinin almış olduğu kararları, genellikle yerinde ve doğru bulmuştur.

Şikayet başvurularında olduğu gibi, kurumun kendi başlattığı ve sonuçlandığı dosyalara bakıldığında (tablo-3), ombudsmanların en çok birinci sırada “polis yetkilileri”, ikinci sırada “hapisane yönetimi” ve üçüncü sırada “sosyal yardım” alanlarında karar verdikleri görülmüştür. İsveç Parlamento Ombudsmanlığı kendi başlattığı dosyalar içinde en çok tavsiye veya eleştiride bulunma kararını, “hapisane yönetimi”ne ilişkin almıştır. Bu konuda 20 dosyadan 18'i hakkında tavsiye veya eleştiri kararı alırken; sadece 2 dosyayı tavsiyeye gerek olmadığı için kapatılmasına karar vermiştir. Oysa, “polis yetkilileri”ne ilişkin vermiş olduğu kararlar da tam tersi durum söz konusu olmuştur. Yani “polis yetkilileri” için açılan 22 dosyadan 16'sı hakkında tavsiyeye gerek duymadan kapatılmasına karar verirken; sadece 6'sı hakkında tavsiye veya eleştiri kararı almıştır.

6. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN DENETİM ALANLARI VE KARARLARI

Kamu Denetçiliği Kurumu Hakkında Genel Bilgi

Anayasa'nın 74. maddesine göre, herkes bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir. Kamu Denetçiliği Kurumu, TBMM Başkanlığına bağlı kamu tüzel kişiliğine sahip, özel bütçeli

bir idare olarak idarenin işleyişiyle ilgili şikayetleri incelemek üzere kurulmuştur.

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 1. maddesinde kanunun amacından, 5. maddesinde ise kurumun görevinden bahsedilmiştir. Hemen hemen benzer gerekçelere dayanılarak kurulan kurum, ilgili şikayet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye tavsiyelerde bulunmakla görevli kılınmıştır.

Ancak şu denetim alanları, kurumun görev alanı dışına çıkarılmıştır:

- Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler, resen imzaladığı karar ve emirler
- Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler
- Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar
- Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askeri nitelikteki faaliyetleri

Ayrıca, 6328 sayılı Kanun'a göre (md. 17) belli bir konuyu içermeyen, yargıda görülmekte olan veya yargı organlarının karara bağlanmış uyuşmazlıklar ile sebebi, konusu ve tarafları aynı olanlar ve önceden sonuçlandırılmış şikayetler de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun denetim kapsamı dışında tutulmuştur. Kuruma başvuruda bulunabilmek için 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda öngörülen idari başvuru yolları ile özel kanunlarda aranan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gerekmiştir. İdari başvuru yolları tüketilmeyen başvuruları, kurum ilgili idareye göndermektedir. Ancak telafisi güç veya imkansız zararların doğması durumunda, idari başvuru yollarının tüketilmesi şartı aranmaksızın kurum, ilgili başvuruları kabul edebilmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumunun Faaliyet Alanları ve Raporları (2014 Yılı)

Kamu Denetçiliği Kurumu, raporlarını İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Kurumuna benzer bir şekilde vermekte; ancak ondan farklı olarak raporlarını dört denetçi tarafından değil, bir kamu baş denetçisi ve beş kamu denetçisi tarafından hazırlamaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu Baş Denetçisine göre, kurum denetimi; yasama, yargı, idari ve kamuoyu denetimine bir alternatif değil, onları tamamlayıcı nitelikte; kurumun misyonunun kamu vicdanıyla uyumlayan konularda idare ile vatandaş arasında uzlaşmaya katkı sağlaması ve kurumun kuruluş felsefesinin ise, haklar kültürünün oluşturulması, adalete hızlı erişim ve halka karşı sorumluluk olarak ifade edilmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 20).

Denetçiler, "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliği"n 44. maddesine dayanılarak çıkarılan "Kamu Denetçilerinin İşbölümüne İlişkin Yönerge" kapsamında ilgili oldukları konu alanlarına göre dosyaları inceleyerek karar vermektedir. Şikayetler, konusuna göre ilgili Kamu Denetçisine havale edilmekte; Kamu Denetçisi de şikayeti uzmana ileterek inceleme ve araştırmayı başlatmaktadır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 48).

Tablo-4 Kamu Denetçilerinin Baktığı Şikayet Dosyalarının Dağılımı (2014 Yılı İtibariyle)

Kamu Denetçisi	2014'de Dağıtılan Dosya	2013'den Devreden Dosya	Toplam	2014 Yüzde (%)
1. Kamu Denetçisi	877	173	1,050	14.65
2. Kamu Denetçisi	1,123	456	1,579	22.03
3. Kamu Denetçisi	1,338	147	1,485	20.72
4. Kamu Denetçisi	1,597	354	1,951	27.22
5. Kamu Denetçisi	704	398	1,102	15.38
<i>TOPLAM</i>	<i>5,639</i>	<i>1,528</i>	<i>7,167</i>	<i>100.</i>

Kaynak: Kamu Denetçisi Kurumu, 2014a: 53

Kamu Denetçilerine 2014 yılında, 5639 dosya ile 2013 yılından devredilen 1528 dosya daha olmak üzere toplam 7167 şikayet başvurusu yapılmıştır (tablo-4). Bu dosyaların da yalnız 6348'i (yaklaşık %89'u) sonuçlandırılmış, 819 dosya ise 2015 yılına devredilmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 56). Oysa, daha az denetçiye (ombudsmana) sahip İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Kurumuna aynı dönemde (1 yıllık sürede) daha çok (7,312) başvuru olmuştur. Bir önceki dönemden devredenler ile beraber daha çok dosyayı (7,437) karara bağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, 1 yıllık sürede Kamu Denetçilerinin iş yükünün İsveç Ombudsmanlarına göre daha az olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca tablo-4'e bakıldığında, kamu denetçilerinin 2014 yılı itibariyle incelemek zorunda kaldıkları şikayet dosyalarının ise, yeterince dengeli dağılmadığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, dosya yükü açısından toplamda yani 2013'den devreden dosyalar da dahil olmak üzere 4. Kamu Denetçisi (1,951), 1. Kamu Denetçisine (1,050) göre yaklaşık %90'a yakın bir oranda; aynı şekilde 2. Kamu Denetçisi (1,579) ise, 5. Kamu Denetçisine (1,102) göre yaklaşık %40'dan fazla dosyayı incelemek ve karara bağlamak zorunda kalmıştır.

2014 yılı itibariyle Kamu Denetçilerinin görev alanları ve verdikleri raporlar ise, şöyle olmuştur:

Birinci Denetim Alanı ve Raporu

Bu denetim alanındaki Kamu Denetçisinin görev alanına giren konular; orman, su, çevre ve şehircilik, enerji, sanayi, gümrük ve ticaret, mülkiyet hakkı ve mahalli idarelerin yaptığı hizmetlerdir. Bu alanda en yoğun şikayetler, imar uygulamaları, mahalli idareler ve mülkiyet hakkı alanlarından oluşmuştur (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 23). Kamu Denetçisi kendi görevi kapsamında, 845 dosyayı incelemiş, bu dosyalardan 401'ine "gönderme kararı", 224'ne "incelenemezlik kararı" vermiş; sadece 10 dosya için "tavsiye", 6 dosya için "kısmen tavsiye, kısmen ret kararı", 12 dosya için ise "ret

kararı” almıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 58).

İkinci Denetim Alanı ve Raporu

Kadın, çocuk, engelli vatandaşların idare ile yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların çözümünde başta uluslararası sözleşmelerin dikkate alınması, bu Kamu Denetçisinin esas itibariyle görev alanına girmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 26). Denetçi; 461 dosyayı karara bağlamış, bu dosyalardan 28’ne “tavsiye”, 63’ne “ret”, 19’una ise “kısmen tavsiye kısmen ret” kararı vermiştir (Kamu Denetçisi Kurumu, 2014a: 59) .

Üçüncü Denetim Alanı ve Raporu

İnsan hakları, adalet, milli savunma, güvenlik, nüfus, vatandaşlık, mülteci ve sığınma hakları ile kamu personel rejimine ilişkin olarak personel alımı, atama, nakil, yer değiştirme ve kadro gibi konular Kamu Denetçisinin öncelikleri arasında yer almıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 30). Denetçi, 1173 dosyadan sadece 19’unu “tavsiye”, 19’unu ise “ret” yönünde karar almıştır. 363 dosyayı “gönderme”, 505’ini “incelenemezlik”, 230’na ise “karar verilmesine yer olmadığı” şeklinde görüş açıklamıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 59).

Dördüncü Denetim Alanı ve Raporu

Maliye Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı ve Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü ile Türkiye Bankalar Birliği şikayet başvuruları, bu denetim alanında olmuştur. Bu kurumlarda irtibat bürolarının kurulması öngörülerek Kamu Denetçiliği Kurumunun daha iyi çalışması amaçlanmıştır (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 33). Bu denetim alanına bakan denetçi, toplamda 1390 başvuru dosyasını incelemiş, bu dosyalardan sadece 21’ine “tavsiye”, 17’sine “ret”, 3’ne ise “kısmen tavsiye kısmen ret” kararı vermiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 60).

Beşinci Denetim Alanı ve Raporu

Bu denetim alanı içinde kamu personel rejimi konusundaki uyuşmazlıklarda kamu yönetiminde iyi yönetim ilkelerinin benimsenmesi ve bunların etkili uygulanması öngörülmüştür (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 36). Bu denetim alanında denetçinin incelediği 1080 dosyadan 10’u “tavsiye”, 5’i “ret”, 1’i ise “kısmen tavsiye kısmen ret” kararı şeklinde gerçekleşmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014a: 60).

Tablo-5 Kamu Denetçiliği Kurumuna Yapılan Şikayetlerin Konularına Göre Dağılımı

Şikayet Konusu veya Alanı	2014 Yılı	Yüzdesi (%)
Kamu personel rejimi	1,349	23.92
Eğitim, öğretim, gençlik ve spor	1,056	18.73
Çalışma ve sosyal güvenlik	419	7.43
Ekonomi, maliye ve vergi	440	7.80
Adalet, milli savunma ve güvenlik	283	5.02
Ulaştırma, basın ve iletişim	125	2.22
İnsan hakları	423	7.50
Mülkiyet hakkı	144	2.55
Orman, su, çevre ve şehircilik	186	3.30
Enerji, sanayi, gümrük ve ticaret	64	1.13
Sağlık	289	2.32
Engelli hakları	106	1.88
Sosyal hizmetler	73	1.29
Nüfus, vatandaşlık, mülteci ve sığınma hakları	17	0.30
Kadın ve çocuk hakları	40	0.71
Bilim, sanat, kültür ve turizm	13	0.23
Gıda, tarım ve hayvancılık	18	0.32
Ailenin korunması	28	0.50
Mahalli idarelerce yürütülen hizmetler	343	6.08
Diğer konu ve alanlar	381	6.76
Toplam	5639	100

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014b: 45

Kamu Denetçiliği Kurumuna yapılan şikayetler konu açısından incelendiğinde (tablo-5), kuruma en çok “kamu personel rejimi”ne (%23.9) yönelik şikayetler olmuş; bunu sırasıyla “eğitim-öğretim, gençlik ve spor” (%18.7), “ekonomi, maliye ve vergi” (%7.8), “insan hakları” (%7.5), “çalışma ve sosyal güvenlik” (%7.4), “diğer konu ve alanlar” (%6.7) olarak takip etmiştir.

Tablo-6 Kamu Denetçiliği Kurumuna Şikayet Edilen İdarelerin Dağılımı

Şikayet Edilen İdare	2014 Yılı	Yüzdesi (%)
Belediye ve şirketler/ mahalli idareler	511	9.06
Milli Eğitim Bakanlığı	473	8.39
Özel şirket, kişi, kuruluş ve belirtilmeyenler	473	8.39
Sosyal güvenlik kurumu	326	5.78
Üniversite ve fakülteler	305	5.41
Maliye bakanlığı	292	5.18
Bankalar ve sigorta şirketleri	227	4.03
Emniyet Genel Müdürlüğü	179	3.17
Adalet Bakanlığı	173	3.07
Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu Başkanlığı	142	2.52
Sağlık Bakanlığı	136	2.41
İçişleri Bakanlığı	125	2.22
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	121	2.15
Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı	56	0.99

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014b: 46-47

Kuruma şikayetlerin hangi idarelere dönük yapıldığına bakıldığında (tablo-6), şikayetler birinci sırada %9.06'lık payla "Mahalli İdareler", ikinci sırada %8.39'lık payla "Milli Eğitim Bakanlığı", üçüncü sırada ise %8.19'lık payla "özel şirket veya kişilere" yönelik olmuştur. Bunu sırasıyla "Sosyal

Güvenlik Kurumu" (%5.78), "Üniversite" (%5.41), "Maliye Bakanlığı" (%5.18), "Bankalar ve Sigorta Şirketleri" (%4.03), "Emniyet Genel Müdürlüğü" (%3.17), "Adalet Bakanlığı" (%3.07), "Türkiye Kamu Hastaneleri Kurumu Başkanlığı" (%2.52), "Sağlık Bakanlığı" (%2.41), "İçişleri Bakanlığı" (%2.22), "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı" (%2.15) ile "Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı" (%0.99) takip etmiştir.

Kamu Denetçiliği Kurumuna 2014 yılında 5639 adet şikayet başvurusu yapılmış; bunlar sırasıyla "e-başvuru" (%53), "posta" (%31), "elden" (%12), "faks" (%2) ve "e-posta" (%1,25) olarak gerçekleştirilmiştir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014b: 44).

**Tablo-7 Kamu Denetçiliği Kurumunun Verdiği Kararların Dağılımı
(2014 Yılı İtibariyle)**

Karar Türleri	Sayı	Yüzdesi(%)
Gönderme Kararı	2,323	36.59
İncelenemezlik Kararı	2,147	33.82
Başvurunun Geçersiz Sayılması	80	1.26
Karar Verilmesine Yer Olmadığına İlişkin Karar	806	10.13
Birleştirme Kararı	643	12.70
Mahalli İdarelere İlişkin Başvurular	80	1.26
Tavsiye Kararı	93	1.47
Ret Kararı	150	2.36
Kısmen Tavsiye Kısmen Ret Kararı	26	0.41
Toplam	6,348	100

Kaynak: Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014b: 56

2014 yılı itibariyle Kamu Denetçiliği Kurumu, 6348 başvurunun sadece 93'ünü (%1.47) "tavsiye kararı", 26'sını (%0.41) ise "kısmen tavsiye kısmen ret kararı" şeklinde vermiştir. Buna karşılık 150 başvuruyu (%2.36) ise, ret etmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu, 2014 yılında sadece 119 adet tavsiye kararı almış ve bu tavsiye kararları da kurumun verdiği toplam kararlar içinde (%1.8) çok sınırlı düzeyde kalmıştır.

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

İsveç Parlamento Ombudsmanlığı Kurumu'nun harekete geçmesi, ilgililerin şikayeti veya re'sen kendiliğinden söz konusu olur iken; Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun idarenin işleyişi ile konularda araştırma veya inceleme başlatabilmesi için gerçek ve tüzel kişilerin kuruma şikayet başvurusunda bulunması şartının aranması, her iki kurum arasındaki en temel işleyiş farklılıklarından biridir. Bu yüzden Kamu Denetçiliği Kurumu, İsveç örneğinde olduğu gibi, idarenin kötü veya yetersiz uygulamaları karşısında doğrudan harekete geçememektedir. Oysa, İsveç'te kişilerin mağdur olması ve ombudsmanın bunu bilmesi tek başına yeterli olmaktadır. Kişilerin hak ve çıkarlarının sağlanmasında İsveç'te kişilerin ilgili idareyi sadece şikayet etmesi gerekmez, aynı zamanda ombudsman konuyu öğrendikten sonra da kendiliğinden bir soruşturma veya inceleme başlatabilir. Bu açıdan, Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu'nun, toplumdaki güvenilirliğinin ve saygınlığının artırılması için İsveç'tekine benzer bir yapıya büründürülmesi kaçınılmazdır. 2014-2015 döneminde İsveç Ombudsmanları, elde ettikleri bilgi, belge ve haberlerden dolayı 85 dosya hakkında bizzat kendileri doğrudan soruşturma başlatmışlardır. Bu dosyalardan 56'sı hakkında yani yarıdan fazla dosya hakkında tavsiye kararı ve eleştiri kararında bulunmuşlardır. Oysa, ülkemizde bu yol kapalı olduğundan Kamu Denetçileri, bu konuda kendisi inceleme ve araştırma yapamamaktadır. Denetçiler, sadece kendilerine gelen şikayet dosyalarını incelemekle sınırlı kalmaktadır.

Her ülkenin sosyal ve politik yapısına, hukuk sistemine, kültürel ve demografik özelliklerine özgü ombudsman kurumunun çeşitli modifikasyon ve değişikliklere göre düzenlenmesi ve tek tip bir ombudsman sistemi kopya edilmeyerek ülke şartlarına göre tasarlanması gerekse (TÜSİAD, 1997: 21) de, ombudsman kurumunun temel özelliği olan "bağımsızlık" veya "özerklik"; hiçbir ülkede değişmeyecek türden bir ilkedir. Ombudsmana idare karşısında üstünlük tanıma, aslında idarenin haksız işlem ve eylemlerini sona erdirmek amacıyla düşünülmektedir. Ombudsmana ülke gerçeklerini ileri sürerek, ne kadar çok kısıtlama getirilirse, ombudsmandan beklenen yarar da o denli azabilecektir.

Ülkemizde İsveç örneğinden farklı olarak, Kamu Denetçisine getirilen bir başka kısıtlama da Kamu Denetçisinin adli ve askeri alanda araştırma veya inceleme yapamamasından kaynaklanmaktadır. Halbuki, 2013-2014 döneminde İsveç Ombudsmanına en çok başvuruların olduğu alanların başında, adli meseleler gelmiştir. Türkiye'de de bu alanların Kamu Denetçiliğinin inceleme alanı içine dahil edilmesi, birçok sorunun çözümünü kolaylaştıracağı gibi, kuşkusuz ülkemiz demokrasisine de katkı sağlayabilecektir. Hatta sadece adli alanın değil, askeri alanın da Kamu Denetçisinin inceleme alanına alınması, özellikle ülkemiz açısından idari reformların daha etkili ve kapsayıcı olmasına yol açacaktır.

Her iki kurumun, 1 yıllık sürede aldığı şikayet konuları incelendiğinde, İsveç'te ombudsmanlara en çok sırasıyla "polis yetkilileri", "sosyal yardım", "hapishane yönetimi", "hukuk mahkemeleri", "sosyal güvenlik" ve "ifade özgürlüğü ve açıklık" konularında şikayetler olur iken;

Türkiye’de ise, Kamu Denetçilerine en çok şikayetler, sırasıyla “kamu personel rejimi”, “eğitim, öğretim, gençlik ve spor”, “çalışma ve sosyal güvenlik”, “ekonomi, maliye ve vergi” konularında gerçekleşmiştir. Şikayetler, İsveç’te daha çok polis ve adli meseleler üzerine yoğunlaşırken; Türkiye’de ise, kamu personel rejimi ile eğitim, öğretim, gençlik meselelerinde daha çok toplanmıştır. Kamu Denetçiliği Kurumuna en çok şikayet konusunun “kamu personel rejimi”ne yönelik olması, Türkiye’de özellikle kamu personel yönetiminde acil bir reformun hayata geçirilmesini ve bunun öncelikle uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Gerek İsveç Parlamento Ombudsmanlığı gerekse Kamu Denetçiliği Kurumu, kendilerine şikayet edilen idareler bakımından incelendiğinde ise, İsveç Ombudsmanına en çok mahkemelere ve emniyet kuruluşlarına ilişkin şikayetlerin geldiği anlaşılmış ve bu şikayetleri sosyal yardım ve sosyal güvenlik kuruluşlarıyla ilgili olanlar izlemiştir. Oysa, Türkiye’de Kamu Denetçisine yapılan şikayetlerde, birinci sırada belediyeler ve yerel yönetimler, ikinci sırada Milli Eğitim Bakanlığı, üçüncü sırada ise özel şirket, kişi ve kuruluşlar yer almıştır. Şikayette bulunulan diğer idareler sırasıyla, Sosyal Güvenlik Kurumları, üniversite ve fakülteler, Maliye Bakanlığı, Banka ve Sigorta Şirketleri, Emniyet Genel Müdürlüğü, Adalet Bakanlığı, hastaneler ve Sağlık Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı olmuştur. Ancak her iki ülkenin en çok şikayet edilen idarelerinin başında Sosyal Güvenlik Kuruluşlarının yer aldığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

Her iki kurum, 1 yıllık sürede verdiği kararlar açısından incelendiğinde, İsveç’te ombudsmanlar 7,228 dosyadan 4,615’ine “Takipsizlik”, 2,051’ni “Tavsiyede Bulunmama”, 551’ne “Tavsiye”, 46’sına ise başka bir idareye “Havale Etme” yönünde karar almışlardır. Oysa Türkiye’de aynı süre içinde Kamu Denetçileri; 6,348 dosyayı incelemiş ve sırasıyla “Gönderme” (2,323), “İncelenemezlik” (2,147), “Karar Verilmesine Yer Olmadığı” (806), “Birleştirme Kararı” (643), “Ret Kararı” (150), “Tavsiye Kararı” (93) ve “Kısmen Tavsiye Kısmen Ret” (26) şeklinde karar vermişlerdir. Kamu Denetçilerinin bir yıllık sürede İsveç Ombudsmanlarına göre daha az sayıda dosyaya baktıkları anlaşılmaktadır.

Verilen kararlar içinde ombudsman kurumlarının belki de önemli varlık nedenini oluşturan kararların, “Tavsiye Kararları” olduğu söylenebilir. Bu kararlar açısından her iki kurumun verdiği “Tavsiye Kararları” incelendiğinde, İsveç Ombudsmanından toplam şikayet başvuruları içinde %7,06 oranında (511 adet) tavsiye kararı çıkarırken; Türkiye’de Kamu Denetçileri, sadece %1.47 oranı (93 adet) ile sınırlı sayıda tavsiye kararı almışlardır. Hatta İsveç Ombudsmanı aynı dönemde en çok “ifade özgürlüğü ve açıklık” alanında tavsiye kararı vermiştir. Gerçi, Türkiye’de şikayet başvuru konusu, şekli, amacı, türü, nedeni gibi çeşitli değişkenler kuşkusuz tavsiye kararının verilip verilmemesi üzerinde belirleyici olsa da, Kamu Denetçisinin 1 yıllık sürede tavsiye kararını İsveç Ombudsmanına göre daha az sayıda verdiği görülmektedir. Buna rağmen, Türkiye’deki Kamu Denetçiliği Kurumu’nun yeni olduğu ve zaman içinde hızla büyüyeceği ve halkın güvenini daha çok kazanabileceği düşünüldüğünde, bütün bu olumsuzlukların en kısa sürede giderilmesi, ülkemizdeki ombudsmanlık sisteminin başarısı için önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

Ambroz, M., “The Mediating Role of the Ombudsman in the Protection of Human Rights”, *International Journal of Social Welfare*, Published by Blackwell Publishing: Oxford, UK, 2005, (14), 145-153.

Ataman, T., “Ombudsman ve Temiz Toplum”, *Yeni Türkiye*, Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı II, 1997, 3 (14), 779-789.

Avşar, B. Z., Ombudsman (Kamu Hakemi) Türkiye İçin Bir Model Önerisi, HAK-İŞ Eğitim Yayınları: Ankara, 1999.

Baylan, Ö., Vatandaşın Devlet Yönetimi Hakkındaki Şikayetleri ve Türkiye İçin İsveç Ombudsman Formülü, İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığı Yayınları No:12: Ankara, 1978.

Fendoğlu, H., T., Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık), Yetkin Yayınları: Ankara, 2011.

Hertogh, M., “Coercion, Cooperation and Control: Understanding the Policy Impact of Administrative Courts and the Ombudsman in the Netherlands”, *Law & Policy*, Published by Blackwell Publishing: Oxford, UK, 2001, Volume 23, Issue 1, 47-67.

Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), 2014 Yıllık Rapor, KDK Yayını: Ankara, 2014a.

Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), 2014 Yılı Faaliyet Raporu, KDK Yayını: Ankara, 2014b.

Kirchheiner, H. H., “The Ideological Foundation of the Ombudsman Institution”, *International Handbook of the Ombudsman*, (ed. Gerald E. Caiden), Greenwood Press: London, 1983, 23-26.

Mitchell, J., D. Doane, “An Ombudsman for Humanitarian Assistance ?”, *Disasters*, Published by Blackwell Publishing: Oxford, UK, 1999, 23(2): 115-124.

Özden, K., E., Gündoğan, “Ombudsmanlık Sistemi: Tanımı, Tarihi Gelişimi, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye’deki Uygulanabilirlik Tartışmaları”, *Türkiye Günlüğü*, 2000, Sayı: 62, 48-54.

Özden, K., Ombudsman Yeni Bir Yönetim Anlayışı İçin Bir Model, Tasam Yayınları: İstanbul, 2005.

Pickl, V., “Ombudsman ve Yönetimde Reform”, çev. Turgay Ergun, *Amme İdaresi Dergisi*, TODAİE: Ankara, 37-46.

Satyanand, H. J., “Human Rights in the Commonwealth: The Ombudsman Role”, *Commonwealth Law Bulletin*, Routledge: London, 2002, 28:1, 547-552.

Seneviratne, M., “Ombudsman’s Decisions”, *Journal of Social Welfare and Family Law*, Routledge: London, 1998, 20(1): 91-97.

Sobacı, M., Z. ve M. Nargeleşkenler, "Avrupa'da Ulusal Düzeydeki Ombudsman Kurumlarının Formel Bağımsızlık Seviyelerinin Değerlendirilmesi: Karşılaştırmalı Perspektif", *Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar*, (ed. Bekir Parlak), Turhan Kitabevi: Ankara, 2008.

Soysal, M., 100 Soruda Anayasanın Anlamı, (Altıncı Baskı), Gerçek Yayınevi: İstanbul, 1986.

Temizel, Z., Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bağımsız Bir Denetim Organı Ombudsman, IULA Yerel Yönetim Dünyası: İstanbul, 1997.

The Parliamentary Ombudsmen, 2015a,

(<https://www.riksdagen.se/en/How-the-Riksdag-works/What-does-the-Riksdag-do/Parliamentary-control/The-Parliamentary-Ombudsmen/>), (15.06.2015).

The Parliamentary Ombudsmen, 2015b,

(<http://www.jo.se/en/About-JO/History/>), (15.06.2015).

The Parliamentary Ombudsmen, 2015c,

(<http://www.jo.se/en/About-JO/Annual-reports/The-ombudsmens-overview/Lars-Lindstrom--statements/>), (15.06.2015).

The Parliamentary Ombudsmen, 2015d,

(<http://www.jo.se/en/About-JO/Annual-reports/The-ombudsmens-overview/Elisabet-Fura---statements/>), (15.06.2015).

The Parliamentary Ombudsmen, 2015e,

(<http://www.jo.se/en/About-JO/Annual-reports/The-ombudsmens-overview/Lilian-Wilkund---summary-last-year/>), (15.06.2015).

The Parliamentary Ombudsmen, 2015f,

(<http://www.jo.se/en/About-JO/Annual-reports/The-ombudsmens-overview/Cecilia-Renfors---summary-last-year/>), (15.06.2015).

The Parliamentary Ombudsmen Report for the Period 1 July 2013 to 30 June 2014, Summary in English.

Tortop, N., "Ombudsman Sistemi ve Çeşitli Ülkelerde Uygulanması", *Amme İdaresi Dergisi*, TODAİE: Ankara, 1998, 31 (1): 3-11.

Treuor, B., vd., *The Ombudsman Enterprise and Administrative Justice*, Ashgate Publishing Limited, England 2011.

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), *Ombudsman (Kamu Hakemi) Kurumu İncelemesi: Devlette Bir Toplam Kalite Mekanizması Örneği* (Hazırlayanlar: Oğuz Babüroğlu,

S. Mustafa ÖNEN

Nevra Hatibođlu), Yayın No: TŪSİAD-T/97-206, 1997.

Yılmaz, R., vd., “Etkin Bir Denetim Aracı Olarak Ombudsmanlık ve Türkiye’de Uygulanabilirliđi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2003, C:4, S:1.

TÜKETİCİ BİLİNCİ VE AĞIZDAN KULAĞA İLETİŞİM EĞİLİMİ İLİŞKİSİNİ BELİRLEMeye YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Yunus Bahadır GÜLER

Kırıkkale Üniversitesi, Keskin Meslek Yüksekokulu
Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü
ybguler@hotmail.com

ÖZET

Rekabetin giderek arttığı ve farklı pazarlama yaklaşımlarının öneminin giderek arttığı günümüz ekonomik anlayış içerisinde yaratıcı ve farklı pazarlama çabalarından bir tanesi de ağızdan kulağa iletişimidir. Firmaların planlı olarak gerçekleştirdikleri bu pazarlama stratejisinin, tüketicilerin bilinç düzeyine göre nasıl değiştiği gerçekleştirilen bu araştırmanın temel konusudur. Araştırma Kırıkkale ilinde ki tüketiciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada birincil elden veri toplama yöntemlerinden yüz yüze anket uygulaması yapılmış veriler bilgisayar destekli istatistik programında parametrik ve parametrik olmayan testlerle analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, ağızdan kulağa iletişimin olumlu ve olumsuz olmak üzere iki, tüketici bilincinin ise 4 ayrı alt faktör grubunda oluşmuştur. Bunlar ürün ve alışveriş kontrol eğilimi, marka ve kaliteli ürüne yönelim, fiyat hassasiyeti ve tasarruf eğilimidir. Araştırma sonuçlarına göre, tüketici bilincinin alt faktör grubu olan ürün ve alışveriş kontrol eğilimi olanlarla, olumsuz ağızdan kulağa iletişim eğilimi arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki söz konusudur. Tüketici bilinci alt faktör grubu olan marka ve kaliteli ürüne yönelim ile olumlu ağızdan kulağa iletişim eğilimi pozitif ve düşük düzeyde ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Marka ve kaliteye yönelim eğilimi arttıkça olumlu WOM eğilimi de artmaktadır. Tasarruf eğilimi arttıkça olumsuz WOM da düşük düzeyde de olsa artmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ağızdan Kulağa İletişim, Tüketici Bilinci, Pazarlama Stratejisi

AN INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSUMER CONSCIOUSNESS AND THE INCLINATION OF THE WORD OF MOUTH COMMUNICATION

ABSTRACT

One of the creative and different marketing struggles is the word of mouth communication in today's economic viewpoint in which competition and different marketing approaches increase as time goes by. The main subject of this study is how this strategy changes with respect to customer consciousness level. Research is made on consumers in Kirikkale. Face to face survey, which is an initial data gathering technique, is conducted and this data is analyzed with parametric and nonparametric tests. According to research results, the word of mouth consist of two, consumer consciousness consistingof 4 different factor groups. These are: tendency of purchase and product control, propensity to brand and quality product, price sensitivity and propensity to save. According to the survey, there is positive and low relationship between sub factors of consumer consciousness which are product and purchase control tendency and word of mouth. Positive and low relationship is also pointed out between tendency toward brand and quality products and positive word of mouth. As brand and quality tendency increases, positive word of mouth tendency increases, too. As saving tendency increases, negative word of mouth increases with a low level.

Key Words: Word of Mouth, Consumer Consciousness, Marketing Strategy

GİRİŞ

Ağızdan kulağa iletişim, kulaktan kulağa pazarlama veya ağızdan ağıza pazarlama olarak çevrilen WOM pazarlama stratejisi, tüketicilerin diğer insanlarla firma ya da ürün hakkındaki bilgileri yazılı ya da sözlü olarak paylaştığı ve yaydığı bir pazarlama stratejisi şeklindedir (Gülmez, 2011: 29). Özellikle bilinç düzeyi yüksek olan tüketicilerin bu pazarlama yaklaşımını kullanımının daha yoğun olduğu düşünülmektedir. Ancak buna ilişkin çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır. Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada tüketicilerin bilinç düzeyi ve ağızdan ağıza pazarlama algı ve eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tüketicilerin satın alma kararları çok fazla değişkenden etkilenen ve çok hızlı değişebilen bir davranış şeklidir. Özellikle satın alınan ürünün göreceli değeri yükseldikçe tüketicinin artan riski daha fazla bilgi edinimini gerekli kılmaktadır. İnternet ortamının satın alma davranışlarında kullanım sıklığının artması, bu mecrada tüketicilerin iletişim kurma eğilimini de artırmıştır. Buna ek olarak insanlar yakın çevreleri ile farklı mecralarda da bilgi alışverişini hızlandırmıştır.

Günümüzde tanıtım çabaları özellikle artan ürün kalitesi ve standartlaşmaya bağlı olarak gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Firma ve markaların farklılık yaratabilecekleri faaliyet genellikle tanıtım olmaktadır. Ancak tanıtım faaliyetleri de artık boyut değiştirmek zorunda kalmıştır. Çok fazla iletme maruz kalan tüketicilerin bu çabalara yönelik tutumları da özellikle farklılık ve güvene dayalı olanlara yönelme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu kapsamda ağızdan kulağa iletişim olarak adlandırılan pazarlama stratejisi özellikle objektiflik açısından diğer tanıtım ve pazarlama faaliyetlerine göre daha fazla kabul görebilmektedir. Bunun farkında olan firmalar tanıtım çabalarında ağızdan kulağa iletişimi planlı yada plansız olarak uygulamaya çalışmaktadır. Ağızdan kulağa iletişim ya da ağızdan ağıza pazarlama çalışmalarında özellikle tüketici bilincinin artışı bu çabaların artışının önemli nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışma tüketici bilinci ile ağızdan kulağa iletişim davranışı arasındaki ilişkileri aydınlatmayı amaçlamaktadır. Literatürdeki ağızdan kulağa iletişimin kişisel, sosyal, psikolojik ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişimini inceleyen birçok araştırma bulunmakla birlikte, tüketici bilinci ile bu davranış arasındaki ilişkiler incelenmemiştir.

1. Tüketici bilinci

Tüketimle ilgili konularda (haklar, garanti şartları, gıda güvenliği, sağlıklı beslenme vb.) tüketicilerin genellikle yanlış veya eksik bilgi sahibi olduğu görülmektedir (Bal, Göktolga ve Karkacier, 2011: 9-18), (Topuzoğlu vd.,2007: 254), (Üner vd., 2007: 16). Tüketicilerin çoğunlukla çok sayıda ürün içerisinde ihtiyaçlarını en iyi karşılayacak ürünleri tespit etmesi, fayda maliyet analizi yapması, yanıltıcı işletme uygulamalarına aldanmaması için bilinçli olması gerekmektedir. Tüketici bilinci piyasaların rekabetçiliğinin sağlanmasında da önemlidir (Akan ve Kaynak, 2008: 2-5). Bilinçli tüketicilerin varlığı ve yetiştirilmesi ülkenin ekonomik ve toplumsal gelişmesine katkı sağlayacaktır (Akyüz, 2009: 3), (Üner vd., 2007: 16).

Genellikle işletmelerin karşısında bilgisiz ve zayıf taraf olarak tüketicilerin korunması doğrultusunda oluşturulan yasal düzenlemeler tek başına yeterli olmamaktadır. Tüketicinin haklarını bilmesi ve araması, daha doğru tüketim davranışlarının temini ve toplumsal refahın artırılması için bir

gerekliliktir.(Kor, 2007: 161-162) Bunun sağlanmasında bireylerin yetişme sürecinde aile, devlet ve eğitim kurumlarına büyük görevler düşmektedir (Ersoy, Nazik, 2006), (Usta, 2001:103). Ayrıca eğitim düzeyi de tüketici bilincinde önemli bir faktördür (Kaptan, 2007: 7), (Yılmaz, 2008: 4).

Tüketici bilinci; piyasadaki hileli uygulamalara karşı korunma, kaliteli bir malın uygun fiyata alma, kalite ve fiyat olarak karşılaştırma yapma, son kullanma tarihlerini kontrol etme gibi bileşenlerden oluşmaktadır (Altıok ve Babaoğlu, 2010: 10). Tüketici bilincinin “tüketici sorumluluğu”, “kalite” ve “bütçe-fiyat bilinci” olmak üzere başlık altında ifade edilmesi mümkündür. Tüketici sorumluluğu bilinci ihtiyacı kadar veya dengeli alışveriş yapma, son kullanma tarihine bakma, kalite bilinci; ürünleri satın alırken kalite ve markalı ürünleri tercih etme, bütçe/fiyat bilinci; sahip olunan bütçeye göre alışveriş yapılmasını da ifade etmektedir(Sağlam, 2010)

Tüketici bilincinin tüketici davranışlarına olan etkisini inceleyen araştırmalara bakıldığında, bilincin tüketim sonrası davranışları etkilediği görülmektedir. Wang ve Liu (2007)'nin çalışması fiyat ve fiyat bilincinin algılanan hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkinin derecesini olumsuz etkilediğini göstermektedir. Yani kalitenin artırılmasının fiyat bilinci olan müşteriler ile fiyat bilinci olmayan müşterilerde aynı derecede etki yaratmayacağı anlaşılmaktadır (Wang ve Liu, 2007). Dutta ve Biswas (2005)'in araştırması değer bilinci yüksek olan tüketicilerin en düşük fiyat garantisi uygulaması altında satın alım sonrası daha düşük fiyat araştırması yaptıklarını göstermektedir. Aynı çalışma para iadesi uygulamalarının satın alım sonrası fiyat araştırmalarıyla arasındaki ilişkilere dikkat çekmektedir (Dutta ve Biswas, 2005: 283). Kara ve diğerleri (2009) müşteri bilincinin market markalı ürünler hakkındaki olumlu algılamalarını, daha çok bilgiye sahip olmalarını ve sonuçta bu markaları satın almalarını etkilediğine dikkat çekmektedir (Kara vd., 2009). Kukar-Kinney ve diğerleri (2007) firmaların yüksek para iade uygulamalarının; fiyat bilincine sahip olmayan müşterilerin düşük fiyatın göstergesi olarak, fiyat bilincine sahip olanların ise yüksek fiyatın göstergesi olarak algıladıklarını ileri sürmektedir (Kukar vd.,2007: 211).

Tüketici bilincinin tüketicilere ve genel ekonomiye yararlarının, tüketici davranışlarına çok yönlü etkilerinin olmasına rağmen, tüketici bilincine sahip olmanın tüketiciler ve işletmeler için önemli bir tüketici davranışı olan ağızdan kulağa iletişim davranışına olan etkisi literatürde araştırılmamıştır. Özellikle ürün, fiyat gibi pazarlama fonksiyonları açısından incelenen tüketici bilincinin pazarlama iletişimi konusundaki tüketici davranışlarına etkisi belirlenmesi gereken önemli konulardan bir tanesidir. Bilinç düzeyi yüksek yada düşük olduğu durumlarda pazarlama iletişimine ilişkin mesaj, mecra, araç ve yöntemlere ilişkin davranış farklılıkları, pazarlama faaliyeti gerçekleştiren firmalar içinde önemli veriler sağlayabilecektir. Bu çalışma ile iletişime yönelik pazarlama stratejilerinden ağızdan kulağa iletişim süreci tüketici bilinci açısından incelenmiştir. Diğer iletişime dayanan pazarlama strateji ve yöntemleri de farklı çalışmalarda incelenebilecektir.

2.Ağızdan kulağa iletişim

Bilginin edinilmesi, faydalanılması ve transferi tüketim davranışlarının en önemlilerindedir. Araştırmacılar müşterilerin reklamlar, satın alım noktaları, ürün paketlemeleri ve diğer insanlardan almış oldukları bilgileri nasıl kullandıklarını ve neden diğer insanlara aktardığını incelemektedir.

Hirschman ve Wallendorf (1982) müşterilerin maruz kaldığı pazarlama kaynakları, kitle iletişim araçları kullanımı, mağazadan alışveriş sıklığı, evden satın alma yöntemlerini kullanma, yukarı yönlü sosyal esneklik, sosyal görünümünü artırma isteği, içsel bir karşılık bekleme düşüncesi, algısal benzerlik oluşturma isteği, başkalarının da kendisinin gibi düşünmesini sağlama isteği vb. durumların diğer müşterilere bilgi aktarma davranışı ile ilişkili olabileceğini ifade etmektedir (Hirschman ve Wallendorf, 1982: 25-31). Ağızdan kulağa iletişim yiyecek, spor eşyaları, müzik konserleri gibi birçok farklı ürün grubunun tüketilmesi sırasında meydana gelebilmektedir. Bone (1992) tüketimde anında ağızdan kulağa iletişimi tetikleyen hususlar olarak sosyal bağın gücü, karar alıcı bir bireysel yapı, müşteri memnuniyeti ve algılanan özgünlük gibi faktörleri göstermektedir (Bone, 1992: 579). Sundaram, Mitra ve Webster (1998) tüketicilerin başkalarını düşünme (özgecilik), ürün ilgilenimi ve kendini iyi hissetme gibi nedenlerle olumlu, özgecilik, endişe azaltma, intikam alma ve öneri arama gibi nedenlerle olumsuz ağızdan kulağa iletişim davranışlarında bulunduğunu sonucuna ulaşımlardır (Sundaram, Mitra ve Webster, 1998: 527-531). Marquis ve Filiatrault (2002) tüketicilerin bireysel bilinci (özel öz bilinç; kendisini düşünme, açık öz bilinç; başkaları tarafından görünürlüğü düşünme, sosyal endişe; utangaçlık) ile ağızdan kulağa iletişim arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Ağızdan kulağa iletişim özel konularda sorun yaşandığında müşterilerin memnuniyetsizliklerini gidermede tercih edilen bir yöntem olarak ifade edilmektedir (Marquis ve Filiatrault, 2002: 267).

Alexandrov, Lily ve Babakus (2013) bireylerin ağızdan kulağa iletişim davranışında bulunmalarına sebep olan kişisel ve sosyal faydalara dikkat çekmektedir. Çalışmada kendini iyi hissetme ve kendini doğrulama gibi bireysel ihtiyaçların karşılanması bu davranışın birincil etkileyicisi olarak gösterilmektedir. Bunun yanında diğer insanlarla sosyal karşılaştırma, sosyal bağlılık ve diğer insanlara yardım etmek gibi sosyal ihtiyaçları karşılamak için de bu tür davranışlarda insanlar bulunmaktadır (Alexandrov, Lily ve Babakus, 2013: 1-16).

Ağızdan kulağa iletişimin müşterinin algıladığı adalet ile olumlu ilişki içerisinde olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ok, Back ve Shanklin (2005) satın alım sonrası telafi sürecinde kaynaklı algılanan adaletin müşterinin ağızdan kulağa iletişim ve diğer davranışsal eğilimlerle (tekrar alımlar, genel memnuniyet vb.) ilgili olduğunu göstermektedir (Ok, Back ve Shanklin, 2005: 3).

Mitsis ve Foley (2012) yüksek belirsizlikten kaçınma, kolektivizm ve güç mesafesinin üniversite öğrencilerinin ağızdan kulağa iletişimini etkileyen bireysel faktörler olarak test etmektedir (Mitsis ve Foley, 2012: 1-12).

İnsanlar kendi olumlu durumlarını belirterek iyi hissetme motivasyonu ile genellikle olumlu ağızdan kulağa iletişim davranışlarında bulunmakta, ancak başkalarının yaşadığı olumsuz deneyimleri daha çok çevredekilere iletme eğiliminde olmaktadır (Angelis vd.,2012: 551). Hatta müşteriler imajlarının tehlikede olduğu veya fayda sağlayacaklarını düşündüklerinde kendileri ile alakalı doğru olmayan bilgileri diğer müşterilerle paylaşabilmektedir (White vd., 2006: 237).

Müşterinin yaşadığı duyguların türü, çeşidi ve düzeyinin (mutluluk, ümitli, kızgınlık, hayal kırıklığı, aşağılanmışlık, suçluluk, depresif gibi olumlu veya olumsuz), müşteri memnuniyetini ve

ağızdan kulağa iletişimi etkileyen diğer bir faktör olduğu ilgili çalışmada gösterilmiştir (J.White, 2010: 381-387).

Son zamanlarda tüketicilerin daha fazla internet ortamında vakit geçirmesine bağlı olarak bu iletişim mecralarındaki ağızdan kulağa iletişimlerini etkileyen faktörler de literatürde incelenmektedir. Mikalef ve diğerleri (2013) online ağızdan kulağa iletişimin, online ürün araştırmaları/incelemelemleri (online browsing) ile ilişkili olduğunu söylemektedir. Ayrıca hedonik (fikir, macera) ve faydacı (istenildiği yer, zaman ve şekilde ürünlere ulaşabilme şeklindeki uygunluk, farklı, çok sayıda ve çeşitte ürünlerin bulunması şeklindeki ürün seçimi) motivasyonların online ürün araştırmalarını etkilediği de ortaya çıkarılmıştır (Mikalef vd.,2013: 17-34). Cheung ve Lee (2012) elektronik ağızdan kulağa iletişimi etkileyen faktörler olarak ün, ait olma hissi ve diğer insanlara yardım etme isteğini göstererek konuyu sosyal psikolojik bir bakış açısıyla ele almaktadır. Diğer bir ifade ile insanlar bireysel, kolektivist, fedakarlık ve ahlaki nedenlerle ağızdan kulağa iletişim davranışlarında da bulunabilmektedir (Cheung ve Lee, 2012: 218-225).

Ağızdan kulağa iletişim durumsal, kişisel, psikolojik, çevresel birçok faktörden etkilenebilmektedir. Tüketiciler kimi zaman cezalandırmak, kimi zaman ödüllendirmek kimi zamanda sosyal-psikolojik nedenlerden dolayı bu pazarlama yöntemini kullanmaktadır. Bu konuda başta internet olmak üzere farklı birçok mecra araç olarak tüketiciler tarafından değerlendirilmektedir. Tüketicilerin bilinç düzeyi ve bu pazarlama yöntemini kullanımına ilişkin karşılaştırma, pazarlama faaliyetlerini modern anlamda yönetmeye çalışan firma yada kişilere de veri sağlayabilecektir. Belirli özellikleri ile gerilla bir yöntem olarak da tanımlanabilecek olan ağızdan kulağa iletişim yöntemi, firmaların daha başarılı olmasını sağladığı durumlarda, eğer bu yöntem bilinç düzeyi yüksek kişilerde etkili oluyorsa firmaların kendi hedef kitlelerinin bilinç düzeyini artırma faaliyetlerinin de önünü açabilecektir. Bu şekilde firmaların daha ucuz maliyetli ve etkin pazarlama yöntemleriyle verimliliklerini artırmalarının önü açılabilir. Bu araştırma ile bilinç düzeyi ve ağızdan kulağa iletişim pazarlama stratejisi karşılaştırılarak, firmaların pazarlama çabalarının verimliliğinin de önü açılabilir.

3. Tüketici Bilinci ve Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi İlişkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması

3.1.Araştırmanın Amacı

Gerçekleştirilmiş olan bu çalışmanın amacı, tüketici bilinci ve ağızdan kulağa iletişim alt boyutlarını ortaya çıkararak, tüketicilerin bilinç düzeyi ve ağızdan kulağa iletişim pazarlama algı ve eğilimlerinin tespit edilmesi, bunların karşılaştırılmasıdır.

3.2.Araştırmanın Önemi

Teknolojik gelişim ve standartlaşma günümüzde pazarlama boyutunda rekabeti artırmış, planlı ve stratejik tanıtım faaliyetleri daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek olan WOM gibi pazarlama stratejileri önemini giderek artırmıştır. Literatürdeki ağızdan kulağa iletişimin kişisel, sosyal, psikolojik ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişimini inceleyen birçok araştırma bulunmakla birlikte, tüketici bilinci ile bu davranış arasındaki ilişkiler

incelenmemiştir. Bu araştırma kapsamında ağızdan kulağa iletişim ve tüketici bilinci karşılaştırılarak, bu pazarlama stratejilerini uygulayanlar için veri sunulmaya çalışılmıştır.

3.3.Araştırmanın Yöntemi

Araştırma kantitatif ve tanımsal olarak gerçekleştirilmiş ve tüketicileri bilinç düzeyi ile birlikte ağızdan kulağa iletişim eğilimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Birincil elden veri toplama yöntemlerinden olan yüz yüze anket uygulaması ile veriler toplanmaya çalışılmış ve veriler bilgisayar destekli istatistik programında parametrik ve parametrik olmayan testlere tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında ölçeklere ilişkin faktör analizleri gerçekleştirilerek hem tüketici bilinci hem de ağızdan kulağa iletişim eğilimi alt değişkenleri ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra bunlar arasında ki ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında kullanılan tüketici bilincinin ölçülmesine yönelik ölçek Sağlam'ın 2010 yılında kullandığı "Bilinçli Tüketici Düzeyi Ölçeği Çalışması"ndan uyarlanmıştır(Sağlam, 2010: 1190-2000). Ağızdan kulağa iletişim ölçeği ise Marangoz (2007) den uyarlanan ölçektir (Marangoz, 2007:395-412).

3.4.Araştırma Bulguları

3.4.1.Demografik Değişkenler

Tablo 1: Demografik Değişkenler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	130	25
	Kadın	390	75
	Toplam	520	100
Yaş	18-35	110	19,9
	36-53	398	71,8
	54+	46	8,3
	Toplam	554	100
Gelir Düzeyi	0-1500	276	50,4
	1501-3000	176	32,1
	3001 +	96	17,5
	Toplam	548	100

Araştırmaya katılanların demografik değişkenlerine ilişkin tablo yukarıda gösterilmiştir. Cinsiyet, yaş ve gelir düzeyine ilişkin veriler n sayıları ve % lerle yukarıda gösterilmiştir.

3.4.2.Ölçeklere İlişkin Faktör Analizi

Tablo 2. Ağızdan Kulağa İletişim Ölçeği Faktör Analizi

Değişkenler	Faktör Yükleri	Öz değer	Açıklanan Varyans %	Toplam Varyans%
Faktör 1: Olumlu Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi		2,839	35,486	35,486
İşletme hakkında diğer insanların da olumlu bilgi sahibi olmasını sağlarım	,874			
İşlemeyi yakınlarıma satın alması için tavsiye ederim	,775			
Satın aldığım ürünler hakkında çevremdekilere olumlu yönde konuşmalar yaparım	,759			
Sosyal ortamlarda ürünler hakkında olumlu olarak konuşurum	,677			
Faktör 2: Olumsuz Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi		1,683	21,039	56,526
Memnun kalmadığım işletmeler hakkında diğer insanların bilgilenmesini sağlarım	,852			
Memnun kalmadığım işletmelerden, yakınlarımla satın almaması için bilgilendiririm	,813			
Ürünler hakkında memnun kalmadığım hususları konuşurum	,702			
Sosyal ortamlarda ürünler hakkında olumsuz olarak konuşurum	,532			
Tüm Alfa				,726
KMO=,				,735
Sig				,000

Araştırmada ağızdan kulağa iletişim ölçeğine yönelik varimax rotationlı faktör analizi uygulanmıştır. P değeri (,000) ve KMO(,735) değerine göre ölçek faktör analizine uygun bulunmuştur.

Alfa değeri de ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, ağızdan kulağa iletişim iki alt boyutta ortaya çıkmıştır. Bunlar olumlu ve olumlu ağızdan kulağa iletişim eğilimidir. Aslında bu tek boyut olarak kabul edilebilir. Ölçekte olumlu ve olumsuz sorular doğal olarak faktör analizinde ayrılmıştır. Bu ölçeğe göre ağızdan kulağa iletişim eğiliminin %56'sı açıklanabilmektedir.

Tablo 3. Tüketici Bilinci Ölçeği Faktör Analizi

Değişkenler	Faktör Yükleri	Öz değer	Açıklanan Varyans %	Toplam Varyans%
Faktör 1: Ürün ve alışveriş kontrol eğilimi		5,206	28,924	28,924
Aldığım ürün bozuk çıktığında iade ederim	,738			
Alışveriş yaptıktan sonra fişini isterim	,728			
Alacağım ürünlerin son kullanma tarihini kontrol ederim	,681			
Aldığım ürünün garanti belgesini saklarım	,587			
Bir şey alacağım zaman bütçeme göre harekete ederim	,528			
Alışverişten önce ihtiyaç listesi hazırlarım	,448			
Faktör 2: Marka ve kaliteli ürüne yönelimi		2,185	12,141	41,065
Alacağım ürünün markalı olmasına dikkat ederim.	,803			
Tanınmış markalı ürünler kalitelidir	,738			
Alacağım ürünün önce kalitesine bakarım	,719			
Ürünün kalitelisini alırım	,672			
Genellikler satış odaklı reklamları takip ederim.	,585			
Faktör 3:Fiyat Hassasiyeti		1,457	8,097	49,162
Alışveriş yaparken en iyi fiyatı bulmak için birçok farklı mağazayı gezerim.	,790			
Daha düşük fiyattan yararlanmak için planladığımdan vazgeçebilirim	,724			
Fiyattaki değişimlere karşı duyarlıyım	,713			
Bir ürünü satın almadan önce fiyatları dikkatlice karşılaştırırım	,649			
Faktör 4: Tasarruf eğilimi		1,153	6,406	55,568
Cebimdeki parayı harcamak çok hoşuma gitmez.	,823			
Kazandığım paranın, ihtiyaçlarımdan fazla olan kısmını biriktiririm	,569			
İhtiyacım olmayan ürünleri satın almam	,522			
Tüm Alfa				,840
KMO=,				,874
Sig				,000

Araştırmada tüketici bilincini ölçmeye yönelik ölçeğe yönelik varimax rotationlı faktör analizi uygulanmıştır. P değeri (,000) ve KMO(,874) değerine göre ölçek faktör analizine uygun bulunmuştur. Alfa değeri de ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre tüketici bilinci 4 ayrı alt faktör grubunda oluşmuştur. Bunlar ürün ve alışveriş kontrol eğilimi, marka ve kaliteli ürüne

yönelim, fiyat hassasiyeti ve tasarruf eğilimidir. Bu 4 faktör grubu toplam varyansın %55 ini açıklamaktadır.

3.4.3.İlişki Analizleri

Tablo 4. Ağızdan Kulağa İletişim ve Tüketici Bilinci Karşılaştırması Korelasyon Analizi

		Ağızdan Kulağa İletişim Olumlu WOMM Eğilimi	Ağızdan Kulağa İletişim Olumsuz WOMM Eğilimi
<u>Tüketici bilinci</u> Ürün ve alışverişini kontrol eğilimi	P.C		,288(**)
	p		,000
	N		470
<u>Tüketici bilinci</u> Marka ve kaliteli ürüne yönelim	P.C	,200(**)	
	p	,000	
	N	470	
<u>Tüketici bilinci</u> Fiyat hassasiyeti	P.C	,203(**)	
	p	,000	
	N	470	
<u>Tüketici bilinci</u> Tasarruf eğilimi	P.C		,180(**)
	p		,000
	N		470

Araştırma sonuçlarına göre, tüketici bilincinin alt faktör grubu olan ürün ve alışveriş kontrol eğilimi olanlarla, olumsuz ağızdan kulağa iletişim eğilimi arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki söz konusudur. Yani ürün ve alışverişlerini kontrol etme eğilimi arttıkça olumsuz ağızdan kulağa iletişim eğilimi de düşük düzeyde artmaktadır. Tüketici bilinci alt faktör grubu olan marka ve kaliteli ürüne yönelim ile olumlu ağızdan kulağa iletişim eğilimi pozitif ve düşük düzeyde ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Marka ve kaliteye yönelim eğilimi arttıkça olumlu WOM eğiliminde artmaktadır. Tüketici eğilimi alt faktör grubu olan tasarruf eğilimi ile ise olumsuz ağızdan kulağa iletişim pozitif ve düşük düzeyde ilişki göstermiştir. Tasarruf eğilimi arttıkça olumsuz WOM da düşük düzeyde de olsa artmaktadır.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi Bağımsız T Testi

Cinsiyet	N	Ortalama	t	df	p
Kadın	390	3,7827	1,313	506	,190
Erkek	130	3,6746			

1.kesinlikle katılmıyorum**5. Kesinlikle katılıyorum**

Araştırma sonuçlarına göre, kadın ve erkekler arasında ağızdan kulağa iletişim sürecinde anlamlı düzeyde farklılık ortaya çıkmamıştır ($p>0,05$). Ancak kadınların ortalama değeri erkeklere göre daha yüksek olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre anlamlı olmasa da kadınlar erkeklere göre daha yüksek bir ağızdan kulağa iletişim eğilimine sahiptirler.

Tablo 6. Gelire Göre Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi Anova Testi

Gelir Grupları	N	Ortalama	F	p
0-1500	276	3,7462	3,078	,047
1501-3000	176	3,9012		
3001 +	96	3,6755		
Toplam	548	3,7838		

Araştırma sonuçlarına göre, gelir gurupları arasında 1501-3000 TL arası gelire sahip olanlar daha yüksek gelir gurubuna göre anlamlı şekilde daha fazla ağızdan kulağa iletişimi kullanmaktadır. En düşük WOM eğilimi yüksek gelir guruplarında ortaya çıkmaktadır. Buna göre yüksek gelir kesimini hedef olarak alan hedeflemesinin içerisinde yüksek gelirli tüketiciler olan firmaların WOM uygulamalarının daha zor olabileceği ön görülebilir.

Tablo 7. Yaş Göre Ağızdan Kulağa İletişim Eğilimi Anova Testi

Yaş Grupları	N	Ortalama	F	p
18-35	110	3,8611	,744	,476
36-53	398	3,7564		
54+	46	3,7619		
Toplam	554	3,7779		

Araştırma sonuçlarına göre, yaş grupları arasında ağızdan kulağa iletişim eğilimi anlamlı şekilde farklılık göstermemiştir ($p>0,05$). Ancak anlamlı olmasa da en yüksek ağızdan kulağa iletişim eğilimi düşük yaş gruplarında ortaya çıkmıştır. Buna göre düşük yaş grupları hedef kitlesi içerisinde olan firmalar için WOM uygulaması daha fazla karşılık bulabilecek bir pazarlama stratejisidir.

SONUÇ

Araştırmada ağızdan kulağa iletişim ölçeğine ilişkin iki alt boyut ortaya çıkmıştır. Bunlar olumlu ve olumlu ağızdan kulağa iletişim eğilimidir. Tüketici bilincini ölçmeye yönelik ölçekte ise 4 ayrı alt faktör grubu oluşmuştur. Bunlar ürün ve alışveriş kontrol eğilimi, marka ve kaliteli ürüne yönelim, fiyat hassasiyeti ve tasarruf eğilimidir. Araştırma sonuçlarına göre, tüketici bilincinin alt faktör grubu olan ürün ve alışveriş kontrol eğilimi olanlarla, olumsuz ağızdan kulağa iletişim eğilimi arasında pozitif ve düşük düzeyde bir ilişki söz konusudur. Yani ürün ve alışverişlerini kontrol etme eğilimi arttıkça olumsuz ağızdan kulağa iletişim eğilimi de düşük düzeyde artmaktadır. Tüketici bilinci alt faktör grubu olan marka ve kaliteli ürüne yönelim ile olumlu ağızdan kulağa iletişim eğilimi pozitif ve düşük düzeyde ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Marka ve kaliteye yönelim eğilimi arttıkça olumlu WOM eğiliminde artmaktadır. Tüketici eğilimi alt faktör grubu olan tasarruf eğilimi ile ise olumsuz ağızdan kulağa iletişim pozitif ve düşük düzeyde ilişki göstermiştir. Tasarruf eğilimi arttıkça olumsuz WOM da düşük düzeyde de olsa artmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre, kadın ve erkekler arasında ağızdan kulağa iletişim sürecinde anlamlı düzeyde farklılık ortaya çıkmamıştır. Ancak kadınların ortalama değeri erkeklere göre daha yüksek olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre anlamlı olmasa da kadınlar erkeklere göre daha yüksek bir ağızdan kulağa iletişim eğilimine sahip oldukları söylenebilir. Gelir grupları açısından ise özellikle 1501-3000 TL arası gelire sahip olanlar daha yüksek gelir gurubuna göre anlamlı şekilde daha fazla ağızdan kulağa iletişimi kullanmaktadır. En düşük WOM eğilimi yüksek gelir guruplarında ortaya çıkmaktadır. Buna göre yüksek gelir kesimini hedef olarak alan hedeflemesinin içerisinde yüksek gelirli tüketiciler olan firmaların WOM uygulamalarının daha zor olabileceği ön görülebilir. Buna ek olarak yaş grupları açısından ağızdan kulağa iletişim eğilimi anlamlı şekilde farklılık göstermemiştir. Ancak anlamlı olmasa da en yüksek ağızdan kulağa iletişim eğilimi düşük yaş gruplarında ortaya çıkmıştır. Buna göre düşük yaş grupları hedef kitlesi içerisinde olan firmalar için WOM uygulaması daha fazla karşılık bulabilecek bir pazarlama stratejisidir.

KAYNAKÇA

Akan, Yusuf ve Selahattin Kaynak, “Tüketicilerin Şikâyet Düşüncesini Etkileyen Faktörler”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(2): 1–19.

Akyüz, Zahide, İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Tüketim Davranışları ve Tüketici Bilinç Düzeyi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009.

Altıok, Nihal ve Müberra Babaoğul, “Türkiye’de ve AB Ülkelerinde Tüketici Eğitimi”, Tüketici Yazıları II, ISBN: 978-975-491-283-8, H.Ü. TÜPADEM, 2010.

Alexandrov Aliosha, Bryan Lilly ve Emin Babakus, “The Effects Of Social- and Self-Motives on the Intentions to Share Positive and Negative Word of Mouth”, Journal of the Academy of Marketing Science, 2013: 1-16.

Angelis Matteo de, Andrea Bonezzi, Alessandro M. Peluso, Derek D. Rucker ve Michele Costabile, “On Braggarts and Gossips: A Self-Enhancement Account of Word of Mouth Generation and Transmission”, Journal of Marketing Research, vol. XLIX, 2012: 551-563.

Bal, H. Sibel Gülse, Z. Gökalp Göktolga ve Osman Karkacier, “Gıda Güvenliği Konusunda Tüketici Bilincinin İncelenmesi”, Tarım Ekonomisi Dergisi, 12 (1): 9-18.

Bone, Paula Fitzgerald, “Determinants of Word-Of-Mouth Communications During Product Consumption”, Advances in Consumer Research, vol.19, 1992: 579-583.

Cheung Christy M. K. ve Matthew K. O. Lee, “What Drives Consumers to Spread Electronic Word of Mouth in Online Consumer-Opinion Platforms”, Decision Support Systems, vol.53, 2012: 218-225.

Dutta, Sujay ve Abhijit Biswas, “Effects of low price guarantees on consumer post-purchase search intention: The moderating roles of value consciousness and penalty level”, Journal of Retailing, 81(4), 2005, s. 283.

Ersoy Seher ve M. Hamil Nazik, “Ergenlerde Tüketici Bilinç Düzeyi Üzerine Bir İnceleme”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16, 2006: 313-328.

Gülmez, Mustafa, “İnternet üzerinde ağızdan ağıza pazarlama uygulama örnekleri”, İnternet uygulamaları ve yönetim dergisi 2 (1) 2011: 29-36.

Hirschman Elizabeth C. ve Melanie Wallendorf, “Motives Underlying Marketing Information Acquisition and Knowledge Transfer”, Journal of Advertising, 11 (3), 1982: 25-31.

Marangoz, Mehmet, "Ağızdan ağıza iletişimin müşterilerin satın alma davranışlarına etkileri: Cep telefonu pazarına yönelik bir araştırma", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (2), 2007: 395-412

Marquis Marie ve Pierre Filiatrault, “Understanding Complaining Responses through Consumers’ Self-Consciousness Dispositon”, Psychology&Marketing, 19 (3), 2002: 267-292.

Mikalef, Patrick Michail Giannakos ve Adamantia Pateli, “Shopping and Word of Mouth Intentions on Social Media”, *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 8 (1), 2013: 17-34.

Mitsis Ann ve Patrick Foley, “Do Generational Membership and Psychographic Characteristics Influence Positive Word of Mouth in a Universtiy Context?” *Asian Academy of Management Journal*, 17 (1): 1-12.

Kaptan, Meltem, “Tüketicilerin Gıda Güvenliği Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin Tespiti”, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kara, Ali, Jose I. Rojas Mendez, Orsay Küçükemiroğlu ve Talha Harcar, “Consumer Preferences of store brands: Role of prior experiences and value consciousness”, *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 17 (2): 127-137.

Kor, Özlem, “Türkiye’de ve Avrupa Birliğinde Uygulanan Tüketiciyi Koruma Politikaları Ekseninde Tüketici Bilincini Ölçmeye Yönelik Mersin’de Yapılan Bir Alan Araştırması”, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007: 161-162.

Kukar, Monika -Kinney, Rockney G. Walters ve Scott B. MacKenzie, “Consumer responses to characteristics of price-marching guarantees: The moderating role of price consciousness”, *Journal of Retailing*, 83 (2), 2007: 211.

Ok, Chihyung, Ki-Joon Back ve Carol W: Shanklin, “Dimensional Roles of Justice on Post-Recovery Overall Satisfaction and Behavioral Intentions: Tests of Casual Dining Experiences”, *Journal of Foodservice Business Research*, 8 (3), 2005: 3-22.

Sağlam, Halil İbrahim, “Bilinçli Tüketici Düzeyi Ölçeği Çalışması”, *International Journal of Human Sciences*, sayı:7(1), 2010:1190-2000.

Sundaram, D.S., Kaushik Mitra ve Cynthia Webster, “Word of Mouth Communications: A Motivational Analysis”, *Advances in Consumer Research*, 25, 1998: 527-531.

Topuzoğlu, Ahmet, Seyhan Hıdıroğlu, Pınar Ay, Fatih Önsüz ve Hatice İkişık, “Tüketicilerin Gıda Ürünleri ile İlgili Bilgi Düzeyleri ve Sağlık Risklerine Karşı Tutumları”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6 (4), 2007.

Usta, Resul, “Ülkemizde Tüketici Hakları ile İlgili Tüketicilerin Bilgi Düzeyini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Teknoloji*, 3-4: 97-107.

Üner, Sarp, Songül Acar Vaizoğlu, Serap Aynur Alp, Naim Maunsour, Hassan ElHatou, Ervin Neprevista, Erkan Kayıkcıoğlu ve Çağatay Güler, “Lise Öğrencilerinin Tüketici Hakları Konusunda Bilgi ve Tutumların Değerlendirilmesi”, *Toplum Hekimliği Bülten*, 26 (2), 2007.

Wang, Xia ve Jia Liu, “The Relationship between Perceived Performance and Consumer Satisfaction: The Moderating Role of Price, Price Consciousness and Conspicuous Consumption”, *Service Systems and Service Management*, 2007 International Conference on, 2007.

White Katherine, Jennifer J. Argo ve Darren W. Dahl, “Motives for Deception in Consumer Word of Mouth Communication”, *Advances in Consumer Research*, Working Papers, 32: 237-238.

White, Christopher J., “The Impact of Emotions on Service Quality, Satisfaction, and Positive Word of Mouth Intentions Over Time”, *Journal of Marketing Management*, 26, (5-6): 2010: 381-394.

Yılmaz, Emine, “Trakya Bölgesinde Kırsal ve Kentsel Tüketicilerin Gıda Ürünleri Tüketim Alışkanlıkları ve Gıda Güvenliğine İlişkin Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi”, Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, 2008, Tekirdağ.

**YAHYA KEMAL BEYATLI’NIN
“RİNDLERİN HAYATI”, “RİNDLERİN AKŞAMI”, “RİNDLERİN ÖLÜMÜ”
ŞİİRLERİ ÜZERİNE BİR TAHLİL DENEMESİ**

Taner NAMLI

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
taner.namli@inonu.edu.tr

ÖZET

Yahya Kemal Beyatlı’nın “*Rindlerin Hayatı*”, “*Rindlerin Akşamı*” ve “*Rindlerin Ölümü*” başlıklı şiirleri, eski edebiyatımızın terminolojisinde önemli bir yeri olan rind tipinin üç hali üzerine söylenmiştir. Zevk ve neşe dışında dünyevî her şeye karşı kayıtsız kalarak iç dünyasında kurduğu ahenkle yaşama prensibini ilke edinen rind, ölüm karşısında bile bu tavrından ödün vermez. Şiirlerde rind’in hayat ve ölüm karşısındaki bu tutumu ve onu ölüm sonrası kuşatan atmosfer, Yahya Kemal’in kendine has sembol, dil ve üslup anlayışıyla ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rind, hayat, akşam, ölüm, gül.

**AN ANALYSIS OF YAHYA KEMAL BEYATLI’S POEMS OF “LIFE OF THE RINDS,”
“EVENING OF THE RINDS,” AND “DEATH OF THE RINDS”**

ABSTRACT

Yahya Kemal Beyatlı's "Life of Rinds," "Evening of Rinds" and "Death of Rinds" entitled poems were told upon our ancient literature in an important place of the terminology of the three states of the rind type. Worldly pleasure and joy of everything except the inner world remained indifferent to the principles established by the principle of living harmoniously rind, even in the face of death will not budge from this stance. Poetry in the rind of life and death against this attitude and atmosphere surrounding him after death, was demonstrated by Yahya Kemal's unique understanding of symbol, language and style.

Key Words: Rind, Life, Evening, Death, Rose.

GİRİŞ

Yahya Kemal Beyatlı, Yirminci yüzyıl Türk şiirine, Türk milletinin Anadolu’daki bin yıllık tarih ve kültür terkinin duyuş ve söyleyiş estetiğini armağan etmiştir. Yeni Türk edebiyatının başlangıcından itibaren bilinçli bir eylemle koparılmaya çalışılan Türk şiirinin kök bağı, “*kökü mazide olan atiyim*” derinliğiyle günümüz şiir ve kültür dünyasına bağlayabilme gücünü göstermiş, bu yönüyle

Türk şiirine, imar edici yönü ve estetik varlığıyla mührünü vurmuştur. Şiirin tema, dil ve üslup zemininde, tarih ve kültür varlığımızın zengin ve anlamlı pasajları görülür. Bu şiirleri arasında sayılabilecek olan “*Rindlerin Hayatı*”, “*Rindlerin Akşamı*” ve “*Rindlerin Ölümü*” başlıklı eserleri, eski medeniyetimizin estetik tiplerinden biri olan “rind”in üç hâli üzerine kurulmuştur. “*Hayat*”, “*Akşam*” ve “*Ölüm*” halleri karşısında “rind” in nasıl bir tutum sergilediği şiirin dil imkânları içerisinde anlatılmaya çalışılmıştır.

Rind: “sözlüklerde dinsiz, başıboş, vurdumduymaz, sarhoş gibi olumsuz anlamları da sıralanan rind, eski şiirimizde dünya işine ve varlığına önem vermeyen, ahiret çıkarı gözetmeyen, aşk ve zevk yolunda yürümei yeğ tutan, gösterişsiz, tasasız gönül eridir. Rind, başkalarına karşı hoş görüldür, sevecendir, alçakgönüllüdür. Yaşamında hırsın, açgözlülüğün yeri yoktur, azla yetinir. Bilgiye önem veren, insanı bir anlam varlığı sayan kişiliğiyle rind arif insan tipinin örneğidir.” (Mengi, 1999: 288) Bu tarifle belirginleşen insan tipi, her ne kadar varlık karşısında bir eylemsizlik içerisinde bulunsa da bu tutumunun altında derin bir anlam yükü barındırmaktadır.

GELİŞME

Üçlemenin ilk şiiri olan “*Rindlerin Hayatı*”nda, genel manasıyla rind’in kendine özgü hayat tasavvuru ve tarzı anlatılır. Bu yönüyle o, öteki insanlardan farklıdır. Şiirin başlığıyla bile, rindin kendine mahsus bir hayatının olduğu vurgulanır gibidir.

Bazen kader, gelen bora hâlinde, zorludur;

Dağlar nasıl bakarsa siyâh ufka öyle bak.

Kader, Yaratıcı’nın takdiriyle insanın yaşadıkları ve yaşayacaklarıdır. Bir bilinmezlik yumağı içindeki insan, takdir edileni yaşamak zorundadır. Özellikle hayatın kötü, tehlikeli ve elim hadiseleri, kader kavramıyla karşılığını bulur. Şiirin ilk mısrasında, yaşanan zorluklar ve çıkmazlar bütünü boraya benzetilmiş, kader de bu bütünün adı olmuştur. İkinci mısra; rind’e, kadere karşı nasıl bir tavır alması gerektiğini telkin eder. Emir cümlesi ile kurulan söyleyiş, ifadeye keskinlik kazandırmıştır. “*Siyah ufuk*” ibaresiyle kastedilen, kaderin insana gösterdiği karanlık yüzüdür. Bir sonsuzluk ifadesi olan ufuk, insana siyahlığıyla sonsuz bir karamsarlık duygusu yükler. Buna karşın rind, dağların heybetli, sağlam ve ağırbaşlı duruşuna benzer biçimde, kaderin karanlık yüzünden etkilenmeyecek, zorluklara aldırmayacaktır.

Bazen da cevreden nice bir âdem oğludur,

Görmek değil düşünmeğe bigâne kal! Bırak!

Kaderin insana verdiği kederin yanında, bazen de rind’e cevreden insanoğlu olur. Thomas Hobbes’in “insan insanın kurdudur” özdeyişiyle ifadesini bulan, insana karşı insan çatışması, rind için, kaderin yanında konumlanan bir diğer karşı güç olur. Şaire göre, sosyal ilişkiler ağında yaşanan olumsuzluklar, rind’in kayıtsızlığını etkilememelidir. Kaderin yıkıcı zorluklarını görmemesi ve

düşünmemesi, kayıtsızlığın ifadeleri olan "bigane kal!", "bırak!" sözcükleriyle işaret edilmiştir. Ayrıca, ikinci dizedeki "bakmak" sözcüğü ve dördüncü dizedeki "görmek değil", "düşünmeğe bigâne kal" ibareleri, rind'in reaksiyonunu, harici olana önem verme düzeyini derecelendirir.

Dindâr adam tevekkülü, rikkatle, herkese

İsâ'yı çarmıhında, uzaktan hatırlatır.

Dindarlık, inanmışlığın, inanç kabulünün en yüksek kategorisidir. Dindar bir insan, teslimiyetiyle, varlığıyla İsa peygamberin çarmıhta gerilişine telmihte bulunur. Çünkü İsa peygamber, bir teslimiyet ve incelik abidesi olarak kaderinin çizdiği yolda yürümüş ve inancını korumuştur. "Çarmıh" ve "tevekkül" sözcükleri arasında bir anlam bağından söz etmek mümkündür. İnanmış insanın tevekkülü, onun çarmıhıdır ve sarsılmazlığını da Yaratıcı'ya itimadında bulur.

Bir arslan esniyor gibi engin vakar ise

Rind'in belâya karşı kayıtsızlığındandır.

İlk iki dizede "dindar adam-İsa peygamber" benzerliği vurgulanırken son iki dizede rind'in, engin vakarı, her türlü musibete, kedere karşı gösterdiği kayıtsızlığı bir arslan esnemesiyle sembolize edilir. Rind, gösterişsiz, tasasız bir gönül eri olarak; iç âleminde her güçlüğü yenebilecek yeterliği taşmasına rağmen, her belaya önemsizlik atfederek kayıtsız kalmayı tercih eder. Şiirin olumsuz atmosferini hissettiren; "kader, bora, zorlu, cevretmek, siyâh ufuk, belâ" sözcük/ibarelerine karşın "dağ, tevekkül, dindar adam, isa, çarmıh, arslan, engin vakar, kayıtsızlık, bigâne kalmak, bırak" sözcük/ibareleri, açar ifadeler olarak rind'in hayat algısını ortaya koymaktadır.

Üçleme şiirlerin ikincisi olan "Rindlerin Akşamı" başlıklı şiir, okuyucuya bir akşam manzarası resmeder. Burada "doğa, kendi doğallığı ve görüntüsü içinde değil, geçmişin ve bir tür yüceltinin bir imi olarak ortaya çıkar." (Kahraman, 1997: 71) Akşam; günün aydınlığının sona erdiği, karanlığın ayak seslerinin duyulduğu, gecenin habercisi olan bir geçiş anı olduğu için eşyanın ayrıntıları silikleşir, her şeye koyu ve loş renkler hâkim olur. Akşamın Haşim'in şiir estetiğinde olduğu gibi, hüznün duygusunu çağrıştıran yönü de vardır. İnsan ömrüne nispetle, akşam vakti insanın yaşlılık dönemini ve yüzünü ölüme çevirdiği dönemi sembolize eder. Şiirde de, rind'in ömür serüveninin "akşamı" olması itibarıyla bir veda hâlinin iç konuşmaları yansıtılmıştır. "Kullanılan malzemenin iç ürpertici beşeriliği karşısında şairin hülyası, bizi heyecandan heyecana sürüklemektedir." (Yücebaş, 1958: 90)

Dönülmez akşamın ufkundayız. Vakıt çok geç;

Bu son fasıldır ey ömrüm, nasıl geçersen geç!

Şiirin girişindeki ifadeler oldukça nettir. Birinci cümle, gözlerimizin önünde bir akşam sahnesi canlandırmakla birlikte, yaşanan ömür serüveninin sona doğru yaklaşmakta olduğunu ifade eder. Yaşanılanlar yaşanmış, zaman ırmağı coşkunu bir hızla akmış ve ihtiyarlığın son dönemecine girilmiştir. "Vakit çok geç" cümlesi bu dönülmezliğin en belirgin vurgusudur. Bununla beraber bu cümle, bir burukluğun, özlemin ve dönülmezliğin hüznünü yansıtmaz. Rind, sadece görüneni anlatmakta,

mevcudun muhasebesini yapmaktadır. Bu veda sahnesi, “*Rindlerin Hayatı*” şiirindeki “*bir arslan esnemesi*” benzetmesine benzer biçimde engin bir vakar ile karşılaşılır. İkinci dize, bütün bu anlatılanları somutlar niteliktedir. Rind, ömrüyle söyleşerek son faslı yaşadığını açıkça söyler. Dünyaya karşı umursamaz tavrı, ömrünün bu son faslında da geçerlidir. “*Nasıl geçersen geç*” derkenki ölüme yürüyüş anında bile yaşadığı zamana ve kalan ömrüne kayıtsızdır, bundan ötürü bir üzüntü ve ürperti duymaz.

Cihâna bir daha gelmek hayâl edilse bile,

Avunmak istemeyiz öyle bir teselliyle.

Dizeler, rind’in hayat felsefesinin başka bir cephesine pencere açar. Çünkü o, öldükten sonra dünyaya tekrar gelme ihtimaline karşı da kayıtsızdır. Böyle bir imkân, “*teselli ve avuntu*”dan başka bir şey değildir. Bu nedenle yolcu, geride bıraktıklarına karşı bir kaybediş duygusu taşımayacaktır. Rindin dünya hırsı olmadığı için dünyalık olan her şey onun nazarında kıymetsizdir. Bir meşrep olarak rind’liğin gereği; hırstdan, açgözlülüğten uzak durmak, hayatı keyfince yaşamaktır.

Geniş kanatları boşlukta simsiyah açılan

Ve arkasında güneş doğmıyan büyük kapıdan

Geçince başlayacak bitmiyen sükûnlu gece.

İlk dizede tasvir edilen ve yarım bırakılan kanatlı kapı, ölümü sembolize etmektedir. Şair, “ölüme bir anlam vermiştir. Ölmek, uzaklarda ruh olmak, kaybolmak, ermek, erimektir.” (Yücebaş, 1958:151) Dünyadan, ahirete ölümün büyük kapısıyla geçince yeni bir boyutla karşılaşılacak ve “*bitmiyen sükûnlu gece*” olarak tanımlanan ölüm sonrası sonsuzluk başlayacaktır. Çünkü varlık, ölümden sonra dinamik hâlini kaybeder. “*Ölüm*”le “*gece*” arasında kurulan bağıntının bu durağanlık ve sessizlikten kaynaklandığını söyleyebiliriz. Şiirdeki “*simsiyah*” sözcüğü de, ötelere bilinmezliğini işaret eder. “*Güneş doğmıyan*” ibaresiyle tamamlanan “*simsiyah*” sözcüğü, rind’in gözündeki ölüm algısını ortaya koyar. Rind, karanlık bir kuyuya bakar gibi ölüme eğilir, ötelere de karanlık ve renksiz anlamlar yükler.

Gurûba karşı bu son bahçelerde, keyfince,

Ya şevk içinde harâb ol, ya aşk içinde gönül!

Ya lâle açmaldır göğsümüzde yâhud gül.

Bu son üç dizeyle son demdeki *rind*’in, ruh halinin ulaşabileceği nihaî boyut anlatılır. “*Gurûb*” sözcüğüyle resmedilen akşam kızılılığı *inde rind*, neşenin ve keyfin yaşandığı “*son bahçelerde,*” kendini şevkin ve aşkın sularına bırakacaktır. Rindin hayat felsefesi, aşk ve şevk âleminin sınırsız hazlarını tadararak kendini bunların içinde kaybetmektir.

Son dizedeki lale ve gül isimlerinin zikredilmesi ve taşıdığı sembolik anlamlar dikkate değerdir. “Bizim, Anadolu’daki edebiyatımızda lale için mısralar söyleyen ilk şairimiz Mevlana Celaleddin Rumi’dir. Mevlana, dıştan kırmızı bir neş’e gibi görünen çimen lalesinin içinde gizli, siyah rengi

düşünmüş ve onun gülüp açılmasını tebessümlerin en bedbahtı saymıştı." (Banarlı, 1984: 93-94) Şiirde, lale ve gülün birlikte anılması; hüznün ve şevkin içiçeliğini, bir bakıma dünyadan ayrılık duygusunun verdiği hüznün rindane hazzını simgeler. Gül; koklayanı ve beklentisi farklı olan insanlar için başkaca anlamlar kazanır. Bu koku; ya sevgilinin ya vatanın ya da Hz. Peygamber'in kokusudur. Bir rind için ise, zevk ve neş'e bahçelerini süsleyen güzelliğin sembolüdür.

Üçlemenin son şiiri olan "Rindlerin Ölümü"nde, hayal ediş, düşünüş ve tasvir ediş, iç içedir. Şiirin ilk dizesi, okuyucuyu Hafız'ın kabrinin yer aldığı mekâna taşır.

Hâfiz'in kabri olan bahçede bir gül varmış;

Hafız-ı Şirazi, XIV. asırda yaşamış, İran edebiyatının en büyük şairlerinden ve rindlerinden biridir. Yahya Kemal, şiirlerinde tıpkı Hafız'ın yaptığı gibi derin bir musiki dilinin peşine düşmüştür. Şiirde, rindlerin piri olan şairin kabrinin olduğu bahçeyi tasvir ederek bir gülün varlığından haber verir. Ayrıca burada Hafız'ın kendisiyle değil mezarıyla karşılaşırız. Anlaşılır ki şiirde, ölmüş bir rindin varlığından hareketle rindane ölümün atmosferi çizilecektir.

Kabirler, ölüm mekânları ve ahreti hatırlatan mekânlar olmasına rağmen Hafız'ın kabri, güller ve bülbüllerle donanmıştır. Bu bahçede yer alan gül, "ölüm" gerçeğinin yanında, zerafetin, güzelliğin timsali olarak karşımıza çıkar. Nihad Sami Banarlı'nın ifadesiyle "her şeyden önce bir Şark çiçeği" olan gül, bizim geleneğimizin ve kültürümüzün önemli bir motiftir. Şiir; "belki de bütün cihan edebiyatında gül için yazılan en güzellerindendir. Türk şiirinde yalnız Y. Kemal'in –bu şiirindeki- mısralarında açan, kanayan, duyan, düşünen ve hatırlayan gül, dünya edebiyatında güle dair şiir söyleyen pek çok sanatkarı kışkındıracak bir duygu, bir kültür, bir renk, ses ve sanat kompozisyonudur." (Banarlı, 1976: 58-59)

Yeniden her gün açarmış kanayan rengiyle.

Gece, bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış

Eski Şîrâz'ı hayâl ettiren âhengiyle.

İlk dize bir efsaneye telmihde bulunmaktadır: "Gül, eskiden bu kadar kırmızı ve böyle çok yapraklı bir çiçek değildir. Belki "gül-i nesrin" denilen "yaban gülü" pembeliğinde ve sadeliğindeydi. Dalları yeşildi. Ama bülbül onu bu haliyle de çok seviyordu. Onun dalına konmak, onun yumuk goncalarının açılması için türküler söylemek âdetiydi. Gül, bu vefalı ve coşkun aşığına, bütün kadınlar gibi, sade, dikenlerini gösteriyor ve ancak güneş doğduktan, bülbül kendi koruluğunun alaca karanlığına döndükten sonra açılıyordu. Bir gün, ayrılığa dayanamayarak, açılmış bir gülün dalına konan bülbüle bir diken batırdı. Bülbülün bağı kanadı. Kan toprağa döküldü. Oradan gül budağının damarlarına süzüldü. Gül dallarını kendi rengine boyadı ve güller bülbül kanı kadar kırmızı açtılar." (Banarlı, 1976: 62) Efsane de anlatılan gül ve bülbül arasındaki bu münasebet, onların bütün edebiyatımızda anlatılan serüvenlerinin trajik yönünü ortaya koymaktadır. Bülbül, sabahın alaca karanlığına kadar ağlamakta fakat gül o gittikten sonra bütün nazıyla, her gün, yeniden onun kanının kırmızılığıyla açılmaktadır. "Kanayan renk" ibaresi böylelikle anlam kazanmaktadır.

Hafız'ın doğup, yaşadığı şehir olan Şiraz, kırmızı renkler ve kırmızı çiçekler diyarı olan İran'ın eski bir şehridir. Belki de bu yüzden güle dair en güzel şiirleri Hafız'ın söylediği kabul edilir. Dörtlüğün cümlelerinin anlam kuruluşları, bir geçmiş zaman nostaljisi yaşatmakta, bizi gül ve bülbüle dair anlatılan efsanenin dünyasına taşımaktadır.

Ölüm âsûde bahâr ülkesidir bir rinde;

Hayat sahibi hiç bir şey, ölümlle yüzleşmekten kaçamaz. “Günün sonu nasıl gece ile bitiyorsa ve bu tabiatın değişmez bir kanunu ise, kendini kâinatın merkezi addeden insan için de ölüm mukadder bir sondur.” (Korkmaz, 2002: 217) Fakat bu mısradaki, ölümün bildiğimiz soğuk eli yoktur. Ölüm gibi hayatın en dehşetli gerçeği, tatlı ve huzurlu bir mevsime benzetilmiştir. Akla hemen Mevlana'nın “şeb-i arus” olarak adlandırdığı, ölümü büyük bir coşkunlukla bekleme anı gelmektedir. Fakat söz konusu rindane tavır olunca, tasavvufî anlayıştan çok, ölümün huzur dolu bir ülke olarak algılanması söz konusudur. “Ölüm; Hamid'in tabiriyle, insanoğlunun kaçınmayacağı büyük ‘değişme’, Yahya Kemal'in mısralarında bir uyku rahatlığıyla aramıza siner. Bir bahar ülkesi, bir sercilik huzuru olarak anlatılan bu seyahat için;

Ölmek, yaşamak, ya can çekişmek

Razıyız fakat değişmek.

diye feryat etmez...

Ölüm; göç edilecek bir sükûn ülkesidir. Orda, insanoğlunu bekleyecek akıbetten endişe etmemek lazımdır. Allah'a güvenmekten ve tevekkülden başka bir çare yoktur.

Nevbet çalınca rihlet-i milk-i sükûn için

Allah'dır tevekkülümüz itimadımız (Baki'nin gazeline taşır)

...

Ölenlerin en sonu kurtuldular bu dağdağadan

Moda'da Mayıs adlı şiir, bahârı, ölümlerin üzerindeki örtü diye ifade ediyor:

İçinde râhata varmış bütün yatan ölümler

Demek ki böyle bahâr örtüsüyle örtülürler.

Bu misalinde ilk mısraında yer alan “rahat” kelimesi, sükûnun bir neticesi olarak kabul edilmelidir.” (Bilgegil, 1993: 562)

Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter.

Ve serin serviler altında kalan kabrinde

Her seher bir gül açar; her gece bir bülbül öter.

Bu mısralarda Hafız'ın hatırasına gönderme yapılarak onun *rind*'lere verdiği ilham ve şiirleri “gönül”le sembolize edilmiştir. O, çağları aşan bir ünle günümüze kadar gelmiş ve bir buhurdan gibi, şiirleri çağlar boyunca pek çok şaire ilham kaynağı olmuştur.

Serviler, genellikle mezarlıklara dikilen ağaçlar olarak huzuru, gölgeliği ve ölüm duygusunun

verdiği dinginliği sembolize eder. Hafız'ın kabrinin "*serin serviler altında kalması*", bir rindin ölüm sonrası mekânının bile hayat felsefesiyle de örtüştüğünü gösterir. Son dize yine bize yukarıda bahsedilen efsaneyi hatırlatarak, gül ve bülbülün macerasının kıyamete dek süreceğini haber verir.

Şiirlerin dil ve üslubunda, Yahya Kemal'in gaye edindiği "*deruni ahenk*"i hissetmemek mümkün değildir. Sözcüklerin sıralanışı, anlam ve ifade ahengi, aruz vezninin ustalıkla uygulanışı, kafiye, ulama ve aliterasyonlar, deruni ahenk şiirlerin ritm kompozisyonu oluşturmuştur. "Şiirlerde - özellikle "*Rindlerin Ölüm*"nde - "mısraı oluşturan seslerin entonasyonundan ve melodisinden istifade etmenin üstadane bir örneği görülmektedir." (Tural, 1988: 236) Çünkü şair, "önce eserin malzemesi üzerinde durur. Bu malzeme de dildir." (Enginün, 1994: 53) Yahya Kemal'in şiirlerindeki eşsiz içerik ve biçim uyumu, üslûp güzelliği ile bu şiirlerinde estetize olmayı başarmıştır.

SONUÇ

Bu üç şiir; rindlerin hayat serüvenlerini çerçeveye alır. "*Rindlerin Hayatı*"nda ve "*Rindlerin Akşamı*"nda, rindin ömrünün kemal devresi ve ölüme yürüyüşü; "*Rindlerin Ölümü*"nde ise, rindin ölüm macerası, hayattan kopuşu anlatılmıştır. Şiirlerdeki rind sözcüğünün sözlük karşılığını bir yana bırakırsak, hâkim olan tema, rind'in kendini sonsuzlukta bulabilme düşüncesi, hayat karşısındaki kayıtsızlığı ve yaşama hazzının doygunluğu etrafında şekillenmiştir. Tanpınar'ın, şiirlerdeki rind sözcüğü hakkındaki tespitleri dikkatleri başka bir yöne de çekmektedir. "İki dille olan şiirlerinde bu şahsi masal, dolayısıyla iç insan, rind kelimesinin etrafında toplanır... Bu üç şiirde rind kelimesi, insan kaderi, cemiyet hayatı ve kendi iç dünyasında bütün psikolojik fonksiyonunda, yani stoist rıza, şevk, sessiz isyan ve hayata üstün bakıştadır." (Tanpınar, 2011: 125-126) denirse, şiirlerin de bu meşrepteki insanın "insan-kader-ölüm-toplum ve kendisi" karşısındaki konumunu belirlediğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

Banarlı, Nihad Sami, (1976), Şiir ve Edebiyat Sohbetleri, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

Banarlı, Nihad Sami, (1984), Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

Banarlı, Nihad Sami, (1997), Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, MEB., İstanbul.

Beyatlı, Yahya Kemal, (2011), Kendi Gök Kubbemiz, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Bilgegil, Zöhre, (1993), M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Enginün, İnci, (1994), "Şiirimizin Klasik Şairi Yahya Kemal Beyatlı", Doğumunun Yüzüncü Yılında Yahya Kemal Beyatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Taner NAMLI

Kahraman, Hasan Bülent, (1997), Yahya Kemal Rimbaud'yu Okudu mu?, YKY İstanbul.

Mengi, Mine, (1999), “Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri: Rind ve Zahid Tipleri, Orta İnsan Tipi”, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, haz. Mehmet Kalpaklı, YKY, İstanbul.

Özcan, Tarık, (2011), “Sefa Kaplan’ın Dönme Dolap Günleri İsimli Şiiri Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 21, S. 1, s. 27-36.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2011), Yahya Kemal, Dergah Yayınları, İstanbul.

Tural, Sadık Kemal, (1988), “Rindlerin Ölümü Şiirinde Ahenk”, Mehmet Kaplan İçin, T.K.A.E.Y., Seri 1 Sayı:A10, Ankara.

Yücebaş, Hilmi, (1958), Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal, Hayatı-Hatıraları-Şiirleri, Ahmed Halit Yaşaroğlu Kitabevi, İstanbul.

**ÖLÜMÜN KIYISINDA İHTİYARLIK ÜZERİNE BİR ŞİİR TAHLİLİ
(ATTİLA İLHAN'IN "İHTİYARLAR BALLADI")**

Ahmet Faruk GÜLER

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ahmet.guler@inonu.edu.tr

ÖZET

Hayat, bir metnin bölümleri gibi; giriş, gelişme ve sonuçtan müteşekkil. Ölümsüzlüğe ulaşmak yahut yaşlanmamak insanoğlunun bu dünyadaki serüveni başladığı andan itibaren çözmeye çalıştığı en büyük problemidir. Yaşlılık, artık mücadelenin sona erdiği varlık-yokluk eksenini etrafında yaşamın anlamlandırılma çabasının ön plana çıktığı bir süreçtir. Ölümün kıyısında, yaşamın son demlerinde insanoğlu varlığı daha çok sorgulamaya başlamakta ve yaşamın anlamı üzerine derin tefekküre dalmaktadır. İhtiyarlığın getirdiği bedensel zayıflamanın zihinsel süreci arttırması gibi ters orantılı bir durum olduğu yaygın bir düşüncedir. Özellikle 1950 sonrası dünyayla paralel bir şekilde sanayileşen bir toplumda insanların hayatı anlamlandırma noktasında farklı yaklaşımlar içerisinde girdiği Türk toplumu için bir gerçektir. Bu süreçte hayatın yaşanma biçimine bağlı olarak yaşlılığa da farklı bir bakış açısı ile yaklaşılmıştır. Toplumsal değişimin sanat boyutunda getirdiği yansımalar oldukça önemlidir. Birçok şair, sanatın verdiği orijinal söylem içerisinde bütün insanlar için geçerli olan yaşlılık evresini şiirinin merkezine almıştır. Biçim olarak "ballad" türünün şiirinin başlığında da yer alıyor olması aynı zamanda şairin yeni arayışlar içerisinde olduğu bir dönemde kaleme aldığı bu şiiri farklı bir konumda değerlendirmemize de sebep olmaktadır. Attila İlhan, Türk şiir geleneği içerisinde güçlü söylemi ve kendine has üslubu ile gerek yaşadığı dönemde gerekse sonrasında iz bırakmış önemli şairlerden birisidir. Attila İlhan'ın Türk şiir geleneği içerisinde adeta kendi geleneğini oluşturması ve derin izler bırakması sonraki dönem şairlerini oldukça etkilediği gibi aynı zamanda Türk şiirinin akmakta olan mecrasına da yeni kazanımlar sağlamıştır. Attila İlhan'ın İhtiyarlar Balladı adlı şiirinin merkezinde yer alan yaşlılık teminden hareketle sanatçının bu süreci kendi imaj dünyası ve orijinal söylemi içerisinde nasıl değerlendirdiği çalışmamızın çıkış noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, ballad, ihtiyarlık, varlık-yokluk, ölüm

**AN ANALYSIS OF A POEM OF THE OLD AGE CLOSE TO DEATH (ATILLA ILHAN'S
"İHTİYARLAR BALLADI")**

ABSTRACT

Life is like the sections of a text which consists of the introduction, the improvement and the conclusion. To reach the immortality or not getting old is the greatest problem that the individual has endeavored to solve from the time when his adventures began in this world. Old age is a process in which the struggle has ended and around the axis of existence-nonexistence effort of interpretation of life that comes to the forefront. On the edge of death, in the final moments of life the individual begins to question more on existence and deeply contemplates on the meaning of life. It is a widespread belief that there is an inversely proportional situation such as physical weakening in which reaching to an old age causes the e of t the mental process. Especially after 1950, parallel to the life in an industrialized society, people that enter different phases of life to acquire the meaning of life is a real point for

Turkish society. In this process, depending on the form of life there has also been approaches with a different perspective to the old age. The reflections that social change brings the dimension of arts are very important. Many poets focused in their poems the stage of old age that all people apply in the original discourse of art. As format, the kind of "Ballad" included in the title of poetry leads us to evaluate this poem at the same time and the poet pens it at a time when he is in new quest and in a different location of time. Attila İlhan, with his strong rhetoric and idiosyncratic style within the tradition of Turkish poetry, is one of the most important poets that leaves the track both in his lifetime and after. Attila İlhan's creating his own tradition and leaving deep scars within the tradition of Turkish poetry has greatly affected subsequent poets of the time and also ensured new acquisitions to the flowing course of tradition of Turkish poetry. Moving with the old age theme is situated in the center of Attila İlhan's poem called "İhtiyarlar Balladı." How the artist evaluates this process within his own world image and his original rhetoric is the starting point of our work.

Key Words: Poem, Ballad, Old Age, Existence-Nonexistence, Death.

Şiir, sadece sanatçının değil aynı zamanda kolektif bilinçdışı içerisinde yer alan insanın fizik ve metafizik boyutlarıyla özünü yansıtan sembolik bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiiri çözümlenmek aynı zamanda bütün insanların ortak ruhsal genlerinin de çözülmesi anlamına gelmektedir ki varlığı anlamak ve anlamlandırmak açısından hayli önem arz etmektedir. İnsanın yaşam serüveni içerisinde maddi varlığı ile dünyaya bırakılmış olması onun metafizik âlemlerle olan ilişkisinin yegâne unsuru olan ruhsal boyutuyla birlikte yansımaları, sembolik söylemin yoğun bir şekilde kendisine somut gerçeklik kazandırdığı şiirlerle açığa çıkmaktadır. Çocukluk, gençlik ve ihtiyarlık ekseninde dünyada var olan insan için her aşama ayrı bir boyut ve ayrı bir ruhsal aşamadır. İhtiyarlığın ölümle yüzleşme gerçekliği bütün insanların en temel sorunlarından bir tanesi, belki de en önemlisi sayılmaktadır. Attila İlhan'ın "İhtiyarlar Balladı" adlı şiiri de insanın ihtiyarlık dönemindeki yaşamı sorgulama sürecini ve varlığını ortaya koymasından dolayı önemlidir.

Attila İlhan, "Ayrılık Sevdaya Dâhil" adlı şiir kitabının içerisinde "Kavaklıdere Balladları" başlığı altında yer alan şiirler için şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu bölümün şiirleri, klasik ballad özelliklerinden bazılarını taşıyorlar, uyak düzenlerinde, sürekli bir tekrar getiren mısralarında, yinelenen mısraların hemen daima bir özdeyiş niteliği taşımasında bu görülebilir. Ne var ki, nasıl geleneksel şiirimizden yeni bileşimler denerken ozan kendini eski kurallarla bağlı saymamışsa, burada da geleneksel ballad'ın kurallarına bağlı saymamıştır. Amaç, ballad ritminde yeni şiirler yazmaktır, eski üslûde balladlar yazmak değil, bu noktanın altını çizmekte yarar görürüm." (İlhan, 1998a: 123) Attila İlhan'ın dönem dönem farklı biçimler deneyerek yeni açılımlar yakalama isteği onu "ballad" türüne yöneltmiştir. Ballad: "1-Üç bend ve bir yarım (kısa) bendden oluşan, Batı şiirine ait bir nazım biçimi. Baladın en belirgin ve değişmez özelliği, ilk dizesi kaç heceden oluşmuşsa bendlerinin mısra sayısı da ona eşit olmasıdır, son beytin mısra sayısı ise bunun yarısı kadardır. 2-Nazım türü olarak balad, genellikle bir öyküsü olan kısa lirik şiirlere veya duygusal şarkılara, efsane ve aşk konularının işlendiği manzumelere verilen genel addir." (Karataş, 2011: 75) Ancak o tarzda da klasik biçimiyle değil daha çok yenilikçi yapısıyla karşımıza çıkar. Bu bölümde yer alan şiirler duygusal yönü ağır basan şiirlerdir. Türün hüzünlü ve melodik yapısı şiirin merkezinde yer alan tema ile de doğrudan bir bağ kurması açısından da önemlidir. Böylelikle şair biçim ile içeriği bütünleştirmek suretiyle anlatımına derinlik kazandırmaktadır.

"İhtiyarlar Balladı'nda, anlatılan ihtiyarların arkasında yaşlanmış olan 'ben' vardır. İhtiyarların idam mahkûmlarına benzetilmesi, onların ölümü her an hissetmelerinden, ölüme yakınlaşmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Ses duymaları ve bakışlarının kederli bir şekilde ufalması, ölümü hissetmenin dıştan ve içten gelen unsurlarla ihtiyarların benliğinde buluşmalarıdır. Bu şartlar, ihtiyarların ölüme hazırlık yapmalarını da beraberinde getirmektedir. Yaşamaktan utanma, her gecenin ölümü getireceğini sanmak ve geçmişe sığınarak yaşama gücü aramak yaşlıların iç içe bulunduğu duygular yumağıdır. 'Uysal bir gülümseme' söz grubu ise, ihtiyarların geçmişi ve bütün hayatı yorumlama anları için kullanılmıştır. İhtiyarlar Balladı adlı şiir, bütünüyle ihtiyarların ölüme yaklaşmış dünyasını yorumlama amacındadır. Bunun 'ben'in dünyası olduğunu da söyleyebiliriz." (Çelik, 1998: 374-375) Bedenin yaşlanması, gücünü ve güzelliğini kaybetmesi karşısında insan ruhu ilk gençlik dönemlerindeki gibi zinde ve açıktır. İşte bu durum öyle bir zıtlık meydana getirmektedir ki bedenin yıpranması karşısında ben'in isyanı söz konusu olur. Bu durum kimi zaman isyan, kimi zaman tükenmişlik, kimi zaman ise bekleyişle ifade edilir.

Attila İlhan, İhtiyarlar Balladı adlı şiirinin yazılma süreci ile ilgili bilgi verdiği meraklısı için notlar bahsinde şu açıklamayı yapar: "Gariptir, önceden ilgilenmişsem bile, demek yeterince üzerinde durmamışım, çağdaş toplumlarda ihtiyarların yaşadığı dram bütün heybetiyle gözüme 1960'ların son yarısına doğru Paris'te çarptı. Nasıl olduğunu da unutmamışım, televizyonu seyrediyordum, bir gece, üstelik yaz, pencere açık, seine kıyısındaki yoldan geçen arabaların uğultusu işitiliyor. Ekranda Fransız düşkün evleriyle ilgili bir röportaj, çeşitli şehirlerdeki çeşitli evlerden yaşlıları toplamışlar. Hepsi görmüş geçirmiş insanlar bunların. Ömürlerinin son yıllarında bu üzücü duruma düşmeleri gerçekten yürekler acısı, fakat o sıra çaresizliklerinin tam bilincine varamıyorum.

Şiirin gelişme süreci ne kadar ilginç! Bu ilk dürtüyle şiirin yazılışı arasında aşağı yukarı on yıl var. Bu arada elbet endüstri kapitalizminin hele son aşamasında üretici olmayan herkese karşı ne kadar acımasız olduğunu saptamak fırsatı buluyorum. Dahası, çağdaş toplumlarda gittikçe hücreleşen ailenin büyük anneleri ve büyük babaları sürekli olarak bünyesinden attığını, onların da –hele birisi öldükten sonra- her geçen gün biraz daha büyüyen ve ağırlaşan bir yalnızlığa hüküm giydiklerini fark ediyorum. Buna bir de ölümün kaçınılmazlığını ve gününün bilinmezliğini eklediniz mi, şiirin içeriği aşağı yukarı belirleniyor tabii. O ilk düşünceden şiirin yazılışına kadar geçen süre boyunca izlediğim ve gözlediğim ihtiyarların bana aktardıkları duygu birikimini de ayrıca hesaba katmak gerek." (İlhan, 1998a: 125-126)

Günümüz sanayi toplumları için her şeyden önce kullanabileceği genç beyinler ve güçlü bedenler önem arz etmektedir. Güce önem verilen zamanımızda ihtiyarlar gençliklerinden, güçlerinden yoksun kalmış olmaları münasebetiyle aciziyeti, tükenmişliği sembolize etmektedirler. Yaşlılıkla birlikte üretici konumdan tüketici konuma geçen insan için kapitalist düzen acımasızca saldırılarda bulunur. Bu durumu eleştirme fırsatı bulan şair, onların yalnızlıklarına yakından şahit olmuş ve kaçınılmaz sonun belirsizliği ile birlikte ihtiyarların içinde bulunduğu psikolojiyi derinliğine benliğinde hissetmiş ve bunun neticesinde bu şiiri kaleme almıştır. Fakat bunu yaparken yalnızca bu gözlemden hareket etmez şair, aynı zamanda kendi toplumsal değerlerinden de faydalanır. Böylelikle "insan" gerçekliğini merkeze alması şiirin güçlü yanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün canlılar doğar, büyür, ömrünü çeşitli faaliyetlerle sürdürür. Bu hallerin tamamı aynı

zamanda onun canlı olduğunun kanıtıdır. Canlı olmanın muhakkak ki bir de sonu vardır; ölüm. Ancak dinî bağlamda ölüm bir yok oluşun ifadesi değil sadece bedenın çürümesidir, oysa ruh yaşamaya devam eder. Fakat ölüm mutlak bir gerçeklik olarak karşımızda durur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Her canlı ölümü tadacaktır."(Ali İmran,185) denilmektedir. İşte, son dönemlerini yaşamakta olan insanlar için bir iç muhasebe söz konusudur, geçmiş ve geçmişin ışığında gelecek sürekli düşünülmektedir.

"onlara ün mü gelir bazı bir ses mi duyarlar
yumuşak bir kedere ufalır bakışları"²³⁴

İlk dizede yer alan ün ve ses sözcükleri anlam itibariyle eşanlımlı sözcüklerdir. Şairin bu iki sözcüğü aynı dize içerisinde kullanmış olması bir tesadüf sonucu değil daha çok bilinçli yapılan bir harekettir. Şiir yazdığı kadar şiir hakkında düşünen bir şairin böyle bir hataya düşmesi beklenemez. Nitekim "ün" sözcüğü daha çok insanın iç âleminde gelen yani bir bilinmezliğin, "ses" sözcüğü de maddesel olarak yer aldığı bu dünya ve geçmiş günlerinden arta kalan vakitli vakitsiz anıların canlanmasının ifadesidir.

Modern hayatın bireyi yalnızlaştıran yapısı içerisinde toplumsal hayattan kopan insan için geçmiş zaman anlarına sığınmak bir çıkış noktasıdır. Özellikle ömrünün son dönemlerini yaşamakta olan insanlar için onların kulaklarına gelen çığlıklar söz konusudur. Bu çığlıklar bazen bir bilinmezliğin içinden geliyor gibi görünse de aslında ya mazinin tozlu raflarından ya da ölümün kendi gerçekliğinden gelmektedir. Öte yandan insan hatırladığı müddetçe yaşadığının farkına varır. Hatırlanmayan anılar yaşanmamış, yabancılaşmış olaylardır. Ölüm, aynı zamanda tutunamayışın ifadesi olduğundan hatıralarına yabancılaşmış insan da gün geçtikçe tutunamayarak ölüme yaklaşmaktadır.

"idam mahkumlarıdır aslında ihtiyarlar
ölüme koşullanmış bütün davranışları
yorgun öksürükleri oturup kalkışları"

İnsanoğlu dünyaya gelişle birlikte hüküm de giymiştir aynı zamanda. Yaşamın ona bahşedilmesiyle ölümü de kabullenen insanoğlu aslında idama mahkûm bir hükümlüden farksızdır. Nasıl ki idam mahkûmu için tüm davranışları, etrafında hüküm süren uğultulu bir sessizlik anlamına geliyorsa, ihtiyarlar için de artık son yolculuğa hazırlanma derin bir sükûnun ifadesidir.

"yaşayıp durmaktan gizlice utanırlar
her gece artık gitmek vaktidir sınırlar
geçmiş günlerinden bir destek aranırlar"

Ödadaki fazla bir eşyanın verdiği rahatsızlığı kendi bedenlerinde yaşayan insan için nefes alıp vermek bile bir utanç vesilesi olur. İğreti oturuşları her an ayrılacakmışçasına bir izlenim katar. Bedensel olarak yaşanan güçsüzlük ve ruhsal olarak müthiş yorgunluk karşısında gençliğin o güzel günlerine özlemlerle bakılır ve tekrar o güzel günlere dönebilme fırsatını bulabilecekleri çıkış noktalarını ararlar. "Geçmiş, kurtarıcı bir imge halinde bugünü ve geleceği kuran, yaşatan nitelikleri ile karşımıza çıkar." (Eliuz, 2001: 158) İnsanın sürekli mazi içerisinde mutluluğu aramasının temel sebebi de bu durumdan kaynaklanmaktadır.

"uysal bir gülümseme tek sızlanışları"

²³⁴ Attila İlhan, Böyle Bir Sevmek, Bilgi Yayınevi, 7.Basım, Aralık 1998, s.39 "İhtiyarlar Balladı" adlı şiirin çalışmamıza esas olarak bu baskısı kullanılmıştır.

idam mahkumlarıdır aslında ihtiyarlar
ölüme koşullanmış bütün davranışları"

İnsanlardan tek beklentileri sıcak bir gülümseyişten öte bir şey değildir; doğarak aynı zamanda ölüme mahkûm olan insan için Bataille'in "Üreme yaşamı faydasızca çoğaltıyor, yaşamı ölüme sunmak için çoğaltıyor. Yaşam körce genişlemeye çalıştığında kıyımlar artıyor." (Bataille, 1993: 257) sözleri hayatın akışındaki gerçekliğe vurgu yaparken aynı zamanda bu gerçeklik içinde tutunma mücadelesi veren insan için kabul edilemez olanın ifadesidir.

"Yaşlılık, nesnel gerçeklikle ilginin kesilmesi ve dünyanın dışına düşmesidir. Tabiri caizse hem yaşa hem de öl demektir. Ölmeden ölmenin kahredici yükü altında dünyaya bakmaktır adeta." (Özcan, 2005: 173) İnsan, gençlik sonrası bazı dayanaklarından yoksun kalır. Zamanın yıkıcılığıyla birlikte insandan alıp götürdüğü gençlik, güzellik sonrası geriye kalan posadır adeta ve insan müebbet hapsi beklerken idam mahkûmu olarak bir yıkımı daha yaşar. Ve artık atılan her adım, yapılan her konuşma zihinde canlanan anıların uzakta kalmış olması hep beklenen sona işaretler, yani ölüme.

"yolculuk sabaha mı yoksa akşam üstü mü
aylardan bu ay mı günlerden acaba ne gün
yılan gibi çöreklenmiş bu boşuk kördüğümü
çözebilirsen çöz çözememekten üzgün
kaç kere hesabını çıkarırlar bir ömrün"

Bilinmezlik her zaman için korku vermiştir insana. Neyle karşılaşacağını bilmeyen insanın hissetmiş olduğu tedirginlik ölümün ne zaman geleceği sorusuna cevap bulamayınca gün geçtikçe daha da büyür, çözümsüz sorular karşısında çaresiz bir bekleyişe sürüklenir. Geleceğin belirsizliği karşısında geçmişin bilinen yüzü ön plana çıkar ve hayat yeni baştan inşa edilir. Kişinin ontolojik sorgulamaları çözümsüzlüğü beraberinde getirmektedir. Yaşanan hayatın içinden çözüm bulma çabası kendine çıkış bulamayan bireyin ölüm gerçekliği karşısındaki çaresizliğinin yansımasıdır. Bekleyişin getirdiği tedirginlik içsel huzurun kaybolmasına sebeptir. Çünkü artık her alınan nefes, yeni doğan her gün nihai gerçeklikle yüzleşmenin korkusunu beraberinde taşımaktadır.

"şu yağmurlu güz dünyadaki son güzü mü
bir daha yiyecek mi yediği şu üzümü
ya uykuda giderse söylemeden son sözünü"

Mevsimlerin birbiri ardınca geçmesi karşısında ölüm geçeceğinin farkına ancak ihtiyarlık döneminde varabilen insanoğlu için güz mevsimi bir sonun ifadesidir. Artık dönülmesi mümkün olmayan günler geride kalmıştır. Ama nihayetinde söylenecek son bir söz vardır her zaman ve bu sözü söylemeden gitmek acıların en büyüğüdür. Her insan bir şeyler söylemek için gelir ve ardından birkaç kelime bırakarak ayrılır dünyadan. Her şey, tüm yaşam o birkaç satırlık cümlenin içerisinde saklı gibidir. Onu söyleyememenin korkusu içinde tedirgin olur insan.

"ölmek var mı farkına varmadan öldüğünün
yılan gibi çöreklenmiş bu soğuk kördüğümü
çözmeye uğraşırlar çözememekten üzgün"

İnsan, nefes alma süreci içinde yaşam ve ölümü aynı anda yaşamaktadır. Zamanın akıcılığı karşısında farkına varılamayan bu süreç gerçek yüzünü ancak yaşlılık döneminde gösterir ve

kaybedilenlerin telafisi artık söz konusu değildir. Ölümü adeta yılanla özdeşleştiren şair yukarıdaki mısralarda onun boğuculuğuna yer verirken şimdiyse soğukluğu karşısında çözümsüzlüğe çare arar. Ancak hiçbir çıkış noktası kalmamıştır ve çözümsüzlük karşısında çaresizliğin verdiği acı ve ıstırap ruhu yakıp kavurmaktadır. Şairin sürekli melankoli içerisinde yaşlılık ve ölüm sözlerini eş değer kullanması, hayatın içinde var olan ve insanların düşünmek istemedikleri bir hüznün somut göstergeleridir.

"bakılan her resim bütün bir ömrü saklar
ellerini kaldırsalar yıllar dökülür
birazdan yalıda sanki buluşacaklar
bir yerde saat çalsa o sevgili görünür
umut heykeli midir ay ışığı örtünür"

Kurtuluşu geçmişin gizemli anlarında arayan insan için zamanın dondurulmuş kalıplar içerisinde yer aldığı fotoğraflar aynı zamanda gerçekten yaşadım mı sorusuna verilen somut yanıtlardır. "Hatıraların bu uyanma vaktinde yaşanan her olay ve birlikte yaşanan her kişi, geçmişte olduğu gibi, değişmeden yeniden yaşanır. Birey, geçmişe ait bütün var olanları 'bıraktığı gibi' bulmak ister, kaybetmek/yitirmek istemez." (Eliuz, 2001: 159) Bu noktada fotoğraflar mazinin tozlu raflarını içinde barındıran hazine sandığı hükmündedirler. Değişime direnen, insanın engel olamadığı yaşlanma olgusuna karşı varlığıyla direnç gösteren somut belgelerdir.

Ahmet Haşim'in "eteklerinde güneş rengi bir yığın yaprak" ibaresini anımsatan "ellerini kaldırsalar yıllar dökülür" mısraı geçmiş günümüze taşıyan ifadelerdir. Sanki eski günlere her an dönecek, kapı açılıp mazi defterlerinden anıların birer birer canlanıvereceğine inanılır. İnsan, geçmiş günleri her hatırlayışında bir rahatlama yaşayacak ve içerisinde bulunduğu durumu yeni bir anlayışla değerlendirdikten sonra geçmişinden de güç alarak geleceğe yönelik adımlar atacaktır.

Saat, dolayısıyla zaman kavramı, ölümü bekleyen insanlar için geleceğe değil mazinin acı-tatlı günlerine dönüş demektir. "Geçmiş, bugünün belirsiz, mekanik ve boyutsuz yaşantısından yorulan insan için en güvenli ve huzurlu sığınaktır." (Eliuz, 2001: 159) Geçmiş hatırlamak ölümden kaçan insan için geçici bir sığınaktan öteye gitmez. Ay ışığı tüm çirkinliklere güzellik kazandıran bir ışık olma özelliği arz eder, adeta yüzünü bulutların ardına saklayarak insanlardan kaçır ve yaşlılar için umut olmaktan çıkar. Dünyaya ait ne varsa yavaş yavaş insanı terk etme ve yalnızlığa mahkûm ederek ölüme hazırlama çabası içinde gibi görünmektedir.

"bir pencere açılma unutulmuş şarkılar
çocuk bahçelerinde nasıl yankılanırlar
kalkan her vapurda giden bir yolcu var
gönderilen her mektup onları götürür"

Geçmişe dair hatırlanan her şey güzelliğe dairedir. En küçük bir eşya şimdiki zamandan geçmişe götüren bir zaman makinesidir. "Evet, bu ruhlar, bizim için ancak onların hapisanesi olan bir ağacın yanından geçeceğimiz veya bir nesneye sahip olacağımız güne kadar kayıptırlar. Fakat birçoğumuzun belki hiç idrak edemeyeceği bu gün geldi mi ruhlar titreşirler ve biz kendilerini tanır tanımaz onları büyüleyen sihir bozulur. Bu suretle biz onları kurtarmışızdır; onlar da, bu sayede ölümü yenmişler ve bizimle beraber tekrar yaşamaya başlamışlardır." (Proust, 1992: 11) Böylece eşyaya bir ruh atfeden

insan onunla iletişim kurduğu anlarda ki ihtiyarlık günlerinde bu çoğunlukla yaşanır, geçmişin o acı-tatlı günlerine geri dönülür.

Unutulmuş şarkılar unutulmuş anları hatırlatır. Çocukluğun o masum, tüm olanlardan bihaber güzelim günlerinde dolaşır mazi. Yahya Kemal'in "Sessiz Gemi" şiirini hatırlatan "kalkan her vapurda giden bir yolcu var" dizesi bu dünyadan ayrılışın bir simgesi olarak kullanılmıştır. Ve buna ilave olarak gönderilen her mektupta da onlar vardır. Geri dönüşü olmayan bir yolculuğa çıkıştır bu.

"idam mahkûmlarıdır aslında ihtiyarlar
sabahtan akşama her gün kaç kere ölür"

İdam mahkûmu için her doğan güneş yeniden bir doğuşu değil aksine yeniden bir ölümü yaşatır. Günün hangi saatinde geleceği bilinmeyen celladın geliş saatinin belirsizliği, insana içten içe ölümü yaşatır. Ölümün kendisinden çok, beklemek rahatsız eder insanı. Sabahtan akşama dek her gün, her saat, ihtiyarların ruhları her an ölümle iç içedir.

Doğum ve ölüm süreci içerisinde insanoğlunun hazan mevsimi olarak nitelenen ihtiyarlık döneminde bu dünyadan ayrılışın dayanılmaz ıstırabını yaşayan insan, geçmişteki güzel günleri hatırlayarak mutlu olma çabası güder. Çünkü doğduğu andan itibaren öleceğinin farkında olan fakat son ana kadar bunu bilinçaltına iten bireyin kaçacak yeri kalmamıştır artık. Acı gerçekle yüz yüze gelmiş ve bir idam mahkûmu olduğu realitesini kabul etmek zorunda kalarak son nefesi beklemeye başlamıştır.

SONUÇ

Attila İlhan'ın "İhtiyarlar Balladı" adlı şiirinde ihtiyarlık ile ölüm arasındaki bağ hüznü ve melodik bir anlatımla ifade edilirken doğduğu anda aynı zamanda ölüme mahkûm edilen bireyin çaresizliğine, sorgulamalarına, çıkış noktası arayışına, içsel mücadelesine orijinal imaj dünyası içerisinde sanatçının yaklaşımını sergilemektedir. Bütün insanları kapsayıcı olan ihtiyarlık ve ölüm arasındaki münasebet, okuyucuyu şiirin iç dünyasındaki çekim gücüne karşı konulmaz bir biçimde almaktadır. Sanatçının kendi ben'iyle insan arasında kurduğu güçlü ilişki şiirin sanatsal değerinin gücünü arttırırken aynı zamanda sadelikle örülü sözcük dünyası söylemin etkisini de arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Bataille, Georges, (1993), Erotizm, Bilkamat Bas. Yay. Ankara.

Çelik, Yakup, (1998), Şubat Yolcusu Attila İlhan'ın Şiiri, Akçağ Yayınları, Ankara.

Eliuz, Ülkü, "Attila İlhan'ın Şiirlerinde Postmodernist Söylemin İki Yüzü", Sosyal Bilimler Dergisi, Elazığ, Ocak 2001/11 (1) .

İlhan, Attila, (1998a), Ayrılık Sevdaya Dahil, (5.Baskı), Bilgi Yayınevi, İstanbul.

İlhan, Attila, (1998b), Böyle Bir Sevmek, Bilgi Yayınevi, (7.Baskı), İstanbul.

Karataş, Turan, (2011), Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Sütun Yay., İstanbul.

Ahmet Faruk GÜLER

Özcan, Tarık, (2005), Şair ve Sözüñ Mahşeri Oktay Rifat, Akçağ Yayınları, Ankara.

Proust, M., (1992), Geçmiş Zaman Peşinde I, MEB Yayınları, İstanbul.

GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA ARAÇLARININ TÜRK MUSİKİSİNİN AKTARIMINDAKİ ROLÜNE YÖNELİK DÜŞÜNCELER

Ünal İMİK

İnönü Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı
Müzik Bölümü
unal.imik@inonu.edu.tr

Sinan HAŞHAŞ

İnönü Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı
Müzik Bölümü
sinan.hashas@inonu.edu.tr

ÖZET

Teknolojinin ilerlemesine paralel olarak her geçen gün yeni bir gelişmeye şahit olduğumuz görsel ve işitsel medya araçları özellikle kablosuz internet imkânlarının yaygınlaşmasıyla son derece önemli bir konuma gelmiştir. Yeni nesil medya araçları, internet desteği sayesinde istenilen her tür veriyi oldukça pratik ve kapsamlı bir şekilde sunabilmektedir. Bu durum, Türk musikisinin aktarımı hususunda da oldukça önemli görülmelidir. Bu araştırma, görsel ve işitsel medya araçlarının Türk musikisinin aktarımındaki rolüne yönelik olumlu ve olumsuz düşünceleri irdelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma; betimsel bir özelliğe sahip olup, araştırma sürecinde nitel ve nicel yöntemlerden faydalanılmıştır. Öncelikle konuya yönelik dijital ve yazılı kaynak taraması yapılmış, daha sonra ise konu ile ilgili toplumsal düşünceye yönelik verilere ulaşmak amacıyla anket tekniğine başvurulmuştur. Araştırma anketi, Malatya ilinde rastlamsal (random) yöntemle seçilen ve farklı sosyo-kültürel ve ekonomik yaşam seviyelerindeki 400 örnekleme uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlardan bazıları sıralanacak olursa: Medya araçlarının toplumu oluşturan bireylerin bir kısmı tarafından kültürel ve sanatsal bir aktarım aracı olarak görüldüğünü. Medya araçlarının hem görsel, hem de işitsel özellikleri bir araya getirmesinin daha olumlu bir aktarım aracı olarak düşünülmesine yol açtığı. Türk musikisinin aktarımında en etkili görülen medya aracının televizyon olduğu ve bunu radyo, bilgisayar özelliği gösteren cihazlar ve akıllı cep telefonlarının takip ettiği en önemli görülenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medya, Türk Musikisi, Aktarım.

IDEAS RELATED TO THE ROLE OF AUDIO-VISUAL MEDIA MEANS IN TURKISH MUSIC'S TRANSFERENCE

ABSTRACT

Audio-visual media tools that we observe in the developing world day by day is parallel to the advancing technology that gained a very important status especially after the widespread of wireless internet opportunities . New generation media tools can transfer all kinds of data in a practical and contextual way thanks to the internet support. This fact should be seen very important in terms of transferring Turkish music. This research aims to examine the positive and negative ideas related to the transfer of Turkish music by audio-visual media tools. The research has a descriptive structure and qualitative and quantitative methods were used in the course of it . First of all digital and written source scan related to the subject was made and then survey method was used to reach the data about public opinion related to the subject. Research survey was applied to 400 samples selected randomly in Malatya that has various socio cultural and economic life levels. Some of the most important

conclusions obtained from the research are media tools that are assumed as cultural and artistic transference tools by some of the individuals forming the community. Media brings audio-visual features together so it is considered to be a more positive transference tool. TV is considered to be the most effective media tool that transfers Turkish music. TV is followed by radio, computers and smart phones respectively.

Key Words: Media, Turkish Music, Transference.

1.GİRİŞ

Özellikle son yıllarda hemen her yerde karşımıza çıkan “medya” kavramı, oldukça sık kullanılmasına rağmen, sınırlarının çizilmesi ve kapsamının ortaya konulması oldukça zordur. Kocadaş, bu kavram kargaşasının önüne geçmek için “kitle iletişim araçları” ifadesini kullanılması uygun olur diyerek kavramın bir anlamda kitle iletişim araçlarını ifade ettiğinden bahsetmiştir (Kocadaş, 2005;1). Medya kavramı, 21.yy iletişim teknolojisi ile birlikte gelişim sergilemiş ve “sosyal medya” kavramını da içine alarak daha farklı ve derin boyut kazanmıştır. Elektronik iletişim ağlarının çoğalmasıyla bilgiye ve iletişime ulaşım açısından mesafelerin kalkması, dünyayı küçük bir köy haline getirmiştir (Thompson, 2008: 227). İnternet kullanımının yaygınlaşması ve daha pratik hale gelmesinden sonra sosyal paylaşım siteleri birçoğumuzun hayatının vazgeçilmezi haline gelmiş ve bu durum “sosyal medya” kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Görsel ve işitsel medya araçları hemen her alanda etkili olmuş ve beraberinde değişimler getirmiştir. Bu alanların biri de şüphesiz müzik sanatıdır. Müzik temelli uygulamalar görsel ve işitsel medya araçlarının vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu durum, görsel ve işitsel medya araçlarının paralelinde müzik alanında yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Geçmişte oldukça önemli görülen birçok müziksel iletişim aracı, medya teknolojisinin hızına ayak uyduramaz hale gelmiştir. Günümüzdeki albüm satış oranları, buna önemli bir örnek teşkil etmektedir. Geçmişte müzik sektöründe oldukça belirleyici olan albüm satış rakamları, yerini sosyal medya sitelerinde yer alan müzik videolarının izlenme sayısına bırakmıştır. Küreselleşme, beraberinde farklı kültürlerin birbirleri üzerindeki etkilerini medya üzerinden hissettirebildiği bir durum ortaya çıkarmıştır. Kendi kültürünü dünya üzerinde hâkim kılma arzusu olan milletler, özellikle müzik yolu ile diğer kültürleri etkileme yoluna gitmişlerdir. Geçmişte kendi coğrafyasındaki kültürel dokuları paralelinde şekillenen müzikleri dinleyen bireyler, günümüzde son derece yabancı oldukları kültürlerin müzik türlerini tercih eder duruma gelerek kendi kültürlerinden kopmaktadırlar. Bu durum ülkemizde de kendini hissettirmekte ve özellikle genç bireylerin Türk musikisine olan ilgilerinin azalmasına neden olabilmektedir. Daha açık bir ifadeyle, medya yönlendirmesi ile özenti şeklinde gelişen bir müzik beğenisi oluşabilmekte ve bu durumdan dolayı da özellikle genç nesil ve Türk musikisi arasında bir yabancılaşma sürecine girilmektedir. Bu düşüncelerden hareketle yola çıkılan araştırmada; Türk musikisinin aktarımında görsel ve işitsel medya araçlarının günümüzdeki yeri ve öneminin belirlenmesine odaklanılmıştır.

2.MEDYA VE MÜZİK

Müzik ve medya, özellikle son yıllarda bir bütünün iki ayrılmaz parçası gibi beraber hareket etmektedirler. Bu beraberliğin temelinde her iki alanın da birbirlerinin ilerlemesine katkı sağlayıcı özelliklere sahip olması ve bir araya gelince ortaya güçlü bir birliktelik sunabilmesi yatmaktadır. Bu beraberlik, görsel medya araçlarında müziğin kullanılmasının artışına bağlı olarak her geçen gün daha

da önem kazanmıştır. Duygusal ve düşünsel bir yapıda olan müziğin dinlenmesi ve bir ürün olarak kullanılması günümüz şartlarında daha çok medya araçları yolu ile gerçekleşmektedir ve müziği topluma ulaştıran görsel ve işitsel medya araçlarının sayısı oldukça fazladır (İmik, 2014: 29). Kitle iletişim araçları adı da verilen görsel ve işitsel medya araçları okuyucu, dinleyici ve izleyici olarak nitelendirilebilecek pek çok sayıda insana ulaşabilme özelliği sayesinde günümüzdeki en önemli iletişim kanallarının da başında yer almaktadır. Bu sebeple, müzik ve medya araçlarının karşılıklı ilişkisinin, her geçen gün önemini daha da arttırarak gelişim sergileyeceğini söylemek oldukça yerinde bir tahmin olacaktır.

3. TÜRK MUSİKİSİNİN AKTARIMINDA MEDYA ARAÇLARININ ROLÜ

Kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı dönemlerde Türk musikisinin meşk yöntemi ile aktarıldığı bilinmektedir. Meşk yönteminin Türk musikisinin bütün alt dinamikleri (icrası, öğretimi, öğrenimi, vb.) için çok önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Meşk yöntemini Demirgen ve Sazak; "... bir üstat tarafından musiki parçasının tek olarak çalınması ve okunması suretiyle talebeye öğretilmesi ve talebe tarafından öğrenilmesi demektir" (2013:30) şeklinde tanımlamışlardır. Altuğ'un konuya yönelik tespitleri ise şu şekildedir; "Meşk yöntemi, öğreticiyi izleyen öğrencinin hocasından duyduğunu ve gördüğünü çalgısı veya sesi ile tekrar etmeye çalışması yöntemiyle yapılan bir öğrenme şekli idi" (1997:19). Bir nüans müziği olan Türk musikisinin aktarımında meşk yönteminin yadsınamaz bir yeri ve önemi vardır. Türk musikisindeki ince detaylar ve bu detayların dinleyiciye en iyi şekilde aktarımı için genellikle görsel ve duysal öğelere ihtiyaç duyulmaktadır. Kitle iletişim araçlarının gelişmediği dönemlerde bu durum yalnızca meşk yöntemi ile gerçekleştirilebilirken, gelişen teknolojik olanaklar sayesinde bu aktarım sürecinin günümüzde farklı şekillere büründüğünü söylemek mümkündür.

Zamanın oldukça kıymetli olduğu 21.yy da, yoğun iş yaşantısı ve çalışma temposu bireylerin özellikle sanatsal-kültürel faaliyetlere katılımını oldukça zor hale getirebilmektedir. Bu sebeple, bireyler sanatsal ve kültürel ihtiyaçlarını da en kolay ulaşabilecekleri yer olan "görsel ve işitsel medya araçları" üzerinden sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu durum, beraberinde medya araçlarında yeterince yer almayan sanatsal ve kültürel öğelerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaları ihtimalini beraberinde getirmektedir. Daha açık bir ifadeyle medya araçlarına olan bağımlılık her geçen gün artmaktadır.

Kültür endüstrisi, kişiyi düşünmeye sevk etmeden inanmaya davet etmektedir. Oktay'a göre günümüz insanların düşünmeye vakitleri pek azdır. Bugünün insanının inanma yeteneği çok yüksektir (Oktay, 2009:16). Günümüzde bireyler iletişimin teknik araçlarına bağımlı hale gelmiştir. Öyle ki tüm gününü işyerinde telefon, faks, internet, e-mail trafiği içinde geçirmiş bir kimse bile dinlenme yeri olan evine geldiği an bu trafiğe televizyon, gazete, dergi ve benzeri yazılı ya da görsel iletişim araçlarını ekleyerek gününü sonlandırır (Aydın, 2010: 27). Bu değerlendirme oldukça yerindedir. Zira günümüz insanı hazır olanı tercih etmekte ve kendisine sunulanı daha kolay bir şekilde yaşantısına katmaktadır. Bu sebeple, kültürel öğelerimizin içerisinde yer aldığı geleneksel müziklerimizin toplum içerisinde daha çok tercih edilmesi ve beğenilmesi isteniyor ise; görsel ve işitsel medya araçlarında daha çok yer alması kaçınılmazdır.

Özellikle, meşk yöntemi ile aktarımı gerçekleştirilen ve kendine has özellikler ihtiva eden Türk

musikisinin kültürel dokusu ve sanatsal boyutları ile gelecek kuşaklara aktarılması hedefleniyor ise, görsel ve işitsel medya araçlarının desteği olmaksızın bunu sağlamanın birçok açıdan problemlili olduğunu söylemek mümkündür. Toplumumuzdaki hemen her bireyin teknolojik imkânlar ve kablosuz internet ile donatılmış elektronik iletişim araçlarına sahip olduğu düşünüldüğünde bu durumun daha da önemli olduğu açıkça görülecektir. Günümüz teknolojik imkânları istenilen müzik eserlerinin istenilen yerde kablosuz internet olanakları ile (3G,4G, vb.) dinlenebilmesini olanaklı kılmaktadır. Öyle ki, müzik eserleri medya cihazı üzerinde kayıtlı olmadan uydu iletişim imkânlarıyla dünyanın diğer ucundaki bir sağlayıcıdan dinlenebilmektedir. Bu durumda Türk musikisinin gelecek kuşaklara aktarımı konusunda başarıyı sadece konser salonlarında aramak, hayal kırıklığı yaşamamıza sebep olacaktır. Gelişen teknolojiyi göz ardı etmeden Türk musikisinin çağın tüm gelişmelerinden faydalanarak kendini gelecek nesillere aktarmaya çalışması daha olumlu sonuçları beraberinde getirecektir. Burada dikkat edilecek husus, kullanılan yöntemlerdir. Türk musikisinin gelecek kuşaklara aktarımında medya ve internet kanalıyla yapılacak olan projelerde dikkat edilmesi gereken Türk musikisinin temel özelliklerinin korunması olur ise, gelişen teknolojinin etkileri de sadece teknolojik imkânlar sunarak bireylere daha kolay ulaşılabilmesi ile sınırlı kalacaktır.

4. METODOLOJİ

Bu araştırmada, Türk musikisinin aktarımında görsel ve işitsel medya araçlarının rolüne yönelik düşüncelerin değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Araştırmanın, görsel ve işitsel medya araçlarının Türk musikisinin aktarımındaki önemini ortaya koyması ve toplumu oluşturan bireylerin konu hakkındaki düşüncelerini yansıtması bakımında önem taşıdığı düşünülmektedir.

Araştırma, görsel ve işitsel medya araçlarının Türk musikisinin aktarımında önemli rol oynadığı-oynayabileceği hipotezinden yola çıkarak hazırlanmıştır.

Araştırmada nitel ve nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle alan ile ilgili dijital ve yazılı kaynak taraması yapılmıştır. Daha sonra ise, konu hakkında bireylerin görüşlerinin alınabilmesi adına anket tekniğine başvurulmuştur. Anket Malatya ilinde farklı sosyo kültürel yaşam bölgelerinde yaşayan 400 örnekleme tesadüfe dayalı örnekleme(random) yöntemiyle uygulanmıştır. Araştırma Malatya ili ile sınırlıdır.

Elde edilen veriler SPSS veri analiz programı yardımı ile değerlendirmiş ve basit frekans dağılımı yapılarak kolay anlaşılabilmesi adına tablolara dönüştürülmüştür.

5. BULGULAR ve YORUM

Tablo-1: Medya araçlarını, kültürel ve sanatsal aktarım yönü ile önemli görüyor musunuz?

Evet	279	69,75
Hayır	67	16,75
Kararsızım	54	13,50

Medya araçlarının kültürel ve sanatsal aktarım yönü ile önemini sorgulandığı tablo1 incelendiğinde, örneklemelerin yaklaşık %70 oranda olumlu yönde görüş belirttikleri görülmektedir. Olumsuz görüş belirten örneklem oranı %17 ile sınırlı kalmıştır. Bu veriler ışığında, medya araçlarının toplumu oluşturan bireylerin bir kısmı tarafından kültürel ve sanatsal bir aktarım aracı olarak görüldüğünü söyleyebilmek mümkündür.

Tablo-2: Medya araçlarını, kültürel ve sanatsal aktarıma yardımcı olması bakımından hangi yönü ile önemli görüyorsunuz?

Görsel (Afiş, Broşür, Gazete, Dergi, vb.)	53	13,25
İşitsel (Radyo, CD/MP3 çalar, vb.)	84	21,00
Görsel ve İşitsel (Televizyon, Bilgisayar, Akıllı Cep Telefonu, vb.)	263	65,75

Medya araçlarını, kültürel ve sanatsal aktarıma yardımcı olması bakımından hangi yönü ile önemli görüldüğü sorusuna verilen cevapların yer aldığı tablo-2 incelendiğinde; özellikle her iki özelliği de içerisinde barındıran “görsel ve işitsel” medya araçlarının % 65,75 oranında tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, medya araçlarının hem görsel, hem de işitsel özellikleri bir araya getirmesi açısından daha olumlu bir aktarım aracı olarak düşünülmesine yol açtığını söyleyebiliriz.

Tablo-3: Türk musikisinin aktarımında, medya araçlarını önemli görüyor musunuz?

Evet	348	87,00
Hayır	23	5,75
Kararsızım	29	7,25

Türk musikisinin aktarımında, medya araçlarını önemini sorgulandığı tablo-3 incelendiğinde; örneklemelerin % 87 gibi büyük bir oranda medya araçlarının önemli olduğu görüşünde birleştikleri açıkça görülmektedir. Bu konuda olumsuz düşünen örneklem oranı sadece % 5 ile sınırlı kalmaktadır. Bu veriler ışığında, Türk musikisinin aktarımında, medya araçlarının önemli bir unsur olarak düşünüldüğünü söylemek mümkündür.

Tablo-4: Türk Musikisinin aktarımında, medya araçları yeterince etkin kullanılıyor mu?

Evet	69	17,25
Hayır	254	63,50
Kararsızım	77	19,25

Türk musikisinin aktarımında, medya araçları yeterince etkinliğine yönelik görüşlere ilişkin verilerin yer aldığı tablo-4 incelendiğinde; örneklemelerin yaklaşık % 63 oranında olumsuz görüş belirttikleri görülmektedir. Bu konuda olumlu düşünen örneklem oranı % 17 ile sınırlı kalırken, kararsız olan örneklem oranı da %19 olarak belirlenmiştir. Bu verilere dayanarak, Türk musikisinin aktarımında, medya araçlarının yeterince etkin kullanılmadığı görüşünün yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo-5: Türk Musikisinin aktarımında en etkili gördüğünüz medya aracı nedir?

Afişler	8	2,00
Gazete ve dergiler	6	1,50
Radyo	68	17,00
Televizyon	201	50,25
Bilgisayar	48	12,00
Sinema	12	3,00
Akıllı cep telefonları	45	11,25
Tabletler	12	3,00

Türk musikisinin aktarımında en etkili gördüğünüz medya aracına yönelik düşüncenin sorgulandığı tablo-5 incelendiğinde; televizyonun oldukça önemli görüldüğü sonucuna varılabilir. Bu duruma, televizyonun en yaygın ve izler kitlesi çok olan bir medya aracı olmasının yanı sıra görsel ve işitsel öğeleri birlikte kullanmasının da sebep olduğunu söylemek mümkündür. Tablo-5’de, radyo, bilgisayar ve akıllı cep telefonları da televizyonu takip etmektedirler. Radyonun klasik ve geleneksel bir özelliğinin olmasının bu durumda etkili olduğu söylenebilirken özellikle son zamanlarda oldukça gelişmiş özelliklere sahip olan cep telefonlarının gelecekte bu konuda oldukça önemli rol oynayacağını tahmin etmek güç değildir. Bilgisayarlar ise hayatımızın her alanında olduğu gibi bu alanda da kaçınılmaz bir şekilde yerini almıştır.

Tablo-6: Türk Musikisinin aktarımında medya araçlarının kullanımı konusunda aşağıdaki düşüncelerden hangi ya da hangilerini desteklemektesiniz?

Oldukça yetersiz.	87	21,75
Kısmen, fakat daha etkin kullanılabilir.	228	57,00
Kullanılıyor ve katkısı sağlıyor.	51	12,75
Son derece yeterli ve etkin kullanılıyor.	34	8,50

Türk musikisinin aktarımında medya araçlarının kullanımı konusundaki görüşlere yer verilen tablo-6 incelendiğinde; örneklemelerin özellikle “Kısmen, fakat daha etkin kullanılabilir” görüşünde birleştikleri görülecektir. Bu konuda örneklemelerin Türk musikisinin aktarımında medya araçlarının kullanımı konusunda medya araçlarından daha çok faydalanılması gerektiği görüşünde olduklarını söyleyebiliriz. Yetersiz bulanların oranı %21 olarak tespit edilirken, son derece yeterli bulanların oranı ise sadece % 8 ile sınırlı kalmıştır.

5. SONUÇ

Araştırma doğrultusunda:

- Medya araçlarının toplumu oluşturan bireylerin bir kısmı tarafından kültürel ve sanatsal bir aktarım aracı olarak görüldüğü,
- Medya araçlarının hem görsel, hem de işitsel özellikleri bir araya getirmesinin daha olumlu bir aktarım aracı olarak düşünülmesine yol açtığı,
- Küreselleşme ile birlikte özellikle genç bireylerin özenti yoluyla farklı müzik kültürlerine yönelerek kendi coğrafyasındaki müzik kültürlerine yabancılaşma sürecine girebildikleri,
- Kitle iletişim araçlarının gelişmediği dönemlerde Türk musikisinin genellikle meşk yöntemi ile aktarıldığı,
- Gelişen teknolojik olanaklar sayesinde Türk musikisinin aktarımının farklı şekillere büründüğü,
- Türk musikisinin doğru bir şekilde aktarımı için görsel ve duysal öğelere ihtiyaç duyulduğu,
- Türk musikisinin aktarımında, medya araçlarını önemli bir unsur olarak düşünüldüğü,
- Türk musikisinin aktarımında, medya araçlarının yeterince etkin kullanılmadığı görüşünün yaygın olduğu,
- Türk musikisinin aktarımında en etkili görülen medya aracının televizyon olduğu ve bunu radyo, bilgisayar özelliği gösteren cihazlar ve akıllı cep telefonlarının takip ettiği,
- Türk musikisinin aktarımında medya araçlarının kullanımı konusunda medya araçlarından daha çok faydalanılması gerektiği görüşünün yaygın olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Altuğ, Nevzat (1997), “Müzik Eğitiminde Metot ve Yöntem”, 1. Türk Müziği Sempozyumu, Taner Ofset, Balıkesir.

Aydın, Tuğba (2010), “1990 Yılı Sonrası Türkiye’de Kitle İletişim Araçları ve Müzik Medya Üzerindeki Etkisi”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Demirgen, Emel, SAZAK, Nilgün (2013), “III. Selim Dönemi’nde Enderun-i Hümayun Mekteplerinde Okutulan Müzik Risalesinin Meşk Yöntemi Açısından İncelenmesi”, İdil Dergisi, 2013/3 (11):

İmik, Ünal (2014). “Çizgi Film ve Müzik” Gece Kitaplığı Yayınları, İleri Akademi Basımevi, Ankara.

Kocadaş, Bekir. “Kültür ve Medya”, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science of the Turkish World) Bilig, 2005(34):

Oktay, Ahmet (2009). Popüler Kültürden TV Sömürmesine: Türkiye’de Popüler Kültür (1993); Toplumsal Değişme ve Basın (1987); Yazın, İletişim, İdeoloji (1982); Medya ve Hedonizm (1995), İthaki Yayınları.

Thompson, John B.(2008), “Medya ve Modernite”, çev. Serdar Öztürk, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

YILDIZLARARASI FİLMİNİN GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN (İKONOĞRAFİK) ÇÖZÜMLEMESİ

Metin İNCE

Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
mince@anadolu.edu.tr.

Selen ÇİFTÇİOĞLU ŞENKAYA

selen_ce@yahoo.com

ÖZET

İletişim, bilginin bir göndericiden bir alıcıya aktarılma sürecidir. Bu süreç içinde taraflar ortak bir dile ihtiyaç duyarlar. Bu dil söz, yazı, resim, şekil ve hareketleri kapsar. Dilin asıl işlevi, insanlar arasında, hayatın her anını kapsayan, doğal, duygusal ve ruhsal bağlar kurmasıdır. Sinema da bir dil içerir ve bu dille iletişime geçer. Sinema sanatsal öğeler taşımanın yanında ayrıca bir kitle iletişim aracıdır. Her sanat dalında olduğu gibi sinemada da anlatımı güçlendiren, duygu ve düşünceleri anlatmak için kullanılan, görüntü, senaryo, kamera açıları, ışıklandırma, dekor, ses efektleri ve oyuncular gibi araçlar vardır. Bu araçların estetik bir bütünü oluşturmak için yaratıcı bir biçimde kullanılması sinemayı sanat yapan unsurlardır ve bu unsurlar yardımıyla eğitim, eğlence, propaganda, vb. amaçlarla ortaya konulan çalışmalar aynı zamanda bir iletişim aracı haline gelir.

Sinema, göstergelerle işlevsellik kazanır. Göstergeler yardımıyla kurulan iletişimin, sözcüklerle yapılmaya çalışıldandan daha başarılı sonuçlar verdiği bilinmektedir. Göstergebilim, gösterilenin arkasında aslında anlatılmak istenenin keşfedilmesine kolaylık sağlar. Bu bağlamda, 2014 yılı, ABD ve İngiltere ortak yapımı, Christopher Nolan'ın yönettiği Interstellar (Yıldızlararası) adlı filmde de birçok gösterge kullanılmıştır ve dolayısıyla bu filmde göstergebilimsel çözümleme ile ikonografik bir okuma yapılmak istenmiş, filmin sıradan bir bilimkurgu filmi olmanın ötesinde yansıttığı diğer anlamlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadaki amaç, Yıldızlararası filmine göstergebilimsel açıdan yaklaşmak ve ikonografik film çözümlemelerine bir örnek oluşturmaktır.

Anahtar kelimeler: Sinema, Göstergebilimsel Çözümleme, İkonografi, Bilim Kurgu.

(ICONOGRAPHIC) ANALYSIS IN TERMS OF SEMIOTICS OF THE MOVIE 'INTERSTELLAR'S POSTER

ABSTRACT

Communication is a process of transferring the information from a sender to a receiver. In this process both sides need a common language. This language covers speaking , writing, pictures, shapes and movements. The main function of language is to establish naturally, emotional and spiritual bonds among people included in every moment of life. Cinema also includes a language and communicates in this language. Movie is also a mass communication tool besides carrying artistic elements. As in any art, cinema has also some tools which are used

to express feelings and thoughts as images, script, camera angles, lighting, decor such as sound effects and players to strengthen expressions. A creative way to use these tools are through the elements of cinema to make it an art to create an aesthetic overall. Studies that aim education, entertainment, propaganda, and so on become a tool for communication by the help of these elements.

Cinema gains functionality with the signs. Communication with signs are known more successful through the attempts of words. . Semiotics make it easy to discover what is shown behind the actual. . In this context, in 2014, the US and UK co-produced and Christopher Nolan directed “Interstellar” (Interstellar) film used a lot of signs in its poster as well and thus has been intended to make iconographic reading with semiotic analysis . Beyond being an ordinary science fiction film, this study has tried to put forward other meanings that it reflects. . The purpose of this study is create an example of iconographic analysis in terms of semiotic approach of Interstellar’s poster **Key Words:** Cinema, Semiotic Analysis, Iconography, Science Fiction.

GİRİŞ

Dil, iletişim sürecinin aracıdır, söz, yazı, şekil ve hareketleri kapsar. Hayatın her anında, insanlar arasında, doğal ve duygusal bağlantılar kurulmasına olanak tanır. Sinema tüm dil araçlarını içinde barındırabilecek yapısıyla aynı zamanda bir kitle iletişim aracıdır da. Dolayısıyla sinema işlevsellik kazanır. Ancak göstergeler yardımıyla kurulan iletişim sürecinin daha işlevsel olduğuna inanılır.

Göstergebilim, gösterilenin arkasında anlatılmak istenenin keşfedilmesine kolaylık sağlar. Bir bakıma gösterilenle aslında anlatılmak istenen arasında bir araçtır. Göstergeler, iletişim kurmak için insanlar tarafından üretilmişlerdir. Günay ve Parsa (2012; s.19) sözcüklerin anlam bilimini sözcük bilim incelerken, sözcükleri aşan dil dışı yapıları da (plastik sanatlar, resim, müzik, mimari, roman, söylem, vb.) göstergebilimin incelediğine değinmişlerdir.

Roland Barthes (2012) da göstergebilimi, “göstergedan bana gelen şeydir” diye tanımlamış ve “bilinen dilin dil bilgisini yeniden oluşturmaktır” demiştir. Anlamın oluşabilmesi için, belirgin bir süreç gereksinimi olduğu gibi bileşenlerinin ise kültürel, tarihsel ve toplumsal özellikleri bakımından devam eden bir gelişim sürecidir. İletişim açısından ise bugüne kadar dil üzerinden anlamlandırmanın zaman içinde diğer anlamlandırma biçimlerinin de eklemlenmesi sonucu amacı zenginleştirmekte ve yeni katkılar sunmaktadır. Günümüzde, çevremiz dil gibi görsel göstergelerle dolmuş durumdadır. Görsel göstergeler, reklamlar, afiş, vb. görsellerin kendine özgü yapıları, kültüre ve dış dünyaya özgü görsel bir dilden oluşmaktadır.

Görsel iletinin incelenerek çözümü, gerçekte birçok bilim dalını kapsar; anlaşılması gereken de interdisipliner bir çözümlerdir. Burada ekonomi, psikoloji, antropoloji, astronomi, fizik, epistemoloji, göstergebilim vb. gösterilebilir. Bu bakış açısıyla çalışmada ele alınan afişi göstergebilim açısından inceleyeceğiz ve bu bağlamda Fransız göstergebilimci

Roland Barthes'ın (1964) yapmış olduğu çözümleme yöntemi rehber olacaktır. Intestellar film afişinde yer alan göstergelerin anlam kazanımı, görsel iletinin düzlemsel yapısı, yapı içindeki düzlemde açık/şifrelenmiş iletiler, göstergelerin birbirleriyle olan çağrışımsal anlamlarını incelemeye ifade etmeye çalışacağız.

Görsel göstergeleri anlam katmanı açısından incelerken de ikonografik öyküleme, anlatımın yapısı gibi niteliklerinin de deneysel incelemenin katmanlarından biri olması alana farklı bir bakış kazanımı sağlaması umulmaktadır.

Görsel anlatım, sözlü anlatımdan sonra en sık kullanılan iletişim kodudur. “Görüntünün anlattığı ile anlatma biçimi zamanın içinde kişisel üsluplara göre değişmiştir ve değişecektir, değişmeyen görüntünün üstünlüğü ve dilidir.” (KILIÇ, Levent (1994)

Guiraud'a (1994) göre göstergebilim, diller, düzgüler, belirtgeler, vb. gösterge dizelerini inceleyen bilimdir. Aynı zamanda da göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilimdir. Ya da “bütün bunlar, dünyanın betimlemeleridir” der. Bu betimlemeler içinde sayılar, temel biçimler, hayvanlar, bitkiler, vb. her şey birer göstergedir”.

Tüm bu göstergeleri görmek, onları doğru anlamlandırmak anlamına gelmeyebilir. Doğru anlayabilmek ve algılayabilmek için Panofsky (1995), “bir sanat yapıtını salt bir biçim olarak ele almak onu anlamaya yetmez” der. O'na göre eser, bir forma sahip olmanın yanında, anlattığı bir konu ve taşıdığı bir anlamı yani içeriği vardır. Panofsky, sanat yapıtını biçim, konu ve içerik açısından ele alan ve günümüz sanat tarihi yönteminin de temelini oluşturan inceleme düzeyleri tasarlamıştır. Bu aşamaların ilki ön ikonografik aşamadır ki bu, nesnelere en yalın haliyle tanımadır. Yani, biçim, renk ve hacim oluşumlarının belli nesnelere ya da olaylar olarak tanımlanmasıdır. Sonrasında ise “ikonografik tanımlama” gelir ki bu da; belirlenmiş biçimlerle, tema ve kavramlar arasında bir bağ kurulması, imgelerin çözümlenerek öykü ve alegorilerin saptanmasıdır. Üçüncü inceleme aşaması ise “ikonolojik tanımlama”dır ki buna da sanat yapıtının içeriği de denilebilir. Bu aşamada yapıtın oluşturulduğu dönemin kültürel nitelikleri, sanatçının kişiliği, kültür ortamının oluşumuna katkıda bulunduğu, sanat yapıtının içerdiği anlamın da irdelenmesi demektir (Panofsky, 1995).

Bir eserin doğru bir biçimde yapılmış ön ikonografik tasviri, o eserin doğru ikonografik çözümlemesi için nasıl gerekiyorsa, aynı şekilde doğru bir ikonolojik yorum için de doğru bir ikonografik çözümleme gereklidir (Cömert, 2010, s.18).

Ancak bu açıdan bakıldığında eserin doğru bir göstergebilimsel değerlendirmesinin yapılması olanaklı hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda, 2014 yılı, ABD ve İngiltere ortak yapımı, Christopher Nolan'ın yönettiği Interstellar (Yıldızlararası) adlı filmde de birçok gösterge kullanılmıştır ve dolayısıyla bu

filmde göstergebilimsel çözümleme ile ikonografik bir okuma yapılmak istenmiş, filmin sıradan bir bilimkurgu filmi olmanın ötesinde yansıttığı diğer anlamlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmadaki amaç, Yıldızlararası filmine göstergebilimsel açıdan yaklaşmak ve ikonografik film çözümlemelerine bir örnek oluşturmaktır.

Film Afişleri

Göstergebilimsel bakış açısı, inceleme aşamasında bizi üç temel ögeye yönlendirmektedir: İletinin merkezinde yer aldığı nesne, kullanılan göstergeler ve anlamdır ve bu ögeler birleşerek hedef kitleye iletilmek istenen iletiyi oluşturur(Sığırcı, 2012, s.97). İleti ne kadar etkili kurgulanırsa hedef kitleye de o kadar ulaşılmış olur.

Film afişleri, gösterimdeki filmin isminin, başrol oyuncularının, yönetmeninin, vb. isimlerinin yer aldığı ve izleyiciye film hakkında ufak ip uçlarıyla merak uyandırmayı hedefleyen görsellerdir. Film afişleri filmin reklamını yapmak amaçlı izleyiciye sunulur. Ancak yalnızca mesajı iletmek veya bir ürünü tanıtmak amacıyla hazırlanmış olmanın ötesinde, tasarım kaygısı da göz önüne serilir.

Film afişlerinin alt ya da üst kısmında, yapımcının, yönetmenin, oyuncuların isimleri yer alır. Afişlerin orta kısmında genellikle izleyicinin merakını çekmesini beklenen kısım yer alır. Afişlerin üst tarafında, filmde yer alan ünlü oyuncuların ya da tanınmış oyuncuların isimleri alttakinden daha belirgin şekilde yer alır. Film afişleri çeşitli boyutlarda olabilmektedir.

“Yıldızlararası” Film Afişinin(İkonografik) Çözümlemesi

Film afişleri, gösterime sunulacak film hakkında izleyiciye fikir vermesi ve merak uyandırması amacıyla yapılan, tasarım kaygısıyla hazırlanmış grafik göstergelerdir. Afişlerde kullanılan göstergelerin anlamları, birbirleriyle olan ilişkileri, farklılıkları ya da benzerlikleri, işlevsellikleri açısından önem kazanır.

Bu çalışmada Yıldızlararası(Interstellar) Filminin afişlerinden seçtik. Bunun nedeni Kasım 2014'te vizyona giren Yıldızlararası (Interstellar) filminin, içeriği, görselleri, bilime yaptığı katkılar ile izleyiciler tarafından büyük beğeni ile izlenmesidir.

Ana tema kurgusal bir uzay-zaman, gerçekliğin kumaşındaki delikler ve yer çekiminin ışığı nasıl büktüğü, aynı zamanda insan doğası, bağlılık, umut ve vazgeçmeme ile ilgili.

“Öfkelen ışığın ölümünün karşısında”

Dylan Thomas

Bu afişe genel olarak bakıldığında iletilerin dört kesitte verildiğini görmekteyiz.

Dizimsel Eksen			
Kesit 1	Kesit 2	Kesit 3	Kesit 4
Dilsel Gösterge	Görüntüsel Gösterge	Dilsel İleti	Dilsel Gösterge
		Logo Slogan	

Birinci kesitte dilsel göstergeler kullanılmıştır. Burada ilk olarak afişin en üst kısmında filmin baş rol oyuncularının isimleri yer almaktadır. İsimler büyük harflerle ve koyu renk ile yazılmıştır. Ancak bu kesitteki yazı birimleri, yine dilsel gösterge kesitinin bir parçası sayılan dördüncü kesitte, film afişinin altında yer alan, yapımcının, yönetmenin, yine oyuncuların isimlerinin yer aldığı kesitten daha büyük ve anlaşılır şekilde gösterilmiştir. Ayrıca bu bahsettiğimiz ikinci ve altta yer alan kısım beyaz renkteki harflerle gösterilmiştir.

İkinci kesitte, Matthew McConaughey (Cooper)'i Ice Planet (Buz Gezegeni) üzerinde yürürken görüyoruz. Afişte McConaughey'den başka figür görülüyor. Filmde Cooper karakterini canlandıran Conaughey, bir astronot kıyafeti içinde, çevresine, panik, şaşkınlık ve hafif korku dolu ifadelerle bakar şekilde gösterilmiştir. Üzerinde bulunduğu gezegen de buzlar ve taşlarla kaplı bir yeryüzü hissi uyandırmaktadır. Conaughey'in ardında buzlarla kaplı dağlar görülmektedir. Bunun dışında gökyüzü olarak algıladığımız kısımda (ki bu kısım birinci kesitle iç içe geçmiş durumda ya da birinci kesitteki dilsel göstergenin arka fonu niteliğindedir), aşağıya doğru sarkmış dağ kütlelerini görmekteyiz. Bu şekilde, film hakkında bir ipucu verilmiş ve merak uyandırmak istenilmiştir.

Cooper görselinin hemen altında, üçüncü kesiti oluşturan “Dünyanın sonu bizim sonumuz olmayacak (The End of Earth Will Not Be the End of Us)” dilsel ileti yer almaktadır. Bu ileti filmin sloganı halini almıştır. Altında dördüncü kesitin (dilsel gösterge) bir parçası gibi algılanan, filmin Christopher Nolan filmi olduğunu yazan, küçük puntolarla gösterilmiş ileti vardır. Son olarak da Christopher Nolan'ın yönetmenliğini yaptığını vurgulamak için filmin adı Nolan'ın adının hemen altına yazılmıştır. Burada yönetmenin isminin filmin isminden önce yazılması bir imza niteliği taşır. “Interstellar”, ortaya ve en belirgin şekilde, zeminle kontrast oluşturacak tarzda yazılmıştır. Yazı karakterinin oldukça sade oluşu ile dikkat çeker.

Bu kesitte filmin adından sonra en çok dikkat çeken yer sloganın sunulduğu iletidir.

Dördüncü kesitte yine dilsel gösterge vardır. Bu kesitin içinde saydığımız ve alt kısımda yer alan bir diğer gösterge ise filmin yayımlandığı tarihtir ki o da Imax kalitesinde izlenebilirliğini de gösteren yazı ile birlikte dikkat çekici ve biraz daha büyük yazı birimleriyle gösterilmiştir. Filmin yayımlanmasından önce hazırlandığı ve reklam amacı taşıdığı için, filmin

gösterime gireceği tarih, filmin isminden sonra en büyük birimlerle yazılan ve en dikkat çekici dilsel ileti konumundadır.

Film afişindeki dilsel iletiler yoluyla izleyicinin dikkati çekilmeye çalışılmış ve göstergelerle de bilmediğimiz başka bir gezegene, başka bir boyuta ve yaşam umuduna yönlendirilmek istenerek merak uyandırmak hedeflenmiştir. “Dünyanın sonu bizim sonumuz olmayacak” dilsel ileti ile yeni bir yer göstergesinin bütünleşmesi ve birbirini tamamlar nitelikte kullanılması da afiş tasarımı açısından önemlidir. Bu iletilerin ve göstergelerin doğru şekilde bir araya gelmesiyle izleyiciye ulaşılmış ve merak uyandırma konusunda başarılı olunmuştur.

Afişte kullanılan göstergeleri ise üç grupta inceleyebiliriz::

1. Şifrenmemiş Görüntüsel İleti
2. Şifrenmiş Görüntüsel İleti
3. Dilsel İleti

1. Şifrenmemiş Görüntüsel İleti

Bu kısımda afişin şifrenmemiş yani ilk bakışta anlaşılan, fazladan bir çaba harcamamızı gerektirmeyen, ilk algılamalarımızı sağlayan kısmıdır(düzanlam); gördüğümüzü anladığımız ve algıladığımızı varsaydığımız söz konusu olan ilk düzeydir. Bu açıdan baktığımızda, film afişinin merkezine konumlandırılmış astronot kıyafetli bir adam, çevresinde sadece buz dağlarının olduğu bir yüzey ve gökyüzünden yere doğru uzanan benzer dağların olduğunu görürüz. Bunlara ek olarak filmin oyuncularını, yapımcılarını, yayımlanma tarihi, ismi ve sloganın kullanıldığı dilsel iletinin, görüntülerle bütünleştirildiğini görüyoruz.

Ayrıca afişte beyaz, gri ve mavi tonların baskın oluşu dikkat çeker.

Dolayısıyla şifrenmemiş görüntülerle afişini çözümlersek, gördüklerimiz güncel hayattan bildiğimiz, tanıdığımız nesnelere. Ancak bu afişte sadece nesnelere estetik şekilde yan yana getirildiğini düşünmek yanlış olur.

2. Şifrenmiş Görüntüsel İleti:

Şifrenmiş görüntüsel iletiler görüntülerin yan anlamlarıyla ilgilidir (Günay ve Parsa, 2012). Şifrenmiş görüntüsel iletide gördüklerimizin ardında yatan başka bir anlam, bize anlatılmak istenen bir ileti ararız. Bu durumda nesnelere, biçimlerin ve hatta renklerin önemi vardır. Nesnelere kimi zaman toplumsal ya da kültürel bazı özellikleri anlatmada kullanılabilirken, renkler duygu ve düşünceleri aktarabilir niteliktedirler. Böylelikle ister nesnelere, ister biçimler, isterse renkler vb. olsun işlevsellik kazanır. Örneğin dağlar, afişin tüm arka fonunda kullanılmıştır. Başını sonu yoktur ve bu insana sonsuzluk hissi verir. Ayrıca dağlar insan eli değmemiş doğada, kendiliğinden oluşmuş, yükseltilere denir ki burada anlatılmak istenen de henüz keşfedilmemiş yeni, yaşanabilir ve dünya dışında bir yer parçasıdır. Ayrıca

Cooper karakteri buzul dağlarında tek başına ilerlemeye çalışırken gösterilmiştir ki bu da yeni ve belki de dünyadan sonra yaşanabilecek olan yeri bulan kişiyi işaret etmektedir. Ek olarak dağ, üstün işi ya da kimseyi, ideal ve önemli olanı sembolize eder. Buradan da Cooper'ın başardığı işin önemi vurgulanmak istenmiş olabilir. Dağların renginden yola çıktığımızda da, beyaz rengin çağrıştırdıkları düşünülmelidir. Bütün renkleri içinde barındıran beyaz renk, saflığı, doğallığı ve temizliği sembolize eder. Yani daha önce hiç ayak basılmamış huzur ve güven veren bir yer tasviridir anlatılmak istenen. Ayrıca beyaz alanlar geniş ve ferah algılanırlar, buradan da ister dünyadan insanları taşınabileceği, isterse yeni bir insanlık yaratılabilecek büyüklükte geniş ve ferah bir yer bulunabileceği anlatılmak istenmiştir. Bu rengin hafif mavi tonlarında olması da sonsuzluğu simgeler. Buradan da şifrelenmiş iletiyle dilsel ileti olarak kullanılan “Dünyanın sonu bizim sonumuz olmayacak” sözünün bir bütün oluşturduğunu görüyoruz. Buradan hareketle sözlü ve görsel ileti birbirini destekler nitelikte kullanılmıştır diyebiliriz.

Afişte dikkatimizi çeken bir diğer gösterge ise gökyüzünde asılı gibi duran, beyaz dağların varlığıdır. Burada bize, bu güne kadar algılayabildiğimiz üç boyutun dışında başka bir boyutun varlığını gösteren bir görsel kullanılmıştır. Bu görüntü sayesinde afiş, göremediğimiz şeyleri düşünmek ve hayal etmek zorunda kalacağımız bir film vadeder görünmektedir. Bu şekilde izleyici ile iletişime geçilmiş ve geniş kitlelere seslenebilmenin önü açılmıştır. Hollywood Sinemasının görsel efekt gücü de düşünüldüğünde hayal etmenin ve bilmediğimiz yeni yerlere ulaşmanın güzel ve gizemli tarafıyla karşılaşırız. Cooper karakterinin afişteki yüz ifadesi de bu görseli destekler nitelikte, korku, merak ve heyecanı bize yansıtmaktadır.

Yerde ve gökte diye tanımlayabileceğimiz farklı boyutlardaki iki dağ sırası arasında hafifçe beliren bir ışık huzmesi görülür. Bu ışık da, dünya üzerinde yaşanan sıkıntılar sonrasında elde edilebilecek huzurun ve rahatlığın sembolü olabileceği gibi, ilahi bir gücün göstergesi de olabilir. burada kesin bir yargıya varmak doğru olmayabilir.

Bu afişte diğer göstergeler yanında, üç farklı temel göstergenin varlığını saptamaktayız. Bu göstergelere yönelik incelemelerimiz şu şekilde;

Gösterge 1:

Gösteren : Astronot giysileri içindeki figür

Gösterilen : Gezegene ait koşullar bilinmezlik

Afişi dikkatli şekilde incelediğimizde, boşluk içinde yer alan sonsuz boşluk metaforu yeni bir sonsuzluk hissi bütün çarelerin tükenmesi ile ilgili yeniliğe mecbur kalışı ile bu da bize beyaz donmuş bir gezegenin yaşama olanak sağladığı/sağlamadığı bilinmezlik düşüncesini çağrıştırmaktadır. Bu görüntüsel göstergeyle, yeni başlangıç ve bitişle ilgili strateji güdülmüştür diyebiliriz.

Gösterge 2:

Gösteren : “Dünyanın Sonu Bizim Sonumuz Olmayacak “ dilsel göstergesi

Gösterilen : Konunun “dünya” ile ilgili son/başlangıca dilsel gönderme yapılması

Dilsel iletide yer alan “dünyanın sonu” deyimi ile vurgu yapılan yeni dünyalar arayışına dikkat çekilerek bu özellik gösterilmeye çalışılmıştır.

Gösterge 3 :

Gösteren :Afişin türü

Gösterilen : Kültürel çağrışımlar

Günümüzde birçok gösterge reklam ya da tanıtım özelliği evrensel değerler taşımakla birlikte evrensel kültür özelliğinin devreye girmesi kültürler üstü niteliğini öne çıkarmaktadır. Yeni bilinmeyen gezegendeki insan soyunun yeni arayışlar içindeki soğuk yarı umut göstergeleri kültüre özgü çağrışımları besleyen film afişinin kültür gösterenleri söz konusudur:

Dilsel düzlem çözümlenen şifrelenmiş görüntüsel ileti ve şifrelenmemiş görüntüsel ileti pekiştirme görevini oluşturmaktadır. Nedeni dilsel düzlem diğer iki düzlem açısından belirleyici niteliktedir. Birbiri içindeki iki düzlem arası ilişkiyi çözümlenmeye götüren gerekli öğeler de buradadır.

Reklam iletisini anlamamanın önemi; görsel bileşen ve dilsel bileşeni tanımaktan geçer, afişin kullandığı dili bilmek ve görüntünün gönderme yaptığı nesnelere, yaşamdaki nesnelere eşleştirebilmek önem taşımaktadır.

3. Dilsel İleti:

Film afişlerinde görselin olduğu kadar dilsel iletinin de önemli işlevi vardır. Afişte kullanılan her öğenin birbirini destekler nitelikte tasarlandığını düşünürsek dilsel iletilerin de görsel olanı desteklediğini görürüz.

Bir afiş için en önemli ölçüt fark edilebilmesidir. Bu yüzden de afiş tasarımları hazırlanırken dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar içinde dilsel iletiyi ilgilendiren kısımda, yazıların okunabilir, anlaşılabilir ve düzenli olması önemlidir. Afiş belli bir mesafeden okunabilmelidir. Hedef kitleye ulaştırılmak istenen iletiler, önem sırasına göre sistemli bir şekilde yerleştirilmelidir.

Yıldızlararası Filminin afişinde iki renk yazı karakteri kullanılmıştır. Bunlardan ilki afişin üst kısmında yer alan ve oyuncuların adlarından oluşan kesittir. Buradaki yazılar farklı bir boyut olarak değerlendirilen dağların üzerinde kullanılmıştır ve siyahtır. Alt kesitteki yazı

karakterlerinin beyaz oldukları ve yine farklı bir boyutta bulunmaları vurgulanacak şekilde yerleştirildikleri düşünülürse, az önce de değindiğimiz gibi görsel iletilerle dilsel iletilerin birbirlerini nasıl tamamlar nitelikte kullanıldıklarını bir kez daha görmüş oluruz.

Filmin sloganı olarak kullanılan “Dünyanın sonu bizim sonumuz olmayacak” sözü de dikkat çekici şekilde Cooper karakterinin hemen altında ve alt kesitte kullanılmıştır. Yine slogan da diğer bütün iletiler gibi afiş üzerindeki diğer görsellerle birbirini destekler. Görselde gösterilen yeni konum, dünyanın sonu gelse bile gidilebilecek, yaşanabilecek başka bir dünyanın göstergesidir. Dolayısıyla sloganın tam da işaret ettiği nokta belki de burasıdır.

Ayrıca filmin adı ve diğer tüm yazıların oldukça bilinen bir yazı karakteriyle, okunurluğunu kaybetmeden, ancak lacivert beyaz yazılması, arka fondan ayrılacak şekilde açık koyu dengesinin ayarlanması da oldukça başarılıdır. Yazı üzerinde açık koyu dengesinin sağlanması aşamasında, beyaz renk ile başlayan yazı fondaki lacivert ve gri taşlarla ayırt edilebilir bir hal alırken, yazının geriye kalan lacivert kısmı ise yine arka fonda bulunan lacivert gri taşlardan ayırt edilebilsin diye beyaz bir yıldız kümesiyle desteklenmiştir. Yıldız kümesi, film boyunca karşılaştığımız bir görüntüdür. Bu beyazlık hafif bir ay şeklinde biter ve alttan yine lacivert gri taşlar görünür. Hafif ay şekli de yine görsel bir iletiyi, yeni bir küreyi işaret eder şekilde gösterilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada insanların farklı anlatım yollarının da dâhil olduğu anlam okuma ilişkisi üzerinde durulmuştur. Sözel (fr. *verbal*) ve görüntüsel (fr. *iconique*) göstergeler hem birbirlerine karşıttırlar hem de birbirlerini tamamlar niteliktedir. Birçok anlatımda bu iki gösterge türü bir arada kullanılabilir. Bu çalışmada da bu iki gösterge türü bir arada kullanılabilmektedir.

Göstergebilimsel yöntemlerle çözümlenmeye çalıştığımız iletiler birbirlerinden bağımsızmış gibi gözükseler de aslında ne kadar iç içe ve birbirlerini destekler şekilde kullanıldıklarını görülmesi açısından önemlidir. Afişin görseline baktığımızda, genelde görüntüsel gösterenlerin (fr. *signifiant iconique*) kullanıldığını görmekteyiz. Bu tür göstergeler okuyucu açısından en kolay algılanan gösterge grubu içinde yer alır ve göstergelerde gösteren ile gönderge arasında karşılıklı bir benzeşim vardır. Hedef kitle ile iletişim kurma çabasında evrensel göstergeler kullanılmıştır.

Bu sebeptendir ki film dünya çapında en çok izlenen filmler arasında sayılmaktadır.

Görsel görüntüyü ilk oluşturan Afişteki iletilerin tümü filmin merak uyandıran yanlarını vurgulayacak şekilde kurgulanmıştır.

Sonuç olarak göstergelerin çözümlenmesi ve anlamlandırılması sürecinde göstergebilimsel alanda dizgeli bir (ikonografik) çözümlenme örneği oluşturulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Barthes, R. (2012) *Göstergebilimsel Serüven*. çev. M. Rifat, ve S. Rifat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Barthes, R. (2013) *Göstergeler İmparatorluğu*. çev. T. Yücel, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (1998) “Konuşma Çözümlemesinde Sözel-Olmayan Göstergelerin İşlevleri Üzerine” Dilbilim Araştırmaları içinde, Ankara, Bizim Büro Basımevi.
- Cömert, B. (2010) *Mitoloji ve İkonografi*, Ankara, De Ki Basım Yayın Ltd.
- Guiraud, P. (1994) *Göstergebilim*. çev. M. Yalçın, Ankara, İmge Kitabevi.
- Guiraud, P. (1984) *Anlambilim*, çev. Berke Vardar, Ankara, Kuzey Yayınları.
- Ed. Günay, V.D., Parsa, A. (2012) *Görsel Göstergebilim İmgenin Anlamlandırılması*. İstanbul, Es Yayınları.
- Günay, V. Doğan (2007), *Metin Bilgisi*, 3. baskı, /İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, V. D.(2002), *Göstergebilim Yazıları*, İstanbul, Mutilingual Yayınları.
- Jean, Georges (2006), *Yazı İnsanlığın Belleği*, çev. Nami Baş
- Kıran, A. “Çağdaş Bir Düşünme Biçimi Olarak Göstergebilim” Dilbilim Dergisi, 2010 (22): 1-18.
- Kılıç, Levent (1994), *Görüntü Estetiği*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları (1990) “Dilbilim-Göstergebilim Araştırmaları içinde, Ankara, Hitit Yayınları.
- Küçükerdoğan, R. (2005), *Reklam söylemi*, İstanbul, Es yayınları.
- Messris, Paul Martin (1994). *Visual Literacy, Image, Mind and Reality*.,Oxford: Westview
- Panofsky, E. (1983) “Iconography and Iconology”, *Meaning in the Visual Arts*, Penguin Books, Harmondsworth.
- Panofsky, E. (1995). *İkonografi ve İkonoloji Renaissance Sanatının İncelenmesine Giriş* (çev. Akyürek, E.). İstanbul: AFA Yayınları.
- Sığircı, İ. (2012), *Göstergebilimsel Açıdan Reklam İncelemesi Bir Otomobil Reklamı*,

Görsel Göstergebilim İmgenin Anlamlandırılması, ed. Günay, V.D., Parsa, Alev., İstanbul, Es Yayınları.

Sığırıcı, İ. “Göstergebilimsel Açıdan Reklamcılık”, Ana Dil Dergisi, Nisan–Mayıs-Haziran, 2000: 32-38.

POSTMODERN PERSPEKTİF: SANAT VE ANLATI

İbrahim ÇOBAN

Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Resim Bölümü
İcoban51@gmail.com

Neslihan KIYAR

Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Resim Bölümü
neslihankiyar@yahoo.com

ÖZET

20. yüzyılın başından itibaren her alanda yaşanan hızlı gelişmeler, izleyici, sanatçı ve sanat yapıtının toptan değişim geçirmesine yol açmıştır. Yeni bir gerçeklik anlayışıyla karşılaşan sanatçı da, kendi isteği dışında gelişen/değişen şartlar karşısında ilk tepki olarak direnip, kuralları yıkmayı seçmiştir. Dolayısıyla sanat nesnesinin anlamı genişleyip, ifade olarak kendini aşmaya başladıkça kavramlara, değişik etkinliklere ve hareketlere dönüştükçe, klasik anlatı, postmodern anlatıya evrilmiştir. Yani, 20. yüzyıl sanatının, geçmişi yadsıyan tavrı karşısında pek çok alıcı aynı hızla postmodern anlatı olanaklarıyla karşılaşmaya ve algılama pratikleri yapmaya başlamıştır. Sanatçı ise, bir anlatı efekti yaratmakta, eski anlatıları taklit etmekte ve her anlatının gerisinde bir gerçeğin, bir maddi ya da ruhsal hakikatin değil, başka anlatıların durduğunu ifade etmektedir. Postmodern süreçte gelişen post tepkilerle (çevrimiçi sanat, bilgisayar denetimli ses ortamına kadar pek çok şeyi kapsayan yeni medya, enstalasyon, fotoğraf) anlatı çözümlenmelerine başka pencereler açılmıştır. Bu anlamda, avangard sayılan yapıtların zamanla *yeni* olma halinden kopuş, hızı ve yönüne koşut anlatı kodlarının farklı yönler kayma hali olası görülmelidir.

20. yüzyıl sanat tarihi içinde, karşılaştığımız postmodern girişimlerin ne türden bir anlatı ile var olan sanat eğilimlerini çapraz yönden kestiği ve türev söylemlerle ne türden bir postmodern anlatı ile sürece dahil olduğu aydınlatılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, postmodernist üretim olanaklarının bazı sanatçılar üzerinden, '*anlatı*' bağlamında ele alındığı bu çalışma, sanatsal anlayıştaki postmodern anlatının bir dökümü niteliğinde olacağı varsayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Postmodernizm, Anlatı,

POSTMODERN PERSPECTIVE: ART AND NARRATIVE

ABSTRACT

The rapid improvements that have taken place in every field of life since the early twentieth century have transformed into spectators, artists and works of art. The first reaction of artists to a new conception of reality and conditions that change independently was to resist and break the rules. Hence, as the meaning of art, object expands, goes beyond its expression, turns into concepts as well as different activities and movements, and the traditional narrative evolves into postmodern narrative. As many viewers encounter, the art of the twentieth century ignores the past and they begin to encounter the possibilities of the postmodern narrative and to do comprehensive exercises. However, artists create a narrative effect, imitate past narratives and show that there is not a material or spiritual reality behind them, but other narratives. Postmodern reactions (online art, new media including computer controlled sonic environments, installations and photography) developed in the postmodern era brought new methods of narrative analysis. Thus, art works recognized as avant-garde will no longer be viewed as *new*. Concurrent with this process, the related narrative codes are likely to unfold in different ways.

This study explores the narrative implied in postmodern efforts that cut across present art tendencies and the postmodern narrative used in these attempts along with derivative discourses as part of the art history of the twentieth century. Moreover, using artists as examples, this study discusses the possibilities of postmodern production in terms of narrative which intends to be an inventory of the postmodern narrative that has an artistic perspective.

Key Words: Modernism, Postmodernism, Narrative

GİRİŞ

Ünlü İngiliz tarihçi Arnold Toynbee sayesinde ilk defa 1939'da literatüre giren *postmodernizm* terimi²³⁵, bir akım olarak 1950'lerin sonlarında ortaya çıkmış ancak bu terimin esas yaygınlığı ve günlük yaşama girişi 1980'lerin başlarında olmuştur²³⁶. Kavram ilk başlarda bir sanat hareketinin adı iken, 1980'li yıllarla birlikte yeni bir toplumsal kuramın adı olmaya başlamıştır. Bu kuram; modern dönemden farklı özellikler taşıyan siyasal, kültürel, estetik, bilimsel ve etik değerleri izah etmeye çalışmıştır. Eagleton'ın²³⁷ ifadesiyle, klasik hakikat, akıl, kimlik ve nesnellik kavramlarından, evrensel ilerleme ya da kurtuluş fikrinden, bilimsel açıklamanın başvuracağı tekil çerçeveler, büyük anlatılar ya da nihai zeminlerden kuşku duyan bir düşünce tarzıdır. Erinç²³⁸ postmodernizmi salt biçimsel olmaktan çok tarihsel bir kavram olarak tanımlar ve geçmişle sert ya da yumuşak, bölücü ya da birleştirici bir yöntemle hesaplaşmadır der. Jameson²³⁹ kavrama tarihsel olarak yaklaşarak, postmodernizmin, askeri ve iktisadi Amerikan hakimiyeti akımının üst yapısal ifadesi ya da Avrupa-merkezciliğin sonu olarak da okunabileceğini ileri sürmektedir. Orr²⁴⁰ ise, postmodernizmin kendini daha çok ABD'de, eleştirel olmayan, salt zevk almayı savunan tüketimcilik ideolojisinin bir belirtisi olarak açığa vurduğunu söylemektedir.

Postmodernizm terimi '*modernizm sonrası*' anlamına geldiği için, postmodernizm ile modernizm arasındaki ilişki, düşünürlerin üzerinde çok sık durdukları konuların başında gelmektedir. Genellikle postmodernizm tanımı yapılırken ya da özellikleri sıralanırken modernizmden farklı yönleri ortaya konulmaktadır. Çünkü postmodernizm, modernizmden sonra gelen ancak onun üzerine oluşturulan bir akımdır. Bu akım, modernizmi temel alır ve onu reddetse bile, aslında onun ayrılmaz bir parçasıdır.

Postmodernizmin bazı özelliklerine bakıldığında bu kavramın temelini, dünyayı heterojen bir mekanlar ve zamansallıklar çoğulculuğu olarak görmesi oluşturur. Üzerinde durulan ana konu birey değil, bireyler arasındaki ilişkilerdir²⁴¹. Postmodernizmin bir diğer özelliği ise, bir eklektik anlayış içinde, çoğulculuğu benimseyen '*her şey olur*' parolasıyla kendini ortaya koyan bir akım olmasıdır. Bu anlayışı çoğulcu ve çok yönlü akım haline getiren ise '*ya öyle-ya böyle*' değil, '*hem öyle-hem böyle*' olur

²³⁵Mehmet YILMAZ, "Postmodernizm ve Sanat",

<http://my.opera.com/mehmet%20yilmaz/blog/postmodernizm-ve-sanat> 25.11.2011

²³⁶Erinç, S. M. (1994), Postmodernizm'in Tanımı, Anadolu Sanat Dergisi, S: 2, s: 31 - 45.

²³⁷Eagleton, T. (1999), Postmodernizmin Yanılsamaları, Çeviren: Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları (orjinal basım tarihi: 1996).

²³⁸Erinç, S. M. a.g.m.

²³⁹Jameson, F. (1990), Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, Editör: Necmi Zekâ, Postmodernizm, Kıyı Yayınları, İstanbul, s: 59-116.

²⁴⁰Orr, J. (1997), Sinema ve Modernlik. Ayşegül Bahçıvan. (Translated and Edited by), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları (Original book published in 1993).

²⁴¹Büyükdüvenci, S. ve Öztürk, S. R. (1997), Postmodernizm ve Sinema, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

düşüncesidir²⁴².

Postmodernist Anlatı

Postmodern sanat ya da anlatı hakkında öncelikle söylenmesi gereken şey; bu anlayışın, ortaya yeni teknikler çıkarma amacının olmaması, aksine geleneksel anlatıdan ve modernist anlatıdan bir şeyler alarak, modern sanatın bir dönüştürme aracı olarak kullandığı ve kendilerini de dönüştürdüğü teknikleri bir amaç haline getirmesidir.

Postmodern sanatın temelinde, çoğulculuk ve buna ek olarak modernizmin sorguladıklarının reddi değil, bir ön kabulü vardır. Bu durumda postmodern, modernin içinde gösterilmesi, bizzat gösterimin kendinde öne çıkaran; uygun formların tesellisi ile imkânsızın nostaljisini hep birlikte yaşamaya elveren beğeni anlayışını reddeden; yeni gösterimleri, tadını çıkarmak için değil, ama gösterilmezin var olduğunu daha iyi hissettirmek için araştırandır²⁴³.

Postmodern sanat, modern öncesinin gerçekçi ve nesnel hikaye anlatma ya da temsil etme tekniklerine geri dönmekte ancak bununla eski sanatı yeniden canlandırma amacını taşımamaktadır. Postmodern sanatçı; bir gerçeği anlatır gibi görünmekte ancak bir gerçekliği değil, bir gerçeklik efektini, bir gerçeklik taklidini anlattığını ve bunun dışında da hiçbir gerçekliğin olmadığını söylemektedir. Örneğin, modernde duygu ya da ruh olan şey, postmodernde ya tümüyle ortadan kalkmakta ya da bir duygu taklidine, bir duygu efektine, kodlanmış bir duyguya dönüşmektedir.

Bauman'a göre postmodern sanatın anlamı, anlam yaratımı sürecini taklit etmek ve bu sürecin kesintiye uğramasını önlemek, anlamın çoksesliliğine ve bütün yorumların muğlaklığına karşı uyanık olmaktır.

Lyotard'ın²⁴⁴ deyiimiyle, postmodern bir yazar ya da sanatçı, bir filozof konumundadır; yazdığı metin, ürettiği yapıt, prensip olarak, önceden yerleşmiş kurallar tarafından yönetilmez ve belirli bir yargı aracılığıyla, bilinen kategorilerin bu metne, bu yapıta uygulanmasıyla yargılanamaz. Bu kurallar ve kategoriler, yapıtın aramakta olduklarıdır. Dolayısıyla sanatçı ve yazar, kuralsız ve yapılmış olacak olanın kurallarını oluşturmak için çalışır.

Postmodern sanat anlayışının bir diğer önemli özelliği de *zaman* kavramını ele alış biçiminde kendini göstermektedir. Çünkü postmodernizm bir anlamda zaman kavramını değiştirmekte hatta yok etmektedir. Her şey şimdiki zamanda olmaktadır. Yani postmodernizm, sıfırdan başlayıp ileriye doğru ilerleyen zaman fikrinin de yok edildiği bir dönemi temsil etmektedir²⁴⁵.

Modern dönem, özellikle var olanı yok edip yenisini yapmak üzerine oturmuştur ve avangartlar²⁴⁶ üzerine kurulmuştur. Postmodern sanatın zaman ve uzam düşüncesini değiştirmesi nedeniyle

²⁴²Erinç, S. M. a.g.m.

²⁴³Lyotard, J. F. (1990), Postmodern Nedir Sorusuna Cevap, Editör: Necmi Zekâ, Postmodernizm, s: 4-58, K111 Yayınları, İstanbul.

²⁴⁴Lyotard, J. F. a.g.m.

²⁴⁵Akay, A. (1992), Postmodern Konumdaki Filozoflar, Defter, S: 18, s: 22-30.

²⁴⁶Kültür, gerçeklik tanımları içindeki kabul edilmiş normları sarsıp sınırlarını değiştirmeyi amaç edinmiş sanat hareketidir. Sanata Yeni estetik kavramları getirmeyi amaçlar, deneyselliği ve reformları savunur. Minimalizm, Kübizm, Sembolizm, Pop Art, Dadaizm vb. sanat akımları avangard sanat hareketleri olarak adlandırılır.

Bauman'a²⁴⁷ göre postmodern dünyada avangarttan söz etmek pek anlamlı değildir. Çünkü avangart kavramı, özünde düzenli bir zaman ve uzam düşüncesini ve bu iki düzenin özsel koordinasyonunu ifade etmektedir. Oysa postmodern dünyada her şey hareket halinde olmakla birlikte, bu hareketler rastgele ve dağınıktır, kesin istikametlerden yoksundur. Dolayısıyla bunların ileri ya da geri doğasını yargılamak zor, belki de imkânsızdır.

Postmodern sanat anlayışı, eskiden kopmuş olmayı içermektedir ama herhangi bir kritik ya da yeniyi kurma söz konusu değildir. Bu durumda sanat; *tekrar*, *taklit* ve *yapıştırma* gibi yöntemleri ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede postmodern sanatın özellikleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: Yüksek sanat ile kitle sanatı ayrımı ortadan kalkarken, taklit ve yapıştırma sanatsal yapının üretilmesinde ön plana geçmekte ve anlatı yadsınırken yerine montaj konmaktadır. Gerçek, açık uçlu kavranmakta ve gerçekliği yansıtmaya yerine belirsizlik ve kararsızlık esas alınmaktadır. Bireyin bütünleşmiş kişiliği, tutarlılığı bir tarafa atılmakta, hümanist değerlerden ve yapısallıktan arındırılmış kişilik belirleyici olmaktadır.

Anlatı Olarak Sanat Yapıtı

Modernizm, sağduyuyu, nesnelliği ve ilerlemeyi vurgularken, postmodernizm tavrı bunların var olup olamayacaklarını bile sorgulamaktadır. Modernist düşüncenin peşinde olduğu evrensellik ve bütünsellik, postmodernizmde savunulması mümkün olmayan '*meta-anlatılar*' olarak reddedilmiştir. Postmodernist, bunların isteğe göre yeniden tanımlanabileceğine inanarak sembollerin anlamında nesnelüğün ve hatta istikrarın pratik olasılığını yadsımıştır. Lyotard'ın meta-anlatılara kuşkuçuluğunun yanı sıra iki çağdaşı, Deleuze ve Guattari, eş zamanlı olarak pek çok farklı yönde gelişen dünyayı tanımlamak ve yorumlamak için önerdikleri modellerle düşüncenin alışlagelmiş biçimlerinden radikal bir sapma ifade eden '*köksap (rhizome) metaforu*'nu kullanmışlardır²⁴⁸.

Böylesi yollarla her şeyi sorgulayarak kendine bir yer açmaya çalışan postmodernizmde, karşı çıkışın bir sınırı yoktur, alan belirsizdir. Meta-anlatılar karşısına bitmeyen sorular çıkmaktadır. İnsan, bilinemezliğin uçurumlarında dolaştırılır. Bu anlamda postmodernizm, bütün mutlak doğruların, ön kabullerin yadsınması, her şeyin bir boşluğa bırakılışı '*ne olursa gider*' anlayışı; dildeki çok anlamlılığın doruk noktası olmuştur. Yani postmodernizm bir çözüm önerisi değil, sadece kaosa, karışıklığa, çözümsüzlüğe dikkat çekmiştir. Yazılanı, bilineni, okunanı tekrar yeni bir okumaya tabi tutar, eleştirir, reddeder²⁴⁹.

Edebiyat eleştirmeni Terry Eagleton (1987) postmodernizmin tepki ya da kopuş formlarından pek çoğuna bürünme ve tanımlanma kargaşasına şöyle yaklaşmıştır²⁵⁰:

Belki şöyle bir fikir birlikteliğinden söz edilebilir: tipik postmodernist ürün, şakacıdır, kendi kendiyi dalga geçer, hatta şizoiddir; aynı zamanda, yüksek modernizmin gösterişsiz kendine yeterliliğine, ticareti ve meta biçimini arsızca kucaklayarak tepki gösterir. Kültürel geleneğe karşı tavrı saygısız bir pastiş görünümündedir; kasıtlı olarak amaçlanmış derinlik yokluğu, her

²⁴⁷Bauman, Z. (2000), Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, Çeviren: İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (Orjinal basım tarihi: 1997).

²⁴⁸Fineberg, J. (2014), 1940'dan Günümüze Sanat, Varlık Stratejileri, Karakalem Kitabevi Yayınları, İzmir.

²⁴⁹Uçan, H. (2009), "Modernizm/Postmodernizm ve J. Derrida'nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 2009-4/8, s: 2291.

²⁵⁰Harvey, D. (2003), Postmodernliğin Durumu, Kültürel Değişimin Kökenleri, Metis Yayınları, İstanbul.

tür metafizik ağırbaşlılığın altını oyar. Bu bazen acımasız bir sefalet ve sarsma estetiğine açılır.

Bu bağlamda, 1980'lerin başlarından itibaren eserleriyle New York sanat çevrelerinin dikkatini çekmeye başlayan David Salle'nin eserlerinde, birbirinin üzerine resmedilmiş gibi duran figürler, kolaj etkisi yaratmanın ötesinde, medyada fazla kullanılan günlük objelerin alaycı bir yer değiştirmesi işlevini görmüş, erotizmi, kadın bedenini, bireyin var oluşunu yeniden yorumlamış ve sorgulamıştır. Çoğunlukla algılaması zor kompozisyonlar kurmuş, bu kompozisyonlarına müstehzi ve alaycı anlamlar gizlemiştir. Resmi anlamının kolay olmaması gerektiğini ve izleyicinin eseri anlayabilmesi için biraz uğraşması sarf etmesi düşüncesini benimsemiş kurgularını bu doğrultuda yapmıştır.²⁵¹

David Salle, Yağmurda Melekler, 1998
Tuval üzerine akrilik, 244 x 335 cm.

David Salle, Maymun Arabası, 1999
Tuval üzerine akrilik ve yağlıboya, 195,6 x 233,7 cm.

Postmodernistler '*çoğulculuk*' terimiyle varlığımızın bir bütün olarak sayısız işaret sistemleriyle istila edildiğini, '*kod*'lar (örneğin reklam, bilgi teknolojisi, mimarlık) gibi her özel işaret çoğulculuk söyleminin biryanını oluşturduğunu bu çoğulculuk söyleminin çağdaş toplumsal yapının temelini oluşturduğunu vurgulamışlardır.²⁵²

Salle, kendi sanatıyla ilgili olarak bir söyleşisinde şunları demiştir:

En tatmin edici olanlarından biri bir kadın figürü ile bir erkek figürüydü, tartışma halinde el kol hareketleri yapıyorlardı, kadın yalvarır erkek kızar haldeydi, sonra tuhaf biçimde hem de resmin sol tarafında aynı adamın kanlar içinde yerde yatar vaziyetteki silueti duruyordu, sanki önce ve sonra diye iki episod vardı. Beni bu resimde ilgilendiren bir şeyler vardı ama bu ne anlattığı şey, ne de içerdiği duygusal anlamdı. Bu ilgi benim sahnelerin orijinale yakın ama tam da öyle olmayan halleriyle tekrarlanması isteğimle bağlantılıydı. Ben ham tuvale bu blok baskıları hemen hemen tamamını kapatacak biçimde uyguladım. Tuvalleri genişlettim, çünkü malzeme kullanımıyla ilgili bir şey vurgulamak niyetinde değildim. Yıllar sonra yaptığım ilk resim de aslında bu baskıları kullanarak yani resim yapmadan ürettiğim resim oldu. Bu minvalde devam ettim baskıları kullanarak resim yapmaya, çoğunun baş tarafını kara kalemle işaretliyordum. Şimdi geriye dönüp baktığımda, malzeme olarak taslak havasında olduklarını düşünüyorum ama bu eserler beni hala tatmin ediyor.²⁵³

²⁵¹Baraz, Yahşi, "Çağdaş Sanatın Büyük İsmi: David Salle", <http://galeribaraz.com/2010/490/490/>

²⁵²"Post Modern Çağda Anarşist Ahlak - Daver Baxte" <http://www.cafrande.org/?p=16493>

²⁵³Baraz, Yahşi, ag.m.

Amerikalı ressam David Salle'nin 1980'lerde geliştirdiği yaklaşım, postmodern eklektisizmin bilinçli bir formülasyona göre uygulandığı ve genel olarak postmodern eleştirmenler tarafından da sıkça örnek gösterilen bir tür olmuştur. İlk bakışta kişisel ve sembolist bir resim diline sahipmiş izlenimi veren bu işler, aslında, bilinçli olarak kişisel ifadeyi dışlayan bir tutumla üretilmişlerdir. Bazen bir gazete sayfasının düzenini andıracak şekilde, geometrik bölümlerle keskin bir şekilde parçalanmış olan tuval yüzeyi; kitle kültürü, pornografi, sanat tarihi, dekorasyon gibi çeşitli kaynaklardan bir araya getirilmiş imajların, aynı zamanda farklı üsluplarla boyandığı bir çeşit resimsel kolaja dönüşür. Aslında Salle, resmi oluşturan parçaların birbirleri arasındaki üslupsal bağıntıyı koparmak adına o kadar ileri gitmiştir ki, resmin bazı bölümlerini tuttuğu bazı ressamalara boyatmaktadır. Son derece erotik bir görüntünün sosyal gerçekçi başka bir imajla üst üste bindiği, bunların da yine irili ufaklı farklı görsel öğelerle tamamen bağlamlarından koparıldıkları bu tür bir eklektisizm, bazı postmodern teorisyenler tarafından, kişisel dışavurumun kitle kültüründeki sonsuz sayıda simülasyonu tarafından içe geçerek infilak ettirildiği bir toplumdaki imkansızlığı örnekleyen bir tutum olarak alkışlanmıştır²⁵⁴.

Diğer taraftan, Cindy Sherman'ın çalışmalarında, kadının tüm alanlarda ki (toplumsal, sanatsal, imgesel, tarihsel süreçlerde) var oluş veya yer alış biçimlerinin yine kendisi tarafından canlandırıldığı görülür. Tiplemelerine, performans gösterilerine, fotografik görüntülerine veya video art çalışmalarına bakıldığında, Sherman'ın tutumunun arzu edilen kadın (bakan/erkek tarafından) bakış açısını ters yüz etme şeklinde gerçekleştiği görülmektedir²⁵⁵.

Cindy SHERMAN, Hala İsimless Film No.15, 1978, Siyah-beyaz fotoğraf

Cindy SHERMAN, "Tarihi Portreler", 1989

Fotoğraflarını kavramsal sanat, postmodernizm ve feminizm eksenini doğrultusunda geliştirmiştir. Kendisini model olarak kullandığı fotoğraflarıyla Sherman, filmlerde kadınlara verilen klişe rolleri sorgulayan 1977-80 döneminde ürettiği '*isimsiz film kareleri*' portfolyosu Sherman'ın ilk tanınan

²⁵⁴Ergaz, Erdem, Postmodern Teorinin Günümüz Estetik Söylem ve Pratiği Üzerine Getirdiği Açılımlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.19.

²⁵⁵Kozlu, Düriye, "Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri", Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E, 2009-03, s: 10.

çalışmasıdır²⁵⁶. Gizlice annesinin dolabındaki elbiselerle kılık değiştirme oyunu oynamaktan zevk alan bir kız çocuğu gibi, kendisini kolaylıkla şekilden şekle sokarak, kamusal düzlemde, izleyicinin talep ettiği özgün, belirleyici ve tutarlı sanatçı karakterini sorgulamaya çalışmaktadır²⁵⁷.

Giderek kariyere yönelik bir strateji uygulayan, saf fotoğrafçılık yerine fotoğraf kullanan kavramsal sanatçı konumuna yerleşmeye çalışan Sherman, son dönem işlerinde büyük boy renkli baskılarla vitrin mankenleri, tıbbi protezler, cinsel yardım araçları, plastik vücut parçaları, maskelerle hazırlanmış cinsel ilişki mizansenleri²⁵⁸ ya da kusmuk çöp resimleri gibi grotesk konulara yönelmiş, bu yüzden de kültürel fırsatçılık ve entelektüel sansasyonelizm ile eleştirilmiştir²⁵⁹.

Sherman'ın en belirgin özelliği fotografik görüntüyü, kendisinden önce var olan bir sanat yapıtına yönlendiren açık ve bariz göndermeler içeren bir dil üzerinden kurmasıdır. Hazırladığı kurgusal fotoğrafları, bir film seti hazırlanmışçasına detaylı bir çalışma sonucu oluşturmuştur. Bu bağlamda, yeniden ürettiği portreleriyle tarihin içinde yolculuk yapmaktadır. Tarihselci bir bakış açısıyla son derece anakronik bir şekilde fotoğraf çekmektedir. Postmodern bağlamda Sherman, eklektik, hem de anakronik bir fotoğrafçı olduğunu ispatlamaktadır²⁶⁰.

Sherman'ın vizyonunu bir bütün olarak değerlendirdiğimizde; postmodernizmin sunduğu söylem özgürlükleri içinde, bir fotoğraf serisinden ötekine, feminist, militan iddiaları vb. aşarak, yaratıcılık fenomeninin sonsuzluğunda mutlak iktidarını sürdürmektedir²⁶¹.

Postmodernizm, toplumsal gerçekliği, parçalara bölünmüş metinler olarak sunmakta ve pozitivistin öne çıkarttığı nesneliliğin yerine metinlerarasılık kavramını koymaktadır. Sherman, Morimura ve Ungun'un fotoğraflarında da görülen böyle bir üst kurmaca, anlatım biçimi halini almıştır. Her üç sanatçı da sinema sanatıyla etkileşim içine girmiştir. Sherman, sinema filmlerinden bazı sahneleri referans olarak alırken, Ungun ve Morimura Hollywood yıldızlarının mitsel görüntülerini kendi anlatımlarına uygun bulmaktadırlar²⁶².

Eleanor Antin de, 1960'lı yılların başından itibaren, biyografi, otobiyografi ve alter-egoları ya da personas gibi geleneksel olmayan anlatı formları kullanarak, feminist sanatın genişlemesinde biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır²⁶³. Antin son fotoğraf çalışmalarında antik Roma'nın bu muhteşem fotoğraf canlandırmaları gerçekleştirerek fotoğraf aracılığı ile 'postmodern' kavramına dair yansıtımlar ortaya koymuştur²⁶⁴. Kavramsal ve çok disiplinli öncü bir sanatçı olan Eleanor Antin, bir

²⁵⁶“Cindy Sherman (1954)”, <http://ilef.ankara.edu.tr/fotograf/yazi.php?yad=1985>

²⁵⁷Ergaz, Erdem, “Postmodern Teorinin Günümüz Estetik Söylem ve Pratiği Üzerine Getirdiği Açılımlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.9.

⁴⁹Sahmaran, Gökçen, “Postmodern Dönem Sanatında Siddet ve İroni Kavramlarının Yarattığı Şizofrenik Açılım”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.84-88

²⁵⁹“Cindy Sherman (1954)”, <http://ilef.ankara.edu.tr/fotograf/yazi.php?yad=1985>

²⁶⁰Özel, Zühal, “Postmodern Dönem Fotoğraf Sanatında Kendine Mal Etme”, <http://www.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=303.0.0.1.0.0>,

²⁶¹ “Cindy Sherman”, <http://haceryilmaz.wordpress.com/2010/10/20/144/>

²⁶²Özel, Zühal, a.g.m.

²⁶³“Eleanor Antin”, <http://jwa.org/encyclopedia/article/antin-eleanor>

²⁶⁴Schuster, Aaron, “Eleanor Antin”, Frieze Dergisi, S: 106, Nisan 2007,

dizi *Pompei Son Gün* başlıklı bir seri renkli fotoğraflar çekmiştir²⁶⁵.

Eleanor ANTIN, Altın Ölüm
(Pompei'nin Son Günlerinden),
2001, c-print, 149 x 118 cm.

Eleanor ANTIN, Helen'in Odyssey'i
2007, c-print, 61 x 104 cm.

Antin, 1970'li yılların başında kendisini bir kral haline getirerek, erkek kimliğini ve egemenliği sorgulamış belli bir süreci başlatmıştır. Cindy Sherman'lar, Valie Export'lar, Sarah Lucas'lar bu türden işlere yönelmesinde esin kaynağı olmuştur. Sanatçının bu işleri sayesinde erkek egemen toplum sorgulamaları hız kazanmıştır. Antin'in işlerini, birer fotoğrafçı kimliğinin ötesinde, işin salt kendi ruhu açısından değerlendirilmesi gerekmektedir²⁶⁶.

1962 doğumlu Gregory Crewdson, daha çok Amerika'nın kırsal kesimlerinde yaşanan olayları konu aldığı fotoğraflarındaki gerçeküstücü yaklaşımlarıyla, devasa prodüksiyonlarıyla tanınan Amerikalı bir fotoğrafçıdır.

Gregory Crewdson, Zihnimdeki Şehre Bir Yantıt

Gregory Crewdson, Zihnimdeki Şehre Bir Yantıt

Crewdson'un büyük format fotoğraflarındaki konular, Amerika'nın kırsal kesimlerinde anlaşılması ve açıklanması zor olayların etrafında toplanır. Anlaşılması kolay hikayeler yerine, karmaşık ve esrarengiz anlatımları tercih eder. Her ne kadar birilerine benzemekten kaçınsa da, kendi

http://www.frieze.com/issue/review/eleanor_antin/

²⁶⁵“Pompei'nin Son Gün”, <http://www.feldmangallery.com/pages/exhsolo/exhant02.html>

²⁶⁶ Tanju Akleman, “Sergi Bazlı Serbest Söyleşiler, Suyun Birarada Tuttuğu”, Çağdaş Sanat Sergisi, <http://www.fotopya.com.tr/fotopyamagdetay.aspx?id=310>

çalışmalarının Alfred Hitchcock, David Lynch ve Steven Spielberg'in sinemasal vizyonlarıyla karşılaştırılmasının önüne geçemez²⁶⁷. Aynı bir film yönetmeni gibi sahip olduğu kudret, onun fotoğraflarında devasa kurgusal bir dünya yaratabilmesine olanak tanır. Hatta son işlerinde Crewdson, bu sinemasal vizyonunu gerçekleştirebilmek için, otuz beş kişinin üzerinde büyük bir ekiple çalışmak durumunda kalmıştır.

Erken dönem çalışmalarından '*Natural Wonder*' (1992-1997) serisi²⁶⁸, kenar mahallelerde yaşamaya zorlanan kuşlar, solucanlar ve böcekler gibi vahşi yaşama odaklanır. Sanatçı '*Hover*' (1996-1997) serisinde ise Crewdson, insanlığın dünyasında geri döner ve onun karanlık yönlerini araştırır. Bu çalışmasında '*Natural Wonder*' serisindeki yakın çekim görüntülerinden kaçınır, daha yüksek, çok daha geniş kamera açılarına yönelir. Bu siyah beyaz fotoğraflar, rahatsız edici olayların meydana geldiği arka bahçelerdeki özel sığınaklardan bir anlık sahneler sunmaktadırlar. Crewdson'un en son çalışması, 1998-2002 tarihleri arasında gerçekleştirdiği '*Twilight*' serisidir. Bu serisinde Crewdson yine esrarengiz kırsal kesim motiflerine geri döner ve daha ayrıntılı bir üslupta onları sahneler. Bu karanlık tonlardaki görüntüler çoğunlukla gizemli ışık huzmeleriyle aydınlatılmışlardır²⁶⁹.

Sanatçının kurduğu setler her ne kadar ayrıntılı ve üzerinde çok düşünülmüş olsa da, aslında, ucu açık, sınırları keskin hatlarla belirlenmemiş bir anlam dünyası inşa etmeye çabalar. Görüntülerin insan üzerinde yarattığı gizemli havanın kaynağı da gücünü aynı belirsizlikten alır. Onun bu tavrı seyirciye kendi bilinç ve bilinçaltı dünyasında serbestçe dolaşma fırsatı tanımıştır. Sözgelimi onun fotoğraflarında '*Amerikan Rüyası*' ideali, arka bahçelerdeki mahremiyetin karanlık gizemlerinde yok olup gider. Bu bağlamda anlamı keşfetmek, sanki bir bilmeceyi çözmeye çalışmak gibidir. Sonuçta her durumda geriye kalan sadece alaca bir karanlıktır²⁷⁰.

Matthew Barney'in toplam beş adet filminden, bunlara ait performanslardan, fotoğraflardan ve enstalasyonlardan oluşan Cremaster serisinde; yer yer kiçe, popüler imgeleme, mitsel ve masalsi öğelere yer vermekle birlikte, organik ve sentetiğin füzyonuna dayalı amorf formlar üzerinden şekillenen, son derece orijinal bir biçimsel anlayış ve mevcut anlatım şemalarını zorlayan kurgusuyla kişisel bir sanat dili geliştirmiş olduğu görülür²⁷¹. Barney'in işleri, '*yüksek sanat*' ve '*bayağı sanat*'a ait unsurların bir hakikatin iki kutbu olarak vurgulanması yerine heterojen bir bütünü oluşturan katmanlar olarak ele alınması fikrine örnek olarak gösterilebilir²⁷².

²⁶⁷“Yapıt Kompozisyon”ş (erişim)

<http://www.guggenheim.org/new-york/education/school-educator-programs/learning-through-art/for-educators/finding-lessons/looking-at-art-search?view=investigations&id=179>

²⁶⁸“Gregory Crewdson”, <http://www.favorinet.net/kim-kimdir/524095-gregory-crewdson/>, 21.11. 2011

²⁶⁹ Çağatay Gökhan, “Çağdaş Fotoğraf Sanatçılarından Örnekler: Gregory Crewdson”, Aralık, 2008. <http://www.fotoritim.com/yazi/cagatay-goktan--cagdas-fotograf-sanatcilarindan-ornekler--gregory-crewdson>

²⁷⁰“Gregory Crewdson; “Alacakaranlık”

²⁷¹Erdem ergaz , “Postmodern Teorinin Günümüz Estetik Söylem ve Pratiği Üzerine Getirdiği Açılımlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Eser Metni , İstanbul, 2005, s.15

²⁷²Erdem ergaz , y.a.g.e, s.15

Matthew Barney, 1994, Cremaster 4

Matthew Barney, The Cremaster, 400 dakikalık film.

Stan Douglas'ın fotoğrafları nostalji ve postmodern dönemin sıklıkla karşılaşılan bir üretim yöntemi olan pastiş öğelerini taşımaktadır. Fotoğraflar bazı yakın tarih olaylarının yeniden canlandırılmış fotoğrafları. Fakat o günün teknolojilerinin el vermeyeceği bir teknoloji ile daha keskin ve net bir şekildedir²⁷³.

Stan Douglas, Kazanmak, Yer ya da Gösteri, 1998, video, 280 x750 cm., fotoğraf

Douglas, çalışmaları üzerine şunları söylemektedir:

Hem sunumum hem işlerimin konusu bağlamında, gerçekleşmemiş ütopyalarla ve eski teknolojilerle uğraştım. Benim derdim, geçmiş olayları yeniden canlandırmak değil, onları yeniden düşünmek: Bu ütopya onların neden sonuca ulaşmadığını, belirli bir anın tali bir an olarak kalmasına neden olan daha büyük kuvvetlerin neler olduğunu, orada değerli olan, bugün de yararlı olabilecek şeyin ne olduğunu anlamaya çalışmak²⁷⁴.

Douglas'ın çalışmaları, kitle iletişim araçlarının teknik ve sosyal yönlerini yansıtır ve 1980'lerin sonunda Samuel Beckett'in çalışmalarından etkilenmiştir²⁷⁵. 'Win, Place or Show'(1998), adlı video enstalasyonunda iki adam sürekli bir sarhoşluk içerisine bulunurlar. Video görüntüsü her altı dakikada bir tekrar etmektedir. Fakat, bir bilgisayar tarafından gelişigüzel seçilerek gösterilen görüntülerdeki aynı sahne, sadece iki yılda bir kez veya her yirmi bin saatte bir tekrarlanabilmektedir. Film, olasılık, rastlantı

²⁷³“Stan Douglas”, <http://semigodsimages.blogspot.com/>

²⁷⁴FOSTER, H., (2004), Tasarım ve Suç, (Çev. Elçin Gen), İletişim Yayınevi, İstanbul, s.185.

²⁷⁵Stan Douglas, http://en.wikipedia.org/wiki/Stan_Douglas

ve değişime olan yakınlığımız ve olayların teklifi üzerine anladıklarımızı sorgular. Sahnede, Bob ve Donny sonuçta yozlaşmış olan radyo, kompo teorileri ve at yarışları haberleri hakkında hararetle bir tartışma içinde fiziksel bir kavgaya girişirler. Olay sahneleri, diyalog ve performanslar içinde küçük değişikliklerle aralıksız tekrar eder. Sahneler, Vancooue'de yeniden geliştirilen proje için 1950'lerde tasarlanmış bir apartman dairesi modelinde çekilir. Bu tip mimari projeler düşük gelirli insanların ev sorununu çözmeyi amaçlamıştır. Fakat proje hiç uygulanmamıştır. Bu projenin planlandığı yerleşim, bir dizi fotoğrafla bir sergide gösterilmiştir. Douglas, mekânsal sürekliliği ve hikayeyi oluşturmak için filmde kullanılan teknikleri altüst ederek, iki adam arasındaki ilişkinin belirsiz bir anlam içerisinde kalmasını sağlar ve kendi girişimimizi onlarla bir tutma çabamıza sık sık engel olur²⁷⁶.

Aernoud Mik, Çalışmalarında sosyal ve politik olayları ele almış ancak bu olayları yansıtırken direkt vurgular yapmamıştır. Videolarında görüntüler bize küçük flaşlar gibi gelmekte olayları tam olarak isimlendirememekle beraber hatırlatmalar yapmaktadır²⁷⁷.

Aernoud Mik, Yardımcı, 1992
kumaş, fotobaskı ve metal

Aernoud Mik, Yardımcılar, 1992
kumaş ve fotobaskı.

Çoğunlukla hayal ürünü felakete dayalı anlatılar üretse de, sanatçı felaketleri, şiddeti anlatmanın bir yolu olarak görmez. Video işleri oldukça yetkin olmasına rağmen çalışmalarında seyirciye olup bitenlerin gerçek olduğuna inandırmak gibi bir çaba sarf etmemesi bunun bir göstergesidir. Olayları direkt göstermeden, anlatı denen şeyin merkezinde ne tür olaylar gerçekleşirse gerçekleşsin, sanatçıyı en çok ilgilendiren bu olayların insan davranışı üzerindeki etkilerini sezdirir.

SONUÇ

Postmodern anlatı, gerçeğin ve kurgunun bir arada sunulduğu, neyin gerçek, neyin kurgu olduğunun neredeyse anlaşılamaz hale geldiği bir ortamdır. Sanat tarihinin bütün dönemlerinde karşılaştığımız sanat yaratılarında bu kavramdan, *anlatı*dan bahsedebiliriz. Endüstri çağıyla gelen bir dünya görüşü olan modernizmle birlikte din, mitoloji, gibi geçmiş dönem anlatıları terk edilerek başka

²⁷⁶Caner Karavit, "Mayıs 2000'de Açılan Tate Modern Galerisi Üzerine Konferans metni"

26.10.2000, http://www.msgsu.edu.tr/data/doc/temel_egitim_etkinlikler/20.rtf

²⁷⁷"Sosyal Yapılaşmalar Arasında: Aernout Mik",

<http://www.articulus-mag.com/index.php/2011/06/sosyal-yapilasmalar->

bir boyuta ulaşmıştır. Modern sanatla birlikte *öyküleme* resim sanatından dışlanmış, figür resmi gittikçe soyutlamaya uğramış, soyut resim yükselmiştir.

Postmodernizmle birlikte sanat yapıtına anlatı tekrar dahil edilmiştir. Öykü postmodernizme geri dönmüş, ancak anlatı, eski dilin kalıplarıyla değil yeni bir dil anlayışı ve kalıbıyla var olmaya başlamıştır.

Postmodern anlatıda, nedenselliğin olmadığını görüyoruz. Her şeyin boşlukta olduğu, boyutsuzluğuna, ele avuca gelmezliğine ve cisimleşmezliğine tanık olduğumuz, gerçek/düş ayırımını yapamadığımız bir yanılsama aracı olarak tanımlanabilir. Masalsı, karmaşık bir hâle sokularak ‘giz’ duygusunun sürekli beslendiğine tanık olunur. Ele alınan örneklerde de görüldüğü üzere, birden fazla anlatım çeşidi, bakış açısı kullanılmaktadır. Bağlılığı, kuralcılığı reddederken söylenecek her şey söylenmiştir, bu yüzden de ne yaratımdan ne de orijinallikten söz edilebilir. Metin dışı imkânsızdır. Özgünlük yoktur, her şey kopyadır, taklittir. Bütün yorumlar birbirinden ürer. Güzel, estetik duygusu seçkinciliktir ve reddedilmesi gerekir. Postmodern metin bir *arayış* biçimiyle karakterize olur. Kurama, standartlaştırmaya karşı çıkar, yazar hâkimiyetini reddeder.

Sonuçta postmodern anlatı, çok seslilik, bölünmüşlük, heterojenlik, seçkin sanat ile kitle kültürü arasındaki mesafenin kapatılması, sanatla yaşamın birleştirilmesi, metinlerarasılık, değişik parçaların bir arada kullanılması, eserin izlenmesinde seyircinin dahil edilmesi, seyirciye izlediği şeyin gerçek değil kurgu olduğunun sürekli hatırlatılması, türler ayırımına karşı çıkış, ideolojik olmaya çalışmayan, bir mesajı olmayan metinler, bütünlülük ve düzeni reddediş, her şeyin belirsiz ve muamma oluşu, kesinlikten uzaklaşma, paradokslar, rastlantılar ve iç içe geçmiş zaman parçalarının bir araya gelmişliğidir.

KAYNAKÇA

Akay, A., “Postmodern Konumdaki Filozoflar”, *DeFTER Dergisi*, 1992/18: 22-30.

Bauman, Z., *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. İsmail Türkmen (Translated by), Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 2000 (Original book published in 1997).

Büyükdüvenci, S. ve Öztürk, S. R., *Postmodernizm ve Sinema*, Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara, 1997.

Eagleton, T., *Postmodernizmin Yanılsamaları*, Mehmet Küçük (Translated by), Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 1999 (Original book published in 1996).

Ergaz, E., *Postmodern Teorinin Günümüz Estetik Söylem ve Pratiği Üzerine Getirdiği Açılımlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi: İstanbul, 2005.

Eriñç, S. M., “Postmodernizm’in Tanımı”, *Anadolu Sanat Dergisi*, 1994/2: 31- 45.

Fineberg, J., *1940’dan Günümüze Sanat, Varlık Stratejileri*, Karakalem Kitabevi Yayınları: İzmir, 2014.

Foster, H., *Tasarım ve Suç*, (Çev. Elçin Gen), İletişim Yayınevi: İstanbul, 2004.

Harvey, D., *Postmodernliğin Durumu, Kültürel Değişimin Kökenleri*, Metis Yayınları: İstanbul, 2003.

Kozlu, D., “Modernizm Sonrası Postmodern Hareket İçinde Kadının Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E*, 2009/03.

Jameson, F., Postmodernizm Ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı, Necmi Zekâ (Edited by), *Postmodernizm* (59-116), Kıyı Yayınları: İstanbul, 1990.

Lyotard, J. F., Postmodern Nedir Sorusuna Cevap, Necmi Zekâ (Edited by), *Postmodernizm* (45-58), Kıyı Yayınları: İstanbul, 1990.

Orr, J., Sinema ve Modernlik. Ayşegül Bahçıvan, (Translated and Edited by), Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara, 1997 (Original book published in 1993).

Şahmaran, G., *Postmodern Dönem Sanatında Siddet ve İroni Kavramlarının Yarattığı Şizofrenik Açılım*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir, 2006.

Uçan, H., “Modernizm/Postmodernizm ve J. Derrida’nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2009/4-8: 2291.

SANAL KAYNAKLAR

Akleman, T., “Sergi Bazlı Serbest Söyleşiler " Suyun Birarada Tuttuğu" Çağdaş Sanat Sergisi“, (erişim) <http://www.fotopya.com.tr/fotopyamagdetay.aspx?id=310>, 15.11.2011

Baraz, Y., “Çağdaş Sanatın Büyük İsmi: David Salle”, (erişim) <http://galeribaraz.com/2010/490/490/>, 21.11.2011

“Cindy Sherman (1954)”, (erişim) <http://ilef.ankara.edu.tr/fotograf/yazi.php?yad=1985>, 17 Aralık 2011

“Cindy Sherman”, (erişim) <http://haceryilmaz.wordpress.com/2010/10/20/144/>, 20.11.2011

“Eanor Antin”, (erişim) <http://jwa.org/encyclopedia/article/antin-eleanor>, 20 Kasım 2011

Gökhan, Ç., “Çağdaş Fotoğraf Sanatçılarından Örnekler: Gregory Crewdson”, Aralık, 2008 (erişim) <http://www.fotoritim.com/yazi/cagatay-goktan--cagdas-fotograf-sanatcilarindan-ornekler--gregory-crewdson>, 3 Aralık 2011 “Gregory Crewdson; “Alacakaranlık””, (erişim) http://www.tfsf.org/index.php?option=com_content&task=view&id=1281&Itemid=220, 17 Kasım 2011

“Gregory Crewdson”, (erişim) <http://www.favorinet.net/kim-kimdir/524095-gregory-crewdson/>, 21.11.2011

Özel, Z., “Postmodern Dönem Fotoğraf Sanatında Kendine Mal Etme”, (erişim) <http://www.fotografya.gen.tr/cnd/index.php?id=303,0,0,1,0,0>, 13 Aralık 2011

Karavit, C., “Mayıs 2000’de Açılan Tate Modern Galerisi Üzerine Konferans Metni”

26.10.2000, (erişim) http://www.msgsu.edu.tr/data/doc/temel_egitim_etkinlikler/20.rtf, 21 Aralık 2011

“Pompei'nin Son Gün”, (erişim) <http://www.feldmangallery.com/pages/exhsolo/exhant02.html>, 21 Ekim 2011

“Post Modern Çağda Anarşist Ahlak- Dave Baxter”, (erişim) <http://www.cafrande.org/?p=16493>, 23 Aralık 2011

Schuster, A., “Eleanor Antin”, Frieze Dergisi, Sayı 106 Nisan 2007, (erişim) http://www.frieze.com/issue/review/eleanor_antin/ 17 Kasım 2011

“Stan Douglas”, (erişim) <http://semigodsimages.blogspot.com/> 21 Kasım 2011

“Stan Douglas ile konuşma”, (erişim) <http://slought.org/content/11468/>, 21.11.2011

“Yapıt Kompozisyon” (erişim)

<http://www.guggenheim.org/new-york/education/school-educator-programs/learning-through-art/for-educators/find-lessons/looking-at-art-search?view=investigations&id=179>, 17 Kasım 2011

Yılmaz, M., “Postmodernizm ve Sanat”,

<http://my.opera.com/mehmet%20yilmaz/blog/postmodernizm-ve-sanat> 25.11.2011

TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNİN FACEBOOK KULLANIM BİÇİMİNE ETKİLERİ

Hatice DURAN OKUR

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü
hatice.okur@inonu.edu.tr

ÖZET

Sosyalleşme süreciyle kazanılan toplumsal cinsiyet rolleri, gündelik hayatın neredeyse her alanında etkili olmaktadır. Bu etki, günümüzde genç kuşakların hem kendilerini ifade etme biçimlerinde hem de birbirleriyle ilişki kurmalarında, en etkili iletişim biçimi olarak karşımıza çıkan ve sosyal paylaşım siteleri olarak isimlendirilen web tabanlı sayfalarda da görülmektedir. Bu çalışma, Facebook'u tanımlayıp açıklama ve cinsiyet farklılığının Facebook kullanım biçimine etkilerini ele alınması açısından kuramsal, verilerin elde edilmesi açısından da uygulamalı bir alan araştırmasıdır. Araştırmanın örneklemini, Süleyman Demirel Üniversitesinde öğrenim gören Facebook kullanıcısı 402 öğrenci oluşturmaktadır. Alan araştırması verileri, bir soru formuna bağlı kalarak, yüz yüze görüşme gibi hem nicel özelliklerin tespitine hem de 7 kişi ile derinlemesine görüşme yapılarak ve Facebook üzerinden de katılımlı gözlemlerle nitel tekniklerden destek alınarak elde edilmiştir. Bu şekilde daha güvenilir bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede sanal ortamın genç kullanıcılarının ilişkileri ve toplumsal cinsiyet rol farklılıklarının Facebook kullanım biçimine etkileri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Paylaşım Siteleri, Sosyal ağ, Facebook, Toplumsal Cinsiyet

EFFECTS OF SOCIETAL GENDER ROLES ON FACEBOOK USAGE

ABSTRACT

Gender roles which are gained in the process of socialization, are effective in almost every aspect of daily life. This effect is also known as social networking sites which come up as the most effective form of communication. Nowadays the younger generations express themselves and relate to each other by building forms. This study is both theoretical in terms of dealing with Facebook to identify and describe the effects of gender differences in the form of Facebook usage, and in terms of data collection. 402 Facebook student users studying at Suleyman Demirel University compose the sample of the study. Adhering to a question form, field survey data has been obtained from quantitative features of determination such as face to face interviews and the support of qualitative techniques such as in-depth interviews with 7 people and the participatory observation via Facebook. In this context, the aim is to achieve a more reliable result. In this way, the relationships of the young users in the virtual environment and the effects of Facebook on the differences of gender roles are analyzed.

Key words: Social Network Sites, Social Network, Facebook, Gender

GİRİŞ

Günümüzde internet, artan bir şekilde, bireylerin arkadaşlarıyla iletişim kurduğu, televizyon seyrettiği, müzik dinlediği, dünya çapında insanlarla birlik duygusu oluşturan ve kendimizi ifade etmemizi sağlayan iletişim şekillerinin oluşturduğu üçüncü bir mekân durumundadır (ev birinci mekân,

iş ikinci mekân) (White Paper, 2007:3). İnternet, bir iletişim aracı olmanın ötesinde toplumsal bir mekândır ve bu mekân yeni toplumsal ilişki biçimlerinin oluşturulmasının bir aracı durumundadır (Poster, 1997:206, alıntılan Çetin, 2009:2). Bu anlamda interneti, bireyin diğer iletişim kurma biçimlerinin yerini alan, onları yok etmeyen fakat bireyin iletişimde bulunabilme mekânlarına bir yenisinin eklenmesi olarak değerlendirmek mümkündür (Timisi, 2004:147, alıntılan Çetin, 2009:2).

İnternet yalnızca bilgi erişimine ve uzak mesafelerde anlık iletişime imkân sağlayan bir araç değildir, internet yeni toplumsal buluşma yerleri geliştirerek ve sanal topluluklar ortaya çıkartarak toplumu da değiştirmektedir (Utz, 2000:1). Sanal topluluklar adeta agora niteliği taşımakta olup alternatif bir kamusal alan olan sanal alanda, bireyler aktif olarak, düşüncelerini ifade edebilmektedirler.

İnternet işlevlerinin tümüne yönelik bir imkân olan, sosyal paylaşım siteleri olarak isimlendirilen web tabanlı sayfalar, özellikle genç kuşakların hem kendilerini ifade etme biçimlerinde hem de birbirleriyle ilişki kurmada en etkili kitle iletişim biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal paylaşım sitelerinin sunduğu sanal dünya, bireylerin toplumsal kökenlerinden, konularından, statü ve kimliklerinden bağımsız bir şekilde iletişime geçmelerine imkân sağlamıştır. Bu sanal alanda bireyler, sanal kimlikler oluşturarak tanımadığı yüzlerce insanla yeni kimlikleriyle, toplumun onlara çizdiği sınırların ötesine geçerek, özgürce iletişime geçebilmektedirler. Fakat diğer sosyal paylaşım sitelerinden farklı olarak Facebook'un üyelerine sunduğu "gerçek kimlik" özelliği, üyelerinin gerçek hayatta sahip olduğu statü ve kimliklerinden, toplumun onlardan beklediği davranışlardan bağımsız değildir. Bu nedenle, Facebook'ta bazı konularda toplumsal cinsiyet rol farklılıklarına rastlanmaktadır.

Çalışmamızın alan verileri, "Kitle İletişimi Bağlamında Sosyal Paylaşım Sitelerinin Toplumsal İlişki Kurma Biçimlerine Etkisi (Facebook Örneği)" adlı araştırmamızın sonuçlarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Alan araştırmamızda, bir soru formuna bağlı kalarak, yüz yüze görüşme gibi hem nicel özelliklerin tespitine, hem de katılımlı gözlem ve yüz yüze görüşme yapmaya imkân veren nitel tekniklerden destek alarak daha güvenilir bir sonuç elde edilmeye çalışılmıştır. Alan araştırması yaklaşık bir yıllık gözlem ve serbest katılım sürecinin sonunda, soru formunun hazırlanmasıyla birlikte, 2012 Mayıs ayı içerisinde bir aylık sürede tamamlanmıştır.

Araştırmanın evrenini, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde öğrenim gören Facebook kullanıcısı öğrenciler oluşturmaktadır. Fakat evren içindeki kaç öğrencinin Facebook kullanıcısı olduğu hakkında net bir bilgiye ulaşılamaması nedeniyle, evren 22.03.2012 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı'ndan alınan verilerle üniversite bünyesindeki 16 Fakülte'deki 25575 öğrenci olarak belirlenmiştir. %95 güven aralığı ve ± 5 göz yumulabilir yanılğı payı ile 25575 kişilik bir evreni 379 kişi temsil etmektedir (Bal, 2001:113). Fakat örneklemin evreni daha uygun temsil edilebilmesi için bu sayıya 23 kişi daha eklenmiş ve toplam 402 öğrenciden oluşan bir örneklem elde edilmiştir. Her fakültenin öğrenci sayısı belli olduğu için, tabakaların evrendeki ağırlığı hesaplanarak hangi fakülte'den kaç kişiyle görüşüleceği belirlenmiştir. Yani örneklem hacmi, önce öğrencilerin tamamı üzerinden basit tesadüfi yöntemle toplam sayı tespit edilmiş, daha sonra da her fakülteyi temsil edecek biçimde, tabakalandırılmış basit tesadüfi yöntemle son şekline ulaşılmıştır (Özku, 2002:29).

Anket uygulaması sonucunda elde edilen cevaplar, SPSS 16.0 programı kullanılarak frekans dağılımları, çapraz tablolar ve istatistikî verilere dönüştürülerek bulgular yorumlanmıştır. Ayrıca 7 kişi

ile derinlemesine görüşme ve Facebook sitesi üzerinden de katılımlı gözlem yapılarak nicel yöntemle elde edilen veriler, nitel yöntemlerle desteklenmiştir. Görüşme sonucu elde edilen veriler ve site üzerindeki gözlemler, anket sonucu elde edilen verilerle karşılaştırılarak yorumlanmıştır.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET VE ROL FARKLILAŞMASI

Cinsiyet kişinin kadın ve erkek olarak gösterdiği genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleri, toplumsal cinsiyet ise toplumun bireylere verdiği görev, roller ve sorumluluklar, toplumun bireyi nasıl gördüğü, algıladığı ile ilgili bir kavramdır (Üner, 2008:6).Toplumsal cinsiyet, toplumsal inşa sürecinde üretilmekte ve sürekli olarak dönüştürülmektedir.

Toplumsal cinsiyet, erkekler ile kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklarla ilgili, her bir cinsiyet üyesi için, uygun diye görülen davranış hakkındaki toplumsal beklentilerdir. Toplumsal cinsiyet, erkek ve kadınların birbirlerinden farklı olmasına yol açan fiziksel niteliklere değil, erkeklik ve kadınlık hakkındaki toplum tarafından oluşturulmuş özelliklere göndermede bulunmaktadır (Giddens, 2000:107).

Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet rolleri kavramını içinde barındırır. Rol, toplumsal yapı içinde bireyin statüsüne bağlanan, ondan beklenen ya da olması gereken davranıştır (Poloma, 2007:159).Toplumsal cinsiyet rolleri ise, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal olarak nasıl algılandığına bağlı olarak ortaya çıkmakta olan, toplumsal cinsiyet kategorisinin bireylere yüklediği statü sorumluluklarının gereği olarak toplumsal açıdan inşa edilmiş “beklentileri” içermektedir (Uluocak ve Aslan, 2011:25).

Toplumsal cinsiyet bağlamında tanımlanan özellikler, doğumdan ölüme kadar bireyi kuşatır. Kadın ya da erkek olmak salt ontolojik bir durum değildir. Bedenin kadın ya da erkek cinsiyetiyle inşa edilmesinde, toplumun ürettiği kalıp yargılarla oluşturulan toplumsal cinsiyet bilgisi ve aynı zamanda erkek ya da kadın olmanın toplum tarafından üretilen etik boyutu vardır (Bayhan, 2013:163).

Kadınlar ve erkekler hangi davranışların doğru ve /veya uygun, hangilerinin ise uygun olmadığı konusundaki “sosyo-etik” kabullerini toplumsallaşma sürecinde ve yaşadığı toplumun kültürü içinde öğrenmektedirler ki bu durum, doğal olanın uzantısı gibi algılanabilecek olan bu rol ve işlevlerin nasıl yerine getirileceği ve bunlara hangi anlamlar atfedileceğine ilişkin toplumsal bakımdan varlık kazanan “örüntü biçimlerinin” toplumsal olarak belirlendiği, dışsallaştırıldığı ve kültürün içinde öğrenildiği/içselleştirildiği anlamına gelmektedir (Uluocak ve Aslan, 2011:27). Birey bu rolleri hazır bir şekilde bulmakta ve bireye kendisi için doğru/normal olanın bu roller olduğu, toplumsallaşma sürecinde öğretilmektedir.

Kadınlar ve erkekler hakkındaki kültürel gerçeklikler ve inançlar (reklamlarda, sohbetlerde, zihinlerde, beklentilerde ya da başkalarının davranışlarında temsil edilen ya da çevre tarafından zihinlerimize uyarlanan) benlik algımızı, ilgilerimizi ve davranışlarımızı değiştirir (Fine, 2011:113). Örneğin; kadınlardan iffetli, ahlaklı, hanım hanımcık olmaları, bakımlı, itaatkâr, pasif olmaları beklenirken erkeklerden, lider ruhlu, cesur, özgüven sahibi, girişimci olmaları beklenir. Algılarımızda kadınlar ve erkekler bu sıfatlara göre kategorize olur. Ayrıca ailelerin kadın ve erkek çocuklarına tanıdığı özgürlükler, çizdiği sınırlar farklıdır. Erkekler çoğu zaman daha fazla özgürlüklere sahip olmakta ve onlara çizilen sınırlar daha geniş ve esnek olmaktadır.

2. SOSYAL PAYLAŞIM SİTELERİ

Sanal toplulukların gelişmiş hali olarak isimlendirebileceğimiz sosyal paylaşım siteleri; ortak ilgi, amaç, değer ve hedefleri olan coğrafi ya da kurumsal sınırların dışında kişisel ve profesyonel ilişkiler geliştirmeye olanak sağlayan web-tabanlı servislerdir (Durmuş vd., 2010:21). Sosyal paylaşım siteleri, sahip oldukları özelliklere göre değişiklik gösterebilmektedirler.

Dwyer, Hiltz ve Passerini (2007:1) sosyal paylaşım sitelerini, kullanıcıların yeni ilişkiler geliştirme ve bilgi paylaşımı ile birlikte, özel hayatlarını ve gizli bilgilerini gönüllü olarak paylaştığı çevrim içi siteler olarak tanımlamaktadırlar.

Bugün milyonlarca internet kullanıcısı, arkadaşlarıyla iletişimde olmak, yeni arkadaşlıklar kurmak ve fotoğraf, video, sosyal yer işaretleri, bloglar gibi kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikleri paylaşmak için var olan binlerce sosyal paylaşım sitesini kullanmaktadır (Kim vd., 2009:215). Ayrıca son yıllarda internetin gelişimi ve evrimiyle, yeni üretimin bir parçası olarak, çevrim içi sosyal ağ olanakları, bireylerin iletişim kurması, birlik olup bir güç oluşturması, yeni ve mevcut ilişkilerini güçlendirmesi için yeni yollar yaratmasını sağlamıştır (Davis, 2009:1).

İlk kez 1997’de kullanıma geçen sosyal paylaşım siteleri, 2006 yılında ve sonraki yıllarda daha çok gündeme gelmeye başlamış, her geçen yıl yeni özellikleri bünyesine katarak gelişmiş ve sayıları çok hızlı bir şekilde artmıştır.

Bugün Facebook’tan sonra dünyaca en gözde olan sosyal paylaşım siteleri "Twitter", "LinkedIn”dir (<http://www.ebizmba.com/articles/social-networking-websites>).

2.1. Sosyal Paylaşım Sitelerinin Genel Özellikleri

Sınırları bulanık olsa da, çoğu çevrim içi ağ sitelerinin ortak temel özellikleri bulunmaktadır. Gross ve Acquisti (2005:1)’e göre sosyal paylaşım sitelerine üye kullanıcılar başkalarını incelemek, onlarla iletişimde olmak amacı ile veya yeni arkadaşlarla tanışmak için, yeni işler bulmak, herhangi bir konuda öneri almak ya da vermek için ve daha birçok amaçla siteye başvurarak, site üzerinden bireysel bir "profil" oluşturmaktadırlar.

Sosyal paylaşım siteleri çevrim içi iletişim ve etkileşimi temel amaç olarak paylaşırken, aynı zamanda farklı hizmetler arasında spesifik amaçları ve kullanım şekilleri bakımından farklılık gösterebilmektedir (Gross ve Acquisti, 2005:1). Çoğu sosyal paylaşım sitesi, kullanıcılarının önceden var olan sosyal ağlarının sürekliliğini desteklemeye yardımcı olurken, bazıları yabancılarla ortak çıkarlar, siyasi görüş veya faaliyetlere dayalı iletişim kurmaya yardımcı olur. Bazı siteler, farklı kitlelere hitap ederken, bazıları da ortak bir dile dayalı veya ırksal, cinsel, dinsel ya da milliyet temelli kimlikleri paylaşan bireyleri çekmektedir. Ayrıca siteler, bu tür mobil bağlantı, blog ve fotoğraf/video paylaşımı gibi yeni bilgi ve iletişim araçlarını bünyesine dâhil edebilme ölçüsünde, birbirlerine göre farklılık göstermektedir (Boyd ve Ellison, 2007: 210) .

İstisnalar olmasına rağmen, mevcut araştırmalar, öncelikle çoğu sosyal paylaşım sitelerinin, önceden var olan toplumsal ilişkileri desteklediğini göstermektedir (Boyd ve Ellison, 2007:221). Ellison, Steinfield ve Lampe (2007)’nin yaptığı araştırma sonucunda da, Facebook’un yeni insanlarla tanışmanın aksine, mevcut ilişkileri korumak ve kuvvetlendirmek için kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Ayrıca sosyal paylaşım siteleri kullanıcılarına, gazetelerin ya da sevdiği yazarların, sanatçıların, hatta tuttuğu takımların sayfalarına üye olarak son gelişmelerden haberdar olma, gündemi takip edebilme fırsatı da sunmaktadır, kullanıcılar gündelik hayatta karşılaştığı problemlerinin çözümünü de sosyal paylaşım sitelerinde aramaktadır.

2.2. Popüler Bir Sosyal Paylaşım Sitesi Olarak Facebook

Facebook 2004 yılının Şubat ayında, Harvard ikinci sınıf öğrencisi olan Mark Zuckerberg tarafından ve arkadaşları Dustin Moskovitz, Chris Hughes ve Eduardo Saverin'in yardımlarıyla, Harvard öğrencileri için özel bir ağ olarak, önce "Facemash", kısa bir süre sonra da "TheFacebook.com" adıyla kurulmuştur ve Eylül 2006'da Facebook 13 yaş üzeri ve geçerli bir e-posta adresi olan herkese açık hale gelmiştir (Crunch Base-Facebook; Timeline: Facebook, The New York Times, 2012).

Facebook, kullanıcılarına 70'den fazla farklı dil seçeneğiyle ücretsiz olarak profil oluşturmalarına, fotoğraf ve video yüklemelerine, mesaj göndermelerine, arkadaşlarıyla ve ailesiyle iletişim kurmalarına imkân sağlayan popüler bir sosyal paylaşım sitesidir (<http://whatis.techtarget.com/definition/Facebook>). Facebook'un sayfa koşullarında da belirtildiği gibi, kullanıcı bireyler resmi sayfalarla karıştırılmayacak biçimde olmak şartıyla ve bir başkasının haklarını ihlal etmediği sürece, bir markaya, tüzel kişiliğe (yer veya kuruluş) veya tanınmış kişiye destek vermek için bir sayfa (profil) oluşturabilmektedir (https://www.facebook.com/page_guidelines.php). Facebook her geçen yıl bünyesine yeni özellikler katarak kendisini geliştirmiş ve kullanıcı sayısını sürekli artırmıştır. Facebook'un kullanıcı sayısı bir milyara ulaşmıştır.

Diğer çevrim içi sosyal ağ siteleri gibi, her kullanıcının kişisel bilgilerini ve arkadaş listesini içeren bir kişiselleştirilmiş Facebook profil sayfası vardır. Kullanıcılar "duvar" olarak adlandırılan bir mesaj panosu üzerinde, birbirlerine mesaj göndermekte, fotoğraf paylaşmakta, kendisine izin veren kişilere açık mesajlar göndermekte, ilgi alanlarına yönelik ve güncel olan sosyal gruplara katılmaktadır (Goldervd, 2007:2). Sitede bireyler güncel olaylara karşı tepkilerini, paylaşımlarıyla, yorumlarıyla ve kurdukları gruplarla dile getirmektedir, hatta bu gruplar üzerinden eylem planları yapıp bunları gerçek hayata taşımaktadırlar.

Facebook'ta bireyler, yüzlerce insandan binlerce insana kadar, üyesi olan onlarca ağdaki kişilere, sadece birkaç saat içinde ulaşabilir. Üyeler, Facebook üzerinde fotoğraflarını ve kendi ilgi alanlarını ekleyebilecekleri bir profil oluşturarak, arkadaşlarıyla temasa geçmek için onlara mesaj gönderebilir, onlarla günlük bir program oluşturabilir ve onları bir etkinliğe davet edebilir (Shelton, 2009:196-197). Bu şekilde bireylerin birbirleriyle, hem sanal ortamda hem de istenirse gerçek ortamda iletişime geçme olasılıkları artmaktadır.

Facebook'u diğer sosyal paylaşım sitelerinden ayıran ve popüler olmasını sağlayan, "gerçek kimlik" özelliğidir. Kullanıcılar siteye gerçek kimlikleriyle üye olmakta ve gerçek hayattaki arkadaşlarını, akrabalarını, tanıdıklarını arkadaş olarak eklemektedir. Facebook'un bu özelliği bireylere sanal alanda da olsa diğer sitelere göre daha gerçekçi bir ilişki kurma fırsatı sunmaktadır.

Genel olarak gerçek kimlikler üzerinden oluşturulan Facebook hesaplarında bireyler kişisel bilgilerini paylaşmaktadır ve bu nedenle de tanımadıkları kişiler yerine daha çok tanıdıkları kişileri arkadaş listesine dâhil etmektedir.

Facebook ayrıca markalar için önemli bir reklam ve pazarlama yeri olmaktadır. Facebook'a

girildiğinde hemen hemen tüm markaların sayfaları görülebilmektedir. Markalar, Facebook'ta açtıkları sayfalarıyla, hem görünürlüğünü artırmakta ve reklamını yapmakta hem de müşterileriyle daha yakın temaslar kurabilmektedir. Ayrıca Facebook üzerinden kampanyalar, yarışmalar düzenleyerek tüketimi cazip kılacak satışlarını sürekli tutabilmektedirler.

3. ALAN VERİLERİ

Daha önce de belirtildiği gibi araştırma grubumuz üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Öğrencilerden her iki cins de hemen hemen birbirlerine yakın oranlarda bulunmaktadır. Örneklem grubumuzu oluşturan 402 öğrencinin %52,7'si kadın, %47,3'ü erkektir. 22.03.2012 tarihinde SDÜ Öğrenci İşleri Daire Başkanlığından alınan verilerde, öğrencilerin %54,5'i erkek, %45,5'i kadındır. Yani örneklemin cinsiyet dağılımı, evrene göre uygundur.

Öğrencilerin öğrencilik sıfatı, yaş özelliklerini de belirlemektedir. Örneklem grubumuzun da alt yaş sınırı 18'dir. Örneklem grubunun yaklaşık %16'sı üniversiteye geç giren ya da yıl kaybına uğrayan öğrencilerden (24 yaş ve üzeri) oluşmaktadır. Geri kalan %84'ü ise üniversite için normal çağ nüfusu olan (18-23) yaş sınırları içinde bulunmaktadır.

Genel olarak örneklem grubu, mensubu olduğu ailelerin ortalama büyüklüğü 4,5 olan, büyük oranda kendilerini kentli, demokratik, sosyal ve arkadaşlarıyla ilişkilerinde samimi olarak değerlendiren, ekonomik gelirinin orta düzeyde olduğu, üniversite eğitimleri nedeniyle ailelerinden ayrı yaşayan öğrencilerden oluşmaktadır. Öğrencilerin cinsiyeti ile ailesinin kendisine olan yaklaşımlarını değerlendirdiğimizde, aileler kadınlara erkeklerden daha çok otoriter davranmaktadır. Aileler erkeklere daha demokratik ve ilgisiz davranmaktadırlar.

3.1. İnternet ve Facebook Kullanımı

Görüşülen öğrencilerin büyük çoğunluğu %73,9 oranında her gün internete girmektedir. Bunu ikinci sırada %11,4 oranında "haftada bir kez", üçüncü sırada %7,2 oranında "iki günde bir", dördüncü sırada %5,2 oranında "her saat", ve beşinci sırada %2,2 oranında "ayda bir kez" cevapları takip etmektedir. Bu sonuca göre, örneklem grubundaki öğrencilerin sıklıkla internete girdiği görülmektedir. Görüşülenlerin cinsiyeti ile internete girme sıklıkları karşılaştırıldığında, erkeklerin kadınlara oranla daha sık internete girdikleri görülmektedir.

Örneklem grubunun günlük internette geçirdikleri süreye bakıldığında, %40,3'ü günde iki-üç saatini, %17,4'ü dört-beş saatini, %16,4'ü bir saatini, %15,9'u bir saatten az bir süreyi internette geçirmektedir. %27,4'ü ise günlük dört saat ve üstü süreyi internette geçirmektedir ki, bu süre bağımlılık olarak nitelendirilebilir. Görüşülenlerin cinsiyeti ile günlük internette geçirdiği süre karşılaştırıldığında, kadınların %19,8'i erkeklerin %35,8'i günlük üç saatten fazla internette zaman geçirmektedir. Bu sonuca göre erkekler kadınlara oranla, günlük daha fazla süreyi internette geçirmektedir. Bir başka deyişle erkeklerin kadınlara göre daha bağımlı oldukları söylenebilir.

Örneklem grubunun büyük çoğunluğu (%93,8) ailesinden bilgisayar kullanımıyla ilgili baskı görmediğini ifade ederken, %6,2'si baskı gördüğünü belirtmiştir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun ailesinden uzakta yaşaması, internet kullanımıyla ilgili baskı görme olasılığını da azalttığı göz önünde bulundurulmalıdır. Cinsiyetleri karşılaştırdığımızda, ailelerinden internet kullanımıyla ilgili baskı gördüklerini ifade edenlerin oranı, kadınlarda erkeklere göre daha fazladır.

Öğrenciler, üyesi olduğu sosyal paylaşım sitelerinden en sık Facebook'u (%96,5) kullanmaktadır. İkinci sırada %3,2 oranında Twitter yer almaktadır. Bu sonuçtan, Facebook'un üniversite öğrencileri arasında en popüler sosyal paylaşım sitesi olduğu açıktır.

Görüşülenlerin yarısından fazlası (%60,9) arkadaşlarıyla iletişim kurmak için Facebook'ta hesap açmaktadır. Geri kalanı ise sırasıyla merak ettiği için (%19,2), çevresinin isteği/önerisi için (%9,5), yeni çevre edinmek istediği için (%6,2) ve eski arkadaşlarını bulmak için (%4,2) hesap açtığını belirtmişlerdir. Bu sonuçlardan Facebook'un, bireyler tarafından iletişim kurma aracı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%73,6) Facebook'a her gün girmektedir. Haftada bir kez girenlerin oranı %15,7, her saat girenlerin oranı %9 ve ayda bir kez girenlerin oranı %1,7'dir. Bu sonuçtan görüşülenlerin sıklıkla Facebook'a girdikleri görülmektedir. Erkeklerin kadınlara oranla Facebook'a girme sıklıkları ve Facebook'ta geçirdikleri süre daha yüksektir.

Örneklem grubunun %29,1'i 201-300 arasında arkadaşına sahipken, %28,1'i 101-200, %21,1'i 301-400, %9'u 1-100, %6,7'si 401-500 ve %6'sı 501 ve üzeri arkadaşına sahiptir. Görüşülen öğrenciler arasında en az arkadaşına sahip olanın arkadaş sayısı 56'dır. Erkekler kadınlara oranla daha fazla arkadaşına sahiptir.

Facebook kullanıcılarının çoğu, tanıdık kişileri arkadaş listesine eklemektedir. Görüşülenin cinsiyeti ile Facebook'ta kimleri arkadaş olarak seçtiği karşılaştırıldığında ise, gerçek hayattaki arkadaşlarını kadınlar erkeklere göre daha yüksek oranla seçmektedir. Erkekler de kadınlara göre, tanışmak istediği kişileri arkadaş olarak ekleme oranı daha yüksektir. Kadınlar tanışmak istedikleri kişilere arkadaşlık daveti göndermekte çekimser davranmaktadırlar.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu (%73,6) Facebook'ta şimdiye kadar herhangi bir grup oluşturmadığını, %26,4'ü ise grup oluşturduğunu ifade etmektedir. Cinsiyet açısından baktığımızda ise, erkeklerin kadınlara oranla daha çok grup oluşturdukları görülmektedir. Bu durumdan, erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerindeki gibi kadınlara göre daha girişimci oldukları, liderlik özelliklerini taşıdıkları sonucu çıkarılabilmektedir.

Öğrencilerin %21,4'ü Facebook'ta belirli bir konuda tepki vermeye ya da eylem düzenlemeye yönelik oluşturulan organizasyonlara katıldığını, büyük çoğunluğu ise (%78,6) katılmadığını belirtmiştir. Cinsiyet farklılığı açısından konuyu ele aldığımızda ise, her ne kadar bu tür organizasyonlara katılım az olsa da, erkeklerin kadınlara oranla katılımı daha fazladır.

3.2. Facebook Kullanma Amaçları ve Kullanım Şekilleri

Öğrencilerin ilk sıradaki Facebook'u kullanma amaçları gündemi takip etmektir. Facebook kullanım amaçlarındaki ikinci yoğunluk ise, ilgi duyduğum konularda fikir alışverişi yapmak cevabıdır. Üçüncü sıradaki yoğunluğu ise, fotoğraf paylaşmak cevabı oluşturmaktadır. Diğer cevaplar ise oranlarına göre sırayla, video paylaşmak, müzik paylaşmak, anlık durum paylaşımı, bilgiye erişim, hayranı olduğum kişi/grup ve organizasyonları takip etmek, kendimi ifade etmek, kişisel gelişimime katkı sağlamak, alışveriş tercihlerimi belirlemek ve gündelik problemlerime çözüm bulmaktır. Öğrencilerin Facebook kullanım amaçlarının bu kadar çeşitli olması, Facebook'un kullanıcılarına sunduğu içerik genişliğinden kaynaklanmaktadır. Erkekler kadınlara göre Facebook'u fotoğraf paylaşmak, video paylaşmak, gündem takibi, kendini ifade etmek, bilgiye erişim, kişisel gelişim,

hayranı olduğu kişi/grup ve organizasyonları takip etmek, gündelik problemlerine çözüm bulmak amacıyla daha yüksek oranda kullandığını ifade ederken, kadınlar erkeklere göre Facebook'u müzik paylaşımı, anlık durum paylaşımı, ilgi duyduğu konular hakkında bilgi almak, alışveriş tercihlerini belirlemek amacıyla daha yüksek oranda kullandığını ifade etmiştir.

Facebook, kullanıcılarına eski arkadaşlarıyla iletişime geçmeyi ve günlük yaşantıları içindeki arkadaşlarıyla iletişimlerini devam ettirmelerini sağlamaktadır. Facebook'un kullanıcılarına yeni arkadaşlıklar kazandırıp kazandırmadıkları hakkında bilgi edinmek için görüşülenlere bir takım sorular sorulduğunda, öğrencilerin %68,9'u Facebook'ta tanışıp arkadaş olduğu ve sonrasında gerçek yaşamda arkadaşlık kurduğu kişilerin olmadığını belirtirken, %31,1'i bu şekilde arkadaşlıklar kurduğunu belirtmiştir. Erkekler kadınlara göre daha yüksek oranda Facebook'ta tanışıp arkadaş olduğu ve sonrasında gerçek yaşamda arkadaşlık kurduğu kişilerin olduğunu belirtmiştir.

3.3. Facebook'ta Kişisel Bilgi Paylaşımı ve Bunlara Getirilen Sınırlandırmalar

Facebook kullanıcıları profilleri üzerinde kendilerine ait bilgileri kendi tercihlerine göre paylaşmakta ve bu paylaştığı bilgileri kimlerin göreceğini belirleyebilmekte yani paylaşımlarına sınırlamalar getirebilmektedir. Kullanıcılar bu şekilde kendilerini, istemedikleri kişilere karşı korumaya almış olmaktadır.

Örneklem grubunun büyük çoğunluğu (%88,1) Facebook'ta profilini sınırlamaktadır, %11,9'u ise profili sınırlı olmayıp herkese açıktır. Kadınlar erkeklere oranla profillerini daha çok sınırlamaktadırlar. Sınırlama nedenleri ise, özel bilgilerinin bazı insanların görmesini engellemek ve kendisini gözetlemek isteyen kişilerden sakınmak için profilini sınırlamaktadır. Kadınlar erkeklere oranla, Facebook üzerinde bulunan fotoğraflarını, kimlerle arkadaş olduğunu gösteren arkadaş listesini ve duvarında kendi paylaştığı veya arkadaşlarının paylaştığı içerikleri daha fazla sınırlamaktadırlar.

Facebook'ta üyeler cinsiyet, doğum günü, memleket, semt, aile bireyi, ilişki durumu, ilgilendikleri, aradığı, dini inanç ve siyasi görüş gibi temel bilgilerinin profillerinde paylaşabilmektedir. En çok paylaşılan temel bilgiler, cinsiyet, doğum günü ve memleket bilgileridir. Ayrıca erkekler kadınlara oranla daha fazla temel bilgilerinin paylaşmaktadır.

Facebook'ta üyeler üniversite, bölüm, lise, ilköğretim, gibi eğitim bilgilerinin profillerinde paylaşabilmektedir. Örneklem grubuna bu eğitim bilgilerinden hangisini ya da hangilerini profillerinde paylaştıkları sorulduğunda, erkekler kadınlara oranla daha fazla eğitim bilgilerinin paylaştıkları görülmektedir. En çok paylaşılan eğitim bilgilerinin ise üniversite, bölüm ve lise oluşturmaktadır.

Facebook'ta üyeler, diğer insanlarla iletişim kurmaya imkân sağlayan e-posta adresi, internet sitesi, yaşadığı yer, sabit telefon numarası, cep telefonu numarası, adres gibi iletişim bilgilerinin profillerinde paylaşabilmektedir. Örneklem grubuna bu iletişim bilgilerinden hangisini ya da hangilerini profillerinde paylaştıkları sorulduğunda verilen cevapların içerisinde en yüksek iki yüzdeyi e-posta adresi ve yaşanan yer bilgisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin profillerinde paylaştıkları iletişim bilgilerinden diğerleri oranlarına göre sırasıyla, internet sitesi, cep telefonu numarası, adres ve sabit telefon numarasıdır. Bu durumda, öğrencilerin iletişim bilgilerinin diğer bilgilere göre daha az oranda profilinde paylaştıkları gözlenmektedir. İletişim bilgilerinin profile paylaşma oranı cinsiyetler arası farklılık göstermektedir. Kadınlar erkeklere göre, profillerinde iletişim bilgilerinin daha az paylaşmaktadır. Özellikle telefon numaraları ve e-posta adreslerinin profile paylaşılması, kadınlarda

düşük orandadır.

Facebook üyelerinin profillerinde hangi bilgileri paylaştıkları kadar paylaştığı bu bilgilerin kimler tarafından görülmesine izin verdiği de önemlidir. Görüşülenlerin cinsiyeti ile Facebook profilinde yer alan bilgilerinin kimler tarafından görülebildiği karşılaştırıldığında, kadınlar erkeklere oranla profilinde yer alan bilgilerini daha az kişinin, büyük çoğunlukla sadece arkadaşlarının görmesini sağlayacak şekilde sınırlandırmaktadır.

Profilde yer alan fotoğraflarının kimler tarafından görüldüğü konusunda cinsiyetler arası fark görülmektedir. Kadınlar erkeklere göre daha çok sadece arkadaşlarına ve nadir olarak da arkadaşlarının arkadaşlarına fotoğraflarını açmaktadır. Ayrıca özel kişiler sınırlandırmasını da kadınlar erkeklere oranla az da olsa fazla kullanmaktadırlar.

Görüşülenlerin cinsiyeti ile duvarını kimlere açtığı konusunda da fark görülmektedir. Kadınlar erkeklere göre daha fazla oranda duvarlarını sadece arkadaşlarına ve arkadaşlarının arkadaşlarına açmaktadırlar. Bir başka deyişle, erkekler duvarlarını sınırlandırmakta daha esnek davranmaktadırlar.

Örneklem grubuna Facebook sayfalarında en çok neleri paylaştığı sorulmuştur. Öğrencilerin Facebook sayfasında neleri paylaştığı ile cinsiyetler arası az da olsa fark vardır. Erkekler (%57,4) kadınlara (%46,2) göre daha çok video paylaşıırken, kadınlar (%49,6) erkeklere (%39,4) göre daha çok güzel söz-şiiir-alıntı-yazı paylaşmaktadırlar. Ayrıca, kadınlar haber-duyuru (%26,9) paylaşımlarını erkeklere (%16,8) göre daha çok yapmaktadır. Aynı şekilde kadınlar (%42,5) erkeklerden (%36,3) müzik paylaşımını da daha çok yapmaktadır. Fotoğraf paylaşımı, cinsiyetler arası hemen hemen aynı orana sahiptir.

3.4. Facebook'ta Özgürlük Duygusu

Görüşülenlerin cinsiyeti ile Facebook'ta kendisini özgür hissedip hissetmediği karşılaştırıldığında, kadınların % 44,8'i kendisini özgür hissederken, %55,2'si özgür hissetmemektedir. Erkeklerin ise %47,4'ü kendisini özgür hissederken, %52,6'sı ise özgür hissetmemektedir. Bu sonuçlara bakıldığında erkeklerin kadınlara göre Facebook'ta kendilerini az da olsa, daha özgür hissettikleri görülmektedir. Bu durum, görüşülenler içinde, kadınların erkeklere göre mahalle baskısına daha çok maruz kaldıkları içindir. Facebook'ta bireylerin arkadaş listesi çoğunlukla tanıdık kişilerden hatta aile ve akrabalarından oluştuğu için kadınlar mahalle baskısını daha fazla hissetmektedirler. Bu nedenle Facebook'ta istediği gibi paylaşım yapamamakta, paylaşımlarını sınırlamaktadır.

Ailelerinin kendilerine olan yaklaşımını demokratik, otoriter olarak değerlendiren kadın öğrenciler Facebook'ta kendini özgür hissedememekte, yine aynı şekilde ailelerinin kendilerine olan yaklaşımını demokratik, otoriter olarak değerlendiren kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre Facebook'ta kendilerini daha az özgür hissettikleri ortaya çıkmıştır.

Hayatının büyük kısmını ilde, köyde geçiren kadınlar Facebook'ta kendini özgür hissetmemektedir. Aynı şekilde hayatının büyük kısmını ilde, köyde geçiren kadınlar erkeklere göre daha fazla oranda Facebook'ta kendini özgür hissetmemektedir.

Görüşülenlerin gerçek ortamda söylemekten çekindiği birtakım bilgileri Facebook'ta paylaşıp paylaşmadığı sorulduğunda, öğrencilerin %62,2'si "hayır" cevabını vererek paylaşmadığını belirtirken, %37,8'i ise paylaştığını belirtmiştir. Bu sonuçtan da öğrencilerin çoğunluğunun Facebook ortamında çok rahat olmadıkları görülmektedir. Bunun nedeni de Facebook'taki hesaplarının gerçek kimlikler

üzerinden oluşturulmuş olmasıdır ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Facebook'ta arkadaşlar listesinde genel olarak aile, akraba ve tanıdık kişiler olduğu için öğrenciler gerçek ortamda söylemekten çekindiği birtakım bilgileri ya da düşüncelerini Facebook'ta rahat bir şekilde paylaşamamaktadır.

Görüşülenlere Facebook'ta "mahalle baskısı" olduğunu düşünüp düşünmediği sorulduğunda öğrencilerin %49'u Facebook'ta mahalle baskısı olmadığını belirtirken, %48'i olduğunu belirtmektedir. Mahalle baskısı olmadığını düşünenlerin ifadesiyle, Facebook'un hayatımıza girmeye başladığı ilk zamanlarda bireyler herhangi bir paylaşım yaparken tereddüt ediyorlardı fakat şimdiki durum çok farklıdır. Bireyler istedikleri paylaşımları yapmakta, görmesini istemediği kişileri engellemekte ya da sınırlamaktadır. Görüşülenlerin cinsiyeti ile Facebook'ta mahalle baskısı olduğunu düşünüp düşünmediği karşılaştırıldığında, kadınların erkeklere göre daha fazla oranda Facebook'ta mahalle baskısı olduğunu düşünmektedir. Bu sonuçtan kadınların erkeklere göre Facebook'ta daha az rahat davrandıkları ve kendilerinin mahalle baskısı altında olduğunu düşünmektedir. Facebook'ta mahalle baskısı olduğunu düşünen öğrencilere, genellikle hangi konularda baskıya maruz kaldıkları sorulmuştur. Bu soruya öğrencilerin %22,6'sı siyasi konularda %12,4'ü ise aile- akrabaların eleştirileri ile baskıya maruz kaldıklarını belirtmektedir. Öğrencilerin %8'i fotoğraflarıyla ilgili %2,5'i dini konularda ve yine %2,5'i Facebook'a çok girdiği ile ilgili baskı gördüğünü ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireyin doğumla başlayıp hayatı boyunca sürdürmesi beklenen davranış örüntüleridir. Toplumsal inşa sürecinde şekillenen kadın ve erkek rollerindeki farklılıklar, bireyleri bir taraftan "sınırlandırır" diğer taraftan "sevk eder". Her farklılık bir serbestlik alanı sunabildiği gibi, koymuş olduğu yaptırımlar, yasaklar ya da usuller aracılığıyla kadın veya erkeği belirli sınırlar içerisinde tutar.

Toplumun her bir cinsiyet için sunmuş olduğu roller, gündelik hayatta olduğu gibi sanal ortamda da bazı alanlarda kendisini hissettirmektedir. Facebook'ta toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi, özellikle gizlilik konusunda, kendini tanımadığı bireylere karşı korumaya alma hususunda, temel bilgilerini, eğitim bilgilerini, kişisel bilgilerini, iletişim bilgilerini gizlemede, profilini sınırlamada, arkadaş listesinin sınırlarını belirlemede, paylaşımlarını kimlerin görmesine izin verdiği konusunda, grup oluşturmada, Facebook'ta tanışıp arkadaş olma konusunda, Facebook'ta kendilerini özgür hissetme konusunda görülmektedir.

Kadınlar Facebook'ta toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak erkeklere göre daha çok gizliliğe önem vermekte, daha az bilgi paylaşmakta, paylaşımlarını daha az kişinin görebileceği şekilde sınırlandırmakta, arkadaşlarını daha çok gerçek hayattaki arkadaşlarıyla sınırlı tutmaktadır. Ayrıca kendilerini erkeklere göre daha az özgür hissetmekte ve davranışlarını toplumun beklentilerine göre sınırlandırmaktadırlar.

KAYNAKÇA

- Bal, Hüseyin, (2001) Bilimsel Araştırma ve Yöntem Teknikleri, Isparta: SDÜ Basımevi.
- Bayhan, Vehbi (2013) “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet”, Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.147-164.
- Boyd, Danah M. ve Nicole B. Ellison (2007) “Social Network Sitesi: Definition, history, and scholarship”, Journal of Computer-Mediated Communication, V.13: 210-230.
- CRUNCHBASE-FACEBOOK, <http://www.crunchbase.com/company/facebook>, (15.07.2012).
- Davis, Randall (2009) “Facebook”, The Electronic Journal for English as a Second Language, December, V.13(3): 1-10.
- Durmuş, Beril -E. Serra Yurtkoru-Yeşim Ulusu-Bülent Kılıç (2010) Facebook'tayız Sosyal Paylaşım Ağlarının Bireylere ve İşletmelere Yönelik İncelenmesi: Facebook Üzerine Bir Araştırma, İstanbul: Beta BasımYayım Dağıtım.
- Dwey, Catherine-Star Roxanne Hiltz-Katia Passerını (2007) “Trust and Privacy Concern within Social Networking Sites: A Comparison of Facebook and MySpace”, Proceeding of the Thirteenth Americas Conference on Information System, August, s.09-12.
- Ellison, Nicole B. -Charles Steinfield-Cliff Lampe (2007) “The Benefits of Facebook “Friends”: Social Capital College Student's Use of Online Social Network Sites”, Journal of Computer-Mediated Communication, 12(4), article 1.
- FACEBOOK SAYFA KOŞULLARI, https://www.facebook.com/page_guidelines.php, (17.07.2012).
- FACEBOOK, <http://whatis.techtarget.com/definition/Facebook>, (08.07.2012).
- Fine, Cordelia (2011) Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Giddens, Anthony (2000) Sosyoloji, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Golder, Scott-Dennis Wilkinson-Bernardo Huberman (2007) “Rhythms of Social Interaction: Massaging within a Massive Online Network”, iç Steinfield, Charles-Brian T. Pentland-Mark Ackerman-Noshir Contractor (Edt.)Communities and technologies (2007), Proceedings of the Third Communitiesand Technologies Conference, Michigan State University.
- Gross, Ralph ve Alessandro Acquistı (2005) “Information Revelation and Privacy in Online Social Networks (The Facebook case)”, ACM Workshop on Privacy in the Electronic Society, s.71-80.
- Kim, Won-Ok-Ran Jeong-Sang-Won Lee (2009) “On Social Web Sites”, Information Systems, V.35, s.215-236.
- Özkul, Metin (2002) Çalışma Sosyolojisi Çalışma İlişkileri ve İşgücünün Sosyolojisi (Isparta Uygulaması), İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı.
- Poloma, Margaret (2007) Çağdaş Sosyoloji Kuramları, çev. Hayriye Erbaş, Ankara: EOS Yayınevi.

Poster, Mark (1997) "Cyberdemocracy: The Internet andThePublic Sphere", iç Holmes, D. (der.), Virtual Politics: Identity &Community in Cyberspace, ThousandOaks; London; New Delhi: SagePublications'den aktaran Çetin, Ebru (2009) "Sosyal İletişim Ağları ve Gençlik: Facebook Örneği", Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, 24-27 Eylül Isparta.

Shelton, Kay (2009) "Using Facebook Following Tragedies: A Lesson For Community Colleges", Community & Junior College Libraries, 15: 4, s.195-203.

Timeline: Facebook, The New York Times, 2012, http://www.nytimes.com/interactive/technology/facebooktimeline.html###time11_231, (08.07.2012).

Timisi, Nilüfer (2004) "Sanallığın Gerçekliği: İnternetin Kimlik ve Topluluk Alanlarına Girişi", iç Binark, Mutlu-Kılıçbay, Barış (der.), İnternet Toplum Kültür, Ankara: EposYayımları,'dan aktaran Çetin, Ebru (2009) "Sosyal İletişim Ağları ve Gençlik: Facebook Örneği", Uluslararası Davraz Kongresi, Küresel Diyalog, 24-27 Eylül Isparta.

Top 15 Most Popular Social Networking Sites/ July 2013, <http://www.ebizmba.com/articles/social-networking-websites>, (25.07.2013).

Uluocak, Şeref ve Cumhur Aslan (2011) Kadın Bakış Açısından Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Çanakkale: Çanakkale Kitaplığı.

Utz, Sonja (2000) "Social Information Processing in MUD's: The Development of Friendships in Virtual Worlds", Journal of Online Behavior, 1 (1).

Üner, Sarp (2008) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara: Duma Ofset.

White Paper (2007) Social Networking The "Third Place," andTheEvolution of Communcation, The New Media Consortium; releasedunder a Creative Commons Attribution-ShareAlike3.0UnitedStatesLicense.Fordetailspleasesee.

**TEACHING ENGLISH VIA “SCENARIO BUILDING TECHNIQUE”:
A CASE STUDY IN TURKEY**

Mehmet Temur

İnönü University, Department of Foreign Languages
mehmet.temur@inonu.edu.tr

ABSTRACT

There are several different techniques of teaching English for pre-service students in the universities in Turkey. But, in this study, attentions are drowned upon "Scenario Building Technique (SBT)" as an authentic teaching technique of English Language. The aim of this technique is to overcome managing the crowded classes and to encourage the participation into the course and in this way to increase effective teaching. According to the framework of this technique, firstly, students are divided into five or six groups with seven or eight students in each class. Each group is assigned in different caption of social topics of varieties, such as global warming, environmental preservation, leaving home by plane or visiting a dentist in an office or spending leisure time in a coffee house. Then, every student in each group is given a role to implement connected with certain subjects such as task-based activities by dialogues on the scene of actual daily life. In this process, one student is given the duty of writing scenario as a draft, and the other is of the task of using the camera to film the acting and the actors, and the next student is given the responsibility of directing, and the last is of designing the costumes on the basis of their creative abilities. So, each group and group members find themselves in engagement and involvement in an interactive social environment with the sense of reciprocal respect and esteem. By doing that, even introvert students are not only incented to gain self confidence and participate into the course, but they are also facilitated to achieve self-actualization. Moreover, they are provided an opportunity to transmit their social messages to outer community while learning English language with a joyful mood by means of this technique. More importantly, they feel free of anxiety, of prejudices and of fear of learning that have already been accumulated from their previous backgrounds related to their individual characteristic differences regarding socio-psychology and socio-economy. That is to say, via "Scenario Building Technique" students learn English Language in a joyful and satisfying interactive atmosphere. In conclusion, it has been observed that learners' motivation and enthusiasm for learning have raised and, the ability of making the students participate into classes has considerably been improved.

Key Words: Scenario Building, Crowded Classes, Joyful Atmosphere, Techniques of Teaching.

SENARYO KURARAK İNGİLİZCE ÖĞRETME TEKNİĞİ: TÜRKİYE'DE ÖRNEK BİR ÇALIŞMA

ÖZET

Türkiye’de üniversitelerde öğretmen adayı öğrencilerine İngilizce öğretmek için bir çok farklı teknik kullanılır. Fakat bu çalışmada, dikkatler İngilizce dil öğretiminin özgün bir tekniği olan ‘Senario Kurarak’ dil öğretme tekniğine yoğunlaştırılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, bu teknik yoluyla kalabalık sınıflar yönetiminin üstesinde gelmek ve derse katılımlarını sağlamak için onları cesaretlendirmek; böylece etkin bir öğretim çabası gerçekleştirmektir. Bu tekniğin içerik çerçevesine göre, her sınıfta öğrenciler, beşer ve altışar kişiden oluşan yedi veya sekiz farklı grup oluşturulur. Her guruba, çeşitli sosyal içerikli konu başlıkları taşıyan farklı konular dağıtılır; şöyle ki, global ısınma, çevre korunması, hava yoluyla evden ayrılma, veya dişi ağrıyan birinin dişçiye gitmesi veya hoş vakit geçirmek için kafede zaman geçirmek gibi. Sonra, diyalog yoluyla gerçek sosyal hayat sahnesinde oynamak için her gruptaki öğrenciye görev-dağılımı etkinliğine dayalı belli konular içeren roller paylaşılır. Bu süreçte öğrencilere, yaratıcı kabiliyetlerine dayalı görevler tahsis edilir. Bir öğrenciye senaryoyu taslak olarak yazma görevi verilir; diğerine etkinlik ve etkinlikte rol alan aktörleri videoya almak için kamera kullanımı işi verilir; bir diğerine ise etkinliği yönetmek için yönetmenlik yapma sorumluluğu verilir; ve en son olarak da kostümleri temin etme ve uyarlama görevi verilir. Böylece her grup ve grup üyesi, interaktif sosyal bir ortamda kendisine sorumluluk hissi verildiği ve guruba dahil olduğu duygusu yaşatılarak karşılıklı saygı ve itibarlı olduğu inancı kazandırılır. Bu yolla, içine kapanık öğrencilerin bile sadece derse katılımlarını teşvik etmek ve kendilerinin özgüveni sağlanmakla kalınmıyor ,aynı zamanda onlar kendi becerilerini ortaya koyarak kendilerini gerçekleştirmiş de oluyorlar. Bunun yansira, bu teknik aracılığıyla, öğrenciler neşeli bir ortamda İngilizce öğrenip, dış topluma sosyal mesajlarını gönderme ortamı da sağlamış oluyorlar. Daha önemlisi, bireysel karakteristik farklılıklardan kaynaklı, sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik geçmişlerine dayalı biriken İngilizce öğrenme önyargıları, kaygıları ve korkularından arındırılmış oluyorlar. Başka bir deyişle, öğrenciler ‘Senaryo Kurma Tekniğiyle’ tatmin edici neşeli interaktif bir ortamda İngilizce öğrenmiş oluyorlar. Sonuç olarak, söz konusu teknik aracıyla, öğrencilerin öğrenme motivasyonları ve öğrenme coşkularının yükseldiği gözlemlenmiş, derse katılım istekleri önemli ölçüde artırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Senaryo Kurma, Kalabalık Sınıflar, Neşeli Ortam, Öğretim Tekniği.

INTRODUCTION

When I entered into the classroom of 60 Pre-service Teacher Education Students (PTES) for the first time to teach Basic English, I discovered a mood of cowardice, a feel of dullness and a spirit of uncertainty as well as a lack of proficiency in their command of English reflecting in their brightly shining eyes. Though they had received English Language Learning education in primary, secondary and high school, the image they gave me regarding their language proficiency was not on the desired level. Most possibly, it was because of their socio-economic, socio-psychological and socio-cultural background due to the fact that most of them were coming from underdeveloped regions, relative to the other parts of the country. Almost all of them were there with the aim of achieving a success in English language at a basic and elementary level in order to use it in their potential professions and

careers. The impression that they gave me about their ability of learning English was not assuring and determining for the upcoming days. After teaching English for almost about two months in the classes of Pre-service Teacher Education Students (PTES) and dental students as well as the students from other disciplines with different subjects. I came to realize that my envisaged opinion regarding their learning ability turned out to be concrete reality. This is because I observed that nothing has changed in their attitudes, behaviors and level of knowledge against the desired level of mastering English Language Learning.

This was the indication of the fact that I was about to face with a challenging journey in my teaching experience; but I irresistably felt that there had to be some precautions and solutions in overcoming those difficulties in this or that way when I was exposed to during English teaching processes.

The barriers preventing pre-service teacher education students from achieving English learning at a satisfactory level here were not the fact that the classes were overcrowded or that the noise they created was preventive at their classes. The thing I would like to emphasize here is something quite different which requires to be taken into consideration at the beginning.

Obstacles Preventing Students from Achieving Success in Learning English in Overcrowded Classes

Although there are various obstacles arising out of the Hierarchy of Needs Maslow Mentions (Figure 1).

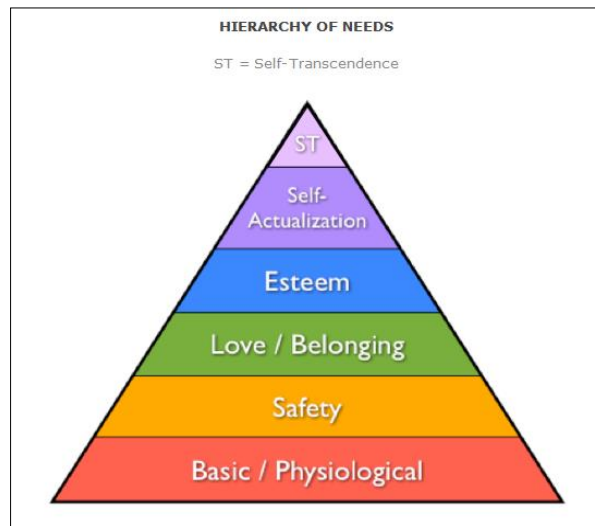

Figure 1. Hierarchy of Needs Maslow

I am going to focus upon some other obstacles that, I think, need serious consideration. The obstacles in learning English I am interested in here are mostly cultural-relative problems such as having a negative opinion towards learning a foreign language, and the others are lack of self-confidence, lack of motivation, and lack of positive attitude towards learning. In addition to those obstacles mentioned above, I identified some other serious obstructive factors preventing the students

from reaching a considerable success in a Foreign Language Learning project. As it seems obvious, the unsatisfactory consequences in Learning English might be connected with the reasons that are related to national identity, ethnical identification, religious convictions, and the global changes in the understanding of education all over the world in the last decade.

For instance, there are various papers in literature focusing on the fact that humanities are in the death agony due to the fact that the cooperative actions between the education institutions and industrial companies have changed the nature of education in a considerable extent. The fact that parents motivate their children towards the professions that bring financial gains in short terms, the students have come to lose their inner motivations towards learning because of the financial worries they have about the life they will have after they graduate from school.

Thus, as it is seen here, it is hard to address definitive conclusions about student achievement based on only the reasons expressed above and class size . It, academically would not be so logical approach because there are other variables that effect learning English, such as the quality of teachers, the degree of motivation of the students and the role of the parents. Furthermore, Fear of failure: The main drive to do well comes from avoiding a negative outcome rather than approaching a positive one.
Fear of success: "Nerd" vs. "cool" => Fear of losing social support (affiliation) may come into play, large classes cause difficulties (Atkinson & Raynor, 1974).

Apart from tangible problems that appear in English Language Teaching that have been mentioned above, at most, in crowded classes, there are some others as followed below;
One of the main difficulties that a teacher may experience while teaching a large class is the tremendous effort that she or he will have to make. With an outnumbered class there is always something to be done.
With a large class, it is difficult to get a satisfactory knowledge of student's needs. Intimacy with students and remembering names might be a problem.
As a consequence of the large number of students, the noise level is inevitably high which adds to the stress teachers may experience.
Organizing, planning and presenting lessons may constitute another challenge for teachers in such classes as students abilities might differ considerably.
There is another difficulty related to the learning process. In fact, engaging learners actively in the learning process may not be easy in a crowded class.
It is hard to imagine how a large class would benefit from school resources such as computers, books, references...
With a crowded classroom, teachers might find it difficult to measure effectiveness.
A large class gives reluctant students a place to hide (Rhalmi, 2013).

As teaching process has been so crucial art but complicated that many scholars spent lots of effort and time in research to find out the problems and bring solutions for it.

Because of this, according to Strong (2002), general obstacles or difficulties stem from several sources. Some derive from the fact that many prospective teachers do not clearly understand what constitutes self-reflection, or how to do it. They confuse reflection with describing issues, ideas, and events; stating philosophical beliefs; or summarizing statements made by scholars. They miss the analytical introspection, continuous reconstruction of knowledge, and the recurring transformation of beliefs and skills that are essential elements of self reflection.

Another outstanding researcher of this field is (Varus, 2002). He addresses that even teacher education programs that emphasize reflection frequently do not incorporate issues of race, ethnic diversity, and social justice in classroom practices. Another general problem is that teacher education students have few high-quality opportunities for guided practice in self-reflection. This should be corrected by instructors in pre-service programs using inquiry teaching techniques and helping students develop the habit, skills, and spirit of criticalness as habitual elements of their learning experiences. If these approaches to learning are cultivated and modeled across the general teacher education curriculum, they will set a foundation and precedent for teacher candidates to use in their own classrooms.

As Danielewicz (2001) stresses: Reflexivity is an act of self-conscious consideration that can lead people to a deepened understanding of themselves and others, not in the abstract, but in relation to specific social environments... [And] foster a more profound awareness... of how social contexts influence who people are and how they behave... It involves a person’s active analysis of past situations, events, and products, with the inherent goals of critique and revision for the explicit purpose of achieving an understanding that can lead to change in thought or behavior (pp. 155-156). Other difficulties in developing a general reflective ethos among pre-service teachers come from traditional beliefs that teaching is an objectionable craft. It requires the mastery of technical components that are applicable to all teaching contexts and student populations. These beliefs are captured in statements such as, ‘‘Treat all students the same regardless of who they are,’’ and ‘‘Good teaching anywhere is good teaching everywhere.’’ It is troublesome for some teacher education students to overcome these orientations, and to accept teaching as a highly contextualized process. In fact, teaching is as much a personal performance, a moral endeavor, and a cultural script, as it is a technical craft (Cochran-Smith & Lytle, 1993; Danielewicz, 2001; Palmer, 1998).

Some Measures to Take to Facilitate Language Learning in Crowded Classes

So, all these significantly underscored obstructives which have been illustrated above emerge in all types of educational practicing environments, but the problem here is how to cope with them in educational process for the benefit of next generations.

In my opinion, some of the measures or remedies that can be put in forward are as described below: It is undoubtedly very difficult for a teacher to deal with large classes. Anything done to remedy the problem would be fruitless unless students are really motivated to learn. Nevertheless, the following tips may be useful to alleviate the intensity of the situation.

First of all, he thinks, it would be a great idea to train students to work in small groups of five to seven students. And when working in groups, it would be beneficial for students to sit around in a circle so that everyone could have a chance to participate.

Groups should include fewer members to avoid any of the students coasting. It is important to find active roles for students to avoid them being lazy.

Pair work may be also a good alternative to practice conversations, exercises and other language activities.

Pairing weaker students with stronger ones might be an option unless you fear the weaker students feel intimidated.

Changing the classroom desk arrangement to take into consideration the large number of students is a good idea. Finding out the right arrangement is up to the teachers' creativity and classroom size. Anyway, desk placements should make cooperative work easier.

To optimize your work with students with learning difficulties give them seats in front of you, closer to you so that you can spot difficulties easily while teaching.

To reduce stress and noise level, set simple rules for class management.

Establish simple rules of acceptable behavior for everybody to observe when working in groups, in pairs or individually.

Train your students to deal with classroom chores:

Getting into and out of the classroom at the start and the end of lesson or during recess time,

Handing out books, papers, and other materials,

Putting away school materials at the end of the lesson.

Teachers in large classes may also want to delegate some of the work to more able students. These can play the role of teachers' assistants.

Another measure that might be effective for some teachers is to split the class into weak students and more able students. This would make it possible for the teacher to concentrate on the weaker students. However, this should be done with a lot of caution so as not to affect weaker students' self-esteem.

Why not use technology? Technology ensures that everyone has time to connect with the teacher. For instance, teachers may plan to do the following:

A large class will be better off with a blog or a wiki where students and the teacher could meet at home.

Using students' emails would make it easier for teachers to connect with students off class.

The most effective solution that researcher pays attention and loads the importance on is generating a new approach "Building Scenario" as a Teaching Technique for acquiring English language. In this technique, for the 1st stage, he counts the class of sixty pre-service teacher education students from

1 to 6 in numbers. The class is constituted of sixty students with a variety of different aspects, cultures and knowledge of English with almost the same level as most of whom come from the similar socio economic background. Then, he collects numbers 1 in group "One" in front of the class, Next he collects number 2 in group "Two", placing them in the middle. After that he gathers the group 3 made from number "Three". The next step he paces, he constructs the group 4 from number "Four". He

continues creating groups until he establishes the group number "Five and Six". Actually, the number of each group might exceed up to "seven" or "eight" students depending on how large the class is in order to help releasing the stress occurring from the crowdedness, and as a result the noise they might produce.

At the 2nd stage, he draws a draft of different attractive subjects for each group from actual daily social life. These subjects can range from the topic of variety like - ‘Global warming, - ‘Violence to the women’- ‘conservation of eco-system’- a leisure time in a coffee house or ‘having a toothache’. At the 3rd stage, he provides the students with opportunity for the groups to choose the subjects based on attraction of their interest. No doubt, each group is given or shared the subject depending on their desire of attraction. At the 4th stage, he selects a representative among the students of each constructed group to monitor or to lead the group in casting depending on their creative thoughts and skills. Both English using in certain level and knowledge of using communicative technology, like a smart phone or camera to film the actors or actresses on the scenes while performing their role within each group. At the 5th stage, he monitors the group in construction of writing the dialogues on drafts related to their topic chosen so that they can study and perform on the stages of their relevant subjects. And more importantly, at the 6th stage, after all groups have completed their tasks through ‘Scenario Building’ as a teaching technique. Each group brings their finished filmed work regarding to their roles into the class to watch all together with engaged groups in enjoyment and cheerful atmosphere.

Discussions

If we go into peer reviewing of this technique, I believe that it is easy to find out that Krashen’s many teaching theories have been put into implementation via using –Scenario Building as an effective teaching technique. Furthermore, it creates devices such as task-based, cooperative and collaborative studies in group work that contribute and accelerate language learning for students. The most importantly, it also requires involvement and engagement in educational process which are the most sophisticated and vital components in language learning environment. The methods he used that contributed to English Language Learning involve the following teaching and learning theories as illustrated below:

grammar-translation

audio-lingualism

cognitive-code

the direct method

the natural approach

total physical response

suggestopedia

RESULTS

So, as a conclusion, by using an effective teaching technique of Scenario Building, it provides the learners not only with socializing environment, but also a happy atmosphere with the goal achieved. Because, in this technique, it requires good enough methods and tools that are essential for a language

learning to be put into implementation on large scales. Moreover, it releases the students from the fear of anxiety, of failure and of prejudices about the thoughts that they cannot learn English, stemmed from their socio-culture, socio-psychology and social-economy.

Moreover, this technique facilitates students to use their multi intelligence skills as they are crucial requirements for effective learning and practicing in achieving a language.

It is true that teaching a large class is challenging as it is pedagogically unacceptable and psychologically irrelevant. These classes involve, most of the times, mixed abilities, language levels, motivation, needs, interests, and goals. Nevertheless, teaching and managing such classes is possible if steps such as those described above are taken.

KAYNAKÇA

Atkinson, J.W. & Raynor, J.O. (1974), *Motivation and Achievement*, Washington, DC: Winston and Sons.

Cochran-Smith, M., & Lytle, S.L. (1993). *Inside/outside: Teacher Research and Knowledge*. New York: Teachers College Press.

Danielewicz, J. (2001). *Teaching Selves: Identity, Pedagogy, and Teacher Education*. Albany, NY: SUNY Press.

Krashen, S.D. (1981), *Second Language Acquisition and Second Language Learning*, University of Southern California, First printed edition 1981 by Pergamon Press Inc.<http://tr.scribd.com/doc/59782413/Second-Language-Acquisition-and-Learning-Krashen#scribd> (03 June 2015).

Maslows Hierarchy of Needs, <http://personalityspirituality.net/articles/the-hierarchy-of-human-needs-maslows-model-of-motivation/> (03 June 2015).

Rhalmi, M. (May 23, 2013), *Teaching Large Classes: Problems and Suggested Techniques*,

<http://www.myenglishpages.com/blog/teaching-large-classes-problems-and-suggested-techniques/> (03 June 2015).

Stronge, J. H. (2002), *Qualities of Effective Teachers*. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.

Vavrus, M. (2002), *Transforming the Multicultural Education of Teachers*. New York: Teachers College Press.

TANRIYI VASITASIZ OLARAK TECRÜBE ETME İMKÂNINA DAİR²⁷⁸
ON THE POSSİBİLİTY OF AN IMMEDIATE OF EXPERİENCE OF GOD

Ross L. STEIN

Çev. Bilal GENÇ

İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
bilal.genc@inonu.edu.tr

Bizler insanlar olarak çevremizdeki dünyayı tecrübe ederiz. Günbatımı, yüzümüzdeki okyanus esintisi, eşimizin parfümlü kokusu; tüm bu uyarıcılar ve daha fazlası duyularımız tarafından yakalanır ve cildimizin bittiği yerdeki bir dünyaya tecrübelerimizi taşırlar. Bizler insanlar olarak zengin bir de iç dünyayı deneyimleriz. Duyu algılarının aksine, bu iç dünya deneyimlerinin kaynağı hatıralarımız, düşüncelerimiz ve fikirlerimizdir. Bu algılar nihayetinde anlayışa ve bilgiye yol açan düşünömsellik ve analizin zihinsel alt katmanlarıdır.

Ve biz kutsal olanı da deneyimleriz. Dini düşöncenin kanıtlarını tüm farklı biçimleriyle her kültürde ve atalarımızın derin geçmişinde buluruz. Dini tecrübe insan varoluşunun her yerinde görölen bir özelliğidir. Fakat biz bu tecrübeleri nasıl açıklamalıyız? Dini tecrübe derin soruları ortaya çıkarır: Tecrübeyi nasıl tanımlamalıyız? Dini tecrübeye tecrübe edilen şey nedir? Dini tecrübenin bir nesnesi var mıdır yoksa dini tecrübe saf özel bir şey midir? Eğer dini tecrübenin bir nesnesi olduğunu kabul edersek, biz bu Öteki'yi nasıl anlamalıyız? Ve son olarak, teist bir duruşu benimsediğimizde: İnsanlar Tanrı'yı vasıtasız olarak tecrübe edebilirler mi?

Bence bu son sorunun özel bir önemi var: bu sorunun cevabı en azından üç teolojik projeyi etkiler: (1) Tanrı ve bizim ilk insan atalarımız arasındaki karşılaşmanın türü, (2) evrensel vahiylerin hakikat iddialarının durumu ve dini çoğulculuk (3) dini tecrübenin öznel ve nesnel açıklamasının karşılaştırılması.

Ben bu denemede Tanrı'yı vasıtasız olarak tecrübe etmenin mümkün olduğunu savunacağım. Yazıya tecrübe felsefesi hakkındaki kısa bir genel bakış ile başlayacağım. Burada göreceğimiz ilk şey, vasıtasız ve kesintisiz bir tecrübenin imkânsız olduğu fikrinin köklerinin Kantçı epistemolojide olduğudur. Bu Kantçı görüşe, aralarında süreç düşöncesi, varoluşsal fenomenoloji ve ana fikirleri vasıtasız ve düşünömsellik öncesi bir tecrübe anlayışı olan antik ve modern Hint felsefesinin birçok akımlarının da bulunduğu diğer felsefeler karşı çıkmıştır. Ben bu Hintçi düşönce sistemindeki unsurları ve bazı çağdaş bilinç felsefelerini kullanarak *Tanrı'nın vasıtasız tecrübe edilmesinin, gerçekliğinin temel bir özelliği olduğu* argümanımı ileri sürüp destekleyeceğim. Yazının sonunda Tanrı'nın vasıtasız

²⁷⁸ Ross L. Stein tarafından yazılan ve *Quodlibet* adlı derginin 2002 Kış, 4. Cilt 1. Sayısında yayımlanan "On the Possibility of an Immediate of Experience of God" başlıklı denemeden tercüme edilmiştir.

tecrübe edilmesi görüşünün yukarıda bahsedilen üç teolojik projeye olumlu cevap verdiğini belirteceğim.

Tecrübe Felsefesi

Tecrübe zor anlaşılabilir bir kavramdır ve onu tanımlarken dikkatli olmalıyız. Zira tecrübeyi tanımlama şeklimiz Tanrı ile insanın karşılaşmasını anlatırken kullandığımız dil üzerinde belirleyici olacaktır. Yalın ve sabit bir tanıma göre tecrübe “insanın idrak ettiği bir olaydır”; bu tanıma “kişi bilinçli bir halde idrak ettiği” ibaresini de ekleyebiliriz (Peterson et al. 1998, 19). Ancak, nadiren bu tanımla yetiniriz ve tecrübe tanımına epistemik yük ekleriz. *A Dictionary of Philosophy* (Felsefe Sözlüğü)’de de açıklandığı üzere bizim çağdaş Batı felsefe geleneğinde tecrübe, bilgi ile sıkı sıkıya ilintilidir:

Tecrübe. Felsefi rasyonalizmin aksine felsefi ampirizme göre, tüm bilginiz veya Hume’un ne derecede olursa olsun “olgunun ve gerçek varoluşun özdekleri” dediği şeyin tecrübeye dayanması gerekir ve tecrübeye referans verilerek doğrulanabilir (Flew, 1979, 116).

Burada da öne sürüldüğü üzere, tecrübenin epistemolojiye katkıda bulunduğu şekilde izini İngiliz ampiriklere kadar süreceğimizi bir eğilim vardır; tecrübe “bilin bir özne ile bilinebilir bir nesneyi” birbirine bağlar (Schrag 1969, 7).

Kantçı Epistemoloji ve Kategorik Olarak Koşullanan Tecrübe

Bu ilk sezgiler Immanuel Kant’ın *Critique of Pure Reason* (Saf Aklın Eleştirisi) adlı eserinde sistematik hale getirilmiştir. Kant, tüm bilginin tecrübeyle başlaması gerektiği şeklindeki basit bir öncülle işe koyulur. Ben pencerenin dışında bir ağaç olduğunu ilkin bu ağacı duyuşsal olarak tecrübe ederek sözcüğümleri görerek veya dokunarak bilebilirim.

Fakat Kant bilginin tecrübeden *doğduğunu* söylemenin de yanlış olacağını söyler. Bu noktada Kant’ın düşüncesi İngiliz ampiriklerin düşüncesinden ayrışır zira Locke’un aksine Kant bizim bu ağaç hakkındaki bilginin zihnimizdeki *tabula rasa* (boş levha) üzerinde bu ağacın meydana getirdiği etki olduğunu düşünmez; ona göre bilgi, tecrübenin zihinde mevcut olan düşünce kategorileri tarafından yorumlanmasıyla ortaya çıkar. İşte bu noktada tecrübe Kant sayesinde epistemik karakterini kazanır.

Tüm tecrübe gerçekte, verili halde mevcut olan şeylerdeki hislere ait sezginin yanı sıra; verili veya görünen bir halde orada, karşımızda olan bir nesneye ilişkin bir kavrayışı da içerir. Bu yüzden nesne hakkındaki genel anlayışlar *a priori* koşullar olarak tüm ampirik tecrübenin altında bulunurlar. Bu yüzden *a priori* anlayışlar olarak kategorilerin nesnel geçerliliği tecrübenin sadece bu anlayışlar yoluyla mümkün olduğu gerçeğine dayanır. Her bir nesne hakkında ancak kendileri vasıtasıyla düşünülebileceği gerçeği nedeniyle, onlar, zorunluluk ve *a priori* ile tecrübe edilen nesnelere arasında bağlantı kurarlar (Kant [1787], 1996, 45).

Kant’ın felsefede yaptığı bu “Kopernik devrimi”, bizi doğruca “dinde kesintisiz [vasıtasız] tecrübe iyi niyetli bir düşüncedir” (Dermot 1981, 21) şeklinde çağdaş düşüncede bulunan bir akıma götürür. Bu fikir Steven Katz tarafından güçlü bir şekilde ifade edilir:

Hiçbir *tecrübe saf, vasıtasız değildir*. Ne mistik tecrübe ne de tecrübenin daha sıradan biçimleri, bu tecrübelerin vasıtasız olduğuna inanmamız için bir gerekçe teşkil etmezler veya bu yönde bir duruma işaret etmezler. Yani, her tecrübe karmaşık epistemolojik yöntemlerle işlenir, düzenlenir ve bize sunulur... Sahip olduğumuz varoluşsal durumlar nedeniyle bu epistemolojik gerçeğin, mistiklerin ilişki içinde olduğu Tanrı, Varoluş, Nirvana, vs. gibi nihai ilgi nesnelere ile aralarındaki ilişkiyi bile doğru bir biçimde açıkladığını düşünüyorum (Katz 1978, 26. İtalikler ve vurgular Katz'a aittir).

Benzer duygular diğer birçok kişinin eserlerinde görülebilir (Dermot 1981, Bölüm 1; Frank-Davis 1989, Bölüm II ve VI; Hick 1999, Bölüm 12; Proudfoot 1985).

Tecrübe hakkında, öznel yoruma daha az vurgu yapan ve "...tecrübeyi, temsili düşünceye yaptığı hizmetkârlıktan kurtaran" başka düşünme şekilleri de vardır (Schrag 1969, 127). Ben bunlardan üçü hakkında yorum yapacağım: süreç düşüncesi, varoluşçuluğun ve fenomenolojin belirli akımları ve Hintçi epistemoloji. İleride göreceğimiz gibi bu felsefeler Tanrı ile vasıtasız bir tecrübenin imkânına daha olumlu bakarlar.

Süreç Felsefesi

Süreç düşüncesinde temel gerçeklik birimi töz değil aksine "aktüel durum" ve "tecrübe durumu"dur. Bir tecrübe durumunun varoluşa gelebilmesi için onun tüm diğer durumlardan faydalanması ya da onları "ele geçirmesi" gerekir. Tecrübe, bütün aktüel varlıkların sahip olduğu varoluş sürecini şekillendiren şeydir. Öyleyse tecrübe vasıtasız ve kesintisizdir ve "karmaşık gerçekliğin bireyselleşmiş temelidir" (Whitehead 1929, 113). Süreç felsefesi ile Kantçı epistemoloji arasındaki büyük bölünme de işte budur: Whitehead'in de şakacı bir şekilde değindiği gibi: "Kant'a göre dünya öznenen ortaya çıkar; oysa organizma felsefesine göre özne dünyadan ortaya çıkar" (Whitehead 1929, 88).

Süreç düşüncesinin mevcut tartışmamız (aşağıya bakınız) için önemli olan unsurlarında biri ise bilinç ve tecrübe arasındaki ilişkidir. Sadece bilinçli varlıklar değil tüm aktüel varlıklar tecrübe sürecine girerler. Whitehead'in sözleriyle söyleyecek olursak: "Tecrübe bilincin değil, bilinç tecrübenin varoluşuna dayanır" (Whitehead 1929, 53). Ve bilinçli varlıklar olan insanlar isteklerinin farkındalıklarının seviyesine yükselmesinden daha uzun süre, sonsuz bir biçimde tecrübe sürecine girerler. Bizim düşünömsellik öncesi, vasıtasız seviyedeki varlığımız, hayatımızın gidişatını belirleyen tüm bu tecrübe durumlarını yaşar (Cobb ve Griffin 1976, 17).

Varoluşsal Fenomonoloji

Tecrübenin varoluşsal izahının gayet açık bir tanımını Calvin Shrag'in *Experience and Being* (1969) (Tecrübe ve Varoluş) adlı eserinde bulabiliriz. Whitehead gibi Shrag de Kant'ın tecrübe görüşündeki "tecrübenin, epistemolojik rol karşısında daha aşağıda kalan rolünü" (248) terk etmemizi ister. Bunun yerine, tecrübeyle ilgili olarak varoluşsal bir görüşü benimsemeliyiz:

Kant'ın görmediği şey, duygusallığı, iradiliği ve zihinsel niyeti ve bütüncül yapısından dolayı tecrübenin de dünyayı görebildiği, hissedebildiği, isteyebildiği ve anlayabildiğidir. (248)

Shrag'in anahtar kavramlarından biri tecrübenin, tecrübe dışındaki varlıkların bir şekilde tecrübeye gösterildiği bir dünyadaki seri halindeki küçük oluşumlar olmadığı, aksine tecrübenin dinamik bir alan olduğudur. İşte biz de bu dinamik tecrübe alanında kendi varoluşumuzu buluruz.

Tecrübenin bu görüngüsel alanı sabit ve değişmez nitelikleri olan tözsel bir varlık olarak gösterilmez, aksine değişken figürlerin, belirsiz ve değişken bir arka plan önünde ortaya çıktığı bir oluşum süreci olarak gösterilir. (23)

Burada tecrübeci, dünya arka planı üzerinde bulunan bir varlık değil aksine dünya içindeki bir katılımcıdır. Shrag'in "dinamik tecrübe alanı" görüşü Merleau-Ponty'nin "bilincin vasıtasız bilgisine dönüş" ve "görüngüsel alan" görüşlerinden ilham alır (Merleau-Ponty [1945] 1999, 52-63).

Tecrübe süreci, süreç üzerine yansıma eyleminden farklıdır. O halde sahada yaşanan tecrübe hem düşünümsellik öncesi-tematik olmayan hem de düşünümselliğe ait-tematik unsurları içerir (Schrag 1969, 41-48). Düşünümsellik öncesi-tematik olmayan şey, tecrübe edilen dünyanın varoluşsal bir kesitidir... ki burada yapılandırıcı karmaşıklık arka plandaki tiplerin ve figürlerin dokuları hakkındaki düşünümsellikli bir ayırmadan etkilenmez; kararları birbirinden ayırt etmek ise hala mümkündür. Düşünümsellik öncesi-tematik olmayana vasıtasız olanla özdeşleştirmek mümkündür. Vasıtasız tecrübe nitelik itibariyle varoluşsaldır (35-41); dünyayı tecrübe etmek varoluşu tecrübe etmektir: "Tecrübenin ilk başlangıcında ortaya çıkan şey dünyada var olmanın olağanüstü karmaşıklığıdır." (252)

Hint Epistemolojisi

Hint felsefesi, kapsamı geniş olduğu için kolaylıkla kategorize edilememesine rağmen Radhakrishnan, Hint felsefesini Batı felsefesinden ayıran ve onun kendine özgü ruhuna sahip olmasını sağlayan bazı bütünleştirici özellikleri olduğuna işaret etmiştir (Radhakrishnan 1957, xxiii). Bu özelliklerden biri sezgiye ve vasıtasız anlayışa (*pratyaksa*) vurgu yapan bir epistemolojidir. Örneğin, Nyaya felsefi geleneğinde doğru bilgiye (*pramana-sastra*) ulaşmanın en önemli vasıtası *pratyaksadır* (Radhakrishnan 1957, 356). Aşağıdaki iki vecizeye ve onlara Gautama tarafından yapılan yorumlara bakalım:

1. Algı (*pratyaksa*), çıkarım, kıyas ve sözlü beyan- bunlar doğru bilginin (*pramana-sastra*) vasıtalarıdır. Bilişin dört türü arasında en önemli olanın *pratyaksadır*; ... Bir insan bir şeyi doğrudan algıladığı zaman, arzuları rahatlar ve o kimse başka bir bilgi aramaz.
2. *Pratyaksa* ise bir duyu ile bir nesne arasındaki temastan ortaya çıkan bilgidir ve bu bilgi belirlidir, ifade edilmesi zordur ve hatalı değildir. Nyaya Vecizeleri, Kitap I, Bölüm I (Radhakrishnan ve Moore 1957, 359)

Biz biliriz ki bir kimse hakikati sadece *bilmez*; bir kimse hakikati fark eder veya onu doğrudan ve vasıtasız bir şekilde tecrübe eder. Balbir Singh Batı felsefesi ile Hint felsefesinin kıyaslamasını yaparken başlıca ayırt edici özellik olarak epistemik yönetime dikkat çeker:

[Hint felsefesinin] kendine has özelliğini açıklayan şey insan zekâsının sınırlılıkları

düşünüldüğünde nihai gerçeklik hakkındaki *bilgiye* ulaşamayacağı görüşüdür. Bu yüzden diğer uygun hedeflerin araştırılmasına duyulan ihtiyaç, özellikle de kendi varoluşu ve özüyle (*dharma*) beraber bulunan gerçeğin doğrudan ve vasitasız anlaşılması vurgulanır. (Singh 1987, 2)

Burada *pratyaksa*'yı bir kez daha bilginin ve anlayışının kesin bir türü olarak görürüz.

Tanrı Tecrübesi için Felsefi bir Gerekçeye Doğru

Önceki bölümde geleneksel Kantçı bir tecrübe felsefesi ile tecrübeyi bilgiye yaptığı hizmetkârlıktan kurtarmaya çalışan düşünce akımlarını kıyasladım. Kantçı düşünce sisteminde “tecrübe aşkın bir egonun oluşturucu faaliyetini beklemelidir; bu aşkın ego birçok duyudan gelen parçaları gruplamak için emrine amade hazır yapım kategorilere sahiptir” (Schrag 1969, 8). Diğer düşünce akımları ise atomcu bir tecrübe görüşü yerine tecrübeyi bizim başımıza gelen bir şey değil de bizim yaşadığımız bir şey olarak gören daha hayati bir görüşü benimserler. Bu sistemler ile tecrübenin gerçekliğin içine iliştirilmiş olduğunu ve bilinç için gerekli bir öncü olduğunu düşünen varoluşçu görüş arasında benzerlikler vardır. Bu bölümde vasitasız Tanrı tecrübesi görüşünü savunmak için bu tecrübe felsefelerini bazı çağdaş bilinç kuramları ile birlikte kullanacağım. İleride göreceğimiz gibi bu bilinç anlayışları, derin ve antik köklerini Hint felsefesinde bulan süreç düşüncesinin pan-tecrübeciliği ile saf tutarlar. Ben son olarak *Tanrı'nın vasitasız tecrübe edilmesinin gerçekliğin temel bir özelliği olduğu* hususunu ifade edeceğim; bu öyle bir gerçeklik ki, yapısında varoluş, tecrübe ve bilinci barındıran üçlü bir bütündür ve panteist Tanrı görüşünün içinde ‘bulunur’.

Bilinç Felsefesi- Temel olarak Tecrübe

Basit bir düşünce deneyi yapalım. Gözlerinizi kapatın ve bir kaşıntıyı hayal edin; sırtınızın tam olarak ulaşamadığınız bir noktada belki de bir saç telinin gömleğinizin arkasından aşağıya doğru düşmesinin başlattığı bir kaşıntı olsun. Bu kaşıntının bilincimize ilk olarak nasıl girdiğine dikkat edin; “arka plan sesin” biraz üzerinde olan, nerdeyse fark edilmeyen müphem bir algı. Fakat saniyeler geçtikçe, kaşıntının ‘niteliği’ hafif can sıkıcılıktan yumuşak bir rahatsızlığa dönüşür. Siz kaşınan noktayı nafile bir şekilde kaşımaya çalışırken biraz daha zaman geçer. Kaşıyamadığınız bu nokta sizi daha da derin bir kızgınlığa sürükler. Nihayet kaşınan noktayı kaşır ve rahatlırsınız. Kızgınlık yerini duyuşsal bir tatmine bırakır.

Bu düşünce deneyi David Chalmers'ın “kolay” ve “zor” bilinç problemleri diye adlandırdığı şeyin örnekleridir (Chalmers akt. Shear 1998, 9-10). Kolay problemler, standart bilişsel bilim ve nörofizyoloji yöntemlerine göre çözülebilir görünen problemlerdir. Burada, ele alınan fenomen, hesaplamaya dayalı veya sinirsel mekanizmalarla nihai olarak da biyokimya, kimya ve fizik terimleri ile açıklanır. Bilinçli bir varlığın çevresel uyarıcılara tepki verebilmesini açıklamak, bilgiyi bütünleştirmek, zihni durumun raporunu çıkarmak, içsel durumlara erişmek, dikkati toplamak, davranışı kontrol etmek ve uyanıklık ile uykululuk arasında ayırım yapmak kolay bilinç problemlerinden bazılarıdır. Bizim yaptığımız düşünce deneyinde bu türlerden fenomenlerin birçok örneğini görebiliriz. Fakat “kaşıntının” kendisi için ne diyeceğiz? “Kaşıntı” *tecrübesini* nasıl açıklarız? İşte bu zor bir bilinç problemidir.

Bilincin gerçekten zor olan problemi tecrübe problemidir. Biz düşündüğümüzde ve algıladığımızda, bir bilgi-işleme vınlaması oluşur fakat aynı zamanda bunda öznel bir yön de vardır...bilinçli bir organizma *gibi bir şey* vardır....Bizim bilişsel sistemlerimiz görsel ve işitsel bilgi-işleme sürecine girdiğinde biz neden görsel ve işitsel bir tecrübe yaşarız?... Neden fiziki işlemler daha zengin bir içsel yaşama yol açar? Niçin tüm bilgi işleme süreçleri “karanlıkta”, hiçbir içsel duygu olmadan yürümezler? (Chalmers akt. Shear 1998, 11 - 13)

Aslında neden hayatın fonksiyonlarını, bu fonksiyonlarla ilişkili herhangi bir içsel tecrübe olmadan, doğru bir biçimde icra eden basit zombiler *değiliz*? Günlük hayatımızı yaşarken, yaşamlarımız tecrübe ile zenginleşir; kahvenin kokusu, sevdiğimiz kişinin sıcak dokunuşu, Coltrane'nin* zihni genişleten uyumsuzluğu. Dünyayı algıladığımızda ve bu dünyada eylemde bulunduğumuzda beynimizde meydana gelen sinirsel faaliyet nasıl oluyor da belirli görüngü özelliklerine sahip tecrübelerin yaşanmasını sağlıyor? Düşen bir saç teli ciltteki alıcıları harekete geçirdiğinde, ciltte herhangi bir tahriş meydana gelmemesi için, önce beynin bu olayı kaydetmesi ve daha sonra bu sinirsel uyarıcıları durdurması için beni bir yöntem bulmaya sevk etmesi yeterli olacaktır. Bu, bir zombi için yeterli olacaktır. Ben neden bir *tecrübe* yaşıyorum? Fakat eğer ben bir tecrübe yaşıyorsam, bu neden bir “kaşınma” tecrübesi? Niçin bir “dürtme”, veya “acı” veya “yeşil” veya “utanç” tecrübesi değil? Niçin belirli sinirsel uyarıcılar belirli tecrübeleri üretirler? Bu sorularının cevabı basit değildir.

Öncelikle, herkesin tecrübeyi çözülmesi gereken bir problem olarak görmediğinden emin olabiliriz (Kim 1998, 177-180). Bazılarına göre her ne kadar tecrübe var olsa da onun biliş bilimi çabalarında yeri yoktur. Daniel Dennett gibi bu görüşün en ileri savunucuları yalın tecrübenin var olmadığını iddia ederler; bizim tecrübe dediğimiz şey beyindeki işlevlerin çalışmasından ibarettir: “ [Beyin işlevlerini] çıkardığımızda, geriye kalan şey, bizi etkileme, zevk verme ve bize bir şey anımsatma gibi güçlerden mahrum olan “nitel bir içeriğin” zevk veren kalıntısı şeklindeki bazı insanların sahip olduğu tuhaf bir inançtan başka bir şey değildir” (Dennett akt. Shear 1998, 35). Diğer bireyler, tecrübenin var olduğunu fakat bunun sadece kuramsal bir yapı olduğunu iddia edebilirler ve nöroloji bilimi içsel bir zihni hayata gönderme yapmadan insan davranışını açıklayabilecek bir aşamaya geldiğinde tecrübe fikrinin artık kabul edilmeyeceğini düşünürler.

Fakat acaba bu işlevselci izahatlar tecrübeyi yeterince açıklamak için yeterli midir? Chalmers böyle olduğunu düşünmez ve kütle, yük ve uzam-zamanın yanı sıra tecrübenin de dünyanın temel özelliklerinden biri olduğunu kabul eden yeni bir bilinç teorisinin geliştirilmesi gerektiğini ileri sürer. Chalmers bu yeni teoriyi tanımlamaya başlarken bize “temel bir özelliğin [yani tecrübenin] olduğu yerde temel kanunların olduğunu” söyler. Tecrübeyle ilgili indirgemeci olmayan bir teori “doğanın temel kanunları takımına yeni ilkeler ekler”. Chalmers bu teorinin üç ilkesinin ana hatlarını belirler (Chalmers akt. Shear 1998, 22-28):

Yapısal Uyum İlkesi: Bilinç yapısı ile farkındalık yapısı arasında temel bir uyum vardır. Burada farkındalık saf işlevsel bir görüş olarak ele alınmaktadır ve bilinç ve tecrübeyle sıkı sıkıya ilintili olduğu söylenmektedir. Bilinçli olarak tecrübe edilen her bilgi aynı zamanda bilişsel olarak temsil edilir.

Örgütsel Değişmezlik İlkesi: Aynı ince işlenmiş işlevsel örgütlenmeye sahip herhangi iki

*John Coltrane: Amerikalı caz saksofoncusu ve bestekârı (Çevirmenin Notu).

sistem nitel olarak özdeş tecrübelerle sahip olacaktır. Tecrübenin ortaya çıkışında önemli olan şey sistemin belirli fiziki teşekkülü değil aksine sistemin bileşenleri arasındaki nedensel etkileşimin örüntüleridir.

Bilginin Çifte Yönü Teorisi: Bilginin olduğu yerde bilgi alanı içine iliştirilmiş olan bilgi durumları vardır. Bilginin iki temel yönü vardır: fiziki yön (yani sinaptik ateşlemelerin tanımlanmış bir sinir örüntüsü) ve bir de görüngüsel yön (yani bir gülün kokusu). Bu tanım tecrübenin fiziki olandan ortaya çıkmasına izin verir. Tecrübe, bilginin bir yönü olarak ortaya çıkar, diğer yön ise fiziki işleme sürecinin içinde somutlaşır. Bu ilkeleri doğal sınırları içinde birlikte ele aldığımızda onların ilginç bir şekilde dallanıp budaklandığını görürüz. İnsanlarda karmaşık farkındalık ve karmaşık tecrübenin ortaya çıkmasına sebep olan karmaşık bilgi işleme süreci vardır. O zaman daha az karmaşık olan süreç ve farkındalık nasıl oluşur?

Bir fare bir insandan daha basit bir bilgi işlemeye sahiptir ve buna mukabil olarak da daha basit bir tecrübeye sahiptir; belki de azami derecede basit bir bilgi işleme yapısı olan bir termostat azami derecede basit bir tecrübeye sahiptir. Aslında eğer tecrübe temel bir özellik ise, onun zaman zaman ortaya çıkması şaşırtıcı olacaktır. (Chalmers akt. Shear 1998, 27)

Bu şüphesiz inanılmaz bir iddia fakat bu iddiayı hemen göz ardı etmemeliyiz. Bu hipotez hakkındaki verimli bir düşünme tarzının ise Gregg Rosenberg önerir Rosenberg, Chalmers'ın iddiasını şöyle bir problemle kıyaslamamızı ister: "X'in doğada bir çözüme sahip olmak zorunda olduğu fakat bizim bu çözümü bilmediğimiz bir durumda 'Tecrübe insan zihni için ne ise X de termostat o olsun'. Bu, ortaya çıkışına bizim aşına olmadığımız bu yüzden anlayamayacağımız varoluşsal bir iddiadır. ." (Rosenberg akt. Shear 1998, 299)

Aslında Rosenberg Chalmers'ın yeterince ilerlemediğini ve bizim de bir şekilde "fiziğe sığınan" bir doğa görüşüne ihtiyacımız olduğunu iddia eder.

Fiziki dünya hakkındaki görüşümüze, bir takım nitel zihni özellikler ilave etmenin dışında da bir şeyler yapmalıyız. Bunun yerine tecrübeyi anlamak için insan bilişini, bilişten daha temel ve daha genel bir görüngüyü yani 'nitel alanı' gösteren özel bir bağlam olarak ele almalıyız. Tecrübe problemini bilişsel karmaşıklıklarından kurtarmalı ve nitel içerik için doğada bulunan kaynağı bulma problemini tecrübeye görmeliyiz. Benim burada ortaya koyduğum problem nitel alanlar için doğada bir yer bulma problemidir. Benim savunduğum görüş böylesi alanların bilişten daha temel ve daha çok kaynağa sahip olduğudur. (Rosenberg akt. Shear 1998, 289)

Aslında Rosenberg panpsişizmi yani her maddenin veya doğanın tamamının fiziki bir yönü olduğu görüşünü savunmaktadır.

Her ne kadar çağdaş felsefeciler arasında panpsişizm düşüncesini savunan pek az kişi olsa da David Ray Griffin'in zihin-beden problemi hakkında yaptığı ilginç analiz (Griffin 2000, 137-178) bizi panpsişizmin bazı formlarının metafizik geçerliliğini gözden geçirmeye sevk eder. Griffin zihin-beden probleminin modern felsefenin merkezi bir problemi olduğunu iddia eder ve bunu çözmek için bilinçli tecrübe ile bedenlerimiz arasındaki ilişkiyi açıklamamız gerektiğini söyler. Bizimde göreceğimiz gibi Griffin'in bu problem için önerdiği çözüm bizim vasıtasız Tanrı tecrübesi için de mümkün bir mekanizma önerir.

Griffin kısaca realizmin (idealizmin aksine) bazı türlerinin doğru olması gerektiği varsayımını

ele aldığımızda zihin-beden problemi için bize üç alternatif açıklamanın kaldığını söyler: düalizmin bazı versiyonları, materyalizmin bazı versiyonları ve panpsizmin bazı versiyonları (Griffin 2000, 166). Griffin ilk olarak düalizmi başlıca zihin ve bedenin nasıl çalıştığına ilişkin yeterli bir açıklamanın yapılmadığı gerekçesiyle reddeder. Griffin daha sonra ‘en katı üç sağduyu inancını’ tekzip ettiği gerekçesiyle materyalizmi de reddeder. Bu üç inanç şunlardır: (1) Biz bilinçli tecrübeye sahibiz, (2) bu tecrübelerin tamamı bedenlerimiz tarafından belirlenmez fakat bir öz-belirlenim unsurunu içerirler ve (3) bu kısmen özgür tecrübe bedeni davranışlarımız üzerinde etkide bulunur ve böylece bize eylemlerimiz için sorumluluk verir (Griffin 2000, 137). Bu durumda zihin-beden problemini açıklamak için bize kalan tek alternatif panpsizm veya daha açık bir ifadeyle söyleyecek olursak pan-tecrübeciliktir.

Süreç Felsefesi ve Pan-tecrübecilik

Pan-tecrübeciliğin tarif ettiği gerçeklik görüşü süreç felsefesinin üç temel ilkesinden ortaya çıkar. İlk olarak, süreç düşüncesi temel ontolojik kategorinin statik, genişletilmiş töz olmadığını aksine bir *süreç* olduğunu iddia eder. Burada neyin kastedildiğini anlamak çok önemlidir. Süreç düşüncesi Herakleitos’un bir ırmağa iki defa giremeyeceğimiz sözüyle örneklediği gibi gerçek olan şeylerin daima bir akış halinde olduğunu savunmaz. Aksine süreç düşüncesi olağandışı bir iddiayı ileri sürer: “Aktüel olmak bir süreç olmaktır” (Cobb ve Griffin 1976, 14). Gerçekliğin temel birimi hem uzamsal hem de zamansal açılımı olan “aktüel durumdur”. Süreç felsefecileri böylesi bir iddiayı şu gerekçelerle doğrularlar: Biz fiziki dünyayı oluşturan birimleri, bu dünyada yaşadığımız tecrübe ile kıyaslayarak gerçekten anlayabiliriz. Biz iç tecrübeleriniz uzamsal değil zamansal bir karakteri vardır. Griffin bu varsayımın beden-zihin problemine nasıl bir temel çözüm sağladığını açıklar:

Tecrübemiz ve zihnimiz arasındaki görünüşteki türsel farklılık ve bedenlerimizi oluşturan maddeler bir illüzyondur ve bu illüzyonun sebebi bizim zihnimizi ve bedenimizi iki farklı yolla biliyor oluşumuzdur: Biz kimliğinden dolayı zihnimizi içeriden bir bilgi ileri biliriz oysa duyuşsal algılarla ile bildiğimiz bedenlerimizi dışarıdan bir bilgi ile biliriz. Bu durumu fark ettiğimiz an ikisinin de farklı türlerden şeyler olduğunu varsaymak için gerekçe kalmaz (Griffin 2000, 169).

Aynı türden olduklarına göre, beden ve zihin artık iletişim kurabilir. Süreç düşüncesinin pan-tecrübeciliğe destek sağlayan ikinci ilkesi *tüm* olguların tecrübeye sahip olduğudur. Bu anlaması zor bir görüştür çünkü biz normal olarak sadece bilinçli varlıklara tecrübe atfederiz. Ancak süreç düşüncesinde tüm aktüel özler tecrübeyi veya “tecrübe durumlarını” yaşarlar. Tüm özlerin tecrübe yaşaması onların zamansal doğalarından kaynaklanır. Whitehead her bir aktüel durumun, bilgiden ortaya çıkan bir tecrübe eylemi olarak anlaşıldığını söyler; her bir öz “bir tecrübe damlasıdır” (Whitehead 1929, 18). Böylece gerek Tanrı gerekse atom her bir öz tecrübe yaşar. Burada nitel bir farka dikkat edelim: sadece yüksek seviye bireyler (yani, Tanrı ve insanlar) *bilinçli* tecrübe yaşarlar; düşük seviye bireyler (yani atomlar, moleküller ve bitkiler) ise bilinçli tecrübe yaşamazlar.

Son olarak, bir seviyedeki aktüalitelere daha yüksek seviyedeki aktüalitelere ortaya çıkmasına sebep olur (Griffin 2000, 101). Bu görüş, oluşum sürecindeki aktüel bir özün diğer tüm aktüel özlerin bazı yönlerini özümlediğini veya ele geçirdiğini ve bu özün çözülürken benzer şekilde oluşum halindeki özler tarafından özümsendiğini fikrine dayanır. Burada bir özün kendini meydana getiren parçaların

toplamından daha büyük bir karmaşıklığa sahip olma yeteneği olduğunu söyleyen holistik felsefeyi görürüz (Griffin 2000, 175-6). İşte, beynin sahip olduğu karmaşık hücre organizasyonundan nihai olarak zihnin ortaya çıkmasına imkân veren şey de budur.

Bu durumda pan-tecrübeciliğinin, duyuşsal algılarla sınırlı olmayan bir algı türüne imkân vererek zihin-beden problemini çözdüğünü görürüz. Duyuşsal algı daha temel, duyuşsal olmayan bir algıdan türeyen yüksek seviyeli bir özelliktir. Duyuşsal olmayan algıya Whitehead ve Griffin tüm aktüel özlerin paylaştığı bir özellik olan “fiziki ele geçirme” adını verir (Griffin 2000, 102). Böylece zihin ve beden birbirlerinin özelliklerini ele geçirerek etkileşime girerler. Anlamlı bir şekilde, her ne kadar Tanrı bizim duyuşlarımızın mümkün bir nesnesi olmasa da, bu fikirler de doğrudan ve vasıtasız bir Tanrı tecrübesine imkân verir. Her birimiz içimizde bilinç öncesi ve düşünömsellik öncesi bir seviyedeki Tanrı’yı içeren bir gerçekliği anlama yeteneğine sahibiz (Cobb ve Griffin 1976, 31-32).

Hint Felsefesi ve Mutlak’ın Vasıtasız Tecrübesi

Önceki iki bölümde tecrübenin, gerçekliğin temel bir özelliği olduğu; tecrübenin materyal karmaşıklığın her seviyesinde var olduğunu; tecrübenin kendi kendini oluşturduğu fikirlerini inceledik. Tanrı’nın tecrübesiz ve yorumlanamaz bir tecrübesi mümkün hale gelir. Daha önce de gördüğümüz gibi, tecrübenin başlıcalığı fikri köklerini Hint felsefi geleneklerinde bulur. Aslında Mutlak’ın vasıtasız tecrübesinin gerçekliği yüzyıllardır Hint Upanişat literatüründe öngörölmüştür (Radhakrishnan ve Moore 1957, 37-100).

“Yanı başında oturmak” anlamına gelen Upanişatlar MÖ. 8. Yüzyılda dolaylarında orman bilgeleri veya *rişiler* (görücüler) tarafından yazılmıştı. Bu eserler daha eski olan Vedaların son kısımları idi ve Modern Hindu dini ile özdeş olan Vedanta felsefesinin temel esaslarıydılar (Torwesten 1985). Vedalarda Tanrı ve Tanrıçalara yazılan ilahiler yerine Upanişatlar’ da daha temel bir gerçekliğin arayışı vardır. Nihai olarak, Upanişatlar Vedik Tanrılar yoluyla zuhur eden tek bir Mutlak olan *Brahman*’dan bahsederler. Upaninatlar derin, içsel tecrübeden bahseden büyük öğretmenlerin ve ilham yoluyla yazılan bilge edebiyatı olan *sruti* geleneğine aittirler. Bunlar sistematik düşünömselliğin değil de manevi aydınlanma ile yazılan yazılardı. Ve bu yazıların amacı kuramsal değil aksine uygulama idi. Hans Torwesten bize Upanişat yazarlarından bahseder:

Dışarıdan bakanların hayranlık duyacağı, içinde ise kimsenim yaşamayacağı etkileyici bir entelektüel saray inşa etmek *rişilerin* (görücülerin) niyeti değildi; onlara göre hakikat araştırması, gerçek bir varoluşsal maceradır. (Torwesten 1985,17)

Burada biz esas olarak Upanişatların ve onların yorumlayıcılarının bilgiyi, bilinci ve tecrübeyi nasıl açıkladığı ile ilgilimiz. Mundaka Upanişat’ında iki tür bilgi görürüz: yüksek (*para*) ve alçak (*apara*).

[Angiras dedi ki:] “ Bilinecek iki tür bilgi vardır- Brahman’ı bilenlerin alışkanlık gereği söyledikleri gibi: biri yüksek (*para*) ve biri alçak (*apara*).

Bunlardan alçak olanı *Rg Veda*, *Yajur Veda*, *Atharva Veda*’dır....

Şimdi, daha yüksek olan bilgi ise Ölümsüz olanın anlaşılmasını sağlayan bilgidir.

Ki o, görünmez, kavranamaz, ailesi yoktur, herhangi bir kast üyesi değildir- O duyulmadan ve

görülmeden vardır, eli veya ayağı yoktur, Sonsuzdur, her şeyi kuşatır, her yerde vardır, oldukça inceliklidir; hikmetli kimsenin varoluşunun kaynağı olarak algıladığı şey Ölümsüz olandır. (Radhakrishnan ve Moore 1957, 51)

Bu Upaniṣat bir kimsenin Brahman'ı ancak yüksek bilgi yoluyla anlayabileceğini ve tecrübe edebileceğini açıklayarak devam eder. Bilge öğretmen Mandukya'nın adı verilen Mandukya Upaniṣat'ında bilinç dört türü ele alınır: uyanma, rüya görme, derin uyku ve dördüncü aşama (*turiya*). Bu Upaniṣat dördüncü aşama ile ilgili bize şunları anlatır:

Bu her şeyin Tanrısıdır. Bu, her şeyi bilen, iç kontrol yapandır. Bu, her şeyin kaynağıdır zira bu varoluşun kaynağı ve sonudur.

Ne içsel olarak bilişsel, ne de dışsal olarak bilişsel, ne de her iki türlü bilişsel, ne de bir biliş yığını, ne bilişsel ne de bilişsel olmayan, görünmez, onunla temas kuramazsanız, kavranamaz, ayırt edici bir işareti yoktur, düşünülemez, tanımlanamaz, ona güvenmenin özü bir ben ile var olma durumudur; durgun, tehlikesiz, ikincisi yoktur (*a-davita*)- bu dördüncüdür. O bendir. O ayırt edilmelidir. (Radhakrishnan ve Moore 1957, 55)

Bilincin dördüncü aşamasında bir kimse Ben'e (*Atman*) girme kabiliyetine sahip olur, Mutlak'ı tecrübe eder ve Mutlak içindeki Ben'i görür; *Atman Brahmandır*.

Budizm'in ve Caynizm'in dini esaslara karşı çıkışına cevap olarak Hint Felsefesinin altı klasik sistemi veya *darsana* geliştirildi (Radhakrishnan ve Moore 1957, 349-355). Bu altı *darsana* dogmatizmin ve şiirin yerine eleştiriyi ve analizi koymaya çalıştı. Bu altı darsana şunlardır: Nyaya, Vaisesika, Samkha, Yoga, Purva Mimamsa, ve Vedanta. Onların hepsi Brahmancı sistemlerdir çünkü onlar kadim Vedaların otoritesini kabul ederler. Mevcut tartışma için dikkat çekici olan, bu altı klasik *darsana*da aklın tecrübeden daha aşağı görülmesidir. Mutlak'ın tecrübe edilmesi hayvanların sahip olduğu yalın bilinçten üstün olan öz-bilinci aşan bir süper-bilinç yoluyla idrak edilir. Bu sistemlerin hepsinde hakiki vukufiyet Mutlak'ın doğrudan ve vasıtasız olarak tecrübe edilmesiyle elde edilir.

Çağdaş Hint mistik-felsefecisi Sri Aurobindo (Arabinda Ghose, 1872-1950) tüm nihai hakikatin sezgisel tecrübe yoluyla elde edilmesi gerektiğini söylemişti. Akıl ve bilim sınırlıdır ve fiziki ve zihni olanı aşan nihai bir vizyona ulaşmazlar. Ruhun hakikati sadece mistik tecrübenin sağladığı doğrudan vukufiyetle elde edilir.

Saf aklın tam kullanımı bizi nihai olarak fiziki bilgiden metafizik bilgiye götürür. Fakat metafizik bilgi anlayışları bizatihi bizim bütünsel varoluşumuzun talebini karşılamaz... Tecrübe edilinceye kadar hiç bir anlayış bize göre bütün değildir ve bizim doğamızın bir kısmı için nerdeyse geçek dışıdır... Biz duyularımızdan gelen kanıtların ötesine geçerek ve fiziki zihnin duvarlarına delik açarak ilahi bir varoluşun bilgisine ve anlayışına ulaşırız. (*The Life Divine* (İlahi Yaşam), Radhakrishnan ve Moore 1957, 579-580).

20inci yüzyılın diğer bir Hint felsefecisi ise Sarvepalli Radhakrishnan'dır (1888-1975). Onun temel inançlarından biri dinin bir yasa veya inanç olmadığı aksine gerçekliğe dair bir vukufiyet olduğudur; Tanrı'nın doğrudan bir idraki olduğudur (Radhakrishnan ve Moore 1957, 611). Bu doğrudan tecrübe hakkında Radhakrishnan şunları söyler:

Bizatihi tecrübe yeterli ve bütündür. Tecrübe başka bir şeyin tamamlanmasına ihtiyaç duymadan

parçalı veya yarım bir halde gelmez. Bu tecrübe mantığın veya metafiziğin harici standartlarına ihtiyaç duymaz. O, hem sebep hem açıklamadır. O egemen bir güçtür ve kendi delillerine sahiptir. O kendi kendisini kurmuştur, (*svatahsiddha*), kendi kanıtını gösterir (*svasam-vedya*), kendinden aydınlıktır (*svayamprakasa*). O, saf anlayış, bütün bir anlam ve tam bir geçerliliktir. (Radhakrishnan ve Moore 1957, 618)

Radhakrishnan vasıtasız ile yorumlanana birbirine karıştırmamız hususunda bizi uyarır:

Bizim geçmiş tecrübelerimiz, yeni vukufiyetler tarafından taze anlamlar katılan materyalleri temin ederler. Biz canların yaşamlarında Krişna veya Buda, İsa veya Muhammed'in kurtarıcı güçlerini hissettiklerini duyduğumuzda hataya düşmeyen vasıtasız tecrübe ile bu tecrübeye karışan yorumları birbirinden ayırt etmeliyiz. (Radhakrishnan ve Moore 1957, 618)

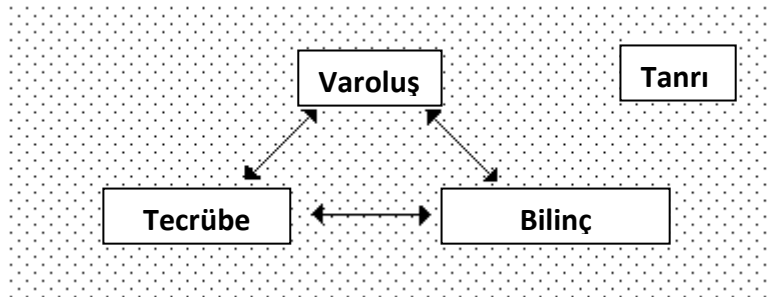
Böylece Mutlak'ı vasıtasız tecrübesini hakkında düşünömsellikte bulunma ve bunun anlamını ve etkisini başkalarına taşıma çabalarında zorunlu olarak bu çabaları içinde yetiştığımız gelenek ve dil ile yorumlarız. Ancak bu hiç bir şekilde doğrudan ve vasıtasız gelen tecrübenin orijinalliğinin gerçekliğini veya sahiciliğini izale etmez.

Gerçekliğin Yapısına Dair Hipotezler

Önceki bölümlerde, Tanrı'nın dünyaya içkin olarak görüldüğü bir resim ortaya çıktı. Süreç düşüncesi evrendeki her bir durumu tecrübe eden ve şekillendiren bir Tanrı anlayışı uğruna uzak duran ve müdahil olmayan bir Tanrı görüşünü reddeder. Hint felsefi geleneği Ben'in Mutlak ile sıkı sıkıya ilişkili olduğunu öğretir. Bu görüş en kadim Upanişatlarda şöyle ifade edilir: "*Tat tvam asi*", O sensin (Chandogya Upanishad, VI.ix.4; Radhakrishnan ve Moore 1957, 69). Bu fikirler panteist bir Tanrı anlayışının hammaddesidir. Bu fikre göre biz ve var olan her şey Tanrı'nın varoluşunun bir 'parçası' olarak varoluşa sahibiz.

Panteizmin sadece insanlığın Tanrı'yı tecrübe etmesi ile uyumlu olmadığı bunun yanı sıra Tanrı tecrübesine de *izin* verdiği ileri sürölmüştür (Borg 1997, 32-54; Peacocke 1993, 157-160). Tanrı'nın içkinliğine dair panteist görüşler sadece süreç ve Hint teolojilerinde değil aralarında Hıristiyanlığın da bulunduğu dini geleneklerde de vardır. Örneğin aşağıdaki mısralarda 'Elçilerin İşlerini'nin yazarı Atinalılara hitap ederken insanların Tanrı'yı araştırmasını tarif eden Paul'e MÖ. 6 Yüzyıl filozof-şairi Epimenides'ten alıntı yaptırır:

Onlar Tanrı'yı ararlar ve belki de onu el yordamıyla bulurlar- ancak o bizden çok uzakta değildir. Zira 'Biz onda yaşarız ve onda varoluşumuza sahip oluruz' Elçilerin İşleri 17:27-28
Panteist bir Tanrı görüşü benim aşağıdaki şemada çizdiğim bir metafiziğe imkân verir.

Gerçekliğin Varoluş/Tecrübe/Bilinci Birleştiren Panteist Yapısı

Burada gördüğümüz panteist Tanrı görüşü bir bakıma fiziki ve fiziki olmayan gerçekliği birleştirir fakat hiç bir şekilde bizim fiziki ve fiziki olmayan gerçeklik şeklinde idrak ettiğimiz şeylerle sınırlı değildir. Bu gerçekliğin yapısı Tanrı'nın Varoluş/Tecrübe/Bilinç şeklindeki üçlü yapısının içindedir ve bu yapının bir parçasıdır. Buradaki ilişkilere dikkat edin: **Varoluş** açık bir **Bilince** imkân verir ki o da tüm aktüel varlıkların idrak ettiği zengin bir **Tecrübeye** yol açar ki tecrübe de yeterince karmaşık olduğunda **Bilincin** ortaya çıkmasına imkân sağlar. Böylece **Varoluş**, hem evrensel ve doğrudan **Tecrübenin** hem de açık **Bilincin** zeminini teşkil eder. **Bilinç** ve **Tecrübe** arasındaki etkileşimin mahiyeti nihai olarak bilişsel karmaşıklığa bağlıdır.

Peki aşikar bir şekilde spekülative olan bu hipotezin değerini nasıl değerlendireceğiz? Aslında biz genel olarak metafiziğin değerini nasıl değerlendiririz? Bu durum Kant'tan beri felsefenin en merkezi sorularında biri olagelmıştır. 20inci yüzyılın başında metafizik önermelerin anlamdan yoksun olduğunu söyleyen mantıkçı pozitivist tarafından metafiziğe karşı bir saldırı başlatıldı:

Biz felsefenin bize bilimden ve sağduyudan aşkın bir bilgi sunduğu şeklindeki metafizik tezi reddetmeliyiz... Tüm mümkün duyu-tecrübelerinin sahip olabileceği anlamın sınırlarının ötesine geçen bir gerçeklikten bahseden hiçbir ifadenin olmayacağını iddia ediyoruz; bu durumda böylesi bir gerçekliği tarif etmeye çalışanların emekleri anlamdan yoksun bir şey üretmeye yöneliktir. (Ayer [1946] 1952, 33-34)

Her ne kadar pozitivistin metafiziğe yaptığı saldırı nihai olarak başarısız olsa da, bence pozitivistin altında yatan düşüncelerin çoğu yine de ciddiye alınmalıdır. Biz bilimin başarısına şahit olageldik ve bilimde uygulanan doğrulama yönteminin fiziki gerçeklik hakkındaki hakikati ortaya çıkarma yeteneğinde olduğunu gördük. Öyleyse daha geniş bir açıdan bakıldığında pozitivistin şiirsel spekülasyon ile akla dayalı felsefi araştırmayı birbirine karıştırmamız için gerekli olan uyarıyı sağlar. O halde ben tekrar soruyorum: Benim burada çizdiğim metafizik resmin değerini nasıl değerlendiririz? Spekülative felsefenin 'tecrübemizin her bir unsurunun yorumlanmasını sağlayacak olan genel fikirlerin uyumlu ve mantıklı bir çerçevesini oluşturma çabası olduğunu' ve 'önemli bir bilgi üretmesi gerektiğini' söyleyen Whitehead bizi doğru bir yöne iletir (Whitehead 1929, 3). Bu durumda karşılanması gereken yararlı bir ölçüt ortaya çıkar: Ele aldığımız metafizik önermeler temel ve anlamlı problemleri ele almada açıklayıcı bir çerçeve oluştururlar mı? Bence benim yukarıda tasvir ettiğim metafizik sistem bu ölçütü karşılar.

Bu sistem özelde çağdaş teolojinin karşılaştığı üç kritik ve birbirine geçmiş problemi verimli bir şekilde ele almamıza imkân verir: (1) bizim ilk insan atalarımız ve Tanrı arasındaki karşılaşmanın türü, (2) dini çoğulculuk ve evrensel vahyin hakikat iddialarını durumu, (3) dini tecrübenin öznel ve nesnel açıklamaları.

Tanrı ve İlk İnsanlık Bizim ilk insan atalarımız Tanrı ile ilk olarak ne zaman ve nasıl karşılaştılar? Benim önerdiğim modele göre gerçeklik bütünüyle Tanrı tarafından kuşatılmıştır ve **Varoluş/Tecrübe/Bilinç** hem biz hem de Tanrı tarafından paylaşılır. Böylece tüm gerçeklik her an

Tanrı'yı tecrübe eder. İlk insanlık belirli bir bilişsel karmaşıklık seviyesine ulaştıktan sonra bu tecrübenin *bilincine* vardı. Diğerleri de benzer fikirleri ifade etmişlerdir:

İlk atalarımızın mühlet olarak verilen bir dünyada öz-bilince sahip olmaya başladıklarını düşünebiliriz... İlk, belki de çocuksu öz-farkındalık meydana geldiğinde bu durum mühlet olarak verilen dünyayı tecrübe eden insan tecrübesinin başlangıcı olarak görülebilir. (Edwards 1999,71-72).

Dini Çoğulculuk

En iptidai atalarımızın ilk dini sezgilerinden aralarında Hinduizm, Taoizm, Konfüçyünizm, Budizm, Zerdüştlük, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin olduğu büyük dünya dinleri ortaya çıktı. Bu geleneklerin hepsi öz-merkezlilikten Tanrı-merkezliliğe döndüğümüzde yaşayacağımız bir kurtuluştan bahsederler.

Kurtuluş insan varoluşunun öz-merkezlilikten ilahi bir Gerçekliği merkeze alan bir yönelime girmesiyle yaşayacağı bir dönüşümdür. Ve [büyük dinlerin] hepsinde müjdeli haber sonsuz bir daha iyinin mümkün olduğu ve bu mümkünliğe şimdi ve burada girebileceğimiz/girilebileceğidir. Her bir gelenek bu muhteşem iyiliğe ulaşmanın yollarını gösterirler: Tevrat'a sadık kalmak, İsa'ya havarilik yapmak, Kur'ani bir hayat tarzına uygun biçimde yaşamak, Budist *dharma*'nın veya üç büyük Hindu mistik vukufiyet *margasının* Sekizkatlı Yolu, dünyadaki eylemler ve Tanrı'ya bağlılığa kendimizi adamamız. (Hick 1993, 136)

Öyleyse, aşına olmadığımız, yabancı dini geleneklerin hakikat iddiaları reddedilmeden ciddiye alınmalıdır. Hepsi kendilerine özgü yollarla Tanrı'nın sesini yansıtırlar.

Dini Tecrübe

Dini tecrübenin bir nesnesi var mıdır? Her ne kadar dini tecrübe, içinde psikolojik ve epistemik unsurları bulunan öznel bir boyuta sahip olsa da bence bu tecrübenin zemini nesnedir: dini tecrübe nihai olarak Tanrı'nın tecrübe edilmesidir. Bizim içimizdeki gerçeklik vasıtasız ve yorumsuz bir Tanrı tecrübesine imkân veren bir yapıya sahiptir. Bizim Mutlak'ı idrak edişlerimiz nihai olarak bilinçli düşünümsellik seviyesine yükselir ve orada işlenir, şekillenir ve her birimize özgü bir yöntemle iletilirler.

ÖZET:

Temel Bir Tecrübe Olarak Tanrı'nın Vasıtasız Tecrübe Edilmesi

Vasıtasız ve düşünümsellik öncesi tecrübe mümkün müdür? Annesinin kollarındaki yeni doğmuş bir bebek annesine bakıp gülümsediğinde, her ne kadar çocuk dil ve bilişsel yeteneklerden mahrum olsa da acaba hiç birimiz çocuğun yaşadığı tecrübenin gerçekliğinden şüphe duyar mıyız? Birbirini seven bir çift kucaklaştığında ilk olarak tecrübe edilen sıcaklığın ve ihtimamın saf bir düşünümsellik öncesi seviyede gerçekleştiğinden şüphe duyar mıyız? Bunlar vasıtasız tecrübelerdir ve onlar gerçektir. Acaba Tanrı'nın da vasıtasız ve düşünümsellik öncesi bir tecrübesi mümkün müdür? İnsanlığın, insan olmanın tam ortasında dini bir dürtüye sahip olduğu hususunda tereddüt yoktur. Fakat duyu algılarımızın ötesinde bir gerçeklik âlemi olduğuna inanmamız için bizi motive eden şey nedir?

Bence bunun cevabı yaşadığımız Tanrı tecrubesinde bulunur; gerçekliğin temel bir özelliği olan vasıtasız Tanrı tecrübesi.

Önce, bizim Mutlak'ı ilk fark ettiğimiz anın tecrübesi olan bir ilk tecrübe vardı. İlk insan atalarımızın alacakaranlıkta büyük bir Afrika ovasında bir akşam günü günbatımını seyrederken yaşadığı duygunun onu etki altına alıp, ona yalnız olmadığını; hem bu dünyanın bir parçası olan hem de bu dünyadan aşkın, inanılmaz güzellikte ve güçte nihai bir gerçekliğin var olduğu bilgisini verdiğini düşünebiliriz: ilk insanlık vasıtasız, düşünümsellik öncesi ve yorumlanmayan bir ilk dini tecrübeye sahip olmuştur. Gerçekten.

THE TREASURE OF TILLA (GOLDEN) HILL**

V. I. SARIANIDI***

Çev. **Recep ÖZMAN**

İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Tarih Bölümü

recep.ozman@inonu.edu.tr

ÖZET

Bu makale kuzeybatı Afganistan'da, Tilla Tepe'de bulunan ve tarihî devirlerimizin başlangıcına tarihlenen bir dizi mezar kazısından elde edilen materyalleri konu edinmektedir. Bu buluntular, Büyük Kuşhan İmparatorluğu'nun tarihi arka planındaki şaşırtıcı ve muazzam zenginliği ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

This article presents material excavated from a series of burials, dating to the beginning of our era, found at Tillya-tepe, northwestern Afghanistan. The astounding wealth represented by these findings encourages speculation on the historical background of the empire of the Great Kushans.

TİLLA (ALTIN) TEPE HAZİNESİ*

1969 yılında bir Afghan-Sovyet arkeoloji heyeti, kuzeybatı Afganistan'da Şibirgan şehrinin beş kilometre kuzeydoğusunda bulunan Tilla Tepe (Altın Tepe)'de küçük bir höyük keşfetti. 1969-1971 yılları arasında yapılan ilk kazılar, bu sitenin II. Binin sonlarına veya I. Binin başlarına tarihlenebileceğini gösterdi.²⁷⁹

1977'de devam edilen Tilla Tepe kazıları, 1978'de genişletildi. Bu dönem içerisinde yaklaşık 6 m. yüksekliğinde bir tuğla platform üzerinde inşa edilmiş anıtsal yapılar ortaya çıkarıldı. Dikdörtgen bir şekle sahip olan ve 10 metreden daha yüksek tahkimatlarla çevrili bu yapının köşelerinde dairesel kuleler mevcuttu.

Yapı içten enine bir duvarla bölünmüş ve bir koridorla çevrili, sütunlu iki geniş salona sahipti. Bir sunak kalıntısı salonlardan birinin zemininde bulunuyordu. Büyük bir ihtimalle Tilla Tepe aslında

** Bu makale Brigham Young Üniversitesi'nden Prof. Dr. David C. Montgomery tarafından Rusça'dan tercüme edilmiştir. Tercüme esnasında Wellesley Koleji'nden Prof. Philippe L. Kohl ve Bryn Mawr Koleji'nden Richard Davis'den önemli katkı alınmıştır.

*** Institute of Archaeology Academy of Sciences, USSR, Moscow

* V. I. Sarianidi, "The Treasure of Golden Hill", *American Journal of Archaeology*, Vol: 84, No:2, (April 1980), s.125-131'in İngilizceden çevirisidir.

²⁷⁹ V.I. Sarianidi, *Raskopki Tillâ tepe v Severnom Afganistane (The Excavations of Tillya-tepe in Northern Afghanistan)*, Moscow 1972.

bir kaç kez inşa edilmiş bir ateş tapınağı yerleşimiydi. Tilla Tepe'de Akameniş dönemi boyunca birkaç evden oluşan küçük bir köy tepenin üstündeki varlığını sürdürmüş, M.Ö I. Binin ortasında ise buradaki yaşam tamamen sona ermişti.

Kazılar sonucunda yapının orijinal planının korunduğu, Akameniş dönemi esnasında savunma surlarının aslına sadık kalınarak güçlendirildiği belirlendi. Klasik döneme tarihlenen kubbeli mezar girişleri, özellikle tepenin doğusunda bulunan yamaçlardaki tuğla katmanlarının temizlenmesi esnasında bulundu. Bu mezarlardaki gömü eşyaları özellikle de seramik vazolar, yerleşimin yakınındaki Yemşi (Yemshi) Tepe²⁸⁰ antik şehrin seramikleriyle oldukça benzerlik göstermektedir. Tilla Tepe'de keşfedilen mezarların yerel soylu bir aileye, muhtemelen Yemşi Tepe'de ikâmet eden kraliyet ailesine ait olduğunu gösteren her türlü delile sahibiz. Ayrıca zenginlere ait mezarlar ile orta sınıfa ait ilkel sayılabilecek mezar yapıları arasındaki farklar, büyük ihtimalle buradaki defin işleminin gece gizlice yapıldığını göstermektedir.

Toplam yedi mezar bulundu ve altısı kazıldı (Res.1). Bu mezarlar, terk edilmiş harabe kentin kalıntıları arasında kazılmış basit dikdörtgen çukurlardır. Mezar çukurları plansız düzenlenmiştir. Önceki döneme ait anıtsal mimariye sahip tapınağın duvarlarıyla kesişmekte ve iç duvarları sıvasızdır. Mezar çukurları tepenin antik yüzeyinden yaklaşık bir metre derinliktedir ve aşağıdan yukarıya doğru genişlemektedir. Tabut, mezar çukurunun dibine yerleştirildikten sonra giriş ya da ahşap bloklar bu çıkıntılara çapraz uzatılmış ve üzerine hasır yayılarak toprakla kapatılmıştır.

Ahşap tabut (bazen küçük ayakları üzerinde duran) bulunan mezar çukurları, ortalama 3-3.3 m. uzunluğunda ve 1.5-1.8 m. genişliğindedir. Tabut kenarları tabana demir çivilerle tutturulmuştur. Cesetler tabuta sırt üstü bir konumda uzatılmıştır. Tabutlarda kapak yoktur; onun yerine altın ve gümüş pullarla süslenmiş kumaşlarla örtülmüştür. Bir örnekte ise gümüşten asma yaprakların süslediği kumaş kullanılmıştır. Böylece kumaş ile kaplanmış tabut, yaklaşık bir metre toprakla üzeri örtülen basit mezar çukuruna yerleştirilmiştir. Başlangıçta boş olan mezar odası daha sonra mezar damının çökmesiyle dolmuştur. Kazılar esnasında bir erkeğe ait Mezar IV hariç diğer mezarların üzerinde hiç bir malzeme dikkati çekmedi. Bu mezar çukurunun kenarında bir hayvan derisine sarılı bütün halde bir at kafatası ve bir kaç bacak kemiği bulundu. Bu tipik bir göçebe mezar usulü idi.* Mezar III'te bulunan üç tokenin dizilişi değerlendirildiğinde, cesede karmaşık tasarımlar oluşturan küçük altın pullarla zengin süslemeli bir kaç kat giysi giydirildiği anlaşılmaktadır. Yakalar, kol manşetleri, elbise ve özellikle pantolonun kenar ve kenar kıvrımları, gömlek veya kaftanların kalça boyu çok sayıda figürlü küçük altın levha ile kaplıydı ve bazıları değerli taşlarla süslenmişti. Çapları 0.3-0.5 cm. olan küçük süs eşya öğeleri, kalıp halinde küçük altın plakaların damgalanarak biçimlendirilmesiyle oluşturulmuştu (Res.3). Altın plakalarda yer alan kabartma kısmı genellikle ön yüze gelecek biçimde yerleştirilmişti. Plakaları giysiye dikmek için bir veya bazen çift delik açılmıştı. Büyük plakalar (1.5 cm çapları ile) dökümdü ve genellikle turkuaz, akik ve daha az sıklıkla lal taşı ile kakmalıydı. Dikişe izin vermesi için ters yüzlerine lehimlenmiş küçük kulplara sahipti. Elbise süsleri olarak kullanılan bu altın plakaların şekilleri yarım

²⁸⁰ I. Krouglikova and V. Sarianidi, "La Bactriane ancienne dans L'optique de nouvelles recherches archeologiques", in Kushan Culture and History, Kabul 1972.

* Türkistan coğrafyasında Hun ve Göktürk dönemine ait kazıları yapılan Katanda, Pazırık, Tuyayhta, Oglaktı, Berel, gibi pek çok kurganda at iskeletleri ele geçmiştir. (ç.n)

küre, kare, silindir, kalp, üçgen, piramit, birleşik sikke, böcek ve çiçek motifleri, maşrapa, altıgen, dikkörtgenler ve çift ağızlı baltadır.

Küçük metal plakalara ek olarak, az miktarda 1-1.5 cm çapında delikli küreler şeklinde altın düğmeler bulunmuştur. Bu düğmelerin kumaşa tutturulması için küçük kulpları vardır. Çok yapraklı altın rozetler ve halkalar yaygın olarak kullanılmıştır. Serbestçe dönen minyatür diskler bu süslere küçük altın tellerle tutturulmuştur. Mezar III'te disklere tellerle asılı damga kabartmalı aslan başlarına rastlandı. Büyük altın plakalar beş yapraklı rozetler şeklinde dökülmüş ve içleri turkuaz renkli küçük kakmalarla süslenmiştir. Bazı küçük diskler, inci dizili ince tellerle yapraklara tutturulmuştu. Kabartmalarda cepheden verilmiş insan portresi olan bir kaç levha örneği vardır. O portrelerden birinin geniş yanakları üzerine düşen uzun bukle saçlar dikkat çekmektedir (Res.2).

Kazılan bütün mezarlarda bir ayrıntı dikkati çekmektedir. Buluntuların çoğu kişisel süslerden oluşmakta ve sadece bir kaç eşya defin merasimi kategorisine aittir. Her cenaze törenini ayrı ayrı tanımlamak uzun bir uğraş olacağı için süslerin genel özellikleri ve Tilla Tepe'deki mezarlarda karşılaşılan giysiler aşağıda ayrıca belirtilecektir (Res.4).

İki mezarda bulunan taçlar cesetlerin başlarına yerleştirilmiş olarak bulundu. Taçlardan biri basit, ince ızgara veya kafes şeklinde kesilmiş, çok sayıda altın kolye ile süslenmişti. İkinci taç ise zengin incilerle süslenmiş oyma tarzında dallarında kuşların oturduğu beş palmiye ağacını ihtiva eder. Ağaçlar cesedin alnını çevreleyen bir banda tutturulmuştur.

Mezar II'de bulunan altın süslerin külah şeklindeki bir tacın parçaları olduğu düşünülebilir. Görünüşe göre figürlü altın kolyeler bu başlık veya taçtan omuzların üzerine sarkmıştı. Onların bir kısmı turkuaz ve lapis lazuli (Res.5) taşlarıyla süslenmiş at başı şeklindeydi. İki boynuzlu ejderha ile savaşan bir kral biçimindeki daha karmaşık kolyeler, nispeten basit örneklerle birlikte bulundu. Bu tür iki kolye bulunmuştur. Her ikisi de turkuaz ve lapis lazuli taşlarla kakmalı, karmaşık bir taç giyimli bir soylunun portresini betimlemektedir. Dar, çekik gözleri, geniş yanaklı yüzü olan bu soylunun alnı, Hint etkisi özelliği gösteren bir sosyal sınıf işaretiyle süslenmiştir. Gövde bir kuşakla kemerlenmiş kısa kaftanla sarılmıştır. Kollar yanlara uzatılmış, pençeleri ve ayakları doğal olmayan bir şekilde arkaya döndürülmüş olan boynuzlu ve kanatlı ejderhaları tutar vaziyettedir. Turkuaz ve Lapis Lazuli ekli figürlü plakalar ve diskler küçük zincirlerle kolyeye asılıdır (Res.6-7).

Başka bir kolye elinde bir nar tutan yarı giyimli bir kadını tasvir etmektedir. Kurt başlı ve balık kuyruklu olarak görülen iki hayvan, başın altındaki iki tarafa yerleştirilmiştir. Tüm kompozisyon bir çerçeve içine alınmış, üst köşelerde başları yukarıya doğru dönmüş olan profilden kuşlar vardır. Çerçevenin alt köşeleri balık başlarıyla belirlenmiştir. Bu kadın, kuşlar, böcekler, balıklarla çevrili bitki ve hayvan dünyasının efendisidir. Her iki kolye tipi zengin turkuaz kakmalıdır ve sarkan altın disklerle sahiptir. Gerçek küpeler bulunmamıştır, yarım yuvarlak halkalar geniş ve köreltilmiş uçlarıyla klipsler görünüşe göre onların yerini almaktadır. Bu kulak klipsleri küçük kalp şeklindeki turkuaz kakmalarla renklendirilmiş veya zengin granüllerle süslenmiş gemi veya kale şeklinde dökülmüştü. Daha karmaşık kulak klipsleri çıplak bebek şeklinde dökülmüştür.

Kafatasının her iki yanında bulunan tokalar, ölü süslemesinin zorunlu öğesi gibi görünmektedir. Genellikle turkuaz ve incilerle bezenmiş altın başlı 8-10 cm. uzunluğunda bronz millere sahiptir. Mezar

II'de bulunan tokaların başları, yassı yuvarlak tabana yerleştirilen yontulmuş koniler şeklinde yapılmıştır. Kenarları boyunca yukarıya doğru yükselen inciler altın tellerle bağlanmıştır.

Mezar III'te toka başları on iki yapraklı rozetler şeklinde dökülmüştür. Yaprakların uçlarında görünüşe göre ince bir telle tutturulmuş disk veya belki de yarım ay şeklindeki küçük düğmeler mevcuttur. Mezar VI'da tokaların başları disk ve yarım ayların serbestçe sarktığı beş yapraklı altın çiçekler, bunların uçlarına ise ince tellerle tutturulan inci ve diskler asılarak süslenmiştir.

Büyük delikli altın boncuklardan oluşan kolyeler bazen düz bazen de küçük altın granüller veya turkuaz rozetlerle bezeli olarak ölünün göğüsleri üzerine yerleştirilmiştir. Mezar V'te oldukça çarpıcı göğüs dekorasyonu formuyla turkuaz ve lal taşı kakmalı, zengin asılı süsleriyle bir altın kolye çıkmıştır. Greco-Bactrian sikkelerinde iyi bilinen başlık giyimli bir erkek büstü (Res.8), Mezar IV'te basit bükülmüş boyun zincirleriyle birlikte bulundu. Yine 850 gr. ağırlığında yassı, açık uçlu dökümden altın halkalı takı bir cesedin boynunda bulundu (Res.9).

Mezar II'de önu turkuaz kakmalı büyük altın disklerle süslenmiş ve yaka altında üç paralel sırada dizilmiş pullarla çevrili bir gömlek veya kaftan bulunmuştur. Benzer ama daha küçük diskler, apolet gibi omuzlar üzerine dikilmiştir. Benzer plakalar Mezar VI'da da bulunmuştur. Mezar II'de kol manşetleri, gözleri akik kakmalı altın koç başlarıyla süslenmişti.

Uçları açık altın bilezikler cesedin bileklerinde yer alıyordu. Bir örnekte bu bilezikler hareketli bir antilop şeklinde dökülmüştü ve zengin turkuaz kakma ile kaplanmıştı. Özellikle antilopların gözbebekleri hassas bir işçilikle akikten yapılırken, köşeleri mikroskobik turkuazla süslenmiş, gözleri ortaya çıkarılmıştı. Böyle ucu açık bileziklere diğer bir örnek küçük boynuzlu hayvanlarla çevrelenen aslan başı şeklinde biçimlendirilmişti (Res.10). Mezar V'ten uçları birbiriyle birleştirilmiş ve çemberin kolayca açılabilmesi için bükülmüş, ince altın tellerden yapılmış bir bilezik çıkmıştır. Altın bilezik üzerine beş taş kakma lehimlenmiştir. Onlardan biri üzerinde elinde mızrak ve kalkan tutan ve görünüşe göre Athena olan bir kadın figürü tasvir edilmektedir.

Cenaze giysileri altın tokalar ile boyun altında göğüs üzerine bağlanmıştır. En basiti çift büyük disk şeklinde veya turkuaz kakmalı badem şeklindeki tokalardır. Tokaların ucunda yer alan kancalar birbirine geçmek içindir. Daha ayrıntılı olan tokalar çoğunlukla başları üzerinde tüylerle süslü yunusları temsil eden balık şeklinde dökülmüştür. Bazıları farklı olarak üzerine kanat monte edilmiş, böylece bu tokalar genellikle yaygın bir antik tema olan bir çocuğu ve sıçrayan bir yunusu betimlemiştir. Yunusların ayrıntı figürleri zengin turkuaz ve lapis lazuli taşlarıyla kaplanmıştır.

Ayrıca daha karmaşık tokalar da vardır: örneğin iki benzer parçadan oluşan bir toka karmaşık balmumu tekniğiyle dökülmüştür. Başında bir tüy ve küçük boynuzları olan bir başlık giymiş, savaş zırhı içindeki bir asker merkezde bulunmakta, bir elinde kalkan diğerinde bir mızrak tutmaktadır. Bir kartal başı şeklinde kabzasıyla düz bir kılıç kemerin yan tarafında asılıdır. Savaşçının ayaklarında ejderha şeklinde iki küçük fantastik yaratık yer almakta, bu yaratığın başını çevreleyen gagalarından akan şeritlerde kuşlar asılıdır. Bu muhtemelen savaş tanrısı Ares'i tasvir etmektedir (Res. 11).

Buna benzer iki yarımından oluşan diğer bir toka oldukça etkileyicidir. Tokanın her iki yarısında aslan gibi ağzı açık ve sakalı olan bir yaratık ile kaba tüylü bir kuş temsil edilmektedir. Kucaklaşan bir çift, yaratığın üzerinde oturmakta ve onların arkasında sanki bir lütuf verir gibi ellerinde palmiye dalı ve bir çelenk tutan kanatlı tanrıça Nike vardır. Saçlı ve sakallı bir kahraman fantastik hayvanın altında

uzanmış, ellerinden birinde savaşıcı şeklinde bir rhytonu kavramış ve o elini kucaklayan çifte doğru uzatmıştır. Zengin turkuaz işlemeli bu toka tartışmasız Helenistik sanatın bir başyapıtıdır. Bu tasvirler büyük bir ihtimalle kadın kıyafeti içerisinde bir erkek kişiliği olan Dionysos'u canlandırma teşebbüsü olabilecek kutsal bir evliliği tasvir etmektedir.

Kanatlı tanrıça tasviriyle şekillendirilmiş iki altın plaka cesedin göğsüne yerleştirilmiştir. Onlardan biri omuzlarının arkasından yükselen kanatlarıyla yarım örtülü kadın figürüdür. Çekik gözleriyle geniş bir yüz muhtemelen belirli bir etnik tipi temsil etmektedir.* Gövde dışa çıkıntı yapan küçük göğüsler arasında şeritle sınırlandırılmıştır. Kalçalar dökümlü bir giysinin aşağıya sarkan etekleriyle hafifçe sarılmıştır. Altın plakada tasvir edilen ve Aphrodite olduğu düşünülen tanrıçanın omzunda elinde bir yayla kanatlı aşk tanrısının küçük bir figürü bulunmaktadır (Res. 13).

İkinci plakanın üzerinde yarım örtülü kanatlı kadın figürü yüksek kabartmayla resmedilmiştir. Alnının ortasında bir kast işaretiyle güzel bir yüze sahiptir. Figürün çıplak olan üst kısmı, insan vücudunu olağanüstü yansıtan sanatçının ustalığını göstermektedir. Sağ kol yana hafifçe dönmüş olarak kalça üzerinde bulunurken, sol kol turkuaz kakma ile bir kaide üzerindedir. Uyluk ve bacaklar dökümlü ve kıvrımlı giysiyle süslenmiştir.

Mezarların birinde aslanı tasvir eden yüksek kabartmalı dokuz yuvarlak levhayla oluşturulmuş bir altın kemer bulunmuştur. Tanrıçalar (Cybele ve Nana) aslanların üzerine oturmuştur. Aslanlar Bactria'ya özgü olmamasına rağmen yine de oldukça gerçeğe yakın tasvir edilmiştir. Şüphesiz bölgeye mahsus olmayan ve gerçeğine yakın tasvir edilen bu aslan yüzleri, hayvanlar kralı motifinin ününü ispat edersesine Tilla Tepe'deki diğer mezarlarda bulunan çok sayıdaki altın disk üzerine resmedilmiştir. Birkaç ceset üzerinde yüzük ve mühür bulunmuştur. Bu kıymetli mücevher ve taşın oymalar içerden bu yüzük ve mühürler üzerinde kanatlı tanrıça Nike, hazineye saldıran askerler ve oturan bir kadın tasvir edilmektedir. Büyük altın taşlı bir yüzük üzerinde geniş yüzlü, başında bir savaş miğferiyle uzun bir giysi giyinmiş, sol elinde kalkan ve bir mızrak tutan oturmuş vaziyetteki Athena oldukça heybetli görünmektedir. Figürün altında Grek harfleriyle tersten yazılmış Athena yazılıdır ki, yüzüğün bir mühür olarak kullanıldığını göstermektedir. Yine bir elbise üzerine dikilmiş büyük döküm altın öge üzerinde ayakta duran bir Athena görülmektedir. Tanrıça sol elinde bir kalkan tutmakta ve sağ kolu üzerinde dökümlü bir pelerin bulunmaktadır. Grekçe "Athena" yazısı, figürün üzerinde yer almaktadır.

Ayakkabı tokaları genellikle cesetlerin ayaklarının yanında bulunmuştur. Basit altın tokalar yanında, Mezar IV'te bulunan cesedin ayaklarındaki iki toka gibi daha karmaşık örnekler de vardı. Her ikisi de turkuaz kakmalı kenarları ile yuvarlak bir şekilde dökülmüştür. Küçük dikdörtgen bir gövde ve tekerleriyle tek akslı araba, merkezde yüksek kabartma olarak tasvir edilmiştir. İki bambu direk üstüne yerleştirilen mantar şeklindeki gölgelik arabanın üstünde yer almaktadır.* Onun altında başını sert bir şekilde geriye döndürmüş bir adam oturmakta, başında küçük saç örgüleri bulunmaktadır. Çekik gözleriyle geniş yanaklı yüzü belirli bir etnik tipi tasvir etmektedir. Adam geniş kollu dik yakalı kenarları turkuaz kakmalı bir elbise giymiştir. Ağızları dizginle kapatılmış aslan benzeri bir çift kanatlı hayvan arabayı çekmektedir. Bir arabacı dizginlerin ucunu tutmaktadır. Ayakkabı tokalarının yan

* Bu tip insan tasviri Göktürk ve Uygur dönemi sanat eserlerinin genel özelliğidir. (ç.n.)

* Türkistan bozkır kültüründe bulunan arabalı çadırlar (kibitka) örnek gösterilebilir.(ç.n.)

taraflarında kömürleşmiş elbise izleri, üretim yöntemlerinin anlaşılmasına izin vermektedir. Cesedin ayak bilekleri yarım kilogram ağırlığında uçları açık, büyük altın döküm halkalarla süslenmiştir (Res. 14). Mezar III'te cesedin her iki ayağı yanında ince altın bir tabakadan kesilmiş tabanlar mevcuttur. Her ikisinde de iki tutturma delikleri vardır (Res. 15). Kumaş giysiler genellikle parçalanmış olmasına rağmen bir kaç örnekte parçalar altın telle süslenmiş ve karmaşık tasarımlarda inciler içeren parçalar korunmuştur. Deri kın kemerleri, büyük altın süslerle dekore edilmiştir. Aynı zamanda hem gerçek hem de hayali hayvan şekillerinde büyük kabartmalı levhalar yer almaktadır. Ele geçen levhalar üzerinde daha çarpıcı tasvirler yer almaktadır; bir altın plaka üzerinde yerde uzanan kısa boynuzlu başında tacıyla bir antilop tasvir edilmektedir. Antilobun arkasında büyük kedi gibi bir yırtıcı hayvan muhtemelen panter, dişlerini antilobun buduna batırmış bir şekilde gösterilmektedir. Bu Sibirya hayvan üslubu olarak adlandırılan motif tipidir ve açıkça Avrasya Bozkırlarında yaşayan göçebe halkların sanatına aittir.* Diğer bir altın levha üzerinde işlenmiş başını geriye döndürmüş, yatar vaziyetteki bir atı tasvir eden kabartma bu ilişkiye güçlü bir delildir. Kanatlı şeytani yaratıklar açık ağızları, keskin dişleri, patlak gözleri ve keskin pençeleriyle atın üzerinde uçarken tasvir edilmiştir. Panter ve hayali ejderha sahneleri, deri kılıç kemerler üzerinde yer alan oyma plakalar üzerinde de resmedilmiştir.

Sakin duruşuyla gururlu bir dağ keçisini gösteren içi boş heykel, antik sanatın inkâr edilemez bir başyapıtıdır. Şişkin yanaklı, damarlı kaslarıyla hafifçe yüksek burnu bir çift güçlü kıvrımlı boynuzuyla taçlandırılmıştır (Res. 16). Narin düz kulakları hayvanın kafasının neredeyse muhteşem etkisini vurgulamaya yardımcı olmaktadır. Güçlü kemerli boynu gösterişli ve bir sakalla süslenmiştir, kısa tüylü vücudun geriye kalan pürüzsüz kısmı, tendonları görülen zarif bacakları üzerindedir. Naturalist uygulama ve zarif modelleme büyük bir anatomi bilgisini ve bu hayvanın hareketlerini yansıtmaktadır. Keçi heykelinin ayaklarındaki halkalardan anlaşıldığına göre minyatür altın bir ağaçla birlikte aynı yerde ele geçen taç olması muhtemel bir nesnenin parçalarıdır.

Bactriyalı kuyumcular iki altın kın üzerine gerçek ve hayali hayvanları tasvir etmiş, bunlardan birinde biri diğerini izleyen bu hayvanlar zinciri, yüksek kabartma olarak sunulmuştur. Onların pençeleri ve keskin dişli çeneleri öndeki yaratığın butlarına geçmektedir. Kanatlı bir grifon önde kıvrık boynuzlu ve kanatlı ejderhanın bacağını yakalamakta, genişçe açılmış çenesiyle dönen ejderha yanındaki kanatlı yaratığın bacağını kapmaya çabalamaktadır. Tüm sahneyi oldukça dramatik bir son beklerken zincir sapın üstünde devam etmekte, ancak ince bir mizah sergileyen sanatçı, arka ayakları üzerinde ayakta duran bir ayı yavrusu figürünü iyi bir ruh haliyle bir üzüm salkımı ısırır şekilde buraya yerleştirmiştir.

Kanatlı ejderhanın bir işkence sahnesi yüksek bir kabartma olarak diğer kılıfın üzerinde tasvir edilmiştir. Bu ejderhalardan biri küçük patlak gözler, serpilmiş boynuzlar ve sade pençelere sahiptir. Tepeleri turkuaz kakmalarla süslenmiş kanatları kıvrılmış olarak arkadan gösterilmiştir. Ön bacakları güçlü pençeleri ile ileri doğru uzatılmış, gergin kaslarıyla arka bacaklar bükülmüş olarak gösterilmiştir. Bacakların arasında uzun bir kuyruk çıkıntı yapmakta ve canavarın arkasından çevrilmektedir (Res. 17-18).

* Hayvan üslubu, Uygur dönemi öncesi Türklerin en önemli sanat üslubunu oluşturur. Bu üslup aynı zamanda Türkistan coğrafyasında yaşayan Bozkır kültürüne mensup topluluklar tarafından da benimsenmiştir. Dolayısıyla Türkistan menşeli olan bu üslup ya Türk kökenlidir yada Türklerin de mensup olduğu bu coğrafyanın ortak sanatıdır. (ç.n.)

İkinci kanatlı ejderha küçük fakat güçlü bir başa sahiptir ve burnu yukarıda tanımlanan ejderhanın bacalarının içine girmiştir. Kaslı bir gövdenin üzerinde olan uzun kavisli bir boynu, sivri tırnaklarıyla güçlü pençeleri ve gergin kas yapısıyla sonlanmaktadır. Bacaklar arasında dışarıya çıkmış ucunda püskülüyle uzun bir kuyruk yer almaktadır. Bütün sahne dış hatları boyunca küçük turkuaz kalp şeklindeki zengin kakmalara sahiptir. Boynuzlu yaban koyunlarının başlarında iki lop görülmektedir.

Mezar III'te küçük altın zincirlerle gövdeye tutturulmuş kapaklı iki minyatür altın vazoz bulunmuştur. Bu vazolardan birinin kaidesinde Grekçe bir yazı bulunmaktadır. Altın ve gümüş vazolar cesedin başucunda bulunmuş, aynı zamanda Grekçe yazılı bir altın tabak da aynı yerde yer almaktadır.

Diğer eserler arasında çarpık bacakları ve göğüslerinde bazı telli enstrüman türleriyle görünüşe göre müzisyenleri temsil eden içi boş altın figürlerden bahsetmeliyiz. Bu figürlerin geniş yanaklı yüzleriyle muhtemelen belli bir etnik tipi temsil ettiğine dikkat edilmelidir. Elbise üzerine dikilmiş dikdörtgen altın levhalar aynı zamanda bu figürlerle birlikte bulunmuştur. Levhalar omuzlarında bir yunus balığı tutan bir insan büstü şeklinde kabartmalara sahiptir. Badem şeklinde gözlerle yuvarlak yüz, kısa saçla çevrilidir.

Fildişinden yapılmış bir tarak üstünde Hint tipli ayakta duran bir insan figürünü içeren zarif oymalar vardır ve Begram fildişi oymalarını akla getirmektedir.

Mezar IV'te bulunmuş olan bir savaşı, bir yay ve demir başlıklı oklarla dolu bir ok kılıfıyla gömülmüştür. Deri ok kılıfı üzerinde altın kaplama ve zarif bir asma işlemesiyle bir gümüş kapak vardır. Uzun bir demir kılıç, turkuaz kakmalı bir süslemeyle son bulan bir kabzaya sahiptir.

Bronz ve gümüş aynaların iki tipi bulunmuştur. Biri yuvarlak kulplu ve fildişi bir kapakla süslenmiştir. Kulpsuz olan diğerinin üzerinde ise Çince yazılar bulunmakta ve ithal edildiği anlaşılmaktadır (Res. 19). İşlenmiş taşların çeşitli türleri dekoratif nesnelere olarak kullanılmıştır. Saydam sarı taştan yapılmış bir oyma mücevherde sakince yürüyen Hindistan tipi hörgüçlü bir boğanın resmi vardır. Boğa yarım daire şeklinde yayılan büyük boynuzlarla taçlanmış küçük bir yüze sahiptir. Sakin bir şekilde oturan aslan figürü, ortasında bir kordon için delik bulunan altın renginde kehribar üzerine oyulmuştur. Mavi kakmalarla süslenmiş yan yüzlere mavi macunla bir balık işlenmiştir. Bir elin avuç içi veya bir ayağın tabanı şeklinde lapis lazuli ve tukuazdan yapılmış kolye küçük bir kulplu ile altın çerçeveye monte edilmiştir.

Mezarlarda bulunan sikkeler arasında İmparator Tiberius'a ait bir sikke, bir Parthia sikkesinin yerel taklidi olduğu görülen altından basılmış bir sikke (M.Ö. I. yy'ın ilk yarısına ait), Hint kökenli tanımlanamayan bir altın sikke, Mithradates II'ye (M.Ö. 123-88) ait bir gümüş sikke ve son olarak Yueh-chih hükümdarlarından biri olduğu düşünülen Sapaleizis yazısıyla Phraates IV'ün bir gümüş sikkesini içermektedir. Bu paralar henüz az bilindiği için karanlık çağ olarak görülen Tilla Tepe nekropolünün tarihlenmesine yeterince delil sağlamamaktadır. Bu tarihleme aynı zamanda Mezar III'de bulunmuş çömlerlerde de belirlenir. Tilla Tepe nekropolünün tarihi önemi sadece bölgenin bilinen yerleşiminden kaba taslak belirlenebilir. M.Ö. III. yüzyıl ortaları boyunca Kuzey Afganistan ve Sovyet Orta Asyası'nın komşu bölgelerinde Greco-Bactrian krallığı şekillenmişti. Bu krallığın tarihi sadece Grek ve Romalı yazarların verdiği bilgilere dayanmakta, fakat akıbeti ile ilgili yazılı bilgiler neredeyse yoktur.

Çin kroniklerindeki şüpheli bilgilere göre, M.Ö. II. yüzyılın ortalarına denk gelen bir dönemde bir zamanların müreffeh Greco-Bactrian krallığı, Orta Asya bozkırlarının geniş topraklarından zorla püskürtülen göçebe Yueh-chih kabilelerinin saldırıları altında yok olmuştur²⁸¹. Göçebeler, günümüz Özbekistan ve Tacikistan'ın güney bölgelerine kadar gitmiş, Bactria'nın merkezinde Amu Derya'nın sol yakasında uzun bir süre için kalmışlardı. Bu topraklarda bağımsız krallıklar kurup, yavaş yavaş yerleşik geleneği benimseyerek kent sakinleri oldular. Yaklaşık bir yüzyıl sonra göçebeler burada Kushan krallığını kurdu. Fakat bu olaylar ve Greco-Bactrian krallığının düşüşü arasında neredeyse tamamen bilinmezlik içinde kalan bir "karanlık çağ" bulunmaktadır. Bilgilerimizdeki bu boşluk şimdi Tilla Tepe'deki mezarlardan çıkan buluntularla doldurulabilmektedir. Mezar eşyalarının zenginliği değerlendirildiğinde mezarlar Büyük Kushan soylu ailelerinden birine muhtemelen en zengini ve en nüfuzlusuna belki de Büyük Kushan İmparatorluğu'nun kurucusuna aittir. Kazılan altı mezarda bulunan yaklaşık 20.000 altın objenin çoğu antik sanatın baş yapıtları olarak görülmekte ve bu yoruma dolaylı kanıtlar sunmaktadır. Böyle bol altın eşyalara Kushan dönemi içinde rastlanmamıştır ve Büyük Kushan devletinin yerleşmiş olabileceği bir kaç önemli bölgeden biri bugünkü Şibirgan'dır.

Tilla Tepe'deki buluntular Kushan kabilelerinin kökeni meselesini yeni bir temel üzerine oturtmaktadır. Tilla Tepe'ye en yakın benzeşme kesin olmamasına rağmen Amu-derya'nın sağ kıyılarında özellikle Tulkhar mezarlık alanında bulunmuştur²⁸². Benzer materyaller kuzeyde daha uzakta Orta Asya'nın Maveräünnehr bölgesinde özellikle Buhara vahasında bilinmektedir. Onun için o dönemde Orta Asya'nın kuzey bölgelerinde Don ve Volga arasında hatta Güney Urallarda geniş alanları işgal etmiş olan Bactria'dan Sarmat kabilelerinin sonsuz topraklarına yol açan bir bağlantı vardır. Bu bağlantı, Tilla Tepe'de ele geçen bazı nesnelere tarzı ile Sibiryaya Hayvan üslubu arasında yakın benzerlikle desteklenmektedir.

Diğer taraftan Tilla Tepe mezarlarından ele geçen buluntuların büyük kısmı Kushanlardan daha çok Parthia ile paraleldir ve bu buluntular muhtemelen Hind-Pers imparatorluğu ile ilişkilidir. Bu ilişki numizmatik buluntuların Parthia üslubuyla ve Greco-Bactrian sikkelerin veya onların taklitlerinin olmamasıyla desteklenmektedir.

Ayrıca şimdi Tilla Tepe mezarlarındaki süslemelere bulunabilecek en doğru benzetmeler geçen yüzyılın ortalarında Kuzey Mezopotamya civarında Nineveh'te kazılmış Parthia mezarlarından²⁸³. Özellikle bu ilişkinin göstergesi neredeyse Tilla Tepe mezarlarındaki nesnelere aynı olan kakmalı kolyeler²⁸⁴ ve kabartma süsleriyle²⁸⁵ yarım küre²⁸⁶ ve kare plakalardır.

Böylece Bactria buluntularının Kushan incelemelerindeki pek çok meseleyi ortadan kaldırdığı ve eski bir problemi aydınlattığı açıktır. Özellikle şimdi Bactria geleneklerinin Bronz çağdan Klasik

²⁸¹N. Ya. Bichurin, *Sobranie svedeniy o narodax, obitavsix v Sredney Azii v drevie vremeni* (A Collection of Information about the Peoples living in Central Asia in Ancient Times II, Moscow-Leningrad 1950).

²⁸²A.M. Mandelshtam, *Kocevnik na puti v Indiu* (Nomads on the Way to India, Moscow-Leningrad 1966).

²⁸³J. E. Curtis, "Parthian Gold from Nineveh", *British Museum Yearbook* I (1976), 47-66

²⁸⁴Curtis, (aynı yer n. 5) 52 fig.91

²⁸⁵Curtis, (aynı yer n. 5) 55 fig.98

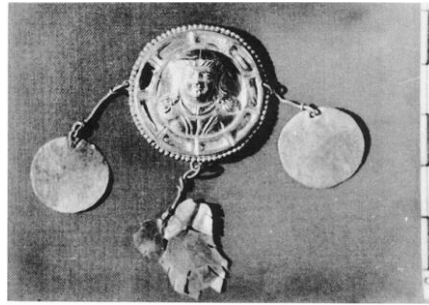
²⁸⁶Curtis, (aynı yer n. 5) 55 fig. 97, 56 fig.102

döneme devamlılığını söylemek mümkündür. Örneğin kesinlikle hayvanlar aleminin efendisi olan bir aslan üzerinde oturan tanrıça Cybele tasviri Bronz çağa ait Bactria mühürleri üzerinde fantastik bir yaratık üzerinde oturan bir tanrıça görüntüsünde olabilirdi²⁸⁷. Bu durumda sadece bir ikonografik değil aynı zamanda bir üslup benzerliği de vardır. Üzerinde başı ve açık ağzıyla geriye dönmüş bir hayvan olan bronz bir damga mühür sanki arkasında oturan²⁸⁸ tanrıçaya benzerliğiyle Tilla Tepe'de bulunan altın kemer üzerindeki tanrıça tasvirine güçlü bir üslup benzerliğine sahiptir. Böylece Bactria'da hayvanların efendisinin tasvirinin evriminde bin yıllık bir gelenek hakkındaki bir meseleyi aydınlatmaktadır. Tilla Tepe'deki mezarlarda bulunmuş olan kanatlı tanrıçalar da aynı zamanda ilk bakışta tanrıça Nike ile ilişkili görülmekte; ancak Bronz çağ Bactria mühürleri M.Ö. II. Bin yıl boyunca bu ilâh tipinin geniş bir alana yayılımını göstermektedir. Tilla Tepe'deki eserlerin sadece klasik dönemlerdeki Bactria tarihine yeni bir ışık saçmadığı aynı zamanda Büyük Kushan İmparatorluğu'nun kuruluş tarihi hakkındaki iddiaların da yeniden incelenmesinde yeni deliller sağladığı açıkça ortadadır.

TİLLA TEPE BULUNTULARI (RESİMLER)

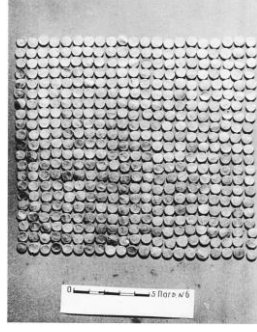
Res.1 Kazıdan genel bir görüntü; Ön plandaki Mezar I üzerindeki tentedir.

Res.2 Bir portre ile altın plakalar

²⁸⁷V.I. Sarianidi, *Drevnie zemledelci Afgnaistana* (Ancient Agriculturalists of Afghanistan Moscow 1977, sketch 47, no. 7.

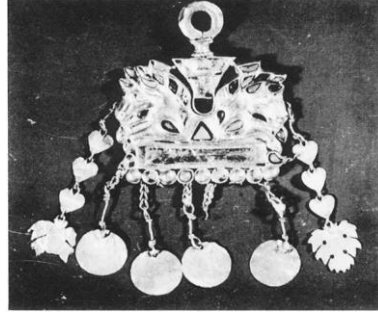
²⁸⁸P. Amiet, "Antiquites de Bactriane", *La Revue du Louvre et des Musees de France* 28 (1978) fig. 34 on p. 163

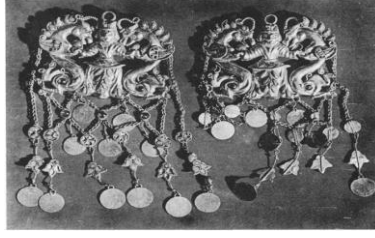
Res. 3 Altın plakalar

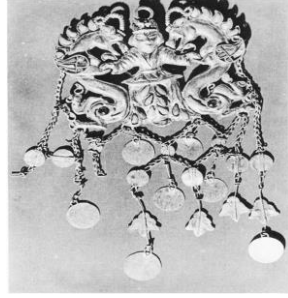
Res.4 Mezar II'nin Genel Görünüşü

Res. 5 At başlarıyla bezemeli altın kolye

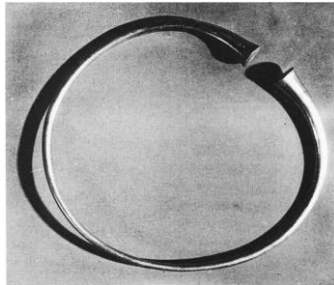
Res. 6 "Soylu ve ejderhalar"la bezeli altın kolyeler

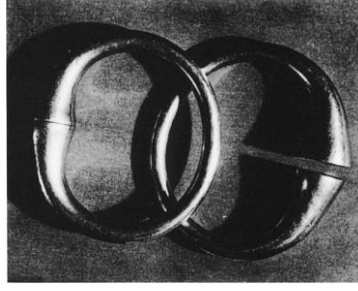
Res. 7 Soylu ve ejderhalarla bezeli kolyenin ayrıntısı

Res. 8 Mücevher

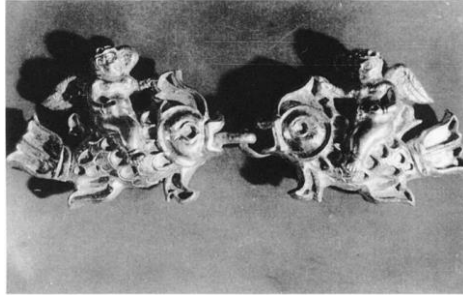
Res. 9 Altın boyun takısı

Res.10 Altın bilezikler

Res. 11 Muhtemelen Ares kabartmalı altın toka

Res. 12 Yunus balıkları üzerinde oturan Eros'un tasvir edildiği altın tokalar

Res. 13. Kanathlı tanrıça şeklinde altın plaka

Res. 14 Altın bilezikler

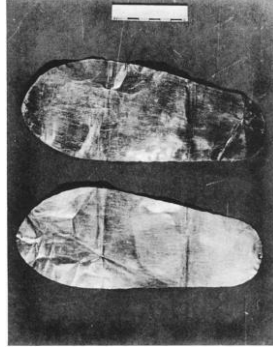
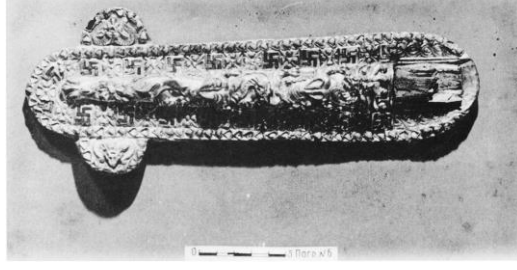

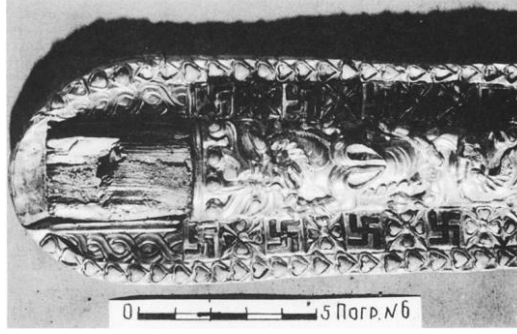
Fig. 15 Altın ayak pençesi

Res. 16 Altın bir dağ keçisi heykeli

Res. 17 Ejderha bezemeli altın kın

Res.18 Ejderha bezemeli altın kının ayrıntı resmi

Res. 19 Çince yazı bezemeli ayna